

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-7/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

<i>Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.</i> <i>Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.</i> <i>Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.</i> <i>Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.</i> <i>Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.</i> <i>Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.</i> <i>Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.</i> <i>Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.</i> <i>Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.</i> <i>Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.</i> <i>Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.</i> <i>Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.</i> <i>Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.</i> <i>Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.</i> <i>Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.</i> <i>Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.</i> <i>Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.</i> <i>Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc</i> <i>Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.</i> <i>Кутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.</i> <i>Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.</i> <i>Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.</i> <i>Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.</i> <i>Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.</i> <i>Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.</i>	<i>Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.</i> <i>Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.</i> <i>Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.</i> <i>Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.</i> <i>Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.</i> <i>Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.</i> <i>Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.</i> <i>Сапарбаева Гуландам Машариповна, ф.ф.ф.д.</i> <i>Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.</i> <i>Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.</i> <i>Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.</i> <i>Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.</i> <i>Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик</i> <i>Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.</i> <i>Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.</i> <i>Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.</i> <i>Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.</i> <i>Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.</i> <i>Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.</i> <i>Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.</i> <i>Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.</i> <i>Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.</i> <i>Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.</i> <i>Худайбергана Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.</i>
--	--

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№7/4 (104), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. – 247 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdirasulov B.A. Badiiy asar tarjimasida lingvomadaniyatning o‘rni	5
Abdullayeva M. Q. Modallik tilshunoslikda va u haqidagi fikrlar	8
Abdurahmonova Sh. Badiiy adabiyotda kulturologik yondashuv istilohi va mazmuni	11
Abduraimova A.N. Linguacultural differences between english and uzbek somatisms	14
Abdurazoqov B.S. Verbal va noverbal muloqotning emotsiyalarni ramziylashtirish usuli	16
Akbaraliyeva X.Sh. O‘zbek va ingliz tillaridagi somatik maqollarning semantikasi	19
Akindikov N.B. Zamonaviy adabiyotning rivojlanishi va uning o‘ziga xos xususiyatlari	22
Allaberganova A.A. Mutrib Xonaxarobiy she‘riyati tilida fonetik dialektizmlar tahlili	25
Allaberganova D.A. Omon Matjon she‘riyatida o‘xshatishlarning poetik xususiyatlari	27
Anarkulova Z. The image of Bobur in historical sources	30
Asqarov D. Muxammas – ikki qalb mushoirasi	33
Bakirova H.B., Abdurahmonov Y.E. Comparative stylistic characteristics of newspaper text in english and uzbek	37
Baymirzayeva M.R. The classification of anthropological formations in literary texts	39
Bobotayev M. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” dagi ayrim dialektizmlarning so‘z turkumlariga xos morfologik xususiyatlari	42
Botirova A.E. Elektron grammatik lug‘atlarning tuzilishi va tasnifi	45
Bozorova V.I. Language and culture in translation: competitors or colloborators?	49
Bozorova V.I. Xalqaro reklamada tarjima amaliyoti	52
Buranova D. Inkori kategoriyasining tilda aks etishi	55
Djalaldinova M.Z. Features of the emergence of postmodernism after the second world war	57
Do‘smatov S. Arab tilida maktub yozish tarixi va uni o‘rgatish	60
Eshmuradova Sh. Fundamentals of learning structural characteristics of applied construction in german	63
Fazildinova S.N. Badiiy tarjimaning leksik muammolari va transformatsiya usullaridan foydalanish yo‘llari	65
Gaffarov A.A. Fransiz tili frazeologik birliklarining kelib chiqishiga doir ayrim mulohazalar	69
Gulamova D., Usmonova D. Tilshunoslikda evfemizmlarning linguokulturologik tasnifi	72
Gulxanova F. Ertaklar asosida insho tashkil etish orqali o‘quvchilar dunyoqarashini o‘zgartirish	74
Holmuradova L.E. Main notion about language picture of the world	77
Husanova M. Language Style On Sermon	80
Ibragimova Sh.Kh., Islamova Z.N. Comparative-typological study of cognitive functions of modern modifiers in discourse	84
Islamova D. Ijodkorning til bilish va ijodiy kompetensiyasi faktori	86
Ismoilova Sh.A. Balladalar tarjimasida Heinrich Heiningning „Es war ein alter König“ balladasi tarjimasida misolida	89
Jo‘rayev I.M. Tan va ruhiyat – ot va suvoriy	91
Jo‘raxolova B. Q. Konseptual metaforalarda manba domenlarining o‘rni	94
Jumaniyozov A., Jumaniyozova D. A. Tarjima borasida yana ayrim mulohazalar	98
Jumaniyozov A. J., Rahimova Sh. Sh. Ingliz tilida inson xarakteri bilan bog‘liq “bahuvrihi” lar va ularning morfologik, semantik tahlili	101
Khalilova H.Kh. The importance of translation theory as a science	105
Khasankhonova D.J., Daminov N.K. Linguistik and extralinguistik features of translation	108
Khairullayeva Y.J. Genetic study of food names in Uzbek and English languages	112
Komiljonova K.G‘. Erkin Vohidovning Navoiyga taxmislari	115
Kuldashev U.U., Saidova H.Z. Complex and multifaceted activities for interpreters	118
Kuliyeva D.A. Quman topishmoqlarini o‘rganish	120
Madaminova D.B. Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romanida folklorizmlar	124
Nasridinov M.V. Hurmat prinsiplari asosidagi buyruq nutqiy aktining lingvopragmatik xususiyatlari	126
Nasridinov M.V. Buyruq nutqiy akti maydonidagi munozarali vaziyatlar	129
Niyazova N.I. The role of foreign languages in global economic growth	131
Niyozmetova R.R., Sabirova D.D. A pragmatic analysis of positive politeness strategies in translation	134

Nizomova M.B. Pedagogikaga oid terminlarda sotsiolingvistik yondashuv tahlili va pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan “pedagogik til kontakti” tushunchasi talqini	137
Qudratova M.S., Sirojiddinov Sh.S. Tarjima mo'jizasi, o'zbek tarjima maktabi hususida ayrim ma'lumotlar	141
Pirmatova O.S. Alisher Navoiy asarlarida sholichilik terminlari	144
Rasulova I. Kontrastiv lingvistika va kongruentlik hodisasining til sathlarida namoyon bo'lishi	147
Rasulov Z.I., Bafayeva Sh.B. Affiksatsiya va konversiya ingliz tilida so'zlarni shakllantirishning eng keng tarqalgan usuli hisoblanadi	149
Rustamova N.A., Usmonova D. Ingliz, rus va o'zbek tillarida turli aspektlarning lingvokulturologik tahlili	152
Saidova G. The essential role of written translation, and using computer science during the process of translation in the English language	154
Samodova M., Erkinov S. Applying art history texts in the context of english language teaching at universities	157
Saparniyazova M. O'zbek tilida ergonimlar tarkibi xususida	160
Shavqiyeva M.S. Tarjimada gazeta matnlaridagi leksik birliklar va so'z birikmalarining ifodalanishi	163
Shodmonova D.E. Variantdosh birliklarning poetik xususiyatlari	166
Suyarova Kh., Kabulova D. The Stereotypical Image of Modern Women in Advertising Discourse	169
Talibjanova A.L. Youth slang as live speech	173
Teshaboev D.R. -ki bog'lovchili ergash gapli qo'shma gaplar semantikasiga doir	175
Teshaboev D.R. -sa shart maylli ergash gapli qo'shma gaplar semantikasiga doir	178
Turdiyeva N.E. Pun as literary device and ways of translation of it from english into uzbek	181
Ubaydullayeva M.A. O'zbek va qirg'iz terminalogiyasida o'zga qatlam adabiyotshunoslik terminlarining qiyosiy tahlili	184
Uluqov N., Sativoldiyeva D.S. O'zbek tili etnotoponimlarining sotsiolingvistik tahlili	187
Xamidov M.A. Janubiy Surxondaryo dialektal paremlarida variativlikning areal va etnolingvistik omillari	190
Yuldasheva M. Ingliz tilidagi avtomobilsozlik sohasiga oid terminlarning lingvomadaniy va konseptual-semantik tadqiqi	193
Yuldosheva U. X. Omon Muxtor romanlarida obrazlar xilma-xilligi	195
Ахмедова А.Х. Функционирование новообразований русского языка в СМИ	198
Давлатова Р.Х., Мусаева Н.К. Тилшуносликда болалар нутқининг ўрганилиши	201
Зияев А.И., Валижонов Ш. Усилительные синонимические ряды лексических единиц в разносистемных языках	204
Махмудов Р., Эшмурадов М. Хоразм туркий тарихнавислигига оид “Чингизнома” асарининг лингвистик тадқиқи	207
Мирзаева А.Ш. Понятие транстекстуальности и его анализ в произведениях западных писателей	212
Муртазаева Ф. Р. Принципы отражения художественного психологизма в узбекской «женской прозе»	215
Палванова Н.О. Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонида ҳарбий атамаларнинг мажозий ифодаланиши	218
Саидқодирова Д.С. Терминологик тизимда компьютер ва интернет терминлари: таҳлил ва муносабат	222
Сотволдиев С. Мусаллас луғатларнинг манбалари ва қиёсий-типологик таҳлили	225
Убоженко А.С. Глобализация и ее влияние на языковые процессы	230
Улуқов Н. Бадий манбаларда котиблар талқини ва тавсифи	232
Усмонова Д.С. Общие сведения о теории аксиологической оценки	235
Шакирова З.Н. Мустафо Ғалайинийнинг " العربية الدروس جامع " асарида воситасиз тўлдирувчи турларининг ёритилиши	237
Шарипова М. О классификации аббревиатур в современном русском словотворчестве	240
Шаропова Н.Б. Некоторые особенности перевода романа Х.Тухтабаева «Золотой выкуп» на русский язык	242

UO'K 8. 881

BADIIY ASAR TARJIMASIDA LINGVOMADANIYATNING O'RNI***B.A.Abdirasulov, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand***

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksik ma'no, lingvomadaniyat, badiiy tarjima tushunchlari haqidagi qarashlar atroflicha o'rganilib, o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilingan "Shum bola" qissasida qo'llanilgan lingvomadaniy xususiyatga ega leksik birliklarining asliyat va tarjima matnlarida ifodalagan o'ziga xos jihatlarining tarjima tahlili bir necha misollar orqali olib borildi. 7Tahlilga tortilgan misollarga izoh, shuningdek, ba'zi hollarda tarjima matniga xos ekvivalent leksik birliklar tavsiya etildi.

Kalit so'zlar: leksik ma'no, badiiy tarjima, asliyat va tarjima tili, lingvomadaniyat, transformatsiya, tasviriy tarjima, transliteratsiya.

Аннотация. Подробно изучаются понятия лексического значения, лингвокультуры, художественного перевода. Мы проанализировали лингвокультурологические особенности некоторых лексических единиц при переводе рассказа «Шум бола - Нехороший мальчик» на английский язык. Переводческий анализ лексических единиц проводился на нескольких примерах. Ко всем примерам даны понятные пояснения, а также в некоторых случаях рекомендованы эквивалентные лексические единицы для целевого текста.

Ключевые слова: лексическое значение, художественный перевод, исходный и целевой языки, лингвокультурология, трансформация, описательный перевод, транслитерация.

Abstract. The concepts of lexical meaning, linguoculturology, literary translation are thoroughly studied. We analyzed the linguistic and cultural characteristics of some lexical units on the translation of the story "Shum bola- Naughty boy" into English. The translational analysis of lexical units was carried out through several examples. All examples are given clear explanations, as well as in some cases equivalent lexical units for target text were recommended.

Key words: lexical meaning, literary translation, source and target languages, linguoculturology, transformation, descriptive translation, transliteration.

Kirish. Globallashuv, integratsiyalashuv va madaniyatlarning aralashuvi yuz berayotgan hozirgi kunda turli xalqlar tili va madaniyatini o'rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish, til va madaniyat mushtarakligini tadqiq etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu vazifalarni hal etishda madaniyatlarni va xalqlarni bo'g'lovchi ko'priklar bo'lgan badiiy tarjimaning o'rni beqiyosdir. Badiiy asar bu xalqning madaniyatini aks ettiruvchi vosita bo'lsa, badiiy tarjima esa uning ikkinchi bir tilda aksidir. Badiiy asar tarjimasi bilan shug'ullanayotgan tarjimon har tomonlama yetuk, intellektual salohiyati yuqori, yuksak ma'naviyatli, ona tili, xorijiy tillar va madaniyatlarni mukammal egallagan va undan tilshunoslik sohasida samarali foydalana oladigan malakali mutaxassis bo'lishi talab etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. So'z yoki leksik birlikning leksik ma'nosini uning ma'lum bir til tizimidagi o'ziga xos qiymati va ushbu tizimda foydalanish orqali egallagan "o'rni" deb hisoblash mumkin [4, 12]. Har bir so'z ifodalagan lug'aviy ma'nosi bilan boshqa leksik birliklardan farqlanadi.

Asliyat tilida qo'llanilgan leksik birlik tarjima qilinayotgan madaniyatga umuman noma'lum bo'lgan tushunchani ifodalashi mumkin. Bunday birlik diniy e'tiqodga, ijtimoiy hayotga yoki ovqat nomlariga tegishli aniq tushuncha bo'lishi mumkin. Shu kabi leksik birliklar "madaniy o'ziga xoslik" ni aks ettiradi. Ingliz tilidagi milliy xos birliklarni boshqa tilga tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi [4, 19]. Tarjima jarayonida til va madaniyatning o'zaro aloqasi alohida e'tibor qaratiladi. Til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini o'rganuvchi fan bu lingvomadaniyatshunoslikdir. "Bugungi kunda lingvomadaniyatni muayyan yo'l bilan saralangan madaniy qadriyatlar majmuyini o'rganadigan, nutqni yaratish va uni idrok qilishdagi jonli kommunikativ jarayonlarni, lisoniy shaxs tajribasini va milliy mentalitetni tadqiq etadigan, olam manzarasining lisoniy tasvirini tizimli ravishda beradigan, ta'limning bilim olish, tarbiyaviy va intellektual vazifalarini ta'minlaydigan

yangi filologik fan sifatida qayd qilish mumkin” [6, 10]. Demak, lingvomadaniyat madaniyat va tilning o‘zaro aloqasi va o‘zaro tasirini va bu jarayonni lisoniy va nolisoniy birliklarning bir butun strukturasi sifatida aks ettiradigan kompleks fandır. Linvomadaniy bilim badiiy asarlar tarjimasida juda muhim ahamiyat kasb etadi, buni o‘zbek adabiyotining yorqin namoyondalaridan biri bo‘lgan G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasining ingliz tiliga tarjimonlar Tuxtasinov I. M. va Yoldoshov U. R. tomonidan qilingan tarjimasida ko‘rishimiz mumkin. “Shum bola” qissasi xalq turmushi va hayotining shu davrdagi o‘ziga xos yilnomasi o‘laroq o‘zbek madaniyatini, urf-odatlarini, hayot tarzini, milliyligini aks ettiradi.

Natijalar. Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola yozishdan ko‘zlangan asosiy maqsad o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilingan asarda o‘zbek xalqiga xos milliy-madaniy so‘zlarning o‘ziga xususiyatlari va ularning tarjima qilishda vujudga keladigan muammolarni atroflicha tahlil qilishdan va mos tarjima usullarini tavsiya etishdan iborat.

Muhokama. O‘zbek milliy madaniyatiga xos leksik birliklarining tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar va bu muammolarni hal etishda tarjimonlar tomonidan qo‘llanilgan usullarni qissaning ingliz tiliga tarjimasini tahlil qilish jarayonida o‘rganib chiqamiz.

Samovarchi - Samovarmaker

Samovar so‘zi o‘zbek tiliga rus tilidan o‘zlashgan (“borrowing”) so‘z hisoblanadi. Samovar rus va o‘zbek tillarida choy damlash uchun maxsus o‘txonali suv qaynatish qurilmasini ifodalaydi, samovar 20-asrlarda choyxonalarda keng foydalanilgan. Samovarchi esa samovarni qaynatadigan insonga nisbatan ishlatiladigan shaxs oti. Samovarchi milliy o‘ziga xos so‘z bo‘lganligi uchun tarjimon ingliz tiliga tarjima qilishda realiyalarning tarjima qilishning tarjima usullaridan birini, ya‘ni tarjima jarayonida yangi so‘z yasash usulidan foydalangan. Bu usulda realiyaning bir qismi transliteratsiya (alifbo almashinuvi), ikkinchi qismi esa tarjima qilinayotgan tilning morfologik so‘z yasash usullari orqali ko‘chiriladi. *Samovarchi – Samovarmaker* [2, 5], Samovar realiyasi transliteratsiya qilinmoqda, shaxs oti yasovchi –chi qo‘shimchasi ingliz tiliga xos bo‘lgan so‘z yasash usuli orqali “*maker*” (biror vazifani bajaruvchi) so‘zi bilan ifodalangan. Bu misolda shaxs otini yasovchi ikki tildagi birliklar o‘zaro teng ma‘noga ega shu bois realiyaning ikkinchi qismi tarjima qilingan. Asarda berilgan “*Samovarchi Asra kal degan xipchadan kelgan, qotma, epchil yigit edi*” [1, 3] jumlasini tarjima qilishdan kitobxonga tushunarli bo‘lishi uchun tarjimon “*samovarchi*” ni ingliz tiliga izohlab tarjima qilgan “*Asra, the owner of the tea house, was a bald, thin and prompt man*” [2, 5]. Samovar qaynatadigan va choy tayyorlab beruvchi inson choyxonaning egasi hisoblangan. Ingliz tiliga ushbu gapni “*samovarmaker*” birligi bilan ko‘chirilganda samovarchi va choyxona egasi bitta shaxs ekanligini izohlab bo‘lmas edi. Tarjimon qo‘llagan transliteratsiya usuli aslyat matnining milliyligini saqlab qolishga qaratilgan.

Choyxona - Teahouse

Choyxona asosan choy ichish uchun mo‘ljallangan jamoat taomxonasidir. O‘rta Osiyo mamlakatlari, Eron va Turkiyada keng tarqalgan. O‘zbek choyxonalaridagi asosiy taomlar — palov, somsa, lag‘mon, qozonkabob, dimlama, va hk. Choyxonalarda spirtli ichimliklar sotilmaydi. Choyxonalar rabotlar, bozor, guzarlar va mahallalardagi xushmanzara joylarga qurilgan, ularda choy va nondan tashqari turli qand-qurs, meva qoqilar sotilgan, taomlar ham tayyorlangan [8]. Choyxona turkiy xalqlarga xos bo‘lgan asosan erkaklar foydalanadigan, choyxo‘rlik qilinadigan, shuningdek, choyxonalarda yoshi keksa insonlar suhbatlashib askiyalar aytishadigan maskan hisoblanadi. Ingliz tiliga tarjimasida leksik transformatsiyalarning yaqin ma‘noli so‘z bilan tarjima qilish (“paraphrasing”) usulidan foydalanib “*teahouse*” va ba‘zi jumalalarda “*tearoom*” [2, 5] so‘zlarini qo‘llanilgan. Sharqona choyxonalarining yana bir jihati ular har doim odamlar bilan gavjum bo‘lgan, buni asarda berilgan misolda ham ko‘rsak bo‘ladi: “Choyxonada joy yetishmasdi” [1, 3]- “*The tearoom is full of people*” [2, 5]. Ingliz tilida choy ichish va yengil tamaddixonada tushunchasini ifodalash uchun bir nechta leksik birliklar ishlatiladi. Masalan, “*Teahouse*” - *a place serving tea and other refreshments* [9] - yengil tamaddi va choy ichish mumkin bo‘lgan joy, “*Tea parlour*” - *a restaurant where tea and light meals are available* [10] – yengil tamaddi va choy bilan xizmat ko‘rsatadigan restoran turi, A tea parlor, a cafe emphasizing wellness and a small brewery are planned for the second-floor mezzanine [5, 4]. “*Teashop*” - *a teashop where students in British universities*

can purchase light meals – Britaniya universitetlaridagi talabalar yengi tamaddi maxsulotlarini sotib oladigan savdo shaxobchasi. Bu sinonimlar qatorida berilgan misol va izohlardan shu namoyon bo'ladiki, asarda ishlatilgan milliy xos so'z "choyxona" ma'nosini hech bir so'z to'laqonli aks ettira olmaydi.

Shirmoy non - Oil bread

Choyxonani ta'riflash jarayonida muallif "obinon" va "shirmoy non" [1, 3] so'zlarini ishlatadi. Shirmoy, shirmol (fors.toj. — sutli non) — non turi. Bug'doy unidan sutga qorib xamir tayyorlanadi. Tandirda yopib pishiriladi [11]. Obinon esa bug'doy uni va xamiriga o'simlik yog'i qo'shib tayyorlanadigan non turi. Ingliz tilida nonning tarkibi va tayyorlanishiga qarab o'ndan ortiq turi mavjud. Tarjimon "hot-bread" va "oil bread" birliklarini ishlatgan. Ingliz tilida tandirda pishirilmasa ham obinon va shirmoy nonni tayyorlashda ishlatiladigan maxsulotlarga ega bo'lgan "***Olive oil bread***" (made with olive oil as an ingredient including very basic recipes that call for little more than olive oil, flour, and salt to more complex breads that simply use olive oil as the binding liquid, often in place of water or milk) [12], "***whole wheat***" (made from flour that uses the entire grain, including the bran and germ, whole wheat offers more fiber, protein, and vitamins than white bread), "***focaccia***" (dimpled yeast bread resembling pizza dough that's baked at high temperatures in sheet pans which means fireplace bread) [13] kabi bug'doy uniga o'simlik yog' qo'shib tayyorlanadigan non turlarining nomlarini qo'llab tarjimaning tarjima tiliga yondashuv nazariyasidan foydalanganda kitobxonga yanada tushunarli bo'lgan bo'lar edi.

Yakhtak - Oriental robe (long Central Asian summerly coat)

Asarda Asra samovarchi "*Ustida oldi ochiq yaktak, oyog'ida qala kovush, zangori shohi qiyiq belbog' bog'lagan...*" [1, 3] kabi ta'riflangan va bu yerda o'zbek milliy kiyimlari: yaktak va qala kovush ishlatilgan. Ingliz tilida ushbu jumla "*He wore a yakhtak (oriental robe) on his shoulder, leather-shoes on his legs, and a glittering blue belt on his waist ...*" [2, 5] kabi tarjima qilingan. Yaktak — yozgi, yengil erkaklar kiyimi. Oldi ochiq, uzun, yengli hamda tik yoqali. Transliteratsiya usuli bilan tarjima qilingan "*yakhtak*" tushunchasi ingliz o'quvchisi uchun notanish tushuncha shu sababli tarjimon "*oriental robe*" so'z birikmasi bilan izoh keltirgan. "*Robe*" o'zbek tilida ifodalangan "*yaktak*" tushunchasidan keskin farq qiladi. Yaktak asosan yozda, qishki kunlarida esa paxtalik, qalin xomashyodan tayyorlangan "chopon" kiyiladi. *Dressing gowns – chapans are sewed from striped material, have vertical cuts on the sides. Pockets and buttons are not foreseen. Chapans are summer from thin fabric or winter, warm, quilted with cotton* [14]. Chopon va yaktakka ingliz tilida berilgan izohda ham ko'rishimiz mumkin bu so'zlarga teng ma'noli birliklar mavjuda emas. Chopon so'zining Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanining ingliz tiliga Mark Reese tomonidan qilingan tarjimasida "*At that very moment, a shadow crept out from around the corner, wrapped in a chopon*" [2, 39] shaklida aks ettirilgan. Birgina yaktak so'ziga yaqin ma'noli so'z hisoblangan "a wrapt shirt" ham boshqa ma'noni kasb etadi. "*Wrapt*" asosan kiyim ustidan kiyiladigan ayollar ustki kiyimi sifatida ishlatiladi. Shuningdek, ingliz tilida realiyalarni tarjima qilishda tushunchani izohlab so'z yasash usuli orqali hosil qilingan "*Islamic men robe*" yoki "*Muslim men robe*" birliklari ham yaktak so'zining muqobil variantlari sifatida ishlatiladi.

Kovush esa odatda mahsi bilan yoki sarpoychang kiyiladigan oyoq kiyimi. Kovush o'zbek xalqiga xos oyoq kiyimi hisoblanadi, ingliz tiliga "*leather shoes*", ya'ni tarjimaning izohlash usuli orqali tarjima qilingan, ammo ingliz tilida "*leather shoes*" juda keng ma'noli tushuncha. Charmdan tayyorlangan har qanday oyoq kiyimi ma'nosini ifodalaydi. Ushbu poyafzalning ingliz tiliga tarjima qilishdan ingliz tiliga xos "*rubber shoes*" leksik birligiidan foydalanish mumkin edi. "*Leather shoes*" birligiga nisbatan "*rubber shoes*" torroq va o'zbek poyafzalining tayyorlashda foydalanilgan xomashyoni ham ingliz tilida "*rubber*" so'zi bilan aks ettiradi. "*Mahsi*" so'zi esa ingliz tiliga yaqin ma'noli so'z bilan yoki moslama tarjima usuli orqali "*leather socks*", "*leather mest*" (charm paymoq) yoki asliyat matnining milliyiligini saqlash yondashuviga asoslanib tarjima qilinsa "*Islamic leather mest*" shaklida ham ifodalash mumkin. "*Zangori shohi qiyiq belbog'*" [1, 3] jumlasida "*Glittering blue belt*" [2, 5] shaklda tarjima qilingan. Belt so'ziga ingliz tilida quyidagicha izoh keltirilgan: a strip of leather or material worn around the waist to support clothes or for decoration [15], ya'ni o'zbek tilida charmdan tayyorlangan kamar ma'nosini anglatadi, ammo asarda ifodalangan

belbog' so'zi chopon kiyilib ustidan belni tutib turish uchun bog'lanadigan o'zbek milliy kiyimlarining bir turi hisoblanadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida "Qovoq devonaning *belbog'i*", "...yangi bo'z *belboqni* besh-olti aylandirib bog'lag'an..." [1, 86] jumllarining "The *sash* of Mad the Gourd", "A new cotton *sash* wrapped several times around his waist"[2, 176] kabi ingliz tilida "sash" so'zi bilan tarjima qilinganini ko'rishimiz mumkin. Demak, asarda keltirilgan "belbog'" so'zining ingliz tilida ekvivalenti mavjud va "sash" leksik birligi "belt"ga qaraganda matnga xos bo'lar edi.

Xulosa. Til madaniyatning ko'zgusi bo'lib, unda nafaqat insonni o'rab olgan real borliq, uning real yashash sharoitlari, balki xalqning ijtimoiy o'zini o'zi anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, an'analari, urf-odatlar, axloqi, qadriyatlar yig'indisi va dunyoqarashini ham aks etadi. Tarjima jarayonida ushbu jihatlarni barchasi ikkinchi bir tilda qayta yaratiladigan murakkab jarayon. Tarjimon oldida ikki xil yondashuv turadi: tarjimaning transliteratsiya, transkripsiya va tasviriy tarjima usullaridan foydalanib aslyat matnining milliy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolish yoki yaqin ma'noli leksik birliklardan foydalangan holda tarjima tili madaniyatiga xos matn yaratish. Tarjimon aslyat matnining xususiyatlarini saqlab qolgan holda ikkinchi bir tilda ekvivalent matn yaratishni maqsad qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" Yoshlar nashriyot uyi. 2018. - 401 b.
2. Abdullah Qodiriy "Bygone days" translated by Mark Reese. USA: Middle town. 2021. - 495 p.
3. Gulom Gafur "Naughty boy" translator Tuxtasinov I. M., Yoldoshov U. R. Tashkent: Yangi asr avlodi, 2017. -128 pages
4. Mona Baker "In other words". London: Routledge. 2011. -332 p.
5. New York Times Jan 28, 2020
6. Usmanova Sh. "Lingvokulturologiya" darslik, Toshkent - 2019. 248 b.
7. G'afur G'ulom "Shum bola" Future books, Toshkent -2021 210 bet
8. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Choyxona>
9. <https://en.wikipedia.org/wiki/Teahouse>
10. <https://www.vocabulary.com/dictionary/tea%20parlor>
11. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Shirmoy>
12. <https://www.delightedcooking.com/what-is-olive-oil-bread>
13. <https://www.countryliving.com/food-drinks/g30893130/types-of-bread/>
14. <https://www.people-travels.com/about-uzbekistan/uzbek-customs-and-traditions/uzbek-national-clothes.html>
15. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/belt>

UO'K 82

MODALLIK TILSHUNOSLIKDA VA U HAQIDAGI FIKRLAR

M. Q. Abdullayeva, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada modallik haqida fikr yuritiladi. Modallikni har bir tilda va har bir sohada kuzatish mumkin. Atrofimizda bo'layotgan voqea hodisalarga munosabatimizni bildirishimizda, albatta modallikni qo'llaymiz.

Ushbu ishda modallikni ma'nolari va u haqidagi olimlarning fikrlari to'g'risida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: modallik, objektiv modallik, subyektiv modallik, modallik konsepsiyasi.

Аннотация. В этой статье обсуждается модальность. Модальность можно наблюдать в каждом языке и в каждой области. Когда мы выражаем свою реакцию на происходящие вокруг нас события, мы обязательно используем модальность. В данной работе на примерах анализируются значения модальности и мнение ученых о ней.

Ключевые слова: модальность, объективная модальность, субъективная модальность, понятие модальности.

Abstract. This article discusses modality. Modality can be observed in every language and in every field. When we express our reaction to events happening around us, we definitely use modality.

In this work, the meaning of modality and the opinions of scientists about it will be discussed.

Key words: modality, objective modality, subjective modality, concept of modality.

Modallik haqida so'z ketadigan bo'lsa, u tilshunoslikda olimlar tomonidan tortishuvlarga sabab bo'ladigan asosiy mavzulardan biri ekanligini ularning bu haqda bildirgan fikrlari orqali yaqqol ko'zga tashlanishini ko'rishimiz mumkin. Modallik ko'p holda asosan mantiq va psixologiya fanlarida qo'llaniladigan tushuncha bo'lib, tilshunoslikda hali chuqur o'rganilmagan mavzulardan biridir. Mantiqdagi imkoniyat, zaruriyat va taxmin bilan chegaralanadigan modallikdan farqli o'laroq tilshunoslikda bu tushuncha kengroqdir. Izlanish davomida foydalanilgan adabiyotlarda mualliflar faqatgina bu tushunchani ifodalashda asosan modal fe'llar bilan chegaralanishyotgani ko'zga tashlandi. Modallik insonlar o'rtasidagi aloqa yo'lida xizmat qiladi, ya'ni so'zlovchi o'z fikrini modal yuklamalar yordamida yanada chiroyliroq bayon etsa, modal fe'llar yordamida taxmin, xohish, majburiyatni ko'rsatadi. Modallikni har bir tilda va har bir sohada kuzatish mumkin. Atrofimizda bo'layotgan voqea hodisalarga munosabatimizni bildirishimizda, albatta modallikni qo'llaymiz.

Modallik va modallikning mohiyati haqida miloddan avvalgi 4- asrda Aristotel o'z fikrlarini yozgan asarlarida bayon qilib o'tgan. Stoiklar maktabi (Stoizm- yunon falsafiy maktabi Ellinizm va Rim falsafalasining asosiy oqimlaridan biri) mantiq mulohazasidan tashqari grammatik kategoriyalari, masalan so'z turkumlari bilan shug'ullanishgan. Ular Aristotelning predmetlariga nisbatan 10 ta kategoriya (mohiyat; miqdor; sifat; munosabat; o'rin; vaqt; holat; egalik; harakat; majhullik) dan farqli to'rtta kategoriyaning bir biridan farqlashni taklif qilishadi. Bular: substrat, sifat, holat va munosabat. Yana shuni ta'kidlash lozimki, stoiklar mantiq faqatgina fikr, tushuncha, hukm va xulosa chiqarishnigina o'rgatib qolmasdan, balki so'z va gaplarning grammatikasini o'rgatish zarur degan g'oyani ilgari surishgan.[1; 9]

Bundan tashqari: “Modallik ma'nolari nima orqali ifodalanadi?” savoliga javob izlash tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi. Oxirgi o'n yilliklarda modal fe'llar bo'yicha tadqiqotlar sezilarli darajada o'sganligini ushbu mavzuda olib borilayotgan izlanishlar va ularning natijalari orqali ko'rishimiz mumkin. Birinchi o'rinda ingliz tili modal fe'llar sistemasining o'ziga xos xususiyatlari haqida ilmiy ishlar fanga taqdim qilingan bo'lsa, keyinchalik roman tillarida, italyan tilida ham bu mavzu bo'yicha ko'zga ko'ringan tadqiqotlar amalga oshirildi. Tilshunoslik nazariidan qaraydigan bo'lsak, har bir tilda modal fe'llar vazifalarining yetarli darajada chuqur o'rganilmaganligi ko'zga tashlanadi.[2; 4]

“Modal” so'zi lotincha “modus” so'zidan olingan bo'lib o'lchov, usul degan ma'nolarni anglatadi.[3;7] Modallikda modal “manba” degan tushuncha mavjud bo'lib, u so'zlovchining o'ziga, uning ichki hohish va zaruratlariga (**intern**) yoki tashqi muhitga (**extern**) bog'liq bo'lishi mumkin va buni biz nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan asarlarda ifoda qilingan misollar orqali ko'rib o'tishimiz mumkin. Masalan, er will zwar Gott dienen, ... (Der Steppenwolf, S.60)

Oллоhga xizmat qilishni xohlaydi, ... (Cho'l bo'risi, 54)

Ushbu keltirilgan misolda so'zlovchining xohishi ifodalanilyapti, demak- modal manba-so'zlovchining o'zida (intern). Agar xuddi shu gapda sollen fe'lini ishlatsak, so'zlovchi majburiyatni ifodalayotgan bo'lar edi. Modal manba so'zlovchining o'zida emas, balki boshqa biron tashqi manbada aks etgan bo'lar edi (extern).

Demak, bizning har bir bayon qilgan va qilmoqchi bo'layotgan fikrimizda modallik mavjuddir. Nemis tilshunosi Vater ta'kidlaganidek, bizning fikrimizni bir chiziqda deb tasavvur etsak, munosabat bildirish ma'lum bir modallik darjasini o'zida aks etadi. Va u odatda neytral ifodalarda 0 darajadan boshlanib (bu yerda nol – neytral), harakatni amalga oshirish bo'yicha to'liq hohish va shuningdek ishonch darajasiga borishi mumkin. Bu bizning fikrimizning modallikka nisbatan qay darajada o'zgartirishimizga bog'liq.

Tilshunoslik fani bilan bir qatorda falsafada ontologik modallik, ya'ni biror voqeaning holat va tarzi (Deutsch 1994) haqida so'z yuritiladi. Mantiqda esa modallik tushunchasi imkoniyat, zaruriyat va taxmin orqali biron fikrning aniqlik darjasini ifodalaydi. Modallik tushunchasiga aniq ta'rif berishdagi tushunmovchiliklar o'ziga xos tasavvur qoldirayotganini kuzatishimiz mumkin. Biron bir sohada, bu yerda tilshunoslikda chegaralanib, modallikka umumiy tushuncha berish bahs munozaraga ega ekanligini kuzatish mumkin.

Modallik to'g'risida keltirilgan olimlarning boshqa fikrlarga ham to'xtalib o'tamiz.

Modal ma'no ahamiyat darajasining ifodalanishida namoyon bo'ladi. U bayon etilgan fikrni tushunishdagi kelib chiqadigan muommolar bilan bog'liq bo'lib, ifoda kategoriyalarida turli xil xatolarini keltirib chiqaradi. [4; 42]

Mashhur nemis olimi Gerd Ahrenholz "Nemis tili chet tili sifatida" nomli manbaada modallik sohasidagi muammolarga bag'ishlangan ishlar kamligini ta'kidlab o'tadi. Yana bir olmon olimi Helbig Buscha (1965) modal fe'llarning qo'llanilishidagi xatolarni tadqiq qilgan holda, "Nemis tili chet tili sifatida" gazetasida modallik sohasiga bag'ishlangan bir qator qo'llanmalar chop etilganligini, lekin afsuski u yerda qay usulda buni til o'rganishda qo'llash mumkinligi haqidagi savollar ochib berilmaganligini ta'kidlab o'tadi. Va shu bilan bir qatorda Germer (1980) modal fe'llarining obyektiv qo'llanilishini sxema qilib darsga qo'llanma tarzida kiritishni taklif etadi. Nemis tili bilan boshqa chet tilidagi modallikning o'xshashlik va farqlari bo'yicha tadqiqotlar nemis tilining chet tili sifatida o'rganish qiyinchiliklaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Bulardan tashqari Grepl va Masarik (1974) nemis hamda chex modal kategoriyalarini qiyoslaydi. Kiliari (1989) nemis tilidagi modal fe'llar va ularning yangi grek tilidagi ekvivalentlari bo'yicha izlanish olib boradi. [5; 58] Bundan ko'rinib turibdiki, hali ham tilshunoslikda modallik tushunchasi borasida aniq bir xulosa ko'rsatilmagan.

Shuni aytib o'tish joizki, Milan (2001) modallikning uch asosiy konseptini ajratadi: bir o'lchovli modallik konseptsiyalari, ikki o'lchovli modallik konseptsiyalari va uch o'lchovli modallik konseptsiyalari.

Bu ikki o'lchovli konseptsiya modallik bo'yicha munozaralar uchun rad qilib bo'lmaydigan ikki zid epistemik / deontik tushunchaga asoslanadi. Shu o'rinda qisqa aytib o'tmoqchiman: mantiqda ikki asosiy modallik zaruriyat va imkoniyat mavjuddir. Bu ikki modallik zarur (notwendig) va imkon (möglich) tushunchalari orqali ifodalanadi. Ularga mos inkor tushunchalar zarur emas (unnottwendig) va imkonsiz (unmöglich) mavjud. Shu tarzda mantiqda modalliklar soni to'rttaga oshadi. [6;21] Ikki o'lchovli modallikning bir o'lchovli modallikda rivojlanish davrini ushbu jadvaldagi ifoda orqali ko'rishimiz mumkin:

Davr	Ikki o'lchovli (mantiqqa yo'naltirilgan)	epistemik (obyektiv) = Fikrlarning ma'lumot darajasi	noepistemik
Davr	Ikki o'lchovli (tilga yo'naltirilgan)	epistemik (subyektiv) = So'zlovchi fikri	noepistemik
Davr	Bir o'lchovli	epistemik (subyektiv) =So'zlovchi fikri	nol

Birinchi davrda ikki o'lchovli mantiqqa yo'naltirilgan modelda „epistemik“ „obyektiv epistemik“ sifatida tushuniladi. Ikkinchi davrdagi ikki o'lchovlik tilga yo'naltirilgan modelda „epistemik“ „obyektiv epistemik“ sifatida ko'rsatiladi. Ikki modallik turi yonida „noepistemik“ ni ko'rib turibmiz. Uchinchi davrda esa bu tushuncha yo'q, faqatgina „subyektiv epistemik“ turibdi. Noepistemik ning yo'qligini sababi, modallik tushunchasi ostida yanada ko'proq subyektiv va yanada kamroq obyektiv tushunilib bormoqda. Bu o'tish mantiqdan burilib, pragmatik mulohazalar asosida yanada kuchliroq so'zlovchining modal fe'llar orqali ifodalangan subyektiv fikrlari tomoniga o'zgargan holda amalga oshmoqda. [6; 49] Bir o'lchovli modallikka o'tishga sabab markazda subyektivlik yoki modallik asosi sifatida so'zlovchi, fikr egasi muhim ekanligi aniqlandi. Bu tilshunoslikda modallikka to'liq tavsif berishda yordam beradi.

Modallik so'zlovchining gapidagi reallik, noreallik, istak, imkoniyat, zaruriyat nisbatan tanqid va baho berishidir. [7;109] Modallik bu so'zlovchi tomonidan gap mazmunining reallikka baho berish usulidir, [8; 242] degan fikrlarni ko'rib turibmiz.

Demak, so'zlovchi so'zlagan gapning mazmuniga uning fikri, munosabat bildirishiga modallik deb aytiladi va turli xil ya'ni leksik, grammatik va fonologik vositalar orqali namoyon boladi. U barcha tillarda mavjud bolib, tilning o'ziga xos turli ifoda vositalari yordamida amalga oshadi. So'zlovchi o'z fikrini bildirishda modallikdagi reallik va noreallik, ishonch va mavhumlik, taxmin, shartlilik, talab, imkoniyat va imkoniyatsizlik, majburiyat, buyruq, layoqat, xohish hamda zaruriyatni ifoda qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yoqubov. J. Modallik kategoriyasining mantiq va tilda ifodalanishining semantik xususiyatlari. Toshkent, 2005.

2. Milan, C. Modalverben und Modalität. Eine kontrastive Untersuchung Deutsch – Italienisch. 2- 4 betlar
3. Shokirova N. Nemis tilidagi modal fe'llar. Toshkent, Tafakkur. 2010
4. Krüger M. Modalität im Übersetzungsunterricht. 2006.
5. Bernt A. Modalität und Diskurs: Instruktionen auf Deutsch und Italienisch. Stauffenburg-Verl. Tübingen, 1998
6. Milan C. Modalverben und Modalität. Tübingen. 2001
7. Eichler, Bünting. Deutsche Grammatik. Form Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache. Kronberg. 1978
8. Admoni, W. G. Der deutsche Sprachbau. München: Beck. 1982

UO'K 82.09

BADIIY ADABIYOTDA KULTUROLOGIK YONDASHUV ISTILOHI VA MAZMUNI
Sh. Abdurahmonova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Toshkent

Abstract. *Ushbu maqolada jahon adabiyoti namunalarini o'qitishdagi yangicha yondashuv – kulturologiya haqida so'z boradi. Kulturologiya atamasi istilohi, etimologiyasi borasidagi ilmiy tadqiqotlar ko'rib chiqiladi. Kulturologik yondashuv va uning jahon adabiyotiga oid sara asarlarni o'qitishda qo'llashning afzalliklari haqida amaliy xulosalar beriladi.*

Kalit so'zlar: *yondashuv, tamoyil, kultura, madaniyat, istiloh, metod, usul, o'qitish, tadqiqot, tajriba, amaliyot, malaka, modernizatsiya, islohot, ta'lim andozasi.*

Абстракт. *В данной статье говорится о новом подходе к обучению на примерах мировой литературы - культурологии. Рассмотрены научные исследования по этимологии термина культурология. Даны практические выводы о культурологическом подходе и преимуществах его использования в преподавании произведений мировой литературы.*

Ключевые слова: *подход, принцип, культура, культура, реформа, метод, метод, обучение, исследование, опыт, практика, квалификация, модернизация, реформа, образовательная модель.*

Abstract. *This article talks about a new approach to teaching examples of world literature - culturology. Scientific studies on the etymology of the term culturology are considered. Practical conclusions are given about the cultural approach and the advantages of using it in the teaching of works of world literature.*

Key words: *approach, principle, culture, culture, reform, method, method, teaching, research, experience, practice, qualification, modernization, reform, educational model.*

Kirish. Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ko'p jihatidan umumta'lim maktablari amaliyotida katta o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Shuningdek, o'qitish tizimi jahon ta'lim andozalari asosida modernizatsiya qilinishi sohada ham katta muvaffaqiyat qozonishga erishildi. Qolaversa, dunyoning sara asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va uni maktab darsliklariga joriy qilinishi adabiyot darsliklarida sezilarli o'zgarishlar ro'y berishiga sabab bo'ldi. Bu xususda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 18-maydagi "Jahon adabiyotining eng sara namunalarini o'zbek tiliga hamda o'zbek adabiyoti durdonalarini chet tillariga tarjima qilish va nashr etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 376-sonli qarori ham jahon adabiyotiga bo'lgan yuksak e'tiborning asosi deyish mumkin. Chunonchi, avvalo, kitobxonlik madaniyatini yaxshilash bo'yicha Yurtboshimizning 2017-yil 13-sentabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi PQ-3271-sonli Qarorining kuchga kirishi diyorimizda badiiy kitobga bo'lgan munosabatning tubdan o'zgarishiga sabab bo'ldi.

Maktab adabiyot darsliklari tubdan isloh qilinishi bilan bir qatorda jahonning sara asarlari bilan boyitilgani ta'limda erishilgan eng birlamchi yutuq deyish mumkin. Qolaversa, janr nuqtayi nazaridan sinflarga taqsimlash masalasi ham avvalgi holatidan bir qadar yaxshilanishiga erishilgan. Darsliklarga kiritilgan badiiy asarlar ko'lami millatlar turfaligi jihatidan ham rang-baranglik kasb etadi. Xususan, avvallari g'arb adabiyotidan rus, gruzin, hind, ingliz, fransuz, italyan millatiga mansub bo'lgan badiiy asarlar bilan tanishgan bo'lsak, endilikda darsliklarimizda ilgari hech ham o'qitilmagan yunon, ispan, irland, AQSh, nemis millatlariga mansub bo'lgan mashhur yozuvchilar Gomer, Lengston Hyuz, Rey Bredberi, Jyul Vern, Artur Konan Doyl, Ernest Heminguey, Erix Mariya

Remarklarning badiiy olami bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ldik. Bu endilikda bugungi kun o'qituvchilari oldiga ushbu xalqlarning madaniy-tarixiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan bilimlarining yangilanish ehtiyojini yuzaga chiqaradi. Zotan, "O'qituvchining o'zi bolalarga fikr va tuyg'ularni yuqtira oladigan, ularda nafaqat bilimga chanqoqlikni, balki yer yuzida sodir bo'layotgan barcha voqea-hodisalarga nisbatan katta azob va mas'uliyat hisini uyg'ota oladigan shaxs bo'lishi kerak"[1]. Yangilanib borayotgan zamon talablari asosida yaratilayotgan darsliklar ham adabiyot o'qituvchisidan ana shunday ulkan jonkuyarlikni, katta mas'uliyatni talab qiladi: "O'rganilayotgan adabiy materialga bolalarni qiziqitirmagan, ularni muvozanatdan chiqara olmagan, boz ustiga, adabiy asarni o'rganish jarayonida o'quvchilarni toliqtiradigan dars nafaqat foydasiz, balki zararli hamdir"[2].

Asosiy qism. Jahon adabiyotiga oid yangi namunalarni samarali o'qitish, asarga xos belgili jihatlarni qiyosiy tahlil qila olish, qolaversa, asar mohiyatining tub negizi darajasida fahmlash va amaliyotga oqilona joriy qilish uchun, albatta o'qituvchida ilgari o'rganilgan bilimlarga tayangan holda jahon xalqlarining kulturologik asosiga doir bilimlar ham mavjud bo'lishi kerak. Chunki, o'zga millatga mansub asarni o'z millatining nuqtayi nazaridan turib tahlil qilish hech qachon o'qirmanni to'g'ri xulosaga to'la-to'kis olib bormaydi. Birlamchi, bu asarni noto'kis talqin qilinishiga olib borsa, ikkilamchi, badiiy asarni o'zlashtirilishidan ko'zlangan maqsad ro'yobi ham o'z-o'zidan mohiyatini yo'qotadi: "Badiiy matnning filologik tahlilidan asosiy maqsad muallif obrazini to'la idrok etib, unga yetishishdir. Ayni shu holat badiiy matnni tahlil qilishning asosiga qo'yilishi lozim"[3]. Badiiy matn jozibasini to'la his etish, estetik zavqini tuyish badiiy asarni o'rganishdagi eng asosiy maqsad, eng asosiy mantiq va asar mohiyati zamiriga borishdagi eng to'g'ri, yagona tutumdur. Shuni hisobga olgan holda xalqlarga xos kulturologik tamoyillarni izchil o'rganib chiqish bugungi kunning dolzarb masalalari sirasiga kiradi. Bu yondashuv turli xalqlar adabiyotini chuqur anglashga qaratilgan ijtimoiy-madaniy bilimlar asosini tizimlashtirish ehtiyojini yuzaga chiqaradi. "Pedagogika fanlarini o'qitishda amalga oshirilayotgan sotsial-madaniy yondashuv pedagogik voqelikni jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlarning inikosi, shu jamiyatning pedagogik madaniyatidagi yangi tendensiyalarning ko'rinishi sifatida ko'rsatish imkonini beradi. Shaxsning rivojlanishi har doim o'ziga xos tarixiy jarayondir, shuning uchun pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko'rishda jamiyat holatining xususiyatlarini va unga mos keladigan madaniyat turini o'rganish zarur bo'ladi"[4].

Muhokama. Kultura atamasi yevropa xalqlari lug'atiga XIX asr oxirlarida kirib kelgan bo'lsa-da, fenomen sifatida 20-asrning 60-yillarida faol qo'llana boshladi. Reymond Uilyamsning "madaniy materializm" atamasi, Stiven Grinblatning "madaniy poetika" va Baxtinning "madaniy prozaik" atamaları madaniyat sohasining ilk rivojlanish bosqichi tezlashishiga sabab bo'ldi. "O'sha davridayoq ingliz madaniyotshunos olimlari Richard Hoggart "Savodxonlikdan foydalanish"(1957), Raymond Uilyams "Madaniyat va Jamiyat"(1958) asarlari bilan zamonaviy madaniyat tadqiqotlar chuqur ildiz otishiga zamin yaratildi va hatto "Madaniyatshunoslik bo'yicha munozara" muhiti shakllana bordi"[5].

"Kultur" atamasi lotin tilidan tarjima qilinganda "cultura" - "yerni ishlash", "parvarishlash" ma'nolarida va keyinchalik "ma'rifatli bo'lish", "tarbiyali", "bilimli bo'lish", ma'nolarida qo'llanilgan. Rus manbalarida bu so'zning "yetishtirish", "tarbiyalash", "ta'lim berish", "rivojlantirish", "hurmat qilish"[6] kabi lotin tilidagi ko'plab ma'nolarini keltiriladi. Italyan olimlari bu atamani lotin tilidan "o'stirish", "o'tish" kabi ma'nolar bilan izohlaydilar[7]. Uning arabchadan olingan tarjimasida "madaniy" so'zi "madinat" atamasining o'zagidan olinganligi va uning muqobili "shaharlik" ma'nosini berishi haqida ma'lumotlar mavjud. Bu so'zning arab tilida yana bir "rang-barang" degan ma'nosi ham bor. Qadim ellin xalqlari "madaniyatsiz" varvarlardan o'zlarining asosiy farqini "tarbiyalanganlik" ("paydey")likda deb bilganlar[8]. Bundan tashqari amerikalik madaniyatshunos olimlar A. Kreber, K. Klakxonlarning ma'lumot berishicha: "1952-yillarda madaniyat hodisasiga berilgan ta'riflar soni 164tani tashkil etsa, so'nggi adabiyotlarda bu raqam 400dan ortiq ekanligini kuzatish mumkin"[9]. Madaniyat atamasining istilohi polisemantik xususiyatga ega bo'lsa-da, mazmuni jihatidan o'zaro yaqin ma'nolarni o'zida mujassamlashtiradi: "Yevropa xalqlari "madaniyat" atamasini "aqliy-axloqiy madaniyat" tushunchasi bilan yonma-yon ishlatgan. Anglashiladiki, "Madaniyat" tushunchasi xilma-xil talqiniga qaramay, qadimdan hozirgi

kungacha o'z mohiyatini o'zgartirmagan"[10]. Sovet marksist faylasufi G. I. Oyzerman madaniyat atamasiga falsafa fani doirasida muhimligi jihatidan quyidagicha izoh beradi: "Agar biron bir falsafa madaniyat hodisasini idrok eta olmasa va "madaniyat" atamasiga ta'rif bera olmasa, uning qadri yo'q, chunki falsafa dunyoqarashning ilmiy, nazariy, uslubiy o'zagidir"[11]. Madaniyat atamasining mohiyati "keng ma'noda bu so'z tabiatda o'zgarmagan narsadan farqli o'laroq, inson tomonidan ishlab chiqilgan, g'amxo'rlik qilgan va yaratilgan narsani anglatadi. Buni insoniyat svilizatsiyasi yutuqlari yig'indisi sifatida tushunish mumkin. Tor ma'noda esa badiiy ifoda shakllari "madaniyat" atamasi ortida birlashtiriladi"[12]. Madaniyatni inson tomonidan yaratilgan qadriyatlar majmui deb tushunish – bu so'zning ma'nosi ochiqroq namoyon bo'lishini ta'minlaydi, deb aytadi madaniyatshunos olim M. Abdullayev. "Madaniyat tushunchasida hayotning bilologik shakllaridan tashqari farqli o'laroq, inson faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bir qatorda bu faoliyatning tarixiy taraqqiyotning muayyan bosqichlarida, ma'lum bir tarixiy davrdagi, milliy va etnik rivojlanishdagi sifatiy o'ziga xoslik ham o'z ifodasini topadi"[13].

"Madaniyat hamma narsani qamrab oladi, u hayotning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi va uni san'at sohasi bilan cheklab bo'lmaydi. Madaniyat nafaqat teatr, kino, musiqa, xoreografiya yoki tasviriy san'atdir, madaniyat xalqlarning eng yaxshi an'analarida, chuqur va mustahkam bilimlarida, jamiyat manfaatlar uchun ijodiy va yuksak samarali mehnatda, chinakam insonparvar ijtimoiy munosabatlarda o'z aksini topgan qadriyatlardir"[14]. Madaniyat atamasi keng ma'noda jamiyat va inson tarixiy taraqqiyotining muayyan bir darajasi, kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. Tor ma'noda esa kishilarning faqat ma'naviy hayoti sohasiga nisbatan ishlatiladi. Adabiyot esa madaniyatning ana shu tor ma'nosi bilan shug'ullanadi.

Xulosa: Jahon adabiyotiga oid asarlar o'qitilish chog'ida kitobxon uning millatga xos mentalitetini to'g'ri baholashi, asarni muallifi darajasida tahlil va talqin qila olishi, adabiyotning bilramchi funksiyasi – estetik zavq olish tuyg'ullaridan to'laqonli bahramand bo'lishi uchun bolalarni kulturologik yondashuv asosda o'qitish, ularni shu tamoyil orqali mazmunni chuqur va to'kis ilg'ashga o'rgatish yondashuvning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Hozirgi rivojlanib borayotgan murakkab va tezkor zamonda global axborot kommunikatsiya yutuqlarini ta'lim sohasiga yo'naltirish va uni amaliyotga integratsiya qilish ko'nikmasini shakllantirish ish oldiga qo'yilgan muhim vazifalardandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кан-Калик А. В., Хазан В. И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе. – М.: Просвещение, 1988. –С. 15.
2. Q. Yo'ldosh, M. Yo'ldosh. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. Filologiya va tillarni o'qitish mutaxassisligi bo'yicha bakalavr yo'nalishi talabalari uchun darslik. – T.: Innovatsiya-ziyo, 2022. –B. 42.
3. Б.Бобылев. Теоритические основы филологического анализа художественного текста в национальном педвузе. Дисс. докт. пед. наук. – Москва, 1991. С. 296.
4. D. Quronov. Badiiy asar tahlili. Tanqid va tahlil. <https://www.facebook.com/posts/badiiy-asar-tahlili-d-quronov-tahlil-va-talqin-tushunchalari/>
5. Nasrullah Mambrol. Cultural Studies. <https://literariness.org/2016/11/23/cultural-studies/>
6. <https://www.pravmir.ru/chto-takoe-kultura/>
7. <https://www.treccani.it/vocabolario/culture/>
8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – T.: O'ZME davlat ilmiy nashriyoti. 2000. 1-tom.
9. Кертман Л. Е. История культуры стран Европы и Америки, -М.:1987.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. – M, "Rus tili" nashriyoti, M. 1981. 1-tom.
11. Ойзерман Г. И. Марксистская концепция и её буржуазные интерпретаторы // Философия культуры. – М.: Знание. 1985. –С. 21.
12. Helles Köpfchen: Suchmaschine für Kinder – Kinderseiten, Spiele für Kinder. 2004. Sayt: <https://www.helles-koepfchen.de/>
13. Abdullayev M., Umarov E., Ochildiyev A., Yo'ldoshev A. Madaniyatshunoslik asoslari. Qo'llanma. – T.: "Turon-Iqbol" nashriyoti. 2006. –B. 16.
14. Кан-Калик А. В., Хазан В. И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе. – М.: Просвещение, 1988.

LINGUACULTURAL DIFFERENCES BETWEEN ENGLISH AND UZBEK SOMATISMS

A.N.Abduraimova, *Trainee-teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklar, maqollarning chog'ishtirma tahlili asosida somatizmlarning lingvomadaniy farqlari ko'rib chiqiladi. Bunda allomorfik va izomorfik jihatlari borasida so'z yuritiladi. Birinchi tildagi somatik birlik ikkinchi tilda o'zgacha birliklar vositasida qo'llanishiga doir namunalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Somatizm, frazeologik birlik, leksema, frazeologiya, somatik ibora, somatik frazeologizm, komponent, ibora.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвокультурологические различия соматизмов на основе перекрестного анализа фразеологизмов и пословиц в английском и узбекском языках. Здесь обсуждаются алломорфные и изоморфные аспекты. Приведены примеры употребления соматической единицы первого языка во втором языке посредством специальных единиц.

Ключевые слова: соматизм, фразеологизм, лексема, фразеология, соматическая фраза, соматическая фразеология, компонент, словосочетание.

Abstract. This article examines the linguistic and cultural differences of somatisms based on the cross-analysis of phraseological units and proverbs in English and Uzbek languages. Allomorphic and isomorphic aspects are discussed here. The article gives examples of the use of somatisms.

Keywords: Somatism, phraseological unit, lexeme, phraseology, somatic phrase, somatic phraseology, component, phrase.

Introduction. Among the more than seven thousand languages in the world, which differ from each other according to the nature of language construction, there are unique phraseological, paremiological articles and expressions used in them. Among them are Uzbek languages, which belong to the Germanic group of the Indo-European language family, and English, which are part of the Turkic language family. Proverbs in every language are created on the basis of people's experience and are refined over the years. A proverb is a short, figurative and logically complete wise expression. Despite its shortness, it usually expresses a great meaning. Proverbs are important because they:

1. Represents national traditions and values;
2. The word is clear;
3. It is of great importance for education;
4. It informs the generations about the life experiences of the ancestors;
5. Increases the effectiveness of the speech.

Proverbs are thematically rich and they are expressed using different word groups and lexical units. Somatic units, the object of our research, are among these tools.

Materials and methods. Despite the fact that somatism (somatic units) in the linguistic landscape of the world is a current topic that attracts the attention of scientists, the conducted researches are few and almost not studied by cross-sectional research method. The concept of somatism entered the prism of linguistics in recent times, and in the late 20th and early 21st centuries, linguists paid special attention to the somatic vocabulary and tried to find the necessary solutions to the problems of intercultural communication and increase the effectiveness of studying the lexical structure of the language.

The first to use this concept was F.O. Wack made the conclusion that "somatisms belong to one of the oldest layers of phraseology and constitute the most used part of the vocabulary of any language." According to the Russian linguist Reichstein, somatisms are nouns that have the original meaning of human or animal body parts. There are several lexical-semantic groups related to the semantic properties of somatic stable expressions. These groups make it possible to distinguish the common features characteristic of the entire linguistic community, as well as the specific features of

somatic stable expressions in different languages. Somatism is a linguistic concept that unites human internal and external organs under a common name, and the characteristic feature of the lexical units of this group is that they belong to the noun group.

According to the characteristics of all somatic dictionaries, N.M. Shansky identified three groups:

1. Common signs of the body or parts of the human body related to the specific characteristics of the male and female bodies;

2. Names of internal organs that ensure the vitality and vital functions of the human body;

3. Determination of the substance of the human body and its organs

Results and discussion. This perfect analysis of somatisms provides an opportunity to classify words, phraseological units, phrases, proverbs specific to the field and divide them into thematic groups. For example:

1. Ko'z qo'rqqoq- qo'l botir (somatic unit)

2. Sog' yurak-tog' yurak (splanchnic unit)

3. Mazali so'zga quloq charchamas (sensory unit)

4. Qilday tomir bo'lsa, tuqqaniga tortar (angionomic unit)

There are many proverbs in languages with the participation of somatic units carrying cultural elements. For example:

Bosh omon bo'lsa do'ppi topiladi.

O'zi to'ysa ham, ko'zi to'ymaydi.

Och qornim-tinch qulog'im..

A light purse makes a heavy **heart**.

Poor men seek meat for their **stomach**,

rich men **stomach** for their meat.

A long **tongue** is a sign of a short **hand**.

Somatisms are used in all proverbs in the sample, and many paremiological units of this type can be cited. In order to determine the isomorphic, allomorphic, and specific characteristics of somatic proverbs in the languages in question, it is appropriate to divide them into three groups.

I. Proverbs expressed by the same somatic units in the languages in question.

1. Of the ten **fingers**, some are long and some are short. Besh **barmoq** barobar emas.

2. Little pitchers have big (or large, long) **ears**

Devorning ham **qulog'i** bor

3. It is a good **tongue** that says no ill, and a better **heart** that thinks none

Tilingni to'g'ri tutolmasang, **Dilingni** to'g'ri tut

4. Two **heads** are better than one. Bir bosh-balo **bosh**,

Ikki bosh-mardona **bosh**

5. Many **hands** make light work

Ikki **qo'l** qilgan ishni, bir **qo'l** qilolmas

6. Keep your **mouth** shut and **eyes** open. **Og'iz**-bir, **quloq**-ikki,

Bir so'zlab, tingla qirq ikki

The quoted proverbs are expressed in both languages through the same somatic unit, and the same is preserved in their translations. Therefore, this aspect is an isomorphic feature of English and Uzbek languages.

II. Proverbs expressed by somatic units in Uzbek and other lexemes in English

1. O'zi to'ysa ham, ko'zi to'ymaydi

He is not poor that has little, but he that desires much

2. Och qornim-tinch qulog'im Better a lean peace than a fat victory

3. Har kimning taqdiri o'z qo'lida

Fortune is easily found, but hard to be kept

4. Ko'z-qo'rqqoq, qo'l-botir

All things are difficult before they are easy

5. Uzun **tilim**-uzgun **tilim**, Qisqa tilim-tizgin tilim

Speech is silver, silence is golden

6. *Do 'stning ko 'ngli qolguncha, Dushmanning bo 'yni uzilsin* When a friend asks, there is no tomorrow

7. *Bilagi zo 'r birni yiqar, bilimi zo 'r-mingni* Knowledge is power

8. *Ikki quloqdan ko 'ra, bir ko 'zga ko 'proq ishon*

Believe not all that you see nor half what you hear

9. *Boyning qorni besh, Biri hamisha-bo 'sh*

The more you get, the more you want

III. Proverbs are expressed through somatic units in English and without these units in Uzbek

1. *A light purse is a heavy heart*

Borga-bor dunyo, yo 'qqa yo 'q dunyo

2. *A long tongue is a sign of a short hand*

Gap desang, qop-qop, ish desang Samarqanddan top

3. *A heavy purse makes a light heart*

Pul-belga quvvat, boshga-toj 4. *Cold hands, warm heart* *Tashqi ko 'rinish-aldamchi*

5. *Nothing is impossible to a willing heart*

Qalovini topsang, qor yog 'ar

6. *A hungry belly has no ears*

Avval iqtisod, keyin siyosat

Conclusion. During the review of proverbs in English and Uzbek languages with the participation of somatic units, the following conclusions were reached:

1. The somatic units involved in the proverbs of the languages in question belong to the noun group and syntactically have the function of demonstrative determiner, participle, possessive.

2. Certain somatisms used in English and Uzbek proverbs have preserved the same meaning in translation.

3. Proverbs expressed in one language through other lexemes and in another language through somatic units are the allomorphic aspect of the languages being compared, although they are the same in terms of subject matter.

4. Since proverbs reflect aspects specific to culture and people's way of life, proverbs with somatic unity should be studied through the method of linguistic and cultural analysis.

REFERENCES:

1. Vakk F.O. Somatic Phraseologies in the Modern Estonian Literary Language: Abstract of diss...cand. philol. Sciences. - Tallinn, 1964. - P. 23.
2. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Language and culture: Linguistic and regional studies in teaching Russian as a foreign language. Methodological guide. - 4th ed., revised. and additional - M.: Russian language, 1990. - C. 45.
3. Mugu R.Yu. Polysemanticism of Somatic Vocabulary (Based on the Material of Russian German Languages): Diss... Cand. philol. Sciences. – Maikop, 2003. –C. 81-82 p.
4. Mavluda I.G. Somatik leksikaning xususiyatlari. Volume 2 | issue 6 | 2021 issn:2181-1601.-bb. 1-2
5. Reichstein A.D. Comparative analysis of German and Russian phraseology. - M.: Higher school, 1980. - B. 5.
6. Shansky N.M. Lexicology of the modern Russian language. 2017, - B. 104.

UDK: 81-44

VERBAL VA NOVERBAL MULOQOTNING EMOTSIYALARNI RAMZIYLASHTIRISH USULI

B.S.Abdurazoqov, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada verbal va neverbal muloqotning hissiyotlarni ramziylashtirish usullari keltirilgan bo 'lib, unda olimlarning muloqot jarayonida aks ettiradigan omillar, modellar, averbal harakatlar va hokazolar keltirilgan. Bundan tashqari maqolada shaxs tomonidan verbal va neverbal aloqa kodlaridan foydalanish bo 'yicha tilshunoslarning fikrlari ilgari surgan.

Kalit so 'zlar: muloqot, kommunikativ, semiotic omil, verbal, neverbal, averbal, paralingvistik belgi, agrammatizmi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются способы вербального и невербального общения для символизации эмоций, а также факторы, модели, averbальные действия и т. д.,

которые ученые отражают в процессе общения. Кроме того, в статье были высказаны мнения лингвистов об использовании человеком кодов вербального и невербального общения.

Ключевые слова: коммуникативный, коммуникативный, семиотический фактор, вербальный, невербальный, авербальный, паралингвистический знак, аграмматизм.

Abstract. This article discusses the ways of verbal and nonverbal communication to symbolize emotions, as well as factors, models, a verbal actions, etc., which scientists reflect in the process of communication. In addition, the article expressed the opinions of linguists about the use of human codes of verbal and nonverbal communication.

Keywords: communicative, communicative, semiotic factor, verbal, non-verbal, non-verbal, paralinguistic sign, agrammatism.

“Muloqot” tushunchasini ham nazariy, ham amaliy jihatdan chuqur har tomonlama o‘rganish dolzarbligi haqidagi bayonot olimlarning (filologlar, semiotiklar, faylasuflar va boshqalar) e’tirozlariga sabab bo‘lishi ehtimoldan yiroqdir. Shu o‘rinda, G. G. Pochepsovning o‘rinli bir izohini esga olaylik. Uning ta’kidlashicha, “muloqot– gumanitar fanlarning doimiy ob’ektlaridan biridir” [1], u aslida inson xayotida tobora murakkablashib borayotgan ijtimoiy voqe’liklarni to‘g‘ri talqin qilish va undagi mavjud muammolarni samarali bartaraf etishkabi vazifalarni o‘zida mujassamlashtiradi.

Zamonaviy fanda ko‘plab “kommunikativ” tushunchalar mavjud bo‘lib, ularning mualliflari tilshunoslar, psixologlar, semiotiklar, boshqa fanlar vakillaridir (asosan gumanitar soha vakillari). Shunday qilib, ushbu muammo bo‘yicha ko‘plab ishlarni chuqur tahlil qilgan G. G. Pochepsov quyidagi asosiy aloqa modellarini aniqlaydi – lingvistik, adabiy, teatral, germevtik, folklor, semiotik, madaniy, pragmatik, psixoanalitik, mifologik, sotsiologik, matn, falsafiy, o‘yin, material, antropologik, dekonstruktivistik, posstrukturalistik, matematik, kibernetik, ijtimoiy-psixologik, kontent tahlili, intellekt va konfliktologiya kabi modellarni sanab o‘tadi [1]. Ushbu kommunikativ modellar ro‘yxatidan fanning turli (tilshunoslar, adabiyotshunoslar, semiotiklar) soha vakillarining keng doiradagi qiziqishlarini va shunga mos ravishda “muloqot” tushunchasini o‘rganish va talqin qilishda ko‘plab yondashuvlarni payqash qiyin emas.

Muloqotni tadqiq qilishdagi yondashuvlar va texnologiyalarning bir-biridan keskin farqqilishiga qaramay, olimlar uning mavjudligining belgi shakli xususidagi fikrlari mushtarakdir. Muloqot verbal yoki noverbal shaklda amalga oshiriladi. Demak, o‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, insonning fikri, g‘oyasi unga mos belgi, ya’ni verbal yoki noverbal vositalar yordamida amalga oshiriladi.

Inson ongida joylashgan va faoliyat yurituvchi psixik konstruksiyalar sifatidagi tushunchalar madaniy-semiotik makon va zamonda mavjuddir. Ular belgilangan kognitiv strukturalardir. Ularning ma’no shakllari verbal bo‘lishi shart emas. Tushunchalar lingvistik bo‘lmazligi ham mumkin; boshqacha qilib aytganda, ular an’anaviy tilda ifodalanmagan (ushbu atamaning tor ma’nosida), ya’ni boshqa verbal bo‘lmagan ramziy belgiga ega. Ular, masalan, rasm, me’morchilik namunasi, raqs, marosim va boshqa vositalar yordamida shakllantirilgan bo‘lishi mumkin.

Semiotik omil – madaniyat, shu jumladan, til taraqqiyotining asosiy shartlaridan biridir. Madaniy konsept o‘zining ramziy tashqi ko‘rinishiga ko‘ra, bir tomondan, uning tashuvchisi va ishlab chiqaruvchisi – shaxs faoliyatida uning olamni idrok etishiga qaratilgan intellektual faoliyatlari natijasida namoyon bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularni amalga oshirish usuli sifatida uning o‘zi tashuvchi va ishlab chiqaruvchi sifatida namoyon bo‘ladi. U temporal-fazoviy uzluksizlik belgilar bilan qurollangan. Alomat, ya’ni belgi (verbal va noverbal)– bu inson ongida ma’lum bir fikr, g‘oya mavjudligining ishonchli dalilidir.

Shunday qilib, inson tafakkuri nafaqat belgilar bilan shakllanadi, balki hosil bo‘ladi. “Belgi nafaqat tayyor ruhiy tarkibni yetkazish maqsadiga xizmat qiladi, balki bu tarkibning o‘zi shakllanadigan va birinchi marta to‘liq aniqlikka ega bo‘lgan vositadir.” [2]

Inson tomonidan tashqi va ichki dunyoning kognitiv-emotsional rivojlanishi o‘z mohiyatiga ko‘ra prinsipial jihatdan ramziydir; bu uning voqelikni bilish jarayonining o‘zini ham, uning natijalarini ajralmas semiotik aniqlashni ham ta’minlaydigan belgilar tizimlaridan foydalanishni nazarda tutadi. E.Sapirning majoziy ifodasiga ko‘ra, “butun madaniyat, qolaversa, shaxsning xulq-

atvori ham ramziylik bilan keng qamralgandir” [3]. Ma'lumki, voqe'likni inson turli semiotik usullar orqali, jumladan verbal (haqiqiy til) va nonverbal muloqot (san'at asari namunasi, masalan me'moriy namuna, surat, grafik tasvir va hokazo) orqali idrok etadi. Faylasuf, tilshunos J.Ortega-i-Gasset idrok jarayonining semiotik tabiati haqida to'g'ri bir fikrni ilgari suradi, ya'ni: “Ma'lum bir xususiyat alohida tafakkur predmetiga aylanishi uchun mavhumlashtirish sa'y-harakatlari natijasini tuzatuvchi va uni amalga oshiruvchi mos belgi/ramz kerak [4]. Lingvistik va nolingvistik belgilar va belgilarning gnoseologik funksiyasi hech qanday holatda yagona bo'lmaydi. Ular tabiatan kommunikativ, informatsion va ekspressiv funksiyalarga ega bo'ladi. Mazkur tarkib o'z ichiga emotsional birliklarni qamrab oladi. Misol uchun *to pull oneself together, to break down, to blow up, to calm down, astonish, apprehensive, to be worried, to be uneasy* va hokozolar.

Eng umumiy shaklda belgini bir tomondan umumiy ma'noda axborot tashuvchisi, ikkinchi tomondan esa, bir madaniyat orqali uni boshqasida saqlab qolish va rivojlantirish usuli sifatida belgilash mumkin. Amaldagi belgi turiga qarab (verbal yoki nonverbal), muloqot shakli verbal yoki nonverbal bo'lishi mumkin. Insonlar orasidagi haqiqiy lisoniy muloqotda bu ikki turdagi aloqalar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, haqiqatda yagona, murakkab tuzilgan kommunikativ tizimni ifodalaydi.

Aloqa tizimlarini o'rganish bo'yicha ko'plab nufuzli mutaxassislar ontogenez nuqtai nazaridan verbal va nonverbal aloqa vositalari yagona kommunikativ birlikni anglatishini isbotladilar (integrated communicative unit). Nemis paralingvistlari K.Elix va J.Rebeynlarning nonverbal muloqotni eksperimental ma'lumotlarga asoslanib quyidagi turlarga bo'lishlarini ancha ishonarli deb usul ekanligini e'tirof etadilar: a) komitativ (komitative, ya'ni hukmron nonverbal muloqot tabiiy til bilan birga keladi), b) taqdimot (presentative – imo-ishora tili, an'anaviy til bilan birga), v) ostensiv (ostentative – masalan, eshikning namoyishkorona yopilishi va qisqacha og'zaki izoh) [5]. Shunday qilib, insonning barcha kommunikativ harakatlari ma'lum darajada an'anaviylik bilan verbal va nonverbal (yoki paralingvistik) ko'rinishlariga bo'linishi kerak [5]. Aslida, haqiqiy muloqotda ular yaxlitlikda harakat qilishadi. Shunday qilib, rus paralingvisti I.N. Gorelovning fikricha, nonverbal belgilar “hamrohlik va mustahkamlash funksiyalariga ega (yoki to'ldiruvchi)” [6]. Ushbu funksiyalarning dolzarbligi, bizning fikrimizcha, aloqa turiga bog'liq (nutq turi, funksional uslubi, nutq janri va boshqalar). Nonverbal vositalardan foydalanish chastotasi va kommunikativ va ijtimoiy ahamiyatga egaligi insoniy muloqot sohasi bilan belgilanadi (qiyoslang: til – बातamanning keng ma'nosida – ilmiy-simpoziumda olimlar o'rtasidagi muloqot va ularning banket zalida yoki, masalan, siyosiy mitingda muloqot qilish tili).

“Averbal harakatlar(stulning g'ichirlashi, eshikning g'iyqillashi, bosh qimirlatish, qarash, imo-ishora va hokazo), – deb yozadi I. N. Gorelov, – kommunikativ aktga kiritilgan bo'lib, verbal stimul yoki verbal reaksiyani to'liq almashtiradi” [6]. I. N. Gorelovning ko'plab matnlarni sinchkovlik bilan tahlil qilishi (asosan adabiy) kommunikativ harakatlarning nonverbal va verbal komponentlarini amalga oshirish xronologiyasini ochib berdi: ularning birinchisi, qoida tariqasida, ikkinchisidan oldin keladi [6].

Shaxs tomonidan verbal va nonverbal aloqa kodlaridan foydalanish, birinchi navbatda, ularning har birining ma'lum cheklovlari bilan bog'liq. Shu bilan birga, I. N. Gorelov ta'kidlaganidek, “paralingvistik belgi... mavhum tafakkur konstruksiyalari bo'lgan denotatsiyalarni nazarda tutadigan bo'lsak, lingvistik belgidan ko'ra cheklanganroq ko'rinadi” [6]. Murakkab mavhum fikrni tushuntirish yoki, misol uchun, grammatik zamon kategoriyalarni (“agar”, “keyin”, “qachon” va boshqalar.) nonverbal shaklga mos ravishda shakllantirish ancha qiyinroq. Shuning uchun biz nonverbal belgi yoki aloqa kodining ma'lum bir “agrammatizmi” haqida xulosa qilishimiz mumkin.

Rus va xorijiy tadqiqotchilarning [6, 7] ishlarida tilshunoslarning odamlar o'rtasidagi nonverbal muloqot kodi muammosini, xususan, verbal va nonverbal aloqalarning ularning onto- va filogenezidagi o'zaro bog'liqligini o'rganishga etarlicha e'tibor bermaganligi, qayta-qayta ta'kidlangan. Shu bilan birga, ilmiy nazariy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi o'n yillikda belgilangan muammo tilshunoslar va paralingvistlar, ayniqsa yevropalik olimlar tomonidan tobora faol va samarali muhokama qilinmoqda [8]. Shunisi e'tiborga molikki, aslida insonning muloqot maqsadini kodlash va dekodlashning nonverbal usuli ahamiyatini qadimgi davrlarda yo'q, ya'ni ritorika fanining tug'ilishi

davrida tushunishgan. Shunday qilib, notiq Kvintilian tomonidan fikrlarni ifodalashning noverbal usullaridan foydalanishda ritorik mahoratning muhimligini ta'kidlagan edi [8]. Ritorik muloqot uchun noverbal vositalarning dolzarbligi bilan bir qatorda, u yana bir muhim amaliy qiziqishga ega: noverbal kod ma'lum toifadagi odamlarni, masalan, karlarni o'rgatishda yagona vosita sifatida ishlatilishi mumkin [10].

Har qanday ijtimoiy hodisa singari, emotsiyalar ham verbal va noverbal tarzda ramzga aylanadi. Insonlar orasidagi real muloqotda uning verbal va noverbal kodlari aslida yagona kommunikativ jarayondir. Ular inson muloqotining yaxlit shaklidir. Verbal va noverbal kodlarning muloqot jarayonida integratsiyalashuvi ularning kommunikatorlarning fikrlari, g'oyalari, niyatlarini ifodalash nuqtai nazaridan ob'ektiv cheklovlari bilan belgilanadi. Shaxs tomonidan u yoki bu aloqa kodidan foydalanish aloqa aktida ifodalangan denotatsiya yoki referentning mavhumligi yoki o'ziga xosligiga bog'liq. Bir qator mavhum toifalarni noverbal vositalar (paralingvistik hamda vaqt tushunchasi) bilan yetkazish qiyin albatta.

FOYLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Почепцов Г.Г. История русской семиотики до и после 1917 года. М., 1998. - 336 с.
2. Кассирер Э. Философия символических форм // Антология культурологической мысли. М.: Изд-во Рос. откр. ун-та, 1996. С. 202-209
3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. - М., 1993. - С. 259-265
4. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. С. 68-81.
5. Ehlich K., Rehbein J. Augenkommunikation (Linguistik Aktuell/Linguistics Today) (German Edition). A., John Benjamins Publishing Company, 1982. - 158 pp.
6. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. М.: Наука, 1980.
7. Колшанский Г.В. Паралингвистика. М.: Наука, 1974.
8. Poyatos F. Paralanguage, A., John Benjamins Publishing Company, 1993. - 478 pp.
9. Kendon, A. Nonverbal Communication: Interaction and Gesture. The Hague: Mouton Publisher, 1981.
10. Ekman, P., Hager, J. C., & Friesen, W. V. The Symmetry of Emotional and Deliberate Facial Actions. Psychophysiology, 18, 1981.

UO'K [82-84:81`373`25:611.01](=512.133=111)

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI SOMATIK MAQOLLARNING SEMANTIKASI

X.Sh.Akbaraliyeva, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqimiz yaratgan maqollarning mavzu jihatidan xilma-xilligi, rang-barangligi va boshqa xalq maqollaridan ajralib turishi haqida batafsil to'xtalib o'tilgan. Maqollar mazmun jihatdan chuqur bo'lishi bilan birga badiiy jihatdan ham mukammaldir. Mazkur maqolada maqollar mavzuviy guruxlarga ajratildi. Somatik birliklarning o'zbek xalq maqollarida qo'llanilishi turli semantik guruhlar asosida shakllantirildi.

Kalit so'zlar: somatik komponent, maqol, bosh, qo'l, semantik, tahlil, somatizm, paremiyalar.

Аннотация. В данной статье подробно рассмотрено многообразие созданных нашим народом пословиц по тематике, разнообразие и отличия от других народных пословиц. Пословицы содержательны и художественно совершенны. В данной статье пословицы разделены на тематические группы. Употребление соматических единиц в узбекских народных пословицах формировалось на основе разных семантических групп.

Ключевые слова: соматический компонент, пословица, голова, рука, семантика, анализ, соматизм, паремии.

Abstract. In this article, the diversity of the proverbs created by our people in terms of subject matter, variety and differences from other folk proverbs are discussed in detail. The proverbs are deep in content and artistically perfect. In this article, proverbs are divided into thematic groups. The use of somatic units in Uzbek folk proverbs was formed on the basis of different semantic groups.

Key words: somatic component, proverb, head, hand, semantic, analysis, somatism, paremiias.

Kirish. Somatizmlar – odam yoki hayvon tanasi qismlarining asl ma'nosini bildiruvchi so'zlar. Bu atama biologiyada, tibbiyotda "inson tanasi bilan bog'liq narsa" ma'nosida va "aqliy" tushunchasiga qarama-qarshi qo'llanilishi mumkin. Inson o'zini shaxs sifatida anglab, uning tanasining his-tuyg'ulari va qismlari orqali unga ko'rinadigan sezgilardan boshlanadi.

Rayhshteynning fikriga ko'ra: somatik turg'un iboralarning semantik belgilariga kelsak, xarakter, jismoniy holat, his-tuyg'u-holat, munosabat, shaxsning sifat xususiyatlari, aqliy faoliyati, portreti, shaxsning harakatlari va harakatlari kabi bir nechta leksik-semantik guruhlar mavjud, ijtimoiy mavqeyi, obyektidan uzoqlik darajasi. Bu guruhlar butun til jamoasiga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarni, shuningdek, turli tillardagi somatik to'plam ifodalarining o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Hozirgi vaqtda somatik leksikalar inson tanasi a'zolarining nomlari, jumladan, somatik maqollar bilan bog'liq. Bag'rikeng madaniyatlararo muloqotni izlashda qiyinchiliklar yuzaga kelganligi sababli tilshunoslarning diqqat-e'tiboriga aylanib bormoqda. Somatik leksika tilning leksik tarkibining eng qadimgi qatlamiga kiradi va ma'lum bir etnolingvistik, madaniy va lingvistik birlashmaning barcha a'zolari tomonidan olingan dunyo haqidagi ma'lumotlarning saqlovchisi sifatida ishlaydi. Hozirgi zamon tilshunosligi inson va til o'rtasidagi bog'lanishlarni kuzatishga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Til odamlarning atrofdagi dunyo haqidagi tasavvurlarini ifodalash va saqlash vositasidir. Ushbu g'oyalar va tasvirlar dunyoning o'ziga xos rasmida to'plangan ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi. Insonning obyektiv ongida tarixan shakllangan, etnik guruh tilida o'z aksini topadigan dunyo haqidagi qarashlar yoki g'oyalar yig'indisini bildiruvchi atama odatda dunyoning til rasmi deb ataladi.

Asosiy qism. Har qanday insoniyat jamiyatida zarur bo'lgan tushunchalar va munosabatlarni o'z ichiga oladi, ularsiz inson nutqi haqida o'ylash qiyin sanaladi. Somatik lug'atlardan keng foydalanish maqollarni nutqda yanada ta'sirchanligini asoslaydi. Paremiyalarning tarkibiga maqol, matal, hikmatli so'zlar, iboralar kiradi. Maqollar bu insonlarning o'zaro muloqotida va yozma nutqda juda zarur. Ushbu birliklar tufayli ba'zi bir aniq ma'lumotlar va hayotiy vaziyatlar uzatiladi. Ular yordamida biz ma'lum obyektlar o'rtasidagi munosabatni tushunamiz. Strukturaviy paremiologiya semiotik fanlar sohasida ham alohida o'rin tutadi. U maqollar haqidagi umumiy fikrlarni bildirtirib, uning ichki va mazmuniy tuzilishiga kirib boradi. Dunyoning paremiologik surati – bu dunyoning lingvistik rasmining bir qismi, asosiy madaniy qadriyatlarni o'z ichiga olgan milliy tushunchalar sohasining bir qismi. Shunday qilib, ingliz madaniyatida asosiy qadriyatlar “salomatlik” (health), “hayot” (life), “aql” (mind), “ish” (work) mavzularidagi maqollar orqali ifodalanadi. Bunday qadriyatlar bir qadriyatni anglatuvchi maqollarda aks ettirilishi mumkin, keyin esa u orqali boshqasi aniqlanadi. Masalan: “A sound mind in a sound body” (sog' tanda sog'lom aql) – “Aql boshlovchi - tana ishlovchi”. Bu maqolda “salomatlik” tushunchasi ham, “aqliy qobiliyatlar” tushunchasi ham tasvirlangan va uning ma'nosi ham ikki xil tarzda tarjima qilinadi.

O'zbek tilida ham somatik mavzuga oid maqollar juda ko'p, masalan, “Qornimga yig'lamayman, qadrimga yig'layman” – Bu maqolning muqobili: “Qornim ochligidan yig'lamayman, qadrim yo'qligidan yig'layman” tarzida nutqda qo'llaniladi. Ba'zan shunday bo'ladiki, inson jamiyatda imkoni boricha mehnat qiladi va shunga qaramay, unga rahmat aytish u yoqda tursin, uni qadrlamaydilar, mensimaydilar, hatto nohaq gapirishadi, asabiylashtirishadi yoki uni ko'rolmasdan ortidan turli bo'xtonlar yog'diradilar. Bu maqolni inson hayotidan noliganda shunday holatda aytadi. Ingliz maqoli: “Qo'l qo'lni yuvar, ikki qo'l betni”. Bu maqolning ma'nosi-odamlar yolg'iz yashamaydilar va olomonga qo'shib, jamoa bo'lib ishlashlari kerakligi haqida so'z boryapti. Biz maqollani semasiga qarab ikki til miqyosida turli mavzuviy guruxlarga qarab bo'lib chiqamiz.

“Qo'l” leksemasi ishtirok etgan maqol – “Ikki qo'l qilgan ishni, bir qo'l qilolmas” – One hand cannot applaud the other. Bir inson qilgan ish ko'rinmaydi ko'pchilik bir yoqadan bosh chiqarib qilgan ishni natijasi ko'rinadi va ko'pchilik qilgan ish samaraliroq ekanligi haqida so'z boryapti ushbu maqolda.

“Bosh” leksemasi ishtirok etgan maqollar. “Fish goes rotten by the head”. Rahbar odam va uning jamoasi haqida so'z boryapti. Yana shu o'rinda ayta olamizki mazkur maqol korrupsiyaga yo'l qo'yilgan hollarda ham qo'llaniladi. Agar rahbar poraxo'r, o'z kasbini yaxshi bilmaydigan savodsiz va nafsini quliga aylanib o'zi va yaqinidagilarga ta'sirini o'tkazganda atrofdagilar bu holatga munosabatni uning jamoasidan hafa bo'lmaslik „Fish goes rotten by the head” tarzida ishlatishadi.

O'zbek somatik maqollari orasida „bosh” leksemasi bilan bog'liq va madaniyatni o'zida ifodolovchi maqol mavjud: “Bosh omon bo'lsa do'ppi topilar”. Ma'nosi: insonning yaxshi, yorug' kunlarga, sog'lik, tinchlik-xotirjamlik bo'lsa, yaxshi, yorug' kunlarga umidi, o'zini taqdir ixtiyoriga

topshirib tavakkal qilish ma'nolari ifodalangan. Bosh kiyim sifatida bu yerda qalpoq, shapka, shlyapa emas, aynan do'ppi keltirilgan. Ma'lumki, do'ppi o'zbek xalqining milliy bosh kiyimi sanaladi. Shu o'rinda lingvomadaniy birlik sifatida etalon vazifasini bajarib kelgan.

“Bedard yonida gapirsang boshi og‘rir”. O‘zi g‘am chekib turgan odam bu g‘amni his qilmaydigan odam oldida gapirsa, u buni his qilmasligi faqat boshiga og‘riq kirishi mumkinligi haqida so‘z boryapti. “Bosh rohati tan rohati”. Bu yerda inson boshi muhim tana a‘zosi sifatida ko‘rstilyapti. “Bosh armoni bo‘lmasa, Mol armoni bo‘lmas” „Joni achimasning qoshida, Boshing ham og‘rimasin”. “Og‘riqsiz bosh bosh emas. Oh tortmasang, soch oqarmas”. Ushbu maqolda qarilik darakchisi hisoblangan soch oqarishiga faqat yillar zarbi sabab emas, balki bosh og‘rigiga sababchi bo‘ladigan turli omillar ham sabab ekanligi tarzda ifodalangan. “Og‘riqsiz bosh yer ostida bo‘ladi”. Ushbu maqolda toki inson tirik ekan, unda ma‘lum bir og‘riqlar bo‘lishi, tanasini azoblashi tabiiy holligi haqida fikr aytilgan. Inson vafot etgandagina dard-u og‘riqlardan forig‘ bo‘lishi haqida fikr aytilgan.

Demak, “bosh” leksemasi o‘zbek va ingliz xalq maqollarida muhim rol o‘ynaydi. U insonning eng yuqori tana a‘zosi sifatida maqollarda qo‘llanilib, asosan ish, sog‘lik va dard ma‘nolarini ifodalashda nutqda qo‘llaniladi. Maqollarni o‘rganib chiqib shuni ayta olamizki, ingliz tilidagi ko‘plab maqollar o‘zbekcha maqollarga ma‘no jihatidan uda yaqin. Degan xulosaga kelishimiz mumkin. O‘zbek tilidagi bosh somatizimli maqollar ingliz tilidagi boshb so‘zli somatizmlarga qaraganda ko‘proq ekanligini aniqladik. Bosh komponenti o‘zbek maqollarida o‘zining birlamchi ma‘nosida ingliz tiliga qaraganda kamroq qo‘llaniladi asosan o‘xshatishlar asosida ma‘no ifodalashlariga duch kelindi. Somatizmlar har qanday insoniyat jamiyatida zarur bo‘lgan juda ko‘p tushunchalar va munosabatlarga ega, ularsiz inson nutqini tasavvur qilish qiyin. O‘zbek tilidagi qo‘l, yurak, bosh, tish kabi maqollar tahlili asosida.

“Tish” leksemasi ishtirok etgan maqollar. O‘zbek xalq maqoli: “Tishsiz og‘iz – toshsiz tegirmon” bunda o‘xshatish asosida ma‘no ifodalangan. Odamning jag‘ qismi tishsiz qolsa, tegirmon ya‘ni bug‘doyni unga aylantiradigan tegirmon toshsiz qolishi haqida so‘z boryapti. Inson tishsiz necha kun yoki yil yashashini bilmaymiz, lekin uning oshqozon asab tizimiga yaxshigina salbiy ta‘sir qilishini bilishimiz mumkin. “Og‘riq tishning davosi – ombir”. Ushbu maqolda insonga eng ko‘p azob beradigan dard – tish og‘rig‘i haqida munosabat bildirilgan. Har qanday kasalni davolash mumkin, ammo vaqtida davolanmagan tish og‘rig‘iga davo faqat ombir ekanligi aytilgan.

“Ko‘z” leksemasi ishtirok etgan maqol. Maqol: “Ko‘r ko‘rni qorong‘uda topadi”. Har kim o‘ziga mos odam bilan do‘stlashadi, Ularning nafaqat dunyoqarashlari, balki ko‘rinishlari ham bir xillik kasb etishi haqida so‘z boradi. Yuqoridagi maqolda shu fikr aks etgan. Yana bir misolda hayvon obrazlari orqali ingliz va o‘zbek tillarida insonlar qiyofasi juda chiroyli va tushunarli ochib berilgan. Misol uchun, ingliz tilidagi “Dog does not eat dog” maqolida “dog” obrazi orqali inson termini izohlanadi, maqolni o‘quvchi uning mazmunini juda oson va tez tushuna olishi uning kognitiv tuzilishi to‘liq ochib berilganligidadir va bu maqolning o‘zbekcha muqobil varianti: “Qarg‘a qarg‘aning ko‘zini cho‘qimas” tarzida ifodalanadi. “Dog” va “qarg‘a” so‘zlari orqali bir kasb yoki mansabdagi insonlar obrazlari nazarda tutiladi. Somatik birliklar qo‘llanilgan maqollarni mumkin qadar o‘rganish va til va nutq uchun xarakterli bo‘lib, shu orqali o‘zbek tilining lug‘at tarkibi qiyoslashlar orqali boyib boradi. Bunday mazmundagi maqollarga muloqot jarayonida ko‘proq murojaat qilish, ayni paytda kishilarning nutq odobi va muomala madaniyati yuksalaveradi. O‘zbek tilshunosligida ushbu uslubiy vositaning lisoniy mohiyatini ochib beruvchi maxsus ish yuzaga kelgan emas. Mavjud ma‘lumotlar esa ilmiy jamoat ahlini qondirish darajasida emas. Maqollar tilning ko‘rki hisoblanadi. Ulardagi ixcham hajm va ma‘no xalq ma‘naviyati, zakovati mahsulidir. Maqollardan nutqda foydalanish, ta‘sirchanlikni oshirishga va shuning barobarida tilning ko‘rkamligini namoyon etishga olib keladi, nutqning xalq tiliga yaqin bo‘lishini ta‘minlaydi.

Xulosa. Demak, har ikki tildagi somatik maqollarning ko‘pi insonning boshiga tushadigan yaxshi yomon kunlarga va sog‘lik va kasalliklarga ishora qilingan o‘rinlarda ko‘proq qo‘llanilar ekan. Masalan “Ko‘r ko‘rni qorong‘uda topar”. Demak, ko‘z insonning muhim tana a‘zosi bo‘lgan holda uning ko‘rmasligi orqali feli bir biriga yaqin insonlar jamoasi haqida so‘z borganda ishlatiladi.

Keyingi tadqiqotlarimizda somatik maqollarni yanada chuqurroq o'rganib, ikki til qiyosida asosli dalillar bilan kengroq yoritishga harakat qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ақл ақлдан кувватолади: (Ҳикматли сўзлар, афоризмлар ва мақоллар) / Тўпловчи ва тузувчи М. Фозилов. -Т., 1967.
2. Бердиёров Х. Расулов Р. Узбек тилининг перемелогик луғати. -Т., 1984.
3. O'zbek xalq maqollari (Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov; Mas'ul muharrir: Sh.Turdimov. —Т.: «Sharq», 2005. —512 b
4. First published 2006 in the USA and Canada by Routledge 270 Madison Avenue, New York, NY 1001
5. M. Jumayeva, & M. Jumayeva (2022). The importance of feature films in increasing the effectiveness of english language teaching. Science and innovation, 1 (B7), 581-583. doi: 10.5281/zenodo.7257719

UO'K 821.161.1.0(075.8)

ZAMONAVIY ADABIYOTNING RIVOJLANISHI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.B.Akindikov, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy adabiyotning, kelib chiqishi va o'ziga hos xususiyatlari yoritilgan. Shu o'rinda, ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan boy adabiy me'rosni o'rganar ekanmiz, adabiyot insonlar orasida, yashash muhitida alohida o'rin tutganligi va o'ziga xos vazifalarni bajarganligini ko'rishimiz mumkin. Biz buni avvalo - estetik va axborot madaniyatida ko'ramiz. Adabiyot jamiyat uchun ham eng yaxshi do'st, ham eng shafqatsiz tanqidchi bo'lishi mumkin. Lekin, albatta, adabiyot hamisha ijtimoiy hayotning ko'zgusi bo'lib kelgan va madaniy jarayonning asosiy qurollaridan biri bo'lgan. Yangi ming yillikning boshidayoq, muhim, jiddiy o'zgarishlar ro'y berayotgani hech birimizga sir emas, uning bosqichlari kundan kunga rivojlanib bormoqda.

Kalit so'zlar: adabiyot, zamon va makon, yangi asr, insoniyat, madaniy jarayon, sivilizatsiya, global o'zgarish, postindustrial jamiyat.

Аннотация. В данной статье рассказывается о происхождении и уникальных особенностях современной литературы. Здесь, изучая богатое литературное наследие, оставленное нашими предками, мы видим, что литература занимает особое место среди людей, в среде их обитания, выполняет свои задачи. Мы видим это прежде всего в эстетической и информационной культуре. Литература может быть лучшим другом общества и самым суровым его критиком. Но, безусловно, литература всегда была зеркалом общественной жизни и одним из главных инструментов культурного процесса. Ни для кого из нас не секрет, что в начале нового тысячелетия происходят важные и серьезные изменения, его этапы развиваются день ото дня.

Ключевые слова: литература, время и пространство, новый век, человечество, культурный процесс, цивилизация, глобальные изменения, постиндустриальное общество.

Abstract. In this article is written about the origin and unique features of modern literature. Here, studying the rich literary heritage left by our ancestors, we see that literature occupies a special place among people, in their environment, and fulfills its tasks. We see this primarily in aesthetic and informational culture. Literature can be society's best friend and its harshest critic. But, of course, literature has always been a mirror of social life and one of the main instruments of the cultural process. It is not a secret for any of us that important and serious changes are taking place at the beginning of the new millennium, its stages are developing day by day.

Key words: literature, time and space, new age, humanity, cultural process, civilization, global changes, post-industrial society.

Kirish. Zamonaviy adabiyotning kelib chiqish va rivojlanish tarixiy taraqqiyot bosqichiga nazar solar ekanmiz, jahon madaniyatidagi adabiy jarayonni chuqur o'rganishga qiziqish o'tgan asrning oxirgi o'n yilligida paydo bo'lganligini ko'ramiz. Umuman olganda, XX asr adabiyoti haqida gap ketganda, uning ana shu murakkab tarixiy-madaniy davr doirasidagi taraqqiyotini va eng muhim yo'nalishi[3], oqimlarini kuzatish tendentsiyasi yaqqol namoyon bo'layotganligini kuzatish mumkin.

Aynan shu davrdan boshlab, tarixiy va adabiy yo'nalishlar va maktablarga bag'ishlangan batafsil lug'atlar, adiblarning ishlarini chuqur tahlil etish, o'rganish bilan bog'liq jarayonlar avj olganini, tadqiqotchilar allaqon qiziqqan yo'nalishlarida izlanishlarni rivojlanishining eng yuqori pallasidaligida kuzatish mumkin[10]. Shu bilan birga u yoki bu davr, turli xalqlar adabiyotini tavsiflashda, tadqiqotchilar odatda o'z e'tiborini birinchi navbatda asarlar, matnlarga qaratgani va ular orasidan, qoida tariqasida, eng mukammal, ahamiyatli, kiritilgan yoki hech bo'lmaganda mavjud milliy va jahon madaniyatining oltin fondiga loyiq asarlar yaratganligida o'z tasdig'ini topgan. Bu jarayonda, adabiyot tarixi, birinchidan, qat'iy tanlab olingan, ikkinchidan, "matn markazli" tariqasida hizmat ko'rsatgan. Mazkur jarayon, nisbatan olib aytganda, vaqt sinovidan o'tgan, eng murakkab, ko'p komponentli va ko'p bosqichli kimyoviy reaksiya natijasi bilan qiziqadi. Adabiy jarayon tarixchilarining e'tibori bevosita ushbu kimyoviy reaksiyaning o'ziga qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Jahon adabiyoti durdona asarlarini va ular tomonidan qoldirilgan boy adabiy me'rosni o'rganar ekanmiz, adabiyot insonlar orasida, yashash muhitida alohida o'rin tutganligi va o'ziga xos vazifalarni bajarganligini ko'rishimiz mumkin. Biz buni avvalo - estetik va axborot madaniyatida ko'ramiz. Adabiyot jamiyat uchun ham eng yaxshi do'st, ham tanqidchi bo'lishi mumkin. Lekin, albatta, adabiyot hamisha ijtimoiy hayotning ko'zgusi bo'lib kelgan va madaniy jarayonning asosiy qurollaridan biri hisoblangan. Yangi asr boshida insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida global o'zgarishlar ro'y bermoqda, uning yangi bosqichi – postindustrial jamiyatga olib keladi[8]. Natijada kompyuterlashtirilgan vositalar va axborot texnologiyalaridan tobora ko'proq foydalanishga to'g'ri kelmoqda. Bunday jamiyatda axborot inson faoliyatining asosiy mahsulotlaridan biriga aylanib, ular ishlab chiqaradigan habar mahsulotlarining mazmunini boyitadi va turlarini kengaytiradi. Biz postmodern davrda yashar ekanmiz, mazkur davr tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, 20-asr ma'rifatparvarlik maqsadlaridan voz kechdi. Ayrim izlanuvchilarning fikricha, insonlar taraqqiyotning muqarrarligiga, ilm-fanning barcha muammolarni hal qila olishiga, insoniyatning kamolotiga, jamiyatni oqilona tashkil etish imkoniyatiga endi ishonmaydilar. Odamlar o'z kelajagiga nisbatan ko'proq pessimistik bo'lib qoldilar va haqiqatni buyuk nazariyalar yoki mafkuralar orqali topish mumkinligiga ishonish ehtimoli kamroq [9]. Yangi davr odami madaniy o'ziga xoslik, doimiylik xususiyatlarini yo'qota boshladi va madaniyatning intellektual maydoni tobora ijtimoiy va kognitiv nomutanosiblik shakllariga aylanadigan vaqtning intellektual metaforasiga aylana boshladi, deya mulohaza yuritmoqdalar[3].

Zamonaviy adabiyot jamiyatimizda asosan turli xil va noaniqligicha namoyon bo'lmoqda, shu bilan birga ko'p qirrali va qarama-qarshiliklardan iboratdir. Badiiy adabiyot sohasi, bir tomondan, qiymati yuqori bo'lmagan detektiv hikoyalar va ishqiy romanlar - tabloid, qiziqarli adabiyotlar bilan to'ldirilgan edi. Bunday adabiyot puxta o'qishni talab qilmaydi, qoida tariqasida, u juda sodda til va murakkab bo'lmagan, ammo qiziqarli syujet bilan ajralib turadi. Inson hayotining zamonaviy sur'ati, tobora tezlashib borayotgan ilmiy-texnikaviy jarayon muqarrar ravishda insonning ma'naviy sohasini vaqt o'tishi bilan eng yangi texnik fikr o'rtasida keskin fikr yuritishga olib keladi[11]. Jamiyatimizda shaxlar badiiy adabiyotga qiziqmas ekanlar, o'z qobig'iga o'ralib, ovora bo'lib qoladilar, shu o'rinda ularda ma'naviy toliqish paydo bo'ladi, chunki adabiyot tashqaridan bo'lgani uchun ichkariga kirmaydi. Boshqa tomondan, bu yangi adabiyotning shakllanishining boshlanishi va bu jarayon qisman san'at chegaralarini kengaytiradi[4].

Muhokama va natijalar. Zamonaviy adabiyotning badiiy jarayonlarini muhakama qilar ekanmiz, nasrning poetik falsafasi zamonamiz o'quvchilariga tushunarsiz tuyulishini ko'rishimiz mumkin. Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, hikoyaning zamirida falsafiy ma'no yotadi. Haqiqat undan va psixologiyadan ajralmas, ular birgalikda buzilmaydigan birlikni ifodalaydi. Voqelikning uning falsafiy ma'nosi bilan bog'lanishi – zamonaviy adabiyot uchun kuchli va serqirra hodisa – yangi adabiyotga yondashuvni ko'rsatadi. Badiiy adabiyot san'at har doim yangilanib turishligi bilan boshqalaridan ajralib turadi: yuksaklikka intilish doimo harakat natijasida keladi va har safar u yangi shakllarga ega bo'ladi. Shuning uchun, uning ichida qanday chegaralar mavjudligini chuqur tahlil etish talab qilinadi. G'arb davlatlarida postmodernizm falsafasiga bag'ishlangan adabiyotlarda odatda uning tamoyillari va pozitsiyalarining shakllanishi bilan bog'liq ikki bosqich mavjudligi bilan ajralib turadi. Birinchi bosqich - asta-sekin postmodernizmga olib kelgan poststrukturalistik va postfrejdlik

g'oyalarning rivojlanishidan iboratdir. Postmodernizm falsafasi va estetikasining shakllanishini bir necha omillar ta'sirida ko'rishimiz mumkin. Ular quyidagilardan iborat: Avvalo, J. Lakan g'oyalari (xayoliy va ramziylik tushunchasi, "sub'ekt falsafasi"ning tanqidi, til haqidagi ta'limot), Keyingisi esa, J.Derridaning dekonstruksiya nazariyasi va uning estetikaga tatbiq etilishi, navbatdagisi J.Deleuz va F.Gvattari, Yuliya Kristevaning postmodern san'at tushunchalaridan iborat va bular postmodern qissaning asosi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy adabiyotning maqsadi hayotdan nusxa ko'chirish emas, balki dunyoni o'ziga xos qiyofa va o'xshashlikda modellashtirish, adabiyotning tubdan yangi modelini yaratishdan iboratdir, shu bilan birga o'ziga xos va janr chegaralarini tuzib chiqish, usullarning sinkretizmi, sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish, mantiqning buzilishi esa F. Nitsche quydagicha izohlaydi - "hech narsa sabab, hech qanday qonun hukmronlik qilmaydi"[6].

Vaqtlar o'tishi bilan adabiyotning vazifalari ham o'zgarib bormoqda, ular qatoriga kognitiv, kommunikativ, tarbiyaviy, axloqiy, estetik ko'rinishlari kiradi. Dunyo tamadduni an'anasiga ko'ra, san'at dunyo va inson haqidagi g'oyalarni kengaytirishga, inson tabiatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga, dunyoni va shaxsiyatni yaxshi tomonga o'zgartirishga yordam berish, qalbni ulug'lash va estetik tuyg'uni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Zamonaviy adabiyotning kelib chiqishi va xususiyatlari borasida batafsil to'htalganda, adabiy tanqidda turli mamlakatlar va xalqlar adabiyoti taraqqiyotida umumiylik lahzalarining mavjudligi, uning buyuk tarixiy davrda yagona rivojlanish harakati haqidagi tushunchalar ildiz otganligini va bunday vaziyat o'z yo'nalishida davom etishini ko'rish mumkinki, bu holat hech kimni ajablantirmaydi va hech kim bahslashmaydi. "Ongning tarixiyli, - deb ta'kidlaydi Lixachev, - insondan o'z ongining tarixiy nisbiyligini bilishni talab qiladi. Tarixiylik "o'zini inkor etish" bilan, ongning o'z chegaralarini tushunish qobiliyati bilan[7] bog'liq jarayon sifatida baholaydi[1].

G'arb va Sharq mamlakatlari adabiyoti madaniyatlari o'rtasidagi chuqur, muhim farqlar sezilmoqdaki, bunda biz bu ikki "supermintaqa" sifatida o'z-o'zidan ayon vaziyat holat sifatida talqin qilinadi. G'arb davlatlari, xususan Amerika davlatlarining kichik shaxarchalari va Sharq mintaqasidagi davlatlarning ba'zilar, shuningdek Evropaning G'arbiy va Sharqiy qismlarining o'ziga xos xususiyatlari ochib berishda yozuvchilar astoydil bel bog'laganlar. G'arbiy Yevropa mintaqasiga mansub milliy adabiyotlar, o'z navbatida, bir-biridan keskin farq qilishi bilan ajralib turadi.

Xulosa. Insoniyat madaniyatini rivojlanishida alohida ahamiyat kasb etadigan jihati shundan iboratki, uning badiiy tomoni bir xil emasligida ko'rinadi. So'ngi so'z o'rnida shu aytishimiz joizki, zamonaviy adabiyotning kelib chiqishi va xususiyatlarini rivojlanishida yozuvchilar tomonidan yaratilgan badiiy asar namunalari tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilinishida ham ko'rinadi. Har bir millatning, elatning milliy madaniyat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, zamonaviy adabiyotning to'liq mazmunini chuqur tahlil qilish zarur bo'lgan ma'lum bir asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun, hozirda Evropa va Sharq mamlakatlariga nisbatan tez-tez qo'llaniladigan "jahon tsivilizatsiyasi" iborasining ma'nosiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerakligini, o'tgan asr tarixchilari ta'kidlaganidek, insoniyat hayoti bir qancha davr taraqqiyoti sifatida shakllangan va hozir ham bu jarayon davom etib kelmoqda[2].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adabiy ensiklopedik lug'at. - M., 1987 yil
2. Bocharov S.G. Rus adabiyotining syujetlari. - M., 1999. S. 570.
3. Особенности арабской средневековой прозы (хитаба) в доисламский период. <http://elibrary.ru/item.asp?id=25900911>
4. Koelo P. Alkimyogar. - M.: Ast, 1988. - 321s.
5. Lyotard J.F. - hodisaning ijtimoiy-psixologik tahlili
6. Nitsche F. Aforizmlar va gaplar. - M.: Potpuri, 1990. - 756 b.
7. Xalizev V.E. Adabiyot nazariyasi. - M., 2002. - S. 395
8. Революция 1917 г. в общественном сознании современной России: смена мифологем. <http://elibrary.ru/item.asp?id=35333076>
9. <http://lib.convdocs.org/docs/index-250198.html?page=2>
10. <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-02/dissertaciya-vzaimosvyazannoe-izuchenie-russkoy-i-dagestanskoy-literatury-v-usloviyah-mnogonatsionalnoy-shkoly-dagestana-kulturologich>
11. <http://fa.ru/chair/mark/research/Documents/Modern.Marketing.2010.pdf>

MUTRIB XONAXAROBİY SHE'RIYATI TILIDA FONETIK DIALEKTIZMLAR TAHLILI

A.A.Allaberganova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mutrib Xonaxarobiy she'riyati tilida fonetik dialektizmlar izohlanib, lingvopoetik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: *Lingvopoetika, fonetik, lirika, morfologik, leksika, dialektizm, singarmonizm.*

Аннотация. В данной статье с лингвопоэтической точки зрения объясняется и анализируется фонетическая диалектика языка поэзии Мутриба Хонахароби.

Ключевые слова: *Лингвопоэтика, фонетическая, лирика, морфология, лексика, диалектизм, сингармонизм.*

Abstract. In this article, phonetic dialectics in the language of Mutrib Khonaharobi's poetry are explained and analyzed from a linguopoetic point of view.

Key words: *Linguopoetics, phonetic, lyrics, morphological, lexicon, dialectism, synharmonism.*

Shevalar ma'lum bir hudud aholisi tomonidan qo'llanilib, shu aholining tili, madaniyati va shu joyga mansub sifatni namoyon qiladi. Bu soʻzlar tilshunoslikda shevaga xos soʻzlar yoki dialektal soʻzlar nomi bilan qo'llanadi. Dialektal soʻzlarni badiiy adabiyotda ham uchramiz, chunki har bir muallif oʻz asariga mahalliy ruhni bagʻishlash uchun shevaga oid soʻzlardan foydalanadi. "Dialektal soʻzlarning muayyan territoriyadan, ya'ni sheva doirasidan tashqariga chiqish imkoniyatlarining asosiyi ularning badiiy adabiyot tilida qo'llanishidir. Badiiy adabiyot tilida qo'llangan dialektal soʻzlar esa dialektizmlar deb yuritiladi. Dialektizmlar badiiy nutqda muayyan estetik funksiyani bajaradi"[1]. Biz dialektizmlarni badiiy nutqda turli formalarda ishtirok etishiga koʻp bora guvoh boʻlganmiz. Badiiy adabiyotda leksik, grammatik, fonetik va semantik shakldagi dialektizmlar muallif istagini birdek namoyon qila oladi. Xorazm adabiy muhitida ijod qilgan Mutrib Xonaxarobiy Xiva shevasi vakili boʻlib, ogʻuz lahjasi elementlari uning ijodida yaqqol koʻzga tashlanadi. Oʻzbek tili sheva va lahjalarga nihoyatda boy til hisoblanadi. Ayniqsa, ogʻuz shevasi turkiy tillarga xos asosiy xususiyatlarni oʻzida namoyon qiladi. Bu sheva shevashunos Otanazar Madrahimov tomonidan ilmiy oʻrganilgan va tilshunos oʻz kitobida Xiva shevasiga oid quyidagi fikrlarni keltirgan: "Xiva shevasi ogʻuz lahjasining tarkibiy qismi hisoblanadi. Shunga koʻra u ogʻuz lahjasidagi xususiyatlarni asosan oʻzida aks ettiradi. Buning bilan birga yuqorida keltirilgan omillarga koʻra shevaning oʻziga xos fonetik, leksik, grammatik xususiyatlari ham mavjud"[2]. Mutrib Xonaxarobiy ijodida boshdan oyoq shevaga oid soʻzlarni uchratmasak-da leksik, fonetik, grammatik dialektizmlarni ba'zi oʻrinlarda uchratdik va ijodkor she'rlarida qo'llangan Xiva shevasining fonetik, leksik, grammatik xususiyatlarini kuzatdik. Mutrib she'rlarida fonetik xususiyatlarga e'tibor qaratish orqali ham shevaga xos ohangni ilgʻash qiyin emas, chunki har bir hududga xos dialektizmlar koʻproq fonetik tizimda koʻzga tashlanadi. "Oʻzbek shevalarining murakkab tarkibga egaligi, avvalo, ularning fonetik jihatdan rang-barangligi tufaylidir"[3]. Fonetik dialektizmlar – tovushlar tizimi orqali namoyon boʻladi va badiiy adabiyotda muayyan bir hudud shevasiga oid fonetik xususiyatlar ifodalanadi, oʻz navbatida, emotsional boʻyoq unchalik aks etmaydi. Unli tovushlarning qisqa va choʻziq talaffuzi ham oʻzbek shevalariga xos holat boʻlib, fonetik dialektizmi vujudga keltiradi. Umuman olganda, bu jarayon barcha turkiy guruhlariga kiruvchi til shevalari uchun xos xususiyat hisoblanadi va tilimiz taraqqiyotining dastlabki davrlaridan mavjud. Demak, Mutrib she'riyati tilida ham uchratishimiz tabiiy. Xiva ogʻuz shevasida qisqa va choʻziq unlilar mavjud boʻlib, ularning talaffuzi orqali yangi leksemalar vujudga kelishi yoki tovushlarning qisqa va choʻziqligi ifodasi mahalliy ruhni bera olishi mumkin. Tilshunos O.Madrahimov oʻz ishida [2] Xiva shevasida unlilar orasidagi choʻziq va qisqalikni quyidagi misollarda ifodalaydi: *yap-bekit/ya:p-ariq, dash-toshmoq/da:sh-tosh, buz-buzmoq/bu:z-muz, qiz-qizmoq/qi:z-qiz bola* kabi. Ayni damda bu shevaning vakili boʻlgan Mutrib ijodida ham tovushlarning qisqa va choʻziq holatiga duch kelamiz, bu soʻzlar shevada talaffuz qilish orqali namoyon boʻladi. Shoirning "Kelib", "Keldingiz", "Istadim" radifli gʻazallarida qo'llangan *sallona-sallona* takror soʻzning sheva talaffuzida unlining choʻziqlik holati

mavjud bo'lib, talaffuz jarayonida o'ziga xos ohang kasb etadi. Bu so'z shoir she'rlarida Xorazm o'g'uz shevasiga xos mahalliy koloritni aks ettirgan va muallif ifodalayotgan jonon tasvirini berishda ichki kechinmalarni ifodalay olgan:

Sallona-sallona yurub, gohi chamanda o'lturub,

Berdi qadahlar to'ldurub sho'xi zinaxdonim kelib. (Devoni Mutrib)

Sallona-sallona so'zi – Xorazm shevasida ayollarga xos o'zini u yoq-bu yoqqa solib, tebranib-tebranib yurishni ifodalaydi va so'zning tovushlar talaffuzida ham shevaga oid unlilar cho'ziqligi (sallo:na-sallo:na) ko'zga tashlanadi:

Sallona-sallona yurib noz karashma aylabon,

Kel kulgudin shakkar sochib, ey hayli xandon, istadim. (Devoni Mutrib)

Mutribning „*Sallamno*” radifli g'azalida ham Xiva shevasining fonetik xususiyatlarini namoyon qiluvchi fonetik dialektizmlarni kuzatdik:

Mani avval visoling mahrami aylarga ahd aylab,

Ne erkan jurmi isyon pushaymoningga sallamno. (Devoni Mutrib)

Baytda qo'llangan kishilik olmoshi *man* – o'zbek adabiy tilida faol qo'llanuvchi I shaxs birlikdagi men olmoshi bo'lib, so'zdagi unli o'g'uz shevasiga oid lablangan orqa qator tovush hisoblanadi. Umuman olganda, kishilik olmoshning bu shaklda qo'llanishini og'uz sheva vakillari ijodida uchratish tabiiy. G'azalning beshinchi baytida qo'llangan so'zda ham shevaga xos fonetik birlik e'tiborni tortadi:

Yorutdi tiyra kulbamni jamoling partavi tushgach,

Malohatda yuzi xurshidi toboningga sallamno. *Yorutdi* so'zi adabiy tilda *yoritdi* (*yorug' bo'lish*) shaklida bo'lib, baytda qo'llangan so'zning ikkinchi bo'g'inidagi unlining qo'llanishi shevaga xos fonetik tizimni namoyon qiladi. *Yorutdi* so'zida qo'llangan *u* – til oldi, lablangan tor unli kabi talaffuz qilinadi. Ayni mana shu o'rinda she'r muallifining shevasi o'z ifodasini topadi. Shevaga xos til oldi, lablangan, tor unlining adabiy tildan farqli ravishda qo'llanishi shoirning „*Kelib*” radifli g'azalida ham e'tiborni tortadi:

Sallona-sallona yurub, gohi chamanda o'lturub,

Berdi qadahlar to'ldurub sho'xi zinaxdonim kelib.

O'tirmoq, to'ldirmoq so'zlarida *oltürmoq* tarzida, ya'ni *l*-sonor tovushning ortilishi (Pozitsion o'zgarish-epenteza) va *i*- til oldi, lablanmagan unlining *ü*- til oldi, lablangan tarzda qo'llanishi va *toldürüb* so'zida ham *i* unlisining *ü*- unlisiga o'tish holati ko'zga tashlanadi va ushbu o'rinda fonetik dialektizm o'z ifodasini topadi.

Shevada singarmonizm hodisasining mavjudligi va uning ifodasi ham fonetik dialektizmlar tadqiqida muhim hisoblanadi. Singarmonizm – (grek. Sun-birga+hormonia-ohangdoshlik) so'zning asosi va affiks tarkibidagi unlilarning o'zaro uyg'unlashuvi, garmoniyasi. Bu hodisa ayrim turkiy tillar uchun, o'zbek tilining esa ayrim shevalari uchun xarakterlidir[4]. O'zbek tilida, umuman, turkiy tillarda singarmonizm hodisasi mavjud bo'lgan, lekin XX asrdan boshlab tilda singarmonizm hodisasi asta-sekin yo'qola boshlagan, ya'ni rus va rus tili orqali yevropa tiliga oid so'zlarining kirib kelishi natijasida o'zbek adabiy tilining fonetik, lexisik, morfologik, sintaktik sistemasida birmuncha o'zgarishlar yuz bergan. Adabiyotlardagi: "...singarmonizm funksional cheklandi va o'z mavqeyini yo'qotdi..."[5] kabi ma'lumotlar orqali fikrimizni izohlashimiz mumkin. Shu sababdan ham, shoirning singarmonizm hodisasi tahlili uchun asos bo'lgan she'rlari Mutrib Xonaxarobiy ijodining birinchi davrida yozilgan ijod namunalaridandir. Singarmonizm hodisasi adabiy me'yorda iste'moldan chiqqan bo'lsa-da, o'zbek shevalarida bugungacha saqlanib qolgan. Tahlil qilish jarayonida Muhammad Hasan Mutrib ijodida ham turkiy tillarga xos bu hodisa ko'zga tashlanadi. Chunki Xorazm shevasida singarmonizmga amal qilish shevaning mahalliy o'ziga xosligini ochib beradi. „Shevada singarmonizm qonunining amal qilishi ham uning o'ziga xos tomonlaridan biridir. Shunga ko'ra o'zakdagi tovushlarning qattiq yumshoqligiga qarab qo'shimchalardagi tovushlar moslashadi. Boshqacha qilib aytganda, uyg'unlashadi"[2]. Mutrib she'rlarida ham singarmonizm hodisasi ko'p o'rinlarda ko'zga tashlanadi. So'zdagi birinchi bo'g'indagi unliga keyingi bo'gin yoki bo'g'inlardagi unli tovushning uyg'unlashuvi natijasida singarmonizm hodisasi vujudga keladi. Jumladan, *yonima* (*yonïma*), *yog'du*, *o'rtatib*, *qizg'otub*, *sallona-sallona*, *uyalg'oning*, *turluk*,

taloshih, qilurg'a, manga, sango kabi so'zlarda yo'g'on, til orqa unlilarining uyg'unlashib, ko'pchilik misollarda labial singarmonizmning vujudga kelganini ko'rsak, *alimdin, gizlarsan* kabi so'zlarning qo'llanishida ingichka, til oldi unlilar o'zaro so'z bo'g'inlarida moslashadi va lingval yoki palatal (tanglay) singarmonizmni hosil qiladi.

Jumladan, *Bir lahza rohat topay, kel noz ila bir yonima.*

Silab soching har torini, ey mahliqo, ey mahliqo. Ushbu baytda qo'llangan *yonima* so'zining 3 bo'g'inida ham qatnashgan unlilar o'zaro bir-biriga uyg'un, ya'ni orqa qator, lablanmagan unlidan tashkil topgan va palatal(tanglay) singarmonizmni hosil qilgan.

Yoki: *Tamannoyi visolingdin boshimg'a,*

Solib g'am lashkari turluk alomat. Bu she'rda qo'llangan *turluk* so'zining har ikkala bo'g'inida esa old qator, yuqori tor, lablangan unli o'zaro bo'g'inlarda moslashgan va labial singarmonizmni vujudga keltirgan. Labial singarmonizmda lab tovushlarining o'rni ahamiyatli bo'lib, O'zbek shevalarida tanglay singarmonizmga nisbatan kam hosil bo'luvchi jarayon hisoblanadi. "Bu qonunga ko'ra, so'zning dastlabki bo'g'inida old qator lablangan unli ishtirok etsa, keyingi bo'g'inlarda ham old qator lablangan unli qatnashadi, aksincha, so'zning dastlabki bo'g'inida lablangan orqa qator unli ishtirok etsa, keyingi bo'g'inlarda ham orqa qator lablangan unlilar qatnashadi" [3]. Mutrib yuqoridagi baytda oshiq mashuqaning visol, ya'ni sevgisiga erishish va yetishish orzusida boshiga ishq hasratlarining turluk, ya'ni xilma-xil alomatlar solgani tasvirini beradi. Ishaq hasratining har xil vaziyatlarga olib kelish darajasini esa *turluk* so'zini qo'llash orqali oshirib beradi, xilma-xil sifatlarga ega ekanligini oshiqona ifoda etadi. Bu so'zda *u*-unlisining old qator *u*-tovushida ohangdorlik kasb etishida bo'g'inida qo'llangan til oldi *t, r, l* tovushlarining ham ahamiyati va o'rni bor. Turkiy shevalarda singarmonizm hodisasini jarangli yoki jarangsizlik, tovushlarning hosil bo'lish o'rni yoki usuli nuqatayi nazaridan moslashib uyg'unlashishi natijasida undoshlarda ham kuzatish mumkin. S.Ashirboyevning „O'zbek dialektologiyasi“ kitobida tilshunos I.A.Bogoroditskiyning singarmonizm hodisasi unlilardan tashqari undoshlarga ham taalluqlidir degan qarashi keltiriladi [3]. Shu jihatdan yuqoridagi baytda qo'llangan *turluk*(adabiy tilda turli) so'zida hosil bo'lish o'rniga ko'ra til oldi *t, r, l* undoshlari ham moslashgan deya olamiz. Demak, har qanday asar tilida fonetik dialektizmlarning qo'llanish o'rni va talqinini aniqlash orqali poetik nutqning o'ziga xos tomonlari namoyon bo'lishiga guvoh bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.Абдурахмонов, Н.Махмудов. Сўз эстетикаси. – Тошкент, Фан, 1981. –Б.24
2. О.Мадрахимов. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг Хива шеvasи. –Урганч: Хоразм, 1999. –Б.8
3. S.Ashirboyev. O'zbek dialektologiyasi. –Tosh., Nodirabegim, 2021. –B. 32
4. Azim Hojiyev.Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – Toshkent, O'qituvchi nashriyoti. 1985.B.75
5. У.Турсунов, Б.Ўринбоев. Ўзбек адабий тили тарихи. –Т: Ўқитувчи., 1982. –Б.162.

UO'K 801

OMON MATJON SHE'RIYATIDA O'XSHATISHLARNING POETIK XUSUSIYATLARI

D.A.Allaberganova, tayanch doktorant, Urganch Davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada *Omon Matjon she'riyatida o'xshatishlarning poetik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan bo'lib, ijodkorning bunday birliklardan foydalanish mahorati, she'r badiiyatini oshirishdagi roli kabi masalalar tadqiq qilingan.*

Kalit so'zlar: *Omon Matjon she'riyati lingvopoetikasi, poetik nutq, o'xshatishlar, leksik va grammatik vositalar, she'riyat tili.*

Аннотация. В статье говорится о поэтических особенностях сравнений в поэзии Амона Матждона, исследуются такие вопросы, как мастерство художника в использовании таких единиц, их роль в совершенствовании художественности поэзии.

Ключевые слова: лингвопоэтика поэзии Амона Матждона, поэтическая речь, сравнения, лексико-грамматические средства, поэтический язык.

Abstract. The article talks about the poetic features of similes in the poetry of Amon Matjon, and explores issues such as the poetic skill in using such units, their role in improving the poetry's artistry.

Key words: *linguopoetics of Amon Matjon's poetry, poetic speech, similes, lexical and grammatical tools, poetry language*

Bizga yaxshi ma'lumki, asar matni ta'sirchanligini ta'minlashda o'xshatishlardan ham keng foydalaniladi. Poetik matnlarda obrazlilik hosil qiluvchi lingvopoetik vositalardan biri o'xshatishdir. Badiiy matnning bunday xususiyatlari – matnda ekspressivlikni namoyon bo'lish shakllari desak adashmaymiz.

O'xshatish lingvopoetik vosita sifatida poetik matnlarda bir qator vazifalarni bajaradi. Xususan, o'rinli qo'llanilgan o'xshatish orqali ma'lum bir voqea-hodisa, aytilmoqchi bo'lgan fikr kitobxon ko'z o'ngida namoyon bo'ladi. Yozuvchi yoki shoir fikrlari obrazli tarzda o'quvchiga yetkaziladi va muallifning asosiy maqsadi – kitobxonga badiiy-estetik ta'sir etish amalga oshiriladi. Shu bilan birga o'xshatish vositasida asar tilining emotsional-ekspressivligi ta'minlanadi, muallif individual uslubi, u mansub bo'lgan xalqning milliy-ma'naviy qadriyatlarini, hayot tarzi va dunyoqarashi, e'tiqodi, asrlar davomida shakllangan an'analar va urf-odatlar bilan bog'liq jihatlarni ham o'z poetik tasviriga ega bo'ladi.

Tilimizda "O'xshatishlarning ikki turi, ya'ni: 1) an'anaviy va 2) xususiy-muallif o'xshatishlari farqlanadi. An'anaviy o'xshatishlar og'zaki nutqda ko'p qo'llaniladigan, shu sabab ta'sirchanlik doirasi sustlashgan o'xshatishlardir. Masalan: muzday suv, qo'yday yuvosh, toshday qattiq, paxtaday yumshoq, cho'chqaday semiz, tulkiday ayyor, terakday uzun kabilar. Bu kabi o'xshatishlarni ba'zi tadqiqotchilar nutqimizda ko'p qo'llanilganligi, tasvir obyektining ma'lum bir sifatining izohlash bilan cheklanib qolganligi uchun obrazlilik, ta'sirchanlik xususiyatini deyarli yo'qotganligini aytsa, ba'zilar obrazlilik maqsadiga xizmat qildirish yozuvchining mahoratiga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Lingvopoetika nuqtayi nazaridan erkin (xususiy-muallif) o'xshatishlar yozuvchining mahoratini namoyon etuvchi vositalardan biri sifatida badiiy ijodda alohida vazifa bajaradi. Tabiiyki, matndan tashqarida, alohida belgilab olingan so'z yoki iborani tahlilga tortish orqali ijodkorning boshqalardan ajralib turadigan o'ziga xos bo'lgan uslubi, u tomonidan yaratilgan poetik matnda ishtirok etgan lirik qahramonlar yoki personajlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab bo'lmaydi. Shuning uchun poetik matnning deyarli hamma ko'rinishlarida u yoki bu darajada namoyon bo'luvchi o'xshatish hodisasini yuzaga keltirishda ishtirok etuvchi birliklarning matndagi mavqeini, o'xshatish etalonining badiiy-estetik ta'sirchanlikni ta'minlashdagi rolini aniqlash mazkur hodisaning lingvopoetik xususiyatlarini belgilashga imkon beradi. O'xshatishlarning hosil bo'lishi zamirida muallifning kommunikativ maqsadi, uning voqelik faktlariga bo'lgan munosabati, ularni lisoniy va nolisoniy omillarga tayangan holda baholashga intilishi yotadi.

"Yozuvchi o'zining badiiy tasvir maqsadiga muvofiq ravishda xilma-xil original o'xshatishlar yaratadi, bu o'xshatishlar kutilmaganligi, ohorliligi bilan o'quvchini rom etadi, muayyan ruhiy yoki jismoniy holat-xususiyat-predmetlarni o'quvchi ko'z o'ngida yaqqol gavdalantiradi"[4]. Omon Matjon she'riyatini kuzatar ekanmiz, bu ijod mahsulida qo'llanilgan o'xshatishlar betakrorligi, jozibadorligi bilan kitobxonni o'ziga jalb etadi, unga zavq bag'ishlaydi. Bu esa shoirning tilimiz yashirin imkoniyatlari, o'xshatish hosil qiluvchi vositalarni yaxshi bilishidan dalolat beradi.

Omon Matjon she'rlarida o'xshatish hosil qiluvchi leksik va grammatik vositalarning poetik vazifa bajarishini uchratamiz. Leksik vositalarga kabi, singari, qadar, yanglig', bamisoli, bamisli, misoli, misli, monand, xuddi, naq, go'yo, teng, o'xshatmoq, aynan, o'zi, tus, ibrat, holatda, chu, andoqki va boshqalar kirsam, grammatik vositalarga -day (-dek) -dak -(tak) -dag' (-dog') -dayin, -dan, -dir, -namo, -simon, -ona, -omuz, -li, -cha, (-larcha, -chalik, -chasiga) kabilar kiradi.

O'xshatish hosil qiluvchi -dek, -day kabi grammatik vositalar ishtirokidagi poetik tasvirning yuksak namunasini shoirning quyidagi misralarida ko'rishimiz mumkin:

Oyoqlarin muz novdalar qo'yvormay, ushlab,
 Varvozlari qotishganday sovuq temirga,
 Shoxlar aro panoh topgan junjikka qushlar,
 Daraxtlarga qo'shilishib qulashdi yerga[1.:4].
 Yo olis quyoshning elitib tafti,
 Yo oygacha borday shay taxtiravon,

Yulduzga *payvandday* umr daraxti,
 Loqayd abadiylik sig'inar inson[1.:5].
 Hu uzun qirlarning so'ngiga boqsang,
Xotiraday xira ko'rinar tog'lar[1.:8].

Shoir ijodiy faoliyati mahsuli bo'lgan yuqoridagi kabi namunalarni Omon Matjon ijodida ko'plab keltirish mumkin va ayta olamizki, bu kabi misollar lingvopoetik tahlil uchun material vazifasini o'tay oladi. Jumladan, “tun qora turnadek...” [1.:9], “vaqtdek nogoh o'chib...”[1.:11], “Farhod teshasidek...”[1.:27], “yumaloq olovdek talpinar yurak”[2.:18], “ko'kragiga oppoq malham yopgandek” [2.:30] misollari fikrimizga dalildir.

Quyidagi misralarda esa o'xshatishni yuzaga keltiruvchi “kabi”, “go'yo”, “go'yoki” leksemalari vositasida mazmun yanada kuchaytiriladi.

Xorazmda qor yukidan og'ochlar sindi.
 Kun-tun falak tegirmoni muz sepd *go'yo*[1.:4].

Quyosh tong oldida qizargan *kabi*,
 G'unchalar qisinib yuz yorgan *kabi*
 iymanib kelasan,
 ochilolmaysan;
 “Anavilar bor-da, o'shalar...” deysan.
 Qo'lingda Zuhrodan *go'yo* bir xat bor,
Go'yoki Laylidan meros qismat bor,
 Ming yillik yozg'utdan qutulolmaysan:
 “Anavilar bor-da, o'shalar...” deysan [3.:223]
 Fontenblo qasri. Yashil chorvoqda
 Tinchgina yurishar gala tovuqlar.
Go'yo tezkor asr bundan yiroqda,
Go'yo yo'qday uchqur avtolar, buslar

Ushbu satrlarda o'xshatishni yuzaga keltiruvchi “kabi”, “go'yo”, “go'yoki” leksemalari vositasida mazmun yanada ifodaviylik kasb etganining guvohi bo'lamiz. Shoir “kabi” leksemasi vositasida kutilmagan obrazlilikni yuzaga keltiradiki, kitobxon beixtiyor tasvirlangan obyekt haqida o'ylay boshlaydi, uning shakl-u shamoyili va mazmun-mohiyatiga lirik qahramon ko'zi bilan nazar tashlaydi. Ijodkor matn ekspressivligini oshirish maqadida quyosh, g'uncha obrazlarini she'rga olib kiradi va muayyan tasavvur uyg'otishga erishadi. Bu vaqtda o'xshatish vositalari shoir maqsadiga ko'mak beradi. Bu orqali esa badiiy tasvirning estetik ta'sirchanligi orta boradi. Shu o'rinda eslash joizki, “Estetik butunlik bo'lgan badiiy asar ijodkori uchun narsalarning konkret mohiyati emas, balki ularning yuksak badiiy ifodasi, yaxlit obrazi ahamiyatliroqdir”[5.:78]

Omon Matjon individual uslubiga xos bo'lgan oshiq yigit ruhiy holatini tasvirlashda shu vaziyatga mos keluvchi, o'quvchi kutmagan, tasvirda yetakchilik qiladigan vositalardan foydalanib yangi poetik tasvir yaratadi. Shoir she'rlarida yor tasvirini berishda hamda lirik qahramon ichki kechinmalari, holatini tasvirlashda quyidagi o'xshatishlarni qo'llaydi:

Hajringda *oy kabi* yiroqqa botdim,
 Qora g'amim bilan chiroqqa botdim.
 Yig'idan ko'zlarim bulog'i qurib,
Farhod teshasidek men toqqa botdim[1.: 27].
Boshqalardek sevishdik biz ham.
 Kuyib yurdik *boshqalar kabi*.
 Bu savdoni baxt bildik biz ham,
 Baxtdir, dedik visol, yor labi.[3.:98]

Keltirilgan misollarda yor va lirik qahramon tasviri o'xshatish hosil qiluvchi leksik va grammatik vositalar yordamida o'z aksini topgan.

Quyidagi misralarda qo'llanilgan “xuddi”, “singari” leksemalari ham chiroyli o'xshatishlarga zamin yaratgan:

Ko'chalarni guv to'ldiring,

Gullarni hidlab so'ldiring,
 Xorijdagi o'zbeklarim,
 Xuddi o'zimizdeklarim[1.:16]
 Bezovtasan, shoir! Olam sahnida
 Zobitlar bugun ham yutoq, jangari:
 Chingizxon-ku o'tdi, lekin dunyoni
 Toptash istaydilar *Chingiz singari*.

Shoir she'rlarida o'xshatishga asos bo'luvchi leksik va grammatik vositalar qatori o'xshatmoq fe'lidan ham foydalanganini ko'ramiz:

Ilk og'och gulladi Qrimda,
Olmaga o'xshatdim tusidan.
 Tongning ko'ngli go'yo yorishdi
 Shu uchmi-to'rt gulning isidan[3.:164].

Omon Matjon she'riyati o'xshatishlarga boy. Yuqoridagi kabi misollarni ijodkor she'rlarida juda ko'plab keltirish mumkin. Shoir ijodida tabiat va inson munosabati, inson ruhiyati, ichki kechinmalarining lingvopoetik tasvirini beruvchi ko'plab o'xshatishlar diqqatga sazovordir.

Ijodkorning bevosita o'zi yaratgan, uning o'tkir ko'zi, ko'lamli tasavvuri va bepoyon taxayyuli, ziyarak kuzatishlari mahsuli sifatida yuzaga kelgan va o'z o'rnida qo'llangan o'xshatishlar betakror obrazlarning go'zal ifodachilariga aylanadi, haqqoniy ta'sirli tasvir uchun xizmat qiladi [5.:171].

Xulosa qilib aytganda, badiiy nutqda shoir tomonidan hosil qilingan o'xshatishlar poetik matnning badiiy-estetik vazifasini oshirishga, ta'sirli tasvir yartishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Омон Матжон. Куш йўли. – Тошкент, Чўлпон нашриёти, 1993
2. Омон Матжон. Минг бир ёғду. – Тошкент, Ф.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989
3. Омон Матжон. Иймон ёғдуси. Сайланма. – Тошкент, Ф.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1995
4. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули. Ўзбек тили ва адабиёти, 2011, 3-сон.
5. Маҳмудов Н. Ўкитувчи нутки маданияти. Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона нашриёти. Тошкент, 2009. Б.78.

UDC 491.550

THE IMAGE OF BOBUR IN HISTORICAL SOURCES

Z.Anarkulova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Shoh va shoir Z.M. Bobur jahon sivilizatsiyasiga hissa qo'shgan buyuk siymolar sirasiga kiradi. Uning nihoyatda murakkab, ammo mazmunli hayoti, buyuk mutafakkir haqidagi muhim faktlar ana shu tarixiy-badiiy manbalarda o'z ifodasini topgan. Bu manbalarni qiyosiy tadqiq etish adabiyotshunoslik va tarixshunoslik fanlari oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada atoqli adib Xayriddin Sultonovning "Saodat sohili" qissasi, Z. M. Boburning "Boburnoma" memuarlari, Muhammad Haydar Mirzoning "Tarixi Rashidiy" va boshqa tarixiy asarlarida yaratilgan Bobur obrazi, adabiyotshunoslikda biografik metodga asosan talqin qilingan.*

Kalit so'zlar: *biografik yondashuv, tarixiy shaxs, tarixiy asar, badiiy asar, obraz, tarixiy haqiqat, "Boburnoma", "Tarixi Rashidiy", "Saodat sohili".*

Аннотация. *Правитель и поэт З.М. Бобур – один из великих деятелей, внесших вклад в мировую цивилизацию. В этих историко-художественных источниках отражена его чрезвычайно сложная, но содержательная жизнь и важные факты о великом мыслителе. Сравнительное изучение этих источников является одной из актуальных задач, стоящих перед литературоведением и историографией. С этой точки зрения сопоставляется образ Бобура, созданный в повести известного писателя Хайридина Султанова «Берег счастья», мемуарах З.М. Бобура «Бобурнома», Мухаммеда Хайдара Мирзо «История Рашиди» и других исторических произведениях. статья, опирающаяся на биографический метод в литературоведении.*

Ключевые слова: биографический подход, историческая личность, историческое произведение, художественное произведение, образ, историческая правда, художественная ткань, «Бобурнома», «История Рашиди», «Берег счастья».

Abstract. King and poet Z.M. Bobur are among the great figures who contributed to world civilization. His extremely complex but meaningful life and important facts about the great thinker are expressed in these historical and artistic sources. Comparative study of these sources is one of the urgent tasks before the science of literary studies and historiography. From this point of view, the image of Bobur created in the story "The coast of happiness" by the famous writer Khayriddin Sultanov, Z. M. Bobur's memoir "Boburnoma", Muhammad Haydar Mirzo's "History of Rashidi" and other historical works are compared in this article, basing on the biographical method in literary studies.

Key words: biographical approach, historical person, historical work, artistic work, image, historical truth, artistic fabric, "Boburnoma", "History of Rashidi", "«The coast of happiness»".

Introduction. Zahiriddin Muhammad Bobur's life and work have been written many times by Uzbek and world writers. One of the immortal works about the king and the poet is the short story "The coast of happiness" by a famous writer Khayriddin Sultanov. The historical process in the story "«The coast of happiness»" includes the chronological period of the last years of Zahiruddin Muhammad Bobur's life. The unique aspect of the work is that it is about the king and the poet, Bobur, was able to build a huge kingdom not in the vortex of battles, struggles for the throne, betrayal and deception, he experienced all the ups and downs and trials of life, and in the story Bobur's last months were reflected. The main plot lines of the story take place on the basis of intense conversations between the founder of the Great Boburids Empire, who lives in Agra, and Hafiz Kohaki, a scientist, historian and linguist from Tashkent.

Main part. Hafiz Kohaki from Tashkent, who was engaged in history, Arabic language and grammar, logic, law and religious sciences, classified a number of works in this regard, is popularly known as Hafiz Kohaki. Hafiz Kohaki also taught in madrasahs because he knew the Arabic language, grammar, and logic well. Hafiz Kohaki classifies a number of scientific works on various issues. He wrote "Tarihi Tashkand" ("History of Tashkent"), "Tarihi oli Chingiz" ("History of Genghis Generation"), "Risola fi fann at-tafsir wa-l-usul wa-l-furu' wa-l-mantiq wa-l - kalam" ("Treatise on interpretation, foundations and branches of jurisprudence, logic and the science of speech"), a footnote to Abdurahman Jamiy's commentary on the grammar of the Arabic language called "Fawaidi ziyaiyya", known as "Sharhi Mulla", "Sharh ash-sharh adob al- discussion" (Commentary of the Commentary on "Rule of Debate"), a commentary entitled "Ujalat ul-bayan fi sharh al-mezon" ("A Quick Statement of the Criterion Commentary") on Mawlana Asamuddin's work on grammar "Mezon ul-adab" ("The Criterion of Knowledge") is the author of a number of works [3]. In Khayriddin Sultanov's short story "The coast of happiness" Hafiz Kohakiy finished the work "Risola fi fann at-tafsir va-l-usul va-l-furu' va-l-mantiq va-l-kalam" [4, 90], and he is described as a scientist who came to India to collect material for his work "History of Genghis Generation" [4, 98]. Bobur mentions in "Boburnoma" with the names "Hafiz", "Khoja Hafiz", "Hafiz Tashkandiy" [6, 404]. Hafiz Kohaki himself left information about this meeting and conversation in his memoirs. According to Doctor of Philology, Professor Bahadir Karim, "The Coast of Happiness" is a magnificent story to speak. The author inwardly compares the complex and difficult life paths of the owners of different destinies, who are not at all similar to each other. In these comparisons, Bobur's longing for the country, his kingship, his poetry, and his rare personality are vividly displayed. Khayriddin Sultanov uses special artistic images and approaches to describe this process. First of all, Hafiz Kohaki appears in the story not as an official ambassador to Agra, but as an imam [4, 83] of the Mazari Haji mosque accompanying his student Binoqul, who went to India in search of his father, whom he lost when he was a child. According to the preface of the story, Binoqul's father Boboqul joined the army of Bobur Mirzo when he stopped at Farkat 27 years ago, when he was 20 years old, he went to India and went missing. Binokul, who was 3 years old at that time, grew up knowing his father by his mother's words, and his mother died recently while waiting for her husband. It is not surprising that the purpose of the

author of the short story is to more accurately describe the inner world of Bobur, who rules in a foreign country far from his homeland. After all, the biography of Zahiriddin Muhammad, who spent his life with homesickness in a country where wealth was abundant, but did not bring joy to the heart, served as the main motive for the later works of art written about him. Bobur's reception of Hafiz Kohiki's Garden Nurafshon in Agra, intimate conversations between them are depicted by the author in highly artistic curtains. Bobur, on the other hand, felt that he received not just a guest who brought gifts and greetings from his homeland, but an encyclopedic scholar. Hafiz Kohakiy felt free as if he was talking not with the founder of a huge empire, a great patriot, but with a close friend, colleague, and he did not shy away from answering his questions boldly. In one of the conversations in Bogi Nurafshan, Hafiz Kohakiy reveals to the king another reason for his visit to India. "The purpose of my coming to your place is to visit you, first of all, and then to get to know your famous scholars, and to enjoy the rare masterpieces in your library." Bobur, a patron of scientists and a fan of creativity, even though in his life experience "...met more fake scholars than fake coins" [4, 96], he shows honor to the historian from his homeland and orders to create all the conditions for him to conduct scientific research. In the work "«The coast of happiness»" the author Bobur's management system, adherence to the principles of justice and humanity before making any decision, as well as his grandfather Sahibqiron's encyclopedia "Temur's Laws"; 7-8-year-old Gulbadanbegim was taught by his father to recite the Rubaiyin properly; Scenes like Bobur waving his hand to the throne and the kingdom and "dreaming of becoming a dervish and returning to the Motherland", but the reason for the political disunity in his motherland, and "... how disappointed he is with his children", his wife, and his inability to leave his people, are described with high artistic pathos. The most sincere conversation between the two compatriots who met in Agra, which gave rise to this name of the story, is undoubtedly the issue of a dream that Bobur Mizo is constantly having. Hafiz Kohakiy, who lived in honor in the palace of the Boburites and was lucky enough to use its rich library, asked permission from the ruler, return to his motherland. The condition of Zahiriddin Mohammad, who was ill before saying goodbye, affects him deeply. Because "It was very difficult to see this great genius who conquered half of the world with a sword and half with a pen, who kept thousands and thousands of people obedient to the word of his mouth, who always lived victoriously in the glory of honor, in such a sad and strange state." When Hafiz Kohaki's convoy left the Indian border, the driver brought the news of Bobur Mirzo's death. Khayriddin Sultanov participates in this work not only as a speaker and narrator but also as a critic or witness with his analysis. The strongest emotional culmination of the story "The coast of happiness", the lyric retreat in the work - the author's thoughts about the "Immortal word" [4, 102], which he searched for all his life as a creator, in harmony with Bobur's inner experiences, can be cited: "All those who have gone before us, are gone. All those who come after us will also go. This is our eternal destiny. All of us will go - without exception, without exception... Only if, at some point, we are able to say a word of truth with the language of the middle heart, this word alone will not reach the times but will reach a heart thirsty for the truth, beyond centuries, nations, languages and sects. maybe a finger... Where is that Immortal Word?... The days of Bobur Mirzo in Farkat are also described in the work "Bobur-Tiger" by the American orientalist Harold Lamb [9, 91] in fact, Farkat is one of the historical names of Parkent district of Tashkent province [10, 97]. So, it can be concluded that the story "The coast of happiness" is not only a work written about Bobur Mirzo and Hafiz Kohakiy, but also an ode dedicated to the place where the author lived and studied. Because the story describes the mountains, nature, rain, and climate of Farkat, it is not only a picture of the 16th century, but also real scenes that Khayriddin Sultanov grew up seeing.

Conclusion. As long as there is human civilization, books will be written about the history of Zahiriddin Muhammad Bobur's reign, cultural and educational heritage, and his way of life, which can be an example for any era and generation. Along with this, Khayriddin Sultanov's short story "The coast of happiness" will be one of the unique works in this regard. Though, in the story Bobur Mirzo and the author has been looking for the "Immortal Word" throughout Bobur's life, it is not surprising that this word is in the short story. As Bobur said in one of the interviews with the author Hafiz Kohakiy: "This is the truth I realized after living in the world for forty-eight years:.. Palaces

decay, kingdoms are destroyed, wealth and luxuries are lost... Only the true word remains eternal in this world."

REFERENCES:

1. Muhammadkarimov A. Tashkent name. T.: New age generation, 2009. -184 p.
2. Khayriddin Sultan. Bliss beach. - T.: "Gafur Ghulam", 2005. -234 p.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. "Boburnoma". - T.: "Science", 2019. - 440 p.
4. Scholars of the great country. Under the editorship of U. Uvvatov. -T.: "Uzbekistan", 2020. -424 p.
5. Sultanov Kh. Peace of mind. T.: - "New century generation", 2019.-672 p.
6. Bobur encyclopedia. -T.: "Sharq", 2014.-744 p.
7. Lamb H. Bobur is a tiger. -T.: "Uzbekistan", 2018. -296 p.
8. Karaev S. Toponyms of regions of Uzbekistan. -T.: "Marifat print", 2005. -137 p.
9. <https://arboblar.uz/ru/people/sultanov-khajriddin-madriddinovich>

UO'K 82

MUXAMMAS – IKKI QALB MUSHOIRASI

(Amiriyning Navoiy g'azaliga muxammasi)

D. Asqarov, tayanch doktorant, O'zRFA o'zbek tili, adabiyoti va folklori Instituti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Amiriyning ustoz salafi Alisher Navoiy g'azaliga bog'lagan muxammasi tahlil qilingan. Navoiy boshlab bergan an'ana munosib davom ettirganligi, badiiyati, qofiyasi, vazni yuzasidan fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: muxammas, taxmis, an'ana, adabiy meros, ishq, qofiya, mavzu, vazn.

Аннотация. В данной статье анализируется интерпретация Амири газели его предшественника Алишера Навои. Были мысли о достойном продолжении традиции, заложенной Навои, ее артистизме, рифме и весе.

Ключевые слова: мухаммас, тахмис, традиция, литературное наследие, любовь, рифма, тема, вес.

Abstract. In this article, Amiri's interpretation of the ghazal of his predecessor Alisher Navoi is analyzed. Thoughts were made on the worthy continuation of the tradition started by Navoi, its artistry, rhyme, and weight.

Key words: muhammas, takhmis, tradition, literary heritage, love, rhyme, theme, weight.

Kirish. Amiriy she'riyati mavzu mundariyasi rang-barang. Mumtoz she'riyat an'analarni munosib davom ettirgan shoir muxammaslarida ishq mavzusi yetakchilik qiladi.

Ishq mavzusi Sharq lirikasi, xususan, o'zbek mumtoz adabiyotining bosh mavzularidan biridir. Mumtoz adabiyot tarixiga nazar soladigan bo'lsak, ijodkorlar bu ko'hna mavzuni o'zgacha tashbehlar va o'xshatishlar bilan yangilab kelganini ko'rishimiz mumkin. Adabiyotshunos Rahim Vohidov fikricha, "Ishqni kuylamagan shoirni va ishq dardi aralashmagan she'rni topish mutlaqo mumkin emas" [1].

Adabiyotlar tahlili. Amiriy adabiy merosining ham katta qismini ishqiy mavzudagi she'rlar tashkil etgan bo'lib, deyarli barcha janrdagi she'rlarida ayni janr imkoniyatiga qarab ishqni tarannum etgan. Buni shoir ijodi bilan bevosita shug'ullangan adabiyotshunos olim Zabo Qobilova tadqiqotida ham alohida ta'kidlaydi: "Amiriy she'riyati mavzusiga ko'ra asosan ishqiy yo'nalishda. Tabiiyki, ularda majoziy va haqiqiy ishq talqini o'zaro omuxta bo'lib ketgan". [2]

Ma'lumki, bir shoir qalamga olgan mavzu ikkinchi shoirda boshqacharoq – masalaning e'tibordan chetda qolgan tamonlarini yoritgani bilan ahamiyatli. Y. Is'hoqov Navoiy ijodidagi ishqni talqin qilar ekan, shunday xulosaga keladi: "Navoiyning ishq masalasidagi konsepsiyasining asosiy mohiyati shundan iboratki... majoziy ishq (insonga, borliqqa bo'lgan real sevgi) haqiqiy ishq (vujudi mutlaqqa – Haqqa bo'lgan muhabbat)dan alohida olinib, unga qarama-qarshi qo'yilmaydi. Balki majoziy ishq ishq haqiqiyning bir ko'rinishi yoki haqiqiy ishq yo'lidagi o'ziga xos bosqich sifatida baholanadi. Ruhan pok, ma'naviy komil inson uchun majozning o'zi ayni haqiqatdir" [3]. Amiriy ijodida ham majoz va haqiqat bir-birini inkor etmaydi. Zohiran hayot go'zali madh etilgan g'azallar ko'pincha botinan ilohiy mahbuba ta'rifiga bag'ishlangan bo'ladi. Amiriy muxammaslarida majoz va haqiqat bir-birini to'ldirib keladi.

Tahlil va natijalar. Amiriy ustoz salafi Alisher Navoiy ijodiga katta qiziqish bildirgan. O'zini ustozining munosib davomchisi sifatida ko'rsata olgan. Buni navoyiona ohangda yozilgan g'azallar, tatabbular, muxammaslar misolida ko'rib o'tishimiz mumkin. Quyida tahlilga tortilgan muxammas ham Navoiyning "aylading" radifli g'azaliga bog'langan. Muxammasning badiiyati, qofiya tizimi, mavzusi, vazni nuqtayi nazaridan Amiriy ustozining an'anasini davom ettirganini tahlillar yordamida ko'rib o'tishimiz mumkin. Mazkur muxammas vazni rajazi musammani solim (muzol) vaznida yozilgan. Taqte'si - - v - / - - v - / - - v - / - - v - (mustaf'ilun, mustaf'ilun,

mustaf'ilun, mustaf'ilun)

To may ichib ag'yor ila sayri guliston aylading,

Ushshoqni qatl etkali ohangi maydon aylading,

Yolg'uz qachon men xastani besabru somon aylading,

Ohimni sarsor aylabon ashkimni to'fon aylading.

Bu sarsaru to'fon ila olamni vayron aylading.

Mumtoz adabiyotda yor oshiqqa nisbatan adolatsizlik qiladi. Oshiqning azaliy dushmani raqib (ag'yor) bilan xushmuaomala bo'ladi, u bilan sayr qiladi, bazm uyushtiradi. Amiriy muxammasidagi lirik qahramon oshiqning ma'shuqasi ham huddi shunday, yor ag'yor bilan gulistonda sayr qiladi, may ichadi, oshiqlarini qatl qilish uchun maydon hozirlaydi. Navoiy g'azaliga bog'langan mazkur muxammasning birinchi misralari, birinchi bandi lirik qahramon o'z yorining bemehrliigi va vafosizligidan shikoyat tarzida bayon qiladi. Navoiy yorning oshiqqa e'tiborsizligi sababidan ohlarining sarsar (sovuq shamol) bo'lishini, ko'z yoshlari esa to'fonga aylanganligini, mazkur to'fon bilan olam vayron bo'lishini aytib o'tgan. Amiriy mazkur ma'no va mavzudan uzoqlashmagan holda uni boyitadi. Oshiqning bunday ko'z yoshlari to'fon bo'lishining sabablarini keltirib o'tadi. Badiiyat ilmidan habardor Amiriy ustoz salafi qo'llagan san'atlarni rivojlantirgan, boyitgan. Banddagi umumiy mazmuni yuzaga chiqarishda tanosub san'atidan mohirona foydalangan. Navoiy qofiya qilib olgan so'zlar o'z o'rnida ishlatilganini ko'rishimiz mumkin. Amiriy ham mazkur qoidadan uzoqlashmagan holdan, mutonosib tarzda, o'z o'rnida qo'llay olgan. "...qofiya har bir she'riy asarda (oq she'r bundan mustasno) muayyan qonuniyat asosida (ya'ni tizimli) gina qo'llanilishi lozim. (Qofiya tartibsiz – palapartish ishlatilishi aslo mumkin emas.) [4]" Navoiy *to'fon, vayron* so'zlari qo'llab, ma'shuqa oshiqqa yetkazgan sitamlari aytishni ko'zlagan bo'lsa, Amiriy oshiq yorning jabrini totmasidan avval to'fon bo'lib, olam vayronaga uchraguncha yetilib kelgan vaziyatni ochib berishga uringan.

Oyirdi charxi dun meni mag'mum etarga vasldin,

Hajru firoq anduhini ma'lum etarga vasldin,

Bordim tamosho daftarin marqum etarga vasldin,

Har dam yuzin ko'rgan zamon mahrum etarga vasldin,

Ey yig'lamoq, zo'r aylabon, ey ashk, to'fon aylading.

Bu dunyo ham oshiqning g'amlari ustiga qo'shimcha qilgandek, yorining vaslidan ayiradi. Bu visol sababidan lirik qahramon qanday jabr-sitamlar ko'rishini bilsa ham yorining visolini bir bor ko'rishni umid qiladi. Shu birgina visol uni hamma narsadan ayiradi, mahrum qiladi. Ushbu baytda taqdir azaldan yozilganligiga ishora ham berilgan. Yor (Alloh) jamolini bir bora ko'rgan oshiq (banda) o'z holatini anglay olmay, sarhushlikda qoladi. Lirik qahramon visolga yetishganda ko'zlari buning sababidan yoshlarini to'fonga aylantiradi. Amiriy ustozining har bir so'ziga alohida urg'u bergan, baytlarda ko'tarilgan masalani yanada o'quvchiga tushunarli bo'lishini ta'minlashga harakat qilgan. Vaslini ko'rgan ko'zning yoshlarini to'fon qilishini Amiriy o'zi qo'shgan uch misrada yanada chuqurroq anglatishga yordam qilgan. Mazkur bandda vasl va firoq so'zlari vositasida oshiq ruhiy kechinmalaridagi ziddiyatlarni ochib berilgan.

Atfol toshi zaxmidin jismimda yo'q bir-bir butun,

Choki jigardin dambadam tug'yon etar selobi xun,

Ko'zdin to'kub xunobi g'am ko'yida borgan chog'da chun

Ey hajr, ashkim qonidin ko'yini etting la'lgun,

Bu ko'y shaklin uylakim bir qatrai qon aylading.

Amiriy ustoz salafi baytlarini uch misra bilan boyitishda baytlar mazmuni va shakliga, so'z vositalariga hamda bu so'zlar bajarayotgan vazifalariga alohida e'tibor bergan. Navbatdagi bandda Navoiy hijron sababidan qonli yoshlari vositasi qizillik bilan kiyimlarini bezaganligini aytib o'tsa. Amiriy mavzuni boyitgan holda butun yurt ishq sababidan bunga malomat qilayotgan bir vaqtda, xatto atfol (yosh bolalar) ham oshiqning ishqini to'g'ri tushunmay, devona deya tosh otishini, bu tushunmasliklari sababidan lirik qahramonning jigar-bag'ri ezilib, qonlari tug'yon urib ko'pirishini aytib o'tmoqda. Shuning uchun ham ishq sababidan oshiq qon yutadi, qonli yoshlar oqizadi. Yaratgan ishqida yonib turgan oshiqning holin tushunmay, uni devonaga chiqarishlari mumtoz adabiyotda uchrab turadi.

Sham'i chamandur gul yuzi fasli bahoru lola chog'
 Ag'yor xushdil vaslidin, hijron aro men bedimog',
 Sarvi chakanpirohanim g'ayr ila sayr etkanda bog',
 Har qatra ashkim qonidin xirqamni aylab dog'-dog',
 Jismimda har yerdin nishon bir dog'i hijron aylading.

Lirik qahramon suyuqlisi shunchalik go'zal va chiroyliki, bahor faslida gullar ochilgan gulzorning shami, quyoshi hisoblanadi. Mazkur bandda ham yorning oshiqqa qiyo boqmasdan azaliy raqibi ag'yor bilan sayr-u sayohat qilishi sababidan har bir to'kilgan qonli yoshidan kiygan kiyimi ham dog' bo'lishini, ana shu dog'lar jismining hijron sababidan qanchalik ilma-teshik, dog'dan nishona ekanligini aytib o'tadi. Navoiy baytlarini to'ldirish maqsadida Amiriy ma'shuqasining oshiqni hijroniga sababchi ekanligini, shuning sababidan qon yutayotganligini ta'kidlab ketadi. Go'zal yor bog'da raqib bilan sayohat qilganda, begonaning, ag'yorning bu visoldan shodligi-yu, oshiqning hijronida ekanligini badiiy san'atlar vositasida ochib bergan. Chaman, gul, bahor, lola kabi so'zlar vositasi tanosub san'atini yuzaga chiqargan Amiriy, bandda ma'shuqaning go'zalligini ko'rsatishni maqsad qilgan. Tazodni yuzaga chiqargan hijron va visol sababidan oshiqqa yorning e'tiborsizligi ochib berilgan.

Qatlim qilur kofir ko'zing holimga bir boqmay qiyo,
 Mijgonlaring paykon yasab, payvasta qoshing chekti yo,
 Mahbublarning rasmida yo'qtur magar ro'yi riyo,
 Gardun baliyat o'qlarin otqanda, ey gul, go'yiyo
 Purxor hajring dashtidin har birga paykon aylading.

Amiriy muxammas bog'lashda g'azaldagi mavzu va g'oyaga alohida urg'u bergan. Qo'shayotgan misralariga katta yuk yuklay olgan. Navbatdagi bandda Navoiy yorga qarata bu dunyo o'zi men bechoraga balolarni yog'dirayotgan bir paytda sen ham o'z hajring bilan meni o'qqa tutmoqdasan deydi. Amiriy mazkur baytga mos tarzda, paykon so'zi qo'llanganini hisobga olib ko'z timsolini mahorat bilan qo'llay olgan. Mumtoz she'riyatda ko'zni jon olguvchi deb aytiladi. Yorning bemehrligi, vafosizligi oshiqqa hijron azobini bersa, ma'shuqaning qora ko'zlari uni qatl qiluvchi jallodga qiyoslanadi. Bu ko'zlar oshiq holiga parvo qilmaydi, hech qanday davo berishni istamagan hold akum chiqaradi. Mahbubaning kipriklari o'q, qoshlari esa misoli kamon bo'lib, hukmni amalga oshiradi.

To bo'ldi ko'nglum zavraqi bahri jununda g'arqi ishq,
 Bo'lmas meni devonaga ul husn o'tidin farqi ishq,
 Bas eridi ul o'tidin o'z tanimay kim xarqi ishq,
 Chun jonu ko'nglum xirmanin kul aylading, ey barqi ishq
 Asrarg'a hajr o'tin magar ul kulda pinhon aylading.

Navbatdagi bandda ishqning sababidan oshiqning boshidan o'tkizgan musibatlariga to'xtab o'tilgan. Ko'nglimning kemasi junun dengizida ishq suviga g'arq bo'ldi. Bu ishq menga sening husning o'tidan devona bo'lishdan farq qilmaydi. Oshiqqa yetgan har qanday jafo, musibat ishq sababidandir. Ma'shuqaning husni oldida (Allohnin tajalliysi sababidan) oshiqning ishqiy kuyib kul bo'ldi. Bu ishqning o'zini namoyon qilishi lirik qahramonning ko'nglida asrab kelayotgan boriyo'g'ini kul qildi. Bu kul esa oshiqni ming azobga giriftor qilgan hajr o'tini o'zida yashirib, pinhon tutib turadi. Kulning yuzasidan uni o'chgan deb o'ylashimiz mumkin, ammo cho'g' hali ham saqlanib

turgan bo'lishi mumkinligini ham unutmasligimiz lozim. Hajr ham ishq o'tining kullari orasidan asta chiqib keladi, oshiqning ko'nglini vayron qiladi.

Harchand xatting zulmati baxtim yuzin qildi qaro,
Sham'i jamolingdin ziyo topti dili xirmonsaro,
La'ling mayi maxmuriga qilg'onda davron mojaro,
Ey mug', zuloli Xizr edi jomi Jam ichra dayr aro,
Sing'an safol ichra solib, durdiga ehson aylading.

Navoiy may kuyuvchiga murojaat qilib, bu dunyoda, mayxonada sen singan safolda mayning sifatsiz quyqasini Jamshid jomida ehson qilsang, biz oshiqlar uchun u Xizr suvidek hayotbaxsh bo'ladi, degan bo'lsa, Amiriy ushbu mayning hayotbaxshligini, qayta jonbaxsh etishini ochib bergan. Avvalo oshiq yor sababidan jonidan, hayotidan ajralishi, keyin esa muxabbat mayi sabab qayta tirilishini ko'rsatib o'tgan. Mumtoz adabiyotda yorning qora sochlari zulmatni, uzun hamda qoraligi esa moddiy dunyoning mashaqqatli yo'l ekanligi anglatib kelgan o'rinlar mavjud. Shuningdek sochni moddiy dunyo, firoq tuzoqlari kabi ma'nolarda ham ishlatib o'tish mumkin. "Qora rang – zulmat ramzi, u ko'pgina xalqlar uchun baxtsizlik, g'am-anduh, motam va shunga o'xshash ma'nolarni bildiradi. Najmiddin Kubro nazdida qora rang ruhning maqsadga ilohiy olamning ostonasigacha yaqinlashishni anglatadi. Bu ilohni anglash, ilohiy olamdan zavqlanish va xayratlanish demakdir" [5]. Ilohiy tajalliyni ko'rish baxtidan ayirgan qora sochlar oshiqning baxtini qora qilgan, yor yuzini ko'rsatishi qaro baxtini yoritadi, yuzi sabab baxtdan mosuvo ko'ngil ziyo topadi. Bir oshiq emas, ushshoqlar, butun olam yorning qizil mayidan, so'zlaridan xumor bo'lib mojoro qilganda, mayxonada soqiyning singan safolda mayning qoldig'ini (durdini) ehson qilishi hammaga qayta jon baxsh etadi. Mazkur bandda Amiriy xat, zulmat, qora so'zlari vositasida tanosub, zulmat, ziyo so'zlarini vositasi esa tazod san'atini yuzaga chiqarib bandning badiyatini oshirgan. Bandda tanosub san'atini qolgan misralarida ham uchratish mumkin.

Eykim, deding ul oy kelur bu kecha vayron kulbanga,
Harchand mumkindur vale men bovar etmasman anga,
Mehr-u vafodan urma dam, bu nukta ravshandur manga,
Davv ahlidin, eykim, vafo mumkin emas, deding, sanga
Tutqum musallam, har nechakim man'i imkon aylading.

Oshiqning ko'ngliga taskin beradigan habarlardan biri, ma'shuqaning uni yo'qlab kelishi habari hisoblanadi. Ammo jafokash yor oshiqning holini surishtirmaydi, undan habar olmaydi. Lirik qahramonga seviklisi undan habar olgani kulbayi vayronasiga bu kech kelishini aytishadi. Bu bo'lishi mumkindir, ammo oshiq bunga ishona olmaydi. Yuqoridagi bandlarda ma'shuqa oshiqning azaliy dushmani raqib bilan birga sayr-u sayohat qildi, bazm uyushtirdi. Shuncha ishdan keyin kelishiga umiq qila olmasligini aytmoqda. Uning vafosizligi aniq bo'lib turganda, mehr-u vafo haqida so'z ochishni afzal bilmaydi. Lirik qahramonga hatto zamonasi ham vafo qilmasligini, tobelik, muhabbat ham in'om qilmasligi aytib o'tadi. Mazkur bandda oy so'zi orqali tashbex, tashxis san'ati yuzaga chiqqan. Bandning badiiy qimmatini oshirgan.

Jono, Amiri ishq uchun jon-u jahon etting fido,
Mehr-u vafo iksiridin tufrog'ing o'ldi kimiyo,
Chiqma muhabbat yo'lidin, budur tariqi avliyo,
Ey ko'nglum, irshodim bilakim tuttung oyini fano,
Kavnayn ranjidan xalos o'ldung, ne nuqson aylading.

So'ngi bandda Amiriy ishq uchun jonini fido qiladi, mehr-u vafo eliksiridan hamma narsa noyob, qimmatbaho narsaga aylanadi. Avliyoning tariqati muhabbat yo'lidir, bundan chiqmaslik kerakligini aytib o'tmoqda. Ko'ngilga murojaat qilar ekan, Navoiy to'g'ri yo'l ko'rsatib, ikki olam ranjidan xalos etib, nuqsonsiz aylading, deydi. Mazkur bandda ishq, jon, vafo, fido kabi so'zlar vositasida tanosub san'atini yuzaga chiqargan. Ishq so'zi qatnashgan baytlarga e'tibor berilsa, unga aloqador, muhabbatni yuzaga chiqaruvchi so'z vositalaridan mohirona foydalanganligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa. Har bir bandda qo'llanilgan badiiy san'atlar o'z o'rnida hamda badiiyatni mukammallashtirishga xizmat qilgan. Amiriy bog'lagan taxmisi ustoz salafining g'azalini har

taraf lama to'ldira olgan. Navoiyga munosib shogirligini unga bog'lagan 24 muxammasida ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Воҳидов Р. Алишер Навоий ва илоҳиёт. – Бухоро, 1996. –Б. 142.
2. З.Қобилова. Амирий ва унинг адабий фаолияти. Фил.фан.номз.дисс. Тошкент, 2007. –Б.56
3. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан, 1983. - Б. 25.
4. Т. Boboyev. She'r ilmi ta'limi. T.: O'qituvchi, 1996. B.152
5. Тасаввуф ва ранглар психологияси | Islomshunoslik ilmiy tadqiqot markazi elektron web sahifasidan olindi.

UDC 811.111

COMPARATIVE STYLISTIC CHARACTERISTICS OF NEWSPAPER TEXT IN ENGLISH AND UZBEK

H.B.Bakirova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent
Y.E.Abdurahmonov, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Аннотация. Мазкур мақолада газета-публицистик услубнинг стилистик жиҳатларини аниқлашга ҳаракат қилинди, шунингдек тадқиқотда функционал стилистика, матн лингвистикаси ва қиёсий типологияга мос равишда олиб борилди ва газета мақоласининг ўзига хос стилистик жиҳатларига бағишланган. Газета ва бадий матн ўртасидаги фарқ ва муносабатга алоҳида урғу берилди. Бизнинг ишимизда кўрсатилганидек, публицистик услубнинг асосий функцияларидан - таъсирлилиги - унинг ўзига хос хусусиятини белгилайди.

Калит сўзлар: стилистик жиҳатлар, газета ва публицистик услуб, ўзига хос хусусиятлар, бадий асарлар, нутқ жанрлари.

Аннотация. В настоящей работе была предпринята попытка выявления стилистических аспектов газетно-публицистического стиля и исследование выполнено в русле функциональной стилистики, лингвистики текста и сравнительно-сопоставительной типологии и посвящен специфическим стилистическим аспектам газетной статьи в отличие от художественного текста. Особый акцент ставится на различии и взаимосвязи газетного и художественного текста. Как показала наша работа, основные функции газетно-публицистического стиля — информативная и воздействующая — обуславливают его специфическую особенность: чередование «экспрессии» и «стандартов».

Ключевые слова: стилистические аспекты, газетно-публицистический стиль, специфические особенности, художественные произведения, речевые жанры.

Abstract. In this work, an attempt was made to identify the stylistic aspects of the newspaper-journalistic style and the study was carried out in line with functional stylistics, text linguistics and comparative typology and is devoted to the specific stylistic aspects of a newspaper article, in contrast to a literary text. Particular emphasis is placed on the difference and relationship between newspaper and literary text. As our work has shown, the main functions of the newspaper-journalistic style - informative and influencing - determine its specific feature: the alternation of "expression" and "standards".

Key words: stylistic aspects, newspaper and journalistic style, specific features, works of art, speech genres.

The integration of Uzbekistan into the world community, the rapid growth of international economic, political and cultural ties presuppose a radical restructuring in the study and teaching of foreign languages. Knowledge of foreign languages, both in practical and theoretical aspects, enriches the spiritual world of a person.

The integration of Uzbekistan into the world community, the rapid growth of international economic, political and cultural ties presuppose a radical restructuring in the study and teaching of foreign languages. Knowledge of foreign languages, both in practical and theoretical aspects, enriches the spiritual world of a person. It is science that is one of the factors for successful language acquisition, the development of education, and the improvement of the system of personnel training. The President of the Republic of Uzbekistan notes that the research is due to the insufficient study of

the stylistic aspects of the newspaper and journalistic text. The problems of the text, the peculiarities of the impact and perception of the text, in our case, the newspaper and publicistic text, have always been in the focus of attention of researchers, which also indicates the relevance of our study. Newspaper-journalistic style, performing informative and influencing functions, is characterized by stylistic marking, which has specific characteristics is the study of inter-level stylistic means of a newspaper - journalistic text.

The newspaper-journalistic style embraces massive popular political texts that influence current socio-political processes with an operational documentary display based on ideological and political understanding and emotionally expressed assessment. The concept of a newspaper-journalistic style is made up of the language of newspapers, socio-political magazines, appeals and proclamations, the language of reports, speeches, conversations, speeches, discussions, the language of radio and television programs, documentary-journalistic films. Political information covers phenomena, facts and events of the political sphere of society, i.e. relations between classes, nations, and states. This also includes messages about events and phenomena occurring in other areas of public life, primarily in the economy and culture, which have political significance. The main communicative and pragmatic function of the newspaper and journalistic style is propaganda and agitation. It is aimed, on the one hand, at disseminating political information, and on the other hand, at inciting people to action, at activating their thoughts. In contrast to the official business style, the newspaper and publicistic style, entering the system of mass communication, is not impersonal. It is individualized by groups of people: age, educational, social, ideological. Group individualization of socio-political communication determines its expressiveness and emotionality, which is concretized in the corresponding speech genres [Brandes, 1971, 204]. The emotionally expressive function of the newspaper-journalistic style is characterized, first of all, by open appraisal. Unlike works of art, in journalism it is not the subtext, but the text itself quite definitely expresses the evaluative attitude to the facts presented. The generic and specific diversity of the modern newspaper and journalistic style does not lend itself to a strict, and even more exhaustive, division. In the most general terms, two large groups of newspaper and journalistic texts can be distinguished: newspaper and magazine journalism and socio-political eloquence, correlated with the communicative nature of the audience targeted by propaganda. This is the audience of printed propaganda and the audience of oral propaganda. The basis of the language of the newspaper-journalistic style is the everyday book language, which is a combination of elements of vocabulary and syntactic structures of different styles with partial preservation or loss of the desired stylistic coloring. The bookish nature of this language is determined by the fact that it expresses holistic information, pre-thought out and organized. The main stylistic principle of language organization in journalism is a combination of standard and expression. Newspaper and journalistic style as a type of mass communication system is, as already mentioned, a complex phenomenon due to the heterogeneity of its goals and conditions of communication and due to the features of extralinguistic, i.e. content base. It is conditionally possible to single out three subtypes of journalistic, information-propaganda and informational-propaganda functions: actually informational, analytical and artistic-journalistic, which are specifically implemented in diverse speech genres and, accordingly, genre-journalistic functions [Galperin, 1971, 307]. In the informational subtype of the text, the journalistic function is limited to the function of propaganda (dissemination) of information. Here are the types of propaganda functions: official-informational, informational-business, informal-informational, and informational-expressive, and varieties of the informational subtype of the text corresponding to these varieties. The official information function is determined by the tasks of extremely concise, objective, reliable, accurate and corresponding to the official etiquette of the transfer of factual, first of all, event information. Official informational speech is distinguished by the absence of emotionality, subjectivity, and imagery. Speech genres that implement the official information function are “note”, “message”, “chronicle”, “report”, “interview”, “programs”, etc. The information and business function is implemented in such speech genres as “communique”, “summary of an extensive document”, “correspondence”, “report”, “press review”. This function is close to official-informational in its objectivity, unemotionality, ugliness. The functional differences between these two functions are manifested in the presence in

the lexical design of the information and business function of business and, to some extent, special terminology. Both functions are formalized in written speech, while the nature of written speech in the first case is distinguished by a more simplified and transparent syntax, and in the second - more complicated. The specificity of the informal informational function is expressiveness, emotionality and the literary and colloquial basis of language design. The leading speech genre that formalizes this function is the "note", which uses a relaxed literary speech that combines written syntax of moderate complexity, neutral, colloquial and bookish vocabulary, phraseology, and various stylistic means. The information-expressive function is based on messages about working days, which should attract the attention of readers, interest them. The leading speech genre that forms this function is also a note. However, unlike the note of the informal-informational variety of the information subtype of the text, it is devoid of internal expression. Hence, the need for openly acting means of expression (expressive title, expressive word order, expressive metaphor, abundance of emotional and evaluative means, expressive paraphrases, "folk words", etc.) So, the leading speech genre in the informational subtype of the text of the newspaper-journalistic system and language is "informative note". It is a speech work of a small volume, containing a brief message of operational information of a socio-political, economic, cultural, domestic, and other nature. The main genre quality of the content of the note is the extreme brevity of the content, which is formed around the strong points "who", "what", "where", "when", "why" [Skrebnev, 2003, 98]. The leading principle of the language design of an information note is standardization and language economy. The analytical subtype of newspaper and journalistic texts is characterized by a combination of the basic information function with the function of explanation, interpretation. But all this is within the framework of the general political propaganda function (delivering certain information) and propaganda (effective communication of this information in order to achieve understanding, and, consequently, the gradual formation of a worldview that is necessary for a particular medium of mass communication). The main quality of such texts is analyticity, which is expressed with varying degrees of completeness in the presentation scheme: thesis, development of the thesis (argumentation), conclusion. In the analytical subtype of the text, the following varieties can be distinguished: information-analytical, newspaper-scientific, generalizing-directive and solemn-declarative.

Expressive means of language and stylistic devices are widely used in literary text. In other words, the use of stylistic means is a characteristic feature of the style of fiction. This does not mean, however, that stylistic means are not used in other functional styles. Observation of the linguistic material showed that newspaper texts also widely use all kinds of stylistic means of the language. The purpose of this section is to consider stylistic means at all levels of the language, as well as to identify the specific features of stylistically marked units found in newspaper texts.

REFERENCES:

1. Belyanin V.P. Psycholinguistic aspects of the artistic text. M.: Publishing House of Moscow. Univ., 1988.-18 p.
2. Brandes O.P. Stylistics of the English language. - M., 1983. Brandes O.P., Ivanova T.P. Stylistic interpretation of the text - M.: Higher School, 1991.-32-36 p.
3. <https://bank.nauchniestati.ru/primery/magisterskaya-dissertacziya-na-temu-sravnitelnye-stilisticheskie-harakteristiki-gazetnogo-teksta-anglijskogo-i-uzbekskogo-yazyka-imwp/>

UDC 82-1+141.333

THE CLASSIFICATION OF ANTHROPOLOGICAL FORMATIONS IN LITERARY TEXTS

M.R. Baymirzayeva, teacher, Uzbekistan National University, Tashkent

Annotatsiya. Antropologik shakllanishlardan adabiy matnlarda jamiyatlarning o'zini qanday tashkil qilish usullarini va bu tuzilmalarning shaxslar hayotiga ta'sirini o'rganish uchun foydalanish mumkin. Muayyan jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlarini o'rganib, yozuvchilar o'sha jamiyatning qadriyatlarini, e'tiqodlari va amaliyoti, shuningdek, jamiyat a'zolari duch keladigan muammolar va imkoniyatlar haqida tushuncha berishi mumkin.

Kalit so'zlar: antropologik shakllanishlar, adabiy asarlar, antropologik shakllanishlar tasnifi, xarakter va xususiyatlar.

Аннотация. *Антропологические образования могут использоваться в художественных текстах для изучения способов самоорганизации обществ и влияния этих структур на жизнь людей. Изучая социальные, политические, экономические и культурные системы определенного общества, писатели могут дать представление о ценностях, убеждениях и практике этого общества, а также о проблемах и возможностях, с которыми сталкиваются его члены.*

Ключевые слова: *антропологические образования, литературные произведения, классификация антропологических образований, характеры и черты.*

Abstract. *Anthropological formations can be used in literary texts to explore the ways in which societies organize themselves and the impact of these structures on the lives of individuals. By examining the social, political, economic, and cultural systems of a particular society, writers can provide insight into the values, beliefs, and practices of that society, as well as the challenges and opportunities faced by its members.*

Key words: *anthropological formations, literary works, classification of anthropological formations, characters and features.*

Anthropological formations refer to the different ways in which human societies organize themselves, including their social, political, economic, and cultural structures. Anthropologists study these formations in order to understand the diversity of human experience and the ways in which societies differ from one another.

There are many different types of anthropological formations, each with its own characteristics and features. Some of the most common types of anthropological formations include:

1. Bands: Small, loosely organized groups of people who live together and subsist primarily through hunting and gathering.
2. Tribes: Larger, more complex groups of people who share a common ancestry and culture, and often have their own system of governance.
3. Chiefdoms: Societies in which power is centralized in the hands of a single leader or group of leaders, who exercise authority over a larger population.
4. States: Complex, formalized societies with a centralized government, bureaucracy, and legal system, often including multiple levels of governance.
5. Empires: Large, multi-ethnic and multi-cultural societies that extend their power and influence over other territories through conquest and colonization.

Anthropological formations are not fixed or static, and they can change over time as societies evolve and adapt to new circumstances. They are influenced by a wide range of factors, including geography, ecology, technology, politics, and culture. Anthropologists study these formations in order to understand the complex and dynamic relationships between human societies and their environments.

Anthropological formations can be used in literary texts to explore the ways in which societies organize themselves and the impact of these structures on the lives of individuals. By examining the social, political, economic, and cultural systems of a particular society, writers can provide insight into the values, beliefs, and practices of that society, as well as the challenges and opportunities faced by its members.

One way in which anthropological formations can be used in literature is to create a sense of cultural or historical specificity. By grounding their stories in a particular time and place, writers can provide readers with a more immersive and nuanced understanding of the social and cultural context in which their characters live.

Anthropological formations can also be used to explore themes related to power, authority, and resistance. By examining the ways in which power is distributed and contested within a society, writers can shed light on the struggles of marginalized or oppressed groups and the ways in which they resist or challenge dominant structures of power.

Additionally, anthropological formations can be used to create tension and conflict within a story. When characters from different societies or cultural backgrounds come into contact with one

another, their different beliefs, values, and practices can lead to misunderstandings, clashes, and struggles for power and influence.

In a literary text, anthropological formations can be classified in various ways depending on the context and purpose of the text. Here are some possible ways to classify anthropological formations in a literary text:

1. Historical period: Anthropological formations can be classified based on the historical period in which the story is set. For example, a story set during the Paleolithic period may focus on the social structures of hunter-gatherer societies, while a story set during the Industrial Revolution may explore the emergence of new forms of social organization based on urbanization and industrialization.

2. Geographical location: Anthropological formations can also be classified based on the geographical location in which the story is set. For example, a story set in a rural village in Africa may explore the social and cultural practices of a particular ethnic group, while a story set in an urban metropolis in the United States may focus on the social hierarchies and power dynamics of a diverse population.

3. Type of society: Anthropological formations can also be classified based on the type of society being depicted. For example, a story may focus on a band society of hunter-gatherers, a tribal society with a complex kinship system, a chiefdom with a centralized power structure, a state with a formalized government, or an empire with an expansive territorial reach.

4. Cultural practices: Anthropological formations can also be classified based on the cultural practices and beliefs of the society being depicted. For example, a story may focus on the religious practices, gender roles, foodways, or artistic traditions of a particular society.

5. Power dynamics: Finally, anthropological formations can be classified based on the power dynamics at play within the society. For example, a story may explore the ways in which power is distributed and contested within a society, including the struggles of marginalized or oppressed groups to resist or challenge dominant structures of power.

Let's look through examples for anthropological formations in literary works:

1. The binary division of society into colonizer and colonized is a common anthropological formation that can be found in literature. Examples include Joseph Conrad's "Heart of Darkness" and Chinua Achebe's "Things Fall Apart."

2. The evolution of human societies from hunter-gatherer groups to complex civilizations is another anthropological formation that appears in literature. For instance, the Mayan civilization is depicted in Miguel Ángel Asturias' "Men of Maize."

3. Anthropological formations related to gender roles and sexual identity also have a literary presence. Virginia Woolf's "Orlando" explores the social and cultural construction of gender identity, while James Baldwin's "Giovanni's Room" examines the impact of homosexuality on personal and social relationships.

4. The concept of cultural relativism, where different cultures are judged according to their own standards rather than those of another culture, is an anthropological formation that has been explored in literature. For example, Amitav Ghosh's "The Hungry Tide" delves into the ways in which social and cultural differences influence the interactions between people of different backgrounds.

5. Finally, the study of intercultural communication and the nuances of language is another important anthropological formation that is touched upon in literature. Examples include Chinua Achebe's "Things Fall Apart" and Jhumpa Lahiri's "Interpreter of Maladies."

In conclusion that the classification of anthropological formations in a literary text can provide readers with a deeper understanding of the social and cultural context in which the story is set, as well as the values, beliefs, and practices of the characters involved.

Overall, anthropological formations can serve as a rich source of inspiration and material for writers interested in exploring the complexities of human society and culture in their work. By examining the ways in which societies are structured and the impact of these structures on individual lives, writers can provide readers with a deeper understanding of the social and cultural world in which we live.

REFERENCES:

1. Clifford, James. "On Ethnographic Surrealism and the Anthropological Unconscious." *Comparative Studies in Society and History*, vol. 36, no. 4, 1994, pp. 721-750.
2. Geertz, Clifford. "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture." *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, 1973, pp. 3-30.
3. Harris, Marvin. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. AltaMira Press, 2001.
4. Lévi-Strauss, Claude. *Structural Anthropology*. Basic Books, 1963.
5. Malinowski, Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Routledge, 1922.
6. Mead, Margaret. *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. William Morrow and Company, 1928.
7. Nadel, S. F. "The Foundations of Social Anthropology." *Man*, vol. 38, no. 106, 1938, pp. 87-89.
8. Radcliffe-Brown, A. R. *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*. Free Press of Glencoe, 1952.
9. Turner, Victor. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, 1967.
10. Wolf, Eric R. *Europe and the People Without History*. University of California Press, 1982.

UO'K 808.5

**“O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATI” DAGI AYRIM DIALEKTIZMLARNING SO‘Z
TURKUMLARIGA XOS MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI**
M. Bobotayev, tadqiqotchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dagi shevaga oid ayrim dialektlarning morfologik xususiyatlari tahlili xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”, til, lahja, sheva, dialekt, so‘z turkumlari.

Аннотация. В данной статье на материале «Толкового словаря узбекского языка» анализируются морфологические особенности некоторых говоров относящихся к диалекту.

Ключевые слова: «Толковый словарь узбекского языка», язык, диалект, группы слов.

Abstract. This article on dialect in the "Annotated Dictionary of the Uzbek Language" talks about the analysis of the morphological features of some dialects.

Keywords: "Annotated dictionary of the Uzbek language", language, dialect.

Asrlardan buyon rivojlanib kelayotgan tilimiz o‘zining qadimiy va boy tarixiga egadir. U bir qancha tarixiy taraqqiyot davrlarini bosib o‘tgan. Chunki o‘zbek tili leksikasidagi so‘zlarning bir qismi eng qadimgi davrlardan beri ijtimoiy turmush tarzi ehtiyojlarini qondirib kelgan bo‘lsa, boshqalari tilimizda ancha keyin paydo bo‘lgan. Xuddi shu narsa mahalliy sheva va lahjalarimizga ham tegishlidir. [4, 4].

O‘zbek tilshunosligining ajralmas tarmog‘i hisoblangan shevashunoslik sohasida shevalarni yaxlit holda o‘rganishga bag‘ishlangan juda ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. XX asrning birinchi yarmida O‘zbek dialektologiyasining fan sifatida shakllanishi, o‘sishi, rivojlanishi rus turkolok olimlari professor E.D.Polivanov, Qirg‘iziston fanlar akademiyasi akademigi, professor K.K.Yudaxin, A.K.Borovkov, pedagogika fanlari akademiyasi akademigi prof. V.V.Reshetov, o‘zbek tilshunos olimlari professor G‘ozi Olim Yunusov, professor S.Ibrohimov, F.Abdullayev nomlari bilan bog‘liq bo‘lsa, [3, 386]. XX sarning ikkinchi yarim yilligida Sh.Shoabdurahmonov, B.Jo‘rayev, M.Mirzayev, A.Shermatov, X.Doniyorov kabi tilshunoslarning mehnati samarasi o‘laroq o‘zbek shevalarining hududiy mukammal tavsifi yaratildi. O‘zbek shevalarining morfologik xususiyatlari Yu.Jumanazarov, Y.Ibrohimov, X.Alimurodov, N.Rajabov, K.Raximova, T.Yo‘ldoshevlarning tadqiqotlarida monografik tarzda ham o‘rganilgan. Bu tadqiqotlarda o‘zbek shevalari morfologiyasi tarixiy-qiyosiy, tavsifiy usullarda tadqiq etilgan. Arealogiyaning maxsus tadqiq usuli bo‘lgan lisoniy-jug‘rofiy usul bilan o‘zbek shevalari keyingi yillarda A.B.Jo‘rayev, Q.Muhammadjonov, Y.Ibrohimov, N.Murodova, I.Darveshovlar tomonidan o‘rganilgan.

Ma‘lumki, shevalarimiz (dialekt va lahjalar) til lug‘at fondining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Shu bilan birgalikda shevalarimiz tilning boshqa leksik qatlamlaridan ma‘lum bir farqli xususiyatlarga ham ega. Bunday farqli holatlar dialektlarning xalq og‘zaki ijodida uzoq muddat yashashida, ularning ko‘p komponentlardan, tarkibli qismlardan iborat bo‘lishida, har bir tilning ichki

qonuniyatlariga ko'ra, dialektlarning yasashida turdosh otlar (appelyativlar) va boshqa barcha so'z turkumlarining bevosita ishtirok eta olishida o'z aksini topadi. Dialektlar yasashida shu til uchun xos bo'lgan lingvistik vositalardan (modellardan) foydalaniladi. Lekin shu bilan birgalikda har bir tilda so'z yasovchi o'ziga xos vositalar ham yuzaga keladi, ya'ni tildagi muayyan suffikslar (affikslar) va so'zlar qisman ayrim dialektal leksemalar yasashida xizmat qiladi. Biz aynan shu jihatlarni alohida ta'kidlagan holda "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi ayrim dialektizmlar tahliliga e'tibor qaratmoqchimiz. Quyida bu bo'yicha ba'zi mulohazalarni yuritdik.

Asl dialektal leksik ma'noning tiklanishiga xizmat qiluvchi muhim jihat sifatida olimlar shakllanishning grammatik, ayniqsa morfologik jihatlarni nazarda tutish zarurligi, shuning uchun ham dialektlarning lingvistik modelining aniqlanishini, so'z tarkibida **o'zak+o'zak, o'zak+qo'shimcha** shaklida ishtirok etayotgan har bir birlikdagi leksik-semantik xususiyatlarni obyektiv o'rganish zarurligini alohida ta'kidlamog'dalar.

Mavjud adabiyotlardagi ilmiy dalillarga asoslanib, "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi dialektizmlarni lug'aviy-grammatik jihatdan tuzilishi (strukturasi)ni quyidagicha guruhlariga ajratib tahlil etish mumkin:

- *sodda* (faqat o'zak qismdan)
- *qo'shma* (o'zak+o'zak qismdan)
- *juft* (o'zak+o'zak qismdan)
- *takror* (o'zak+o'zak qismdan)
- *birikma shaklidagi*

1. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi yakka komponentli, faqat bir o'zak shakliga teng bo'lgan sodda dialektizmlar:

Bunday dialektizmlarga lug'atdagi *Ayram, Ayqin, Alapi, Alish, Aravak, Arna, Asp, Acha, Ashtak, Aya, Babaq, Bakovul, Baldoq, Banot, Baloq, Barak, Bacha, Baqa, Baqay, Baqir, Bibi, Bova, Boldiz, Buvi, Bolor, Buvak, Bo'la* kabi dialektlar kiradi. Bunday sheva so'zlari bir asosli bo'lib, ularda shakliy-semantik yaxlitlik qayd qilinishi lozim.

O'zbek shevalariga oid so'zlarni yasashiga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin:

- 1) sodda tub dialektizmlar;
- 2) sodda yasama dialektizmlar.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da sodda tub sheva so'zlari 500 dan ortiq bo'lib, ularning orasida boshqa tillardan, masalan, arab, fors-tojik, rus tillaridan o'zlashgan bo'lsa-da, o'zbek tili shevasida singib bo'lgan so'zlar ham mavjud.

2. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi ikki komponentli o'zak+o'zak shakliga teng bo'lgan qo'shma dialektizmlar:

Bunday ikki o'zakli qo'shma dialektizmlarga *Boshqurt, Yonyo'rg'a, Oqyog', Yo'ng'ichqapoya, Ityaloq, Obtova, Kallapo'sh, Kelisop, Kirpitikan, Ko'zbog'chi, Oynasoz, Olapopish, Olahakka, Oqshomgul, Poyko'pxona, Po'ngqarg'a, Sayisxona, Sangbo'ron, Sarimoy, Tezpozak, Tolgul, Tuxumbarak, Fotmachumchuq, Qoratamoq, Qoramashoq, Qoraqosh, Qirqoyoq, Dog'suv* singari dialektlar mansubdir.

3. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi o'zak+so'z yasovchi qo'shimcha strukturasi ega sodda yasama tuzilishga ega bo'lgan dialektizmlar:

Bunday guruhga "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi *Bachchalik, Bo'yovchi, Guzargoh, Go'rkovchi, Donacha, Dumcha, Siniqchi, Yovchi, Yovchilik, Sozchi* singari dialektlarni kiritish mumkin.

4. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi o'zak+o'zak+affiks stukturasi ega bo'lgan birikmali tuzilishga ega bo'lgan dialektizmlar. Bunday tuzilishga ega bo'lgan dialektizmlarga biz to'plagan materialga ko'ra ancha kamligi aniqlandi va bunga quyidagi dialektni kiritishimiz mumkin: *Ko'zbog'chi*.

5. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi o'zak+yasovchi affiks+yasovchi affiks strukturasi ega bo'lgan dialektizmlar. Bunday dialektlar ham lug'at tarkibida kamligi aniqlandi va bunday tuzilishga ega dialektizm sifatida quyidagi misolni olishimiz mumkin: *Sirg'aliq*.

6. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dagi juftlashish yo‘li bilan yasalish strukturasi ega bo‘lgan dialektizmlar. Bunday dialektlar ham lug‘at tarkibida quyidagilar ekanligi ma‘lum bo‘ldi: *Dav-daska, yebir-yesir, ontar-to‘ntar, sin-simbat, uyqi-tuyqi*.

7. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dagi takrorlash yo‘li bilan yasalish strukturasi ega bo‘lgan dialektizmlar. Bunday dialektlar ham lug‘at tarkibida quyidagilar ekanligi ma‘lum bo‘ldi: *Do‘na-do‘na, dikong-dikong, dapqir-dapqir, dalva-dalva, guras-guras*.

Ko‘rishimiz mumkinki, lug‘atdagi ikki va undan ortiq so‘zlardan iborat dialektizmlar qo‘shib yoziladi. Bunday holat lug‘atdagi ikki o‘zakli qo‘shma dialektlar imlosi uchun ham xarakterlidir. Lug‘atdagi ikki o‘zakli dialektlarni struktural jihatdan quyidagicha guruhlash mumkin.

1. Ot+ot strukturali dialektizmlar. Bunday guruhga lug‘atdagi *Boshqurt, Ityaloq, Obtova, Kelisop, Sangbo‘ron, Tolgul, Tuxumbarak, Yo‘ng‘ichqapoya, Kallapo‘sh, Kirpitikan, Po‘ngqarg‘a, Sayisxona, Dog‘sov, Fotmachumchuq, Kelisop* kabi dialektlar kiradi.

Boshqurt- bu *bosh* va *qurt* so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan dialektizm hisoblanadi. Bunga lug‘atda quyidagicha izoh berilgan. Chorva mollarida uchraydigan bir xil kasallik. *Bir haftadan beri hali qilqurt, hali boshqurt.. kasallarining oldini olish uchun qo‘tonma-qo‘ton, o‘tarma-o‘tar kezib, tappa tashladi*. T.Sulaymon, Qorasoch. [1, 2-jild 346].

2. Ot+sifat strukturali dialektizmlar. Bunday strukturali dialektizmlarga quyidagilar kiradi: *yonyo‘rg‘a*.

Yonyo‘rg‘a- Raqs usullaridan biri. *Qishloq qizlari ufori, yonyo‘rg‘a, yalatma, qaychi, iloniz, nuqtali yurish, chalmasa tebranma, yalli usullariga chunon nozik, ishvali yo‘rg‘alaydilarki..* S. Nurov, Narvon. [1, 5-jild 186].

3. Ot+fe‘l strukturali dialektizmlar. Bunday strukturali dialektizmlarga lug‘at tarkibida quyidagilar kirishi aniqlandi: *dumkashak*.

Dumkashak - *forscha* so‘zdan olingan b‘lib, dumidan tortuvchi, ortidan boruvchi ma‘nolarini ifodalaydi. Shevada orqadan ergashib yuradigan tarzida ishlatiladi. “O‘zbek xalq shevalari” lug‘atida *dumkashak* Qashqadaryo aholisi vakillari tomonidan ishlatiladigan sheva so‘zi bo‘lib, *orqadan ergashib yuradigan kishi* ma‘nosini ifodalaydi. *Qayerga borsalar, u kishi, albatta, bitta dumkashaklari bo‘ladi*. [1,1-jild 661].

4. Sifat+ot strukturali dialektizmlar. Lug‘atdagi *Oqyog‘, Olahakka, Olapopish, Sarimoy, Qoratamoq, Qoramashoq, Qoraqosh, Yoshulli* singari bir qancha dialektlar shu guruhga mansubdir.

Sarimoy- Sariyog‘. *Har nonning ustida kuydirilmagan sarimoy, ko‘pining oldida qand choy [bor edi]. «Dalli». Sarimoyday so‘lqildog‘on g‘oz o‘mrovli qizlaring.* G‘. G‘ulom. [1,3-jild 449]. Bu dialekt asosan qipchoq lahjasiga mansub kishilar tomonidan iste‘molda ekanligini bilishimiz va ayrim hududlarda fonetik o‘zgarishga uchrab *sorimoy* shaklida ham ishlatilishini kuzatishimiz mumkin.

Qoramashoq - sheva so‘zi sifatida lug‘atda *qarg‘a* ma‘nosini ifodalashi ko‘rsatilgan bo‘lsa, yana bir ma‘nosi *bir turli o‘tsimon o‘simlik* ma‘nosini ifodalashi ko‘rsatilgan. *Qo‘ylar qoramashoq, qo‘ng‘irbosh.. o‘tlarini sevib yeydi*. Gazetadan. [1, 5-jild 340].

Qoraqosh - shevaga oid so‘z sifatida *qora tusli, bo‘rtib chiqqan yo‘li bor, kam etli shirin kuzgi qovun navi* sifatida izohlangan. Yana bir ma‘nosi *sirti qalin to‘rlangan, tusi och yashil, eti shirin va xushbo‘y handalak turi* ma‘nosida izohlangan bo‘lsa botanikaga oid termin sifatida murakkabguldoshlarga mansub, xushmanzara o‘tsimon o‘simlik. *Boychechaklar ketidan qoraqoshlar ochildi.. Qizlar qoraqoshlar terdi, quloqlariga taqdi.* G‘. Murod, Ot kishnagan oqshom [1, 5-jild 340].

5. Son+ot strukturali dialektizmlar. Bu guruhga lug‘atdagi *Qirqoyoq, dujon, dukart* singari dialektlarni kiritish mumkin.

Dujon - bu *forscha* so‘zdan o‘zlashgan dialekt hisoblanib lug‘atda *ikki jon (li), homilador, ikkiqat* ma‘nosini berishi ko‘rsatilgan. *Kunlarning birida boyning eng kichik xotini dujon bo‘libdi. “Zumrad va Qimmat”.* [1,1-jild 657]

“O‘zbek xalq shevalari” (90-bet) lug‘atida ham xuddi shunday tarzda Buxoro hududi vakillari tomonidan (*dujon-homilador* ayollarga nisbatan) ishlatilishi aytilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдли. Тузатилган 2-нашри. –Тошкент: О‘zbekiston nashriyoti Davlat unitar korxonasi, 2020.

2. Шоабдурахмонов Ш., Ишаев А., Носиров Ш., Узоков Х., Абдурахмонов Д. Ўзбек халқ шевалари луғати. –Тошкент: Фан, 1971. - 407 б.
3. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва халқ шевалари. Филол.фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 1963. – 483 б.
4. Ражабов Н., Валиев М. Ўзбек шевалари лексикасидан материаллар. –Самарқанд, 1976. – 70 б.

UO'K 81

ELEKTRON GRAMMATIK LUG'ATLARNING TUZILISHI VA TASNIFI

A.E.Botirova, PhD, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili elektron lug'atlarining tuzilishi, tavsifi, grammatik lug'atlar yaratishga doir tegishli nazariya va terminologik tizim, uning ishlatilish kontekstlari, grammatik lug'atlar yaratishda terminlarga xos bo'lmagan (ularning an'anaviy talqiniga muvofiq) qisman sinonimiya va polisemiya namoyish etilishi, terminlarning ma'nolari qisman bir-biriga to'g'ri kelsa yoki bir termin bir necha semantik jihatdan bog'liq izohlarga ega bo'lsa, terminning terminlari yoki leksiko-semantik variantlari o'rtasida ekvipolent oppozitsiya munosabatlarini o'rnatish mumkinligi haqida fikr yuritilgan. Izchillik, definitivlik bilan birga asoslilik, foydalanishning ilmiy sohasi bilan korrelyatsiya, bir yoqlamalik, kontekstning mustaqilligi, terminlarni boshqa leksik birliklardan ajratib, ularni matnda istisno tarzida ko'rsatish imkonini beruvchi xususiyatlardan biri ekanligi, terminning sistemaliligi, ilmiy intizom terminologik tizimining bir qismi bo'lib uning boshqa elementlari bilan turli munosabatlarga kirishishi bilan o'ziga xoslik kasb etishi dalillangan.

Kalit so'zlar: terminologik tizim, elektron grammatik lug'atlar, ta'riflar to'plami, terminlar to'plami, tushunchalar majmui, terminlar zanjir, privativ oppozitsiya, privativ, nul, ekvipolent, diskursiv, terminologik dubletlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются структура электронных словарей узбекского языка, описание, соответствующая теория и терминологическая система создания грамматических словарей, контексты их использования, демонстрация частичной синонимии и многозначности, не свойственной терминам (в соответствии с их традиционной интерпретацией) при создании грамматических словарей, частичное совпадение значений терминов или использование одного термина несколькими семантическими способами. было высказано предположение, что между терминами или лексико-семантическими вариантами термина можно установить отношения эквивалентной оппозиции, если они имеют связанные объяснения. Согласованность, наряду с определенностью, обоснованность, корреляция с научной областью употребления, предвзятость, независимость контекста, одно из свойств, отличающих термины от других лексических единиц и позволяющих отображать их в тексте в виде исключения, систематичность термина, являясь частью терминологической системы научной дисциплины, являются одним из ее элементов.

Ключевые слова: терминологическая система, Электронные грамматические словари, набор определений, набор терминов, набор понятий, цепочка терминов, частная оппозиция, частная, нулевая, эквивалентная, дискурсивная, терминологические дублеты.

Abstract. this article reflects the structure, description of electronic dictionaries of the Uzbek language, the relevant theory and terminological system for creating grammatical dictionaries, the contexts of its use, the demonstration of partial synonymy and polysemy (in accordance with their traditional interpretation) that is not inherent in terms when creating grammatical dictionaries, the meanings of terms partially coincide, or if a term has several semantically related Consistency, validity along with definitiveness, correlation with the scientific field of use, singularity, independence of context, the fact that it is one of the characteristics that allow us to distinguish terms from other lexical units and indicate them in the way of exception in the text, systemality of the term, scientific discipline is part of the terminological system of its other element

Keywords: *terminological system, electronic grammatical dictionaries, set of definitions, set of terms, set of concepts, chain of terms, privative opposition, privative, null, equipolent, discursive, terminological doublets.*

Kirish. Tilshunoslikning so'nggi o'n yilliklarda lingvistik bilish tabiatini o'rganish va uni tilshunoslikda aks ettirish bilan bog'liq masalalarga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Tilshunoslikning faol rivojlanishi va juda ko'plab murakkab lingvistik fanlarning paydo bo'lishi lingvistik bilimlar sohasiga xizmat qiluvchi terminologik tizimlarda sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Bu borada lingvistik terminlarni kataloglashtirish va turkumlashtirish hamda lingvistik terminlarni tashkil etuvchi tizim munosabatlarini bir butunlikda aniqlash va tahlil qilish masalalari dolzarb. O'zbek tilshunosligining terminologik tizimini tavsiflash o'zbek tilshunosligining sistem yondashuvi ta'sirini to'laroq ta'riflash, shuningdek, eng adekvat terminlar-ekvivalentlarni aniqlash maqsadida milliy tilshunoslik terminologik tizimlarining qiyosiy tavsifini ishlab chiqish imkonini beradi. Bu borada quyidagi vazifalarni hal qilish lozim: birinchidan, lingvistik hodisalarni tavsiflashga tizimli yondashuv xususiyatlarini aniqlash; ikkinchidan, tizimni terminlarni boshqa leksik birliklardan ajratib, ularni matnda ajratib olish imkonini beruvchi mezonlardan biri sifatida tavsiflash; uchinchidan, tilshunoslikning terminologik tizimida tashkil etilgan tizim oppozitsiyalarini aniqlash va ta'riflash.

Tadqiqot ob'ektining tabiati, shuningdek, maqsad va vazifalarning o'ziga xos xususiyatlari tadqiqot metodlarini tanlashni belgilab berdi, ular orasida yetakchi faktorlar lingvistik kuzatish va tavsiflash usuli hamda til birliklarini tizimlashtirish usuli.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Til so'z turkumlari tizimini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq masalalar tadqiqida Yu. Apresyan, N. Karaulov, A. A. Kobozev, Ufimtseva, D. Shmelevishlari, V. P. Danilenko, M. Kosova, V. M. Leychik, A. V. Lemov, D. S. Lotte, A. A. Reformatskiy kabi tilshunoslarning asarlari an'anaviy va kognitiv termin masalalarini hal etishda o'ziga xos vazifalarni bajargan.

Grammatik lug'atlar yaratishga doir tegishli nazariya va terminologik tizim, uning ishlatilish kontekstlari va boshqa lingvistik terminlar bilan tizim munosabatlarini hisobga olgan holda tanlanadigan lingvistik terminlarning ikki tilli lug'atlari mavjud.

Hozirgi zamon tilshunosligining muhim qonuniyatlaridan biri ham tilning bir butunligi, ham uning alohida bo'limlari sistem tabiatini e'tirof etish. Tizim yondashuvi nuqtai nazaridan til elementlarining tabiiy uyushgan va o'zaro bog'langan majmui, leksik tizim so'zlarning turli xil munosabatlarda bir-biri bilan bog'langan ma'nolari yig'indisidagi yaxlit sath sifatida qaraladi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda tilning leksik darajasi so'z ma'nolari va so'zlar o'rtasidagi mavjud munosabatlar nuqtai nazaridan tavsiflanadi, ular asosida so'zlarni guruhlariga, turkumlarga, sinflarga birlashtirish mumkin: "tizimning tashqi jihatidagi so'z birikmasining mustahkamligi turli leksik uyushmalarda (semantik maydon, tematik guruh, sinonimik qator va boshqalarda amalga oshiriladi) ularning har biri tizimning bir bo'lagi sifatida va shu bilan birga ushbu tizimning birligi sifatida qaralishi mumkin". Leksik tizim ichidagi so'zlar leksik birliklarning ko'pligi va ketma-ketligini belgilovchi so'zlar orasidagi umumiylik, o'xshashlik yoki oppozitsiya asosida tuzilgan paradigmatic, ierarxik va sintagmatik munosabatlar bilan bog'lanadi.

Bir tilning leksik sathiga xos xususiyat sifatida "izchillik"ning xususiyatlari XX asr boshlarida aniqlangan haqiqiy til qoliplaridan tashqarida mavjudligi bilan ham belgilanadi, shuningdek, qo'shimcha lingvistik asoslar, xususan, leksik birliklarning belgilanuvchilari va denotatsiyalari-referentlari o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi.

XX asrning o'rtalarida paydo bo'lgan va L. fon Bertalanfi nomi bilan bog'liq bo'lgan tizim yondashuvi (tizimlarning umumiy nazariyasi) tabiiy ob'ektlarning va jamiyat tomonidan yaratilganlarning tizimlilikini asoslaydi. Bunday tizimli yondashuv asosida ilmiy bilimlar murakkab ierarxik tizim sifatida keltirilgan, ularning birliklari va darajalari organik bog'langan. Lingvistik asoslarga ega bo'lgan tizimlilik terminologiyada eng ko'p aks etadi: har bir ilmiy intizom o'z tadqiqot ob'ektini ko'plab o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sir qiluvchi elementlar tizimi sifatida taqdim etishga intiladi. Shunday qilib, ilmiy muomalaga kiritilgan terminologik birliklar muqarrar ravishda

ko'rsatilgan ilmiy tushunchalar va hodisalar o'rtasida o'rnatilgan munosabatlarni aks ettiradi. Inson bilimlari va faoliyatining maxsus sohalarini tahlil qilish uchun tizimli yondashuvni qo'llash, bir tomondan, bu sohaning ayrim nazariyasi (kontseptsiyasi) elementlari bo'lib xizmat qiladigan tushunchalar tizimlari tomonidan modellashtirilganligini va boshqa tomondan, ikki ko'rinishda – bu tushunchalarning ta'riflari va atamalar majmui hisoblanadi.

Shu bilan birga, ta'riflar to'plami ham, terminlar to'plami ham tushunchalar majmui tizimi, bu soha nazariyasi to'la rivojlangan va paydo bo'lgan darajadagi tizim. Izchillik, definitivlik bilan birga asoslilik, foydalanishning ilmiy sohasi bilan korrelyatsiya, bir yoqlamalik, kontekstning mustaqilligi va boshqalar terminlarni boshqa leksik birliklardan ajratib, ularni matnda istisno tarzida ko'rsatish imkonini beruvchi xususiyatlardan biri. Terminning sistemaliligi terminning ilmiy intizom terminologik tizimining bir qismi ekanligi va uning boshqa elementlari bilan turli munosabatlarga kirishishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi.

O'zbek tilshunosligining terminologik tizimi paradigmatic, ierarxik va sintagmatik aloqalarni o'rganadi, ular yuqorida aytib o'tilganidek, lingvistik hodisalar/ob'ektlar/tushunchalar atamallari bilan ifodalangan mavzu aloqalariga va leksik birliklar sifatida atamalar o'rtasidagi haqiqiy til munosabatlariga asoslanadi. Til elementlarini yagona va integral to'plamni tashkil etishini belgilovchi va bu to'plamning tarkibiy o'zgarishlarini ko'rsatuvchi tizim aloqasining yetakchi turi oppozitsiya – til birliklarining umumiyliigi asosida oppozitsiya deb e'tirof etiladi.

Privativ oppozitsiya munosabatlariga lisoniy birliklar kiradi. Ulardan biri umumiy tushunchani yoki hodisalar/tushunchalar majmuasining nomini ifodalaydi, ikkinchisi esa bu umumiy tushunchaga nisbatan muayyan shaxsni ifodalovchi tushunchani yoki nomlangan to'plamning elementini bildiradi. Privativ oppozitsiya ierarxik munosabatlarga mos keladi va "jins-tur" munosabatlarini ham, "butun-qism" munosabatlarini ham o'z ichiga oladi. Birinchidan, lingvistik terminlar xususiy oppozitsiya munosabatlariga kirishadi, ulardan biri, ma'lum tushunchalar sinfini bildiruvchi giperonim, ikkinchisi, uning xilma-xilligi, ya'ni giponim. Shuningdek, bu munosabatlar semantik jihatdan bir xil terminlar-sogiponimlarni bir xil umumiy tushuncha bilan bog'lashi mumkin. Masalan, privativ oppozitsiya grammatik ma'nolarni nomlovchi grammatik kategoriyalar va terminlar nomlari o'rtasida o'rnatiladi: jins yoki erkaklar jinsi – ayol jinsi; son yoki birlik – ko'plik; zamon yoki hozirgi zamon – kelasi zamon – o'tgan zamon. Bu yerda jins, son, va zamon atamallari giperonimlar, ularning giponimlari o'z navbatida erkak, ayol; birlik, ko'plik; hozirgi zamon, kelasi zamon va o'tgan zamon atamallari.

Terminologiyada, xususiy oppozitsiyaga mos keladigan quyidagi terminlar zanjirlarida leksik birliklar oraga kiradi: undosh tovushlar, qattiq undoshlar, yumshoq undoshlar; affiks, prefiks, infiks, suffiks; fe'l, shaxsiy fe'l, shaxssiz fe'l; ot, aniq ot, abstrakt ot, konkret ot, jamoaviy ot; olmosh, kishilik olmoshi, so'roq olmoshi, gumon olmoshi; gap, murakkab gap, qo'shma gap va boshqalar. "Butun va uning qismlari" munosabatiga asoslangan privativ oppozitsiya murakkab lingvistik hodisani nomlovchi atama bilan bu lingvistik hodisaning elementlari/qismlarini anglatuvchi terminlar o'rtasida o'rnatiladi. Shunday qilib, lingvistik terminologiyada privativ oppozitsiya munosabatlari so'z, ildiz, prefiks, qo'shimcha, yakun; gap, mavzu, predikat, to'ldiruvchi, ta'rif, holat; bob, paragraf; grammatika, sintaksis, morfologiya va boshqa terminlarni bog'laydi.

Ma'nolarning bir xil mazmun komponentlariga ega bo'lgan so'zlar nol oppozitsiya munosabatlariga kiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, atamalar o'rtasidagi sinonimik munosabatlar tushunchalari an'anaviy sinonimlarni nutqning bir qismi – so'zlari sifatida tushunishdan ma'no va o'zaro almashinuvchanlik (to'liq yoki mumkin bo'lgan uslubiy va semantik farqlar bilan) to'liq yoki qisman farq qiladi. Termin tushunchasi qat'iy ilmiy tushuncha sifatida definitivlik, biryoqlamalik, monoreferentlik bilan xarakterlanadi va kontekstual mustaqillik leksik birliklarning bu turi sinonim aloqalarga ega emasligini taqozo etadi. Biroq, olimlar terminologik tizimlarda bir xil ma'noga ega bo'lgan terminlar mavjudligini bildirishga majbur.

Terminologiyada sinonimiya, odatda, ikkilanish hodisasi sifatida tushuniladi, ya'ni mutlaq sinonimiya: ma'nosiga o'xshash terminlar yo'q, terminologik dubletlar bor. Tilshunoslikning terminologik tizimida, avvalo, ularning ta'riflarida aynan bir xil signifikativ komponentlarga ega bo'lgan terminlar o'rtasida nol oppozitsiya munosabatlarini o'rnatish mumkin. Bunday terminlar,

odatda, ilmiy matnda deyarli to'liq o'zaro almashinuvchanlikni namoyon qiladi, masalan: lingvistika-tilshunoslik, imperativ-imperativ kayfiyat, prefiks-old qo'shimcha, polisemiya-ko'p ma'nolilik va boshqalar.

Tajriba qismi. Grammatik lug'atlar yaratishda terminlarga xos bo'lmagan (ularning an'anaviy talqiniga muvofiq) qisman sinonimiya va polisemiya namoyish etiladi. Terminlarning ma'nolari qisman bir-biriga to'g'ri kelsa yoki bir termin bir necha semantik jihatdan bog'liq izohlarga ega bo'lsa, terminning terminlari yoki leksiko-semantik variantlari o'rtasida ekvipolent oppozitsiya munosabatlarini o'rnatish mumkin. Masalan, ma'nolarning qisman tasodifiyligi asosida lingvistika va tilshunoslik terminlari o'rtasida ekvipolent oppozitsiya o'rnatiladi: tilshunoslik atamasi, odatda, til fanining dastlabki bosqichlarini tavsiflashga bag'ishlangan matnlarda, tilshunoslik atamasi zamonaviy tadqiqotlarda faol qo'llaniladi (jumladan, yangi tilshunoslik fanlari va sohalari nomlarida: tilshunoslik, hisoblash, kognitiv tilshunoslik va boshqalar).

Natijalar tahlili. Lingvistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, predmet va narsa, matn va gap, logoevistika, lingvokulturema va tushuncha kabilar ma'nolarning qisman o'xshashligi asosida ekvipolent oppozitsiya munosabatlariga kirishi mumkin, masalan: gapda sub'ekt va predikat guruhlarning o'zaklari, sub'ekt va predikat esa o'z guruhlari. Ular katta va mustaqil birliklar. Shunga o'xshash, lekin bir xil emas; Nutq... ekstralingvistik matnlar bilan birlashtirilgan izchil matn omillari; voqea jihatdan olingan matn tushunchasi bilan birga boshqa teng kategoriyalar ishlatiladi. Ekvipolent oppozitsiyasi (1) frazeologiya o'rganadigan tilshunoslik bo'limi; 2) tilning frazeologik birliklari majmui), grammatika (1) tilning tuzilishi; 2) bunday grammatik strukturani o'rganadigan tilshunoslik bo'limi; 3) individual kategoriyalar yoki leksik-grammatik to'plamlarning vazifalari), morfologiya (1) uning so'z shakllarini qurish va tushunishni ta'minlovchi til mexanizmlari tizimi; 2) ushbu tizimni o'rganuvchi grammatika bo'limi).

Terminlar orasida aniq va monoreferentsial leksemalar sifatida nazariy jihatdan mumkin bo'lmagan bu turdagi aloqaning mavjudligini bir qator sabablar bilan izohlash mumkin: til o'rganishga yondashuvlardagi farq, turli lingvistik paradigmalarda, an'analar, tendentsiyalar va maktablarning mavjudligi kabilar. Yu.E. Proxorov lingvistik tadqiqotlarda faol qo'llaniladigan "tushuncha" atamasining o'nlab ta'riflarini umumlashtirib beradi: "bu (aniq qisqa) ro'yxatdan ham deyarli har bir muallif "tushuncha" so'zi bilan boshqa narsani tushunishi aniq ko'rinib turibdi". Lingvistik terminlarning noaniqligi va sinonimiyasi tadqiqot matnlarida uning mualliflari qo'llagan atama bilan nimani tushunishini aniq belgilash zarurligiga olib keladi. Antonimik munosabatlarda antonimik so'zlarning umumiy leksemalar mavjudligi bilan tavsiflanishi, ular asosida ma'nolarning zid elementlari qiyoslanishi asosida ekvipolent oppozitsiyaga ham bog'lash mumkin. N. Karaulov antonimiyani bir-birining negizi sifatida qabul qilganda, leksemalar bir-birining negizi sifatida harakat qilganda qarama-qarshi yoki qarama-qarshi bo'lgan elementlardir, deya ta'riflagan.

Diskursiv antonimik oppozitsiya munosabatlariga lingvistik terminlar kirib, ular tavsiflaydigan atributning ma'lum nol qiymatidan teng keladigan antipodlarning bir turi bo'lgan tushunchalarni bildiradi. Strukturalizm vakillarining nazariy qurilishlariga borib taqaladigan binar antonimik oppozitsiyalar hozirgi zamon tilshunosligi terminologik tizimining muhim xususiyatidir, masalan: lablangan unli-lablanmagan unli, ochiq bo'g'in-yopiq bo'g'in, urg'uli bo'g'in - urg'usiz bo'g'in, mukammal shakl - nomukammal shakl, sinonim - antonimlar, sinxroniya-diaxroniya va boshqalar. Antonimlar bir o'zak (lablangan unli tovush-lablanmagan unli tovush, mukammal shakl - nomukammal shakl, jonli ot - jonsiz ot va boshqalar bo'lishi mumkin.) va ko'p ildiz (qattiq undosh-yumshoq undosh, umumiy nom-to'g'ri nom, oddiy gap-murakkab gap va boshqalar.) kabi xususiyatlarga asoslanadi.

Lingvistik terminologiya sohasida leksemalar o'rta atamaning mavjudligi mumkin bo'lmagan tushunchalarni ifodalaganda (mukammal shakl-nomukammal shakl, birlik - ko'plik, ochiq bo'g'in - yopiq bo'g'in, oddiy jumla-murakkab jumla) va kontrarant antonimiya munosabatlarini o'rnatish mumkin.

Xulosa. Demak, terminologiyaning tizimlilik tabiati, bir tomondan, so'z turkumlarining tizimiy tabiatini anglagan holda, ikkinchi tomondan, tizimlilik tabiatini zamonaviy ilmiy bilishning metodologik tamoyili sifatida aks ettiruvchi lingvistik va ekstralingvistik asoslarga ega. O'zbek

grammatik lug'atlarining tizimlashtirilgan tavsifi lingvistik terminologiyani to'rt turdagi qarama-qarshiliklar: privativ, nul, ekvipolent va diskursiv tomonidan tashkil etilgan tizimli birlashma sifatida taqdim etishga imkon beradi. Lingvistik terminologiyaning o'ziga xosligi-terminologiya nazariyasining qonuniyatlariga zid bo'lgan va tilshunoslikning tabiiy tilga, tadqiqot ob'ektining metaforik va mavhum tabiatiga yaqinligi bilan aniqlanishi mumkin bo'lgan to'liq va qisman sinonimiya, polisemiya, kontekstual qarama-qarshilik, ilmiy omonimiya. Tadqiqotning istiqboli milliy lingvistik atamalarining qiyosiy tadqiqotlarida olingan natijalarni qo'llash va terminologik ekvivalentlarni tanlash nafaqat leksema belgilarini taqqoslash bilan birga, balki ularning tizim aloqalari va foydalanish konteynerlarining mosligini tahlil qilish bilan birga lingvistik atamalarining ikki tilli lug'atlarini yaratishda ham ko'rinadi. Natijada jahon tilshunosligida grammatik o'quv lug'atlarini yaratishga doir tadqiqotlarni o'rganish asosida o'zbek tilida grammatik o'quv lug'atlar yaratishning ilmiy-nazariy asoslari ishlab chiqiladi, korpusning umumiy talablari darajasida Grammatik o'quv lug'at, elektron lug'at bazasi tayyorlangan, uning mavjud boshqa shakllardan farqli tomonlari so'z miqdori va lingvistik tahlil imkoniyatida ekanligi aniqlanadi, electron Grammatik o'quv lug'atlarning tuzilishi va tasnifi, so'zlik qismini shakllantirish tamoyillari asosida foydalanuvchi yoshiga, qo'llanilish maqsadiga mos leksik maksimum hamda multimediali electron lug'at yaratishning metodologik asoslari ishlab chiqiladi, multimediali Grammatik electron o'quv lug'atlarini milliy til korpusiga bog'lash mexanizmi ishlab chiqiladi, tilning grammatik, xususan, morfologik sathini ham lingvistik, ham metodik jihatdan o'rganishni qulaylashtirish maqsadida o'quv lug'atlari, muloqotda faol qo'llaniluvchi so'z turkumlari asos sifatida tanlangan va mazkur mustaqil so'z turkumlari tilning lisoniy tadqiqi, ta'limiy imkoniyatini yuzaga chiqarishda, tilni milliy korpus sifatida raqamlashtirishda katta ahamiyatga egaligi dalillanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arnold I.V. Leksikologiya sovremennogo angliyskogo yazika. – M., 1959. – 351 s.
2. Qo'chqortoyev I. So'z ma'nosi va uning valentligi.–Toshkent:Fan,1977.–168 b.
3. Mirtojdiyev M. O'zbek tilida polisemiya. – Toshkent: Fan, 1975. – 140 b.
4. Sobirov A. O'zbek tilining leksik sathini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 160 b.
5. Axmedova D. Atov birliklarini o'zbek tili korpuslari uchun leksik-semantik teglashning lingvistik asos va modellari: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ... diss. – Buxoro, 2020. – 146 b.
6. Begmatova G. O'zbek milliy korpusida idiomalar bazasini yaratish: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ... diss. – Termiz, 2021. – 142 b.
7. Xamroyeva Sh. O'zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ... diss. – Qarshi, 2018. – 168 b.
8. Xoliyrov O'. O'zbek tili ta'limiy korpusini tuzishning lingvistik asoslari: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ... diss. – Termiz, 2021. – 147 b.

UDC 811.15(08)

LANGUAGE AND CULTURE IN TRANSLATION: COMPETITORS OR COLLABORATORS?

V.I. Bozorova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Tarjimonlar federatsiyasi tadqiqot yo'nalishini belgilab beradi katta nazariy va amaliy qiziqish uyg'otadi. Til va madaniyat shubhasiz, tarjimoni amalga oshiradigan ikkita asosiy omil intellektual faoliyatning ajralmas va eng murakkab turi hisoblanadi. Bizning dunyomizda tillar va tillararo aloqalardar jamiyatni ajralmas qismi hisoblanadi. Bu turli tillarda so'zlashadigan odamlar o'rtasidagi muloqot, lingvistik to'siqni qandaydir tarzda engib o'tmasa, imkonsizdir. Shunday qilib, til, to'g'rirog'i, tillardagi farq tarjima qilishda muhim o'rin egallaydi. Biz bir tildan boshqa tilga tarjima qilamiz tillararo muloqot qilish imkoniyatini yaratish. Tilshunoslik g'oyasi o'tkazish hodisa nomining o'zida yashirin va a Tarjima jarayonining ta'rifi odatda ba'zi ma'lumot beradi tilga yoki tillarga.*

Kalit so'zlar: *Til va madaniy jihatlar, til muammolari, qo'shimcha ma'lumot, pragmatik moslashuvlar*

Аннотация. *Международным Федерация переводчиков намечает направление исследований, которое представляет большой теоретический и практический интерес. Язык*

и культура являются очевидно, два доминирующих фактора, которые делают перевод незаменимый и сложнейший вид интеллектуальной деятельности. Наш мир — это вавилоны языков и межъязыкового общения, то есть общение между людьми, говорящими на разных языках, невозможно, если каким-либо образом не преодолен языковой барьер. Таким образом, язык, или, скорее, различие языков, является причиной состояния перевода. Мы переводим с одного языка на другой сделать возможной межъязыковую коммуникацию. Идея лингвистик. перенос имплицитно содержится в самом названии явления и определение процесса перевода обычно делает некоторую ссылку к языку или языкам.

Ключевые слова: стилистические аспекты, газетное-публицистический стиль, специфические особенности, художественные произведения, речевые жанры.

Abstract. *Federation of Translators outlines a direction of research which is of great theoretical and practical interest. Language and culture are obviously the two dominant factors which make translation an indispensable and most complicated kind of intellectual activity. Our world is a babel of languages and interlingual communication, that is communication between people speaking different languages, is impossible unless the linguistic barrier is overcome in some way. Thus language, or rather difference in languages, is the raison d'être of translation. We translate from one language into another to make interlingual communication possible. The idea of linguistic transfer is implicit in the very name of the phenomenon and a definition of the translating process usually makes some reference to language or languages.*

Key words: *The linguistic and cultural aspects, language problems, additional information, pragmatic adaptations*

The cultural factor in translation is also undeniable if not so obvious. No communication is possible unless the message transmitted through speech utterances (or texts) is well understood by the communicants. But this understanding can be achieved only if the information contained in language units is supplemented by background knowledge of facts referred to in the message. People belonging to the same linguistic community are members of a certain type of culture. They share many traditions, habits, ways of doing and saying things. They have much common knowledge about their country, its geography, history, climate, its political, economic, social and cultural institutions, accepted morals, taboos and many other things. All this information is the basis of the communicant's presuppositions, which enable them to produce and to understand messages in their linguistic form. It is obvious that in interlingual communication involving members of two different cultures this common knowledge may be seriously limited which will be an obstacle to understanding. In other words, the translated message is transferred not only to another language but also to another culture. This fact cannot but influence the translating process. In addition to overcoming the linguistic barrier the translator has to surmount the cultural barrier, to make sure that the receptors of the target text are provided with the presuppositions required for their access to the message contents. The linguistic study of translation had to overcome many prejudices and doubts concerning the importance of the linguistic aspects of the translating process and the possibility of describing this process in linguistic terms. In 1956, E. Gary claimed that linguistics had nothing to do with translation which, in his opinion, was anything but a linguistic operation. E. Cary insisted that the role of language (or languages) in translation was negligible and could be compared with the role of notation in composition of music, that translation of a literary work was a literary process and that of a lyrical poem, a lyrical operation.

E. Cary did not speak of technical translation but in the same line of argument one could claim that the translation of a paper on chemistry was a chemical process and the translation of a book on medicine is a medical operation. Most of the doubts were related to the restricted concepts of language as the object of linguistic science. For some linguists the field of linguistic research should be limited to the so-called microlinguistics or internal linguistics in the Saussurian sense. Microlinguistics is concerned predominantly or even exclusively with language structure, viewing it as an immanent entity developing and functioning according to its own internal predispositions, apart from social, psychological or cognitive phenomena. Consequently, not only the study of specific ways language

is used in speech communication but also all attempts at analyzing the meaning of language units must be considered non-linguistic. The main aim of microlinguistics is a formal description of the language system based on the interrelationships and interdependencies of its elements without any recourse to external factors. Such a description, it is presumed, would ensure the objectivity of analysis comparable to that of exact sciences. The general theory of translation describes the basic principles which hold good for each and every translation event. In each particular case, however, the translating process is influenced both by the common basic factors and by a number of specific variables which stem from the actual conditions and modes of the translator's work: the type of the source text he has to cope with, the form in which the source text is presented to him and the form in which he is supposed to submit his translation, the specific requirements he may be called upon to meet in his work, etc. Contemporary translation activities are characterized by a great variety of types, forms and levels of responsibility. The translator has to deal with the works of the great authors of the past and of the leading authors of today, with the intricacies of science fiction and the accepted stereotypes of detective stories. He must be able to cope with the elegance of expression of the best masters of literary style and with the tricks and formalistic experiments of modern avant-gardists.

The translator has to preserve and fit into a different linguistic and social context a gamut of shades of meaning and stylistic nuances expressed in the source text by a great variety of language devices: neutral and emotional words, archaic words and new coinages, metaphors and similes, foreign borrowings, dialectal, jargon and slang expressions, stilted phrases and obscenities, proverbs and quotations, illiterate or inaccurate speech, and so on and so forth. The source text may deal with any subject from general philosophical principles or postulates to minute technicalities in some obscure field of human endeavor. The translator has to tackle complicated specialized descriptions and reports on new discoveries in science or technology for which appropriate terms have not yet been invented. His duty is to translate diplomatic representations and policy statements, scientific dissertations and scathing satires, maintenance instructions and after-dinner speeches, etc.

Translating a play the translator must bear in mind the requirements of theatrical presentation, and dubbing a film, he must see to it that his translation fits the movement of the speakers' lips. He may be called upon to make his translation in the shortest possible time, at an official lunch or against the background noise of loud voices or rattling typewriters. In conference interpretation the translator is expected to keep pace with the fastest speakers, to understand all kinds of foreign accents and defective pronunciation, to guess what the speaker meant to say but failed to express due to his inadequate proficiency in the language he is using.

In consecutive interpretation he is expected to listen to long speeches taking short notes, and then to produce his translation in a full or compressed form, giving all the details or only the main ideas. In some cases his customers will be satisfied with a most general idea of the original message, in other cases the translator will be taken to task for the slightest omission or minor error.

Each type of translation has its own combination of factors influencing the translating process. The general theory of translation is supplemented, therefore, with a number of special translation theories identifying major types of translation work and describing the predominant features of each type. All this is part of the translator's main aim of bringing the original message over to the target language receptor. Understanding a message means interpreting it on the basis of the required background knowledge. If such knowledge is missing due to cultural differences, it should be supplied or compensated for. The translator renders into another language what the words in the original message mean in their culture. The cultural specifics influence the way the language units are used and understood. Culture finds its expression in the language and through the language. A linguistic theory of translation must incorporate the cultural aspect as well. Translation from language to language is ipso facto translation from culture to culture.

Translation is an important vehicle for intercultural contacts. Translating from culture to culture means, first and foremost, to bring to the receptors new facts and ideas inherent in the source language culture, to broaden their cultural horizons, to make them aware that other people may have different customs, symbols and beliefs, that other cultures should be known and respected. This cultural and educational role of translation cannot be too much emphasized. To sum up: The linguistic and cultural

aspects of translation need not be opposed for they are complementary. Cultural (ethnographic) translation problems can usually be reformulated as language problems and incorporated in the linguistic theory of translation. The differences in the source language and target language cultures may necessitate additional information in the target text explaining unfamiliar facts and ideas to the receptors. In other cases, they may result in the omission of irrelevant details. Both addenda and omissions are typical translation procedures, not necessarily caused by cultural differences. Orientation towards the target text receptors means concern for their adequate understanding of this source text message. Any type of equivalence implies a loyalty to the source text, which is the hallmark of true translation. It is expedient to draw a line of demarcation, both in theory and in practice, between translation and various types of pragmatic adaptations, which may more or less depart from the original message to achieve some specific pragmatic goal.

REFERENCES:

1. M.A. Halliday. "Linguistics and Machine Translation", in A. McIntosh and M.A. Halliday, *Patterns of Language* (London, 1966).
2. R. Jakobson. "On Linguistic Aspects of translation", in R.A. Brower ed. *On Translation* (New York, 1966, p. 234)
3. Komissarov, V. N. (1991). *Language and Culture in Translation: Competitors or Collaborators?* TTR, 4(1), 33–47. <https://doi.org/10.7202/037080ar>

UO’K 81-26.347.78.034

XALQARO REKLAMADA TARJIMA AMALIYOTI

V.I.Bozorova, o’qituvchi, O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Iqtisodiyotga oid munozaralarda bugungi kunning shov-shuviga aylangan globallashuv tarjima olamiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Media inqilobi va uning nomoddiy almashinuvlar qatori bilan tarjimon birdan madaniyatlararo muloqotning barcha jabhalarida ishtirok etdi. Qayerda mahalliy til ta'sirli parametr bo'lsa, u dekoder va vositachi, ba'zan hatto muzokarachi sifatida ham chaqiriladi. Reklama, xoh yozma, xoh audiovizual bo'lsin, hozirda ixtisoslashgan tarjimonlar xizmatlaridan eng ko'p foydalanadigan faoliyat sohalaridan biri hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *biznes funktsiyasi, organizatsion tuzilma, ko'p millatli, translator's alienation, tarjimonni begonalashtirish.*

Аннотация. *Глобализация, которая в настоящее время является модным словом в дискуссиях об экономике, также повлияла на мир переводов. Медиа-революция и череда неосязаемых обменов неожиданно для переводчика оказались вовлеченными во все аспекты межкультурной коммуникации. Везде, где местный язык является влиятельным параметром, его вызывают как расшифровщика и посредника, иногда даже как переговорщика. Реклама, будь то письменная или аудиовизуальная, в настоящее время является одним из направлений деятельности, в котором чаще всего прибегают к услугам специализированных переводчиков.*

Ключевые слова: *бизнес функция, организационная структура, многонациональный, отчуждение переводчика.*

Abstract. *Globalization, which is the current buzzword in discussions about the economy, has also affected the world of translation. With the media revolution and its string of intangible exchanges, the translator suddenly found himself involved in every aspect of intercultural communication. Wherever the local language is an influential parameter, he is called in as a decoder and mediator, sometimes even as a negotiator. Advertising, be it written or audiovisual, is now one of the areas of activity that most often makes use of the services of specialized translators.*

Key words: *business function, organizational pattern, multinational, translator's alienation.*

The definition of advertising translation depends on the meaning given to the word "advertising." This word must be understood as a generic designation including all forms of commercial communication and promotion, from a leaflet to a television campaign broadcast on an international scale, because the translator is involved at all levels as long as the advertiser is targeting

a foreign market. Obviously, the translation of an advertising brochure is not to be placed on the same level as a million-dollar multimedia campaign, but the practical principles and the management of the translation process are comparable.

In fact, advertising translation is the means of communication par excellence of a company exporting its products. But defining translation as a mere tool or even as another type of international marketing is somewhat restrictive because an essential fact is then forgotten: communication becomes effective abroad only after the message has been translated. Without this prior translation, it is very unlikely to have an impact on the foreign consumer.

However, this implies that a translation must be adapted to each country. This concept encourages companies to systematically adapt their communication to the consumers they are targeting, without any real business strategy. Actually, translation must be considered as a business function, the mission of which consists of adapting marketing strategies to a group of market countries.

The implementation of such a function within the company is the result of a general diagnosis aiming at appraising the relevance of advertising campaigns translated for the business considered, with reference to the competitors having such a communication function. This diagnosis varies according to the markets targeted by the company: we know that automatic adaptation of advertisements from one country to another does not involve the same risk, depending on whether or not you are located in the Western Hemisphere.

Three types of effects can be observed:

The first one is a zero effect, in which the translation of the original message into the languages of foreign consumers does not bring any change to the communication status of the company, either in terms of brand image or in terms of commercial repercussions. This effect has already been observed in some European markets.

The second one is a positive effect, more or less according to business expectations, in which the translation almost automatically involves increased brand awareness and an increase in demand on the market targeted by the translated campaign.

The third effect, always unexpected and often incomprehensible, is a negative effect in which translation nullifies the strengths of the company on the international market and becomes a disadvantage that does not serve the interests of the producers or those of the distributors. This effect has been observed in the case of sports articles and of country-typical products, the expected potential of which has been annihilated by the translation that has somehow made them ordinary in the eyes of foreign consumers.

All this leads us to underline the complexity of the problems raised by implementing a translation function or department within the company. This also reveals the huge pressure put on the translator of advertisements, since he is perceived, all things considered, as the guarantor of the success or of the failure of the campaign. Being the last link in the chain, he is therefore responsible for the entire communication process.

Translation practices and communication strategies. The professional practices observed can be explained by several factors: business culture, organizational pattern, years in business and expertise of the multinational, nature of the market and of the product, etc. These factors influence the process which will be adopted. Relating to this subject, it is possible to distinguish two main types of processes. The first one, which tends to be centralizing, is characterized by in-house management of the entire process. Translators are wage earners of the company, generally attached to the publishing department and working closely with other departments in the multinational. The translation is then produced by translators residing in the country of origin of the advertisement. The second type of strategy can be characterized as "decentralized," since translation is outsourced to organizations external to the company. There are two possibilities: the translation can be managed by an international translation center or entrusted to multinational agencies having anchor points in the target markets. In both cases, the translation is executed according to strict standards which are supposed to guarantee the brand image of the company and the commercial success of the advertising campaign.

In practice, the belief—described above—that "language belongs to those who speak it" reflects a centralized corporate organization, aiming at integrating all the economic agents into the same unified structure. It is manifested in a specific job distribution and strict performance monitoring. Translators work within specialized business departments.

Regarding the strictly linguistic aspect, translators are native speakers of the target countries' languages, but they live and work in the source countries. Multinationals that believe that language "belongs" to those who speak it do not resort to "local" translators nor do they outsource their translations to foreign translation shops. From this point of view, the export of products and services is always accompanied by linguistic and cultural export.

In this type of strategy, the translator rarely faces the problems often raised about the target text and the target language. He is facing all the difficulties of the source text and the culture producing it. He determinedly looks at things from the issuer-exporter's point of view, who is convinced of the quality of his offer and of the value of his products. By no means does the recipient-consumer benefit from the position of neutrality usually observed by the translator, which makes him a reliable transmission channel of linguistic messages.

In fact, the translator's alienation is two-fold. It is spatial in the sense that he is geographically remote from his readers-recipient. It is also cultural in the sense that he does not share the location where they live or their way of living, and even less their everyday worries and everyday language. To a certain extent, he does not translate for his recipients but for his financial backers. This strategy is not open to criticism in itself. It just raises questions regarding its effectiveness, which is the ultimate goal of advertising translation.

Conversely, it appears that, through an in-depth scrutiny of internationalization strategies, the close link between language and geography is typical of decentralized organizational models. The conviction that "language belongs to a geography," however vague and unstable it may be, generates specific professional practices. Not only is the translation entrusted to organizations exterior to the company, but the translator also generally finds himself on the spot, i.e., in the countries where the product is marketed.

Indeed, he is closer to the recipients than to the issuer, and he receives the manufactured product and the written product at the same time. From that moment on, his concerns are centered on the target text and on the target culture. The questions related to the process of translation are asked from the point of view of the reception and not of the issuance. Unlike his expatriated colleague, he looks at things from his readers' point of view, with whom he is in daily contact. If necessary, he can test the quality and the effects of his translation in the field before sending his copy back to the issuer.

However, the remoteness of the decision-making center means stricter standardization requirements. The translation is subject to draconian regulations as regards both form and expression. Here quality is judged through the translator's cleverness, who will or will not be able to find a difficult compromise between the identity of the message and the particularities of the reception. In other words, a certain type of message and form of linguistic expression corresponds to each geographic area. Thus, Germans are supposed to like technical information and not to be disheartened by long directions for use; and the English would appreciate caustic and parodic humor, whereas the French would be fond of bombast in the advertising language!

In short, advertising translation finds itself caught in a body of parameters, the stakes of which transcend the limits of the language. These parameters are of a pragmatic and immediate nature: the problems raised by advertising translation, both at the economic and linguistic level, originate from a concern for short-term commercial achievement and long-term staying power. The responsibility for achieving of these goals, both legitimate and paradoxical, is assigned to the translator. He must have some knowledge having to do with a real communicative skill of an interdisciplinary nature. To accomplish his mission successfully, the translator is required to think and integrate a certain amount of data, not only about marketing and basic communication but also about geopolitics and ethnology.

This account cannot be concluded without mentioning the ethical stakes in advertising translation. Translators are of course subject to the absolute power of economic logic, but they must see to it that they do not reduce the scope of their activities and their chance of survival. Economics

should not dictate what is relevant and what is not in the field of language and culture; it is up to the translator to affirm it forcefully, convinced of his intercultural mission. Hence the need for positive and rational ethics. The necessary ethics must be understood as translation's return to its sources. Rather than the conveyer of sacred words, the translator is the holder of truth. Therefore, sometimes it is necessary to straighten out the world made topsy-turvy by economics. The translator does not need "Advertising International"¹⁴ for his living, but Advertising International needs him to survive. On a limited scale, it may not be an exaggeration to state that translators are the kingpins of globalization.

REFERENCES:

1. De Pedro (R.), "Beyond the Words: The Translation of Television Adverts," in *Babel*, No. 42: 1, pp. 27-45.
2. Wind (Y.), Douglas (S.P.) and Perlmutter (H.), "Guidelines for developing international market strategies," *Journal of Marketing*, No. 37, 1973.

UO'K 811.161.1

INKOR KATEGORIYASINING TILDA AKS ETISHI

D.Buranova, tayanch doktorant, Termiz Davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada inkor kategoriyasining lingvistik-falsafiy, mantiqiy asoslari, uning til tizimidagi namoyon bo'lish shakllari, turli tizimlarda inkorning ifodalanishining lisoniy xususiyatlari ochib berilgan. Jumladan, o'zbek va ingliz tillari media-diskursi materiallari asosida leksik va grammatik darajadagi yashirin inkor holatlari tahlil qilingan. Inkor turli tillarda uchraydigan asosiy lingvistik kategoriya bo'lib, inkor, inkor, ziddiyat va yo'qlikni ifodalashga imkon beradi. Ushbu maqola inkor kategoriyasining tilda aks etishini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan. Biz inkorning turli lingvistik ko'rinishlarini, jumladan sintaktik tuzilmalar, morfologik belgilar va semantik ta'sirlarni o'rganamiz. Bundan tashqari, biz inkorning asosi bo'lgan kognitiv jarayonlarni va uning aloqa va ma'noni qurishdagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Inkorning universal va tilga xos jihatlarni o'rganib, biz ushbu lingvistik kategoriya inson tafakkuri va ifodasini qanday shakllantirishi haqidagi tushunchamizni kuchaytirishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: inkor kategoriyasi, implisit inkor, lingvistik kategoriya sifatida.

Аннотация. В данной статье раскрываются лингвистико-философские, логические основания категории отрицания, формы его проявления в языковой системе, лингвистические особенности выражения отрицания в различных системах. В частности, на материалах медиадискурса узбекского и английского языков анализируются случаи имплицитного отрицания на лексическом и грамматическом уровнях. Отрицание — это фундаментальная лингвистическая категория, встречающаяся в разных языках и позволяющая выразить отрицание, отрицание, противоречие и отсутствие. В данной статье ставится цель дать всесторонний анализ отражения категории отрицания в языке. Мы исследуем разнообразные лингвистические проявления отрицания, включая синтаксические структуры, морфологические маркеры и семантические значения. Кроме того, мы углубимся в когнитивные процессы, лежащие в основе отрицания, и его значение в общении и построении смысла. Изучая универсальные и специфичные для языка аспекты отрицания, мы стремимся улучшить наше понимание того, как эта лингвистическая категория формирует человеческое мышление и выражение.

Ключевые слова: категория отрицания, имплицитное отрицание, как лингвистическая категория.

Abstract. This article reveals the linguistic and philosophical, logical foundations of the category of negation, the forms of its manifestation in the language system, the linguistic features of the expression of negation in various systems. In particular, the cases of implicit negation at the, lexical and grammatical levels are analyzed on the basis of the materials of the media discourse of the Uzbek and English languages. Negation is a fundamental linguistic category found across various languages, allowing for the expression of negation, denial, contradiction, and absence. This article aims to provide a comprehensive analysis of the reflection of the negation category in language. We explore the diverse linguistic manifestations of negation, including syntactic structures,

morphological markers, and semantic implications. Furthermore, we delve into the cognitive processes underlying negation and its significance in communication and meaning construction. By examining the universal and language-specific aspects of negation, we aim to enhance our understanding of how this linguistic category shapes human thought and expression.

Keywords: *the category of negation, implicit negation, as a linguistic category.*

Rad etish – muloqot ishtirokchilaridan birining (yoki bir nechtasining) lingvomadaniy qarashlari, umumxalqiy me'yorlarga muvofiq kelmaydigan, o'ziga yoqmagan belgi, qirralar, jihatlarni inkor etishidir. A.A. Potebnyaga ko'ra rad etish – bu rad qiluvchi yoki adresat fikrini to'g'irlash, ya'ni rad etishga qaratilgan nutqiy harakati bo'lib, inkor qilishdan ko'zlangan maqsad yangi ma'lumotlarni yetkazishdagina emas, balki murojaat qiluvchi fikrini inkor etishda ifoda topadi[1].

Inkor kategoriyasi qadim zamonlardan beri deyarli barcha tillarda mavjud bo'lgan. Shuning uchun u til va nutqning an'anaviy va zamonaviy tadqiqotlarida alohida o'rin egallaydi. Ushbu muammo ilmiy adabiyotlarda allaqachon ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, u hali ham batafsil ishlab chiqish va tizimlashtirishni talab qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi tilda inkor ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiluvchi so'z va iboralarni qo'llashning asosiy qonuniyatlari va tamoyillarini, til va nutqda aniq va implisit inkor qilishning mumkin bo'lgan vositalarini aniqlash va tahlil qilishdir.

Rad etishning nazariy asoslari O.Espersen, N.N.Arvat, S.A.Vasilyeva, V.V.Vinogradov, A.I.Bakharev, A.T.Krivososov, V.N.Bondarenko, O.V.Ozarovskiy, N.G.Ozerova, E.V.Paducheva, V.Z.Panfilov, A.A.Shaxmatov va boshqa taniqli tilshunoslar tomonidan o'rganib kelingan.Ko'p asrlar davomida insoniyatning intellektual hayoti davomida va hozirgi kunga qadar inkor qator fanlar - falsafa, formal mantiq, tilshunoslik uchun tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Ehtimol, yondashuvlarning ko'pligi tufayli hali ham inkor gaplarning tabiatini ochib beruvchi universal va aniq javob yo'q.

Bu atama falsafaga 18-asrda Georg Vilgelm Fridrix Xegel tomonidan kiritilgan. U bu tushunchaga idealistik munosabatda bo'lib, inkorning tabiati asosan g'oya, fikrning rivojlanishidadir, deb ta'kidlaydi. Keyinchalik 19-asrda materialistlar Karl Marks va Fridrix Engels inkor qilish o'z-o'zidan integrallidir, degan fikrni ilgari surdilar.

Mantiqda inkorni “noto'g'ri hukmni haqiqatga, noto'g'ri hukmni haqiqiyga qarshi qo'yadigan mantiqiy operatsiya sifatida, predikat va sub'ekt o'rtasidagi nomuvofiqlikni aniqlaydigan operatsiya” deb ta'riflash mumkin.[2]. . Tilshunoslikda inkorli til konstruksiyalari faqat tasdiqlovchi gaplarda emas, balki so'roq gap va buyruqlarda ham uchraydi.

Tuzilishi va semantik xususiyatlari inkorni eng murakkab tushunchalardan biriga aylantiradi.Qolaversa, dunyoda inkor shakllari bo'lmagan til yo'q. Tilshunoslar orasida inkorga berilgan eng universal va keng tarqalgan ta'rif A.M. Peshkovskiy

tomonidan taklif qilingan, " tilni barcha mumkin bo'lgan til vositalari orqali ifodalashda (morfologik, leksik, sintaktik va h.k.) berilgan gap elementlari o'rtasida haqiqiy bog'liqlik yo'qligini bildiradi”. [3] Ch. Ballining so'zlariga ko'ra, inkor - berilgan tasdiqlovchi gapning so'zlovchi tomonidan yolg'on gap sifatida rad etilishidir.[4].

Hozirgi zamon tilshunosligida haligacha rad etishning aniq va umumiy ta'rifi mavjud emas.Inkorning ustuvor vazifasi so'zlovchining narsa va hodisalar olamiga munosabatini ifodalashdan iborat.

Rad etishning turli xil shakllari(O'zbek va ingliz tillari misolida)

Xususan, o'zbek tilida inkor bitta gapda bir nechta vositalar ya'ni olmosh, ergash gap yoki bog'lovchi va inkor predikatning kelishi orqali ifodalanishi mumkin. Masalan:Bu moddalar ilgari hech qachon koinotning bunday uzoqliklarida kuzatilmagan.(hech qachon, -ma).(Kun.uz. 08.06.2023)

Bundan farqli o'laroq, boshqa tillarda (masalan, ingliz tilida) ko'p inkor qilish lingvistik me'yordan og'ishdir. Masalan: „There is nobody trying to help us “, said market trader Leroy Howe, of Howe's Exports.(BBC News, 17.08.2022)

Shuningdek ingliz tilida morfologik nuqtai nazardan inkor ma'noni ifodalovchi so'zlar nutqning har qanday qismi bo'lishi mumkin. Bu biror narsa, sifat va boshqalarning yo'qligi yoki etishmasligini ifodalovchi absence, lack kabi so'zlar orqali ham ifodalanishi mumkin. Masalan, Welsh ministers have been accused of lacking urgency on flood risks due to climate change, after postponing planning rule changes twice. (BBC News, 21.05.2023)

Bundan tashqari, ingliz tilida rad etishning implisit shakli ham mavjud bo'lib, unda inkor ma'no fe'llar, qo'shimchalar, otlar, sifatlar va hatto bosh gap hamda bog'lovchilar bilan ham ifodalanishi mumkin. Ularning barchasi semantik tuzilishda salbiy komponentlarni o'z ichiga olishi mumkin: avoid, scarcely, hardly, lack, few, against, but, neither...nor etc. Masalan: The rise of the payment app: 'I hardly use cash any more' (BBC News, 18.09.2018); The United States has condemned Sunday's elections for state governors in Venezuela, branding them neither free nor fair. (BBC News, 17.10.2017)

Biroq, inkorni ifodalashning implisit usullari yetarlicha o'rganilmagan, chunki bu hodisa murakkab bo'lib, u inkorning to'g'ridan-to'g'ri belgilarini ko'rsatmaydi, eg. neither...nor va boshqalar. Bundan tashqari, bunday gaplarning semantikasi to'liq lingvistik mikrokontekstga bog'liq. Implisit inkor so'zlovchining (badiiy matnda - muallif, hikoya qiluvchi, qahramon) dunyo, o'zi haqida, uning hissiy holati haqida sub'ektiv va cheklangan mulohazalari aksidir.

Shunday qilib, xulosa o'rnida shuni aytish joizki, inkor turkumi bir qancha belgilarga ega: yo'qlik, salbiy baholash va boshqalar. va u tilning turli qatlamlarida mavjud (ko'pincha leksik, ba'zan morfologik va sintaktik). Bundan tashqari, uni turli lingvistik vositalar yordamida (ham grammatik, ham grammatik) ifodalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Potebnya A.A. So'z va afsona. M.: Pravda. 1989 yil.
2. Petrova Yu.N. (2008). Kumulyativ inkor konstruksiyalarini kommunikativ-semantik modellashdirish.... fil. fan. nom. Moskva. 8-bet
3. Peshkovskiy A.M. (2001). Rus sintaksisi ilmiy talqini. Moskva: Yazyki slavyanskoy kultry. 386-391-betlar
4. LES (1980): Lingvistik entsiklopedik lug'at] Pod red. V.N. Yartsevov. Moskva. 354-355-betlar.
5. Horn, L. (1989). A natural history of negation. University of Chicago Press.
- van der Wouden, T. (1997). Negative contexts: Collocation, polarity, and multiple negation. Routledge.
6. Giannakidou, A. (1998). Polarity sensitivity as (non)veridical dependency. John Benjamins Publishing.
7. Givón, T. (1984). Syntax: A functional-typological introduction (Vol. 1). John Benjamins Publishing.
8. Nuyts, J. (2001). Epistemic modality, language, and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective. John Benjamins Publishing.
9. Wason, P. C. (1965). The context of plausible denial. Journal of verbal learning and verbal behavior, 4(1), 7-11.
10. Nieuwland, M. S., & Kuperberg, G. R. (2008). When the truth is not too hard to handle: An event-related potential study on the pragmatics of negation. Psychological science, 19(12), 1213-1218.

UDC 130.2.

FEATURES OF THE EMERGENCE OF POSTMODERNISM AFTER THE SECOND WORLD WAR

M.Z.Djalaldinova, PhD, Andijan state institute of foreign languages, Andijan

Annotatsiya. *Ikkinchi Jahon urushidan keyin postmodernizmning paydo bo'lishi modernizm g'oyalari va rivoyatlaridan sezilarli darajada chekinishni ko'rsatadi. Ushbu maqola o'sha davrda postmodernizmning yuksalishini tavsiflovchi asosiy xususiyatlarni o'rganadi. Postmodernizm metarivoyatlarni rad etib, insoniy tajribalar va sub'ektiv haqiqatlarning xilma-xilligini ta'kidlaydi. Parchalanish voqelikning murakkabligini tan oladigan va bir butunlik tushunchasiga qarshi chiqadigan asosiy xususiyatga aylanib bordi. Postmodernizm dekonstruksiya va tanqidni o'z oldiga qo'yib, o'rnatilgan fikrlash tizimlarini demontaj qilishni va asosiy taxminlar va kuch dinamikasini fosh qilishni maqsad qilgan. Harakat, shuningdek, gibridlik va intertekstuallikni rag'batlantirib, fanlar, janrlar va madaniy shakllar o'rtasidagi chegaralarni aniqladi. O'yin uslubi va kinoya o'rnatilgan me'yorlar va qadriyatlarni tanqid qilish va inkor etish uchun ishlatilgan.*

Kalit so'zlar: *postmodernizm, paydo bo'lish, ikkinchi jahon urushi, ajralib ketish, modernizm, metahikoyalar, turlilik, subjektiv haqiqatlar, parchalanish, murakkablik, birlashish, butunlik,*

dekonstruksiya, tahlil, g'oyalar, hukmronlik dinamikasi, chekinish, sohalar, janrlar, madaniy shakllar, hibridlik, intertekstuallik, o'yin uslubi, ironiya

Аннотация. *Появление постмодернизма после второй мировой войны представляло собой значительный отход от идеалов и рассказов модернизма. В данной статье исследуются ключевые особенности, которые характеризовали подъем постмодернизма. Постмодернизм отвергал большие повествования и мета рассказы, акцентируя внимание на разнообразии человеческих опытов и субъективных истин. Фрагментация стала заметной чертой, признающей сложность реальности и вызывающей сомнения в единстве и целостности. Постмодернизм принимал деконструкцию и критику, стремясь разрушить установленные системы мысли и выявить предположения и динамику власти, лежащие в их основе. Движение также размывало границы между дисциплинами, жанрами и культурными формами, поощряя гибридность и интертекстуальность. Игривость и ирония использовались для критики и подрыва установленных норм и ценностей.*

Ключевые слова: *постмодернизм, возникновение, Вторая мировая война, отход, модернизм, грандиозные повествования, мета повествования, разнообразие, субъективные истины, фрагментация, сложность, единое целое, деконструкция, критика, предположения, динамика власти, границы, дисциплины, жанры, культурные формы, гибридность, интертекстуальность, игривость, ирония*

Abstract. *The emergence of postmodernism after the Second World War marked a significant departure from the ideals and narratives of modernism. This article explores the key features that characterized the rise of postmodernism during this period. Postmodernism rejected grand narratives and metanarratives, emphasizing the diversity of human experiences and subjective truths. Fragmentation became a prominent feature, acknowledging the complexity of reality and challenging the notion of a unified whole. Postmodernism embraced deconstruction and critique, aiming to dismantle established systems of thought and expose underlying assumptions and power dynamics. The movement also blurred boundaries between disciplines, genres, and cultural forms, encouraging hybridity and intertextuality. Playfulness and irony were utilized to critique and subvert established norms and values.*

Keywords: *postmodernism, emergence, Second World War, departure, modernism, grand narratives, metanarratives, diversity, subjective truths, fragmentation, complexity, unified whole, deconstruction, critique, assumptions, power dynamics, boundaries, disciplines, genres, cultural forms, hybridity, intertextuality, playfulness, irony*

Introduction. The aftermath of the Second World War witnessed the rise of a transformative cultural movement known as postmodernism. This movement emerged as a response to the disillusionment with the ideals of modernism and sought to challenge established norms and narratives. The article explores the key features that characterized the emergence of postmodernism in the post-war era.

The main part. There had been various characteristics of postmodernism that defined it from the previous art and literary movement, modernism. Simply, any movement that appeared one another made a strong opposition or manifest towards and expressed contradictory ideas and thoughts.

Postmodernism rejected the grand narratives and metanarratives that defined modernism. David Harvey, British philosopher examines the emergence of postmodernism and its features, such as the rejection of metanarratives and the emphasis on identity politics and cultural diversity [1:115]. These narratives, such as progress, enlightenment, and scientific objectivity, were seen as oppressive and exclusionary. Terry Eagleton, distinguished professor of Lancaster University critically examines the features of postmodernism, including its skepticism towards grand narratives, the playfulness of irony, and the emphasis on cultural diversity and difference [2:97].

Postmodernism embraced fragmentation as a central characteristic. It acknowledged that reality is not a unified whole but a collection of fragmented and diverse parts. Linda Hutcheon, University of Toronto professor, explores the political dimensions of postmodernism and its features, including fragmentation, deconstruction, and the recontextualization of cultural elements [3:33] Postmodernists

celebrated this diversity and embraced pluralism in all its forms. They rejected the notion of a single universal truth or aesthetic standard and embraced multiple interpretations and approaches to art, culture, and knowledge. Jean Francois Lyotard, a French philosopher inspects the fragmentation and skepticism towards grand narratives in postmodernism, emphasizing the rejection of universal truth and the acknowledgment of multiple perspectives [4:120]

One of the defining features of postmodernism was its emphasis on deconstruction and critique. Postmodernists sought to dismantle established systems of thought and challenge the underlying assumptions and power dynamics within them. By deconstructing texts, institutions, and cultural artifacts, they aimed to expose hidden meanings, contradictions, and hierarchical structures. A French philosopher Jacques Derrida's book "Of Grammatology" is a seminal work that introduces and explores the concept of deconstruction. Derrida's deconstructive approach involves a critical analysis of texts, institutions, and cultural artifacts to reveal their underlying assumptions and power dynamics. The book examines the relationship between language, writing, and philosophy, highlighting the ways in which hierarchies and binary oppositions are constructed and challenged [5:380]. Through this critical analysis, postmodernists sought to undermine dominant discourses and provide alternative perspectives.

Postmodernism blurred the boundaries between different disciplines, genres, and cultural forms. It rejected the strict categorization of art, literature, and culture, embracing hybridity and intertextuality. Postmodern artists and writers borrowed elements from various sources and mixed different styles and genres to create new and innovative works. An American literary scholar Fredric Jameson's book "Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism" investigates various aspects of postmodernism, including the blurring of boundaries. Jameson discusses how postmodernism challenges traditional boundaries and categories, such as those between high and low culture, art and popular culture, and different genres. He argues that postmodernism embraces hybridity, intertextuality, and the mixing of various cultural forms, thereby blurring established boundaries and creating new modes of expression [6:344].

Irony and playfulness became important tools for postmodernists to critique and subvert established norms and values. Fredric Jameson else discusses the features of postmodernism, including the blurring of boundaries, the playfulness of irony, and the deconstruction of dominant discourses [7:132] Postmodern artworks often incorporated irony, satire, and parody to question the seriousness and high-mindedness of modernism. This ironic sensibility allowed for a more accessible and engaging form of expression that resonated with everyday life and popular culture. Postmodernism rejected the notion of a singular "correct" interpretation and instead encouraged viewers and readers to actively engage with the work, drawing their own conclusions.

Postmodernism placed a significant emphasis on identity and difference. It gave rise to various identity-based movements, such as feminism, multiculturalism, and postcolonialism. These movements sought to challenge dominant power structures and highlight the experiences and perspectives of marginalized groups. A French philosopher Jean Baudrillard discusses the concept of hyperreality and simulation, exploring how postmodernism challenges the boundaries between the real and the simulated [8:395].

Conclusion. The emergence of postmodernism after the Second World War brought about a fundamental shift in artistic, cultural, and intellectual spheres. It rejected the grand narratives of modernism, embraced fragmentation and pluralism, and fostered a critical and self-reflective approach. Postmodernism challenged established boundaries, celebrated creativity and experimentation, and emphasized the importance of identity and difference. By doing so, it opened up new possibilities for artistic expression, cultural discourse, and social change.

REFERENCES:

1. Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Wiley-Blackwell.
2. Eagleton, T. (1996). *The Illusions of Postmodernism*. Wiley-Blackwell.
3. Hutcheon, L. (2002). *The Politics of Postmodernism*. Routledge.
4. Lyotard, J. F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press.
5. Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Johns Hopkins University Press.
6. Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press.

UO'K 808.3

ARAB TILIDA MAKTUB YOZISH TARIXI VA UNI O'RGATISH
S. Do'smatov, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotasiya. Ushbu maqolada arab tilida maktub yozish tarixi, maktub yozishning rivojlanishi, ushbu sohaning o'rganilishi tahlil doirasiga olingan. Bundan tashqari arab tilida yozilgan maktablarning o'ziga xosligi ularni talabalarga o'rgatishning xususiyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: maktub, xat, arab tili, kotiblar, risola.

Аннотация. В данной статье в анализ включены история письма на арабском языке, развитие письма и изучение в этой области. Кроме того, были изучены особенности письма, написанного на арабском языке и обучения им студентов.

Ключевые слова: письмо, арабский язык, эпистолярный жанр.

Abstract. In this article, the analysis includes the history of writing in Arabic, the development of writing and study in this field. In addition, the features of writing written in Arabic and teaching them to students were studied.

Keywords: writing, Arabic, epistolary genre.

Movarounnahr mintaqasida arab tilini o'rganish ilk o'rta asrlardan boshlanganligi hech kimga sir emas. So'nggi ming yillik davomida turkiy, arab va fors tillarida bir-biri bilan chambarchas bog'liq mushtarak madaniyat vujudga kelgan. Bizning ma'naviy merosimizni o'rganishda arab tilining ahamiyati benihoya kattadir. Ne-ne buyuk allomalar jumladan, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Ibn Sino, Marg'inoniy, Beruniy, Xorazmiy, Forobiy bu tilni qunt bilan o'rganib, o'zlarining shox asarlarini shu tilda yaratganliklari hammamizga ma'lumdir. Arab va ajamlar ilm-fanida maktub tuzish boy tarixga ega. Mazkur uslubning shakllanishi va evalyusiyasi arab va ajamlar uchun filologiya bilimlari tarixida muhim elementlardandir.

Maktub yozishni mohirona amalga oshirish tilni naqadar chuqur egallaganidan darak beradi. Har qanday chet tilini o'qitishda maktub yozishni o'rgantish tilni egallashdagi eng muhim metodlardan hisoblanadi. Shu bois arab tilida maktub yozish usulini, ya'ni epistolaryar uslubni o'rganish dolzabr muammolardandir.

Yevropa, Arab davlatlari, Eron va bir qator shu kabi yurtlarning olimlari K. Brokelman [1, 156], Eduard Braun, Artur Kristenser, Yan Ripka, Adam Mes [2, 458] kabi ko'plab yevropa sharqshunoslari tadqiqotlar olib borganlar. Rus sharqshunoslaridan V.V.Bartold, I.M.Filshtinskiylar, J.V. Shokirov [3, 12] arab tilshunosligida maktub yozish tarixiga oid muhim ma'lumotlarni tadqiqotlarida keltirganlar. Shuni aytish joizki, I.M.Filshtinskiy o'zining "Istoriya arabskoy literatury" asarida bitta bobni arab tilidagi epistolaryar uslubiga bag'ishlagan. Unda I.M.Filshtinskiy Abdulhamid Kotibning ikkita maktubini tahlil qilgan[4, 256]. Arab adabiyotshunosi Shavki Dayf o'zining "Arab nasrida suxandonlik san'ati va uning turlari" asarida epistolaryar janri asoschisi, uning maktub yozish uslubini bayon qilgan [5, 65]. Maktubni tuzish islomni tarqalishi va arab Xalifaligi davrida taraqqiy eta boshlagan. Ayniqsa, abbosiylar davrida maktub janrining evalyusiyasi va mukammallashishi yangi turtkini oldi. Mazkur davrda asli eronlik bo'lgan bir qator arabiy yozuvchilar adabiyot maydoniga kirib keldi. Ular nafaqat o'z ajdodlarining ilmiy merosini saqlab qolishga erishdilar, shuningdek, ular islom madaniyati va sivilizatsiyasiga ham katta xissa qo'shdilar.

Arab adabiyotining eng buyuk namoyondalaridan biri Abdulhamid Katib arab epistolaryar janrining asoschisi hisoblanadi [6, 12]. U asli eronlik bo'lib, xalifalar Yazid ibn Abdumalik (720-724), Xishom ibn Abdumalik(724-743) va Marvan ibn Muhammad(744-750) xukmdorlik davrlarida devon ishlari bilan shug'ullangan va ko'plab maktublar yozgan. Ibn Nadimning ta'kidlashicha Abdulhamid 1000dan ortiq varaqdan iborat maktublar yozgan.

Abdulhamidning maktublarinig bu qadar kam qismi bizgacha yetib kelganing asosiy sababi Abbosiylar xalifaligi uning maktublarini tanqidga olganligi bo'lgan, chunki Abdulhamid Kotibning ba'zi rasmiy maktublari mazmunida Abbosiylar xukmdorligiga qarshi mazmunda bo'lgan.

Abdulhamid Kotibning maktublari bizga Ibn Tayfurning “Ixtiyar al-manzum va-l-mansur”, Muhammad ibn Jarir Tabariyning “Tarixu-r-rusul va-l-muluk”, Jahshiyariyning “al-Vuzaro va-l-kuttab”, Balaviyning “al-Ato al-Jazil fi kashfi-t-tarsil”, “Subx al-ashofi fanni-l-insho” kabi badiiy va tarixiy manbalarda yetib kelgan. Ibn Tayfurning “Ixtiyar al-manzum va-l-mansur” kitobida Abdulhamid Kotibning 11 ta maktubi keltirilgan. Bulardan birinchisi Marvan ibn Muhammadning o‘z o‘g‘liga Abdulhamid Kotib tomonidan yozilgan maktubi eng uzun xat bo‘lib, 40 varroqdan iborat. Kotiblik va adabiy mahorat bilan yozilgan Abdulhamid Kotibning maktublari mavzusi turlichadir. Uning maktublarida jamiyatning muhim va dolzarb muammolarini qamrab olgan. Shu sababli maktublar mavjud siysiy, ijtimoiy, xarbiy va diniy masalalarni xal etishda muhim o‘rin tutgan.

Shularni inobatga olib, shuni aytish mumkin, kotiblar jamiyat haytining turli jabhalarida va xukmdor siyosatining o‘zlashishida ham katta o‘ringa ega. Abdulhamid maktub yozish va kotiblik soxasi egasi xususiyati borasida ham fikrlarini bildirgan. U yengil fikrlashdan qochish kerakligini ta’kidlagan.

Abdulhamid Kotib arab filologiyasidagi epistolyar janrida peshqadamlardan bo‘lgan. Uning uslubi, mantiqiy bayoni, tarkibining mukammalligi, so‘zlarning o‘zaro mutanosibligi, iboralarning chiroyi o‘ziga maftun etishibilan mazkur janrga asos bo‘lib hizmat qilgan. U maktub yozishning tuzilishingi to‘g‘ri belgilab bergan. Kerak bo‘lganda maqsadni lo‘nda ifodalash, kerak bo‘lganda batafsil yozishni ko‘rsatib bergan. Abdulhamid Kotib maktub yozishda kiritgan yangiligi – bu kirishning mavjudligidir. Unga qadar arab mutafakkirlari tomonidan yozilgan maktublarda kirish so‘zi bo‘lmagan va maktub maqsaddan boshlangan.

Kirishda Abdulhamid Kotib o‘quvchini asosiy maqsadni qabul qilishiga tayyorlaydi. Shuningdek, Abdulhamid Kotib ilk bor maktub yozishda tahmidni qo‘llagan. Tahmid – bu Allohga va uning ne‘matlariga hamdu sano aytish bo‘lib, Abdulhamid Kotib uni chroyli so‘zlar bilan ifoda etgan. Abdulhamid Kotib maktublarida Qur’oni karimdan oyatlar o‘z o‘rnida qo‘llanilgan. Bu o‘z navbatida Abdulhamidning Qur’onshunoslikdagi ilmini darajasin belgilaydi.

Abdulhamid Kotib arab maktubot uslubida ilk bor itnob, ya’ni ko‘pso‘zlilik va cho‘zishni qo‘llagan. Eron filologiyasi islomga qadar bo‘lgan davrda rivojlangan bo‘lib, asli eronlik bo‘lgan mutafakkirlar bor bilimlaridan foydalanib, uni arab filologiyasining rivojida qo‘lladilar [6, 45]. Shuningdek, Abdulhamid Kotibning yana bir o‘ziga xosligi bu – shaklni o‘z o‘rnida to‘g‘ri ishlata bilishidir (rifma). Bu hodisa *sadj*, deb ataladi. Shu bilan bir qatorda Abdulhamid Kotib leksikani ham mohirona qo‘llaydi. Arab manbalarida maktub – bu kimga yo‘llanganiga yoki yo‘llanish maqsadiga qarab tili va uslubi bilan farqlanadigan chiroyli san’atlaradan biri hisoblanishi ko‘rsatilgan.

Maktublarda quyidagi punktlarga amal qilinadi:

1. اسم البلاد و الدولة - Shaxar va davlat nomi;
2. اسم المرسل اليه كاملا و مهنته – maktub yuboriluvchining to‘liq ismi va mansabi;
3. اسم و رقم الشارع و المنزل - ko‘cha raqami va manzili;
5. اسم المرسل مع العنوان الكامل على جهة الثانية - ikkinchi tamonga maktub yo‘llovchining to‘liq ismi va mansabi yoziladi.

Yo‘llovchi maktub oluvchisining faoliyati va ismini yozayotganda ma’lum qoidalarga va odobga rioya qilishi kerak. Toki maktub yo‘llanuvchi maktubni olgunga qadar muammolar bo‘lmasin.

المصدر و التاريخ – chiqish joyi va sana

الهدف و الغاية – maqsad

الاستهلال – osonlashtirish;

الختام – xulosa.

Chiqish joyi va sana. Birinchi satrning chap tarafiga chiqish joyini masalan shaxar nomini va sanani yozish kerak.

Boshlanish. Maktub oluvchi xususiyatidan kelib chiqib, tanlab olingan shablon, ya’ni an’anaviy so‘zlar bilan maktub boshlanadi. Chunki maktub oluvchilar turli xususiyatlarga egadir. Agar maktub oluvchi daraja bo‘yicha yuqoriroq bo‘lsa, e’tibor berib yozish kerak. O‘ziga munosib iboralar qo‘llash kerak. Masalan:

صاحب المعالي الوزير – Vazir Janoblari

سعادة السفير - Elchi Janoblari.

Do'stlar uchun quyidagi iboralarni etsa kifoya qiladi:

يا عزيزي – Ey azizim

صديقي فلان – o'rtoq.....

رفيقي العزيز – Aziz o'rtog'im.

Shu kabi uslubni hamkasabaga nisbatan ham aytiladi. Masalan:

سيدي الفاضل - Hurmatli janob.

Agar maktub oluvchi yo'lovchidan ko'ra pastroq darajada yoki yoshroq bo'lsa, odob bilan murojaat qilinadi. Masalan:

سيدي حضرة السيد - Xazratim

انستي العزيزة – Azizam.

Agar yaqin birodar, qarindosh bo'lsa quyidagi iboralar ishlatiladi:

والدي الكريم – muxtaram otam

اخي العزيز – aziz akam

ابنتي الحبيب – suykli farzandim.

Bu bo'lim hurmat ma'nosini bildiruvchi murojaatdir.

Masalan otaga o'g'ilning yozgan maktubida سيدي والدي – *janobim otam*, deb boshlash mumkin.

Onaga maktubda والدتي الحنونة – *nozigitim, yehribonim onam*.

O'z turmush o'rtog'iga maktubda زوجتي الحبيبة – suykli ayolim mazmunida yoki زوجي العزيز – *azizim yorim Alloh seni saqlasin*, mazmunida boshlanadi.

Do'stga nisbatan شقيقي العزيز – aziz birodarim, صديقي المحبوب – sevimli do'stim, صديقتي الوفية – qadrdon dugonam kabi iboralar qo'llanadi.

Maqsad. Bu maktubning eng muhim jihati. Unda ochiq va mufassal shakllantirilishi kerak. U bir necha obzardan iborat bo'ladi. Maktub aniq maqsadli va ma'noli bo'lishi uchun, olib qochishlar va bekorchi gaplardan qochish lozim.

Mazkur bo'limda maktub mazmuni keltiriladi.

Xulosa. Va nixoyat, maktub xulosasi chiroyli, tili oson va yo'lovchi farosatidan dalolat beruvchi iboralar bilan ifodalanadi. Yo'lovchi dastxatini varaqning tagidagi chap tarafga qo'yadi. Mazkur bo'limda xulosa jamlanadi.

Maktub matnida monologik va dialogik nutqning uyg'unligiga yo'l qo'yiladi. Maktubda badiiy, publistik va og'zaki nutq elementlarining uyg'unlashishi asosiysi til vositasidir. Maktubga: gapni oxiriga yetkazmaslik, fragmentallik, kinoya, do'stona hazil, kesatq kabi hodisalar xarakterlidir. Maktubda aniqlik va adresatga bo'lgan murojaat juda muhimdir. Maktub yozish yozuvchining ijodiy imkoniyatlarini to'liq ochilishiga imkon beradigan bayonlaridan biridir. Talaba maktub yozishda mustaqil fikrini bayon etish muammosi bilan yuzma-yuz qoladi. Bu to'siqni bartaraf etish uchun yuqoridagi tavsiyalarga rioya qilishi lozim. Dars jarayonida talabaga maktub yozdirish unga mustaqil fikrlashga katta imkon beradi.

Yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, maktub yozish san'at darajasida bo'lgan. Maktub bu yarim dialog bo'lishiga qaramasdan, hozirgi davrda maktubot janri bir oz chetga chiqdi. Ammo hozirgi zamonda globallashuv davrda, internet orqali muloqot elektron maktublar orqali amalga oshirilmoqda. Bu uslubdagi maktublar borgan sari qulay va mashhur bo'lib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brockelmann C. Geschichte der Arabischen Literatur. Leiden, 1937-1949, G. 97; S. I,
2. Mes A. Musulmanskij renessans. – M.: Nauka, 1966.
3. Shokirov J. V. Abdulxamid Katib i yego rol epistoljarnogo janra v pervyue veka islama. – Tadjikistan, 2017.
4. Filshinskiy I.M. Istoriya arabskoy literatury. –M. 1985.
5. شوقي ضيف. في تاريخ الادب العربي. 2000. ص.. 465.
6. Shokirov J. V. Abdulxamid Katib i yego rol epistoljarnogo janra v pervyue veka islama. – Tadjikistan, 2017.

FUNDAMENTALS OF LEARNING STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF APPLIED CONSTRUCTION IN GERMAN

Sh.Eshmuradova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilova konstruksiyaning matn doirasida bajarib keladigan struktur xususiyatlari badiiy matndan olingan misollar doirasida tahlil qilingan hamda tilshunos olimlar tomonidan ilova konstruksiyalarning strukturaviy xususiyatiga doir ayrim mulohazalar keltirilgan va ushbu mulohazalarga muallifning nuqtai nazari ifodalangan.

Kalit so'zlar: sintaktik aloqa, ilova hodisasi, ilovali element, ilova konstruksiya, struktur o'ziga xoslik, bog'lanish, ergashish, ekspressivlik, funksiya.

Аннотация. В данной статье в рамках примеров, взятых из художественного текста, анализируются особенности строения адъювантной конструкции в тексте, а также приводятся некоторые комментарии лингвистов к особенностям строения адъювантных конструкций, а также авторская точка зрения мнение выражено по этим комментариям.

Ключевые слова: синтаксическая связь, прикладное событие, прикладной элемент, прикладная конструкция, структурная идентичность, связь, следование, выразительность, функция.

Abstract. In this article, the structural features of the adjunctive construction within the text are analyzed within the examples taken from the literary text, and some comments on the structural features of the adjunctive constructions by linguists are presented, and the author's point of view is expressed on these comments.

Keywords: syntactic connection, application event, application element, application construction, structural identity, connection, following, expressiveness, function.

Recently, in linguistics, in addition to types of syntactic communication, such as linking and following, complex formations containing sentences separated by pauses are also distinguished. Scientists note a new syntactic phenomenon in the language - the phenomenon of attachment. With the development of the Internet and mobile devices, the number of applications in German continues to grow. An increasing number of applications are being discovered in various fields of activity, ranging from games and media to functional applications for business and education. However, in order to successfully develop an application in German, many aspects of the language and culture must be taken into account.

The purpose of this article is to provide developers and project managers with ideas about what factors to consider when designing and developing a German language application. In the article, we will consider the importance of reflecting the peculiarities of German culture and language, ways to adapt content to the specifics of the German-speaking audience, as well as solutions for the technical part of app development.

1. Consider German culture and traditions

Creating an application in German is not only about translating content, but also taking into account many cultural aspects that will help make the product more accessible and attractive to German-speaking users. Some important aspects to consider during the development process are:

- Avoid using stereotypes. For example, many people tend to think that Germans are always punctual and disciplined. However, this is not always the case, and it all depends on the individual. Therefore, when developing an application, it is necessary to avoid the use of stereotypes and rethink the traditional ideas about German culture.

- Do not ignore the multicultural aspects of German culture. Despite the fact that Germany is a country with an absolute majority of the population of German origin, people of various nationalities live in Germany, each of which has its own traditions, culture and language. Therefore, when designing an application, it is necessary to take into account the multicultural essence of German culture.

2. Tailor your content to the German audience

Content is what users see and read in an app. It is a key factor in the success of a German language app, so the app should be adapted to the German speaking audience as much as possible. Here are a few tips to help you tailor your content:

- Use relevant vocabulary. There are many words and phrases in German that can have multiple implementations depending on the context of use. Therefore, when describing the functions of the application, it is necessary to use a vocabulary that is as close as possible to the standard almanac[2,8].

- Analyze regional differences. Despite the fact that German is the official language of Germany, different dialects and traditions are used in different regions of the country. For example, in the southern regions of the country they speak differently than in the northern ones. These differences may result in users not understanding the functionality of the application that may be described.

- Give examples. When an application description contains specific use cases, it helps users better understand how they can use the application.

3. Work on the technical parts of the application

In technical terms, the development of an application in German also has certain requirements. Here are some tips to help you create a quality app:

- Consider the locale. Date, time, and number formats may vary by region in Europe. For example, in the United States, dates are written in the format month-day-year, and in Germany - year-month-day. Specific localization requirements may depend on what is specifically contained in the application.

- Use specialized programs. There are tools that can help developers translate the application's interface into German as quickly and accurately as possible. Such programs can help avoid errors in the translation process, reduce the time for the localization process, and automatically find and correct errors in the text.

- Don't forget to update. An app that was localized a few years ago may not be relevant enough for today's German-speaking audience. To stay afloat and not miss important trends, you need to periodically update and update the content and application interface [4,16].

In linguistics, auxiliary constructions give the main expression an important communicative tone for the author, without them the information received is incomplete and the message cannot be clearly perceived. Attachment constructions are considered as a method of expressive syntax, based on the departure from the principles of syntagmatic connection, the division of the component into a special group and the division of syntactic relations. Attachment constructions are built according to the author's communicative intention, and informative segmentation helps to activate the attached element, logical selection, which attachment leads to the appearance of additional semantic-syntactic meanings and relationships in the construction. There is no comprehensive classification of functional types according to all their characteristics, which is one of the main reasons for studying the functional identity together with the structural-semantic issues related to the application phenomenon. will give. However, when explaining the linguistic essence of the adjunct constructions, it is necessary to take into account their structural groups. Many research works and articles are devoted to the study of the structural types and features of the adjunct construction. It cannot be said that all the structural features of the construction of the application have been fully and comprehensively studied in the research works that have existed until now and were created on the basis of various language materials. Because even in many scientific and research works known to us and dedicated to the study of the structural features of the construction, some areas of this subject are left out of the scope of research or the attention of the researchers [9,301].

The structural and semantic features of the application construction also depend on the grammatical expression of the components that make them up. In this process, it is necessary to take into account the type and nature of the syntactic relations between the components that make up such syntactic units. The application construction is structurally a (binary) closed communicative-constructive unit of syntax consisting of two parts, and its main function is to connect the main units of speech as a way of realizing the author's intentions.

The analysis of adjunct constructions carried out within the framework of the traditional structural-semantic approach helped to establish a model of adjunctive construction that serves to express a special connecting meaning. Adjunctive constructions have great potential: they are able to convey very subtle semantic and expressive shades of meaning, some of which contain important information, others are characterized by additional details, and still others according to the author's intention. reinforces or clarifies the meaning of the main parts of the sentence. According to the researchers, in the adjunct construction, the second thought of the speaker occurs in the mind after or before the completion of the expression of the first. In recent times, the attitude towards studying the phenomenon of the application has changed radically. As a result, separate structural groups of the application device were selected as the object of scientific research. Such methods used in scientific research led to positive results. The application has a structural feature of the construction and is characterized by the fact that the components that come in the function of the participle perform this function in the sentences that make it up. In such cases, each of the structural groups of the application structure will be able to preserve their own characteristics and can become the objects of separate scientific and research works [5,294].

In conclusion, the application can create many conveniences if the approaches used in the scientific research conducted within the framework of this or that language material are applied to the division of constructions into structural groups. Because the analysis of the structural groups of the attached structure based on series and parallel connections makes it possible to analyze its structural group as well. Nowadays, app creation is becoming more and more relevant, and more and more enterprises are translating and adapting apps into various languages, including German. Application development in German is a complex and multifaceted process that requires taking into account many factors, from the cultural and linguistic characteristics of the German-speaking audience to the technical aspects of development. It will be helpful for developers and project managers to keep the considerations in this article in mind when creating an application in German so that it is attractive and easy to use for a German speaking audience.

REFERENCES:

1. Akimova G.N. The development of syntactic constructions in the modern Russian literary language. Dynamics of the structure of the modern Russian language: Sat. scientific article - L.: Publishing house of Leningrad State University, 1982. - P. 85-121.
2. Burak L.I. Accession and its differential signs. Russian language. - Minsk, 1988. - Issue 8.
3. Valgina N.S. Modern Russian language: Syntax: textbook. 4th ed., Rev.-M.: Higher. school, 2003.-416 p.
4. Velichuk A.P. On the specifics of the connection in the modern Russian language (composition and connection): abstract of diss. candidate of philological sciences. - M., 1961. -16 p.
5. Vinogradov V.V. Basic questions of sentence syntax. Select. tr. Studies in Russian grammar. -M.: Nauka, 1975. -S. 254-294.
6. Zhdanova O.P. On the place of the adjunct in a series of syntactic relations. Syntax and punctuation. -Ufa, 1975. -S. 145.
7. Kryuchkov S.E. About connecting connections in the modern Russian language. Issues of the syntax of the modern Russian language. Uchpedgiz. -M., 1950.-400 p.
8. Lozanovich F. T. Linguistic features of a newspaper essay as a genre of journalism (Stylistic and syntactic functions of connecting constructions: abstract of diss. of Candidate of Philology. Sciences. - Rostov n / D., 2000. -19 p.
9. Ovsyaniko-Kulikovskiy D.N. The syntax of the Russian language. -SPb., 1912.-301 p.

UO'K: 821.512.122

BADIIY TARJIMANING LEKSIK MUAMMOLARI VA TRANSFORMATSIYA USULLARIDAN FOYDALANISH YO'LLARI

S.N.Fazildinova, o'qituvchi, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlar tarjimasida muhim o'rin egallagan leksik (transkriptsiya, translitertsiya, jumalarni qo'shish, konkretlashtirish va umumlashtirish, tushirib qoldirish), usullari haqida rus, ingliz va o'zbek olimlari tomonidan berilgan ta'riflar umumlashtirilib misollar bilan tushuntirilib beriladi. Shu bilan birga, mumtoz adabiyotimizning yirik vakillaridan biri Alisher Navoiyning "Xamsa" si tarkibidagi ikkinchi dostoni "Farhod va Shirin" ning ingliz tiliga

shoir va tarjimon A'zam Obidov tomonidan qilingan tarjimasida qo'llanilgan ba'zi leksik transformatsiya usullari misollar orqali yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: tarjima, tarjima texnikasi, transformatsiya usullari, leksik transformatsiyalar, grammatik transformatsiyalar, kalkalash, umumlashtirish, konkretlashtirish, modulyatsiya

Аннотация. В данной статье приёмы лексических (транскрипция, транслитерация, сложение предложений, конкретизация и обобщение, опущение), которые играют важную роль при переводе художественных произведений. При этом на примерах будут освещены некоторые приёмы лексической трансформации, использованные в английском переводе эпоса Алишера Навои «Фархад и Ширин» на английский язык поэтом и переводчиком Азамом Обидовым

Ключевые слова: перевод, приёмы перевода, приёмы трансформации, лексические трансформации, грамматические трансформации, моделирование, обобщение, конкретизация, модуляция

Abstract. In this article, it is observed and generalized the theories and the views given by Russian, English and Uzbek scholars to the translation techniques such as lexical techniques (transcription, transliteration, addition, concretization and generalization, omission), that play an important role in translation of works from one language into another. At the same time, examples will highlight some of the techniques of lexical transformation used in the translation of great poet Alisher Navoi's epic "Farhad and Shirin" into English done by the poet and translator Azam Obidov

Key words: translation, translation techniques, transformation methods, lexical transformation, grammatical transformations, modelling, generalization, concretization, modulation.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlar qatorida milliy madaniy merosimizni qayta tiklash va rivojlantirish, ularni butun jahonga tanitish borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Mana shunday ulug' ishlar qatorida mumtoz adabiyotimiz vakili Alisher Navoiy asarlarini, g'azallarini asliyatdan G'arbiy Yevropa tillariga, xususan, ingliz tiliga tarjima qilish ko'plab mahoratli va shu bilan birga yosh tarjimonlarimizga kuch va ishtiyoq bag'ishladi. O'zbekistonlik bir necha navoiyshunos shoirlar, yozuvchilar tadqiqotchilar allaqachon bu ishga bel bog'laganlar. Va albatta ularning bir nechtalari shoir g'azallaridan bir nechtasini horijlik tarjimonlar bilan hamkorlikda tarjima qildilar va dunyo ommasiga taqdim etdilar. Bulardan bir nechitasi, ya'ni, A'zam Obidov, Qosimboy Ma'murov, Dinara Sultonova, Gulnoza Odilova, Dilnavoz Yusupova va Aida Bumatovalar Navoiyni butun dunyoga tanitishda jonbozlik ko'rsatishmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi.

Asliyat matniga mos va teng bo'lgan matn yaratish tarjima jarayonining negizini tashkil etadi. Ayni o'sha moslik va tenglikni ta'minlash, asliyat matnini tushunish, uqishdan boshlanadi va muvofiq tarjima qilingan matnni yaratish bilan tugaydi. Tarjima muvofiqligi turli turli leksik va grammatik transformatsiyalarga muhtojdir. Asliyat va tarjima birliklari o'rtasida bevosita aloqa bor bo'lib, birlamchi matndan qandaydir transformatsiyalar vositasida tarjima birliklarini hosil qilish mumkin. Tarjima transformatsiyalari deganda asliyat birliklaridan tegishli ma'noda tarjima birliklariga o'tishda qo'llaniladigan operatsiyalar tushuniladi [11, 32]

Shuni aytib o'tish joizki, tarjima bu bir asarni qayta yaratish demakdir. Sababi, o'zbek va ingliz tillari turli til oilasiga mansub bo'lgan, bir-biriga mutlaqo yaqin bo'lmagan tillar hisoblanadi. Shubhasiz, tarjimonlarimiz ushbu asarlar tarjimasida tarjima amaliyotida juda muhim o'rin egallagan transformatsiya usullaridan keng foydalanishlari o'rindir. Quyida Alisher Navoiyning "Xamsa"si tarkibiga kiruvchi "Farhod va Shirin" dostonining nasriy bayonini A'zam Obidov tomonidan qilingan tarjimasida qo'llanilgan transformatsiya usullari haqida fikr yuritimiz.

Metodlar. Shu kungacha ko'pchilik tadqiqotchilarimiz transformatsiya tushunchasiga turli ta'riflar berishgan. Masalan, Komissarovning ta'rifiga nazar solsak. Uning fikricha, ko'rsatilgan ma'noda asl birliklardan tarjima birliklariga o'tishni amalga oshirish mumkin bo'lgan transformatsiyalar tarjima transformatsiyalari deb ataladi.[7, 38]

“Transformatsiya ko‘pchilik tarjima usullarining asosidir. U rasmiy (leksik yoki grammatik o‘zgarishlar) yoki semantik (semantik o‘zgarishlar) komponentlarini o‘zgartirishdan iborat. [12, 45]

Tarjima transformatsiyalarining ko‘plab tasniflari mavjud bo‘lib, aksariyat tilshunoslar barcha tarjima transformatsiyalarini leksik, grammatik va aralash (yoki murakkab) larga ajratadilar.

Fiterman A.M. va Levitskaya T.R. tarjimadagi o‘zgarishlarning uchta turini ajratib ko‘rsatadilar.

1. Grammatik o‘zgarishlar (o‘zgartirishlar, o‘chirish va qo‘shimchalar, gaplarni qayta tuzish va almashtirish);

2. Stilistik transformatsiyalar (sinonimik almashtirish va tavsifiy tarjima, kompensatsiya va boshqa turdagi almashtirishlar)

3. Leksik o‘zgartirishlar (jumalarni qo‘shish, konkretlash va umumlashtirish, tushirib qoldirish) [8, 110]

L.Barhudarov tarjima transformatsiyalarini to‘rtta turga bo‘ladi: joyni o‘zgartirish, almashtirish, qo‘shish, tushirib qoldirish. Joyni o‘zgartirish tipida asliyat matniga nisbatan tarjima matnida til elementlari tartibi o‘zgartiriladi. Bu, ko‘pincha so‘zlar va so‘z birikmalari, qo‘shma gap bo‘laklari va matn bag‘ridagi mustaqil gaplarga daxldor.

L.Barhudarov “tushirib qoldirish” deb asliyat matnida ma‘no jihatidan ko‘payib, ortib ketgan so‘zlar tarjima matnida tushirib qoldirilishini nazarda tutadi. Masalan, juft sinonimlar, teng ma‘noli so‘zlarning tushirib qoldirilishi asliyat matniga putur yetkazmasligi mumkin. Olim transkripsiya, transliteratsiya kabi fonemalar darajasidagi morfemalar, so‘zlar va so‘z birikmalari, gap va matn darajasidagi tabdil usullarini tarjima birliklari muammolari doirasida ko‘rib chiqadi [3, 24].

V.Komissarov, L.Barhudarov tarjima transformatsiyalarini umumiy ravishda uchga-leksik, grammatik va leksik-grammatik tiplarga bo‘ladi [7, 49]. Tarjima jarayonida qo‘llaniladigan leksik transformatsiyalarning asosiy tiplari quyidagi tarjima usullarini o‘z ichiga oladi:

- transkripsiya va transliteratsiya;
  - kalkalash usuli;
  - leksik-semantik almashinuv (umumlashtirish, konkretlashtirish va modulyatsiya usuli)
- Grammatik transformatsiyalarda qo‘llaniladigan tarjima usullari:
- sintaktik o‘xshatish (so‘zma-so‘z tarjima usuli);
  - jumla tuzilishini o‘zgartirish (jumalarni bo‘lish yoki birlashtirish);
  - grammatik almashtirishlar (so‘z shakli, nutq bo‘lagi yoki gap bo‘laklarini almashtirish).

Natijalar. Endi yuqoridagi usullarga sharh bergan xolda tadqiqot ob‘yektimiz Alisher Navoiyning “Xamsa” si tarkibiga kiruvchi ikkinchi doston “Farhod va Shirin” ning inglizchaga tarjima qilinganda qo‘llanilgan ba’zi bir leksik transformatsiyalarni tahlil qilamiz. Tarjimon A‘zam Obidov dostonni tarjima qilishda yuqorida keltirilgan barcha tarjima transformatsiyalaridan keng va unumli foydalangan. Masalan, leksik transformatsiyalar tipiga kiruvchi transkripsiya va transliteratsiya usuli asosan atoqli otlarni, geografik joy nomlarini va realiyalarni tarjima qilishda foydalanilgan bo‘lsa so‘z birikmalarini kalkalash va yarim kalkalash usullari orqali, ayrim umumiy ma‘no beruvchi so‘zlar esa tarjimada konkretizatsiya yoki aksincha bo‘lgan hodisasiga duch kelgan.

Shu o‘rinda *transkripsiya* so‘ziga ta’rif beradigan bo‘lsak, bu, tarjima qilinayotgan tildagi so‘zlarni boshqa tilga tovush ya’ni eshutilishi bo‘yicha o‘girish demakdir. *Transliteratsiya*– biror yozuv harflarini boshqa yozuv harflari bilan berish, ko‘rsatish. Tarjimada joy va kishi nomlari, turli atamalar va milliy madaniyatga xos bo‘lgan so‘zlarni boshqa til belgilari yordamida aynan ifodalashdir. Transliteratsiya qo‘llanilishi tarjima tilida realiyalarga to‘g‘ri ekvivalentlarning yo‘qligi bilan sharhlanadi. Bu hol, birinchidan, ikki xalqning taraqqiyot yo‘llari va hayotining ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari turlicha bo‘lganligi, ikkinchidan, realiyalarning ko‘p ishlatilishi tarjima tili ularni hazm qila olmasligi va o‘quvchi uchun realiyalar ajib anglashilmovchiliklar keltirishi bilan tushuniladi” [7, 62-63]

Taxlillar. Yuqorida ta’kidlaganimizdek A‘zam Obidov “Farhod va Shirin” dostonini ingliz tiliga tarjima qilganda leksik va grammatik transformatsiya turlaridan keng foydalangan. Masalan, quyidagi jadvalda dostonidagi eng ko‘p uchraydigan atoqli otlar, geografik joy nomlari va ayrim realiyalarni tarjima qilishda qo‘llagan leksik transformatsion almashtirishlarni kuzatamiz.

Dostondagi aksar atoqli otlar: *Qorun, Farhod, Shirin, Majnun, Boniy-Boniy* kabi; yulduzlar nomi: *Suho (star)* va juda ko'p realiyalar, jumladan, *Alam, Balo, Abjad* va boshqalari translitertsiya yo'li bilan tarjima qilingan bo'lsa, joy nomlari: *Iran, Badakhshan*; millat va elat nomlari: *Moghul*; realiyalar *kagan, khan, vizier, oud*; dinga oid so'zlar: *Koran* va boshqalar uchun asosan transkripsiya usulidan foydalanib tarjima qilingan.

Yuqorida ko'rsatilgan transformatsiya turlaridan tashqari yana boshqa bir usullar mavjud. Bulardan biri kalkalash usulidir. Bu asliyatdagi leksik birikmani uning tarkibiy qismi, morfemalar yoki so'zlarni tarjima matndagi leksik muvofiq so'zlar bilan almashtirish usulidir. Ko'pincha bu usul bir necha tarkibiy qismdan iborat bo'lgan so'z birikmalarini tarjima qilishda qo'llaniladi. Kalkalash to'liq yoki qisman amalga oshirilishi mumkin. Qisman kalkalshda so'z birikmasining bir elementigina tarjima qilinadi boshqa elementi transkripsiya yoki transliteratsiya qilish usuli bilan o'g'iriladi. Masalan, "Farhod va Shirin" dagi *Elbrus tog'i- Elbrus mountain, sandal yog'ochlari-sandalwoods* tariqasida qisman kalkalshga, *Hulkar to'pi- Coma Cluster* to'liq kalkalashga misol bo'ladi. Qisman kalkalshda so'z birikmasining biri transkripsiya yoki translitertsiya usulidan, ikkinchi qismi esa tarjima qilish yo'li bilan yasaladi.

Leksik transformatsiyalarning uchinchi turi bu leksik-semantik almashtirish usulidir. Leksik-semantik almashtirish usuli bu asliyatdagi leksik birliklarni o'z maa'nosiga to'g'ri kelmaydigan, ammo mantiqan ekvivalentlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi leksik birliklar bilan almashtirishga aytiladi. Bunday almashtirishlar konkretlashtirish (konkretizatsiya), umumlashtirish (generalizatsiya) va modulyatsiya (ma'noni rivojlantirish) usullari orqali amalga oshiriladi.

Konkretizatsiya deb asliyatda keng mazmun bilan tushuntirilgan so'z yoki so'z birikmasini tarjima matnida ancha konkret mazmunga ega so'z yoki so'z birikmasiga almashtirishga aytiladi.

Generalizatsiya deganda asliyatdagi tor ma'noga ega leksik birlik tarjima matnida keng ma'noli so'z bilan almashtiriladi. Bu usulni konkretizatsiyaga nisbatan mutlaqo teskari transformatsiya deb atash mumkin. Shuni aytib o'tish muhimki, agar kontekstda biror-bir predmetning aniq tavsifi reseptor uchun muhim bo'lmasa generalizatsiya usulini qo'llash xato bo'lmaydi. [12, 67]

Asarning tarjimasidan misollar keltirsak:

-Chin mamlakati o'sha chinlik naqqoshlar chizgan rasmlarning ham rashkini keltiradigan darajada go'zal bo'lib, xatto jannat bog'lari ham unga hasad bilan boqadi [1,19]

Tarjimasi: *The breathtaking landscapes of China held such beauty that even those intricably embroidered patterns created by Chinese craftsman gave way to jealousy and even the paradisaal gardens of that realm gazed on in envy* [2,17]

Yuqorida berilgan gapdagi "naqqosh" so'zining O'zbek tilining izohli lug'atida "naqsh ishlovchi, o'ymakor, bo'yoqchi, gul yaratuvchi usta" kabi ma'nolari berilgan [16,30]. Aynan shu so'zlarni Cambridge Dictionary dagi tarjimalari "someone who paints pictures, someone who paints surfaces such as walls and doors" ma'nolarini beruvchi "painter" so'zi ekanini ko'rish mumkin. Lekin tarjimon aynan rassom so'zidan voz kechib "craftsman" ya'ni "hunarmand" keng ma'noli so'zidan foydalangan.

Modulyatsiya usulida asliyatdagi so'z yoki so'z birikmasi tarjima matnda mantiqan ekvivalent ma'no beradigan birlik bilan almashtiriladi. Modulyatsiya jarayoni asosan o'xshashlikka asoslangan bo'lib, bir necha xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ularning eng ko'p tarqalgan shakli metonimik va metaforik almashtirishlardir. Metaforik almashtirishlar ham bir necha turlarga bo'linadi:

- Metaforizatsiya-metaforik bo'lmagan ifodani metafora bilan almashtirish,;
- qayta metaforizatsiya-asl tildagi metaforaviy birlik tarjima tilidagi boshqasi bilan almashtiriladi
- demetaforizatsiya-asl tildagi metaforaviy birlikni tarjima tilidagi metaforik bo'lmagan birlik bilan almashtirishdir.

-Uning tunggi oromgohida yangi bir oy tug'ildi. .

Tarjimasi: *-A new moon was boirn in his bedroom*

Ushbu gapni tarjimon modulyatsiyaning ikkinchi tipidan, ya'ni qayta metaforizatsiyadan foydalanib tarjima qilgan. Asliyat matndagi bolaning oyga o'xshatilishi va tarjima tilida ham xuddi

shu leksika bilan berilishi ma'noga putur yetkazmagan, balki jumlaning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillari ikki turli til oilasiga mansub tillardir. Shuning uchun tarjimada leksik, grammatik hamda murakkab transformatsiya usullaridan foydalanish asiyat matnining tarjimadagi adekvatligini ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Tarjimon Azam Obidov Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonini tarjima qilar ekan yuqoridagi kabi transformatsiyalardan unumli foydalangan. Bu ishimizda asosan taxlil leksik transformatsiyalar asosida qilindi. Taxlillar shuni ko'rsatadiki, milliy madaniyatga xos so'z va iboralar, atoqli ismlar va realiyalar asosan ushbu yo'llar orqali tarjima qilinadi. Shunda ushbu madaniyatning asl tasviri boshqa tilga ko'chganda o'z rangini yo'qotmaydi. Tarjimon asosan olimlar Sh. Sirojiddinov, V. Komissarov va Ya. Rezker tomonidan tasniflangan transformatsiya usullaridan keng foydalangan.

Alisher Navoiyning durdona asarlari G'arbu-Sharqni birdek maftun etish darajasida go'zaldir. Ana shu boyligni bor ranglari bilan keng xorij auditoriyasiga taqdim etish tarjimonlarimiz oldida turgan dolzarb vazifa va muqaddas burchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. "Farhod va Shirin" nasriy bayon muallifi G'afur G'ulom – Toshkent: 1975. –245 bet.
2. Alisher Navoiy. Farhod and Shirin. Translated by A'zam Abidov –Tbilisi-Tashkent: 2018. – 374 bet.
3. Barhudarov L. Yazik i perevod Moskva: –188
4. Fazildinova, S. N. (2022). The matters of translating the figurative language devices used by Alisher Navoi in description of word, language and speech ethics. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2022(1), 106-118.
5. Fazildinova, S. (2020). Some lexical features of translating binomial pairs from uzbek into english (on the material of "Alexander's wall" by Alisher Navoi). *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2020(1), 85-94.
6. Hamroyev H. Milliy so'zlar –realiyalar va badiiy tarjima. 159 b.
7. Komissarov V.N. Theory of translation (linguistic aspects) - Moscow: –1990.
8. Levitskaya T.R, Fiterman A.M. The problems of translation on the material of the contemporary English language –.Moscow: –1974
9. Nematovna, F. S. (2021). Using the simile in the classical literatures and the problems of translating them from uzbek into english on the base of "Alexander's wall" by Alisher Navoi. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(11), 326-329.
10. N.M. Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. Birinchi kitob (XVII asrgacha) – Toshkent:–1976. – 444 bet.
11. Sirojiddinov Sh., Odilova G. Badiiy tarjima asoslari. Monografiya. –Toshkent: 2011.
12. Я.И. Рецкер Теория перевода и переводческая практика –М.:2007
13. Федоров А. Б. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) Москва Издательский Дом, «Филология Три» Санкт-Петербург 2002, –348 с.
14. O'zbek tilining izohli lug'ati N-30 b.

UO'K 81'23

FRANSIZ TILI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARINING KELIB CHIQISHIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

A.A. Gaffarov, o'qituvchi, Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz tili frazeologik birliklarining kelib chiqishiga doir ayrim mulohazalar berilgan. Unda fransuzcha frazeologik birliklarning tarixiy etnik xususiyati, tarkibi, qo'llanilishi, frazeologik birliklarning obrazlari, terminologik jihatdan boshqa tillardan kelib chiqishi va ularning bugungi kunda ham iste'molda qo'llanilishi borasida tahliliy fikrlar asosida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, e'tiqod, urf-odat, etnik, frazeologizm, iqtibos, tafakkur, nutq birligi

Аннотация. В данной статье представлены некоторые соображения о происхождении фразеологизмов французского языка. В ней на основе аналитических мнений рассматривается исторический этнический характер французских фразеологизмов, их состав, употребление, образы фразеологизмов, их терминологическое происхождение из других языков и использование в современном употреблении.

Ключевые слова: фразеологизмы, вера, традиция, этнос, фразеология, цитата, мысль, речевая единица.

Abstract. This article presents some considerations on the origin of phraseological units of the French language. In it, the historical ethnic character of French phraseological units, their composition, their use, the images of phraseological units, their terminological origin from other languages and their use in today's consumption are discussed on the basis of analytical opinions.

Key words: phraseological units, faith, tradition, ethnicity, phraseology, quote, thought, speech unit

Fransuz tilidagi frazeologik birliklarining kelib chiqishi borasida fikr yuritar ekanmiz, fransuz tilining doimiy va uzluksiz rivojlanishi tufayli ushbu mavzu dolzarbdir, chunki nutqda u yoki bu frazeologik birlikning ma'nosi va imkoniyatlarini tushunish ona tilida so'zlashuvchi bilan nutq aloqasini to'g'ri yo'lga qo'yish uchun zarurdir. Bu esa tildagi nutqning jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ko'pgina frazeologik birliklar grammatik tuzilishi, ularni tashkil etuvchi so'zlarning tushunarsiz ma'nosi tufayli tushunish qiyin bo'lib chiqadi. Frazeologik birikmalar barqaror, ammo moslashuvchan burilishlar bo'lib, ularning ma'nosi alohida kalit so'zlar orqali aniqlanadi. Frazeologizm tilning maxsus birligi sifatida bir qator xususiyatlarga ega: semantik yaxlitlik, takroriylik, strukturaning bo'linishi. Semantik yaxlitlik deganda frazeologik birlik ma'nosining uning tarkibiy qismlari (so'zlari) ma'nosidan kelib chiqmasligi tushuniladi.

Frazeologik birlik - bu nutqda takrorlanadigan va umumiy yaxlit ma'noga ega bo'lgan, muvofiqlashtiruvchi yoki bo'ysunuvchi iboralar yoki jumlar modeliga asoslangan so'zlarning erkin bo'lmagan birikmasidir.

A.V. Kuninning so'zlariga ko'ra, "frazeologiya - bu til xazinasidir. Frazeologik iboralar turli tarkibli frazeologik iboralar bo'lib, ular tarkibi va qo'llanishi jihatidan barqaror, semantik ifodalangan, shuningdek, erkin ma'noga ega bo'lgan so'zlardan tashkil topgan. [7, b. 10]

Fransuz tilida frazeologiyaning kelib chiqishining bir necha yo'llari mavjud: to'g'ri fransuz frazeologiyasi, frazeologik birliklarning terminologik kelib chiqishi, shuningdek frazeologik o'zlashmalardir. Keling, ularni batafsil ko'rib chiqaylik. Bunda ularning turli usul va yo'nalishlarda namoyon etilishini ko'rish mumkin.

1) To'g'ri fransuz frazeologiyasi. Bunda bu tilning frazeologik birliklarining obrazlari xalq hayotining moddiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridan olib kelingan. Bu hududlar uning tarixi, turmush tarzi, madaniyati, ruhi, tafakkur tarzi va hokazolarni aks ettiradi.

Masalan: "pendre la crémaillère" – uyga ko'chib o'tish kechasini nishonlash.

Bu fransuz odatiga asoslangan bo'lib, unga ko'ra, yangi uyda joylashgan odamlar qozonni osib qo'yish uchun xizmat qilgan kaminga tishlari bo'lgan tayoqni o'rnatdilar. "Crémaillère" so'zi bu tayoqqa ishora qiladi. [5]

2) Frazeologik birliklarning terminologik kelib chiqishi. Bu guruhga tarixiy fakt yoki voqealar, xalq afsonalari va e'tiqodlari, fransuz xalqining urf-odatlar va urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklar, shuningdek, tarixiy iboralar va iqtiboslar asosida vujudga kelgan frazeologik birliklar kiradi. Turli adabiyotlardan chiqqan latifalar yoki frazeologik birliklar va shu tarkibdagi iboralar hisoblanadi. Bundan tashqari, ushbu turkumga shaxs bilan bog'liq va jonli va jonsiz tabiatga ega frazeologik birliklar kiradi. [6, b. 261]

- tarixiy faktlar asosida vujudga kelgan frazeologizmlar.

Masalan: "Paris vaut bien une messe!" (Parij ommaviy tadbirga arziydi!). Bu iqtibosli frazeologik birlikni fransuz taxti uchun protestant dinidan voz kechgan va 1593 yilda katoliklikni qabul qilgan Genrix Navarrskiy aytib o'tganligini ko'rishimiz mumkin.

- shaxs yoki uning tanasining bir qismi bilan bog'langan frazeologik birliklar.

Masalan: homme de lettres (yozuvchi), à l'oeil (ko'z oldida)

- Tabiat bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklar jonsiz tabiatning element va moddalariga asoslanishi mumkin.

Masalan: faire feu de tout bois (har qanday o'tinni yoki yog'ochni yoqish,)

se ressembler comme deux gouttes d'eau (ikki tomchi suvdek o'xshamoq, quyib qo'ygandek bir-biriga o'xshamoq). [5]

3) Frazeologik birliklarning terminologik kelib chiqishi.

Terminologik kelib chiqishi turli kasblar, sport, ovchilik, turli o'yinlar va hokazolarga asoslangan frazeologik birliklar kiradi [6b./269].

Ilgari bunday iboralar muayyan faoliyatda to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llanilgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ularning ma'nosi ko'chma ma'noga ega bo'lgan. Bu hodisa harbiy ishlarga ham xos edi.

Masalan: faire long feu (yonib ketish, noto'g'ri otish, muvaffaqiyatsiz).

Ilgari, porox qurolidan foydalanganda, bir qancha moslamalar bilan yondirilgan, porox darhol yonmagan va tez o'q otilmagan, u muvaffaqiyatsiz deb nomlangan. Ovchilikka oid iboralardan kelib chiqqan frazeologizmlar ham keng tarqalgan.

Masalan: rompre les chiens (noqulay suhbatni buzish).

Bu ibora so'zma-so'z tarjimada itlarni esga olish uchun tarjima qilinadi.

4) Frazeologik o'zlashuvlar fransuz tiliga frazeologik birliklarni boyitish va kiritish usullaridan biri boshqa tillardan sof holatda o'zlashganligidir. Frazeologik o'zlashuvlar frazeologik birliklarning shakllanishining muhim, ammo asosiy manbai emas. Ko'pincha frazeologik birliklar turli tillardan keladi. Eng keng tarqalgan lotin va yunon tillaridan olingan o'zlashma frazeologik terminlar, elementlar va iboralar sanaladi.

Ularning fransuz tilida paydo bo'lishining asosiy usuli adabiyotdir. Ko'pincha lotin frazeologik birliklari fransuz tiliga mufassal shaklida kelmagan, lekin ba'zida ularni tarjimasiz ishlatish mumkin.

Masalan: terra incognita (notanish narsa) fransuz tiliga tarjimasiz ishlatilishi mumkin. Ammo advocatus diaboli (ishonchli ayblovchi, shaytonning himoyachisi) frazeologik birligining fransuz tilida ekvivalenti – avocat du diable iborasi mavjud.

Yunon tiliga kelsak, *l'âge d'or* (oltin davr). Bu birikma fransuz tiliga Gesiodning "Ishlar va kunlar" she'ridan kelgan.

Cheval de Troia (Troya oti) kabi frazeologik birliklar. Ushbu frazeologik birlik Gomer 1 "Iliada" ning she'ridan olingan.

Fransuz tilida ham boshqa tillardan olingan frazeologik birliklar mavjud bo'lib, boshqa tillarda bo'gani kabi fransuz tilida ham ayni shu ma'nolarini saqlab qolganligini ko'rish mumkin. Ammo ularning soni ko'p emas.

Masalan: guerre froide (sovuq urush) iborasi ingliz tilidan (sovuq urush),

bas bleu (ko'k paypoq) ingliz tilidan ham o'zlashtirilgan (ko'k paypoq),

faire fiasco (muvaffaqiyatsizlik) italyancha far fiasco iborasidan kelib chiqqan va hokazo.

Shunday qilib, fransuz tilining frazeologiyasi, boshqa tillar singari, ko'p miqdordagi kelib chiqish manbalariga ega, bu frazeologik birliklarning eng to'liq tasnifi va tizimlashtirilishini ajratib ko'rsatishni qiyinlashtiradi. Ularning manbalari o'tmishga borib taqaladi va fransuz jamiyati faoliyatining deyarli barcha sohalarini qamrab oladi.

Terminologik kelib chiqishi bo'lmagan frazeologik birliklar juda xilma-xil va ko'p qirrali birliklar sanaladi. Ular tarixiy voqealarga, ma'lum bir xalqqa xos hodisalarga, jonli va jonsiz tabiat elementlariga va hokazolarga asoslanishi mumkin. Terminologik frazeologik birliklar avval qo'llanilgan yoki hozir ham bevosita ma'nosida qo'llanilayotgan so'z yoki iboralardan kelib chiqqan, lekin ular majoziy ma'noga ham ega bo'lishi mumkin. Ko'pincha bunday iboralarning tarjimai vaziyat yoki kontekstga bog'liq bo'ladi.

Bundan tashqari, fransuz tilining frazeologik lug'atining to'ldirilishi boshqa tillardan olingan frazeologik birliklar hisobiga ham salmoqli darajada boyiganligini ko'rish mumkin. Shunday qilib, biz fransuz tilining frazeologik fondini to'ldirish manbalari juda xilma-xil ekanligini ko'ramiz. Frazeologik birliklar ko'plab mamlakatlar va xalqlarning etnik-madaniy qadriyatlarini, tarixiy taraqqiyotining turli bosqichlarini o'z ichiga oladi va saqlaydi. Eng mashhur va keng tarqalgan frazeologik birliklar lotin va yunon tillaridan olingan frazeologik iboralar va birikmalar jamlanmasidir, ammo ingliz, italyan va boshqa ko'plab tillardan olingan terminlar ham mavjud bo'lib, bu kabi frazeologik birliklarning ham keng tarqalganligi va hozirgi kunda iste'molda ularning ko'pchiligi keng qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Balli Sh. Fransuzcha uslub. - M.: Chet el adabiyoti nashriyoti, 1961. - 394 b.
  2. Vinogradov VV Tanlangan asarlar. Leksikologiya va leksikografiya. - M., 1977. - S. 140-161
  3. Gak V. G. Fransuz frazeologiyasidagi struktur-semantik guruhlar haqida, "Maktabda chet tili", 1959, No 5. - 115 b.
  4. Ganshina K. A. Fransuzcha-ruscha lug'at. M.: Rus tili, 1977. - 912 b.
  5. Kumleva T. M. Eng zamonaviy fransuz frazeologiyasi.
  6. Nazaryan A. G. Hozirgi fransuz tili frazeologiyasi. M., 1987. - 288 b.
  7. Shanskiy N. M. Hozirgi rus tilining frazeologiyasi. M., 1969. - 192 b.
- <http://www.vokabula.rf/dictionaries/French-Russian-phraseological-dictionary> http://idioms_fr_ru.academic.ru
http://imadin12.narod.ru/french/les_idiomes.html

UO'K 811.11'373

TILSHUNOSLIKDA EVFEMIZMLARNING LINGUOKULTUROLOGIK TASNIFI

D. Gulamova, magistrant, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona
D. Usmonova, katta o'qituvchi, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Til tizimlarining turli tavsiflarini faqat nazariy jihatdan aniqlash kifoya emas. Lisoniy birliklarning nutqiy voqelanishini muloqot sistemasi tarkibida o'rganish inson omiliga e'tiborni kuchaytirishini inobatga olib, quyida tilshunoslikdagi nutqiy evfemizmlarning xususiyatlari haqida mulohaza yuritamiz. Chunki milliy, madaniy o'ziga xoslik o'sha xalqning xulqi, madaniyati va muloqot jarayonida o'z aksini topadi.

Kalit so'zlar: *evfemik ma'no, umumiste'mol evfemizmlari, tibbiy evfemizmlar, okkazional evfemizmlar, metod.*

Аннотация. Недостаточно только теоретически определять различные описания языковых систем. Принимая во внимание, что изучение речевой реализации языковых единиц в системе общения повышает внимание к человеческому фактору, ниже мы обсудим особенности речевых эвфемизмов в языкознании. Потому что национально-культурная идентичность находит свое отражение в поведении, культуре и коммуникативном процессе этой нации.

Ключевые слова: *эвфемистическое значение, распространенные эвфемизмы, медицинские эвфемизмы, окказиональные эвфемизмы, метод.*

Abstract. *It is not enough to define various descriptions of language systems only theoretically. Taking into account that the study of the speech realization of linguistic units within the communication system increases attention to the human factor, below we will discuss the features of speech euphemisms in linguistics. Because the national and cultural identity is reflected in the behavior, culture and communication process of that nation.*

Keywords: *euphemistic meaning, common euphemisms, medical euphemisms, occasional euphemisms, method.*

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida fan va ta'lim integratsiyasi, fanlararo aloqalar, ular orasidagi chegara ancha nisbiy xarakter kasb etmoqda. Binobarin, barcha ilmiy yo'nalishlar qatorida tilshunoslikda ham "...ilmiy va ijodiy izlanishlarni har tomonlama qo'llab- quvvatlash, ular uchun zarur shart-sharoitlar yaratish vazifa"sining belgilanishi fanlar integratsiyasi bo'yicha chuqur izlanishlar olib borish lozimligini ko'rsatadi. Mamlakatimizda davlat tiliga e'tibor ustuvor yo'nalishlardan biri darajasiga ko'tarildi. Shu boisdan ona tilimizni asrab-avaylash, boyitish, undan amaliy foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga, davlat tilining mavqeyini yanada oshirish, dunyo tilshunosligida lisoniy imkoniyatlardan amaliy foydalanishga, til birliklarining nutqda qo'llanishi va ma'no-vazifa xususiyatlarini ochib berishga alohida e'tibor qaratilayotganligining o'ziyoq bu muammoning zaruratini ko'rsatib turibdi.

Adabiyotlar sharhi. Tilning o'ziga xos xususiyatlaridan biri til birliklarining evfemik qo'llanishidir. Evfemik hodisalar o'zida til va madaniyat mushtarakligini aks ettiradi. Ular xalqlarning milliy-madaniy xususiyatlaripaydo bo'lishi va o'sishi bilan uzviy bog'liqdir. Tilshunoslik sohasida evfemizm hodisasi keng tadqiq qilingan. Bu boradagi ishlar sirasiga L.A. Bulaxovskiy,

A.A.Reformatskiy, B.A.Larin evfemizmi tarixiy nuqtai nazardan qadimiy tabu asosida o'rganangan. Rus tilida evfemizlashuvning vosita va maqsadlarini tasvirlash bilan L.P.Krisin, V.P.Moskvin, V.Z.Sannikov, Y.P.Senichkina shug'ullangan. A.M.Kasev, N.S.Boschaeva, N.L.Saakayan, Y.S.Baskova va Y.O.Miloenko dissertatsiyalarida ingliz va rus tillaridagi evfemizmlarning xususiyatlari, G.A.Vildanovning dissertatsiyasida ingliz tili evfemizmlarining gender jihatlari atroflicha yoritilgan. N.Baskakov esa oltoy xalqlari tillaridagi evfemistik nominatsiyalarning muammolarini ochib bergan. O'zbek tilshunosligida N.Ismatullaev va A.Omonturdievning ilmiy ishlarida evfemizm hodisasi, ularning uslubiy xususiyatlari, chorvador nutqida qo'llanuvchi evfemizmlarning lingvistik o'ziga xosliklari maxsus tadqiq qilingan [2-11]. A.Omonturdiev evfemizmi uslubshunoslikning tadqiqot ob'ekti sifatida keng doirada o'rganib, «O'zbek nutqining evfemik asoslari», «Professional nutq evfemikasi» nomli monografiyalarida, «Bir so'z lug'ati», «So'z qo'llash san'ati», «O'zbek tilining qisqacha evfemik lug'ati» kabi ishlarida o'zbek nutqining evfemik asoslarini tadqiq qiladi [9-11].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Evfemik birliklarni o'rganish, ularni tasnif etgan mutaxassislarining ishlari bilantinishish aspektida tasniflarning salmoqlisi mavzuiy tasnif ekanligi ko'rinadi. Xususan, R.Xolder tomonidan qilingan tasnif e'tiborga molik. U leksik-semantik jihatdan evfemizmlarni 60 ta kichik sinfga ajratadi. Bu tasnif evfemizmlarning denotativ mazmuni xilma-xilligidan dalolat beradi. Bundan tashqari, A.M.Kasev evfemizmlarni 10 ta mavzuiy guruhga ajratadi. Unda yana evfemik vositaning ontologik xarakteriga ko'ra tasnifi ham mavjud. Ijtimoiy tasnif evfemizmlar mohiyatini ochishda o'ziga xos o'rin tutadi. U so'zning ma'lum ijtimoiy guruhga tegishliligi asosida amalga oshiriladi. Jumladan, B.A.Larin tasnifini keltirish mumkin. Ayrim tadqiqotchilar tomonidan evfemizmlarning lingvistik tasnifi ham amalga oshirilgan.

O'zbek tilshunoslaridan N.Ismatullaev evfemizmlarni 5 yirik guruhga ajratadi [8]. Bular – tabu bilan bog'liq evfemizmlar, bid'at, irim qilish bilan bog'liq evfemizmlar, ma'nosi qo'pol, aytilish noqulay bo'lgan so'z va iboralar o'rnida qo'llanadigan evfemizmlar, ko'tarinkilik va diniy maqsadlar uchun qo'llanadigan jargon evfemizmlar, stilistik evfemizmlardir. Bunday guruhlarga ajratilgan ifodalar tasnifi esa A.Omonturdiev tomonidan tadqiq qilingan ilmiy ishda o'z aksini topgan. Disfemizmlar tasnifi tilshunoslik sohasida sanoqli tadqiqot ishlaridagina amalga oshirilgan. Masalan, ingliz tilida disfemizm leksik-semantik jihatdan quyidagicha tasnif qilinadi: o'lim, kasallik, jismoniy va ma'naviy nuqsonlarni bildirib keluvchi disfemizmlar; keng doiradagi ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq disfemizmlar; inson nuqsonlari bilan bog'liq disfemizmlar; millatga mansub disfemik nomlar; xudo, iblis (shayton), cherkov marosimlari bilan bog'liq disfemizmlar. Turli xalqlar evfemizmlaridagi madaniy o'xshashliklar ularga yuklangan vazifalarning bir xilligidan kelib chiqadi. Evfemizmlarni vazifalariga ko'ra: tabu – taqiq ifodalovchi evfemizmlar va xushmuomalalik ifodalovchi evfemizmlarga ajratish mumkin [3-6].

Natijalar. Evfemizm filologiya sohasining muhim qismi bo'lib, nutqda evfemizmlardan mohirona foydalana bilish nutq qobiliyatiga ega bo'lishning asosiy belgisidir. Shuning uchun evfemizmlarni o'rganishga katta e'tibor qaratiladi. Binobarin evfemizmlar yuzasidan olib borilgan filologik tadqiqotlarda qator yutuqlarga erishilgan. Lekin shunga qaramay evfemizmlar tilning murakkab hodisasidir. “Eng avvalo, evfemizmlar bu til va nutqdagi universal hodisadir. Tillarning evfemizm faol hosil qilinadigan leksik-semantik maydonlarini qiyoslash tabu tizimidagi farqni, odob va odobsizlik haqidagi tasavvurlarni, millatning lisoniy manzarasida lingvokulturologik xoslikni ko'rsatadi. Har bir til o'ziga xos ifoda tarziga ega. O'zbek tilida evfemizmlar talab qilgan til birligi boshqa tilda, aytaylik, rus tilida bunday ifodaga ehtiyoj sezmasligi mumkin. O'zbek tilida milliy o'ziga xoslikni aks ettiruvchi birliklar orasida shunday birliklar borki, hatto tarjima lug'atlarida ham muqobilini topib bo'lmaydi. Ular lingvokulturologik ahamiyatga ega bo'lganligi bilan ajralib turadi.

Xulosa va munozara. Nutqiy hosilalarda dunyoga keltirmoq ibora-evfemizm variantining tug'moq o'rnida qo'llanishi, bo'yida bo'lmoq ibora-evfemizm ko'rinishi homilador bo'lmoq so'zini almashtirishi, voyaga yetmoq o'rnida yetilmoq so'zining ishlatilishi o'zbek tili lingvo-madaniy tabiatini namoyon etadi. Zero, o'zbek jamiyatiga xos madaniyat va odob-axloq me'yorlari evfemik ma'no orqali, qanday shakllangan (so'z yoki birikma) bo'lishiga qaramay, ro'yobga chiqqan. Xulosa qilib aytganda, nutqda evfemizmlardan foydalanish ko'p hollarda muayyan jamiyatda belgilangan

qadriyatlar, etiket normalari va ijtimoiy madaniy nutqiy me'yorlarga bog'liq bo'ladi. Evfemizmlar kelib chiqishi jihatidan uzoq tarixga ega bo'lgan lisoniy va ijtimoiy-madaniy hodisadir. Evfemizmlarni o'rganish madaniyatlararo muloqot jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni, tushunmovchiliklarni bartaraf etib, muloqotning muvaffaqiyatli va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Pre- zidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – B.13.
2. Larin B.A. Evfemizmlar haqida // Uchen. ilova. Leningrad. un-ta, № 301: Ser. filol. Fanlar: 60-son - L. : Leningrad davlat universiteti, 2011. - S. 110-124.
3. Krysin L.P. Zamonaviy rus nutqidagi evfemizmlar // www/Philology.ru; Moskvina V.P. Zamonaviy leksik tizimidagi evfemizmlar // Vasiliy Pavlovich Moskvina. 2-nashr. - M. : Leningrad, 2007. - 264 b.;
4. Senichkina, E.P. Rus tilining evfemizmlari.- Moskva: Oliy maktab, 2006. - 151 p.
5. Katsev A.M. Zamonaviy ingliz tilidagi evfemizmlar. - Leningrad: Nauka, 2007. - 65 p. // Boschaeva N.Ts. Zamonaviy ingliz tilida kontekstli evfemizm. - Leningrad: Nauka, Leningrad filiali, 2009. - 130 p.
6. Vildanova G.A. Evfemizm va zamonaviy ingliz tilidagi xushmuomalalik printsiplari: gender jihati. - Moskva-Berlin: Direct-Media, 2015. -162 p.
7. Baskakov N.A. Oltoy xalqlari tillarida tabu va totemizm qoldiqlari // Sovet turkologiyasi. - Boku. 2005. No 2. - C. 3–7.
8. Ismatullaev N. Hozirgi o'zbek tilida evfemizmlar: referat. diss. ...sharh. filol. Fanlar. – Toshkent, 2003. – 24 b. // Omonturdiyev A. Evfemik foydalanishning funksional-xizmatlari
9. Mamatov A. O'zbek tili frazeologiyasi shakllanishi masalalari:filol. fanlari d-ri... diss. avtoref. – Toshkent, 2009. – 56 b.
10. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiev E. Nutq madaniyati va uslubi-yatasoslari. – T.: O'qituvchi, 2002. – 160 b.;
11. Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. –T.: O'qituvchi, 1981.
12. Рашидов, Д. (2022). Transport korxonalarini uchun nogironlar tomonidan ishlab chiqarilayotgan maxsus kiyimlar va boshqa mahsulotlar xaridini ko'paytirish orqali nogironlar mehnatini rag'batlantirish. *Scienceweb academic papers collection*.

UO'K 808.5

ERTAKLAR ASOSIDA INSHO TASHKIL ETISH ORQALI O'QUVCHILAR DUNYOQARASHINI O'ZGARTIRISH

F.Gulxanova, talaba, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Har bir inson hayotidagi eng muhim tamoyil bu iymondir. Ishonmoq o'z-o'zidan o'ylash, o'ylash demakdir. Biz fikrlarimizni egallagan narsaga ishonamiz. Inson fikrlash orqali o'z taqdirini, hayotini o'zgartirishi mumkin. Farzandlarimiz tafakkurini rivojlantirishning eng oson yo'li azaldan ertak tinglashdir. Ertaklar bolaning ma'naviy olamini o'zgartiradi, boyitadi, hayotda o'z o'rnini topishiga yordam beradi, ezgulik, insonparvarlik, sadoqatli bo'lish, qahramonlik ko'rsatish kabi fazilatlarini singdiradi.*

Kalit so'zlar: *ertak, xalq og'zaki ijodi, adabiy ertaklar, xalq ertaklar, insho, halollik, rostgo'ylik, saxiylik, adolatparvarlik.*

Аннотация. *Самым важным принципом в жизни каждого человека является вера. Верить – значит, самостоятельно обдумывать, размышлять. Мы верим в то, что занимает наши мысли. Размышляя, человек может изменить свою судьбу, свою жизнь. Самым простым способом развития мышления наших детей является с древних времен слушание сказок. Сказки способны изменить, обогатить духовный мир ребенка, помочь ему в поиске своего места в жизни, привить ему такие качества как способность делать хорошее, быть человечным, хранить верность, совершать героические поступки.*

Ключевые слова: *сказка, фольклор, литературные сказки, народные сказки, сочинение, честность, правдивость, великодушные, справедливость.*

Abstract. *The faith is the most important principle of the life. Believe is the process of self-thinking. We believe in what we are thinking about. Human can change his fortune and life by changing his thoughts. The easiest way of changing our children's thoughts is hearing fairytales. Fairytales help child for changing his inner world, finding his own way in his life, acquiring abilities like as humanism, heroism and goodness.*

Key words: fairy tale, folklore, literary tales, folk tales, essay, honesty, truthfulness, generosity, justice.

Ertaklar insonning ma'naviy va jismoniy kuchiga ishonch ruhi bilan sug'orilgan bo'lib, unda ertak qahramonlari xalq orzu-umidlarini, manfaatini ifodalaydi. Ertaklar azaldan xalqni, ayniqsa, yosh avlodni insonparvarlik, vatanga muhabbat, rostgo'ylik va halollik, mehnatsevarlik, xushmuomalalik ruhida tarbiyalab kelgan. Ertaklarni ko'p eshitgan, o'qigan bolalarning dunyoqarashi keng, axloq normalari shakllangan bo'ladi. Chunki ertaklar bolaga ma'naviy ozuqa berib qolmay, uni kelajakda komil inson bo'lib voyaga yetishida yo'lchi yo'ldoshdir.

Ertaklar yaratilishiga ko'ra: xalq tomonidan yaratilgan ertaklar va yozma ya'ni adabiy ertaklardir. Bunday ertaklar jahon adabiyoti, xususan, o'zbek yozma adabiyotining katta qismini tashkil etadi. Bular orasida chet el ertaknavislaridan Sharl Perro, Aka-uka Grimmlar, Hans Kristian Andersin, A.S.Pushkin, L.N.Tolstoy va boshqalar yozma ertakchilikni rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. O'bek yozma ertakchiligi ham katta tarixga ega. Jadid bobolarimiz Mahmudxo'ja Behbudiy, A.Fitrat, A.Avloniy, H.H.Niyoziyalar o'zlari tuzgan maktab darsliklari uchun ko'plab ibratli ertaklar yaratdilar. Shu bilan birgalikda H.Olimjon, Sh.Sa'dulla, Sulton Jo'ralarning ertakchilik sohasidagi an'analarini X.To'xtaboyev, A.Obidjon, T.Adashboyev, O'.Imonberdiyev kabi ertaknavis muallafimiz davom ettirdilar[6.24].

Andersen o'z ertaklarini yaratishda xalq ogzaki ijodidan unumli foydalandi, ularning orzu armonlarini qog'ozga tushirishga harakat qildi. Ertaklardagi harakter va jonli nutqni yanada mukammallashtirishga erishdi. Shuning uchun ham Andersen yaratgan barcha ertaklar sodda, kitobxon uchun tushunarli bo'lish bilan birga o'quvchilar xotirasida uzoq, vaqt saqlanib qoladi.

A.S.Pushkinning xalq og'zaki ijodi asosida yaratgan "Shoh Saltan haqida ertak", "Baliqchi va baliq haqida ertak", "Oltin xo'roz haqida ertak", "Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak" singari asarlari asrlar osha o'z qimmatini yo'qotmagan va ular yuqorida nomlari sanalgan ertakchilar singari bolalar adabiyotida muhim o'rin tutadi. Ertaklarning mavzulari xilma-xilligi bilan ham e'tiborni o'ziga jalb qiladi. Ularda turli sarguzashtlar, mo'jizaviy hayot tasviri, adolatning g'alaba qilishi, insonning fazilatlarini madhi keng o'rin olgan. Bunday asarlarda ayniqsa, tasviriy san'atlardan, mubolig'adan qayta-qayta foydalaniladi. Eng muhimi tinglovchi yoki kitobxon mubolig'alarining birontasiga shubha bilan qaramaydi. Masalan, "Bulbuligo'yo" ertagida daraxtning barglari zumraddan, mevalari oltindan bo'ladi. Ammo bunday mo'jizalarning sodir bo'lishi hech kimda shubha uyg'otmaydi. Sehrli ertaklarda tilsimli narsa – predmet haqida ham fikr yuritilgan. Masalan: daryoga aylangan oyna, changalzorga aylangan taroq kabi tasvirlarga keng o'rin beriladi. Ertaklarda inson xayoli naqadar cheksiz ekani namayon bo'ladi. Ularda kelajakka ishonch ruhini uyg'otgan. O'z orzuidagi dunyoqarashlarni shakllantirishga muhim manba vazifasini o'tagan. (19.257)

"Zumrad va Qimmat" ertagi o'zbek xalq ertaklarining maishiy ertaklar turkumiga kirib, tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan boshqalardan farqlanib turadi. Bu ertak og'zaki ijodning ajoyib namunasi bo'lib, bolalar maktabgacha tarbiya davridan oldinroq ertakni qayta-qayta eshitishgan bo'ladi. Shuning uchun ham bu ertak asosida insho yozish boshlang'ich sinf o'quvchilariga og'irlik qilmaydi. Biroq o'quvchilar inshoga tayyorgarlik ko'rishayotgan paytda o'qituvchi insho sujetini yana bir bor eslatib o'tishi, unda sodir bo'lgan voqealarga o'z munosabatini asosli holda ko'rsatib o'tishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ertak jujeti quyidagicha: "Zumrad aqlli va mehnatkash qiz. Shu bilan birga hayvonot olamiga, jonivorlarga mehribon. Qimmat esa uning aksi: o'jar, tanti, ishyoqmas. Takabbur va badjahl ona faqat o'z qizini- Qimmatni yaxshi ko'radi. Zumrad faqat unga yoqmaganligi uchungina uni uydan ketkizmoqchi bo'ladi. Chol yuvoshligi va oddiyligi uchun ham badjahl kampirning aytganlarini qilishga, qizini o'rmonga olib borib tashlab kelishga majbur bo'ladi.

O'rmonda yolg'iz qolgan Zumrad yolg'izlanib ham qolmaydi, yirtqich hayvonlarga ham yem bo'lmaydi, chunki unga yordam berguvchilar doimo topilaveradi. Zumrad o'rmonda bir chiroqni ko'rib qoladi. Yaqin borib taqqillatsa, eshikni bir kampir ochadi. Zumradning adashib qolganini eshitgan kampir unga rahmi kelib, uyiga kiritadi. Zumrad aqlli qiz bo'lgani uchu kampirning yumushlariga qarashadi: uyni supuradi, ovqat pishiradi. Kampir Zumradning ishlaridan mamnun bo'ladi. Aslida kampir oddiy kampir emas, sehrli kampir ekan. Tomga chiqib, o'z uyini ko'rib qolib

xafa bo'lgan Zumradga u qizil sandiq sovg'a qiladi. Shunday qilib, hayotda yaxshi fikrlaydigan, mehribon, hammaga yaxshilik qiladigan qizga hayot yaxshiliklarni tuhfa qiladi.

Zumradning qimmatbaho sovg'alar bilan kelganini ko'rgan tanti qiz Qimmat ham shunday narsalarga erishishni xohlaydi. Biroq uning yomon niyati, dangasaligi, xudbinligi umriga zomin bo'ladi"[19.211].

O'qituvchi ertak yakunida hayot qonuniyatlari o'ta mukammal ekanligini, har bir sababning oqibati mavjud bo'lishini, asrlar davomida shakllangan Islom ta'limotida "Zarra misqolchalik yaxshilikning ham, zarra misqolchalik yomonlikning ham javobi bo'ladi" degan hadis borligini eslatib o'tishi o'quvchilarning ertak haqida o'z mulohazalarini to'g'ri va aniq bildirishlariga yordam beradi.

Demak, shaxs tarbiyasi borasida o'qitilayotgan pedagogik-psixologik adabiyotlarimizda, umuman, o'rta ta'lim tizimida yetishmayotgan birgina jihat bu-tarbiya va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi aloqa munosabat shakllarining o'ziga xos qonuniyatlari ishlab chiqilmaganligidir. Yana ham aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, shaxs tuzilishini-ongi, aqli, tuyg'ularini, uning fiziologik va ruhiy jihatlarini qotib qolgan tushuncha va atamalar bilan emas, balki yangi zamonaviy fan yutuqlari bilan asoslash maqsadga muvofiq bo'lardi.

Sinergetika tushunchasi grekchadan o'girilganda ochiq sistemalardagi struktural elementlari orasida energiya va modda almashinuvi jarayonini anglatadi.

Bu sohada muhim tadqiqotlar olib borayotgan SamDUning "Kvant fizikasi" kafedrasida dotsenti E.Eshmatovning fikricha, o'rgatuvchi o'rganuvchining axborot tizimi bilan tegishli aloqa bog'lay olib, uning ichki energetik strukturasiga tegishli o'zgartirishlar kiritish mahoratiga ega bo'lgandagina o'zining vazifasini bajargan bo'ladi. Bu g'oyaning mohiyati shundan iboratki, biz faqat ko'rgan va isbotlangan narsalarga asoslanib xulosa chiqaramiz. Masalan, tabiatdagi turli hil axborot va energiya almashinuvi jarayonlari (yorug'lik nuri, elektr va radio to'lqinlar)ni kuzatamiz. Shuningdek, bunday jonsiz moddalarning ichki energetik strukturasini va ta'sir jarayonini bevosita fizik asboblar bilan qayd qilish mumkin. Biroq insonda kechadigan ruhiy-psixologik o'zgarishlar ham ana shunday kichik energiyalar o'zgarishi oralig'ida yuz bersada, bu jarayonlarni fizik asboblar yordamida nazorat qilish juda murakkab jarayon hisoblanadi. Shuning uchun ham biz tashqi ta'sirlar tufayli inson ichki energetik strukturasida yuz beradigan o'zgarishlarni asosan ularning xatti-harakatlariga va munosabatlaridagi o'zgarishlariga qarab baholab kelganmiz. Shu sababdan ham tabiiy fanlar va gumanitar fanlar orasida qonuniyatlar yo'q deb hisoblanib kelingan.

Umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf o'qituvchisiga "Suv- hayot manbai" mavzusida 1 soatlik tarbiyaviy soat darsini o'tishni taklif qildik. 45 minutlik dars tugagandan so'ng sinfdagi o'ttiz o'quvchini anhor bo'yiga sayrga taklif qildik. Sayr chog'ida kelishilganidek ularning har biriga bittadan qog'ozli qand tarqatib hoziroq yeyishini tayinladik. Oradan o'n minut o'tgach shu narsa ma'lum bo'ldiki, 30 o'quvchidan 11tasi konfet qog'ozini suvga tashashgan, 9tasi yerga tashashgan, 4 o'quvchi konfet qog'ozini qo'lida ushlab turgan, qolgan o'quvchilar konfetni yemagan.

Hozirgina "Suv – hayot manbai" mavzusida dars o'tilishiga qaramay, o'quvchilarda hech qanday ta'sir effekti sezilmagan. qanday xatoga yo'l qo'yildi? Odatda bir necha javoblar tayyor: "o'qituvchi yaxshi dars o'tmagan", "o'quvchilar darsni yaxshi tinglashmagan", "o'quvchilar darsda e'tiborsiz o'tirishgan" va boshqalar. Bu javoblarni odatda bitta javob bilan asoslash mumkin. Agar o'rgatuvchi tegishli usulni tanlab o'rganuvchining energetik strukturasiga o'zgartirishlar hosil qila olsagina ta'lim jarayoni bajarilgan hisoblanadi. Demak, ta'lim jarayonini o'rgatuvchining energetik maydoni bilan o'rganuvchining ehergetik maydoni orasidagi axborot almashinuvi jarayoni deb qarash mumkin.

Odatda bu jarayonga fiziologik va psixologik nuqtai nazardan yondashilib, ma'lumotlar ko'z, quloq va boshqa tuyg'ular orqali bosh miyaga uzatilishi, bosh miyaning javob reyaksiyasi sifatida orqa miyaga uzatilishi va shunga o'xshash ta'sir vositalar orqali izohlanadi. Aslida bu yerda o'rganuvchi va o'rgatuvchilarning energetik strukturalaridagi axborot almashinuv jarayonigina muhim hisoblanadi. Albatta, bu yerda o'rgatuvchining o'rganuvchi bilan o'zaro axborot almashinuvini amalga oshira olish qobiliyati mavjud bo'lishi kerak. Shundagina u o'rganuvchining energetik strukturasiga o'zgartirish yuzaga keltira oladi. Ikkinchi o'tkazilgan tajriba bunga misol

bo'la oladi. Biz bu tajribada yuqoridagi holatni qaytadan takrorladik. Faqatgina bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisiga "Suvni asraymiz" mavzusida insho tashkil qilishni tavsiya qildik. Inshoni tashkil etishda o'quvchilarga yordam sifatida "Tomchivoy", "Bulutcha" singari ertak matnlaridan foydalanildi. O'quvchilar 45 minut mobaynida ertaklar asosida insho yozdilar. So'ng yana o'quvchilar sayrga taklif qilindi.

Tajriba tugagach, yashirin kameradagi tasvirni kuzatdik. Natija quyidagicha: 30 o'quvchidan 1 tasi konfet qog'ozini suvga tashlagan, 4 o'quvchi yerga tashlagan, qolgan o'quvchilardan o'n nafari nariroqdagi axlat tashlanadigan joyga, konfet qog'ozlarining qolgan qismi o'quvchilarning qo'lida qolgan.

Natija yaxshi chiqdi. Bunga sabab o'rgatuvchining tegishli axborotni qay usulda o'rganuvchining energetik strukturasi singirishi edi. O'quvchilarning insho yozish orqali voqealarni qayta-ayta analiz-sintez qilishdilar. Shuningdek, jarayonga o'z munosabatlarini ham qo'shdilar. Masalaning eng muhim tomoni shunda ediki, ertaklar bolalar ongiga kirib borishning eng oson va soda usuli edi. Ertak eshitishni xohlamagan bola bo'lmaydi. Shunday ekan, xabar tarzida berilayotgan axborot dasturi ertak matni tarzida berilganligi va o'quvchilarning insho yozish orqali matnni analiz qilishlari muammoni bartaraf etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu sabab ham ta'lim-tarbiya samarasini ko'rsatdi.

Insho yozish ko'nikmasini shakllantirish aslida boshlang'ich ta'lim davridan boshlansada, uning elementlarini maktabgacha tarbiya davridayoq kuzatish mumkin. Bola gapirishni boshlaganidayoq narsalar, atrof olam, borliq bilan qiziqqa boshlaydi. "Bu nima?" "Nega samalyot ucha oladi?" "quyosh qayerdan chiqadi?" singari savollar paydo bo'la boshlaydi. Ularga javob topishga harakat qiladi. Javob topish asnosida qisman ularga o'z munosabatini ham shakllantiradi. Xuddi shu jarayon, bolaning shaxsiy munosabat bildirish istagi inshoning ilk kurtaklari sifatida bo'y ko'rsatadi. Insho o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, dunyoqarashini shakllantirish bilan birga ta'lim-tarbiyaviy ahamiyat kasb eta oladi. Ayniqsa kichik yoshdagi o'quvchilar uchun matn asosida tashkil qilingan rivoya shaklidagi insholar muhim o'rin tutadi. Matn mavzusini tanlashda kichik hajmdagi ertaklardan foydalanish samaralidir.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning ichki energetik strukturasi sistemaviy xususiyatlarni o'zgartirish bu shaxsning fe'l-atvori, odob-axloqi, ichki dunyosida o'zgartirishlar yasash demakdir. Ilmiy xulosalar va tajribalardan kelib chiqqan holda inson vujudidagi yuzaga keladigan ko'zga ko'rinmas ruhiy-psixologik o'zgarishlar o'ziga xos ilmiy tadqiqni talab etadi. Tahlil va natijalar inson hayotining ma'lum bir izchil qonuniyatga asoslanishini va insoniyatga ezgulik keltirishi mumkin ekanlik tamoyiliga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Адизов Б. Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишининг назарий асослари. Пед. фанл. докт. илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 2003. –280 б.
2. Аминова Ф. Ўқувчиларни мулоқот матни яратишга ўргатишнинг дидактик асослари. Пед.фан.номзоди дисс. Т.: 2007. –
3. Долимов С. Таълимий баён ва иншо. –Т.: Ўқитувчи, 1968. –103 б.
4. Зиёдова Т. У. Матн яратиш технологияси. – Т.: Фан, 2008. –158 б.
5. Зуннунов А., Нурматова М. Ўрта мактабда иншо. –Т.: ТВПХМОИ,1992. –44.
6. Мадаев О. Иншо қандай ёзилади: Ўрта махсус ўқув юрларининг ўқитувчилари учун методик қўлланма. –Т.: Ўқитувчи, 1991. –88 б
7. Матчонов С. Умумтаълим тизимида адабиётдан мустақил ишларни ташкил этиш: Пед. Фан. Доктори ...дисс. –Т.: 1998. –308 б.
8. Хусанбоева Қ. Адабиёт – маънавият ва мустақил фикр шакллантириш омили. Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. –368 б.

UDC 82

MAIN NOTION ABOUT LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

L.E.Holmuradova, PhD, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Dunyoning lug'aviy manzarasi tushunchasi chet tillarni o'qitishda zarurdir. Dunyoning lug'aviy rasmida inson madaniyati va tilda aks ettirilgan etnos elementlari mavjud. Til

xalqlarning madaniyati va an'analarini avloddan avlodga etkazadi. Bu dunyoning lug'aviy rasmini o'rganish, ma'lum bir millatning dunyoqarashini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *til, xalk, lingvokul'turologiya, mentalitet.*

Аннотация. *Понятие о языковой картине мира является необходимым при обучении иностранным языкам. Языковая картина мира несет в себе элементы человеческой культуры и этноса, отраженные в языке. Язык передает культуру и традиции народов из поколения в поколение. Именно изучение языковой картины мира помогает понять мировидение той или иной нации.*

Ключевые слова: *язык, народ, лингвокультурология, менталитет.*

Abstract. *The concept of a linguistic picture of the world is necessary when teaching foreign languages. The linguistic picture of the world carries elements of human culture and ethnoses reflected in the language. Language transfers the culture and traditions of peoples from generation to generation. It is the study of the linguistic picture of the world that helps to understand the worldview of a particular nation.*

Key words: *language, people, lingvoculturology, mentality.*

Introduction. For the last decades, in the world and in our Republic the increasing interest in studying of culture from a position of linguistics and psycholinguistics, first of all is to what stands behind language, behind the speech, behind speech activity, i.e. to the person as to the subject of speech activity. The person as the carrier of a certain culture and speaking a certain language is considered in close relationship with the carrier of culture and national languages. Researchers (Yu.D. Apresyan, Sobolev L.N, Solodub Yu. P, Veysgerber Y. L, Maslova B.A, Kubryakova E. S.) approach consideration of national and cultural specifics of these or those aspects or fragments of a picture of the world from different positions: one take for initial language, analyze established facts of interlingua similarity or divergences through a prism of language system and speak about a language picture of the world; for others the culture, language consciousness of members of a certain lingvocultural community is initial, and the image of the world comes under the spotlight.

Material and methods. Relevance of a research of national and cultural specific of a picture of the world is recognized as world science and practice recently that will well be coordinated with the general tendency of different sciences to place culture in the center of the theoretical constructions anyway connected with studying of the person. The problem of language and culture concerns the development of science about language which doesn't become isolated within own language structure now and demands consideration of extralinguistic factors. It generates such branches of linguistics as anthropological linguistics, cognitive linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, ethno-linguistics, a lingvoculturology and some other. Concrete research of how the language units the person as the national personality in all varieties of the lifetime was not founded. The language picture of the world which has historically developed in ordinary consciousness of the language collect and the set a certain way of conceptualization of reality reflected in the language.

Results. Basic distinctions between these two approaches simply aren't noticed or declared. Research of an image of the world actually is substituted for the description of a language picture of the world from positions of system of the language. As it will be a question of researches executed from the position of different approaches, it is represented and justified as neutral, the usage of the term "world picture" accompanying with specification "language" or replacing the word "picture" with the word "image"

Research of language picture of the world is conducted in two directions, according to them we can speak about this concept. On the one hand, the basis of the system semantic analysis of lexicon of a certain language reconstruction of the integral system of representations reflected in this language is made regardless of that, it is specific to this language or universal, reflecting a "naive" view of the world contrary to "scientific". On the other hand, the separate (lingvo) concepts, characteristics of the language, have two properties and are investigated as they are the "key" for this culture (in the sense that furnish "clue" to her understanding) and at the same time corresponding words are badly translated into other languages: the translation equivalent or in general is absent (as, for example, for

the Russian words melancholy, perhaps, daring, will, restless, sincerity, it is ashamed, it is offensive, inconvenient), or such equivalent in principle is available, but it doesn't contain those components of value which are specific to this word (the Russian words of destiny, happiness, justice, platitude, separation, an offense, pity, morning are that, for example, to gather, to reach, as if)national speech world personality.

Discussion. We believe that opposition of a conceptual and language picture of the world isn't quite correct in the view of a concrete character. The term "language picture of the world" indicates the picture of the world whereas the term "conceptual picture of the world" indicates of what elements this picture is consisted of. Such opposition show that concepts, according to most of linguists, are the main units of a language picture of the world. We accept the submission of the term a "picture of the world", which in the real mirror of human life.

Between a 'world picture' as reflection of the real world and 'a language picture of the world' is difficult relationship, because of the fixing of the reflection. Borders between them are not study yet and analyzed. We try to see the differences between a "picture of the world" and a "language picture of the world". For example: the world is a person and Wednesday in their interaction. Reflection of the world in consciousness, ideas of the person of the world, information on Wednesday and the person is a picture of the world. The information on Wednesday and the person processed and recorded in his mind a language picture of the world.

As the carrier of both a world picture, and a language picture of the world the person - the language identity or some community of people acts. Let's speak respectively about individual and collective pictures of the world. The objective reality create for a person his own picture of the world. Picture of the world consists of :

- a) congenital knowledge - the level of congenital knowledge of people doesn't differ from an animal;
- b) knowledge received by the person as a result of his practical activities - experience of interaction of the person with the nature and society;
- c) knowledge received from texts with which the person gets acquainted through all the life;
- d) knowledge developed in the course of thinking;
- e) knowledge inspired by the native language - "cognitive inheritance, the starting capital provided to her by ethnos".

The picture of the world is formed on the basis of all above-mentioned sources, i.e. information on the world is obtained on various ways. The language picture of the world is based only on the knowledge inspired by the native language, its units and categories. However it is necessary to consider that any knowledge which is possessed by the language personality is caused by the language. World picture - mental education though the thinking of people, a mental complex with consciousness and language. Basic elements of the picture of the world is an informema - some information integrity. The picture of the world is exhibited in language, at gestures, at the art and music, rituals, things, fashion, ways of housekeeping, technology of things, at sociocultural stereotypes of the behavior of people, etc. The language picture of the world is mental education, its elements are concepts, i.e. the marked informema. As an exhibitor of a language picture of the world serves ethnic language.

Apparently, from the above, the basis of differentiation of a "picture of the world" and a "language picture of the world" deals with the representation of information in the language. The picture of the world can be global, universal as human thinking.

In this case a picture of the world have common features as the human thinking. However representatives of different eras, different social, age, groups and different areas of scientific knowledge and professions have different picture of the world even if they speak the same language. All this is closely influenced on the language picture of the world.

Conclusion. The language picture of the world is caused by ethnic language and it is represented though universal elements. Thus, the language picture of the world belongs to a world picture as private to whole, occupying at the same time considerable space in a world picture as knowledge inspired in the person by the native language.

The language picture of the world is capable to display only a part of "an image of the world. It results from a contradiction between infinity of the world and final number of discrete units of language.

The fact that the conceptual picture of the world can be presented by means of spatial (top - a bottom, right - left, the East - the West far - close), temporary (day - night, winter - summer), quantitative, ethical and other parameters is referred as the proof. In the course of knowledge of the world of people constantly develops, corrects a world picture, and it occurs quickly enough. The language picture of the world naturally changes more slowly; it is conservative and has archaic elements of early pictures. These elements form a basis for creation of a new picture of the world and filled it with new sense.

At the same time, the language picture of the world is capable to comprise both archaic and new notions of world picture.

In the course of activity of people learns the objective world and fixes results of knowledge of the word. Set of this knowledge presented in a language form also a language picture of the world which is called also "the language intermediate world", "language representation of the world", "language model of the world". However the term "language picture of the world" is most often used." A huge prize of the person possessing the developed language- is that the world doubles.

The person has the double world which includes both the world of directly reflected objects and the world of images, objects, relations and qualities which are designated by words.

The language picture of the world is a subjective image of the objective world; it bears in itself lines of a human way of a world understanding that is anthropocentrism, which penetrates all language. The language picture of the world - a complete, global image of the world, which is result of all spiritual activity of the person it arises at the person during all his contacts with the world. The language picture of the world performs two basic functions: interpretive, providing vision of the world, and regulatory, serving as a reference point of the person in the world. Besides basic, the following functions are allocated: names (objects, signs, phenomena, processes, states, relations, situations, events, etc.); explications of results of a categorization of the phenomena of reality; identifications of the phenomena of the world; orientations in the world around, socialization, references to a certain culture, to a certain society. Each natural ethnic language has a special picture of the world, i.e. reflects a certain way of perception and the organization of the world.

Language is a mirror which costs between the person and the world. In modern linguistics it is recognized that each language reflects its own picture of the world which is reflected in the language. Therefore in linguistics we speak about a language picture of the world.

REFERENCES:

1. Apresyan Yu. D. An image of the person according to language: attempt of the system description//Chosen works. T. 2. Integrated description of language and system lexicography. M.: 1996,-320-370.
2. Apresyan Yu. D. An image of the person according to language: attempt of the system description//Linguistics Questions. M.: 1995,-266.
3. Bakusheva E. M. Sociolinguistics and the analysis of speech behavior of the man and woman in modern society. Ryazan, M.: 1992,-167.
4. Barkhudarov L. S. Language and translation: Questions of the general and private translation theory. M.: International. Relations, M.: 1975, -240.

UDC 378:004

LANGUAGE STYLE ON SERMON

M.Husanova, teacher, Andijan State institute of foreign languages, Andijan

Annotatsiya. "Va'zdagi til uslubi (katolik)" deb nomlangan ushbu tadqiqot til uslubining turlarini aniqlashga qaratilgan va Voizda qo'llaniladigan eng ustun til uslubidan foydalanishga harakat qiladi. Til uslubining to'rt turi mavjud; ular jargon uslubi, so'zlashuv uslubi, norasmiy uslub va rasmiy uslub. Yozuvchi barcha ma'lumotlarni tavsiflash va tahlil qilish uchun tavsiflovchi sifat usulini qo'llaydi, chunki ushbu tadqiqot ma'lumotlari jumalalar shaklida. U aniqlash, tasniflash orqali tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: til uslubi, jargon uslubi, so'zlashuv uslubi, norasmiy uslub, rasmiy uslub, va'z, Voiz.

Аннотация. Это исследование, озаглавленное “Языковой стиль проповеди (католической)”, предназначено для выявления типов языкового стиля и пытается найти наиболее доминирующий языковой стиль, используемый проповедником. Существует четыре типа языкового стиля; это сленговый стиль, разговорный стиль, неформальный стиль и формальный стиль. Автор применяет описательный качественный метод для описания и анализа всех данных, поскольку данные этого исследования представлены в форме предложений. Он анализируется путем идентификации, классификации.

Ключевые слова: языковой стиль, сленговый стиль, разговорный стиль, Неформальный стиль, формальный стиль, проповедь, проповедник.

Abstract. This research entitled “Language Style On Sermon (Catholic) ” is intended to identify types of language style and tries to find the most dominant language style usage employed on Preacher. There are four types of language style; they are Slang style, Colloquial style, Informal style and Formal style. The writer applies the descriptive qualitative method to describe and analyze all the data, because the data of this research are in form of sentences. It is analyzed by Identifying, Classifying.

Key words: Language style, Slang style, Colloquial style, Informal style, Formal style, sermon, preacher.

There are two kinds of languages, spoken language and written language. Spoken language is an utterance which is formed from sound, such as conversation, speech, storytelling, discussion, radio, television broadcast, and etc. While written language is an utterance which is formed in the written form, such as novels, comics, newspaper, magazines, letters, books, journals, articles, and etc. People use their style to communicate with others both spoken and written language; everyone has their own style when they make a communication to others. They use style so that others can understand what they mean, and get the point of the conversation. Language style that used by person, make person different with other and everyone has language style when communicating. Sociolinguistics explains the differences about language variation classification. Holmes (1992: 138-276) says that there are two kinds of language variation, they are based on user and based on usage.

Language variation based on user:

Regional Variation, Social Variation, Social Dialect, Style, Context, Register.

Regional variation is about where the language is used, related with the geographical areas. Regional differences can be found in vocabulary, pronunciation, and the combination of items as they are placed in sentences, and even language use, for example, the way British say “football” while American say “soccer”. Moreover American English and British English’s spelling are also different, for example “colour” in British way, in American way “color”.

Social variation like education, exposure to urban environment, social mobility, and change in government policies may often cut cross the generally recognized stratification in terms of religion, caste, and mother tongue. The other aspects of sociolinguistics variation besides the correlation with social stratification, which is dependent on region, is the pattern of group interaction and its relation to variation rather than weaken it because the caste distinctions are maintained through linguistic differences besides other symbol.

Social dialect in language might be considered from perspective of differences

between speakers in a variety of dimension, including age, social class and network, race or ethnicity, gender. The social interaction of different castes appears to strengthen variation rather than weaken it because the caste distinctions are maintained through linguistic differences besides other symbol.

Language variation based on usage:

Holmes (2001: 245-46) states that terms style as a language variation which

reflects some changes in situational factors, such as address, setting, task or topic. Style is often analyzed along the scale of formality while register is associated with particular groups of people or

sometimes situations of use. Style is influenced by addresses. Many factors may contribute in determining the degree of social distance or solidarity between people-age relative, sex, social roles, and whether people work together, or the part of the same family. Context is the circumstance surrounding a message. The circumstance might include the setting, the value positions of people and appropriateness of a message. Context is very important, if there are a speaker and don't understand your audience, the message will not come across with widespread reception. If there is a recipient of a message and the recipient cannot figure out a message because your vocabulary is limited, you miss out on the entire meaning of a message.

According to Holmes (2001: 246), some linguists use the terms register narrowly to describe the specific vocabulary associated with different occupational groups.

Yule (2006, 210-211) defines register as a conventional way of using language that is appropriate in a specific context, which may be identified as situational, occupational and topical. Register is a variety of a language used for a particular purpose or in a particular social setting.

Kirszner and Mandell (1978:10-23) divide language style in four levels, they are: Slang Style, Colloquial Style, Informal Style, Formal Style, Sunday Worship

Slang is very informal language that includes now and sometimes not polite words and meanings, and it is often used among particular groups of people and is usually not used in serious speech or writing. Slang refers to words, phrases and uses that are regarded as very informal and often restricted to special context or peculiar to a specified profession class. (example: *"You can't get your phone to work? Just switch it off, move the battery around and turn it back on and Bob's your uncle!"*)

Bob's your uncle means to express when you are dealing with a problem, and it is resolved or easily sorted out.)

Colloquial style is similar to slang, when used in writing it gives the impression of speech. It is not as radical as slang, and it is more relaxed and conversational than formal style. (example: *I can't stand him wearing flip-flops to dinner. It's an act of impoliteness. Flip-flops mean rubber sandals used at the seaside.*)

Informal style is a type of language style used with more familiar people in casual conversation. In informal style, contractions are used more often, rules of negation and agreement may be altered, and slang or colloquialisms may be used. Informal style also permits certain abbreviations and deletions, but they are rule governed. (example: Deleting the "you" subject and the auxiliary often shorten questions. Instead of asking, "Are you going home," a person might ask, "going home?")

Formal style is used in formal setting and is one-way in nature. This use of language usually follows a commonly accepted format. It is usually impersonal and interchange between speaker and hearers. This style usually exists in sermons, rhetorical statement, and questions, speeches, pronouncements made by judges, announcements. (example: Good morning, what I could help to you sir?)

According to the belief and faith of Christians worship is all activities of deeds, words and thoughts devoted to the glory of the name of Christ and can cast out demons.

So that understanding worship which is only a Christian activity within a church building is not the correct understanding. Activities are parts of worship that become the church's gratitude and expressed through praise and worship of God. The Christian Church believes that within every feast of God's worship is present together with His church and reign over the praise of His people. An ordinary Christian worship activity is divided into two parts, namely Praise and Worship and Sermon. Praise and Worship means the church give expression of faith and gratitude to God through singing, dancing, and praying.

While the Sermon has meaning that God speaks to His church through Preacher / Priest in the delivery of His word. Meaning the whole of worship in Christianity is a form of relationship between God and the Church, this relationship is two-way this worship is also a communication of God and His church.

This communication provides a holy religious experience. Word religious relate to the word relegate, Latin meaning binding, so religious means bonding. So worship is not just as a purely philosophical and intellectual experience, but also involves human feelings and actions in the bonds of the relationship with God. The worship performed by the Church exists by faith or trust in the congregation to Jesus Christ as Lord and Savior. This faith is the recognition of the whole church of Christ that Jesus is the way of salvation and life and only through Jesus human beings can be saved from sin and death. "Faith is the foundation of everything we hope for and the evidence of all something we do not see" Hebrews 11: 1. From the sense of Faith like contained in the New Testament can be known that faith is the most basic thing of the Christian life. Faith in Christ is at the heart of Christianity itself. A preacher is usually a person who delivers sermons on religious topics to an assembly of people. A preacher is a teacher common in the congregation; it has an obligation to define an inner atmosphere congregation so that the congregation can more vigorously fulfill its call as a teaching and learning fellowship. According to G.D. Dahlenburg, the priest is a servant who is sent by God to serve and be responsible with what God has entrusted to bring the gospel of truth to all people. The word "pastor" is not found in the Bible. Alexander Strauch mentions that the word Pastor was taken from outside of Christianity to giving a name to a single shepherd or senior in power. The word priest in Cambridge dictionary defined as a person, usually a man, who has been trained to perform religious duties in the Christian church, especially the Roman Catholic Church, or a person with particular duties in some other religions The pastor is a name for religious leaders. The pastor is called to carry out the ministry work inside church or a particular congregation. The work of the ministry, among others preaching the Word of God, serving the sacrament recognized by the church or such congregations and other pastoral or pastoral duties, other than that the pastor is also the leader in the congregation. The Catholic Church believes that God is one, who is present in three persons, namely Name of the Father, Son and the Holy Spirit. Confidence is included in the Nicene Creed and explained in the Catechism of the Catholic Church. The Credo of Nicea is indeed an information center in explaining the problem of beliefs of Christian denominations. As the council activities in Jerusalem, who at that time was the Apostles around the year 50 AD in order to explain the teachings of the Church, it can be rejected measure, for the implementation of the next Church Council, organized by the people Church leadership sustainably. As recorded in the history of Christians, that the last council held by the leaders of the Church throughout history. For the first time the Council of Church was held at the Vatican in 1965. Council events as a form of church effort to unite understanding of Christians in theological issues and problems its relationship with the development of the church and its people, because so far, the church always buffeted by the internal crisis of the church itself, so sects are born within church. The Catholic Church affirms the holiness of all human life, from within content to death naturally. The Jewish Church believes that each person created according to the "image and likeness of God" and that human life should not be measured based on other values such as economy, comfort, personal preference or social engineering. Therefore, the church opposes the activities it believes in destroying or defaming the sacred life, including euthanasia, eugenics and abortions.

REFERENCES:

1. Collins, Florian. 1997. The Handbook of Sociolinguistics. Oxford: Blackwell
2. Holmes, Janet. 2001, An Introduction to Sociolinguistics. New York: Longman.
3. Holmes, Janet. 2013, An Introduction to Sociolinguistics(5thEd), Harlow, England
4. Hudson, R.A. 1980, Language in Sociolinguistics, Cambridge
5. <http://digilib.uinsby.ac.id/2679/4/Bab%202.pdf> (Accessed on 25th January 2018)
6. Jonathan, Michael. 2003. Introduction of Sociolinguistics. New York: Longman
7. Medan Trudgill. 2000, Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society 4th edition London: Penguin Books
8. Wardhaugh. Ronald. 2010, An Introduction to Sociolinguistics. New York: Basil Blackwell, 388pp
9. The Cambridge Dictionary <https://dictionary.cambridge.org/>

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL STUDY OF COGNITIVE FUNCTIONS OF MODERN MODIFIERS IN DISCOURSE (IN UZBEK AND ENGLISH)

Sh.Kh.Ibragimova, teacher, Shahrizabz State Pedagogical Institute, Shahrizabz
Z.N.Islamova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Kognitiv tilshunoslik tilni insonning umumiy kognitiv qobiliyatlari tarkibiga kiritilgan deb hisoblaydi. Kognitiv lingvistika uchun alohida qiziqish uyg'otadigan mavzular orasida tabiiy til turkumlarining tarkibiy xususiyatlari (prototiplik, tizimli polisemiya, kognitiv modellar, aqliy tasvirlar va metaforalar); til tashkilotining ratsionalligi funktsionalligi (ikoniklik va tabiiylik kabi); sintaksis va semantika o'rtasidagi kontseptual interfeys (kognitiv grammatika va qurilish grammatikasi tomonidan o'rganilgan); fon tilidan malakali va pragmatik foydalanish; va munozara va fikr o'rtasidagi munosabat, relyativizm va kontseptual universallik haqidagi savollar alohida e'tibor talab qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tabiiy til turkumlari, o'zgartiruvchilar, lingvistik fanlar, fonologiya, grammatika, leksikologiya.*

Аннотация. *Когнитивная лингвистика рассматривает язык как встроенный в общие когнитивные способности человека. Темы, представляющие особый интерес для когнитивной лингвистики, включают структурные характеристики категоризации естественного языка (такие как прототипичность, системная полисемия, когнитивные модели, мысленные образы и метафоры); функциональность рациональности языковой организации (например, иконичность и естественность); концептуальный интерфейс между синтаксисом и семантикой (изучается Cognitive Grammar и Construction Grammar); умелое и прагматичное использование фонового языка; и отношения между обсуждением и мыслью, вопросы о релятивизме и концептуальных универсалиях.*

Ключевые слова: *категоризация естественного языка, модификаторы, лингвистические дисциплины, фонология, грамматика, лексикология.*

Abstract. *Cognitive linguistics views language as embedded in the overall human cognitive abilities. Topics of particular interest to cognitive linguistics include structural characteristics of natural language categorization (such as prototypicality, systemic polysemy, cognitive models, mental images, and metaphors); the functionality of the rationality of the language organization (such as iconicity and naturalness); conceptual interface between syntax and semantics (studied by Cognitive Grammar and Construction Grammar); proficient and pragmatic use of background language; and the relationship between discussion and thought, questions about relativism and conceptual universals.*

Keywords: *natural language categorization, modifiers, linguistic disciplines, phonology, grammar, lexicology.*

Introduction. The modifier is a secondary clause that indicates the sign of the subject. The sign of the object can also be expressed by the participle. However, if the subject is defined by predictiveness and the sign is imagined as an element that causes affirmation or negation, in the modifiers, the subject is defined by attributiveness, and the sign is imagined together with the subject as a whole.

Typology on a general scientific scale is a method of studying complex objects by comparing them, identifying their common or similar features and combining similar objects into certain classes (groups, types). The typology of languages, or linguistic typology, studies the main, essential features of languages, their grouping, the derivation of general patterns observed in a number of languages, and the establishment of types of languages.

The peculiarity of typology as a section of linguistics is that it is based on a generalization of data from all other linguistic disciplines (phonology, grammar, lexicology, etc.) and finds a way out in the applied sections of linguistics, making it possible to predict difficulties caused by the typological features of different languages, when teaching foreign languages and when translating.

Relevance of the topic. Essentially, these two approaches differ in the epistemological role of natural language. They both agree (and this is their common cognitive origin) that there can be no knowledge without the existence of a mental representation that plays a constitutive, mediating role in the epistemological relationship between subject and object. But while, according to cognitive linguistics, natural languages accurately embody such categorical views of the external world, the generative linguist views natural language as an object of epistemological relations, and not as an intermediate link between subject and object. Cognitive linguistics is interested in our knowledge of the world and how natural language contributes to this. The generative linguist, in contrast, is interested in our knowledge of the language and asks how such knowledge can be acquired given a cognitive learning theory. As cognitive enterprises, cognitive linguistics and generative grammar are equally interested in the mental structures that constitute knowledge. For the cognitive approach, natural language itself consists of such structures, and knowledge of the world is the relevant type of knowledge. For the generative grammarian, however, the knowledge in question is knowledge of the language, and the corresponding mental structures are constituted by the genetic endowment of humans that enables them to learn language. While generative grammar is interested in knowing the language, cognitive linguistics is, so to speak, interested in knowing through language.

The characterization of the “cognitive” nature of cognitive linguistics, as compared with the cognitive nature of generative grammar, which we have just given, suggests that there are two ways in which a direct contrast between cognitive linguistics and generative grammar can be achieved.

First, given the formalist position of generative grammar, cognitive linguistics must attempt to show that an adequate description of the allegedly formal phenomena underlying the formation of generative theory includes semantic and functional factors that go beyond self-imposed limitations. generative framework. In this sense, cognitive linguistics is characterized by a particular working hypothesis about natural language, namely that much more can be explained in natural language on semantic and functional grounds than has hitherto been assumed (a working hypothesis that it certainly shares with many others). pragmatically and functionally oriented linguistic theories). Whenever it turns out that a particular phenomenon is associated with a cognitive function, and not just with a formal syntax, the need to postulate genetically defined formal restrictions on possible syntactic constructions is reduced.

Second, cognitive linguistics must develop a non-autonomist theory of language acquisition that embodies predictions, first, that language acquisition often involves mechanisms and constraints not found in natural language, and, second, to the extent to which there are restrictions on training, which are limited to natural language acquisition, that they will rely at least to some extent on the “information substance” supplied by cognitive systems other than linguistic ones.

Methodology. Research methods are determined by the logic of research and the tasks set. In general, the work was carried out in line with the comparative method. General scientific methods are also used: analysis, synthesis, and classification. To solve particular problems, linguistic methods are used, such as component analysis in its definitional variety, discursive and denotative analyzes, the method of linguistic interpretation of the results obtained and statistical methods.

Analysis of the results. By the end of the XIX century, the dominant comparative-historical paradigm of linguistics in a certain sense has exhausted itself, which was associated with a change in scientific approaches. The typology of languages received a new impetus in connection with the emergence of systemic linguistics at the beginning of the 20th century. The first in this series was the stepped, multilateral typology of languages by E. Sapir [7]. Within the framework of the same systematic approach, there was a return to the problems of typology in the research activities of the Prague Linguistic Circle (V. Skalichka, T. Milevsky and others). Instead of classifying languages, they proposed considering lists of typologically significant features; This direction is called “characterology of languages”. It was in the fundamental work of this direction, “Theses of the Prague Linguistic Circle” (1929), that the terms “typology” and “linguistic type” were first used. Representatives of this trend also began to deal with the level comparison of languages, for example, N. Trubetskoy became the founder of the systemic phonological typology [9]. I.I. Meshchaninov discovered that the relations “subject - predicate – object” are so important that they affect not only

the syntactic systems of languages but also their morphology and vocabulary, therefore they can become the basis for distinguishing the following language types: nominative, ergative and passive [6].

Features of the typology of the 20th century: a level approach: typology should be engaged not only in morphology, but also by other aspects of the language; Politipological approach: all languages are politicological, i.e. combine different typological features to varying degrees; Systematicity: the basis of the typology is not a list of elements, but their ratio in the language system; Functionality: a comparative typology should pay attention not only to the structure but to semantics and the functioning of language units.

Separated typological classes of languages, according to G.A. Klimov, have as their internal stimulus differences in the conceptualization of the world by their carriers. Thus, from one, on the one hand, an orientation to the objective aspect of reality is revealed, on the other hand, to its semantic analysis. G.A. Klimov considered questions of the theory and methods of contentive typological research and gave the main structural characteristics of this system at the level of lexical, syntactic and morphological systems.

What unites the various forms of cognitive linguistics is the belief that linguistic knowledge includes not only knowledge of the language but also knowledge of the world mediated by language. Because of this shift in the type of knowledge that approaches focus on, as opposed to generative grammar, and especially because of the experimental nature of cognitive linguistics, it is sometimes said that cognitive linguistics belongs to the “second cognitive revolution”, while generative grammar refers to the “first cognitive revolution” of the 1950s.

In modern linguistics, cognitive semantics acts as a general theory of conceptualization and categorization, a theory of how a person perceives and comprehends the world around him, and what is his experience of knowing linguistic meanings and expressions.

Conclusion. Thus, in modern linguistic science, the typology and classification of languages according to structural and content features are directly interconnected due to the ever-expanding range of typological problems: one implies the other.

REFERENCES:

1. George Yule. The Study of Language. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. – L: 2010. – 242 p.
2. Ахиджакова М.П. Межкультурные основы в текстовом аспекте современной лингвистики // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. Майкоп, 2012. Вып. 1 (96). С. 182-187.
3. Климов Г.А. Принципы контентивной типологии. М., 1983. 224 с.
4. Мещанинов И.И. Эргативный строй и его отношение к другим языковым структурам // Язык и мышление. Т. XI. М.; Л., 1948. С. 230-236.
5. Петренко Д.И., Штайн К.Э. Лингвистическая палеонтология культуры. Языкознание. Кавказоведение. Ставрополь, 2017. 462 с.
6. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 287 с.

UO'K 808.5

IJODKORNING TIL BILISH VA IJODIY KOMPETENSIYASI FAKTORI

(Tog‘ay Murod misolida)

D.Islamova, dots., Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ijodkorning til bilishi va ijodiy kompetensiyasi XX asr oxirida davrining eng go‘zal va haqqoniy roman hamda qissalarini jonli xalq tiliga yaqin bir individual uslub bilan yaratgan adib Tog‘ay Murod misolida ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ijodkor, ijodkor uslubi, til egasi, ijodiy kompetensiya, verbal-semantik, kognitiv hamda pragmatik daraja.*

Аннотация. *В данной статье языковые навыки и творческая компетентность автора раскрываются на примере писателя Тогая Мурада, создавшего самые красивые и правдивые романы и рассказы своего времени с индивидуальным стилем, близким к живому просторечию конца XX в. 20 век.*

Ключевые слова: творец, творческий стиль, владлец языка, творческая компетентность, вербально-смысловой, когнитивно-прагматический уровень.

Abstract. In this article, the author's language skills and creative competence are revealed in the example of the writer Togay Murad, who created the most beautiful and truthful novels and short stories of his time with an individual style close to the living vernacular at the end of the 20th century.

Key words: creator, creative style, language owner, creative competence, verbal-semantic, cognitive and pragmatic level.

Har bir adabiyotning taraqqiyoti ushbu adabiyot yaratilgan tilning rivoji, uning norma va qoidalarining shakllanishi, leksik, grammatik, semantik va hakoza salohiyatining voqelanishi, xullas, bu tilda dunyo standartlarida badiiy asarlar yaratilishi bilan chambarchas bog'liq. Chingiz Aytmatov jahoniy shuhrati uning dastlab qirg'iz, keyinchalik rus tilida ajoyib asarlar yaratgani, Orxan Pamuk turk tilida zamonaviy dunyo klassiklari asarlari bilan bellashadigan postmodern romanlar yozgani tufayli adabiyot shohsupasiga ko'tarilganlarida o'z ona tillarining salohiyatini ham dunyo mehvarida namoyon qilganlari ma'lum. Zero, akademik D.S.Lixachevning jamiyat hayotida va milliy-madaniy birlik va yuksalishning ta'minlanishida til va til bilishning o'rni va roli haqidagi ushbu fikriga diqqat qilaylik. "Agar madaniyatni ma'naviy qadriyatlar, normalar, bilimlar va an'analarni yaratadigan, saqlaydigan, tarqatadigan va iste'mol qiladigan jarayonning mahsuli deb qabul qilsak, tilni inson va jamiyatning ma'naviy dunyosini shakllantiradigan qadriyat deb hisoblash zarur. Shunday qilib til, turli lisoniy-madaniy guruhlarga mansub millat madaniyatining birlashtiruvchi unsuri (konsentrat) sifatida namoyon bo'ladi"[4, 235]. Binobarin, har bir ijodkor o'z navbatida so'z yaratuvchi ham sanaladi. Garchi u umumxalq tili boyliklaridan foydalansa-da, o'rni bilan yangi so'zlar topadi, mavjud so'zlarga libos kiygizadi, butun jilosini ko'rsatadi, inson tabiati va ongiga ma'naviy ozuqa beruvchi yangi ma'no kasb etuvchi so'zlarni ishlatadi. Badiiy asardagi har bir so'z o'quvchiga estetik zavq beradi[6, 11].

Shuningdek, ijodkorning uslubi, uning til materiallarini o'zlashtirishi va asarda san'atkorona qo'llanishi bilan bog'liq badiiy uslub masalasi borki, u ham "yozuvchining voqelikni individual obrazli o'zlashtirishi, uni estetik – obrazli tasvirlash, individual badiiy talqin qilish usuli bo'lib, uni o'rganish bir qancha filologik, psixologik va falsafiy sohalarining o'zaro hamkorligini talab qiluvchi muammodir. Badiiy asar tilini o'rganish esa yozuvchi uslubi, individualligi va mahoratini aniqlashning muhim bir tomoni, xolos. Agar til – yozuvchi uslubining qalbi ekanini hisobga oladigan bo'lsak, badiiy asarning til xususiyatlarini uning mavzusi, g'oyasi va obrazlari bilan bog'liq holda tekshirish yozuvchi uslubining eng muhim qirralarini aniqlashga olib kelishi muqarrardir[1, 92].

Shu sababli badiiy matn va badiiy nutq tahlili xususida so'z ketar ekan, ijodkorning o'zi ijod qilgan tilni bilish kompetensiyasi va badiiy mahorati, yozish uslubi masalasini ham tadqiqotlar doirasiga tortgan ma'qul. Bu masala o'z navbatida "til egasi" va "ijodkor mahorati" muammosi bilan bog'liq.

Til egasi – ma'lum bir tilni biladigan, bu tilda shakllantirilgan matnlarni tahlil jarayonida va atrofidagi ob'ektiv borliqni tasvirlashda bu tilning tizimli vositalarini qo'llay olish qobiliyati mavjud ekanligi aniqlangan har qanday shaxs tushuniladi. Shuningdek, bu tushuncha individning til haqida tizimli tasavvurga ega bo'lgan va matn funksional tahlilini amalga oshira olish va ona tilisida ijodiy fikrlash va uni badiiy asar darajasida qog'ozga tushira bilish qobiliyatini ham ifodalaydi [2, 185-195]. Bu tushuncha 1989-yilda Y.N.Karaulov tomonidan muomalaga kiritilgan bo'lib, olim til egasi shaxsining uchta asosiy darajasini quyidagicha tasvirlaydi.

1. Verbal-semantik daraja. Bu daraja oddiy til egasi uchun tabiiy bir tilni etarli darajada bilishni, tadqiqotchi uchun esa, ma'lum ma'nolarni ifodalash uchun an'anaviy tasvir usullarini bilish talab etiladi.

2. Kognitiv daraja. Har bir til egasida tushunchalar, g'oyalar, konseptlar kabi bu darajaning birliklari hamda bular yordamida tizim va tartibga solingan OLM shakllangan bo'lishi lozim. Kognitiv darajadagi til egasi bo'lish tadqiqotchiga til, gapirish va tushunish orqali insonning bilish va tafakkuriy jarayonlariga qadar kirib borish imkonini beradi.

3. Pragmatik daraja. Bu daraja insonning maqsad, intilish, manfaat va tamoyillarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichda til egasining nutqiy faoliyatini baholash orqali uning hayotdagi real faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi[3, 3-8].

Demak, til egasi leksika va grammatikaga oid bilimlarga, ma'lum tildagi dunyoning ilmiy va badiiy lisoniy manzarasiga hamda turli adabiy va badiiy mahoratga ega bo'lgan shaxsiyatdir.

Tadqiqotimiz davomida XX asr oxirida davrining eng go'zal va haqqoniy roman hamda qissalarini jonli xalq tiliga yaqin bir individual uslub bilan yaratgan Tog'ay Murodning qay darajadagi til egasi – lisoniy shaxsiyat ekanligi masalasiga ham to'xtalib o'tamiz.

Ma'lumki, til egasini nutqiy faoliyati davomida bu tilda ma'lum bilimlar zahirasiga va dunyo haqida kengroq tasavvurga ega bo'lganini namoyish qilishi, buning uchun u o'z ona tili yoki o'rgangan tilini mukammal bilishi (eng kamida kognitiv darajada), tizimli ma'lumot olgan bo'lishi yoki umr bo'yi izlangan, o'qigan va yuksak saviyadagi adabiyot namunalaridan o'rgangan, ularni ijodiy o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Tog'ay Murod Jek Londonning "Boyning qizi" dramasi va hikoyalarini, E. Seton-Tompsonning "Yovvoyi yo'rg'a" qissasini o'zbek tiliga tarjima qilgan[5,3-4].

Tog'ay Murod o'z ona tilisini juda mukammal egallagan hamda Moskvada ta'lim olgan yillari rus tili va adabiyotini yuqori saviyada egallagan, bu tildan qilgan tarjimalari ijodkorning rus tilini pragmatik darajada bilganini isbotidir.

Tog'ay Murodning qisqa umri va ijodiy faoliyati haqida keng ma'lumotlar qolmagan bo'lsa-da, zamondoshlari – yirik yozuvchi va tanqidchilarning bu nodir iste'dodning betakror ijodi va badiiy mahorati haqida ko'plab fikrlarining guvohi bo'lamiz.

Taniqli yozuvchi Said Ahmad Tog'ay Murodning til mahoratini "so'z zargari" deb baholaydi: "Tog'ay yangi asarini e'lon qilganda tabriklagan do'stlariga yana bitta qissani yozib qo'ydim, deb o'z quvonchini bildiradi. O'sha «yana bitta asar» hadeganda nashriyotga kelavermaydi. Biror besh yil o'tib matbuotda paydo bo'ladi. Shu besh yil davomida Tog'ay "bitgan" asarini o'ngidan chapiga, chapidan o'ngiga o'qib, sahifalarini timdalab-timdalab, ishlayveradi. Har bir so'zni zargar tarozida tortib, jumalarning uzun-qisqaligini chizg'ichda o'lchab, sahifalarning tinkasini quritadi"[7].

Tanqidchi Umarali Normatov adib haqidagi "Jahon adabiyotiga oshufta ko'ngil" maqolasida[8] "Har gal unga duch kelganimda "Nega matbuotda kam ko'rinasiz?" - deb so'rasam, hamisha "O'qiyapman, o'rganyapman, jiddiyroq narsa yozishga tayyorlanyapman", degan javobni olardim. Bunday jiddiy tayyorgarlik izziz ketmadi. Birin-ketin "Yulduzlar mangu yonadi", "Ot kishnagan oqshom", "Oydinda yurgan odamlar" e'lon qilindi, bu asarlarning har biri adabiy hayotimizda jiddiy voqea bo'ldi", deb yozadi hamda Tog'ay Murodning jahon va rus adabiyotidan tinimsiz o'qib-o'rganganligiga va shu sababli asarlarining g'oyat milliy va til jihatidan pishiq chiqishiga erishganini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, XX asr so'ngida yashab ijod etgan ushbu o'zbek yozuvchisining ongida va badiiy tafakkurida o'z ona tilisining eng qimmatli informatsion javohirlari to'plangan va o'zbek tilidan boshqa eng kamida 2-3 tilni bilgani uchun olamning mukammal lisoniy va ilmiy manzaralari mavjud bo'lgan, deyish mumkin.

Badiiy iste'dodning o'sishi va shakllanishi ijodkorning dunyoqarashi bilan ham bog'liqdir. Dunyoqarash o'zlikni anglashning bir shakli deb qabul qilish mumkindir. Ana shu dunyoqarash prizmasi orqali muallif ob'ektiv borliq, dunyoni qabul hamda tafakkur qiladi va baholaydi, ularni o'zi yaratgan asarga singdirib yuboradi. Ijodkorning dunyoqarashi tafakkurining asosini esa u e'timod qiluvchi estetik ideallar tashkil etadi. Tog'ay Murodning dunyoqarashining asosida turuvchi g'oyalarni Turkiston xalqlari va o'zbek xalqining ozodligi, inson erki va huquqlari, Vatanning hurriyati va taraqqiyoti g'oyalari tashkil etgani ma'lum, shu tufayli ularning mashhur romanlari qahramonlari – Dehqonqul bo'lsin, o'z xalqining ozod, ma'rifatli va taraqqiy etgan holda ko'rishni orzu qiladi, bunga erishishning yo'llarini izlab va tafakkur qilib, eziladilar. *Ko'zimga qarasam-qaramasam, Qizil zotini enasini jabduqlayman! Katta ketsam-ketmasam, qishlog'imizga o'ris zotini yonastirmayman!* (Tog'ay Murod. Aqrab qo'rboshi nutqi, "Otamdan qolgan dalalar"). Bunday inson erki va ozodligini, adolat va haqiqatni kuylagan ijodkorlarning adabiy-estetik tamoyillari Bayron, Gyote, Pushkin, Nodar Dumbadze, Chingiz Aytmatov, Nozim Hikmatning estetik ideallari bilan bir xildir.

Badiiy iste'dodning yuzaga chiqishida eng kerakli xislatlardan biri ijodkorning individual, o'ziga xos turmush va ijod qilish tarzi hamda shu tufayli o'rta chiqadigan takrorlanmas ijodiy o'ziga xoslikdir. Bu hol kitobxonni yoki tomoshabinni muayyan ijodkor asarlarining boshqalardan tubdan farq qiluvchi tomonlarini farqlashga olib keladi. Tog'ay Murodning sotsialistik realizm metodining temir zanjirlarini uzib, xalq hikoyalari qolipida isyonkor ruhdagi romanning yozishi va xalq hikoyatlari shaklidagi o'zbekona bayon uslubini qo'llashini ana shu jarayon bilan, ya'ni har ikki novator millatparvar ijodkorning asarlaridagi individuallik, novatorlik va an'analarga sodiqlikning namoyishidir.

Xullas, Tog'ay Murod adabiyotimizning ming yillik hayotbaxsh an'analari va qadriyatlariga sodiq qolgan, shu bilan birga adabiyotimizga ham g'oyaviy, ham badiiy, ham shaklan, ham mazmunan novatorlik unsurlarini olib kirgan, o'zbek tilini, uning tasviriy vositalarini, o'zbek tiliga xos dunyo manzaralarini chuqur o'rgangan va o'zlashtirgan atoqli ijodkordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дониёров Х., Йўлдошев Б. Адабий тил ва бадийий стиль. – Тошкент: Фан, 1988. – Б 92.
2. Hermanto. The Influence Of Language Competence, Writing Competence, And Cultural Competence On Producing A Successful Writing. Jurnal Sosial Humaniora, Vol.1 - №2, November, 2008. – P. 185 -195.
3. Караулов, Ю.Н. Язык и личность. – Москва, 1989. – С. 3-8.
4. Лихачев Д.С. Очерки по философии художественного творчества: очерк / Д. С. Лихачев. - СПб: Изд-во «Наука», 1996. - 235 с.
5. Қосимова М. Бадийий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Тоғай Мурод асарлари асосида): Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Т., 2007. – Б. 3-4. Тоғай Мурод > <http://togaymurod.uz/> (yanvar, 2021).
6. Қурбонов Т. Бадийий асар тили ва услуби масалалари. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2006. – Б. 11.
7. Саид Аҳмад. Сўз заргари > <http://togaymurod.uz/said-ahmad-suz-zargari/> (декабрь, 2020).
8. Умарали Норматов. Жаҳон адабиётига ошуфта кўнгил > <http://togaymurod.uz/umarali-normatov-jahon-adabiyotiga-oshufta-kungil/> (dekabr, 2020).

UO'K 81-2: 82-1

BALLADALAR TARJIMASI HEINRICH HEINENING „ES WAR EIN ALTER KÖNIG“ BALLADASI TARJIMASI MISOLIDA

Sh.A.Ismoilova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada she'r va balladalarining tarjima qilishda uchraydigan qiyinchiliklar, muammolar, hamda ularni qay tarzda tarjima qilish kerakligi xususida fikr yuritiladi. Heinrich Heinening „Es war ein alter König“ balladasi asliyati va uning tarjima qilish jarayoni tanishtiriladi.

Kalit so'zlar: She'r va balladani tarjima qilish, parafrazlash, texnik matnlar, Haupt, trüb

Аннотация. В этой статье рассматриваются трудности, проблемы и способы перевода стихотворений и баллад. Представлена суть баллады Генриха Гейне «Es war ein alter König» и процесс ее перевода.

Ключевые слова: перевод стихов и баллад, перефразирование, технические тексты, Haupt, trüb

Abstract. This article examines the difficulties, problems and ways of translating poems and ballads. The essence of Heinrich Heine's ballad "Es war ein alter König" and the process of its translation are presented.

Keywords: translation of poems and ballads, paraphrasing, technical texts,

Bilamizki, nemis adabiyotining taniqli yozuvchi namoyondalari juda ko'pchilikni tashkil etadi. Ular yozgan asarlar ko'pincha dunyo yuzini ko'rgani va jamiyatda o'z o'rmini topib sevib mutolaa qilinganliklari sababli ko'pgina tillarga tarjima qilinadi. Ba'zan ular film sifatida suratga ham olinadi va ular ham boshqa tillarga mohir tarjimonlar tomonidan o'giriladi. Filmlarni, hikoya yoki romlanlarni boshqa tillarga tarjima qilish unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki ularda qatnashgan so'z hamda gaplarga qofiya zarur bo'lmaydi va hajmi ham unchalik saqlanib qolishi shart emas, chunki ular erkin tarjima qilinishga haqlidir.

She'rlarni yoki balladalarni esa odatda tog'ridan-to'g'ri tarjima qilish mumkin emas, chunki unda o'quvchiga she'rning ma'nosi tushunarli bo'lmaydi. She'rni tarjima qilish uchun nafaqat so'zlarni, balki ularning asardagi vazifasini ham tushunish muhimdir. Ularni tarjima qilishdagi qiyinchiliklarga kelsak, aslida tarjimaning har bir turi o'ziga xos qiyinchiliklarga ega. Texnik tarjimalar ba'zan boshqa tilda mavjud bo'lmagan lug'atni talab qiladi, agar atama juda aniq bo'lsa, texnik sohada parafrazlash zarurdir. Huquqiy tarjimalar esa ko'pincha qat'iy formulalarni talab qiladi. She'riyat bo'lsa nafaqat buni, balki ko'pgina so'zlar kabi badiiy asarning bir qismi bo'lgan maxsus shaklni ham talab qiladi.

Tarjimon she'rni tarjima qilishi uchun tilni mukammal bilishi, bundan tashqari madaniy bilimga ega bo'lishi va shoirning shaxsiy ijodini tushinishi kerak. Zero, she'r badiiy bo'lsa, tarjimada ham badiiy asar bo'lib qolishi kerak. She'r yoki balladalar o'zbek tiliga tarjima qilinganda qofiyasiz bo'ladi, ularni tarjima qilgandan so'ng she'r qolipiga tushirish kerak bo'ladi, chunki she'rning qatorlari, bayti va misralari saqlanib qolishi kerak. Hikoyaning tarjimasida she'rdan farq qiladigan yana bir jihat shundaki, she'rda erkin tarjima qilinmasligi va ortiqcha so'zlar ko'p qo'shilmasligi kerak, aks holda, ma'no mazmun saqlansa-da, she'rning shakli o'zgarishi mumkin. O'zbek adib shoirlarining ham she'rlari va balladalarini boshqa jahon tillariga tarjima qilish yanada ko'p qiyinchilik tug'diradi, chunki bunda biz boshqa tildagi qofiyadosh so'zlarni topishimiz kerak bo'ladi va ular ma'nodosh bo'lishi kerak, aks holda u she'rga o'xshamay qoladi va shu sababdan so'zmaso'z tarjima qilina olmaydi. She'r yoki balladalarni tarjima qilish jarayonida shunday murakkabliklarga duch kelinadi, shu sababdan avvalo, she'rlarni chiroyli tarzda tarjima qilish amaliyoti hamda nazariyasini chuqur egallash lozim. Bundan tashqari tarjimonning she'riyatga ham biroz bo'lsa-da qiziqishi va talanti bo'lishi kerak. Chunki tarjimon biror asarni boshqa bir tilda yangidan yaratadi. Nemis she'riyati namoyondalari ko'pchilikni tashkil qiladi, ammo ular ichida Heinrich Heining yillar davomida mohirona ijod qilib yozgan balladalari juda mashhur va sevib o'qiladi. Shu sababdan ular ko'pgina tillarga tarjima qilinib, dunyo yuzini ko'rgan. „Es war ein alter König“ balladasi nemis tilidan o'zbek tiliga ma'nosidan uzoqlashmagan, hajmi saqlangan holda tarjima qilindi:

Ballade von Heinrich Heine:

„Es war ein alter König“
 Es war ein alter König,
 Sein Herz war schwer, sein Haupt war grau;
 Der arme alte König,
 Er nahm eine junge Frau.
 Es war ein schöner Page,
 Blond war sein Haupt, leicht war sein Sinn;
 Er trug die seidne Schleppe
 Der jungen Königin.
 Kennst du das alte Liedchen?
 Es klingt so süß, es klingt so trüb!
 Sie mußten beide sterben,
 Sie hatten sich viel zu lieb.

**Ismoilova Shahnoza Anvarovna
 tarjimasi:**

Bir keksa podshoh bo'lardi,
 Yuragi og'ir, sochlari oq edi;
 Bu bechora keksa shoh,
 Yosh qizga uylangan edi.
 Bu u uchun chiroyli sahifa edi,
 Sariq edi uning sochlari,
 Dunyo unga qiziq emasdi.
 Ipak uzun etak bilan bergandi oro
 Bu yosh malika edi xurliqo.

Eski qo'shiqni bilarmiding sen?
 U go'zal, qayg'uli jaranglar ammo!
 Ikkalasi ham o'lishi kerak edi birga,
 Ular bir-birin yaxshi ko'rardi juda.

Balladadagi birinchi misrada “*Es war ein alter König*“ jumlasini qo'llangan va bu o'zbek tiliga “*Bir qari podshoh bo'lardi*” tarzida so'zma-so'z tarjima qilindi. Keyingi misrada esa uning holati haqida so'z bordi. “*Sein Herz war schwer, sein Haupt war grau*“ o'zbek tilida ekvivalenti „*Yuragi og'ir, sochlari oq edi*“. Bunda *Haupt* so'zi qo'llanilgan va uning o'zbek tilidagi tarjimasini *bosh* hisoblanadi. Ushbu balladada boshning emas sochning oqarganligi haqida fikr yuritilyapti, podshohning qariligi aks ettirilyapti, shu sababdan *grau* so'zi ham *kulrang* emas balki oq tarzida, mazmun saqlangan holda tarjima qilindi. „*Der arme alte König, Er nahm eine junge Frau*“. Bu misralar aslyat kabi so'zma-so'z tarjima qilindi. *Blond war sein Haupt, leicht war sein Sinn*; ushbu jumlada „*Sariq edi uning sochlari, Dunyo unga qiziq emasdi,*“ kabi tarjima keltirish mumkin, chunki bunda befarqlik ma'nosini anglatuvchi ibora „*leicht war sein Sinn,*“ qo'llanilgan va bu tarjimada badiiy holda „*Dunyo unga qiziq emasdi,*“ deyildi.

„*Er trug die seidne Schleppe, Der jungen Königin.*“ Bu jumlar qofiya, hajm va mazmun saqlanishi uchun o'zbek tiliga „Ipak uzun etak bilan bergandi oro, Bu yosh malika edi xurliqo.“ tarzida erkin tarjima qilindi. *Kennst du das alte Liedchen? Eski qo'shiqni bilarmiding sen?* Ushbu misra so'zma-so'z tarjima qilindi.

„*Es klingt so süß, es klingt so trüb!*
Sie mußten beide sterben,
Sie hatten sich viel zu lieb.
Bu go'zal, qayg'uli jaranglardi ammo!
Ikkalasi ham o'lishi kerak edi birga,
Ular bir-birin yaxshi ko'rardi juda.”

misralari mazmun saqlangan holda tarjima qilindi. *Trüb* so'zi tiniq bo'lmagan suvga sifat bo'la oladi, bu so'zning o'z tarjimasini she'rda qo'llay olmaymiz, shu sababdan unga kontekst mazmunidan kelib chiqqan holda sinonim bo'la oluvchi *qayg'uli* so'zi qo'llandi.

Xulosa o'rnida ayta olamiz, balladani tarjima qilish jarayoni unchalik qiyinchiliklarga boy bo'lmadi, chunki barcha so'zlar ekvivalenti va sinonimlari topib qo'llanildi. Bundan tashqari balladaning aslyatidagi hajmi saqlanib, o'zbek tilida qofiyalanganligini ham tarjima yutug'i deyilsa mubolag'a bo'lmaydi. Uning tarjimasini jamiyatimiz uchun qiziqarli hamda adabiyotsevar va nemis tilini o'rganuvchilari uchun foydali hamda qiziqarli bo'lishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Til va tarjima, G'aybullay Salomov. Toshkent: Fan nashriyoti, 1966. 379 b
2. Neue Gedichte, Heinrich Heine. Berliner Ausgabe, 2017, 122 Seite.
3. Yusuf Ismoilov, Shavkat Karimov nemischa-o'zbekcha, o'zbekcha lug'at. Toshkent: Akademiya nashri, 2017. 733 b.
4. Langenscheidt. München Wien, 2016. 720 b.

UO'K 811.161.1' 1(082)

TAN VA RUHIYAT – OT VA SUVORIY

I.M.Jo'rayev, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada yozuvchi Radiy Fishning “*Jaloliddin Rumiy*” asari asosida shaxs tanazzuli va ijtimoiy hayotdagi inqirozlarning o'zaro bog'liq va uyg'unlikda tasvirlanishi tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar. Tarixiy voqelik, shaxs tarbiyasi, maishiy turmush, ijtimoiy hayot, ma'naviy-axloqiy tubanlik, ijtimoiy inqiroz, badiiy tasvir.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязанное и гармоничное изображение упадка личности и кризисов в общественно-духовной жизни, основанное на произведении Ради Фиша «*Джалаладдин Руми*».

Ключевые слова: историческая реальность, воспитание личности, бытовая жизнь, общественная жизнь, социальный кризис, художественный образ.

Abstract. In the article, based on Radiy Fish's work "Jaloliddin Rumi", the description of personality decline and crises in social life is analyzed.

Keywords: Historical reality, personal upbringing, domestic life, social life, social crisis, artistic image.

Kirish. Jamiyat muammolari, shaxslarning o'zaro munosabati, ota-ona va farzand munosabati, umuman, insonni kamolga yetish yo'llarini o'rgangan ulug' donishmand Jaloliddin Rumiyning ilmiy asarlari, fikrlari asrlar osha bugungi kunda ham dolzarb va muhimdir. Jaloliddin Rumiyy g'azallaridan birida shunday yozadi:

*“Kimki komil bo'lmagay, g'aflat anga,
G'aflati ilm-u Xirod podosh etar.
Kimki johil, bo'lmagay hikmat anga,
Ilmi xam bir kun jaholat fosh etar”[1.34]*

(Ya'ni: Komillik ilmiga ega bo'lmagan kishi ma'naviy go'zallikdan bexabardir. Imsizlik jaholatga yetaklaydi.)

Taniqli yozuvchi Radiy Fish o'zining “Jaloliddin Rumiyy” nomli tarixiy-biografik romanida Jaloliddin Rumiyning mashaqqatli hayotini, ruhiy kamolini ifoda etar ekan, inson qalbini ruhiy, ma'naviy tarbiyalash bugungi kunda ham nechog'li muhimligiga e'tiborni qaratadi.

Inson moddiy biron narsa yaratasa u turadi, uni keyingi safar takomillashtirishi mumkin. Inson bolasi dunyoga kelar ekan har safar, har doim ruhiy o'sishi, ruhiy kamolot boshidan boshlanadi, inson ruhan yetuk bo'lib tug'ilmaydi va uni kamolida Rumiyy va boshqa mutafakkir insonlarning merosi, umuman insoniyat tarixi asos bo'lib xizmat qilishi zarur.

Nahotki, inson ruhiyati, ma'naviy dunyosi, uning kamoliy qonuniyatlari shu darajada mushkulmi degan savol beixtiyor paydo bo'ladi.

Nazariy asoslar. Bu haqida Rumiyy shunday yozadi “O'z ruhining dunyosini anglash va egallash bir zamonlar Iskandar Zulqarnayn yer yuzini egallaganga nisbatan mushkulroq. Lekin hammadan mushkuli keyin kelur, hamma narsani anglarsen-u, ammo dunyo telbaliklariga boqib, uni bir zarra bo'lsa-da, o'zgartirish ilkingdan kelmagay! Mushkuldan ham mushkul savdo bu!”

Ha, shunday mushkul ishlardan biri Rumiyy hayotida ikkinchi o'g'li A'loiddin shaxsi bilan bog'liq muammo bo'ldi. Ota va bolaning dunyoqarashi butunlay boshqa-boshqa edi. A'loiddinning g'ayritabiiy fe'li bor edi. Hamisha ishni teskari bajarar edi, ayniqsa akasi Valadga achchiqma-achchiq ish tutishni yaxshi ko'rardi. Valad nazokatli, serg'ayrat, yumshoqko'ngil, A'loiddin esa toshbag'ir, qaysar, janjalkash edi. Tabiatan qobiliyatli A'loiddin madrasani zo'rg'a tugatdi. Otasi ko'magida mudarris bo'ldi, lekin uning barcha hatti-harakati na vazifasini va na otasining sha'ni-shavkatini nazar-pisand etmasligini ko'rsatib turardi. Oilasi ko'pincha aqchasiz, taomsiz qolar, u bo'lsa haftalab uzumzorlarda aysh etar, betayin ulfatlar bilan mayxo'rlik qilib, kaniz qizlar bilan kayf-u safodan bo'shamasdi. [2. 293]

Rumiyy o'g'li A'loiddinni bebosh bo'lib, jaholat tomon yuzlanib ketayotganidan aziyat chekadi va unga xat yo'llaydi: “Ba haqqi Xudo, ba haqqi Xudo, ba haqqi Xudo! Agar otang diliga tasalli berayin desang, uyingni, ahli xonadoningni unutmagaysen. O'g'lim, ko'zingni qoplagan pardadin tezroq qutulgaysen, zero, sen ot surgan tarafda sarobdan bo'lak hech vaqo yo'q. Ko'plar o'sha yoqqa ot surishdi, lekin ko'rishdikim u yoqlarda suvdin asar yo'q emish. Ne hojat, ne hojat, na hojat, hamma narsa shu yerda!...

Mardliging, olijanobliging, odamiyligingga umid ulkim, sening toleingni tilagan dillarga jarohat solmagaysen. Sening bechora otang o'n martalab amir Sayfiddin va uning odamlari huzuriga borib, nechog'lik mushkul bo'lmasin, ular eshigida qo'l qovushtirib turdi. Ha, seni deb shu mushkulotni ham bo'ynimga oldim. Xudo haqqi, o'z uyingdan, o'z odamlaringdan kechmagaysen... Otang ko'ngliga taskin ber, toki u senga maktub yozish o'rniga Parvardigorga hamdu shukrona etsin!” deb yozadi Rumiyy. Lekin avrash, erkalash bari befoyda bo'lib chiqdi. O'spirinlikka xos xudbinlik uning tabiatida mohiyatga aylangan edi. Albatta, Rumiyning nasihat xati barcha ota-onalarni farzandlariga qiladigan kundalik nasihatlariga o'xshashi mumkin. Hech bir o'zgachaligi yo'qdek, ammo insoniyat tarixida qayta-qayta takrorlanayotgan muammolar ildizi shu

yerda ko'rinayotgandek bo'ladi, ya'ni otalar, onalar o'z hayotiy tajribalaridan kelib chiqib qilgan pandu nasihatlarini adashgan yosh avlod har doim ham qabul qilavermaydi.

“... sen ot surgan tarafda sarobdan bo'lak hech vaqo yo'q...” deb yozgan Rumiyo o'g'li Aloiddinni jaholat, xudbinlik yo'lidan qaytarmoqchi bo'ldi, lekin otasini aytganlarining tersisini qilgan Aloiddin o'zini halok etdi.

Faqat tarix saboqlaridan, ota-onalarning to'g'ri nasihatlaridan ibrat olingandagina inson ma'naviy, ruhiy tarbiyasi kamol topadi.

Buyuk faylasuf, ma'naviy yetuklik rahnamosi bo'lmish Rumiyning zurriyodi nega tubanlik sari ketdi? Farzand kamolida oilaning va jamiyatning roli qanday? Inson axloqining ahamiyati nimada? Shu kabi asrlar mobaynida insoniyatni o'ylantirib kelayotgan savollar yuzaga chiqadi.

“Jaloliddin Rumiyo” asarida muallif Rumiyo hazratlarining fikrini keltirayotib... insonlarda muhabbat bo'lmas ekan, har qancha ilm-u donish befoyda...” deb yozadi.

Muhokama. Demak, bundan ko'rinadiki, agar insoniyatda muhabbat bo'lmas unga ilm-u donish befoyda, toj-u mansab esa kulfatdir. Zero, shaxs ma'naviy kamolining asosiy tirgaklaridan biri haqiqatan bu - insonga muhabbat. A'loiddinda ana shu insonga muhabbat bo'lmaganidan, otasi ruhini anglamaganidan nafsiga qul bo'lib, qotillikka qo'l urdi, Rumiyning eng yaqin do'sti va uning xotini Kimyoni o'ldirishgacha bordi.

Jaloliddin Rumiyo o'zining ko'rgan kechirganlari va mulohazalari mahsuli sifatida: “hamma narsaning qismati ilohiylikka bog'liq emas, inson o'zining azm-u irodasi ila ko'rk-u kamol sari intilishi kerak!” degan xulosani beradi.

Asarda Jaloliddin Rumiyning monologi keltiriladi. Unda inson tanho tanadan iborat emasligini, tanasi ot bo'lsa ruhi suvoriy ekanligini aytadi. Aqlli suvoriy otni oxursiz qo'ymagay, lekin o'zi o'sha oxurga tushib yotmagay, Ot yemishi suvoriyga ya'ni ruhiga, ma'naviyatiga oziq bo'lmas deydi.

Rumiyo doimo inson ma'naviyatiga, ruhiy tarbiyasiga katta e'tibor qaratib, nafs tuzog'idan uzoqlashish kerakligini ta'kidlagan. O'g'li A'loiddin ana shu nafs ko'chasiga kirib, jaholatga yuz tutgan edi.

A'loiddinda o'smir yoshdagilarga xos xudbinlik uning tabiatida mohiyatga aylangan edi. U o'zbilarmon, ko'ngil ko'chasining quli edi, oqibatda ayb-u qusurlarga, kibr-u havoga banda bo'lib qoldi. Mustaqillik qayoqda! U naq qo'g'irchoqqa o'xshab akasi va otasining hatti harakatlarini takror etar, lekin ko'zgudagidek teskari tomonga takrorlar edi. [2. 294] A'loiddin Tabriziyni o'ldirish bilan jumla insoniyatni qonga beladi. Shu bilan o'zini ham halok etib, nomini tiriklar va o'liklar ro'yhatidan abadiy o'chirdi. “Bir odamni o'ldirgan hammani o'ldirganga teng. Bir odamni tiriltirgan hammani tiriltirganga barobardir.” Rumiyo o'g'lining qotillik sodir etganini bilgach, undan butkul yuz o'girdi. Uning dafn marosimiga ham bormadi. Qotilning nasli nom-nishonsiz tuproqqa kirdi. [2.304]

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlardan birida: 67 yoshli qaynona 37 yoshli kelinining ko'ksiga pichoq urib o'ldirdi – degan xabar ancha shov-shuv bo'ldi. Bundan ko'rinadiki 700 yil ilgari yashagan va insoniylikka chaqirgan ulug' inson Jaloliddin Rumiyo ma'naviyatidan bugungi insonlar ruhiy kamoli sezilarli o'smagan deya olamizmi? Fan texnika taraqqiyoti inson ruhiy kamoliga hissa qo'sha olmaydimi? Odam ruhiy-ma'naviy kamoli boshqa koinotmi? Unga qaysi yo'l bilan borish kerak? Bu savollar albatta bizni o'ylantiradi va javob topishimiz zarur.

“Islom davlati” kabi ko'plab dinni niqob qilib olib begunoh insonlarni o'ldirayotganlar qanday ma'naviyatga ega, dastagi nima? Bundaylar nafs yo'lida emasmi? Bu va boshqa xudbinliklarga qotillik uchun o'z o'g'lidan voz kechgan, bashariyat g'amida bo'lgan Rumiyo nima degan bo'lar edi?

Rumiyning ilmu ma'rifati, yuksak ma'naviyati meros va in'om sifatida o'g'li A'loiddinning qoniga, ongiga o'tmabdi-ki, inson bolasi dunyoga kelar ekan, har safar uni yangi nihol qatori parvarishlash lozim. Uning kamoli hayotda o'z o'rnini topishida, o'zi xush ko'rgan kasb-hunar, ilm olishidadir. Hayotda kuzatamizki, biron bir kasbni, hunarni, ilmni, egallagan inson o'ziga ishonch bilan oyoqqa turadi va jamiyatda hurmatga ega bo'ladi.

Xulosa. E'tiborsiz, tajribasiz dehqon kuzda hosilsiz qolganidek, yosh avlod tarbiyasiga mas'uliyatsiz yondashgan jamiyat jarga qulashi, o'zligini yo'qotishi aniq. Yosh avlod tarbiyasiga esa barcha hodisalar bir biri bilan chambarchas bog'liq: davlat iqtisodi, odamlarning yashash darajasi, oila va maktab, ta'lim tizimi va mundarija-mazmuni, adabiy-tarixiy kitoblar, yuqori saviyadagi ko'rsatuv va filmlar. Demak, davlat va jamiyat, oilaning birinchi darajadagi vazifasi jamiyatga yetuk shaxslarni yetkazishdir. Shu ma'noda, asar muallifining badiiy-falsafiy xulosasi muhimdir. "Ruhiyatdan, ma'naviyatdan mahrum odam uchun olam bu – ma'nosiz va ayqqash-uyqash ashyolar to'la ombor. Faqat inson ma'naviyati jumla koinotni uning o'z uyiga aylantira olur." [2.313]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jaloliddin Rumiy. Hikmatlar. Toshkent. "Fan" nashriyoti. 2007
2. Fish Radiy. Jaloliddin Rumiy. Toshkent. "Movarounnahr". 2018
3. Homidiy H. Tasavvuf allomalari. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti. 2016
4. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. -1980.

UO'K 81: 81-44: 81-33

KONSEPTUAL METAFORALARDA MANBA DOMENLARINING O'RNI

B. Q. Jo'raxolova, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada konseptual metafora tushunchasi, konseptual metafora nazariyasi hamda tilshunoslikda manba domenlarining konseptual metaforalardagi tutgan roli haqida batafsil yoritib beriladi. Maqolada konseptual metafora va manba domeni o'rtasidagi bogliqlik misollar yordamida tushuntirib beriladi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, domen, manba domenlari, ierarxik tizim, konseptual metafora nazariyasi.

Аннотация. В этой статье подробно объясняется понятие концептуальной метафоры, теория концептуальной метафоры и роль исходных доменов в концептуальных метафорах в лингвистике. В статье на примерах объясняется связь между концептуальной метафорой и доменом-источником.

Ключевые слова: концептуальная метафора, домен, исходные домены, иерархическая система, теория концептуальной метафоры.

Abstract. This article explains in detail the concept of conceptual metaphor, the theory of conceptual metaphor and the role of source domains in conceptual metaphors in linguistics. The article explains the connection between the conceptual metaphor and the source domain using examples.

Key words: conceptual metaphor, domain, original domains, hierarchical system, theory of conceptual metaphor.

Kirish. Kontseptual metaforalar murakkab g'oyalarni oddiy so'zlar bilan tushunish uchun foydalidir va shuning uchun tez-tez mavhum nazariyalar va modellar haqida tushuncha berish uchun ishlatiladi. Masalan, aloqani o'tkazgich sifatida ko'rishning kontseptual metaforasi metafora bilan izohlangan katta nazariyadir. Shunday qilib, bizning kundalik muloqotimiz nafaqat kontseptual metafora tili bilan, balki ilmiy nazariyalarni tushunish usuli bilan ham shakllanadi. Bu metaforalar muloqotda keng tarqalgan va biz ularni faqat tilda ishlatmaymiz; biz aslida metaforalarni muvofiq idrok qilishga harakat qilamiz. Kontseptual metafora nazariyasi tadqiqotchilari kontseptual metafora ustida ishlashning dastlabki bosqichlarida turli xil manbalardan lingvistik metaforalarni to'plashgan: tele va radioeshittirishlar, lug'atlar, gazeta va jurnallar, suhbatlar, o'zlarining til repertuarlari va boshqalar. Ular ko'plab metaforik misollarni topishga muvaffaq bo'lishgan, masalan, "argumentni himoya qilish", "g'azabdan portlash", "nazariya qurish", "kishining ko'zida olov", "sovuq shaxs", "qadam- baqadam jarayon", "g'oyani hazm qilish", "o'tayotgan (vafot etayotgan) odamlar", "hayotda maqsadsiz sargardonlik" va tom ma'noda minglab boshqalar. Bunday lingvistik metaforalarning hammasi bo'lmasa ham, aksariyati ona tilida so'zlashuvchilarning ong bilan bog'liq leksikonining bir qismidir. Ular so'zlarning ko'proq asosiy ma'nolaridan kelib chiqadi va psixik leksika tarkibida

yuqori darajadagi polisemiya va idiomatiklikni aks ettiradi. Leksikadagi bunday polisemiya va idiomatiklik holatlarining ko'pligi metafora keng tarqalganligidan dalolat sifatida qabul qilingan. Bunday misollarga asoslanib, ular "konseptual metafora" deb nomlanuvchi nazariyani taklif qilishgan. Biroq, Kontseptual metafora nazariyasi nutqimizda uchraydigan har bir metafora ma'lum bir kontseptual metaforaga tegishli ekanligini da'vo qilmaydi.

Adabiyotlar. Kontseptual Metafora Nazariyasi ko'plab inkor etib bo'lmaydigan yutuqlari, bir nechta fanlar bo'yicha aniq foydaliligi va mashhurlikiga qaramay, so'nggi o'ttiz yil ichida bir qancha olimlar kontseptual metaforalarning mavjudligiga shubha bilan qarashgan. Kontseptual Metafora Nazariyasining olimlari, bir tomondan, kontseptual metaforalarni aniqlash uchun lingvistik metaforalardan foydalanadilar va shu bilan birga, ular lingvistik metaforalar allaqachon mavjud bo'lgan kontseptual metaforalar tufayli mavjud bo'lganligini ko'rsatadilar. Kontseptual metafora asosida mavjudlikni lingvistik metaforalarga asoslab va shu bilan birga lingvistik metaforalarning mavjudligini kontseptual metafora asosida tushuntirib bo'lmaydi. Biroq, bu tanqid til yoki lingvistik metaforalarni o'z ichiga olmagan bir necha tajribalardan so'ng o'z kuchini yo'qotdi, 1990-yillarning boshidagi Gibbsning tadqiqot ishlaridan boshlab kontseptual metaforalarning mavjudligini aniq tasdiqladi.[1; 43: 2; 26] Agar kontseptual metaforalarning psixologik haqiqat ekanligi psixolingvistik tajribalar bilan isbotlangan bo'lsa, tilshunoslar ularning mavjudligini inkor etmasligi kerak; ular tilda qanday paydo bo'lishini va qanday ishlashini ko'rish uchun harakat qilishlari kerak [3; 57].

Tadqiqot natijalari. Inson tanasi va miyasi asosan umumiy bo'lganligi sababli, ular asosida yaratilgan metaforik tuzilmalar ham universal bo'ladi [21; 95]. Bu ko'plab kontseptual metaforalarni, masalan, "bilish - ko'rish" kabi genetik jihatdan bog'liq bo'lmagan ko'plab tillarda topilishi mumkinligini tushuntiradi. Biroq, bu birlamchi metaforalarga asoslangan barcha kontseptual metaforalar til, tilning madaniyati bilan bir xil bo'ladi degani emas [21; 189: 22; 345]. Turli tillarda/madaniyatlarda kontseptual metafora shaklini shakllantirishda metafora rivojlanadigan o'ziga xos madaniyat ham umumbashariy tana tajribalari kabi muhim ahamiyatga ega ekanligi erta tan olingan edi [18; 56]. Bundan tashqari, bir nechta tadqiqotchilar metaforadagi o'zgarishlarni bir xil tilda/madaniyatda ham topish mumkinligini ta'kidladilar [11; 23]. Ushbu tendensiyaning so'nggi rivojlanishi sifatida olimlar nafaqat madaniyatda paydo bo'ladigan metaforalarni shakllantirishda muhim konteks bo'lib xizmat qilishini tan oldilar.[2; 43: 3; 87] Ushbu sohadagi tadqiqotchilar bizning kognitiv faoliyatimizning metaforik jihatlari va metaforalarning paydo bo'lishiga ta'sir qiluvchi turli xil kontekstual omillar o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni hisobga olishadi [2; 79: 3; 64-65; 9; 665]. Umumiy natija metafora haqida ancha boy ma'lumotlarni berdi. Birinchidan, butunlay kundalik hayotimizda ishlatilishi mumkin bo'lgan, lekin shu bilan birga oldindan o'rnatilgan kontseptual metaforalarga mos kelmaydigan metaforalarni hisobga olish mumkin bo'ldi [18; 205]. Ikkinchidan, konteksning rolini inobatga olgan holda, biz endi metaforik ijodkorlikning avvalgidan ko'ra to'liqroq tasvirini ko'rish uchun ancha yaxshi holatdamiz. [19; 91]. Haqiqatan ham, konteks omillari "kontekstdan kelib chiqqan" metafora deb atalishi mumkin bo'lgan yangi metaforalarni yaratish mumkinligini taklif qilish ehtimoli bor [11; 22]. Uchinchidan, konteksdan kelib chiqqan bu metaforalar birlamchi metaforalarning asosini tashkil etuvchi tajribadagi o'zaro asosiy munosabat turlari bilan cheklanmaydi. Shunday qilib, bizda universal birlamchi metaforalardan tortib universal bo'lmagan konteksga bog'liq bo'lgan metaforalar mavjud. Boshqacha qilib aytganda, metaforalar tanadan, madaniy xususiyatlardan, shuningdek, umumiy konteksdan kelib chiqishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, kontseptual metaforalarning manba sohalari tajribaning izchil tashkilotini tashkil qiladi va manbadan ikkilamchi domenlarga xaritalashlar teng va muntazam ravishda tashkil etilgan maqsadli domenlarni yaratadi. Bunday metafora tizimlarini tashkil qilish tamoyillari bir necha xil bo'lishi mumkin. Masalan (a) punktda metaforalar to'g'ridan-to'g'ri ierarxiya bo'yicha tuzilgan, shuning uchun ham manba, ham maqsad yuqori umumiy darajadagi tushunchalarning o'ziga xos holatlaridir. Boshqa (b) punktda berilgan umumiy darajadagi tushunchaning turli jihatlari kontseptual metaforalar yordamida farqli ravishda konseptuallashtirilishi mumkin. Boshqa hollarda (c), bir nechta turli xil mavhum tushunchalarning bir jihati ierarxiyaga bo'ysunadigan ko'p sonli aniq darajadagi kontseptual metaforalarni tashkil qilishi mumkin. To'rtinchi (d) punktda kontseptual metaforalar tizimni tashkil qiladi, chunki nishondagi sohalari

mustaqil ravishda mavjud bo'lgan tushunchalar ierarxiasining bir qismidir. Beshinchi (e) punktida, kontseptual metaforalarni bir-biriga bog'lab turadigan va ularni tizimga aylantiradigan narsa - bu ma'lum bir aniq darajadagi maqsadli tushuncha o'ziga xos kontseptual metaforalarga ega bo'lgan bir qator turli xil yuqori darajadagi tushunchalarning alohida holatidir. Ehtimol, metafora tizimlarini shakllantirishning qo'shimcha usullari mavjud, ammo hozirgi maqsadlar uchun ushbu beshta imkoniyatni hisobga olish va ularni qisqacha tavsiflash kifoya.

Bunday holda, manba ham, maqsad ham umumiy darajadagi kontseptual metaforalarning o'ziga xos darajadagi tushunchalaridir. Bu ierarxiyaning eng sodda va oddiy turi bo'lib, u ko'p holatlarni o'z ichiga oladi. Misol qilib "G'azab-issiq suyuqlikdir" metaforasini olaylik. Aslida, issiq suyuqlik manbasini yanada aniqlashtirish mumkin, masalan, potentsial manba domeni sifatida kuyish tushunchasini beradi. Buni quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

Hissiyotlar kuchlardir.

G'azab – Idishdagi issiq suyuqlik (U g'azabdan qaynayotgan edi.)

G'azab – bu kuyish (U g'azabdan kuyayotgan edi.)

Sevgi uchun ham xuddi shunday o'xshashlikni topishimiz mumkin:

Muhabbat- tabiiy kuch (Men sevgini yengidim.)

Sevgi- shamol (Bu bo'ronli romantika edi.)

Tahlil va natijalar. Voqealar tuzilmasi deb nomlanuvchi metafora tizimi yanada murakkab vaziyatni taqdim etadi [13; 205]. Umuman olganda, hodisalar (ya'ni, hodisaning umumiy darajadagi tushunchasi) voqea va harakatlar bo'lishi mumkin va ularning ikkalasi ham holatlar, sabablar va o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Harakatlar, shuningdek, taraqqiyot muammosi bo'lgan uzoq muddatli faoliyatni o'z ichiga oladi. Harakatlar maqsadlar, amalga oshirishdagi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va bajarish usuli bilan tavsiflanadi.

Bir nechta kontseptual metaforalar bir xil manba sohasi orqali metaforik tarzda kontseptsiyalashtirilgan ma'lum bir jihatni baham ko'rishlari sababli bir-biriga aloqador bo'lishi mumkin. Bir ko'chma ma'noga ega ko'zlangan tushunchalar "manba domen doirasi" dir [10; 79-80]. Shunday qilib, manba doirasi tor yoki keng bo'lishi mumkin. Quyidagi kontseptual metaforalarni ko'rib chiqing:

G'azab - olov (U g'azabdan yonayotgan edi.)

Sevgi - olov (Ularning munosabatiga o't ketdi.)

Istak - bu olov (U yurist bo'lish orzusidan yonar edi.)

Tasavvur- yong'in (Bu manzara uning tasavvuriga o't qo'ydi.)

Ushbu ko'zlangan ma'nolarning barchasi bitta manbani qo'llash orqali intensivlik aspektini (darajalarini) baham ko'radi (olovning issiqligi). Yong'inni domen sifatida intensivlikning "asosiy ma'no markazi" borligini taklif qilishimiz mumkin [10; 82]. Shunday qilib, intensivlikni metaforik nuqtai nazaridan tushunishning usullaridan biri olov issiqligidir. Shunday qilib, yuqoridagi o'ziga xos metaforalar ushbu umumiy darajadagi metafora misollaridir. Bu kontseptual metaforalarning ierarxik tizimni shakllantirishning yana bir usuli. Aslini olganda, birlamchi metaforalarni tabiiy ravishda bunday tizimlarni shakllantirish sifatida ko'rish mumkin, chunki ularning ko'zlangan sohalari bir nechta turli tushunchalarning umumiy tomonlarini (masalan, intensivlik) ifodalaydi.

Muayyan darajadagi mavhum tushuncha prototip kognitiv-madaniy modeli turli metafora tizimlariga tegishli elementlardan tashkil topganligi sababli bir necha xil umumiy darajadagi metafora tizimlaridan kontseptual metaforalarni meros qilib olishi mumkin. Buni aniq darajadagi mavhum do'stlik tushunchasi bilan misol qilib keltirishimiz mumkin [10; 315]. Do'stlik modeli kontseptual jihatdan bir qator turli metafora tizimlarini o'z ichiga oladi. Chunki do'stlikning kognitiv-madaniy modeliga ko'ra,

bu ikki kishini bir-biriga bog'laydigan holat,

bu do'stlar o'rtasidagi muloqotni o'z ichiga oladi,

bir-biri bilan o'zaro munosabatni nazarda tutadi,

bu murakkab tizim sifatida do'stlar va ularning o'zaro ta'siridan iborat,

bir-biriga nisbatan ma'lum his-tuyg'ularni his qiladigan ishtirokchilarni o'z ichiga oladi va boshqalar.

Ko'zlangan ma'nolar tushunchalarning ierarxik tizimini tashkil qiladi. Ushbu turdagi metafora tizimi uchun eng yaxshi misol - "Buyuk mavjudlik zanjiri". Bu odamlar, hayvonlar, jismoniy narsalar va boshqalar kabi dunyodagi obyektlar va mavjudotlarga mos keladigan tushunchalarning ierarxik tizimidir. Ushbu ierarxiyaning kengaytirilgan shakli quyidagilardan iborat [12; 103]

Murakkab tizimlar (koinot, jamiyat, aql, nazariyalar, kompaniya, do'stlik va boshqalar)

Odamlar

Hayvonlar

O'simliklar

Murakkab jismoniy ob'ektlar

Jonsiz narsalar

Muayyan darajadagi narsalar boshqa darajadagi narsalar sifatida konseptsiyalanganda ierarxiya metafora tizimiga aylanadi. E'tibor bering, bu har ikki yo'nalishda ham sodir bo'lishi mumkin. Pastki darajadagi tushunchalar ko'chma ma'no sifatida yuqori darajadagilar uchun asl ma'no (masalan, Odamlar Hayvonlar) va yuqori darajadagilar ko'zlangan sifatida quyi darajadagilar uchun manba domenlari sifatida ishlashi mumkin (masalan, Hayvonlar Odamlar). Bundan tashqari, Inson, Hayvon va O'simliklar toifalari ko'pincha o'zaro ichki darajada baholanadi - bu irqchi tilga olib kelishi mumkin bo'lgan konseptualizatsiya (masalan, "past irq"). Kontseptual metaforalar ongdagi alohida konseptual shakllar emas, balki bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan turli xil ierarxik munosabatlarni shakllantirish uchun birlashgandek tuyuladi.

Xulosa. Domen haqida boshqa nuqtai nazaridan o'ylaymiz degan fikr aslida bir nechta turli narsalarni anglatishi mumkin. Bir ma'noda, yuqoridagi kabi, odamlar hayot kabi domenni qanday tasavvur qilishlari ma'lum bir kontseptual metafora tomonidan boshqarilishi mumkin. Boshqa birida, kontseptual metafora berilganda, ular kontseptual metaforada o'zlari tayanadigan ma'lum bir sohaning (masalan, sayohat) ba'zi ta'sirlaridan foydalanishlari va bu ta'sirlarni boshqa sohaga (masalan, Hayot kabi) o'zlarining fikrlashlarida qo'llashlari mumkin. Va nihoyat, bu lingvistik metaforani ishlab chiqarish va tushunish jarayoni davomida metafora manbani ham, maqsadli tushunchani ham faollashtirishini anglatishi mumkin. Metafora tabiatan kontseptualdir, ya'ni biz ba'zi narsalarni metaforik tarzda tasavvur qilamiz. Bizning kontseptual tizimimiz kundalik hayotda qanday harakat qilishimizni boshqarganligi sababli, biz ko'pincha metafora bilan harakat qilamiz. Biz noaniq yoki tushinilishi oson bo'lmagan sohani metaforik tarzda va ko'proq tushuniladigan soha nuqtai nazaridan konseptsiyalashtirganimizda, biz ma'lum bir metaforik haqiqatni yaratamiz. Yuqorida hayotni sayohat deb ta'rifladik, Shekspir esa o'zining mashhur satrlaridan birida dunyoni teatr sahnasi deb aks ettirgan: "Butun dunyo teatr sahnasidir va undagi odamlar aktyorlardir". Quyidagi ikki metaforik xaritalarda hayot tushunchasi ikki xil ko'chma ma'noda ifodalanmoqda, ya'ni birinchisida hayot sayohat sifatida qabul qilinsa, ikkinchi holatda hayot teatr sifatida aks ettirilmoqda. Demak, hayotni sayohat sifatida qabul qiluvchi insonlar hayot uchun rejalar tuzib uni mazmunliroq o'tqazishga harakat qiladilar, hayotni teatr sifatida qabul qiluvchi insonlar esa hayotga yuzakiroq yondashadilar. Shu yo'l bilan ikki ko'chma ma'no ikki xil haqiqatni yaratadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gibbs, R.W. (1994) *The Poetics of Mind*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
2. Gibbs, R.W. (2006) *Embodiment and Cognitive Science*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
3. Gibbs, R.W. and Coulston, H. (2012) *Interpreting Figurative Meaning*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
4. Cameron, L. (2003) *Metaphor in Educational Discourse*, London: Continuum.
5. Grady, J. (1997a) 'Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes' unpublished Ph.D. diss. Department of Linguistics, University of California at Berkeley.
6. Grady, J. (1997b) THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics* 8: 267-290.
7. Johnson, M. (1987) *The Body in the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press.
8. Kövecses, Z. (2005) *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
9. Kövecses, Z. (2010b) 'A new look at metaphorical creativity in cognitive linguistics', *Cognitive Linguistics*, 21-4: 663-697.

10. Kövecses, Z. (2010a) *Metaphor. A Practical Introduction*, 2nd edn, Oxford and New York: Oxford University Press.
11. Kövecses, Z. (2015) *Where Metaphors Come From. Reconsidering Context in Metaphor*, Oxford and New York: Oxford University Press.
12. Lakoff, G. (1990) 'The invariance hypothesis: Is abstract reason based on image schemas?', *Cognitive Linguistics*, 1-1: 39-74.
13. Lakoff, George. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony, ed., *Metaphor and Thought*. Second edition. 202-251. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
14. Lakoff, G. (2008) 'The neural theory of metaphor', In R.W. Gibbs, (ed.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, 17-38, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
15. Lakoff, G. and Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
16. Madsen, M. (2016) "Cognitive Metaphor Theory and the Metaphysics of immediacy" *Cognitive science*.40
17. Madsen, M. (2016) "Cognitive Metaphor Theory and the Metaphysics of immediacy" *Cognitive science*.40
18. Musolff, A. (2004) *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*, Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan.
19. Semino, E. (2008) *Metaphor in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
20. Taylor, J.R. and MacLaury, R. (eds) (1995) *Language and the Cognitive Construal of the World*, Berlin: Mouton de Gruyter.
21. Yu, N. (1998) *The Contemporary Theory of Metaphor. A Perspective from Chinese*, Amsterdam: John Benjamins.
22. Yu, N. (2002) 'Body and emotion: body parts in Chinese expression of emotion', *Pragmatics & Cognition* 10-1: 341-367.

UO'K 81'255

TARJIMA BORASIDA YANA AYRIM MULOHAZALAR
A.Jumaniyazov, f.f.n., prof., Urganch davlat universiteti, Urganch
D. A.Jumaniyazova, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada tarjima nafaqat til o'rganishda, balki insonning dunyoviy bilim olishi bobida ham muhim ekanligi tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: tarjima, tarjimashunoslik, muqobil, kognitiv, tasavvur, mushohada, epistemologik (dunyoni anglash nazariyasi).

Аннотация. В статье описывается, что перевод важен не только в изучении языка, но и в мирских познаниях человека.

Ключевые слова: перевод, переводоведение, альтернатива, познание, воображение, наблюдение, эпистемология (теория миропознания).

Abstract. It is described the translation is not only important in language learning, but also assumptive in the sphere of acquiring material knowledge in this article

Key words: Translation, translation studies, adequate, cognitive, imagination, observation, epistemological (theory of understanding the world)

Inson hayotining deyarli barcha jabhalariga singib borayotgan globallashuv o'z-o'zidan kundalik muloqotimizda "tarjima" fenomenini turmushimizning zarur shartlaridan biriga aylantirdi. Hozirgi kunda "tarjimasiz iqtisodiy taraqqiyot, millatlar o'rtasidagi ijtimoiy-madaniy aloqalar zarbadastlashuvi, diniy tolerantlik muhimlashuvi, eng asosiysi, ilm-fan taraqqiyotini tasavvur qilib bo'lmas"ligi [4:4] kundan kunga hayotiy muhim bo'lib borayapti.

Savol tug'iladi – "Tarjima" konkret olganda nima o'zi? Inson hayoti uchun uning muhimligi nimada va qayerda namoyon bo'ladi?

Umuman olganda, "tarjima" so'zi tabiatan umumtusharliday va mohiyatan ham uning nima uchun kerakligi hammaga ma'lumday, uni bilmagan til egasi yoki xalq vakili yo'qday. Zero, "tarjima" deganda, *odamlar ikkinchi bir xalq (chet) tilida aytilgan, yozilgan narsa o'z (ona) tilimizda aytilgan yoki yozilgan bo'lishi kerak deb*, tushunishadi. "Tarjima" og'zaki bo'lsa, uni qiziqib eshitaveramiz, yozma qilingani esa bamaylixotir o'qilaveradi. Yoxud biror bir chet tilida aytilgan nasriy yoki nazmiy asarni o'qigan (diaxron) yo notiq nutqi "tarjima"sini eshitgan (sinxron) odam ko'p hollarda qilingan yoki qilinayotgan "tarjima"ga xayrixoh qaraydi, "tarjima" orqali olgan xabar (ma'lumot)ni sidqidildan qabul qiladi.

“Tarjima”ning soni va sifati, “tarjima”ning qanday chiqqanligi bilan odatda mutaxassislar (tarjima ixtisosligiga ega kishilar) tarixiy-tadrijiy shug‘ullanib kelishgan va hozir ham astoydil shug‘ullanishyapti. “Tarjima”ga e’tirozlar, u orqali berilgan xabarning aniqligi, to‘g‘riligi yoki jo‘yaliligiga shubha bilan qarash ham “tarjima”ga qiziquvchilar yoki “tarjima” mutaxassislari o‘rtasida kechib kelgan va kechayapti. Shu ma’noda “Tarjima ilm va madaniyat namoyondalarining amaliy faoliyatida yetakchi o‘rinni egalladi hamda ular ushbu amaliyotning turlicha usul va imkoniyatlarini o‘z tajribalarida sinovdan o‘tkazish izmida bo‘ldilar. Bu borada to‘plangan tajribaning ijodiy o‘rganilishi, birinchidan, sohaning taraqqiyoti tarixini yaratish uchun zarur bo‘lsa, ikkinchidan, tarjimashunoslikning nazariy jihatdan shakllanish bosqichlarini aniq tasavvur qilishga imkoniyat tug‘diradi” [4:7].

Ilm (tarjimashunoslar) ahli “tarjima”ga 2 xil munosabatda bo‘lib keldilar:

1) “Tarjima” ilm yoki fan sohasi emas, zero, bir tilda aytilgan narsani ikkinchi bir tilda aynan aytib bo‘lmaydi, uni amaliy va nazariy o‘rganishga hojat yo‘q.

2) “Tarjima” ilm, fan sohasidir. “Bir tildan ikkinchisiga tarjimaning har qanday holatda ham mumkinligi o‘z isbotiga ega va bu tilning kognitiv sathi imkoniyatlaridan biridir”[4:106].

Birinchi fikr tarafdorlarining haqligi shundaki, bir tilda aytilgan narsalarni ikkinchi yana bir tilda aynan aytish imkoniyatlari yo‘qligidir. Zero, narsa va hodisalarning nomi, ularning tabiati va mohiyati zamon, makon va til nuqtayi nazaridan doimo farqlidir. Darvoqe, har qanday nom nazddagi narsa va hodisani boshqa o‘ziga o‘xshagan va o‘xshamagan narsa va hodisalardan ajratish va farqlash uchun qo‘yiladi. Aynan olingan bir tilda ham bir narsa va hodisa uchun ikkinchi bir nom hech qachon qo‘yilmaydi. Yoxud bir narsaning ikki nomi yo‘q. Bu mutloq haqiqatdir. Narsa va hodisa ikkinchi bir nom bilan atalganday tuyulsa-da, ular ma‘nodosh (sinonim) so‘zlar bo‘lib, o‘zlarining biror bir ma‘no qirrasini yoki qo‘llanilish o‘rni bilan farqlanadilar. Narsa va hodisalarning nomini tabiatan va mohiyatan tushunish faqat izohlar, sharhlar, tavsiflar va muayyan fikr-mulohazalar orqali kechadi. Vaholangki, izoh yoki sharh narsaga nomlik qilolmaydi. Bir nom bilan ikki narsani yoki ikki nom bilan bir narsani atab bo‘lmaydi. Nomlar o‘xshashligi esa ikkinchi bir mavzu. Darvoqe, o‘xshashlik deganda ham gap narsa va uning nomini teng emasligi, ular orasida nisbatan farq borligi hech kimda e’tiroz uyg‘otmaydi. Undan tashqari aynan bir tilda teng bo‘lmagan narsa va hodisalar va ularning nomlarini ikkinchi bir chet tilidan axtarish va muqobil variant topaman deb umid qilish, hech bir aql doirasiga sig‘maydi, u absurddir. Shu ma’noda birinchi fikrga xayrixoh qarash mumkin. Lekin “tarjima” fan emas, ilm sohasi emas, uni amaliy va nazariy o‘rganishga hojat yo‘q, degan fikrlar e’tirozlidir. Zero, tarjimashunoslik fan sohasi, uning predmeti esa tarjimadir.

Ikkinchi fikr esa o‘z-o‘zidan tushunarli, zero, “tarjima” azaldan qilinib kelingan. Uning oson bo‘lmasligi, qiyin kechishi, muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz chiqishi, amalda ijobiy yoki salbiy oqibatlar olib kelishi, bu masalaning ikkinchi tomoni. Umuman olganda “tarjima”ning niyati xolis, u yaqin qo‘shnichilik, o‘zaro do‘stlik, madaniy, ma‘rifiy, ma‘naviy va iqtisodiy hamjihatlik ishlarida vositachilik qilgan, tinchlik quroli hisoblangan. Lekin “tarjima”ga qiziqqan yoki unga favqulotda duch kelib qolganlarni bir narsa qiynaydi, u ham bo‘lsa, “tarjima”ning aniq, to‘g‘ri va jo‘yali chiqishidadir. Dunyo va o‘zbek tarjimashunosligining tarixini mukammal o‘rgangan va uning mamlakatimizda birinchilardan bo‘lib “kognitiv” asoslab bergan taniqli tilshunos Shahriyor Safarov shunday deydi va qanday “tarjima” qilish kerak degan qiyin savolning obyektiv sabablarini aniq ko‘rsatadi: “Bulardan biri tug‘ilayotgan muammolarning turli sohalarga oidligi va buning natijasida metodologik noaniqlik, noturg‘unliklarning yuzaga kelishidir. Bundan tashqari tarjima jarayonini formallashtirishning imkoni o‘ta chegaralanganligini ham yoddan chiqarimasligimiz lozim. Tarjimashunoslikning epistemologik poydevorga ega bo‘lishi va bevosita faoliyat jarayonida muammolar yechimini topishga turtki bera olishi naqadar muhimligini ta’kidlayotgan tadqiqotchilar maqsad faqat faktlarni to‘plash emas, balki ularga alohida tavsif-izohlar berish bo‘lishi ma’qulligini aytmoqdalar. [4:31]” Shahriyor Safarov haq, zero, shu paytgacha “tarjima” borasida aytilgan va aytilayotgan tavsif-izohlar turlicha va qusurlidir. Fikrimizni o‘zbek tarjimashunosligining bobolaridan biri G‘aybulla Salomovning mulohazalari bilan boshlaymiz: “Tarjima nima? Bir tilda yozilgan kitobni ikkinchi tilga o‘girish yoki bayon qilingan fikrni o‘zga tilda so‘zlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat.[3:93]” Ikkinchi bir olim Quadrat Musayev “tarjima” – bir tilda yaratilgan

nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. [2:8]" Uchinchi bir tarjimashunos Zohid Jumaniyozov "tarjima" haqida umumiy tushuncha berib, deydiki, "tarjima bir tildan ikkinchi tilga ag'darish, o'girish; izohlash, sharhlash; bibliografiya tuzishdir.[1:4]"

Hozirgi kunda tarjimaning nima ekanligi va uning ta'rifi borasida aytilgan fikrlarga to'xtaladigan bo'lsak, "tarjima" bir tildan ikkinchi tilga ag'darilish, bir tildan ikkinchi tilga o'girilish, ikkinchi tilda izohlanish yoki sharhlanish, ikkinchi tilda qayta tiklanish yoki yaratilish, hatto tarjimaga ikkinchi tilda bibliografiya tuzilishi kabi tavsiflar bor. Tavsiflardagi *ag'darmoq*, *o'girmoq*, *izohlamoq*, *sharhlamoq*, *qayta tiklamoq*, *qayta yaratmoq*, *bibliografiya tuzmoq* kabi fe'llar nafaqat o'z ma'nosida, balki orttirilgan ko'chma ma'nolarida ham "tarjima" ta'rifi bobida aytilgan fikrlarda teranlik kashf etishmaydi. Nainki yuqoridagi fe'llar "tarjima"ning qanday voqelikka aylanishini ko'rsata olmaydilar. Ishonarli va mantiqan to'g'ri ta'rif, Shahriyor Safarov qalamiga mansub. Uning fikricha, "tarjima – yangi axborot manbasidir va ushbu yangi axborot nomlanishi, lisoniy belgi olishi zarur. Mazkur zaruratning qondirish maqsadi ijodkorlik, kreativlikni uyg'otadi. Bu turdagi ijodkorlikka yangi muhit va diskursiv sharoitga moslashayotgan asliyat matni undaydi, tarjimon esa yangicha shakl va mazmun munosabatini tanlaydi. [4:31]" Shahriyor Safarovning "tarjimaning ikkinchi tilda yangicha shakl va mazmun munosabati tanlanishi" asosida kechishi ta'kidi diqqatga sazovordir. Zero, hech qanday tarjima shakl va mazmun o'zgarishsiz kechmaydi. Asosiy narsa tarjimada shakl va mazmun o'zgarish sifatini to'g'ri tanlab bilishdadir.

Endi tarjima maqsadiga kelsak, u barcha tarjimashunoslar tomonidan deyarli bir xil ta'riflangan va bu ta'rif borasida ular o'zaro xayrixoh va tarjima maqsadiga qiziquvchilar uchun ham ma'qul. Nainki tarjima maqsadi deb – *xorijiy til vositalari yordamida yaratilgan matnni ona tili materiali asosida qayta yaratish* – ga aytiladi.

Tabiiyki, narsa va hodisalarning nomlari o'zlari mansub bo'lgan tillariga qarab imlo, talaffuz jihatdan farqlanadilar. Masalan, o'zbekcha *non*, ruscha *хлеб*, nemischa *Brot*, inglizcha *bread*, fransuzcha *pain*, turkcha *ekmek*, arabcha *hubz* deb ataladi. U barcha tillarda yegulikni bildiradi, lekin tayyorlanishi (xamir – tandirda yopiladi, – kulga ko'miladi, – cho'g'ga tashlanadi, – qizigan tosh yoki temir ustiga qo'yiladi, – qizigan qozon yoki tovada qotiriladi), shakli (dumaloq, uzunchoq, burchakli, oval), tarkibiy qismi (bug'doy, jo'xori, guruch), ta'mi ham (tuzli, tuzsiz, kam, sho'r, hidli, hidsiz) turlicha bo'ladi. Shu bois, "non" deganda, nazdimizda turgan til egalari tasavvurida turli xil assotsiyasiya hosil bo'ladi. O'zbek noni deganda, rus millati "лепёшка"ni, rus noni deganda, o'zbek millati "буханка"ni tushunadi. Ko'rinib turibdiki, yegulik(non)ning nomi ham, u haqdagi tasavvuri ham turlicha. Til tarkibidagi boshqa nomlar va ular ostida tushuniladigan narsalar ham (xuddi "non" kabi) til egalari tomonidan turlicha mushohada qilinadi. Har bir xalq narsa va hodisani bir tomoniga qarab nomlaydi. *Non* o'zbeklarda yopilib (пекать) pishiriladi, ruslarda esa shishirilib (бухать), sahro xalqlarida esa kulga ko'mib yoki cho'qqa tashlanib tayyorlaniladi.

Jonliroq misol keltiramiz. Tilimizdagi "sartaroshxona" (soch boshdan tarashlab olinadigan xona) rus tilida "парикмахерская" (parik qo'yib yuboriladigan joy), nemis tilida "Friseursalon" (soch turmaklanadigan, pricheska qilinadigan salon), fransuz tilida "coiffeur" (bosh kiyimi kiygizilib yuboriladigan joy), fors tilida "oroyishxona" (yuzi, sochiga oro beriladigan xona), arab tilida esa "xalloq" (sartarosh). Arablar tarixan ko'chmanchi hayot kechirganliklari sabab sartaroshning muayyan xonasi yoki saloni bo'lmagan. "Xalloq"ning ma'nosi "*odam shaklini xalq ko'rinishiga keltiruvchi*" shaxsni anglatadi. Misollardan ko'rinib turibdiki, inson sochiga munosabat bir joyda *qirib olinadi*, bir joyda *turmaklaniladi*, bir joyda *ustiga parik qo'yiladi*, yana bir joyda *yuviladi*, *tozalaniladi*, *ixchamlashtiriladi*, *oro beriladi*, yana bir joyda *soch yashirilib*, *ustiga bosh kiyimi kiygiziladi*, yana bir joyda *hayvon shakliga kelib qolgan odam ko'rinishi inson, xalq qiyofasiga keltiriladi*. Bu kundalik turmush va ko'rinishimiz bilan bog'liq bo'lgan hodisani qanday amalga oshirishini tarjima qilish jarayonida tarjimon (tarjimani o'qigan kishi ham) mazkur hodisaga bo'lgan turli xalqlar tomonidan turli munosabatni angelaydi, tasavvuri kengayadi, bilimi oshadi, dunyoqarashi kengayadi. Analog holatni turmushimiz bilan bog'liq boshqa narsa va hodisalarga ko'chirilsa, masalaga har bir xalq o'zicha yondoshishi, mohiyatni turlicha tushunishi va munosabatni makon, zamon va o'zlari uchun manfaatli nuqtayi nazardan turib qilish zaruriyati namoyon bo'ladi. Natijada

tarjima orqali muayyan xalqlar borliqidagi narsa va hodisalarning turli tomonlarini e'tiborda tutgan holda o'rganganliklarini kashf etadi. Tarjimaga qarab obyektiv borliqidagi narsa va hodisalar bilan har tomonlama tanishiladi.

Shu ma'noda tarjima ilm olishning eng muhim yo'llaridan biriga aylanadi. O'zbek maqollarida aytilishicha, "Qo'shni qo'shniga qarab erta turishni o'rganadi" ekan. Mabodo qo'shnilarning tillari o'zga bo'lsa, endi qo'shni qo'shnidan nafaqat erta turishni o'rganadi, balki *ongi o'sadi, dunyoqarashi kengayadi, ilmi oshadi*. Tarjima esa faqatgina chet tilida aytilgan narsani o'z tilingda aytish uchun bo'lgan harakat emas, balki insonning ilm olishi, barkamol bo'lishi va ikki dunyo saodatiga erishishi uchun muhim omil ekanligi namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaniyozov Z. Tarjimaning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018. – 111 b.
2. Mусаев Қ.Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – 352 б.
3. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 219 б.
4. Сафаров Ш. Таржимашуносликнинг когнитив асослари. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 299 б.

UO'K 811.161.1

INGLIZ TILIDA INSON XARAKTERI BILAN BOG'LIQ "BAHUVRIHI" LAR VA ULARNING MORFOLOGIK, SEMANTIK TAHLILI

A. J. Jumaniyozov, prof., *Urganch davlat universiteti, Urganch*

Sh. Sh.Rahimova, *tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya Ushbu maqolada ingliz tilidagi "bahuvrihi"lar (attributiv qo'shma so'zlar) morfologik va semantik jihatdan tahlil qilingan va misollar yordamida izohlanilgan. Bundan tashqari, bu turdagi qo'shma so'zlar insonning xarakteri, aqliy qobiliyatini bildiribgina qolmay, uning jamiyatdagi tutgan o'rni va tabaqaviy sinfini ham anglatishi maqolada to'laligicha izohlanilgan.

Kalit so'zlar: bahuvrihi, attributiv qo'shma so'z, morfologik va semantik tahlil, xarakter va aqliy salohiyatni bildiruvchi bahuvrihilar.

Аннотация. В данной статье «бахуврихи» (атрибутивные составные слова) в английском языке морфологически и семантически проанализированы и объяснены с помощью примеров. Кроме того, в статье исчерпывающе пояснено, что данные виды сложных слов указывают не только на характер и умственные способности человека, но и на его место в обществе и классовую принадлежность.

Ключевые слова: бахуврихи, атрибутивное сложное слово, морфологический и семантический анализ, бахуврихи, обозначающие характер и умственный потенциал.

Abstract. In this article, "bahuvrihi" (attributive compound words) in English are morphologically and semantically analyzed and explained with the help of examples. In addition, the article exhaustively explains that these types of compound words indicate not only the character and mental abilities of a person, but also his reputation in society and class affiliation.

Key words: bahuvrihi, attributive compound word, morphological and semantic analysis, bahuvrihi denoting character and mental potential.

Ma'lumki, inson xarakter xususiyatlari uning nomiga ko'chib qo'llanilishi va u muayyan tilning lug'at tarkibini boyib, rivojlanib borish an'alaridan biri ekanligi tilshunoslikda izoh talab qilmaydigan hodisalardan biridir. Nainki, bunday nomlanishlar inson dunyoga kelgan zahoti ijtimoiy zaruriyatga aylanadi, go'dakka ism qo'yiladi. O'g'il bolalarga mardlik (Mardon), jasurlik (Jasur), kuchlilik (Quvvat) sifatleri bilan, qiz bolalarga esa go'zallik (Go'zal), chiroy (Gulchiroy), xushbichimlilik (Gulbadanbegim), ozodalikka (Ozoda, Pokiza) xos ismlar qo'yiladi. Mabodo farzand kasalvand tug'lsa, hayotda sog'lom bo'lishi uchun- Salim, kamis, nuqsonli dunyoga kelsa- Komil, ayrim a'zolari ziyod bo'lsa- Ziyoda, Ortiq, tanasida muayyan dog'lar bo'lsa- Norgul, Xolbika, Meliboy, tug'ilgan zahoti yig'lamasa- Ochil deb nomlanishlari ism qo'yish qadriyatlarimizdan biridir. Hatto bola yaxwi inson bo'lishi niyatida- Yaxshiboy nomi ham qo'yiladi. Mazkur nomlar ota onaning real istak (niyat)lari yoki farzandning tabiiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Biroq inson

hayotda o'zining hatti-harakati (trailblazer- tashabbuskor), ko'rinishi (doe-eyed- yaltiroqko'z), hayot va zamondoshlariga munosabati (do-gooder- sahovatpesha), orzu-havaslarini (eager beaver- ishtiyoqmand), hayvoniy va shahvoniy nafslar (fallen woman-badnafs) ning odatdagidan tashqarilari ularga ikkinchi nom berilishiga olib keladi. [1]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, jahonda sodir bo'layotgan o'zgarishlar, dunyoda kechayotgan yangilanishlar, hayotdagi tabiiy va ijtimoiy rang – baranglik, ilmiy texnik revolyutsiya samaralari, bashariyat tsivilizatsiyasi yuqori cho'qqisi bo'lmish bugungi kun voqealari, qisqa qilib aytganda, inson hayotining barcha - barcha sohalaridagi olamshumul muvafaqqiyatlarni aks ettirishda til asosiy nutqiy muloqot vositasidir. Shu bois, har qanday tildagi (fonetik, grammatik, leksik) xususiyatlar, lug'at boyligi, so'z yasash shakllari, ma'nolari, leksik va stilistik vositalar tahlili hamda ularda ro'y berayotgan hodisalarni o'rganib borish tilshunoslikning ayniqsa, til egalarining muqadda va dolzarb vazifalari hisoblanadi. Aytmoqchimizki, til bilan bog'liq bo'lgan har qanday (katta-yu kichik) tadqiqot aktualdir. Shu ma'noda avvalo, tillarda so'z yasalishi bilan bog'liq, qolaversa, insonlar aro muloqot, ayniqsa, so'zlashuv tili usiz deyarli kechmaydigan leksikologik vosita- bahuvrihilarining ilmiy tadqiqoti va ularning qardosh bo'lmagan (ingliz va o'zbek) tillararo qiyosiy o'rganilishi keyinga surib bo'lmaydigan tilshunoslik masalalaridan biridir.

Ishning **hozirgi holati va amaldagi tajriba qismiga** keladigan bo'lsak, bunda tadqiqotimiz obyektini hisoblanmish bahuvrihilar juda qo'l keladi. „Bahuvrihi“ larning tildagi mohiyati haqida so'z ketadigan bo'lsa, ular aniqlovchili qo'shma so'zlardan farqli o'laroq, tirik mavjudot(inson)ning xarakterli xususiyatlari va o'ziga xos fe'l-atvori hamda holatlarini ko'rsatib keladi. Darvoqe, inson tabiatning oliy mahsuli sifatida keng qirrali mavjudot hisoblanadi. U hayotda o'z o'rnini topaman, baxtli yashayman-yaxshi yeyman, yaxshi ichaman, yaxshi kiyinaman (sovuq qotmayman, issiqqa pishmayman), oila quraman, farzand tarbiyalayman, boshpana barpo etaman, daraxt ekaman, tabiatni o'zgartiraman va yangi narsalarni yarataman degan niyat va maqsadlar bilan o'zini turli yo'llarga uradi va turli qiyofalarga kiradi. Va u o'z navbatida zamondoshlari tomonidan ishga, hayotga, tevarak atrofga ko'rsatgan va ko'rsatayotgan munosabati nuqtai-nazaridan yaxshi-yu yomon baholanadi. Insonga xuddi shu baholarni berishda va uning xarakter-xususiyatlarini qiyosiy belgilashda “bahuvrihi” juda qo'l keladi.

Shu o'rinda, izlab topilgan bahuvrihilar va ulardan **olingan natijalarga** to'xtaladigan bo'lsak, o'zbek tilida bahuvrihilar har bir insonning kimligini, uning **xarakterli xususiyatlarini** (*toshbag'ir, ochko'z, shirinsuxan*), [2] tashqi ko'rinishi (*kaltabaqay, novchadaroz*), ichki hislarini (*alamzada, jabrdiyda*), kiyimlari (*kaltayubka, uzunko'ylak*), tashqi tana a'zolari (*kalbosh, xumkalla, kaltasoch, olako'z, shalpanquloq, tanqaburun, kampirdahan*), ichki tana a'zolari (*jigargo'sha, toshbag'ir*), qiliqlari (*ishbuzar, ikkiyuzlamachi*), dunyoqarashi (*nuktadon, kaltafahm*), fe'l-atvori (*kamgap, badniyat, xushtabiat*), kayfiyati (*shirindimog', xushkayf, badmast*), nafi (*ochofat, yebto'yimas*) tevarak atrofdagilarga munosabati (hayot, oila, o'qish, kasb-hunar, ko'cha, jamoat joylari), ishqilib insonga xos barcha-barcha xarakterli xususiyatlarini tasvirlashda keng foydalaniladi.

Bunday munosabatlardan ingliz tili ham holi emas. Quyida **inson xarakteri, aqliy qobiliyati va jamiyatdagi tutgan o'rnini** ifodalab kelgan bir qancha misollar bilan tanishamiz. Inventarimizda analog so'z birikmalaridan “trailblazer”- *tashabbuskor, ish-(lab chiqarish) ilg'ori*, “earth mother”- *g'amxo'r, o'zgalari g'amini chekuvchi*, “egomaniac”- *xudbin, shaxsiy maqsadi va ixtiyori bo'yicha nomaqbul ish tutuvchi*, “firebrand”- *urush, janjal olovini yoquvchi*, “fall guy”- *nohaqli javobgarlikka tortilgan shaxs, jabrdiyda*, “goddamn”- *Xudourgan, la'nati*, “highbrow”- *aql-idrok egasi, aql zakovatli odam, bilimdon*, “hillbilly”- *avom, qishloqi*, “jailbait”- *norasida qiz*, “jailbird”- *jinoyatchi, mahbus*, “lame duck”- *1. Mayib, majruh kishi 2. Sho'rpehona, omadsiz*, “lifeguard”- *suv xavzalari qutqaruvchisi*, “misery guts”- *noshukur, nonko'r, har doim hamma narsadan norozi bo'lgan shaxs*, “mother hen”- *onatovuq, odamlarni qanoti ostiga olib, ular haqida doimo havotirdagi shaxs*, “mouse potato”- *komputer ishqibozi, amaliy ishlarga dangasa, tanbal odam*, “nitwit”- *jinninamo, majnun, ahmoq*, “numbskull”- *tund, pismiqli odam*, “oddball”- *g'alati, aniqsa, noodatiy xulq atvor egasi*, “greenhorn”- *no'noqliq, tajribasiz, ishga yangi kelgan odam*, “underdog”- *yangi ishkor*, “ugly duckling”- *“Irkrit o'rdakcha”*; warlock”- *sehrgar, jodugar, afsungar*, “warhorse”- *tajribali, ishini ko'zini biladigan; harb oti*, “wetnurse”- *chaqaloqni emizuvchi begona ayol, ikkinchi ona*, “yardbird”-

mahbus, qamoxonadagi asir yoki asira, “white-collar”- ofis, buyro’, rahbariyat xodimlari, “pink collar”- pushti yoqali ayol, xizmat ko'rsatish sohasi xodimi (kotibalar, hamshiralari), “blue collar”- qora ishchi, mardikor; aqliy mehnatdan ko'ra jismoniy mehnat bilan ko'proq shug'ullanadigan shaxs, “yummy mummy”- sarvinoz, nazokatli va latofatli yosh ona, “God awful”- Xudobezori, badxulq yoki yoqimsiz odam, bu so'z so'kish va haqoratlarda ham ishlatiladi, “camera shy”- kameradan uyaladigan va rasmga tushishni yomon ko'radigan inson, hurkak odam, “redcoat”- dam olish lagerida o'yin-kulgilarni tashkil etish vazifasini bajaradigan odam, jaqay, “silvertail”- asilzoda, aristokrat, kibor, “sleazebag”- yolg'onchi, kazzob odam, “spendthrift”- pulni ko'kka soviradigan odam, “spitfire”- badjahl ayol, qiziqqon xotin, “slimeball”- shilqim, xotinboz, “snowbird”- faslga qarab yashash joyini (qishda issiqqa, yozda salqinga) o'zgartiradigan katta yoshli odam, “prima donna”- operada eng muhim ayol xonanda; o'zini ulug' sanaydigan va boshqalarga bepisand qaraydigan odam, “quartermaster”- harbiy qismni qarorgohlarga joylashtirish va ta'minot ishlari bilan shug'ullanuvchi ofitser, “magpie”- Qarg'a; narsalarga o'ch odam, sergap, ezma odam, “relief teacher”- muvaqqad, o'rindosh o'qituvchi, “trickster”- pandxo'r, g'irrom odam, “bookworm”- kitobxon, o'qishni juda yaxshi ko'radigan odam, “false beginner”- o'rganishni boshqat (qayta) dan boshlovchi talaba, “early adopter”- yangilik, ilg'or texnologiya ishqibozi, mijozi, “early bird”- barvaqt turuvchi, rizqini subhidamdan teruvchi, har ishda ilg'orlikni xush ko'ruvchi, peshqadam, “dumb blonde”- sariqsoch; yengiltabiat blondinka, “dead loss”- boshqa odamga nafi tegmaydigan, ziyonkor shaxs, “draft dodger”- vataniga xizmat qilishdan qochadigan, harbiy hizmatga chaqirilganda bormagan odam, dezertir, “drag queen”- ko'ngil ochish maqsadida ayollarning kiyimlarini kiyadigan erkak kishi, bola, “dreamboat”- maftunkor odam, afsonaviy go'zal, “doppelganger”- qiyofadosh; ikkita bir biriga o'xshagan odamning har biri, dvoynik, “dollybird”- nazokatli, lekin o'ysiz ayol, “dogsboddy”-mute, itoatkor odam, “dingbat”- anqov, go'l odam, “diehard”- qaysar, ahmoq, kallavaram, qovoqbosh, “debonair”- xushfe'l, xushmuomala, muloyim, ko'ngli ochiq, sertakalluf, “dark horse”- sirli odam, ichdan pishgan, “daredevil”- dovyurak, jur'atli, jasoratli, mardonavor; sertavakkal, “babe magnet”- ohanrabosi bor kishi; ohanrabosi bor narsa, “big name”- nomdor, dong'i ketgan, ma'lum soha mashhuri, “big noise”- sernufuz, sersalohiyat, ko'p kuch yoki ta'sirga ega shaxs. [3]

“God damn”- Xudourgan, la'nati- Bu bahuvrihi ingliz tilida qo'pol so'z hisoblanib, kundalik turmushdagi tuban xalqlar kambag'allar, beva bechoralar, chorasizlar, och-yalang'ochlar, aftoda chirkin odamlarga nisbatan ishlatiladi. Ko'cha, bozorlarda yurgan tilanchilardek ularga bepisand, yomon ko'z bilan qaraladi, mabodo duch kelib qolishsa, jerkib Goddamn! deb so'kish ma'nosida ham qo'llaniladi. Nemis yozuvchisi va shoiri Haynrix Hayne [4] 1827-yil Londonga borganida, qashshoq ingliz xalqining boylar tomonidan katta ko'cha yoki bozorlarda oziq-ovqat yoki yuviler magazinlarning oldida bu (Goddamn) so'z bilan jerkilib, so'kilib yurganini guvohi bo'lgan. O'zining “Ingliz fragmentlari” (Sayohatnoma) asarida bu voqeani achinish bilan tilga oladi. Goddamn bahuvrihi hozir ham ingliz so'zlashuv tilida faol, la'nati, Xudo urgan, Xudo bezori ma'nolarida keng qo'llaniladi.

“God damn! You, why won't you talk to me!” (*Xudo urgan! Sen nimaga menga hech nima demaysan!*) *Oxford English dictionary.*

Bu bahuvrihi ingliz tiliga 1400-yillarda kirib kelgan. Uning Goddamned shakli ham muloqotda uchraydi:

“Goddamned marketing people had the collective morals of a snake.” (*Maker, Cory Doctorow*).

Analog sifatida “God awful” bahuvrihisini keltirish mumkin. U ham “Xudobezori, badxulq yoki yoqimsiz odam” ma'nosini bildirib, so'kish va haqoratlarda ishlatiladi.

Ingliz tilida kiyim yoqa (collar) si muayyan ijtimoiy tabaqalanishni bildiradi. Ma'lumki, yoqa kiyimning bejirimligida, inson uchun kiyinishda muhimligida har doim muhim rol o'ynab kelgan. Hatto kiyim yoqasiga qarab insonning kishilar o'rtasidagi mavqeyi, mansabi, xizmat pog'onasi rol o'ynagan. Yoqa ranglari va bezaklari muayyan ma'no kashf etishgan. Bu holat insoniyat tarixi bilan bog'liq bo'lib, barcha xalqlarda uchraydi, saroy ayonlari yoki harbiylar tabaqalanish yoki pog'onalanishda kiygan kiyimlari (yoqalari) bilan ajralib turishgan. Ish kiyimlariga bunday munosabat Angliyada 1920-yil boshlaridan rasmiy ravishda boshlangan. Tadqiqot mobaynida kiyim,

(yoqa) ranglari bilan bog'liq 7 ta bahuvrihi (**gold-collar, white-collar, gray-collar, red-collar, pink-collar, green-collar, blue-collar**) uchradi. Quyida ular bilan bog'liq kelgan gaplar va ularning kontekstda olgan ma'nolarini tahlil qilamiz.

“Investopedia” [5] saytida “**white-collar**” bahuvrihisiga quyidagicha izoh beriladi. Izohni aynan keltiramiz: *A white-collar worker belongs to a class of employees known for earning higher average salaries doing highly skilled work, but not by performing manual labor at their jobs. White-collar workers historically have been the "shirt and tie" set, defined by office jobs and management, and not "getting their hands dirty."*

- *White-collar workers are suit-and-tie workers who work at a desk and, stereotypically, eschew physical labor.*

- *White-collar jobs typically are higher-paid, higher-skilled jobs that require more education and training than low-skilled or manual work.*

- *Examples may include managerial roles or professions like doctors or lawyers.*

Mazkur bahuvrihi Cambridge lug'atida “byuroda ishlaydiganlar va jismoniy ish bilan emas, faqat aqliy mehnat bilan shug'ullanadigan odamlar tushuniladi” deb izohlanilgan va quyidagi misol berilgan: [6]

“These days, few white-collar workers actually wear white shirts”.

Merriam lug'atida esa “maosh evaziga ishlaydiganlar va ish jarayoni uchun ish kiyimi yoki himoya anjomlari zarur bo'lmagan xizmatchilar” deb sharhlanilgan.

“Many white-collar workers, like stock brokers and investment bankers, find themselves in the unemployment lines”.

Bu tipdagi bahuvrihilar nafaqat kiyim yoqalari, balki ayrim olingan jinsni ham bildirishi mumkin. Masalan, “pink-collar” avvalo “pushti yoqali ayollarni bildirsa, keyin ularning xizmat ko'rsatish sohasi xodimlari (kotibalar, hamshiralar) ga aloqadorligini ham anglatadi. Fikrimiz isboti sifatida “pink-collar” misoliga ‘<https://www.zippia.com/advice/pink-collar-jobs/>’ [7] saytida berilgan izohlarni aynan keltiramiz: *Pink collar began as a term that was usually used to describe jobs held by women. In the sexist world of the (not so distant) past, those jobs were considered “women’s work.” But what is a pink-collar job today? Especially now that we’re breaking gender stereotypes and people are finding jobs doing whatever they want.*

- *Pink-collar jobs generally take place in the service industry and care-oriented career fields.*

- *In today’s society, pink collar jobs are not only women dominated, many men and women work alongside together.*

- *These jobs tend to be lower paying jobs than the typical white collar or blue collar jobs.*

- *The top pink collar jobs are teacher, nurse, and secretary.*

Pink-collar bahuvrihisi ostida faqat ingliz o'qituvchi, hamshira, kotiba ayollari tushunilmaydi. Bu atama inglizabon (Avstraliya, Hindiston, Pokiston) kabi mamlakatlari matbuotida ham uchraydi: “Women are usually welcomed in ‘pink-collar’ jobs, which tend to be underpaid and non-contractual.” (*Employing women, Anum Malkani Published June 18, 2017, Pakistan*).

Bu bahuvrihi ostida “blue collar”- oddiy ishchi, aqliy mehnatdan ko'ra jismoniy mehnat bilan ko'proq shug'ullanadigan shaxs tushuniladi.

Kiyimlar bilan bog'liq bo'lib, ish yoki ishchi turini bildiruvchi quyidagi bahuvrihilarning faqat izohi bilan cheklanamiz:

“Gold collar”- oltin yoqali ishchilar deganda inglizlarda qonun va tibbiyot vakillari tushuniladi. Bu kasb egalari maoshlarining yuqoriligi (tillo barobariligi) bilan boshqa kasb egalardan farqlanib turadilar.

“Gray collar”- kulrang kiyimlilar oq va moviy kiyimlar o'rtasidagi ishchilarning nomidir. Tayinlanilgan ishlari oq kiyimlarga xos bo'lsa-da, qiladigan ishlari moviylar bilan bir xil bo'ladi.

“Red collar”- bu tasnif egalari qizil muhr sohiblari hisoblanadi va budjetdan maosh oladilar. Mahalliy, tuman va shahar fuqarolik xizmatlari shular jumlasidandir.

“Green collar”- yashil jamiyat a'zolari, yashil kiyimlilar. Ular tevarak-atrofni muhofaza qiluvchi jamiyatlari yoki uyushmalar a'zolari hisoblanib, yashil rangda kiyinishadi.

“Black collar” - qora kiyimlilar yoki qora yoqalilar qazilma boylik, ko'mir konlari yoki neft quduqlarida ishlaganligi sababli tabiiy ravishda ularning kiyimlari ifloslangan, qora dog'larga bulg'angan natijada black collar bahuvrihisi yuzaga kelgan. Qizig'i shundaki, hozir ijodiy ishlar (rassomchilik, grafik dizaynerchilik, video prodyusserchilik) bilan shug'ullanuvchi odamlar ham black collar bahuvrihisi ostida nomlanadilar, biroq u bosh harf bilan yoziladi. Misol uchun: “*Working late into the night, the Black Collar artists finally completed the mural.*” (by B. Krizzle January 3, 2012). [8]

Mazkur bahuvrihining qora ishchi (black collar) ma'nosi ham bor:

“*I thought uncle Escobar was a farmer, but he might be black collar after all.*” (by cyasix December 20, 2007).

Ingliz tilida “wetnurse”- *enaga, chaqaloqni emizuvchi begona ayol, ikkinchi ona* bahuvrihisi ham borki, u rus tiliga 5 xil (*кормилица, нянька, медсестра, сиделкой, няня*) tarjima qilinadi. Xuddi shu ma'nolari bilan u o'zbek tiliga ham kirib kelgan: *I think my wet nurse was a little in love with you.*

Quyida ‘bird’(qush) komponentli bahuvrihilarga e'tibor qaratamiz. Eng e'tiborlisi shundaki, mazkur component o'zining qush ma'nosini inson shaxslarga ko'chirgan holda, aksariyat qismi esa ayollarga taaluqlilikni bildiradi. Bu tabiiy qush obrazi ostida dunyoning barcha xalqlari ayollarni tushunadi. *Maxbus, asir* ma'nolarida ifodalangan bahuvrihilar *maxbus* yoki *asirning* qaysi rod, qaysi jinsga qarashlilikini aynan bildirmasada, ularning yo erkak yoki ayol bo'lishi tabiiy, salbiy va ijobiy ma'nolarda deyarli bab-baravar qo'llaniladilar. Inventarimizda quyidagi 7 qo'shma so'z (bahuvrihi) mavjud. “Birdbrained” –*tovuq miya, aqlsiz, ahmoq*, “lovebirds”- *jamoat oldida sevgisini ko'z ko'z qiladiganlar, sevisganlar*, “jailbird”- *jinoyatchi, mahbus*, “yardbird”- *mahbus, qamoxonadagi asir yoki asira*, “snowbird”- *faslga qarab yashash joyini (qishda issiqqa, yozda salqinga) o'zgartiradigan katta yoshli odam*, “early bird”- *barvaqt turuvchi, rizqini subhidamdan teruvchi, har ishda ilg'orlikni xush ko'ruvchi, peshqadam*, “dollybird”- *nazokatli, lekin o'ysiz ayol*.

Xulosa sifatida inventardagi misollarning ingliz va o'zbek tillarida qo'llanilishi, milliy tilimizga o'girilishi borasida shuni aytish mumkinki, har biri manba til egalarining dunyoni anglashda, unda mavjud bo'lgan narsa va hodisalarni farqlashda qilgan kashfiyotlari hisoblanib, ular haqida berilayotgan biz uchun yangi ma'lumotlardir. Bu esa, tillarning biri ikkinchisiz yashay olmasligi, birining lug'at tarkibi ikkinchisining hisobiga boyib borishi kabi omillar hisobiga yuz beradi, xalqimiz idrokini oshirishda, tilimiz ifoda qudratini kuchaytirishda katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “O'zbek tilining izohli lug'ati”, 2006-2008, A. Madvaliyev tahriri ostida, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti -Toshkent -1,2,3,4,5-jildlar
2. Nosir Qambarov, 2015, O'zbekcha- inglizcha lug'at: ijtimoiy-siyosiy so'zlar, birikmalar va atamalar, Tashkent: "Yangi nashr"
3. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, 2007, Macmillan Education
4. Хайнрих Хайне (Heinrich Heine) (1797.13.12, Дюссельдорф — 1856.17.2, Париж) — немис шоири, публицист, танқидчи ва мутафаккир.
5. <https://en.wikipedia.org/wiki/Investopedia>
6. Cambridge Advanced Learner's Dictionary, 2013, Cambridge University Press
7. <https://www.zippia.com/advice/pink-collar-jobs>
8. Webster's Dictionary of English Usage, 1989, Merriam-Webster Inc., Publishers Springfield, Massachusetts, https://en.wikipedia.org/wiki/Designation_of_workers_by_collar_color#:

UDC 811.133.1'25(075.8)

THE IMPORTANCE OF TRANSLATION THEORY AS A SCIENCE

H.Kh.Khalilova, teacher, Tashkent Institute of Finance, Tashkent

Annotatsiya. *Tarjimashunoslik - tarjima nazariyasi va hodisalarini o'rganish bilan bog'liq akademik fan. Bu tillar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarni o'rnatishga yordam beradi va ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqladi. Tarjimaning fan sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari, uning boshqa sohalar bilan aloqasi, funksiyalari va tarjima tanqidi hamda mavzuning yuqorida qayd etilgan barcha xususiyatlari ham ushbu maqolada muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Tarjima nazariyasi, terminologiya, postmodernizm, ikki tillilik, o'xshashliklar, lingvistik munosabatlar, stilistika, sintaksis, semantika, morfologiya, tarjima texnikasi, solishtirma daraja, madaniy tahlil.*

Аннотация. *Переводоведение – это академическая дисциплина, связанная с изучением теории и явлений перевода, которое помогло установить правила, регулирующие отношения между языками, и выявить сходства и различия между ними. В статье также рассматриваются особенности перевода как науки, его связь с другими областями, функциями и переводоведением, а также все вышеперечисленные особенности предмета.*

Ключевые слова: *теория перевода, терминология, постмодернизм, билингвизм, сходство, языковые отношения, стилитика, синтаксис, семантика, морфология, техника перевода, сравнительная степень, культурологический анализ.*

Abstract. *Translation studies is the academic discipline related to the study of the theory and phenomena of translation. It helped establish the rules governing the relationship between languages and identified similarities and differences between them. Peculiarities of translation as a science, its connection with other fields, functions and translation criticism and all above mentioned features of the subject are also discussed in this article.*

Key words: *Translation theory, terminology, postmodernism, bilingualism, similarities, linguistic relations, stylistics, syntax, semantics, morphology, translation technique, comparable degree, cultural analysis.*

Introduction. The academic field of translation studies focuses on the theory and practice of translation. It is interdisciplinary and multilingual by nature, covering all linguistic subfields, comparative literature, communication studies, philosophy, a variety of cultural studies, such as postcolonialism and postmodernism, as well as sociology and historiography. It also encompasses any language combinations.

The study of translation is now included under linguistics. It revealed parallels and contrasts between languages and helped develop the laws controlling their interactions. Even the definition of translation kinds based on variations in linguistic relationships and the functional capabilities of languages was influenced by linguistics. Many areas of linguistics intersect with translation.

On the one hand, it has to do with syntax, semantics, and morphology in general linguistics. Yet, it has also interacted with stylistics, sociolinguistics, and psycholinguistics, emerging as a significant source of linguistics in other disciplines including comparative studies, bilingualism, and second language instruction. In the process of linguistic and cultural analysis, it is crucial to thoroughly examine the language units in foreign languages that have been chosen for the implementation of work in the field of translation.

Materials and methods. In order to achieve a general understanding, translation as a profession must be viewed as a collaborative process involving translators, revisers, terminologists, frequently writers, and clients (literary works must be verified by a second native TL reviser and preferably a native SL speaker). Yet, ultimately, only one translator can be credited for a single translation piece or segment; it must bear that translator's style. According to Danila Seleskovitch, a brilliant interpreter and writer: "The principle is that everything without exception is translatable; the translator cannot afford the luxury of saying that something cannot be translated. Everything said in one language can be expressed in another - on condition that the two languages belong to cultures that have reached a comparable degree of development". Because it must reach readers with differing cultural and educational backgrounds, translation serves as both an instructional and a truthful tool. One of the first creative industries to emerge from the histories and cultures of the peoples of the world is translation and interpreting. With the use of translation, generations of individuals who have been residing in various continents and parts of the world for many thousand years have demonstrated their creative passions, opportunities, and interests. The various human races come to know one another and to communicate with one another through translation and interpreters. Meanwhile, it began to progressively expand and introduce industries including trade, handicrafts, housing, road building, agriculture, and weaponry.

People learned from each other how to live a comfortable and safe life, showed each other the way, took examples from each other and showed each other the attractive aspects of various cultures. For ten thousand years, the caravan of people, thirsty and in need of mutual relations, interactions, communications, and various connections, has been traveling around the world, moving from continent to continent. Merchants, generals, scientists, religious scholars, propagandists, astrologers, artisans, healers, judges, and translators will be among these endless caravans. A linguist, an explainer, intelligent and always alert, these people, who mostly use their tongues to talk to each other, were called translators in those times, that is, translators from one language to another, comprehensible and rule-making communication and negotiations. The norms of relations between the peoples, agreements of alliances, contracts, mutual covenants of the people were resolved through knowledgeable translators and interpreters. Interpreters serve the harmonious and fair completion of affairs and the harmony of the people. They tried to protect the human race from various calamities of ignorance and unnecessary massacres. Translator is also considered as a linguist, translation linguistics required great intelligence, they tried to create parity and equality in historical and social processes. The linguist and interpreter were always at the forefront of the culture of their time. In this way, translation has become an invaluable, valuable, noble and advanced activity among the fields created by mankind. Interpreters made an incomparable contribution to the knowledge and learning of people. Some historians, people engaged in geography, geodesy have also grown up from translators.

The study of translation theory, which reflects and summarizes the laws and guidelines of translation, is intimately related to the practice of translation, translation works, translation processes, the function of the translator, the history of translation, and the language. The theory of translation studies perspectives, points of view, observations, and a variety of experiences relevant to the extensive and ongoing practice of translation. It also outlines the field's boundaries and standards.

Results and discussions. Translation is the creation of reality between two languages. The importance of linguistics in the theory of translation is incomparable. In the next ten years, many linguistic problems are being worked on in theory. Attempts to create a theory of translation in Uzbekistan began in the thirties of the 20th century. Mannon Roiq, S.YE, who was actively engaged in the practice of translation, was not a literary scholar or a linguist. Creative, knowledgeable and enlightened translators such as Palastrov, Sanjar Siddiq, Sotti Husayn made a good contribution to the field. In a series of treatises written in the thirties, they drew the public's attention to the quality and adequacy of translations from Russian and world literature, the issues of literacy and responsibility in translation, and how these are observed in practice. At that time, Mannon Raiq and Sanjar Siddiq, who were known as promising and talented translators, tried to create a translation theory guide for the first time and greatly succeeded. "An experiment on the translation of elegant literature" by Mannon Roiq (1932), "For the quality of translation of works of art" by S.YE. Palastrov (1935) and "Art of Literary Translation" by Sanjar Siddiq (1936) are the first time to put the theory of translation into its practice in a very relevant way. In the 1940s and 1990s, a large group of translators worked effectively in Uzbekistan. They translate from Russian into Uzbek and from Uzbek into Russian, from the languages (Kyrgyz, Kazakh, Tatar, Turkmen, Azerbaijani, Karakalpak and neighboring Persian, Tajik, Arabic, Indian, Chinese) which are close to Uzbek. They analyzed the translations made into the language in a very interesting way within the framework of universal and specific issues of translation studies, like Roiq and Siddiq, they consistently emphasized on bringing out meaning in the translation and raising its quality to the level of originality. Translation theory is also closely tied to sociolinguistics, the study of how language is socialized and the language that goes along with it. Finding the best ways for translating various sorts of materials is the major objective of translation theory. It gives details on the many guidelines and tenets of translation theory, as well as the opinions of academics on the best solutions for the text under consideration. It aims to inform readers about broad, everyday, and intimate translation theory and cultural subjects. Translation need to be the subject of theoretical and scientific investigation. It should concentrate on the steps involved in analysis and integration, the textual elements that should be prioritized, the

information required, and the key points that need to be remembered in order to reach the desired outcome.

Conclusion. The general theory of translation addresses the idea that translation is universal, which serves as the foundation for the investigation of all other theories in this area. It explains what translation is and how it will be done.

Although a professional translator is never content with their work, a satisfactory translation is always achievable. It can typically be made better. A perfect, ideal, or "right" translation does not exist. A translator is constantly exploring words and facts in an effort to broaden their knowledge and improve their communication skills. The four layers of translation theory are as follows:

Firstly, translation is a science, which entails the knowledge and verification of the facts and the language that describes them, what is wrong, mistakes of truth, can be identified;

Secondly, it is a skill, which calls for appropriate language and acceptable usage; Thirdly, an art, which distinguishes good from undistinguished writing and is the creative, the intuitive, sometimes the inspired, level of the translation;

Lastly, a matter of taste, where argument ceases, preferences are expressed, and the variety of meritorious translations is the reflection of individual differences.

Translation is used as a means of communication for multilingual notices, which have recently started to appear more prominently in public places, for exporting companies' instructions, for tourist publicity, where it is all too frequently produced from the native into the 'foreign' language by locals out of a sense of national pride, for official documents like treaties and contracts, and for reports, papers, articles, and correspondence. Since different nations and languages have come into touch with one another, translation has played a crucial role in the transmission of culture, albeit occasionally in unfair circumstances that lead to distorted and prejudiced translations.

REFERENCES:

1. Дементьева М.Ю. Номинативно-когнитивный аспект семантики фразеологизма и слова. Авторев. дисс. канд. фил. наук. - М., 2002.
2. Esenboev R. Tarjima san'ati. 1,2,3,4 kitoblar. Toshkent. 1986
3. Камиллов Н. «Хорезмская школа перевода» (проблемы типологии и сопоставительное исследование), дисс. док. ф. наук. Т. 1987.
4. Musaev. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent 2005.
5. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. Т. 1990.
6. G 'ofurova G. O'zbekistonda tarjimaning rivojlanishi. Toshkent. 1973.

UDC 81-26

LINGUISTIK AND EXTRALINGUISTIK FEATURES OF TRANSLATION

D.J. Khasankhonova, student, Samarkand State Institute of foreign languages, Samarkand
N.K. Daminov, senior lecturer, Samarkand State Institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola tillarni qay holatda ishlashini tushunishning mustahkam poydevoriga bag'ishlangan bo'lib, tarjima nazariyasi turli tillar ma'noni turli yo'llar bilan kodlashini tan oladi, shu bilan birga tarjimonlarga har bir tilning eng mos shakllaridan foydalangan holda ma'noni saqlashning tegishli usullarini topishga yordam beradi. Asosiy g'oya - generativ grammatik qoidalarning ma'lum bir to'plami yoki muayyan munosabatlar qoliplari bo'yicha avlod jarayoni bilan bog'liq bo'lgan grammatik va leksik bo'shliqlar ketma-ketligini ko'rishdir. Ushbu yondashuv turli lingvistik vositalarni yaratishda qo'llanilishi kerak, masalan, umumlashtirish tizimlari, elektron tarjima tizimlari, ekspert tizimlari, tabiiy matn ma'lumotlarini olish tizimlari va boshqalar.

Kalit so'zlar: maqsadli til, manba tili, xronologiya, talqin, ma'no, lingvistik tushuncha.

Аннотация. Эта статья посвящена прочной основе понимания того, как работают языки. Теория перевода признает, что разные языки кодируют смысл по-разному, помогая переводчикам найти подходящие способы сохранения смысла, используя наиболее подходящие формы каждого языка. Основная идея состоит в том, чтобы увидеть последовательность грамматических и лексических пространств, связанных с процессом порождения в соответствии с определенным набором порождающих грамматических правил или определенным набором реляционных паттернов. Такой подход целесообразно использовать

при создании различных лингвистических средств, таких как системы обобщения, системы электронного перевода, экспертные системы, системы извлечения данных из естественного текста и др.

Ключевые слова: язык перевода, исходный язык, хронология, интерпретация, значение, языковая концепция.

Abstract. This article is devoted to solid foundation of understanding how languages work, translation theory recognizes that different languages encode meaning in different ways, while helping translators find appropriate ways of preserving meaning using the most appropriate forms of each language. The main idea is to see a sequence of grammatical and lexical spaces associated with the process of generation according to a particular set of generative grammatical rules or a specific set of relational patterns. This approach should be used in the creation of various linguistic tools, such as generalization systems, electronic translation systems, expert systems, natural text data extraction systems, etc.

Key words: target language, source language, chronology, interpretation, meaning, linguistic concept.

Introduction. Bilingual dictionaries are of great importance in solving the lexical problems of translation. However, usually only the alternatives of the meaning of the word are given in the dictionaries. No matter how perfect the translation dictionary is it is impossible to cover all the meanings of words or subtleties of meaning, because the dictionary deals with the elements of two language systems. Translation is not a system of languages, but speech, more precisely, a product of speech the text is more important. During the translation process, the translator must determine the meaning of the ambiguous word based on the context.

One of the main extralinguistic aspects of translation is undoubtedly the cultural adaptation of the original text. Therefore, it is very important that the translator is competent not only in terms of language, but also in terms of culture. If a native speaker is working as an interpreter, it would be good to find native speakers as partners or advisors to bridge cultural gaps. Otherwise, things can turn into anecdotal situations - like what happened during the US premiere of the Japanese animated series Naruto, when rice balls translated into "donuts". However, the presence of such consultants in the staff of translation agencies is very rare, which is another extralinguistic aspect related to the cost of translation.

The list of extralinguistic aspects also includes information about the target audience for which the translated text is intended. If, for example, the text or message is aimed at professionals or those in the audience:

- there is no need to translate terms or exoticisms - after all, such readers (recipients of information) will understand all the meaning without any explanation or notes. And if some culturally informed text or information is intended for a general audience, incl

- when intended for children, the translator must resort to the strategy of neutralization or omission.

Some non-linguistic aspects are unique to this group translation and are highly technical, for example, the dialogues in the original may be of a higher level of skill than the group members, but they are not the same as those of the original script. If they do not understand the motivation and hidden meaning, the risk of misinterpretation is very high.

Among the many complex problems studied by modern linguistics, the study of linguistic aspects of interlanguage communication occupies an important place, which is called "translation" or "translation activity", as we have seen above.

The foundations of the scientific theory of translation, translation problems attracted the attention of linguists, and it began to take shape only in the middle of the 20th century. At the same time, translation cannot be included among the issues studied by the science of linguistics translators themselves believed that the linguistic aspects of translation play an insignificant, purely technical role in the "art of translation". Linguists the famous German writer and translator August W. Humboldt's reaction to the translation In his letter to Schlegel, he clearly expressed: "Any translation

to me, It certainly seems like an impossible task. So every translator clinging too tightly to his originality at the expense of the taste and language of his people, or to the originality of his people at the expense of his own original, from two traps it is inevitable that he will fall into one."

Only in the middle of the 20th century did linguists systematize the work of translation learning has begun. With the development of science, the translation process is two-way. It became clear that: first, the translator must identify possible inconsistencies and shortcomings in the source text and must understand the meaning; secondly, as soon as this first part of the work is over, the translator recognizes the syntactic structure of the source text, and then matches form the message in the receptor language and thus give the text in the source language giving additional color due to the desired effect on oral design and reception need.

Literature Review. Therefore, it has become clear not only to practicing translators, but also to many well-known linguistic theorists that the implementation of the translation process means knowledge of non-linguistic information, that is, the culture of the translated text, as well as knowledge of socio-cultural and communicative situations. So, the famous Dutch linguist E.M. Uhlenbeck writes: "The source language and the target language are what is being translated knowing the language is not enough. The translator understands the culture of the peoples who speak these languages should also know"[1] The famous American linguist N. Shomsky said more about this is stricter: "...Although there are many reasons to believe that languages are created on essentially the same model, there is no logical order of translations." In other words, extralinguistic factors of speech are components of the speech process (communicative act), without which speech cannot be imagined. In turn, the translator, as a participant in the act of communication, must have absolutely extralinguistic knowledge, that is, he must know the methods of transition from one to the other between the source text and the translated text, as well as the topic and situation of communication. .

Therefore, a translator of scientific and technical texts must have certain knowledge of the field to which the translated text belongs; to have an idea about the author of the work translated by the literary translator, his worldview and aesthetic views, the period described in this work, as well as the state and conditions of society; a translator of socio-political materials should have knowledge about the political system, political situation and other factors that characterize the country where the translated text was created.

Acquiring extralinguistic information, the culture of the translated text and in addition to knowing the communicative situation, it takes into account the social orientation and determinism of the translation process as an activity. One of the tasks of analyzing any activity is to develop evaluation criteria.

Like creative activity, it is based on a category of value. The value is determined in relation to this activity norm. His defense in this regard L.K. According to Latishev, "the social determinism of translation is the decisive role of society's requirements for translation, as well as the rule that distinguishing features of translation are socially determined"[5]. Like any social norm, the norm of translation society is also a mechanism that determines the behavior of a person. The social norm of translation is the most general set of rules that determine the choice of translation strategy. These rules ultimately reflect society's expectations of the translator. These requirements were not given once, so they vary from culture to culture, from period to period, and from one type of text to another.

Genre changes from one to another - in the process of development, they are unique the content and hierarchy will change. As an example of the national variability of the norm, on the one hand, the famous T. Savory cited in the book "The Art of Translation" 12 "paradoxes of translation"[3]. This is how the translator performs text reduction successfully and efficiently uses a reduction mechanism. The translator performs the given communicative task if it reduces the number of syllables without breaking it, it is called reduction method. Reduction is the process of keeping the information necessary for current communicative tasks and discarding the rest. Information reduction is inherent in any simultaneous interpretation process. The basis for this is, first of all, the specific features of the language system and the features of simultaneous translation as a field of translation. This means that compression is a phenomenon that arises from the linguistic and psycholinguistic principles of conveying a statement. He emphasizes that it is natural for semantically insignificant

information to be lost during the decoding and recoding processes, while communicatively important information is preserved. In a monolingual environment, it is natural to reduce the hash by 60%, rather than transferring information. Determining and analyzing meaning has long been simultaneous translation has been the basis of research. As in general meaning analysis, the process of oral interpretation is, as mentioned above, the linguistic not only in its aspects, but in any context, the translator existed also relies on additional linguistic information. Explains clearly Pragmatics plays a very important role in simultaneous translation, in which the translator translation uses all sources and input data.

In translation theory, Lederer considers the context of the combination of all available information says that it is possible to know through Garcia Landa by translators any such to assist in the translation of the collected data gives the source the name "pre-understanding". Simultaneous interpreters are fast and accurate translation is under constant pressure, and in addition to processing all incoming linguistic information, the context is always present in the translator's mind. Most importantly, it is derived from linguistic and extralinguistic sources given the data, translators can resolve ambiguities.

Translators must extract ideas from source language speech and express them in the target language. In simultaneous translation, we do not only with input analysis deal with, but we are constantly and continuously of one linguistic code with another we come to the shower of interaction. Macnamara and Kushnir bilingual input and output confirms the existence of keys. These switches help you switch from one language to another at lightning speed and simultaneous translation. Translators speak the same language activate their receptive skills and from a second or two then sometimes they need to use their performance skills more quickly in another language. More specifically, the key is the linguistic processing network this is how the warning that a specific wish is in use works. Access key and this is how it works to produce several language codes at the same time and thereby avoid noise. At this point, it should be noted that interference is not only a problem of language, but interference can also manifest itself in the suppression of perception.

Summery. In conclusion, we would like to say that the contradiction between free translation remained in the period when the choice of one of the translation strategies was determined not by the nature of the translated text, but by the general attitude of the translation. of the translator's own work understand the purpose and content. When considering the different approaches to the evaluation of the quality of the translated text from the normative point of view, the contradiction within the existing requirements for the translation draws attention, because on the one hand, the translated text should not have clear national linguistic tools, on the other hand, the translation the translated text should have its own language, in principle, it should not differ from the usual, untranslated text.

As mentioned, components of the language other than semantics, that is, extralinguistic information, help to understand. For example, the lexicon cannot be separated from its context and it cannot be assigned a single meaning that fits all contexts. The direction of processing when presented to the individual in the situation was his recent one Experiences, current thoughts, etc. affect and process different individuals will vary, as it is influenced by various factors.

REFERENCES:

1. Uhlenbeck E. M. Productivity and Creativity: Studies in General and Descriptive Linguistics in Honor of E.M. Uhlenbeck. Trends in linguistics / Studies and monographs: Studies and monographs (Том 116) Trends in linguistics: Studies and monographs (Том 116), ISSN 1861-4302. -1998.
2. Kudratovich D. N. SOME VIEWS ABOUT TRANSLATION STRATEGY //International Congress on Models and methods in Modern Investigations. – 2023. – С. 15-17.
3. Savory, Theodore H. The art of translation. (Theodore Horace), 1896-1980. 1968.
4. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода. Учебник для институтов и факультетов ин.яз. -М., Высш.шк., 1987 -257 с.
5. Латышев Л. К. Курс перевода. / Л. К. Латешев. – Москва: Международное отношение, 1981.–201 с.
6. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод. Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. Ордена Трудового Красного Знамени. Военное издательство министерства обороны СССР. М., 1979. – 182 с.

**GENETIC STUDY OF FOOD NAMES IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES
(Uzbek and English examples)**

Y.J. Khairullayeva, teacher, Karshi Irrigation and agrotechnological institute, Karshi

Annotatsiya. *Taom nomlari bu har bir xalqning o'zligini ko'rsatadigan muhim belgilardan hisoblanib, asrlar davomida shakllanib bugungacha yetib kelgan buyuk meroslarimizdan biridir. Oziq-ovqat – taomlar nomlari inson turmushida eng muhim o'rin tutadi. Insonlarning jamiyatdagi o'rni, turmush darajasi, ma'naviy dunyosining ko'zgusi sifatida namoyon bo'ladigan oziq-ovqat nomlari tilimizda qachon paydo bo'lgan, ularning etimologiyasi, semantik tarkibi kabilar muhim hisoblanadi. Xalqimizning turli ijtimoiy-siyosiy, madaniy qatlamida asrlar davomida iste'molda bo'lgan taom nomlarini to'plash va ularning lisoniy: leksik-semantik, tarixiy-etimologik, yasalish, qo'llanish xususiyatlarini o'rganish tilshunoslik faning dolzarb masalalaridan biridir.*

Kalit so'zlar: *taom nomlari gentikasi, etimologiya, oziq-ovqat, turmush daraja, lisoniy, madaniy qatlam, tarixiy – etimologik.*

Аннотация. *Названия продуктов питания считаются важными символами, которые показывают самобытность каждого народа, и являются одним из наших великих наследий, которые формировались веками и дошли до наших дней. Еда - названия продуктов питания занимают важнейшее место в жизни человека. Важно учитывать, когда в нашем языке появились названия продуктов питания, их этимологию, семантическую структуру и т. д. Сбор названий продуктов питания, употреблявшихся на протяжении столетий в разных общественно-политических и культурных слоях нашего народа, и изучение их лингвистических: лексико-семантических, историко-этимологических, конструктивных, употребительных особенностей является одним из актуальных вопросов языкознания.*

Ключевые слова: *генетика пищевых названий, этимология, пища, жизненный уровень, языковой, культурный слой, историко-этимологический.*

Abstract: *Food names are regarded as significant symbols that represent each nation's identity and are a part of our rich legacy that has developed over the millennia to reach now. Food and the names of food hold the top spot in a person's life. It is vital to think about the etymology, semantics, and other aspects of food names, such as when they first appeared in our language. One of the pressing linguistics challenges is gathering the food names that have been used for millennia in various sociopolitical and cultural strata of our people and investigating their lexical-semantic, historical-etymological, constructional, and usage properties.*

Key words: *linguistic, cultural layer, historical-etymological, etymology, food, genetics of food names.*

Language, religion, and national dishes are among the aspects that express the identity of each nation and distinguish it from other nations. When a person hears any of these words, he brings to mind that nation. Despite the fact that the term "food names" is expressed by one word, this word reflects the process of their preparation, taste, appearance, smell, and the external expression on the face of a person after tasting it. The meaning that represents a whole situation lies. The spirituality of each people or nation cannot be imagined without its history, unique customs and traditions, and vital values. In this regard, of course, spiritual heritage, cultural assets, old historical monuments serve as one of the most important factors. Researching the history of food names has its place in restoring the spiritual and cultural heritage of our people. Names of food representing people's standard of living, way of life, culture and spirituality, their origin history, etymology and semantic components are important in life. Collecting food names that have been in use for a long time in different socio-political and cultural strata of our nation and studying their linguistic: lexical-semantic, historical-etymological, construction, usage features is one of the urgent issues of linguistics.

This article mainly deals with the genetic research of food names in Uzbek and English languages. Both of the studied languages have dishes that are prepared for daily consumption in their

own dialects, specially prepared for weddings, holidays, and other ceremonies, prepared in a certain season, and prepared in a certain part of the day. Also, there are foods whose preparation method is almost forgotten, whose products are rare, which are used to treat specific diseases, and which are appetizing and beneficial for health. Among these names, we can also include the names of sweets, confectionery products, and various types of drinks that are eaten instead of dessert. Genetic analysis of food names is important for both languages. From a historical point of view, food names have a variable character. The names of certain dishes may become obsolete over time or be called by a new name. For example, Charles H. Livingston's article "Etymology of English haggis" gives the lexeme haggis, which means a dish consisting of the liver, lungs and heart of a sheep or calf, which is put into the animal's stomach and boiled in water like a large sausage meant. Today, the word is mostly considered a traditional Scottish dish, made from oatmeal, spices and mutton mince, originally boiled in a sheep's stomach, but now often encased in an artificial shell, and usually served with Swedish mash and eaten with potatoes. We all know that the Uzbek nation originated from the ancient Turkic clans and tribes, some of the dishes of these nations are similar, and some of them are completely different in taste and preparation.

Also, the unique religious and national dishes of each of our regions and regions represent the uniqueness of this region. For example, one of the religious dishes of Bukhara Jews is *oshi sabo* (also osh savo or osovoh), a "pot meal" that is slowly cooked overnight and eaten hot at Shabbat lunch. Oshi sabo is made with meat, rice, vegetables and fruits and has a unique sweet and sour taste. Oshi sabo refers to a meal of its culinary function (a hot Shabbat meal in Jewish homes) and its ingredients (rice, meat, vegetables cooked together overnight). Also, the names of Uzbek and Turkish dishes are mentioned in the works of our great grandfather Alisher Navoi. It is known that each language has its own layer in the stages of formation and development. It consists of words formed on the basis of internal possibilities. In linguistics the following events are the main ones in the development of the lexicon with the help of internal possibilities the following factors are considered: 1) enrichment of the lexicon by creating words through internal sources; 2) on the basis of obsolete, historical and general lexical units found in old monuments vocabulary enrichment; 3) enrichment of the lexicon of the literary language due to dialectical words. By its own layer, lexemes originally belonging to this language and based on these formations are also formed from words of other languages with their own affixes lexemes are understood. In this regard, in the works of Alisher Navoi. The names of the used food can be grouped as follows: a) native Turkic words; b) new lexemes made from original Turkic words; c) words formed by adding Turkic suffixes from acquisitions.

Some etymological analysis of names of cuisines in the book of Alisher Navoi "Muhokamat ul lug'atayn". In the language of Navoi's works, 56 lexemes related to food that we identified are used of which 30 are Turkish words, 19 are Persian, 6 are Arabic, 12 of Chinese are Indian acquisitions. So, about the food 53% of identified lexical units consist of Turkish words. The following food names used in pure Turkish are found in the works of Alisher Navoi:

Bug'ro - "bugro" is a dish made by grinding wheat and weighing it in a large gathering" (NAL, p. 139);

sut - milk;

paneer - cheese (NAL. p. 500; Vol. 17, p. 170 HPM.);

fat - (MAT, vol. 17, p. 410).

gazi - breast and rump meat of a horse; your horse is fat from such meat
a food product stuffed into the intestine. (OTIL, 5 vol.)

shilon/shulon - shulon, common meal; king's banquet (NAL. p. 696)

The names of the listed dishes consist only of the stem, and they are not formed with any word-forming suffix. That is why the names of food made by affixation, that is, by adding formative suffixes, are also found in the works of our grandfathers, for example:

1) The suffix -k is combined with the verb to form a food noun: chäl- + pä = chälpä + k = chälpäk – "food made from thin dough and cooked in oil".

2) -ač/-äč: kömäč – bread baked in coal ash (<köm- bury tütmäč - bean soup, dough soup (<tüt- "to catch");

3) -ma/-mä: süzmä – "swim" (<süz- – "swim"); «kätlämä» (<fold- – "fold");

Many words related to Persian and Arabic food can also be observed in the works of Navoi, a source of the 15th century. 5489 Persian words related to food names are used in the lexicon of Alisher Navoi's works³². From this, we identified a lexicon of 18 food names. This quantity occupies the second place after names of Turkish dishes in Navoi's works.

They are the following:

1. Non - Bread.
2. Osh - Pilav
3. Shir – milk.
4. Falla – the first milk of a newborn animal (NAL, 631-bet).
5. Kabob – kebab. (ANATIL, 2 j. 86-bet).
6. Jigar kabob – liver kabob.
7. Bat kabob – duck meat kebab (ANATIL, 2 j. 86-bet)
8. Pushti dunba – sheep's rump.
9. Shakar – sugar (MAT, 2 j., 662-bet).
10. Nabot –novvot.
11. Poludai dushob - original, pure molasses, pure molasses made from grapes
12. Maviz – raisins.
13. Mavizob - raisin juice, juice (ANATIL, 188-bet).
14. Bodom- almond kernel
15. Shirai bodom – almond juice, paste. .
16. Sho' rba – soup.
17. Harisa – halim, for many, a meal cooked from meat and wheat (NAL, 767-bet)

Arabic food names:

1. Halim - halim
2. Qurs – kulcha
3. Qursi qiyr – patir kulcha
4. Qursi gazak - round, round snack
5. Asal - honey
6. Fatir; qursi fatir - patir
7. Halvo - halvo
8. Taranjabin - berry sugar
9. Sikanjabin -vinegar jam

Research scientist M. Khudayarova "Food names in Uzbek language linguistic analysis (based on the materials of the Karakalpak region) candidacy in his dissertation on the names of dishes in Uzbek dialects of Karakalpakstan lexical features were studied. There is a traditional dish of the people of a certain region names, as well as the names of sweets, confectionery, have been linguistically researched, the historical roots of food names are also discussed. The Uzbek language dictionary contains some forgotten language elements, related to the topic lexical-grammatical events in the history of the language are also paid attention to. In the studies of Uzbek folk dialects, information is also given about the names of some foods. The phonetic, lexical-semantic features of the old Turkish language were analyzed in the monograph "Language features of the Devonu Lugatit Turk" published last year by Professor H. Dadaboev.

REFERENCES:

1. Xudayarova M. O'zbek tilidagi taom nomlarining lingvistik tahlili. Filol.f.n. dis... avtoreferati. -T.: 2008.
2. Ikramova N. Uzbekskaya kulinarnaya leksika : Dis. ... kand. filol. nauk. – Tashkent, 1983. – 168 s.
3. O'zbek xalq shevalari lug'ati /Mas'ul muharrir: Sh.Shoabdurahmonov. –T.: Fan, 1971; G'aybullaev S. Qorako'1 shevasining tarovati. –T.: Nihol, 2017.
4. Dadaboyev H. "Devonu lug'atit turk"ning til xususiyatlari. –T.: TDSHI, 2017, 66-75-betlar.
5. Шаниязов К. О традиционной пище узбеков // Этнографическое изучение быта и культуры узбеков. – Т.: 1972. – 106 с.

ERKIN VOHIDOVNING NAVOIYGA TAXMISLARI
K.G'.Komiljonova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada XX asrning iste'dodli shoiri Erkin Vohidovning «Yoshlik devoni»dagi taxmislar tadqiq etilgan. Xususan, shoirning Navoiy ijodiga bog'langan muxammaslari badiiy jihatdan tahlil qilingan, an'ana va yangiliklar ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Mushtaraklik, bayt, mumtoz adabiyot, ijodiy an'ana, klassika, misra, taxmis, tazmin, yangilik, qofiya.

Аннотация. В статье рассматриваются комментарии талантливого поэта XX века Эркина Вахидова в «Деван». В частности, были художественно проанализированы стихи поэта, связанные с творчеством Навои, показаны традиции и новации.

Ключевые слова: Общность, стих, классическая литература, творческая традиция, классика, байт, тахмыс, тазмин, новаторство, рифмовка.

Abstract. The article discusses the comments of the talented poet of the twentieth century Erkin Vakhidov in "Devan". In particular, the poems of the poet related to the work of Navoi were artistically analyzed, traditions and innovations were shown

Keywords: Commonality, verse, classic literature, creative tradition, classics, bayt, takhmis, tazmin, innovation, rhyme.

O'zbek mumtoz adabiyotida shakllangan turli an'analar borki, ular asrlar osha deyarli barcha ijodkorlar ijodida o'z aksini topib, davom etib kelmoqda. Zamonaviy she'riyatimizda ham aruz vazniga xos bir qator janrlar yanada takomillashib, yangidan yangi xususiyatlar bilan boyib, rivojlanib borayotir. Shular orasida eng ommalashganlaridan biri taxmis (muxammas)dir.

Mutaxassislar fikriga ko'ra, mumtoz Sharq she'riyatining musammat turkumiga kiruvchi janrlaridan bo'lgan mustaqil muxammas o'zbek mumtoz adabiyotiga XIV asr boshlarida kirib kelgan. Dastlabki namunasi Hofiz Xorazmiy qalamiga mansub. Mustaqil muxammas har bir bandi besh misradan iborat she'r sifatida yozilsa, shaklan unga juda o'xshash bo'lgan taxmis aslida bir shoir tomonidan boshqa bir shoirning g'azali baytlariga uch misradan orttirilib, har bir bandi beshlik shakliga keltirilgan she'rdir. Shuning uchun taxmis ko'pincha ikki shoir qalamiga mansub bo'ladi. Ba'zan shoir o'z g'azaliga ham taxmis bog'lashi mumkin. Adabiyotshunos Yoqubjon Is'hoqovning ta'kidlashicha, "u yoki bu shoirning muayyan g'azalini tanlashda shoirning dunyoqarashi sinfiy va estetik nuqtai nazarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Qolaversa, taxmis usuli har bir shoir uchun mahorat sinovi, ilhomlantiruvchi kuch yoki biror muhim fikrni ro'yobga chiqarish vositasi bo'lishi mumkin"[6,127]. Aytish lozimki, har ikki holatda ham bir janr (ko'pincha g'azal, ba'zan qasida yoki mustazod) asosida ikkinchi bir janr (taxmis) vujudga kelishi kuzatiladi. Manbalarda aytilishicha, taxmis yozishning har ikki usuli ham Alisher Navoiy ijodidan boshlangan va hozirgacha davom etmoqda.

Bugungi o'zbek she'riyatida taxmisning asosan boshqa shoir g'azaliga bog'langan turi ko'p uchraydi. Xususan, Alisher Navoiyga muxammaslar anchagina. Bunda barcha shakliy va mazmuniy jihatlariga alohida e'tibor qaratish, asos g'azal baytlariga har jihatdan mos misralar qo'shish talab etiladi. Aks holda, taxmis uchliklari asos g'azalga tenglasha olmaydi va faqat shaklbozlik vujudga keladi. Zotan, taxmis bog'lash ikki ijodkorning she'r bobidagi mahoratlar bellashuvi, o'ziga xos mushoira hamdir.

XX asr oxirida Abdulla Oripov, Omon Matjon, Erkin Vohidov kabi ijodkorlar ham o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini taxmis yozishda sinab ko'ra boshladilar. Tabiiyki, Navoiy ijodi ular uchun bosh sarchashma vazifasini o'tadi, ya'ni hazrat g'azallariga bog'langan taxmislar mahorat bobida yuksak cho'qqiga ko'tarildi. Jumladan, Omon Matjonning "Avvalg'ilarg'a o'xshamas", Abdulla Oripovning "Huzuri ishq sizga...", Erkin Vohidovning "Ko'zing ne balo qaro" muxammaslari yozilgan davridayoq muxlislar qalbini zabt etdi. Erkin Vohidov ijodiga to'xtaladigan bo'lsak, u muxammasning tab'i xud turida ham, tazmin(taxmis) turida ham erkin ijod qilgan. O'zbek mumtoz adabiyotidan shu qadar yaxshi xabardor bo'lgan va har bir ijodkor she'riyatini chin dildan his

qilganki, uning lirikasida nafaqat Navoiy, balki Bobur, Fuzuliy va Zavqiylarga ham bog'langan taxmislarni ko'rishimiz mumkin. Xususan, birgina Navoiyning to'rtta g'azaliga Erkin Vohidov tomonidan tazmin-taxmislar bog'langan. Nomma nom sanaydigan bo'lsak, "Aylagach", "Ayriliq oni yaqindur", "Ko'nglim aytur", "Ko'zing ne balo..." taxmislarini tahlilga tortishimiz mumkin. Ular ichida eng taniqlisi "Bo'libtur" radifli g'azalga bog'langan taxmis hisoblanadi. Alisher Navoiyning ushbu g'azali uning "Xazoyin ul-maoniy" devoniga kiritilgan eng go'zal lirik namunalardan biri bo'lib, uning Erkin Vohidov ko'ngliga ilhom solishi, muxammas bog'lashga undashi g'ayritabiiy hol emas. G'azal an'anaviy 7 baytdan iborat bo'lsa-da, uning faqat 5 baytiga taxmis bog'langanini ko'rishimiz mumkin, ya'ni 5-6-baytlariga uch misradan qo'shilmagan. G'azal biroz noan'anaviy vaznlardan birida, ya'ni hazaji musaddasi axrabi maqbuza maqsur vaznida yozilgan bo'lsa-da, unga taxmis bog'lash aruz ilmi bilimdoni bo'lgan Erkin Vohidov uchun qiyinchilik tug'dirmagan. Quyidagi jadval asosida taxmis vaznini yanada aniqroq ko'rib chiqishimiz mumkin:

Ish	qing	me	nga	to	ja	fo	bo'	lib	tur
—	—	V	V	—	V	—	V	—	~
Ko'ng	lim	ga	ja	fo	sa	fo	bo'	lib	tur
—	—	V	V	—	V	—	V	—	~
Qo	shing	ne	ja	zo	ki,	yo	bo'	lib	tur
—	—	V	V	—	V	—	V	—	~
Ko'	zing	ne	ba	lo	qa	ro	bo'	lib	tur
—	—	V	V	—	V	—	V	—	~
Kim	jon	g'a	qa	ro	ba	lo	bo'	lib	tur
—	—	V	V	—	V	—	V	—	~

Yuqoridagi uch misra Erkin Vohidov, keyingi ikki misra esa Navoiy qalamiga mansub. Muxammasning 1-bandi an'anaga muvofiq 5 misrada ham o'zaro qofiyalangan, qaro-balo qofiyasiga Erkin Vohidov jafo, safo, yo so'zlarini qo'shib, mukammal holatga keltirgan. Keyingi bandidagi zard, sard, gard qofiyalari shoirning nafaqat mumtoz adabiyot va eski o'zbek tilining, balki mumtoz sharq "ilmi qofiya"sinin ham bilimdoni ekanini ko'rsatadi. Uchinchi bandeda shoir qilgan yangilik shundan iboratki, u Navoiy baytidagi qofiya bo'lishi lozim bo'lgan so'zni butunlay radifga aylantirib yuboradi. Bandga diqqat qaratsak:

Chun o'tli yuzing adosi yuz jon,
Qosh birla ko'zing gadosi yuz jon,
Zulfingni chu muhtalosi yuz jon,
Ishq ichra oning fidosi yuz jon,
Har jonki sango fido bo'libtur.[1,169]

E'tibor beradigan bo'lsak, qo'shilishi lozim bo'lgan uch misra jon so'ziga qofiyalanishi lozim edi, ammo shoir "yuz jon"ni radif qilib, ado-gado-muhtalo-fido so'zlarini qofiya qiladi. Xuddi shunday uslubni oxirgi bandeda ham ko'rishimiz mumkin:

Chun ikki jahon saodati—ishq,
Chun umrim o'zi hikoyati—ishq,
Erkin tilagi—hidoyati ishq,
To tuzdi Navoiy oyati ishq,
Ishq ahli aro navo bo'libtur.[1,170]

Bu bandeda ham shoir ishq so'zini qofiya emas, radif qilib, saodat-hikoyat-hidoyat-oyat so'zlarini qofiyaga olgan.

Keyingi muxammas Navoiyning o'sha mashhur, qo'shiq qilib kuylangan "To muhabbat dashti bepoyonida ovoramen" g'azaliga bog'langan. Bu g'azal "Navodir ush-shabob" devoniga kiritilgan 496-g'azal hisoblanadi. Muxammas o'quvchida xuddi muallif hazrat Navoiy bilan mushoira qilayotganday taassurot qoldiradi, ya'ni ijodiy bahsda Erkin Vohidov ham Navoiyga munosib javob qaytara olgan. Taxmisga kiritilgan yangiliklardan biri talmih san'ati namunalari(tarixiy shaxs

nomlari)ning qo'llanilishidir. Jumladan, Karbalo dashti, Majnun ismlarining qo'llanilishi shoirning mavzu va holatga mos obraz topa olish va uni mohirlik bilan kiritish qobiliyatidan darak beradi. Shoir taxmis bog'lash qoidalariga rioya qilgan holda asliyat(g'azal)dagi vazni, ya'ni ramali musammani mahzuf vaznini saqlagan holda har baytga uch misradan qo'shgan. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, shoir 7 baytli g'azalning faqat 5 baytiga taxmis bog'lagan. Qolgan ikki bayti g'azalning uchinchi va oltinchi baytlari bo'lib, ularga e'tibor qaratamiz:

Qaysi zaxming'a qilursen chora chun men, ey rafiq,

Tiyr boroni baliyatdin sarosar yoramem.

Ey xarobot ahli, gar siz mast o'lub, men bo'lmasam,

Ayb emas, nevchunki siz mayxora, men xunxoramen.[5,358]

Uchinchi baytga uchlik qo'shilmaganining sababini baytning bugungi kun kishisi uchun yetarli darajada tushunarli emasligi bilan, 6-baytni esa g'azalning begona bayti bo'lganligi va bevosita tasavvufiy g'oyalar, xarobot ahli, ya'ni so'fiylar davrasiga murojaatni o'z ichiga olganligi bilan izohlashimiz mumkin.

Navbatdagi muxammas ham Navoiy g'azaliga bog'langan, shartli ravishda "Ayriliq oni yaqindir..." deb nomlanadi va unga asos bo'lgan g'azal "G'aroyib us-sig'ar" devonining 169-g'azali hisoblanadi. G'azal vazni ramali musammani mahzuf(yoki maqsur) bo'lib, taxmisda ham qoidaga muvofiq shu vazn saqlangan. Muxammasning 1-bandiga diqqat qaratadigan bo'lsak, unda tom ma'noda Erkin Vohidovning badiiy mahorati aks etgan, deyishimiz mumkin. 2-misradagi "firoqqa-yiroqqa" so'zlari ichki qofiyani tashkil qilib, asar ohangini yanada oshirgan. Keyingi misralarda qo'llangan kema, daryo, yo'l so'zlari esa tanosib(bir mazmuniy uyuga xos so'zlar) san'atiga asos bo'lgan. Taxmis bandlarida o'rni bilan nido, tazod, tashxis san'atlarining qo'llanilishi uning badiiy jihatdan yetuk bo'lishiga hissa qo'shgan. Yana bir muhim tomoni, Navoiy bu g'azalning barcha baytlariga taxmis bog'lagan va bu mumtoz adabiyotimizda, shuningdek, taxmisnavislikda kam uchraydigan holatdir.

Yana bir taxmis Navoiyning "Aylagach" g'azaliga bog'langan. Bu g'azal ham o'sha "G'aroyib us-sig'ar" devoniga mansub 98-g'azal bo'lib, an'anaviy ramali musammani mahzuf vaznida yozilgan. 4 taxmisning vaznlariga diqqat qaratadigan bo'lsak, ulardan uchalasining vazni bir xil ekanligining va faqat "Ko'zung ne balo" g'azaliga bog'langan muxammasgina ulardan farq qilishining guvohi bo'lishimiz mumkin. "Aylagach" muxammasi boshqalaridan badiiyat va originallik jihatidan ajralib turadi. Taxmisga asos bo'lgan g'azal "...ishq mavzusida yaratilgan. Yetti bayt mobaynida mavzu izchil yoritilib, g'azal yakporalik kasb etgan. Usluban g'azal ta'rif-tavsif va izhor uyg'unlashgan aralash turda vujudga kelgan [3,69]. Erkin Vohidov tomonidan qo'shilgan misralar ham g'azal bilan uyg'unlik kasb etib, taxmisnavislik talablariga javob bera olgan. Xususan, badiiy jihatdan mukammal 3-bandni tahlilga tortamiz:

Mehr so'ndirgach dilida, jonni so'zon ayladi,

Husnini obod etib, ko'nglimni vayron ayladi,

Sehr aylab oshikoro, bandi pinhon ayladi,

Oshikor aylab yuzin, ko'zimni hayron ayladi,

Yoshurun oldi ko'ngil, o'zimni hayron aylagach.[1,156]

Navoiy hazratlari o'z g'azalida **oshikor-yoshurun** antonim so'zlarini qo'llab, tazod san'atini hosil qilgan bo'lsa, Erkin Vohidov ham **oshikoro** so'zini yana bir bor takrorlash bilan birga «yashirin» ma'nosidagi **pinhon** so'zini ham qo'llaydi va tazod va radd orqali ma'noni ikki barobar kuchaytiradi. Bunday badiiy mohirlik, she'riy san'atlarni puxta bilish va o'z o'rnida, g'alizlik keltirib chiqarmasdan qo'llay olish shoirning nafaqat iste'dodli, balki ilmi ham ekanini isbotlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Erkin Vohidov Alisher Navoiy va ,shu bilan birga, butun o'zbek mumtoz adabiyotining munosib davomchisi, mahoratli taxmisnavis sifatida adabiyot xazinamizda o'z o'rniga ega ijodkordir. Uning asarlari ham muxlislar qalbidan joy olib, umrboqiy bo'lishiga hech shubha yo'q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E. Vohidov. Devon. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2017.

2. Nurboy Jabborov. Maoniy ahlining sohibqironi. –Toshkent: Adabiyot, 2021.

3. To'xliiev B. Navoiy g'azallari (nasriy bayon, sharh va izohlar). - T.: Bayoz, 2014.
4. To'xta Boboyev. She'r ilmi ta'limi. –Toshkent: «O'qituvchi», 1996.
5. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami, 20 tomlik.4-tom.- Toshkent:Fan, 1989.
6. Y.Is'hoqov. So'z san'ati so'zligi.—Toshkent:O'zbekiston, 2014.

UDC 81`25

COMPLEX AND MULTIFACETED ACTIVITIES FOR INTERPRETERS*U.U.Kuldashev, PhD, Samarkand State Institute of foreign languages, Samarkand**H.Z.Saidova, student, Samarkand State Institute of foreign languages, Samarkand*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bir vaqtning o'zida tarjimonlarga qo'yiladigan kasbiy talablar tavsiflanadi, masalan, tilni o'rgatish yoki tarjima qilish uchun zarur bo'lgan chet tilini bilish darajalariga bag'ishlanadi. Sinxron tarjimonlarga ish beruvchilar tomonidan qo'yiladigan eng keng tarqalgan talablar og'zaki muloqot ko'nikmalari, nutqni eshitish va tushunish qobiliyati, tarjima tezligi, chet tilidagi frazeologizmlarni bilish, aniq diksiya, chet tiliga tarjima qilishda yaxshi talaffuz qilishdir. Sinxron tarjimonlar hissiy va jismoniy jihatdan juda qiyin sharoitlarda ishlashlari kerak, shuning uchun stressga chidamlilik, reaksiya tezligi va diqqatni jamlash qobiliyatiga ega bo'lish kerak.

Kalit so'zlar: jarayon, madaniyatlar, axborot, o'zaro ta'sir, psixologik yondashuv, talqin

Аннотация. В данной статье описаны профессиональные требования к переводчикам-синхронистам, включающие, например, языковую подготовку или знание иностранного языка, приобретенное в результате проживания в стране, необходимой для перевода. Наиболее распространенные требования к переводчикам-синхронистам со стороны работодателей – это навыки устной речи, умение слышать и понимать речь, скорость перевода, знание иноязычной фразеологии, четкая дикция, хорошее произношение при переводе на иностранный язык. Переводчикам-синхронистам приходится работать в очень тяжелых условиях, как в эмоциональном, так и в физическом плане, поэтому необходимо обладать стрессоустойчивостью, быстротой реакции и умением концентрироваться.

Ключевые слова: процесс, культуры, информация, взаимодействие, психологический подход, интерпретация.

Abstract. This article describes the professional requirements for simultaneous interpreters include, for example, language training or knowledge of a foreign language acquired as a result of living in the country required for translation. The most common requirements for simultaneous interpreters by employers are oral communication skills, ability to hear and understand speech, speed of translation, knowledge of foreign language phraseology, clear diction, good pronunciation when translating into a foreign language. Simultaneous interpreters have to work in very difficult conditions, both emotionally and physically, so it is necessary to have stress tolerance, speed of reaction and ability to concentrate.

Key words: process, cultures, information, interaction, psychological approach, interpretation

Introduction. Translation is a complex and multifaceted activity, during which it is not only the exchange of one language with another, but also the interaction of different people, different mentalities, and cultures. In this case, a clash of customs and views occurs. Translation is a valuable source of information about the languages involved in the translation process and the cultures to which these languages belong. For clarity and sufficient understanding, the term "Translation" should reveal its meaning as fully as possible, which allows to distinguish translation from other similar and neighboring phenomena. The problem of defining the concept of "translation" is urgent and requires special attention, because there are different approaches to the interpretation of this term.

In recent years, interest in the psychological approach to translation in general has increased, and as a result, the need to study the psycholinguistic aspect of simultaneous translation has arisen. The methodology that has been used for many years in the field of simultaneous translation is now being refined and confirmed by the latest research and hypotheses developed in the field of psycholinguistics and the psychology of memory and attention.

The views of scientists from different countries on the psycholinguistic processes occurring in the process of simultaneous translation were comparatively analyzed. The stages of psycholinguistic perception of the text intended for translation, as well as the cognitive aspects of translation, are described.

Literature Review. Interpreting is a very important activity in the modern world of communication. The nature of commentary imposes certain limitations, such as time pressure, changing information, and quickly selecting appropriate topics to cover in a short period of time. When studying the translation activity, it is necessary to clearly distinguish the types and methods of translation, because there are a number of methods that require learning in addition to the two main types of translation - written and oral.

In our research, we consider the requirements for simultaneous interpreters of the world's largest organizations. Translating into multiple official languages requires special attention from translators working at the United Nations. In our opinion, there are certain difficulties in the work of a UN translator: high accuracy of political translation; a high speed of switching between words, languages and topics and a willingness to perceive different speech styles and accents are required. It is also necessary to be aware of the news, changing topics of the political agenda, changes in the vocabulary of working languages.

Research problem. We have studied the professional competences placed. The official website of the UN is a must have for interviewing for the position of UN Interpreter.

Among them are the following:

- 1) high level of concentration and extreme accuracy;
- 2) the ability to work under long-term stress;
- 3) ability to master a wide range of topics and specialized terminology;
- 4) the ability to adapt the language, volume and style to the speech of the speaker and listeners;
- 5) perfect understanding of accent and regional variations of the language;
- 6) careful consideration of the speaker's cultural background, attitudes, perspectives and views, as well as the ability to transfer these nuances into the translation language;
- 7) the ability to cooperate and the desire to learn from others;
- 8) the ability to work effectively with people of different national, linguistic and cultural backgrounds, with a careful attitude and respect for the diversity of cultures;
- 9) willingness to share rewards for team achievements and joint responsibility for team failures.
- 10) conscientiousness and efficiency in fulfilling obligations and achieving results.

Among the requirements for candidates for the position of UN interpreter are qualification requirements that, in our opinion, represent all the skills and knowledge that any simultaneous interpreter should have. And so:

- 1) passing the competitive exam for UN translators;
- 2) At least one year of graduation from a recognized interpreting school dedicated to interpretation, or graduation from a university in which the language of instruction is the language of translation, or an institution of equivalent status having a diploma in the field, as well as having 200 hours of experience as an interpreter at conferences and/or work experience in the field of translation, editing, shorthand or other related fields;
- 3) Having one of the six official languages of the UN as the main language;
- 4) Interpreters whose main languages are English, French, Russian or Spanish must have a perfect knowledge of them, as well as a perfect knowledge of at least two official languages of the UN;
- 5) Arab translators must have a perfect knowledge of Arabic, which is their main language, as well as a perfect knowledge of English or French;
- 6) Chinese translators must be fluent in Chinese, their main language, and fluent in English; It is desirable to know another official language of the UN.

In addition to the United Nations, NATO is one of the world's largest employers of simultaneous interpreters. The requirements of this organization for candidates for the position of translator are similar to the requirements of the United Nations. "Approved for the position of translator must have

a diploma of graduation from a university or an equivalent educational institution, along with proven translation skills at NATO conferences; Possession of the specified minimum level of official NATO languages (English/French): level VI "professional qualification" for both languages; having at least 2 years of experience as a simultaneous interpreter in conferences from English to French and from French to English; to be informed about political and military situations in the world, security and defense issues, international organizations and related terminology.

Also, one of the largest and most promising employers in the field of translation is the European Union. Requirements for translators are as follows:

- 1) Perfect knowledge of mother tongue;
- 2) knowledge of at least two or three EU languages (depending on which language you work with);
- 3) Bachelor's degree in any field;
- 4) Post-graduate education in the field of conference-interpreting or meaningful professional experience as a conference-interpreter (work as a court interpreter, social interpreter, etc. is not considered as professional experience).

- 5) Passion for languages;

Based on all of the above, we can emphasize that a simultaneous interpreter must work long and hard on himself, develop certain qualities to work as a simultaneous interpreter on a global scale, because this type of activity implies the presence of stressful situations, such as the translation of high-ranking political figures. The high speed of the speaker's speech and therefore little time to find the necessary equivalent, a busy schedule, excitement and insufficient rest. Therefore, in this thesis, we tried to analyze the process of formation and development of these qualities.

Conclusion. The translator should emphasize the most important points in the speech, pay close attention to the tenses of the verbs, determine the relative importance of secondary meaning elements and ignore anything that is not related to the understanding of the original message.

An analysis of the application of the competency-based approach to the training of simultaneous interpreters was conducted. In addition to the existing competencies of the simultaneous interpreter, the need to develop another reflexive competency was determined.

It is important to study the stages and mechanisms of simultaneous translation in order to study the methodology of teaching simultaneous translation in detail. Each stage of a simultaneous interpreter, in turn, contains several things that are necessary for the interpreter to work. Synchronous translation mechanisms for correct understanding, italics, and meaning transmission were also identified.

The selected parameters serve as a basis for the study of different aspects of the simultaneous translation process, as they help to distinguish between related models and to further develop effective strategies that can be used both in the educational process and in professional activities. creates a basis for development.

REFERENCES:

1. Латышев Л. К. Курс перевода. / Л. К. Латышев. – Москва: Международные отношения, 1981. – 201 с.
2. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода. Учебник для институтов и факультетов ин.яз. -М., Высш.шк., 1987 -257 с.
3. Savory, Theodore H. The art of translation. (Theodore Horace), 1896-1980. 1968.
4. Uhlenbeck E. M. Productivity and Creativity: Studies in General and Descriptive Linguistics in Honor of E.M. Uhlenbeck. Trends in linguistics / Studies and monographs: Studies and monographs (Том 116) Trends in linguistics: Studies and monographs (Том 116), ISSN 1861-4302. -1998.
5. Aslonov, S., & Ruzimurodova, Z. (2020). Ingliz tilini o'qitishning innovatsion usullari. *Студенческий вестник*, (12-5), 72-74.

UO'K 80/81

QUMAN TOPISHMOQLARINI O'RGANISH

D.A.Kuliyeva, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Kodeks Kumanikus" qo'lyozmasi tarkibidagi folklor janriga xos bo'lgan topishmoqlar soni yuzasidan bildirilgan fikrlar ustida izlanishlar olib borildi. Natija

shuni ko'rsatadiki, quman topishmoqlari soni 47 ta bo'lib, Kuun, Mollova, Titzalarning ba'zi topishmoqlarni boshqacha tarzda bo'lishlari natijasida jumboqlar soni 50 taga yetganini ko'rsatdi, ammo olib borgan izlanishlardan ayon bo'ldiki, qo'lyozmadagi jumboqlar soni aslida 47 ta va bu bir qator olimlar tomonidan ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Mollova; Kuun; topishmoqlar soni; ko'ekar muzi kud; taga muzi tenli

Аннотация. В данной статье проведено исследование мнений, высказанных относительно количества характерных для фольклорного жанра загадок, содержащихся в рукописи «Кодекс Куманикус». Результат показывает, что количество загадок Кумана равно 47, Куун, Моллова, Тица разделили некоторые загадки по-другому и количество загадок достигло 50, но из исследования стало ясно, что количество загадок в рукописи на самом деле 47. д., и на это указывали многие ученые.

Ключевые слова: Mollova; Kuun; количество загадок; ko'ekar muzi kud; taga muzi tenli

Abstract. In this article, the research was conducted on the opinions expressed regarding the number of riddles in the "Codex Cumanicus" manuscript. The result shows that the number of Kuman riddles is 47, Kuun, Mollova, Tietse divided some riddles in a different way and the number of riddles reached 50, but from the research it was clear that the number of riddles in the manuscript is actually 47, and this has been pointed out by a number of scholars.

Keywords: Mollova; Kuun; number of riddles; ko'ekar muzi kud; taga muzi tenli

Kirish. Kodeks kumanikus qo'lyozmasi xalq og'zaki ijodining nodir va o'lmas janri bo'lgan topishmoqlarni o'z ichiga oladi. Ushbu obida turkiy xalqlar "mushtarak yodgorligi"[7.120] bo'lib, unda ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan 47 ta jumboqlar joy olgan. Bilamizki, topishmoqlar insonlarni topqirlikka, hozir javoblikka chorlaydi. Obidada ularning mavjudligi qipchoq urug'ining aql-zakovati kuchliligidan, adabiyotga oshnoligidan dalolat beradi. Negaki, qo'lyozmaning ikkinchi qismi xristian missionerlari tomonidan tuzilgan va ular topishmoqlarni qo'lyozmaga kirgizishgani jumboqlarning o'sha paytda xalq orasida o'z o'rni va ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, aynan shu topishmoqlar barcha turkiy xalqlar adabiyotidagi topishmoq janriga oid ilk to'plam[6.3] hisoblanadi. Buning sababi, XIX asrgacha turkiy topishmoqlarning yozma holatda uchramasligida.[8.6] Qo'lyozmada esa ular bir butun to'plam shaklidir.

"Kodeks Kumanikus" da topishmoqlar ikkinchi kitobda, 60a va 60b sahifalarda berilgan. Topishmoqlar bir-biridan raqam yoki boshqa biror belgi bilan ajratilmagan, hammasi oddiy matndek yozib ketilgan. Ularning javoblari esa ol... so'zi bilan berilgan, bu so'z orqali topishmoqlarni bir-biridan ajratish mumkin. Shunga qaramay, ba'zi topishmoqlarning javoblari berilmagani sababli, ularni boshqalaridan ajratish bir oz mushkul. Shuning uchun ham topishmoqlar sonida ba'zi tortishuvlar mavjud.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda qiyosiy-tarixiy metoddan foydalanildi. Kuunning "Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum" nomli asari, topishmoqlarni nemis tiliga tarjima qilgan Bangning "Über die Rätsel des Codex Cumanicus" nomli maqolasi, Mollova Mefkuraning fransuz tilidagi "Nouvelle interpretation linguistique des devinettes esoteriques du Codex Cumanicus" nomli maqolasi hamda vengriyalik olim Titzaning "The Koman Riddles and Turkic Folklore" kabi asarlari tahlil qilindi.

Bugungi kunga qadar qo'lyozma topishmoqlar soni haqida hech bir olim tadqiqot o'tkazmagan, natijada tilshunoslarning topishmoqlar soni bo'yicha turlicha fikrlari mavjud bo'lgan. Bu turfa xillikni bartaraf etish va muammoni yechish uchun ushbu tadqiqot ishini olib bordik. Natijada, nima uchun jumboqlar soni bo'yicha turlicha fikrlar mavjud ekanini aniqladik.

Natijalar. Topishmoqlar soni turlicha hisoblanishi sababi, bu olimlarning qo'lyozmadagi nasriy tarzda yozilgan topishmoqlarni bir-biridan ajratishidagi turfa xillik. Qo'lyozma ikki sahifasi 60a va 60 b da berilgan 47 ta jumboqlar huddi oddiy nasriy matndek yozib ketilgan, bu matnlarni o'qigan olimlarimiz turli tarzda topishmoqlarni bir-biridan ajratishgan. Aslida har bir topishmoq so'ngida uni navbatdagsidan ajratish uchun yechimi ol... so'zi bilan berib ketilgan, ammo sahifa chetlari yemirilgani, qo'lyozma uniqanligi bois, ko'p so'zlarni o'qish imkonsiz. Bu esa bir nechta jumboqlarni bo'lishdagi chalkashliklarga olib kelgan.

Muhokama. Kuun topishmoqlarni birinchi bo'lib bir-biridan ajratgan va raqamlagan. Ammo uning bu ishi ko'p xatoliklarga ega. Chunki, u ba'zan ritm va ohangi mos tushmagan bir nechta topishmoqlarni bitta topishmoq deb hisoblagan bo'lsa, ba'zan esa bir butun topishmoqni bir nechtaga bo'lib tashlagan. Masalan, javobi berilmagan VII va VIII topishmoqlarni bitta deb hisoblagan bo'lsa, XII va XIII topishmoqlarda ham xuddi shu axvol, ammo navbatdagi XIV[2.120] topishmoq esa xato tarzda bir nechtaga bo'lingan. Natijada, ularning soni 50 taga yetgan. Bundan tashqari u she'riy topishmoqlarni xam oddiygina nasriy tarzda yozib chiqqan.

M.Mollova ham Kuundek topishmoqlar sonini 50 ta deb hisoblaydi. Ammo uning qarashlari bir oz boshqacha. Mollovaga ko'ra qo'lyozmadagi barcha topishmoqlar mavzu jihatdan aslida sayyoralar, yulduz turkumlari va osmon jismlari[3.193] haqida. U XII, XVIII, XXXVI topishmoqlarni har birini ikkitadan topishmoqqa ajratgan. Mollova fikricha bu topishmoqlar bir biridan mustaqil, boisi ular ikkita yechimga ega va ikki yulduz turkumini ifodalaydi. Uning transkripsiyasi quyidagicha.XII

kockar mvzi kojrmakojurmakdan kojurm .kockar mvzi kud

XIII

tpge mvzi tiyrmak tiyrmakda tiyrmak te. mvzi te9 kas[3.197]

U to'rt qatorli she'riy jumboqni oddiy bir qatorli ikki topishmoqqa aylantirib qo'ygan.

XII topishmoq haqiqatdan ham ikkita javobli, lekin ular aloxida emas, balki bir jumboqning ikki qismidir. Ohangi va qofiyasi ham buni isbotlab turibdi va bu jumboqning haqiqatdan ham ikkita yechimi bor, ammo u bir necha javob variantiga ega bo'lgan bitta topishmoqdir.

XII

*koekar muzi kujurmak,
kojurmakdan kojur[mak]
taga muzi tiyrmak,
tiyrmakda tiyrmak (koekar muzi kud
taga muzi tenli*

XVIII topishmoq qatori oxirida o'zidan oldingi topishmoq javobi berilgan bo'lib, Mollova shu so'zni o'n sakkizinchi topishmoq oxiridagi so'z bilan birgalikda quyidagi transkripsiya bilan o'qiydi.

T'ulkusigim o T'ulkucigim t'up ete t'usti.[3.200]

Natijada yana bir topishmoq qo'shildi. U bu topishmoqqa xo'roz degan yechim xam bergan. Ammo bu so'z XVII topishmoq javobi ekanligini xisobga olsak, va XVIII topishmoq oxiridagi so'zlarni qayta ishlatilayotgani uchun Mollova fikri bu yerda xato bo'lishi mumkin. To'g'ri variant quyidagicha:

XVII

*tav ufti da talisman
tayagi bar bes batma (tulkusigi tup)*

XVIII

*araba sak tas araba sak
ete tusti (ol – tova)*

XXXVI topishmoq juda boshqotirmali. Sababi topishmoq javobi berilgandan so'ng keyingi qatorda fraza kelgan, ammo u bu topishmoqning bir qismimi yoki navbatdagi topishmoqning boshlanishimi yokida avvalgi topishmoq javobiga qo'shimcha izoxmi aniq javob aytish mushkul. Shuning uchun, Mollova dastlabki ikki qatorni bitta topishmoq deb xisoblagan va keyingi qatorni aloxida jumboq qilib olgan, uning javobi yo'qligi uchun u o'zining javob variantini taklif qilgan.

XXXVIII

kaiartkice ka tamis kara ului o uluiga yaylmis. ol otdir [3.220]

XXXIX

kaiartkice iare altun a[3.220]

B.Jafarov esa uch qatorli bitta topishmoq sifatida o'qigan.

XXXVI

*kaʻartkiea ka ta mis
kara ulaʻga jaylmis*

kaʼfartkiea ʼfara altu a.... (ol – otdir)

Tadbili:

kurakchaga qon tomar

qora ulusga ʼyilar

qurakcha sara oltinga aylana (bu – oʻtdir)[7.63]

Bang topishmoqlar sonini 46[1.335] ta degan fikrni olgʻa surgan. Bunga esa bir nechta sabablar bor, ya'ni qoʻlyozmada VII topishmoq javobi berilmagan. Bangning fikricha VII va VIII topishmoqlar bitta topishmoq. Shundan kelib chiqib Bang ularning sonini 46 ta degan. Ammo Bangdan keyin topishmoqlarni nemis tiliga oʻgʻirgan Yu.Nemet[4.577] ular aslida ikkita boshqa-boshqa jumboq deb hisoblagan. Uning fikricha VII topishmoq javobi berilmagan. Topishmoqlarni oʻrgangan olimlarning xech biri Bangning fikriga qoʻshilmagan. Ushbu topishmoqlar qofiyalanishi, ichki ritm jihatdan olib qaraganda haqiqatdan ham boshqa-boshqa topishmoq ekani koʻrinib turibdi faqatgina yechimga ega emas. Toʻrt qatorli, har biri 7 boʻgʻinli (2-qator 8 boʻgʻinli), boshida alliteratsiya (a , a , ku , ku), a a b b boshki qofiya, a b a b orqa qofiyalanishiga ega. VIII topishmoq 9 boʻgʻinli, boshida a a a va satr oxirida a b a b tarzida qofiyalangan.

VII

alan bulan tuv turur,

ayri agaegan jav tamar

kulan alan tuv turur,

kuv agaedan jav tamar.

VIII

ku altundan elei keliyrir

komis birgi tart[a] keliyr

ay altu da elei keliyr

altu birgi t[arta] keliyr

ol ....[7.63]

VIII topishmoq javobi ham *ol* soʻzi bilan boshlangan boʻlsada, lekin sahifa qirgʻogʻiga yozilgani va bu joyi allaqachon yemirilgani sabab koʻrib yoki oʻqib boʻlmaydi. Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib bular ikkita topishmoq deb xulosa qilamiz.

Titze ham XLVI va XLVII topishmoqlarni bitta topishmoq deb hisoblagan va jumboqlar sonini 46[5.131] ta deb yozgan.

Xulosa. Yuqorida topishmoqlarning soni yuzasidan bildirilgan fikrlarni va nima uchun bunday deyilganini koʻrib chiqdik. Kuun, Mollova, Bang va Titzelarning qarashlari bilan qiyoslaganda topishmoqlar sonini 47 ta deb hisoblagan Garkaves, Drimba, Malov, Guner, Jafarov kabi tilshunoslar fikriga qoʻshilamiz. Titzening oxirgi ikki topishmoqni bitta deb hisoblaganini inobatga olmasak, barcha topishmoqlarni mukammal tahlil qilganini koʻrishimiz mumkin. Garkavesning rus tilidagi, Drimbaning fransuz tilidagi, Guner va Argunshaxlarning turk tilidagi tarjimalari ham ana shunday chiroyli ishlardandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bang W. Über die Rätsel des Codex Cumanicus // Sitzungsberichte Preus. Akad. Wiss. Phil.-hist. – Klasse, 1912b. – 334-353 p.
2. Kuun G. Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapestini: EDITIO SCIENT. CADEMIAE H U N G., 1880. –120 p
3. Mefküre Mollova. Nouvelle interpretation linguistique des devinettes esoteriques du Codex Cumanicus// Oriens, Vol. 35 (1996), pp. 193-258
4. Németh J. Die Rätsel des Codex Cumanicus // Ztschr. Deutsch.. –Morgenland Gesell, 1913. – 577-608 p
5. Tietse A. The Koman Riddles and Turkic Folklore. –Berkeley.1966.-P 3
6. Жафаров Б. “Кодекс Куманикус”–туркий халқлар ёзма обидаси: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. –Т, 2017. -20бет
7. Хусайнова З. Ўзбек топишмоқлари. – Тошкент: Фан–В.6

ISAJON SULTONNING “BILGA XOQON” ROMANIDA FOLKLORIZMLAR

D.B.Madaminova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Bugungi kunda xalq og'zaki ijodini o'rganishga, milliy qadriyatlarimizga e'tibor oshganligi hisobga olinsa, hozirgi o'zbek adabiyotida xalqchilik, milliylik, xalqona ohanglarni yuzaga keltirgan, asosiy sabablar folklorga borib taqalgani bois mazkur ilmiy muammoni tadqiq etish dolzarbligi yanada yorqin namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sulton “Bilga xoqon” romanida folklor an'analarining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: folklorizm, qiz quvdi, ko'pkari, “Alpomish”, “Dada Qo'rqut”, “Manas”, baxshi.

Аннотация. Принимая во внимание повышенное внимание, уделяемое сегодня изучению фольклора и наших национальных ценностей, актуальность исследования этой научной проблемы, породившей фольклоризм, национализм, народные мелодии в современной узбекской литературе, а основные причины восходят к фольклору, более наглядно демонстрируется. В данной статье проанализированы характерные черты фольклорных традиций в романе “Билга каган” народного писателя Узбекистана Исаджона Султана.

Ключевые слова: фольклоризм, кыз кувди, копцари, “Алпомыш”, “Деде Коркут”, “Манас”, бахши.

Abstract. Taking into account the increased attention paid to the study of folklore and our national values today, the urgency of researching this scientific problem is even more evident, since the main reasons for it are folklore, which created nationalism, nationalism, folk melodies in modern Uzbek literature. In this article, the characteristic features of folklore traditions were analyzed in the novel “Bilga Khagan” by the folk writer of Uzbekistan Isajon Sultan.

Key words: folklorism, kiz kuvdi, kopcari, “Alpomish”, “Dada Korqut”, “Manas”, bakhshi.

Folklorning yozma adabiyotga ta'siri masalalari Alisher Navoiy zamonida qanday dolzarb ahamiyatga ega bo'lsa, bugun ham xuddi shunday. Alisher Navoiyning barcha asarlarida biz folklorga ijodiy yondashuvni, umumbashariy qadriyatlar ulug'langanini kuzatamiz. Bu an'ana Navoiy, Bobur zamonidan so'ng Abdulla Qodiriydan to bugungi kunda ijod etayotgan adiblarimizgacha, Cho'lpondan to zamonamiz shoirlarining izlanishlarida ham u yoki bu darajada davom etayapti. Quyida biz zamonaviy o'zbek adabiyoti namoyondalaridan biri Isajon Sulton qalamiga mansub “Bilga xoqon” romanida qo'llanilgan folklorizmlarni aniqlashga harakat qilamiz.

Jahon adabiyotshunosligida xalq og'zaki ijodiga e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy adabiyotning tarkibiga singdirilgan folklorizm namunalarining badiiy adabiyotdagi, uning poetikasidagi o'rni muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun ham davr ijodkorlari asarlaridagi xalq og'zaki ijodiga monand jihatlarni o'rganish va ularning asarlariga jahon adabiyotshunosligi nuqtai nazaridan baho berish asosiy muammolaridan hisoblanadi. Folklorshunos olim Bahodir Sarimsoqov fikricha: “Biror ijodkor asariga biror maqsad bilan kiritilgan folklorga xos barcha materialni folklor deb emas, balki folklorizm atamasi bilan yuritish lozim, chunki unga ijodkor tomonidan muayyan bir ishlov berilgan bo'ladi. Ma'lumki, yozma adabiyot bilan folklor o'rtasidagi ijodiy aloqalar o'ziga xos badiiy an'ana bo'lib, muayyan estetik qonuniyatlar doirasida kechayotgan jarayondir. Bu ijodiy aloqalar natijasida badiiy ijodda yuzaga kelgan ko'plab syujet, motiv, obrazlar, mavzu va badiiy detallar yozma adabiyotga ko'chib, ijodkor badiiy niyati va poetik iqtidoriga bog'liq holda, o'ziga xos tarzda talqin qilina boshladi. Binobarin, folklorning yozma adabiyotga ko'rsatgan ijodiy ta'siri hamda shoirlarning xalq og'zaki ijodidan foydalanishdagi badiiy mahoratining o'ziga xos qirralarini yoritib berish adabiyotimiz taraqqiyoti bilan bog'liq ijodiy jarayonlarga daxldor g'oyat muhim nazariy masalalarni keng qo'llashda asos bo'ladi.”

Xalq maqollari bir xalqning o'zligini ko'rsatib berishda muhim ahamiyatga ega. O'rnida qo'llangan maqol badiiy asarga ko'rk bag'ishlaydi. “Bilga xoqon” romanida ham bir qator maqollarni uchratishimiz mumkin: “Ilon o'zining egriligini bilmasdan, tuyaga bo'yning qiyshiq der ekan.”, “Yaroqli yaroqsizga tig' ko'tarmaydi.”, “Qarg'a g'oz bo'laman deb tirishsa, buti yirtilibdi.”, “Bir tuyaga

oshliq bo'lsa-da, ochning ko'ziga oz ko'rinadi.”, Yupqa yig'in yengishga qulay emish, ingichka yig'in uzishga qulay emish.”, Yupqa qalin bo'lsa, yengadigan bahodir emish.”, “Ezguning ichi ezgu bo'lg'ay, buzuqning ichi buzuq bo'lg'ay.”, “Arslon o'kirsa, ot tuyog'i mayishadi.”, “O'layotgan arslon sichqon inini ko'zlar.”, “Toy ot bo'lsa, ot tin olur, o'g'il er yetilsa otasi tin olur.”

Asarda folklor namunalarini ko'plab uchratishimiz mumkin. Xalq og'zaki badiiy ijodi milliy madaniyatimizning tarkibiy qismi sifatida juda katta qimmatga ega. U xalqning tarixi, urf-odatlari, dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari, orzu-umidlari haqida keng bilim beradi. Yosh avlodda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishda, ularda milliy iftixor tuyg'usini tarkib toptirishda folklorning o'rni beqiyos. Romandagi El Bo'g'u timsolida ilm-ma'rifatni ko'ramiz. El Bo'g'u tilidan aytilgan dostonlar orqali xalqimizning o'tmishda adabiyotga bo'lgan mehrini ko'rishimiz mumkin:

“El Bo'g'u qo'liga do'mbirasini olgan ekan. Tiring-tiring qilib turib, xirqi ovozdada – Alpomishni kuylab yubordi. Ishbara do'mbira sasi qalqinib-yoyilishini tinglar ekan, u kuy otlar chopishiyu tuyuq dupuriga, yela ketayotgan arg'umoqlarning ustida yela ketayotgan otlarning silkinishlariga mos ekanini payqab, – Iya ! Oldin bilmaganimni qara!”, – deb turaverdi. Anchadan so'ng, esini taniganidan beri biladigan bu dostonning so'zlariga quloq osa-osa iziga qaytdi. Yurt oqinlari-yu baxshilarining tevarakka qarab qo'shiq to'qib ketaveradigan turumi boriydi. Shu uchun qo'shiqlarda tog'lar-u cho'llar tilga olinar, oqinlar tumanli tog'larga qarab alplar-u botirlarni alqagan dostonlarini aytaverishardi. Qizlar-u xotinlar, kelinlar esa chanqovuz chalishardi. Ko'kka qadar yuksalgan, ustini tuman bosgan cho'qqiga, o'tlab yurgan qo'y-qo'ziga, o't-o'lani yellarda chayqalgan yalanglarga qarab doston aytadigan kishini ko'z oldingga keltirsang, ichingda bir nima chirsillab yona boshlaydi-ya! Yana, har ulus o'ziga bir doston to'qib olgani-chi? Turkiy to'plansa – “Alpomish”ini aytadi, o'g'uz bir bo'lsa – “Dada Qo'rqu”ini, qirg'iz o'tov tiksa – “Manas”ini aytaveradi...”

Romanning “Bayram” deb nomlangan qismida qiz quvdi, ko'pkari singari xalqning azaliy-qadimiy udumlari tasvirlangan, bu tasvirlar romanning milliy koloritini yanada oshirgan:

“Kun chiqmasdan yer yuzi yorishdi. Gurros-gurros kishi yalangga to'planib kelaverdi.

– Hoy budun! Bugun bayram, sevin, aylan, o'yna, kul! – deb jar soldi jarchi.

– Oldin Ko'k Tangrimizga atab mol-qo'y so'yilgaydir! So'ng qiz quvdi, so'ng ko'pkari bo'lgaydir!”

Ko'pincha folklor so'zi qo'llanganda xalq og'zaki ijodini nazarda tutamiz, lekin folklor xalq amaliy san'ati, memorchilik, musiqa, raqs, teatr, o'yin va boshqa san'atlarni ifodalaydigan atamadir. Faqat har bir soha mutaxassisi folklor deganda o'z sohasini nazarda tutadi. Masalan, biz folklor so'zi qo'llanganda xalq og'zaki ijodini nazarda tutamiz. Folklor asarlarda xalq hayoti badiiy aks etadi. Xususan, romanda baxshi tilidan aytilgan qo'shiqlar fikrimiz isbotidir:

“Birdaniga do'mbira tovushi keldi. Ulusning baxshisi ketib borayotgan qizni Oyoqiz emas, “oq qiz” deb atadi.

Bu chopa ketayotgan oq qiz,

O'zi to'lg'in, sog' qiz!

Uni shunday maqtadi:

O'rta bo'yli, chog' qiz,

o'ynagani bog' qiz,

uyquchimas, zog' qiz,

qora ko'z, bodomqovoq qiz,

sinli, sim-siyuq qiz,

o'zi semiz, turish-turmushi yog' qiz;

to'g'ri ishga bo'layroq qiz,

turumi olayroq qiz,

sag'risi kengish, do'ngish qiz...

tanasi to'sh qo'ygan, to'ngish qiz...”

Ushbu misralar “qiz quvdi”da kurashga chiqqan qiz ta'rifi bo'lib, baxshi tilidan aytilgan. Bunda qizning sifatleri, fe'l-atvori, tashqi ko'rinishi barcha uchun tushunarli, sodda tilda aytilgan. Romanda

bayon qilingan “qiz quvdi”, “ko'pkari” lavhalari, baxshi do'mbira bilan kuylagan qo'shiq lavhalari qadim udumlarimiz va an'analarimizni jonlantirishga xizmat qilgan.

Bugungi kunda badiiy adabiyotda xalqning ijtimoiy hayoti, turmush tarzini tasvirlashda, xususan, uning yanada taraqqiy topishida, xalqchilikning ta'minlanishida xalq og'zaki ijodining o'rni beqiyosdir. Shu ma'noda, badiiy asarlarda xalq og'zaki ijodidan foydalanish adabiyotshunoslik oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib kelmoqda. Chunki, har bir davr adabiyoti folklorida o'z aksini topadi, badiiy sayqallanadi. Adabiyot tarixiga nazar tashlasak, xalq og'zaki ijodi sarchashmalaridan oziqlanmagan, ijodiy madad olmagan birorta san'atkorni uchrata olmaysiz. Bu xususiyat ijodkorning ertak yoki dostonlar syujeti asosida asarlar yaratishida yoki xalq maqoli va matallaridan foydalanganida emas, balki unda xalqqa xos fikrlash, obraz va epitetlar qo'llash, qahramon xarakterini yaratish, hatto psixologik munosabatlarini berishda mujassamlashgan bo'ladi. Folklorning yozma adabiyotga ko'rsatgan ijodiy ta'siri, xususan, Isajon Sultonning “Bilga xooqn” romanida xalq og'zaki ijodidan foydalanishdagi badiiy mahorati uzoq o'tmishdagi milliy an'analarimiz va qadriyatlarimizni anglab yetishda turtki bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Folklor – millatning boqiy tarixi. Suhbatdosh: Gulnoz Mo'minova. “Yoshlik” jurnali, 8-son, 2014 yil.
2. Isajon Sulton. “Bilga xoqon” roman, qissalar va hikoyalar. Toshkent: Factor books nashriyoti, 2022.
3. Isajon Sulton nasri badiiyati: ilmiy maqolalar, taqriz, adabiy suhbatlar, maktublar/ to'plab nashrga tayyorlovchilar : G.Sattorova, M.Qo'chqorova. - Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017.
4. N.Rahmonov. Mangu bitiktoshlar ilhomi: <https://uza.uz/posts/25169>.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. T. : A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.

UO'K 8; 81:139

BUYRUQ NUTQIY AKTI MAYDONIDAGI MUNOZARALI VAZIYATLAR

M.V.Nasridinov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Maqolada tilshunoslarning til va nutq nazariyasi bo'yicha qarashlari hamda pragmatlingvistika, nutqiy akt nazariyasi va buyruq nutqiy aktining kontekstdagi turli xil munozarali vaziyatlari tadqiq qilinadi.*

Kalit so'zlar: *pragmatlingvistika, nutqiy akt, buyruq nutqiy akti, kontekst, direktivlar, semantika*

Аннотация. *В статье рассматриваются взгляды лингвистов на теорию языка и речи, а также прагматлингвистику, теорию речевого акта, различные спорные ситуации командного речевого акта в контексте.*

Ключевые слова: *прагматлингвистика, речевой акт, командный речевой акт, контекст, директивы, семантика.*

Abstract. *The article examines the views of linguists on the theory of language and speech, as well as pragmalinguistics, the theory of the speech act, and the various controversial situations of the command speech act in the context.*

Key words: *pragmalinguistics, speech act, command speech act, context, directives, semantics*

Nutqiy aktlarning illokutiv tahlili asosida ko'plab maqsadlarni ifoda etuvchi turlari mavjud bo'lib, ularni ajratishda kommunikativ maqsad asos bo'lib xizmat qiladi. Komissiv aktlarda adressant ma'lum bir maqsadni tinglovchiga yetqazadi va perlokutiv jarayon orqali uning ta'sirini bilib oladi. “Buyruq” nutqiy aktlar ham adressatga ma'lum vazifani yuklash bilan birga, *vada, tasdiq, xabar, ruxsat* kabi turli xil semantik ma'nolarni yuklashi mumkin [1].

Tilshunoslik sohasini tadqiq etar ekanmiz, yangidan yangi bilimlar va ko'nikmalarga, ko'plab imkoniyatlarga hamda turli-tuman muammoli vaziyatlarga duch kelamiz. Nutqiy akt nazariyasi doirasida ko'plab turdagi imkoniyatlar, guruhlar va tarmoqlar mavjud bo'lib, munozarali vaziyatlar ham bundan mustasno emas. Nutqiy aktlarning kontekst nuqtai nazardan turlicha ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular vaziyatga mos ravishda tanlanadi va jonli nutqqa olib kiriladi. Buyruq nutqiy akti misollarida ushbu vaziyatlar tilshunos olim K.Kondoravdi va S.Lauerlar tomonida turli kategoriyalarda tahlil qilingan bo'lib, ishimizning quyidagi qismida ularni turli tillar doirasida atroflicha ko'rib chiqamiz.[2]

Kontekstning nomutanosibli. Imperativlar kommunikativ nutqda mazmunan bog'langan bo'lishi va ularning suhbat jarayonida izchil ishtirok etishi mos ravishda nutqqa olib kirilishini taqazo etadi. Quyida keltirilgan misollarga etibor qaratsak: *Ingliz tilida: a) Stay inside all day!(Kun bo'yi ichkarida o'tiring!) b) Since you enjoy the nice weather, go out and play a little bit. (Ajoyib ob-havodan rohatlanishni istasangiz, tashqariga chiqing va biroz o'ynang.) O'zbek tilida: a) Shoshiling, tezroq bo'la qoling! b) Shoshilmang, o'zingizni bosib oling! Nemis tilida: a) Komm hier! (Buyoqqa kela qoling!) b) Geh weg! (Bu yerdan yo'qoling!)*

Uch til doirasida keltirib o'tilgan buyruq nutqiy aktlar bir xil strukturaga ega bo'lishiga qaramay, ularning semantik ma'nolari turlichadir. Misol uchun, *“Stay inside all day!(Kun bo'yi ichkarida o'tiring!)”* buyruq illokutiv nutqiy aktidan foydalangan adressant izchil ravishda ikkinchi keltirilgan misolimiz, *“Since you enjoy the nice weather, go out and play a little bit. (Yaxshi ob-havodan rohatlansangiz, tashqariga chiqing va biroz o'ynang.)”*ni kommunikativ nutqqa olib kira olmaymiz. Nemis tilidagi misolda keltirilgan *“Komm hier! (Buyoqqa kela qoling!)”* nutqiy aktimizdan keyin ham, birin ketin *“Geh weg! (Bu yerdan yo'qoling!)”* nutqiy aktining qo'llanilishi kommunikativ nutq buzilishiga olib keladi. Umuman olganda, agar ikki imperativlar bir biriga mazmunan nomutanosib bo'lsa, so'zlovchi ulardan izchil foydalanmasligi, ma'lum vaqtdan keyin, taqazo qilgan jarayonda jonli nutqqa olib kiriladi. Ushbu misollar semantik jihatdan qarama-qarshilikni vujudga keltirsa, bazi misollarimiz zamon va makonda ham o'z foydalanish qonun-qoidalari va o'rni egadir. *Ingliz tilida: Okay, go outside and play in the afternoon!(Yaxshi, kechki payt tashqariga chiqib o'ynayvering!) O'zbek tilida: 23-26-may kunlari yerni eng kuchli magnit bo'roni qamrab oladi. Zarurat tug'ilmasa kunduzi tashqariga chiqmang! Nemis tilida: Heute gibt es Fußball, schlaf nicht! (Bugun futbol bor, uxlab qolmang!)*

So'zlovchi buyruq nutqiy aktini kommunikativ nutqqa olib kirar ekan, ularning zamon nuqtai nazardan o'z foydalanish o'rnini mavjud ekanligiga etibor qaratishi lozim. Yuqorida zikr etilgan misollarni boshqa vaqtda foydalanish, jonli nutqda nomutanosiblikni vujudga keltiradi. O'zbek, ingliz, va nemis tilida keltirib o'tilgan har bir misol o'z o'rnini va o'z foydalanish vaqtiga egadir. So'zlovchi va tinglovchi o'rtasida muloqot jarayonini shakllanar ekan, beixtiyor nutqiy aktlar tizimi paydo bo'ladi. Bu tizimning bog'lanish ketma-ketligi semantik jihatdan mos ravishda shakllanishi zarur. *a) Please, rain tomorrow so the picnic gets cancelled!(Iltimos, ertaga yomg'ir yog'a qol, shunda piknik bekor qilinadi!) b) Please, don't rain tomorrow so I can go hiking!(Iltimos, ertaga yomg'ir yog'magin, shunda men piknikka chiqaman!)*

Ingliz tilida keltirib o'tilgan misollarimizda ikkita noo'xshash semantik ma'noni ifoda etgan ikki xil maqsad yotadi. Bir-biriga mos kelmaydigan ikkita holatga bir vaqtda buyruq berish yoki talab qilish kommunikativ nomutanosiblikni vujudga keltiradi. Adressant va adressat o'rtasida muloqot jarayoni vujudga kelar ekan, nutqiy aktlar zanjiri bir-biriga mutanosib bo'lishi, kontekstda bir umumiy yagona maqsadni aks ettirishi lozimdir. Kontekstning har bir *elementlari, vaqt, shaxs, maqsad, zamon* va shu kabi barcha elementlari o'ziga xos bir butunlikni tashkil etadi.

So'zlovchining majburiy tanlovi. Muloqot jarayonida so'zlovchi buyruq illokutiv nutqiy aktidan foydalanar ekan, adressantda tinglovchini ma'lum bir vazifani bajarishga aniq undash maqsadi yotadi. Ammo, illokutiv akt hosil qilinar ekan, buyruq maqsadi kuchli bo'lmasada, istak semantik ma'nosi orqali maqullash mazmunidagi buyruq xosil qilinishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu turning o'ziga xos jixati shundaki, so'zlovchining asl maqsadi amalga oshishiga bo'lgan to'siq tufayli eng maqbul variant orqali buyruqni izhor etish holati vujudga keladi. Ushbu jarayon so'zlovchi istagi imperativdan foydalanish bo'yicha asosiy, yani umumiy o'zak bo'la oladimi degan savolni vujudga keltiradi. Shvager va Kaufman o'z tadqiqotlarida imperativlar o'zining barcha qo'llanishlarida so'zlovchi o'ziga xos tarzda mazmunning amalga oshirilishining ma'qullanishini ta'kidlagan. Ularning ta'kidlashicha, mazmunning amalga oshirilishi so'zlovchining xohish-istaklariga zid keladi, degan ta'kid bilan imperativga ergashish ma'qul emas [3] *Ingliz tilida: A: How do I get into the building? (Binoga qanday kirishim mumkin?) B: Officially, you are not allowed to but just go through this door. (Rasmiy ravishda sizga ruxsat yo'q, lekin bu eshikdan o'tavering.) O'zbek tilida: a) Sening muddaong nima? b) Hazratim, men oshnamning o'lishini ko'rib qanday chidab tura olaman? Undan ko'ra birinchi meni osing!*

Yuqorida keltirib o'tilgan birinchi misolda tinglovchini binoga kiritishga faqat bir eshik mavjudligi, rasmiy tarzda uning kirishi ta'qiqlangani va so'zlovchida faqat bir tanlov mavjud ekani ma'lum. Ikkinchi misolda esa, birinchi holatga chiday olmasligi sababli ikkinchi yo'lni tanlagani va uni bajarishga buyruq nutqiy akti orqali da'vat qilishi kuzatiladi.

Avtomatik ochiqlik. Ushbu holatda imperativ nutqiy akt tinglovchida so'zlovchiga bo'lgan ishonchsizlikni uyg'otadi va tinglovchi keskin rad javobini beradi. Ushbu jarayonda buyruq illokutiv nutqiy akti orqali bayon etilgan undov ta'sir etgan perlokutiv jarayon muhim sanaladi [5]. Masalan:

A: *I want you to give me an aspirin! (Menga aspirin berishingizni xohlayman!)*

B: *No, you don't, you are lying. (Yo'q, yo'q, sen yolg'on gapiryapsiz.)*

Yuqorida qayd etilgan misollarda kommunikativ nutqdagi psixologik jarayon muhim ro'l o'ynaydi. Ushbu vaziyatning perlokutiv jarayoni so'zlovchi va tinglovchi ichki kechinmalariga bog'liq ravishda vujudga keladi. Birinchi misolimizdagi buyruq nutqiy akti (*I want you to give me an aspirin!*) mazmuni to'liq tinglovchiga ma'lum ekani va kommunikativ nutq, maqsad tinglovchiga o'zgacha ta'sir etgani, adressat tomonidan rad etish illokutiv nutqining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

So'zlovchining imperativni mukammal yetkaza bilishi. Odatiy kommunikativ nutq shakllanar ekan, har bir tinglovchi adressant bayon etgan nutqiy akt mazmunini tushunishga harakat qiladi. So'zlovchi o'z maqsadini bayon etadi va tinglovchini harakatlari, yani performativ jarayon orqali uni adressatga yetib borganini anglab oladi. Biroq, har doim ham nutqiy aktlar almashinuvi mukammal bo'lavermaydi. Ba'zi holatlarda so'zlovchi qo'shimcha nutqiy aktlar orqali mazmuni mukammalroq, aniq va tushunarli bayon qilishini taqazo etadi [5].

- *Be at the airport at noon! If necessary, I can give you a ride. (Tushda aeroportda bo'ling! Agar zarur bo'lsa, transport bilan ta'minlayman.)*

Buyruq nutqiy aktiga qo'shimcha qilingan direktiv nutqiy akt aeroportda o'z vaqtida bo'lish muhim ekani bilan birga adressatga qo'shimcha taklif orqali maqsadni yanada aniqlashtiradi. Shu bilan birga har qanday buyruq illokutiv nutqiy aktini mukammal yetkaza olishda intonatsiya va ijtimoiy maqom ham muhim ro'l o'ynaydi. Misol uchun, jiddiy qiyofada rahbar tomonidan aytilgan "*Be in the conference room in three minutes! (Uch daqiqadan keyin konferentsiya zalida bo'!)*„ nutqiy aktiga qo'shimcha nutqiy akt zarur emas.

- *Qo'yvor, ovsar, belni sindirding-ku! (Nur borki, soya bor. O'Xoshimov)*

Asardan olingan parchada buyruq nutqiy akti (*Qo'yvor*) reprezentativ nutqiy akt (*belni sindirding-ku*) orqali yanada aniq bayon etiladi va tinglovchiga ushbu undovni bajarishga qo'shimcha ma'no yuklaydi. So'zlovchining imperativlarni tinglovchiga to'liq yetkazishning yana bir usuli *takrorlashdir*. Takrorlash tinglovchiga buyruq maqsadini nafaqat aniq yetkazish balki buruqni bajarishga bo'lgan darajani kuchaytirishga ham xizmat qiladi.

Bayon etilgan illokutiv nutqiy akt tinglovchiga mukammal yetib borishi uchun turli qo'shimcha imkoniyatlardan foydalaniladi. Har qanday nutqiy akt strukturasi o'ziga xos propozitsiya mavjud bo'lib, ular so'zlovchi munosabatini ko'rsatib beruvchi struktura sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, nutqiy aktlar tahlili jarayonida ularning har bir bosqichi *lokutiv*, *illokutiv*, hamda *perlokutiv* tarzda alohida-alohida tahlil etilishi lozim. Xulosa qilib shuni aytilish mumkinki, pragmatlingvistika zamonaviy tilshunoslikning yangi sohasi hisoblanib, nutqiy jarayon obyekt va subyekting ichki maqsadi bilan bog'liq bo'lgan propozitsiyalarni tadqiq etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hakimov Muhammadjon. Pragmatlingvistika asoslari. Toshkent 2020
2. 2012 Cleo Condoravdi and Sven Lauer
3. Empirical Issues in Syntax and Semantics 9, ed. Christopher Piñón, pp. 37–58
4. 2012 Cleo Condoravdi and Sven Lauer
5. The example is from Schwager (2006:160), who attributes it to Manfred Bierwisch

HURMAT PRINSIPLARI ASOSIDAGI BUYRUQ NUTQIY AKTINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

M.V.Nasridinov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqiy akt nazariyasi funksiyalari bilan bir qatorda, buyruq nutqiy aktining hurmat kategoriyalari bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlarning turli qarashlari asosida tadqiq qilinadi. Buyruq nutqiy akti hurmat prinsipining asosiy kategoriyalari turli misollarda atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, lokutiv, perllokutiv, illokutiv, xushmuomilalik, raqobatdosh, samimiy, ziddiyat, neytral

Аннотация. В данной статье, наряду с функциями теории речевого акта, исследуется порядок на основе различных взглядов ученых, проводивших исследования соответствующих категорий речевого акта. На различных примерах подробно анализируются основные категории принципа уважения командного речевого акта.

Ключевые слова: речевой акт, локатив, перлокутивный, иллокутивный, вежливый, конкурентный, компанейский, конфликтный, нейтральный.

Abstract. In this article, together with the functions of the speech act theory, the order is researched based on the different views of scientists who have conducted research on the respect categories of the speech act. The main categories of the command speech act respect principle are analyzed in detail in various examples.

Key words: speech act, locative, perlocutionary, illocutionary, polite, competitive, convivial, conflict, neutral

Jamiyatning asosiy aloqa vositasi hisoblangan til asrlar davomida o'zgaradi, sayqallanadi va o'z davrida xalqning madaniyatini ifoda etadi. Har bir bosqichda dastlabki tadqiqotlar yangi bilim va ko'nikmalar shakllanishida fundament vazifasini o'taydi. Avvalgi bosqichda til sohasidagi ilmiy tadqiqotlar qiyosiy-tarixiy, sistem-struktural paradigmalar asosida amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi zamonaviy tilshunoslikda antroposentrik paradigma muhim bosqichga ko'tarildi. Antroposentrik nazariyaning alohida sohalaridan biri nutqiy aktlar nazariyasi hisoblanadi. Nutqiy akt tilga falsafiy qarash asosida shakllangan hodisa bo'lib, uning asosiy mohiyati nutq hodisalariga ta'luqlidir. [5.11]. "Nutqiy akt tushunchasi ostida nazariy masalalar, sohaga oid tadqiq usullarining metodologik maqomi, yo'nalishning konseptual asoslari, mundarijasi, o'rganish obyektining rejalashtirilishi kabi masalalarni o'z ichiga oladi." [5.11] Shu bilan birga, ushbu ta'limot V.Humboldt, Sh. Balli, K.Byuller, E.Benvenist, M.Baxtin kabi olimlarning tadqiqotlarida paydo bo'lgan bo'lsa, Sh.Safarov pragmatika XX asrning ikkinchi yarmidagi rivoji nutqiy akt(speech act) nazaryasining lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllanishi bilan bog'liqligi hamda bu sohaning asosiy namoyondalari sifatida ingliz mantiqshunosi J.L.Ostin va amerikalik psixolog J.Serl kabi olimlar ishlarida shakllanganini ta'kidlaydi.[7.77].

Nutqiy akt nazariyasi 1975-yilda Oksford faylasufi J.L.Ostin tomonidan yozilgan asarda ("How to Do Things With Words") nutqiy akt yangi soha sifatida kiritilgan va u amerikalik faylasuf J.R.Serl tomonidan yangi bosqichga ko'tarilgan. Olim nutq jarayonidagi gaplarning uch bosqichini ya'ni tarkibiy qismlarini ko'rib chiqadi:

1. *Lokutiv (locutionary).* Bu ma'lum bir tovushni talaffuz qilish yoki ma'lum belgilar qo'yish, muayyan so'zlarni ishlatish va ularni ma'lum bir tilning grammatik qoidalariga va ma'lum bir his-tuyg'ularga muvofiq ishlatish va ular olingan til qoidalariga ko'ra belgilanadigan ma'lum bir murojaat qilish kabi nutq harakatidir. [7.81]

2. *Illokutiv (Illocutionary).* Boshqa shaxsga aytish orqali niyatini va maqsadini ifoda etish.

3. *Perllokutiv (perlocutionary).* Ushbu jarayonda so'zlovchi tomonidan bayon etilgan nutqiy akt orqali tinglovchida paydo bo'lgan reaksiya holati nazarda tutiladi.

Muloqotdan foydalanish jamiyatning muhim bo'lagi hamda ijtimoiy hayotning asosi sifatida qarashlar boshlangan davrdan boshlab, barcha nutq a'zolari o'rtasida bir biriga nisbatan uyg'unlikni

ta'minlash va rivojlantirish uchun kommunikativ harakatlarni takomillashtirish va moslashtirish qoidalari va usullarini ishlab chiqish ahamiyatli bosqichga ko'tarildi. Xushmuomalalik sohasi ijtimoiy uyg'unlikni kuchaytirish, kommunikativ strategiyalarni idrok etish hamda amalga oshirish bilan bog'liqdir. Inson tug'ilgandan boshlab o'z ona tilini o'zlashtirishda ham xushmuomalalik qoidalarini tilning bir qismi sifatida o'rganadi va o'zlashtiradi. [1.25] Barcha madaniyatlarda ijtimoiy funksiyalarni bajarish, kommunikativ muloqotni tashkil etishda nutq aktlaridan foydalaniladi. Deyarli barcha tillarda nutq aktlarini bevosita ifodalovchi turli xil fe'llar mavjud. [4.131] Masalan, *kechirim so'rash, shikoyat qilish, xushomad, iltimos qilish, va'da qilish* va boshqalar. Ushbu vazifalarni bajaruvchi fe'llar o'zlari bildirayotgan nutqiy aktning lug'aviy ma'nosini o'zida mujassam etgan bo'lsa-da, ular har doim ham oddiy suhbatda nutqiy aktning eng ko'p uchraydigan misollaridan biri bo'lavermaydi. Masalan, og'zaki nutqda *kechirim so'rashda so'zlashuvchilar rasmiy "Meni kechiring!"* iborasidan ko'ra ko'proq *"Uzr"* iborasini ishlatishadi. [1. 24]

Nutqiy akt turlari ichida buyruq nutqiy akti ham o'zaro muloqot uslublari orqali qarama-qarshilikni vujudga keltiradi. "... - *biz ham sizni quruq qo'ymasdik. Mehnatingizni qadrlardik. Oyisi, qayerdasan, sho'rvangni quy!*..." misoliga etibor qaratsak buyruq nutqiy akti orqali ijobiy muhitni kuzatamiz. "*Ayt, mol shirinmi yo jon shirinmi? – Bilmadim. – Xo'p aravachadan qancha tilla chiqqan edi? – Tillaga til tekkizmang! – Tezroq ayt!*" misolida esa salbiy muhit yaqqol ko'zga tashlanadi.

Buyruq nutqiy aktining ijobiy va salbiy holatlardagi bayoniga to'xtalib o'tsak. Muloqot jarayonida buyruq nutqiy akti orqali tinglovchidan ma'lum bir vazifani bajarishga talab, undov yoki ko'mak tariqasida uni shu ishni bajarishga yo'naltirish jarayoni yuzaga keladi. Ushbu jarayonning ijobiy(positive) va salbiy(negative) ko'rinishini farqlash lozim. Misol uchun: "*Tuzni berib yubor*" yoki "*Tuzni menga uzatib yubora olasizmi, iltimos!*" [6.61]. Yuqorida berilgan buyruq nutqiy aktlarida maqsad o'xshash biroq xushmuomalalikning qarama-qarshi shakllari yaqqol ko'zga tashlanadi. Ingliz olimi J.Stilvel o'z tadqiqotlarida adressant tomonidan yuborilgan nutqiy akti xushmuomalalik kategoriyasiga asosan *ijobiy xushmuomalalik va salbiy xushmuomalalik* turlarga ajratgan.

Ijobiy xushmuomalalik(Positive politeness) so'zlovchi kommunikativ nutq jarayoni ishtirokchilari orasida begona emasligi, o'zaro yaqinlik, do'stona munosabat mavjud ekanligidan dalolat beradi va illokutiv nutqiy akt bilvosita emas bevosita(direct) bayon etiladi. "*O'tir, nega tik turibsan, - birinchi bo'lib o'ziga keldi akam.*" [3.20]

Salbiy xushmuomalalikda (Negative politeness) esa tinglovchi so'zlovchiga begona shaxsdek ular orasida o'zaro masofa mavjudligi yoki ijtimoiy mavqe jihatdan yuqoriligini namoyon etadi. "*Menga Devid qayerda ekanini aniqlab bera olasizmi?*" misolida esa so'zlovchi ijtimoiy jamiyatda tinglovchi bilan o'zaro yaqin munosabatda emasligidan darak beradi.

Har bir millatning o'ziga xos madaniyatning xushmuomalalik doirasi mavjud va bu holati turli millatlarda turlicha ko'rinishga ega. Misol uchun ko'plab millatlarda aksi urishdan keyin aytiladigan "sog' bo'ling"(ingliz tilida „bless you!“) iborasini koreys xalqiga nisbatan ishlatish madaniyat va xushmuomalalik doirasidan chiqish hisoblanadi. Yuqoridagi misoldan bizga ma'lumki, Xushmuomalalik qoidalari bir tildan ikkinchi tilga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi va foydalanilmaydi. Ingliz tilshunosi N. Lich hurmat prinsiplarini to'rtta asosiy kategoriyalarga bo'lishni taklif qiladi:

1. Raqobatdosh(competitive): illokutiv maqsad ijtimoiy maqsad bilan raqobatlashadi. Masalan, *buyruq berish, da'vad qilish, so'rash, talab qilish, yolverish* va hkz. Quyidagi misollarga e'tibor qaratamiz:

- "*Bir amallab to'g'rilang, - dedi direktorimiz sinf jurnalini Chinoq muallimning oldiga surib...*"

- "...- *Demak bahoni sotib olishar ekan-da? – To'g'rilang deyapman!*"

Asardan olingan parchada buyruq nutqiy aktining ikki o'xshash holati keltirib o'tilgan. Har ikkala misol ham muallimga bir xil vazifa(baxoni to'g'rilash)ni yuklaydi. Biroq ularning tinglovchiga ta'sir etish darajasi bir-biridan farq qiladi. Birinchi misolimizda tinglovchini ma'lum vazifani bajarishga undash ma'nosi kuchsiz, iltimos shaklda bo'lsa, ikkinchi misolda esa buyruq kuchli darajada aks etadi va tinglovchiga ruhiyatiga kuchli ta'sir o'tkazadi.

2.Samimiy (convivial): Illokutiv maqsad ijtimoiy maqsad bilan mos keladi. Masalan, *taklif qilish, salomlashish, minnatdorchilik bildirish, tabriklash* kabi his tuyg'ular bilan sug'orilgan holda tinglovchiga ta'sir etadi.

"Hoy Lutfixonim, qayerdasiz, keling, bir duo qiling. Duoingizni sehri bor." [3.58]

Yuqorida ko'rsatilgan kommunikativ jarayonda buyruq nutqiy akti qaratilgan adressantga nisbatan samimiy taklif va hatto bo'rttirish orqali unga ishonch tuyg'usi ifoda etilgan.

2. Neytral (neutral): Illokutiv maqsad ijtimoiy maqsadga befarq. Misol uchun, tasdiqlash, xabar berish, e'lon qilish, ko'rsatma berish. Prinsplar ichida neytral turi tushinishga eng sodda va ko'plab tillar va madaniyatlar orasida bir hil ko'rinishga ega. Bu turdagi nutqiy aktlarda kuchli ta'sirga ega psixologik jarayonlar yuz bermaydi.

"Xo'p, kel bo'lmasa, chelaklarimizni almashtiramiz." [3.178]

Ushbu misolda buyruq nutqiy akti adressat va adressant o'rtasidagi kommunikativ jarayonda illokutiv akt mezonlarining hech qanday ekspressiv holati kuzatilmagan.

3. Ziddiyat (conflictive): Illokutiv maqsad ijtimoiy maqsad bilan ziddiyatli holatda. Masalan, *tahdid qilish, ayblash, la'natlash, tanbeh berish*. [Neil Lich, 1983:104]

- *Do'q urma menga, - bo'sh kelmadi Qozi xolam. Do'qingni borib bo'yni to'la marvarid xotiningga urasan.* [3.56]

Misolda keltirilgan ekspressiv illokutiv buyruq nutqiy aktida tinglovchi va so'zlovchi o'rtasida ziddiyatli holatni ko'rishimiz mumkin. Bunga qo'shimcha tarzda ikkinchi gapda keltirilgan *"Do'qingni borib bo'yni to'la marvarid xotiningga urasan..."* kinoya bilan konfliktni yaqqol ko'rsatib beradi.

Xushmuomalalik haqida gapirar ekanmiz, fikrlar ko'pincha nutq harakatlarida ifodalangan to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etish darajasiga bog'liq ekanligini tushuniladi. Lichning raqobatdosh(competitive speech) nutqiy akt harakatlari yoki P.Braun va S.Levinsonning tadqiqotlari(face-threatening)da nutq harakatlari haqida gapirganda, nutq aktining jonli muhitda tinglovchiga qaratilgan aniq majburiy undash mavjud. Buyruq darajasini pasaytirish maqsadi esa buyruq nutqiy aktining iltimos nutqiy aktiga aylanishiga olib keladi va bu jarayon ongimizda istakni bevosita(direct) emas, balki bilvosita usulda adressatga yetkaziladi. Masalan, telefon orqali *"Uyga non olib kel!"* emas, *"Uyda non qolmabdi"* kabi bilvosita variant orqali ifoda etish mumkin. An'anaviy ravishda e'tirof etilgan so'rov shakllari bo'lganligi sababli, bunday savollarga to'g'ridan-to'g'ri emas, balki ularning ta'sirchan kuchi, tinglovchi va turli vaziyatlarga qarab javob berish talab etiladi.

Tilning jamiyatda foydalanish obyektlari barcha madaniyatlarda turlicha ekanligi tadqiqotchilar va foydalanuvchilar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Yuqoridagi nazariy fikrlar va misollar shuni ko'rsatadiki, buyruq nutqiy akt nazariyasida xushmuomalalik kategoriyasi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi va uni turli tizimli tillarda tadqiq etish kelajak avlod uchun muomila madaniyatida yetakchi vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Discourse and context in language teaching. A guide for language teachers.
- 2.Marianne Celce-Murcia Elite Olshain. Cambridge university press.
3. Mungli ko'zlar. Xudoyberdi To'xtaboyev. Toshkent 2020
- 4.Остин Дж. Слово как действие /Дж.Остин// Новое в зарубежной лингвистике.-М.: Прогресс, 1986.- Вып. 17.- С.131.
5. Pragmalingvistika asoslari. M.Hakimov, M.Gaziyeva Toshkent.2020
- 6.Pragmatics Language Workbooks. Peccei Jean Stilwell. 1999
- 7.Safarov Sh. Pragmalingvistika: monografiya. – Toshkent, 2008. – B.77-82.

UDC 81

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN GLOBAL ECONOMIC GROWTH

N.I.Niyazova, teacher, Tashkent institute of Finance, Tashkent

Annotasiya. Maqolada ingliz tilini muloqot vositasi sifatida dunyo iqtisodiyotida egallagan o'rni va ahamiyati haqida fikrlar, bozor iqtisodiyoti sharoitida horijiy tilga bo'lgan talab va sezilayotgan ehtiyojdan kelib chiqib, ushbu yo'nalishdagi mutaxassislarning til bilishdagi ko'zga

tashlanayotgan va tez-tez uchrab turadigan kamchiliklari va ayni shu tufayli ularda ko'p uchrayotgan muammolar va dunyo davlatlari miqyosida til o'zlashtirish ko'rsatkichlaridan namunalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: iqtisod, bozor, til, Ingliz tili, mamlakat, rivojlanish

Аннотация. В статье обсуждаются мнения о роли и значении английского языка как средства общения в мировой экономике, востребованности и осознанной необходимости иностранного языка в условиях рыночной экономики, заметных и часто встречающихся недостатках в знании языка специалистов в этой области, и многочисленные проблемы, с которыми они сталкиваются из-за этого, и приведены примеры показателей овладения языком на уровне стран мира.

Ключевые слова: экономика, рынок, язык, английский, страна, развитие

Abstract. In this article is given an overview of the function and importance of the English language as a medium of communication in the global economy. Demand for a foreign language in a market economy and its perceived needs, Economics examples of outstanding and common shortcomings of specialists in the field of language proficiency, and many of the problems and indicators of language proficiency in countries around the world are presented.

Keywords: economy, market, language, English, country, growth

Introduction: It should be noted that the development of foreign language skills in education is based on efficient methods and practices. To date, a number of studies on the process of teaching English have been conducted around the world, and such studies are still ongoing. Training is a complex process that requires constant commentary on updates and research. It is not right idea for future professionals to learn only about their field and rely solely on the program. If you look at the development of each area, you will notice that it has concentrated a number of disciplines. This can be used to illustrate the direction of economic development. It is critical to educate a well-developed generation, which is the most important value and determining force in achieving the set goals of increasing human capital investment year after year, democratic development, modernization, and renewal. The need for language, for example, is manifested in the process of interaction and communication with foreign partners. After all, economics is the production, distribution, exchange, and consumption of goods. Common language skills are regarded as not only a prerequisite for achieving a mutually acceptable result, but also as a requirement for negotiating. The integration of the world community, the advancement of science, and the development of technology all necessitate that the young generation be fluent in several languages. Practical skills for specialists in the field of Economics, business rules in a foreign language, both oral and written, are required to create conditions for the development of cognitive ability, as well as the ability to use a foreign language in the professional sphere. In this case, in order to enrich theoretical and practical achievements, scientists in the field of language pay attention to gaining a broad perspective on learning language in the direction of Economics. Today, foreign language education in higher education is based on professional and personal competencies, ensuring that graduates achieve effective outcomes in their professional careers. This article includes numerous samples and opinions.

Research and methodology: Professionals believe that their prospects are limited if their knowledge of the English language does not match their aspirations and abilities. There is a difference between supply and demand when it comes to English. To a large extent, this is related to the importance of the English language in the work process. At the same time, knowledge of the language is considered important in the field of economics, and there are a number of problems in this process. Three-quarters of companies around the world consider English to be important to their business. Unfortunately, not all of the people who have formed the core of the global workforce over the past decades have mastered the English language. Despite being leading experts in their fields, they face obstacles in language skills and communication with foreigners. According to O.P. Dowger [2], knowing a foreign language has become one of the most important requirements for specialists in the market economy. Conditions for the development of practical skills, oral and written knowledge of the rules of business relations in a foreign language, as well as the ability to use foreign speech in the professional field should be created for specialists in the field of economics. Avoiding the simple

study of the English language based on the same program, choosing topics based on the level of demand and the scope of specialization and closely connecting them with practice. Socio-cultural approach to language learning, communicatively oriented teaching of English as a means of intercultural communication, organic connection with intensive use of it as a means of knowledge: (global culture, the culture and social subcultures of the people are reflected in the country where the language is studied and its way of life and style; the country and spiritual heritage and historical memory of the people).

Modern workplaces are evolving at a rapid pace, driven by digital technologies, economic growth, and social capital growth in personal consumption patterns. At the same time, it is not enough for companies to compete in the global market. They insist on actively engaging their customers and focusing on how they perceive the brand as a consumer, not just as an actor or performer. At this point, if we pay attention to the data collected from the world about the attention and need for foreign language today, the rapid and intense changes require a sharp turn in the training of employees and the education of their training. At the same time, the ever-increasing share of contract workers, self-employed workers, part-time workers and the difficulties that arise in their work process show that the existing education models are somewhat outdated.

Discussion: Management of external personnel segments and optimization of the personnel system require new training and development approaches. Language develops in society in the process of interaction and at the same time serves as one of the necessary conditions for effective cooperation. Economic theory, in a broad sense, focuses on the effective organization of production, distribution, exchange, and consumption. Common language skills for the participants are not the only condition, but necessary to achieve a mutually acceptable result. In the absence of a common language ability, potential counterparties are tempted to turn to intermediaries. Intermediaries appear as language-to-language translators, as well as individuals or organizations that provide a wide range of services that require orientation skills in different cultural and linguistic environments (logistics, administration, information, etc.). Contacting intermediaries involves interaction with additional costs, which are somewhat different from the usual translation and can make up a large part of the costs for complex mediation services. The importance of a foreign language in the field of economics is that the ability to know the language, access to the market allows its owner to bring goods and resources to the market (both as a seller, source and buyer), and the production process is also related to the language to some extent. This is due to the fact that an important element of goods and factors of production (labor force, technology) is written texts and oral speech (oral information), in which the process cannot be fully organized with only resources. English proficiency is surprisingly similar across all competitive industries, with pharmaceuticals at the top and logistics at the bottom. At first glance, this may seem like an intuitive result. Diplomacy, research, and international relations directly require knowledge of English, and knowledge of English for such activities gives professionals access to a wide range of ideas, practices, and people. They can cause enough problems in the work process and cause additional costs or other difficulties for the organization. As the bridge language (Lingua Franca) English is widely used, it reduces transaction costs and provides significant savings in production. English is recognized as the fastest and cheapest way of business communication between partners who communicate in different languages, but in the current process of globalization, the level of demand for other languages has increased significantly. According to national language promotion agencies, at least 150 million people around the world are learning French, Spanish or Chinese as a foreign language. This can be said to provide the basis for a greater trust agreement that can be achieved by learning the partners' languages.

These data should not be interpreted as current English proficiency levels, English proficiency levels for specific industries or job functions. Rather, it helps determine the average English language skills available in the global workforce. Many working professionals do not have sufficient knowledge of the English language to develop fully effective innovations in their current work activities. For this, those responsible for employee training and development must have a strategic view of the English proficiency requirements for each function and for each employee in the

organization. For the global economy, English proficiency is associated with higher GDP, higher net income, and higher performance.

In conclusion, it can be said that English is one of the main factors of success in this economy. Growing into a knowledge-based economy in developing countries requires the creation of an infrastructure and skilled workforce capable of serving internationally. Happily, many emerging market economies have narrowed this gap over the past 30 years. Countries should pay more attention to education for children and youth if they want to take advantage of international trade opportunities and develop the service sector.

REFERENCES:

1. Бузина Ю.Н. Обучение работе над английскими текстами студентов экономических факультетов: Дисс. ... канд. педаг. наук: – М. 2000. –142 с.;
2. Довгер О.П. Проектирование профессионально-личностной технологии обучения иностранному языку средствами коммуникативной ситуации: на примере подготовки специалистов экономики и управления здравоохранением: Дисс. ... канд. педаг. наук. – Воронеж, 2004. –190 с.;
3. Чунихина А.А. Методика обучения коммуникативным стратегиям взаимодействия студентов направления подготовки (специальности) "экономика" в процессе изучения иностранного языка: Дисс. ... канд. педаг. наук. – М. 2013. –157 с.
4. EF EPI English Proficiency Index A Ranking of 100 Countries and Regions by English Skills;

UDC 811

A PRAGMATIC ANALYSIS OF POSITIVE POLITENESS STRATEGIES IN TRANSLATION

R.R. Niyozmetova, o'qituvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

D.D. Sabirova, o'qituvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada pragmatikada xushmuomalalik nazariyasi, xushmuomalalik maksimlari va uni tilda ifodalash strategiyalari tahlil qilinadi. Adabiyot sharhlari asosida xushmuomalalik strategiyalari o'rganilib, adabiy asarlar va ularning ingliz tiliga tarjimalari asosida ularning o'zbek madaniyatida namoyon bo'lish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: xushmuomalalik, maksimlar, strategiyalar, ijobiy xushmuomalalik, taklif qilish, bo'rttirish

Аннотация. В статье анализируются теория вежливости в прагматике, максимы вежливости и стратегии их выражения в языке. На основе литературных обзоров были изучены стратегии вежливости и обсуждены их репрезентации в узбекской культуре на основе литературных произведений и их английских переводов.

Ключевые слова: вежливость, максимы, стратегии, позитивная вежливость, предложение, преувеличение.

Abstract. This article analysis the politeness theory in pragmatics, maxims of politeness and strategies of its expression in the language. Based on the literature reviews, strategies of politeness were studied and their representation in Uzbek culture were discussed based on the literary works and their English translations.

Key words: politeness, maxims, strategies, positive politeness, offering, exaggerating

Introduction. Politeness is a complex and multifaceted phenomenon, which is an integral part of people's daily lives and permeates all human interaction. The unrelenting interest in the study of this phenomenon on the part of representatives of different fields of knowledge indicates the importance of this issue in human relationships in general and, in particular, in intercultural interaction. In linguistics, the politeness was the object of study in different direction of linguistic researches. While the national specific features of politeness are discussed in linguoculturology, sociolinguistics studies its representation in different social layers. Cognitive linguistics deals with the concepts, frames and domains related to politeness. However, politeness as a specific strategy of communicative behavior is associated with the pragmatics. Studies in the field of politeness from the point of view of pragmatics were carried out already in the early 70s of the last century and go back

to the works of R. Lakoff [4], P. Brown and S. Levinson [1] and G. Leech [5, 6, 7]. Over the past decades, a large number of articles and monographs on this issue have appeared.

Materials and methods. Thus, the principle of politeness received its classical formulation in the works of G. Leach. Leach defines politeness as a form of verbal and non-verbal behavior that avoids conflict and is aimed at building harmonious interpersonal relationships. It should be noted that politeness is not equated with etiquette, which is a narrower concept, one of the components of politeness. Politeness, according to Leach, is manifested in a number of maxims;

- tact (should observe the interests of the interlocutor);
- generosity (should not complicate the interlocutor);
- approval (should praise the interlocutor);
- modesty (should not praise yourself);
- consent (objections should be avoided);
- sympathy (should be benevolent towards the interlocutor)

P. Brown and S. Levinson highlights strategies of positive politeness in their work, such as noticing listener's interests, wants and needs; exaggerating his interests, approval; intensifying interest to the hearer in the speaker's contribution, using in-group identity markers in speech; seeking agreement in safe topics; avoiding disagreement; presupposing, raising, asserting common ground; joking to put the hearer at ease; asserting or presupposing knowledge of and concerning for hearer's wants; offering, promising; being optimistic that the hearer wants what the speaker wants; including both speaker and hearer in the activity; giving or asking for reasons; asserting reciprocal exchange or tit for tat; giving gifts to hearer (goods, sympathy, understanding, cooperation) [1].

RESULTS AND DISCUSSION

The above-mentioned positive politeness strategies are built on the communication between the speaker and listener. Below we provide the examples of these fifteen positive politeness strategies in the translation of "Shum bola" by Gafur Gulam [2] and analyze the lexical means of expressing this strategies in its English translation "Naughty boy" [3].

1. Noticing listener's interests, wants and needs.

During the communication, taking the hearer's condition into the consideration plays an important role in the establishment of positive politeness. This strategy is commonly used in the work, for example:

- *Charchadik, ozgina ovqatlanaylik, -dedi Omon.*
- *Yur bo'lmasa, nima yeymiz? (p.22)*

The two friends came across after a long time, and one of them offers to have a dinner, noticing his friends need, condition and wants. This is reconstructed in the translation as follows:

- We got tired and Omon suggested eating something.*
- *Let's go, what will we eat. (p.17)*

We can see from this example that, the direct speech was translated in the form of indirect speech, however, the positive politeness strategy was remained in the English version.

2. Offering, promising.

This type of positive politeness strategy is also common in Uzbek version of literary works, For example, this passage, which is taken from the work under the research shows the elements of offering, suggesting a tea to the customer.

- *Labbay, mulla aka, choymi, chilimmi? (p. 4)*
- *Yes, dear brother, would you like some tea or hookah? (p.5)*

Even though, the offering was expressed by means of repeating the question forming affix "mi", in the English version, the translator uses the form "Would you like?".

3. Using in-group identity markers in speech.

When the speaker is addressing to more than two listeners, positive politeness form of using in-group identity markers in speech is observed. It is mainly demonstrated by means of personal, reflexive pronouns, such as we, our, ourselves and, in most cases, encourages or urges the group to do something together that are useful for all the members of the group. For example:

- *Bolalar, xalfana qilamizmi?*

- *Bo'pti, qilamiz. (p.10)*
 - *Boys, let's do clubbing, shall we?*
All right. (p.10)

As it can be seen in the passage, the boys were planning to cook a pilav together, by sharing the ingredients among themselves.

4. Intensifying interest to the hearer in the speaker's contribution

The speaker sometimes wants the listener to be involved in the speech and uses different markers in order to catch the listener's attention. For example, in the following passage from the work under study, we can see that the speaker counts the goods, materials in his hand subsequently in order to catch the buyers interest by expressing that he has everything they need.

Poplin deysizmi, xushvoq deysizmi, chidaganga chiqargan deysizmi, burga chit deysizmi, rohatbadan deysizmi, madipolom deysizmi, surp, tik, shayton teri deysizmi, kep qoling, xaridor! (p. 19)

Come purchasers, there is every kind of clothes here such as poplin, knushvakh, your body will enjoy them, and so many others are here! (p. 15)

5. Giving gifts to hearer (goods, sympathy, understanding, cooperation).

In Uzbek culture, hospitality and generosity are considered main characteristics of kind people. For this reason, people's polite attitude is demonstrated through giving gifts, presents and showing sympathy, understanding addresser's current condition and collaboration. For example:

Hoji bobo chiqdi, qo'lida kechasi kiyadigan, paxta solingan, nimdoshgina, binafsha duxoba qalpoq bor edi.

- Mana buni kiyib ol, bolam, qani, qo'lingni och, Xudoyo Xudovando, sen ham menday qarib-qartay! (p.144)

Hoji grandfather came out. A dukhoba skull cap was in his hand, which I wore at night.

-Take, wear it, child, open your hands. May God give you the life like me! (p.119)

6. Asserting reciprocal exchange or tit for tat;

Next type of demonstrating positive politeness is to demand reciprocal exchange, as it can be seen from the following example:

Jaqsi, - dedi kampir, - Xudoyning osmoni ham, yeri ham keng. Joz kuni. Qalag'an yerlaringda jota berasindar. Ikkoving bir tanga berasin.

- Jo'q, sheshe, - dedim, - ikkovimiz yarim tanga beramiz. (p.26)

All right,-the old woman said, -it will cost you one coin. I have a place for you.

- No, aunt, we will give you only a half of a coin,-I said. (p.20)

In this part, the hero discusses the cost of living and food with an old woman and here the reciprocal exchange strategy of positive politeness is observed.

7. Exaggerating his interests, approval;

When the speaker wants to point his interests, he often uses the emotive words, repetitions and modals. It can be seen in the following example:

-Voy-bo'y, taqsirlar, voy-bo'y, taqsirlar! Sizlarni Xudoyning o'zi jetkazdi. Qani juringlar, aytpasam. O'zi jaqinda bizning ko'chkin chorva elet bor. Bir jigitimiz novqaslanib qaza qilgan edi. Uni juvib janoza o'qiydigan kishi jo'q. Voy-bo'y, taqsirlarim, sizlarni Xudoy jetkazdi. Qani ketdik!' (p.34)

Voy, my dears, voy! God sent you to me. Let's go. There are people who train with farming near here. One guy of our people had died. There is not anyone who could wash and do a funeral ceremony for him. Voy, voy, respected people, God sent you. Let's go! (p.28)

In this example, which is taken from the work under study, the speaker's need of listener, the importance of his necessity are exaggerated.

Conclusion. In conclusion, the politeness theory in pragmatics, maxims of politeness were analyzed in this paper. Based on the literature reviews, strategies of politeness were studied and their representation in Uzbek culture were discussed based on the literary work "Shum bola" and its translation into English "Naughty boy" were discussed. It is observed that in Uzbek culture, the positive politeness strategy is mainly performed through noticing listener's needs, wants and interests,

offering, promising, using in-group identity markers in speech, intensifying interest to the hearer in the speaker's contribution, giving gifts to hearer, asserting an exchange and exaggerating the needs.

REFERENCES:

1. Brown, Penelop and Levinson, Stephen C. 1987. Politeness: Some Universal in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 311-322
2. G.Gulam. "A naughty boy", story. Translators: I.M.Tukhtasinov, U.R.Yoldoshev. Yangi asr avlodi, Toshkent, 2017
3. G'. G'ulom. "Shum bola", qissa, Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent, 2018
4. Lakoff R. The logic of politeness, or minding your P's and Q's // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1973. – Pp. 292-305.
5. Leech G. Politeness: Is there an East-West divide? // Journal of Politeness Research, 3 (2), 2007. – Pp. 167-206
6. Leech G. The Pragmatics of Politeness. New York: Oxford University Press, 2014.
7. Leech G., Larina T. Politeness: West and East // Вестник РУДН. Серия «Лингвистика», 2014, № 4.–С.9-34.

UO'K 881.161.1

PEDAGOGIKAGA OID TERMINLARDA SOTSIOLINGVISTIK YONDASHUV TAHLILI VA PEDAGOGIK TERMINLAR ASOSIDA YUZAGA KELGAN "PEDAGOGIK TIL KONTAKTI" TUSHUNCHASI TALQINI

M.B.Nizomova, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Til insonga xos, uning kommunikativ ehtiyoji uchun xizmat qiluvchi hodisadir. Kommunikativ ehtiyoj uchun xizmat qilishi tilning chin ma'nodagi tabiatini hamda vazifasini belgilay olmaydi. Bu uning vazifalaridan biridir, xolos. Til- ijtimoiy sohadan kelib chiqib, har jabhada o'z ehtiyojlari uchun ishlatiladi va umumestemoldagi pedagogik atamalarni har bir sohada guvohi bo'lishimiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *pedagogik til, pedagogik semiotika, pedagogik til ishorasi, pedagogik terminlarning sotsiolingvistik talqini, ijtimoiy lingvistikada termin.*

Аннотация. *Язык – явление, характерное для человека и обслуживающее его коммуникативные потребности. Тот факт, что он служит коммуникативной потребности, не может определить истинную природу и функцию языка. Это всего лишь одна из его обязанностей. Исходя из социальной сферы, язык используется для своих нужд во всех аспектах, и мы можем наблюдать общие педагогические термины в каждой сфере.*

Ключевые слова: *педагогический язык, педагогическая семиотика, педагогический языковой знак, социолингвистическая интерпретация педагогических терминов, термин в социолингвистике;*

Abstract. *Language is a phenomenon that is characteristic of a person and serves his communicative needs. The fact that it serves a communicative need cannot determine the true nature and function of the language. This is just one of his duties. Based on the social sphere, language is used for its own needs in every aspect, and we can witness common pedagogical terms in every sphere.*

Keywords: *pedagogical language, pedagogical semiotics, pedagogical language sign, sociolinguistic interpretation of pedagogical terms, term in sociolinguistics;*

Kirish. So'nggi yillarda Yangi O'zbekistonda ajdodlarimizning boy ilmiy-ma'naviy merosini o'rganish hamda keng targ'ib qilish yuzasidan keng ko'lamlı ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda Yangi O'zbekiston taraqqiyotining bugungi bosqichida ulug' alloma va mutafakkirlarimizning ko'plab bebaho asarlarini, noyob yozma manbalarni saqlash, o'rganish va kelajak avlodga bezavol yetkazish borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Terminologiya termini birinchi marta 1786-yili Germaniyada professor Shyuts, rus tilida M.V.Lomonosov tomonidan qo'llangan va V.M.Leychik terminning antik davridayoq qo'llanilganligini aytib o'tadi [1].

Pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan "pedagogik til kontakti" tushunchasi - ushbu soha vakillarining faoliyati hamda o'ziga xos xususiyati bilan tavsiflanadi va pedagogik atamalardan tarkib

topgan bo'ladi. Pedagogik tilning ham ijtimoiy hodisalarni boshqalaridan farqlovchi o'z xususiyati mavjud. Biz ushbu xodisani *pedagogik semiotika* dep nomlashimiz mumkin bo'lgan tushuncha tarzida ifodalashni maqul topdik. Umuman olganda tilshunoslikda *lingvosemiotika* – tilni belgilar sistemasi sifatida o'rganadigan umumiy tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, unga birinchi marta tilni belgilar sistemasi deb nomlagan Ferdinand de Sossyur asos solgan.

Biz esa izlanishlarimiz davomida *pedagogik semiotika* atamasini ta'kidlashimiz va quyudagicha ta'riflashni joiz deb topdik. *Pedagogik semiotika*- pedagogik faoliyat belgilari sistemasini ifodalaydigan, ma'lumot berish uchun xizmat qiladigan vositalar va pedagogik faoliyatlar hamda pedagogik ko'lamini yechimidir. Bunday vositalar pedagogika sohasida qo'llaniluvchi belgilar deb nomlanadi. Pedagogik tilning belgilar sistema ekanligi uning asosiy xususiyati va universal tomonidir.

Pedagogik ishora deganda, pedagogik mahorat maxsuli, tasavvur etiladigan pedagogik obrazlar, pedagogik timsollar tushuniladi. *Pedagogik til ishorasida* ikki tomon o'zaro dialektik aloqada ish ko'radi. Pedagogik tildagi so'zlar ham, pedagogik so'z birikmalari ham ishoralarga o'xshaydi.

Pedagogik til bir butunlikda pedagogik til birliklariningilm fan mohiyatini, amalini belgilaydi. Pedagogik tilni uning yuqorida sanalgan birliklari tashkil qilar ekan, ularga xos shakliy va amaliy tomonlar pedagogik tilning o'ziga ham tegishli hususiyatdir. Shu asosda *pedagogik tilni semiotikaga* aloqador hodisa deb qaraladi.

Har bir *pedagogik til*, tinglovchilar va so'zlovchilar o'rtasidagi og'zaki muloqot nutqning tarkibiy qismlaridan (aniqrog'i, mahsulot, natijalar) iborat bo'lib, ma'lum bir sohada, qisman uning mahsuli sifatida, qisman esa jamoatchilik fikriga ta'sir qilish vositasi sifatida vujudga keladi. Bir tomondan nutq va matnning, ikkinchi tomondan, ijtimoiy muhitning o'zaro ta'sirini kimningdir irodasi bilan belgilab bo'lmaydi. Ular ma'lum qoidalarga muvofiq qurilgan bo'lib, ular o'z navbatida yozma yoki og'zaki matn muallifi mansub bo'lgan guruh mafkurasi bilan belgilanadi. Pedagogik terminlardan tashkil topgan *pedagogik til kontakti* tushunchasi, ijtimoiy guruh a'zolariga xos bo'lgan ijtimoiy bilishning asosiy tuzilmalari bo'lib, ular sotsial-madaniy qadriyatlarining muhim birikmalaridan iborat bo'lib, o'ziga xos mafkuraviy sxema orqali tashkil etilgan bo'lib, u bir vaqtning o'zida o'z-o'zini boshqarish modelidir. Ijtimoiy bilishning asosiy tuzilmalari o'zlarining ijtimoiy funktsiyasidan tashqari - guruh manfaatlarini himoya qilishdan tashqari, o'qitish va ta'lim uchun guruh vakillarini (munosabatlar va bilimlarni) tashkil etishning kognitiv funktsiyasini amalga oshirishni va shu bilan amaliyotni bilvosita tartibga solishni rag'batlantiradi. Shuning uchun pedagogik tilni tahlil qilishda diskursiv strategiya va taktikada shaxsiy omillar ham hisobga olinadi.

Pedagogik til shaxs nuqtai nazaridan kommunikativ kompetentsiya tushunchasi, tegishli madaniyat doirasida aloqa va ma'lumot almashishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan bilim, g'oyalar, ko'nikmalar va ko'nikmalarga ega bo'lish, shuningdek, tildan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini anglatadi.

Muloqot vaziyati nuqtai nazaridan aloqa sohalari va kommunikativ vaziyatlarning tipologiyasi birinchi o'ringa chiqadi. Bunday tipologiyani ishlab chiqish istiqbolli vazifadir, ammo agar biz shaxsiyat va maqomga yo'naltirilgan pedagogik til nutq turlarining qarama-qarshiligini hisobga olmasak, uni muvaffaqiyatli hal qilish dargumon. Birinchi holda, bizni shaxsiy xususiyatlarining barcha boyligi bilan gapiradigan (yozadigan), ikkinchi holatda - faqat ma'lum bir guruh vakili sifatida qiziqiramiz.

Pedagogik til nutq muayyan jamiyatda unda qabul qilingan muloqot sohalari va tashkil etilgan jamoat institutlariga muvofiq ajralib turadigan maqomga yo'naltirilgan nutqlar toifasiga kiradi. Institutsional nutq turlari ma'lum darajada an'anaviylik bilan ajralib turadi, ular tarixiy xususiyatga ega, maydon tuzilishiga ega va kesishadi. Muloqot sohaslarini (domenlarini) tavsiflash uchun fanda aloqaning turli sohalari mavjudligining quyidagi parametrlari belgilanadi: ishtirokchining ismi, roli, aloqa joyi va mavzusi, masalan, "ta'lim - o'qituvchi" pedagogik til nutqida - maktab - algebraik muammolarni hal qilish" (Fishman 1976). Ammo, nutq turini aniqlagan holda, olimlar har qanday nutq aloqa doirasidan kengroq ekanligidan kelib chiqadilar. U maqsadlar, qadriyatlar va

strategiyalarni o'z ichiga oladi; uning xarakterli kichik turlari va janrlari, shuningdek, pretsedent matnlar va turli xil diskursiv formulalardir.

Shunday qilib, pedagogik terminlar asosida vujudga keluvchi pedagogik nutqning tizim tuzuvchi maqsadi jamiyatning yangi a'zosini ijtimoiylashtirish, dunyoning tuzilishini, xatti-harakatlar normalari va qoidalarini tushuntirish, jamiyatning yangi a'zosi faoliyatini shartlar asosida tashkil etish jarayonida erishiladi. uni talabdan kutilayotgan xulq-atvor qadriyatlari va turlari bilan tanishtirish, ma'lumotni tushunish va o'zlashtirishni tekshirish, natijalarni baholash.

Pedagogika sohasi sotsiolingvistikada o'rganadigan asosiy masalalardan biri "*pedagogik til kontakti*" tushunchasidir. Kontakt lotincha «sontactiss» so'zidan olingan, «bevosita aloqa», «bevosita bog'lanish» ma'nolarini bildiradi. Umuman olganda «Til kontakti» atamasi fanga fransuz tilshunosi Andre Martine tomonidan olib kirilgan. Uriel Vaynrayx uni sotsiolingvistik tushuncha atamasi sifatida ommalashtirgan.

Muhokama va natijalar. Biz esa pedagogik terminologiya sohasida izlanishlarimiz davomida, pedagogik terminologiya tushunchasini ijtimoiy qarashlarda ko'rdik va "*pedagogik til kontakti*" atamasini ushbu sohaga kiritishni ma'qul dep topdik. Pedagogik til kontakti pedagogik tilning amali bilan bog'liq tushunchadir. Pedagogik til kontaktining pedagogika sohasining amali bilan bog'liqligi shundaki, u pedagogik nutqiy jarayonda sodir bo'ladi. Ma'lumki, pedagogik jarayonning asosini pedagogik muloqot tashkil qiladi. *Pedagogik muloqot* ikki shaxs ya'ni ta'lim oluvchi hamda ta'lim beruvchi o'rtasidagi fikr almashinuvdir. *Pedagogik muloqot* jarayonining ishtirokchilaridan birini so'zlovchi, ikkinchisini tinglovchi deyiladi. Bu pedagogik jarayon individual-psixik xarakterda bo'ladi. Pedagogik tilning psixik hodisa xarakteri ham nutq, asosan pedagogik nutq faoliyati orqali belgilanadi. Ya'ni ushbu faoliyatda qo'llaniladigan pedagogik atamalar so'zlovchi-adresant va tinglovchi-adresat bir til jamoasi vakillari bo'lsa, muloqotda pedagogik til kontakti bo'lmaydi. Muloqotning *pedagogik til kontaktiga* asoslanishi uchun so'zlovchi-adresant va tinglovchi-adresat har xil til jamoalariga qarashli bo'lishi shart. Aks holda, pedagogik til kontakti vujudga kelmaydi. Masalan, Ingliz til jamoasiga mansub biror-bir shaxs bilan o'zbek til jamoasiga mansub biror-bir shaxs muloqotga kirishadigan bo'lsa, muloqot vositasi vazifasini yo o'zbek tili, yo ingliz tili bajarishi kerak. Shuning uchun so'zlovchi-adresant o'zbek til jamoasiga mansub bo'lsa, u ingliz tilidan ham yaxshi xabardor bo'lishi kerak. So'zlovchi-adresant ingliz til jamoasiga mansub bo'lsa, u o'zbek tilini ham yaxshi bilishi kerak. Shuning uchun muloqot pedagogik til kontaktiga asoslanishi uchun, pedagogik muloqotga kirishuvchi shaxslar o'z tilidan tashqari, muloqot vositasiga aylanuvchi o'zga tilni ham bilishi zarur. Ingliz va o'zbek til jamoalariga mansub ikki shaxsning muloqoti o'zbek tilida olib borilsa, o'zbek tili kontakt til hisoblanadi; ingliz tilida olib borilsa, ingliz tili kontakt til vazifasini bajaradi. Pedagogik muloqot vositasi vazifasini bajargan va so'zlovchi-adresant ham, tinglovchi-adresat ham mansub bo'lmagan uchinchi boshqa tilni vositachi til deyiladi. Masalan, ingliz va o'zbek til jamoalariga mansub ikki shaxsning muloqoti rus yoki tojik tilida amalga oshsa, rus yoki tojik tili vositachi til hisoblanadi. Pedagogik til kontakti uchun ikki yoki uch har xil til jamoasining bir umumiy hududda yashashi shart emas.

Pedagogik til kontakti» sotsiolingvistikaning asosiy tushunchasi sifatida *tor va keng* ma'nolardagi talqinga ega. Pedagogik til kontakti atamasi keng ma'noda o'qilganda, muloqot vositasi vazifasini ikki mustaqil tildan tashqari, bir til doirasidagi ikki sheva ham bajaradi. Ya'ni so'zlovchi-adresant va tinglovchi-adresatlar umumxalq tilining har xil shevasiga mansub shaxslar bo'ladi. Bundan tashqari, pedagogning adabiy til, yo shu pedagogik tilga qarashli biror-bir sheva vositasidagi pedagogik muloqoti ham keng ma'nodagi pedagogik til kontaktiga misol bo'ladi. «Pedagogik til kontakti» atamasi tor ma'noda qaralganda, ta'lim jarayonining ikki har xil milliy til amalidagi shakli tushuniladi. Sotsiolingvistika uchun «pedagogik til kontakti» tushunchasining tor ma'nodagi shakli ko'proq ahamiyatli hisoblanadi. Chunki bu pedagogik jarayonda shevalar emas, balki milliy tillar aloqaga kirishadi. Bir milliy til ikkinchi milliy tilga nimasi bilandir ta'sir qiladi. Bu jarayon fonetik, lug'aviy va grammatik qurilishda farq qiluvchi biror-bir tilning lisoniy vositalari vositasida amalga oshadi. «Pedagogik til kontakti»ning bir til doirasidagi shevalararo amalga oshishida «ta'sirdoshlik» bir til doirasidagi lisoniy unsurlar bilan cheklanadi.

Xuddi shu maqsad alohida bayonotlarda ham, qiymat xususiyatlarini o'z ichiga olgan superfrazalar birliklarida ifodalanishi mumkin bo'lgan ushbu turdagi nutqning *qadriyatlarini* tushuntiradi: “Aqlli qiz! Siz ajoyib javob berasiz!”, “Asosan, men hamma narsani to'g'ri qildim”, “Ko'rasiz, ertaga hammasi yaxshi bo'ladi” (ma'lumot). Pedagogik til nutqni matn hosil qilish nuqtai nazaridan o'rganishda olimning diqqat markazida “matnsiz”ga qarama-qarshi qo'yilgan matn turadi. Pedagogik nutq mahsuli sifatidagi bunday matn shakllanishi tadqiqot konstruksiyasidir. Ayrim hollarda ular tayyor formulalarda, matn muallifining ma'lum g'oyaviy munosabatlarida amalga oshadi, matallarda o'z ichiga oladi va pretsedent matnlarda turli o'zgartirishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Ammo, asosan, ular muloqotning bunday vaziyatlarida to'g'ridan-to'g'ri o'z ifodasini topadilar, bunda muloqot ishtirokchilari odatda nimani anglatishini va normal muloqotning sharti bo'lgan narsani shakllantirishga majbur bo'ladilar. Masalan, “Keksalarni e'zozlash kerak” iborasining niyat variantlarini solishtirib ko'raylik: “Tuxum tovuqqa o'rgatmaydi” ushbu misolsa “o'rgatmaydi” pedagogik atamasi ijtimoiy hayotda qadriyat misolini aks ettirib kelyapti.

Pedagogik til nutq tadqiqotchilari ta'kidlaganidek, perlokatsion ta'sirni (o'quvchiga, tinglovchiga ta'sir qilish potentsialini) belgilovchi muhim omil - bu turli xil funktsional uslublarning pedagogik til vositalari - ilmiy, publitsistik, so'zlashuv va kundalik nutqidir. Ushbu vositalarni taqsimlash, to'g'rirog'i ulardan foydalanish ma'lum darajada pedagogik nutq strategiyalari bilan oldindan belgilab qo'yilgan bo'lib, u shaxsni ijtimoiylashtirishning asosiy maqsadini aniqlaydigan kommunikativ niyatlardan iborat - uni jamiyat a'zosiga aylantirish. bu jamiyatning qadriyatlari, bilimlari va qarashlari, normalari va xulq-atvor qoidalari tizimi. Tadqiqotchilar bir-birini to'ldiradigan quyidagi muloqot strategiyalarini ajratib ko'rsatishadi: tushuntirish, baholash, nazorat qilish, yordam berish, tashkil qilish.

Turli tillarning muloqot vositasiga aylanishi bilan bog'liq xususiyatlar ham murakkab sotsiolingvistik hodisalar hisoblanadi. Bu pedagogik jarayonda bir til ikkinchi tilga turli darajada ta'sir qiladi. Shu bois tillar kontakti tufayli turli xarakterdagi natijalar ko'zga tashlanadi. Ushbu pedagogik xususiyat asosida tillar kontaktining har xil tur va ko'rinishlari belgilanadi.

Sotsiolingvistik xarakterdagi pedagogik til kontaktini biz ikki asosiy turkumga ajratishni joiz dep topdik:

1. Proksimal pedagogik til kontakti
2. Distal pedagogik til kontakti

Bunday mamlakat yoxud davlatlarda ikki tillilik(bilingvizm) yoxud ko'p tillilik (polilingvizm) sharoiti hukm suradi. Proksimal pedagogik til kontaktida fonetik, lug'aviy va grammatik tizimi farq qiluvchi ikki yoki undan ortiq til vakillari o'z ona tili bilan bir qatorda, qo'shni boshqa etnik jamoaning tilini ham o'zlashtirgan bo'ladi. Muloqot shaxsning o'z ona tili va o'zga til vositasida amalga oshaveradi. Proksimal pedagogik til kontaktiga o'zbek va ingliz, ingliz va o'zbek, rus va ingliz, ingliz va rus, o'zbek va rus, rus va o'zbek, shuningdek, shu xarakterdagi boshqa ikki tilliklarga asoslangan pedagogik terminlardan tashkil topgan muloqot shakllari misol bo'la oladi. Proksimal pedagogik til kontakti tufayli bir tildan boshqa tilga pedagogik terminlar o'zlashishidan tashqari, bir tilning ta'sirida boshqa tilning fonetik, grammatik qurilishida modifikatsiyalashish holati sodir bo'lishi, hatto sifat jihatdan farq qiluvchi yangi til tizimi vujudga kelishi mumkin.

2. Distal pedagogik til kontakti. Pedagogik til kontaktining distal shakli odatda o'zaro hududdosh bo'lmagan etnik jamoalarining munosabatiga asoslanadi.

Pedagogik til kontaktining bu shakli turli etnik jamoa tillarining bevosita aloqada bo'lmagan holatlarida amal qiladi. Shuning uchun distal pedagogik til kontakti bir tillilik sharoiti uchun xos xususiyatdir.

Pedagogik kontakti tufayli vujudga keluvchi sotsiolingvistik hodisalar.

Turli etnik jamoa pedagogik tilning kommunikatsiya jarayonidagi navbatma navbat amali pedagogik til kontaktiga shart-sharoit yaratar ekan, buning oqibatida etnik jamoa har xil sifat o'zgarishlari vujudga keladi. Etnik jamoada pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan pedagogik tillarida yuz beruvchi bunday sifat o'zgarishlari sotsiolingvistika o'rganadigan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Kontaklashuv natijasida munosabatdosh tillar o'zaro uzoqlashishi yoki yaqinlashishi mumkin.

Yuqorida ham aytilganidek, tilning paydo bo'lishi jamiyatning paydo bo'lishi bilan uzviy, chambarchas bog'liq. Jamiyat va uning ehtiyoji uchun xizmat qiladigan barcha real va noreal hodisalar ijtimoiylik belgisiga ega bo'ladi. Shular sirasida ong ham, til ham bor, albatta. Tabiat va jamiyatdagi mavjud barcha hodisa va tushunchalar ongda in'ikos etadi. Shu jumladan, til va uning birliklari ham ongda mavjud bo'ladi. Pedagogik til va uning birliklariga psixik hodisa sifatida qaralishining boisi ham ana shundan. Tabiat va jamiyatdagi inson ehtiyoji uchun xizmat qiladigan barcha narsa-hodisalar ijtimoiy fanlar tomonidan o'rganiladi. Shu jumladan, terminshunoslik va uni ijtimoiy xarakteri juda muhim hisoblanadi. Pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan pedagogik til kishilararo aloqa-aralashuv vositasi bo'lganligi uchun, ijtimoiy hodisadir. Ayni o'rinda, pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan pedagogik tilning ijtimoiy hodisa ekanligi uning tabiiy hodisaga aloqador tomonini ham inkor etmaydi, albatta. Chunki tilning tovush tili ekanligi, tovushlarning inson organizmining o'pka, havo yo'llari, hiqildoq, til, lab, burun va og'iz bo'shlig'i kabi a'zolari faoliyati bilan aloqadorligi uning tabiiy tomonidir. Pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan pedagogik tilning nutq jarayonida, aloqa vositasiga aylanishida inson organizmining bu a'zolari birgalikda harakatga keladi va ijtimoiy hodisalik tomoni uning vazifasi bilan bog'liq bo'ladi. Pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan pedagogik tilning vazifasi ijtimoiy vazifadir. Chunki insonning fikr uzatishi, fikr qabul qilishi, ichki ruhiy holatining voqeyalanishi—barcha-barchasi pedagogikaga oid atamalar orqali barcha qatlamlarda amalga oshadi. Shularning barchasi pedagogik terminlar asosida yuzaga kelgan pedagogik tilning ijtimoiy hodisa sifatida o'rganilishi uchun asosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baskakov N.A., Sodiqov A.S. "Umumiy tilshunoslik".-T., 1979
2. Berdiyurov X., Xo'jayev P., Yo'ldoshev B. Umumiy tilshunoslik.-Samarqand, 1974.
3. Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish Toshkent -2007.
4. Низомова М.Б. Инглиз ва ўзбек тилларида педагогикага оид терминларнинг структур-семантик хусусиятлари ва таржима муаммолари: Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореф. – Термиз: 2022. – 40 б
5. Nizomova M. B. Functional-Semantic Features of pedagogical terms In English and Uzbek Language. // International Journal of Engineering and Information Systems. (IJEAIS) ISSN: 2643-640 Vol. 4 Issue 10, October-2020. – 79-81 pages.
6. Nizomova M. B. Problems of systematization of pedagogical terms and concepts in the scientific and pedagogical theory of comparable languages.// American Journal Of Philological Sciences (ISSN – 2771-2273) Volume 2, issue 3, pages: 01-06, – 1-6 pages
7. Nizomova M. B. // Classification of pedagogical terms in international relation <https://doi.org/10.5281/zenodo.59477343>, USA, International scientific online conference Academic research in modern science. Issue3, part 1. March 05, 2022. 252-256 pages.
8. Nizomova M. B. Dictionaries of pedagogical terms in English and Uzbek and their functions. // Pedagogical sciences and teaching methods volume 1, issue 9 March, 2022, Collection of scientific works, Berlin, March, 2022. 114-120-pages.
9. Nizomova M. B. Zamonaviy pedagogika terminologiyasining lingvopedagogik tahlilini asoslash// "Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar" mavzusidagi 31-sonli respublika ilmiy-amaliy on-line konferensiyasi materiallari to'plami 15-fevral, 2022-yil 31-son. – 327-331 betlar.
10. Nizomova M. B. Ingliz va o'zbek tillarida pedagogika sohasiga oid terminlarning integrallashuv jarayoni// "Ilm-fan va ta'limda innovatsion yondashuvlar, muammolar, taklif va yechimlar" mavzusidagi 20-sonli respublika ilmiy-onlayn konferensiyasi materiallari to'plami 30-yanvar, 2022-yil 2-qism, – 244-248 betlar.

UO'K 808.5

TARJIMA MO'JIZASI, O'ZBEK TARJIMA MAKTABI HUSUSIDA AYRIM MA'LUMOTLAR

M.S. Qudratova, o'qituvchi, TIQXMMI Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrtexnologiyalar instituti, Qarshi
Sh.S. Sirojiddinov, prof., f.f.d., Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilk o'zbek tarjimmashunoslik makabi olimlari va uning shakllanishi xususida, tarjima turlari, tarjima jarayonida qo'llaniladigan tarjima usullarining vazifasi haqida qisqacha so'z yuritiladi. Tarjima turlari va usullaridan foydalanish tarjima sifatini oshiruvchi vosita. Shu bilan birgalikda asliyat tilidagi birliklarning tarjima tilida o'z aksini topishi juda muhim hisoblanadi. Bunda esa tarjima usullarining alohida o'rni va vazifasi bor. Tarjima uchun muhim

bo'lgan tarjima usullari va tarjima turlari matnlarni yoki asarlarni tarjima qilish jarayonidagi eng kerakli bo'lgan tarjimaning asosiy bo'ginidir.

Kalit so'zlar: *yozma va og'zaki tarjima, badiiy va ilmiy tarjima, sinxrom va ketma ket, adekvat, adaptatsiya, antonomik, kalka, modulyatsiya, transliteratsiya.*

Аннотация. *В этой статье говорится о первой национальной школе перевода и об учёных и основателях школы и о видах перевода, роли методов перевода, используемых в процессе перевода. Использование видов и методов перевода является средством повышения качества перевода и имеет функцию. Методы перевода и виды перевода, которые важными для перевода являются основное звено переводческого процесса, наиболее необходимое в процессе перевода текстов или произведений.*

Ключевые слова: *письменный и устный перевод, художественный и научный перевод, синхронный и последовательный, адекватный, адаптивный, антонимичный, kalka, модуляция, транслитерация.*

Abstract. *This article is about the types of translation, the role of translation methods used in the translation process. The use of translation types and methods is a tool to improve the quality of translation. and has a function. Translation methods and types of translation that are important for translation are the main link in the translation process that is most needed in the process of translating texts or works.*

Keywords: *written and oral translation, literary and scientific translation, synchronous and sequential, adequate, adaptive, antonymic, kalka, modulation, transliteration.*

Tarjima – Vatan adabiyotini boyitish, o'zaro ma'naviy qadriyatlar, fikr- g'oyalar almashish vositasi, tarjimon esa chinakam ijodkor adib.

Tarjima so'zi –bir tildan ikkinchi bir tilga ag'darish, o'g'irish; izhlash, sharhlash; biografiya kabi ma'nolarni anglatadi. Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal bilgan Aristotel, Sitseron va Gorasiy tarjima jarayonida so'z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma'no ifodalarini avval tarozida o'lchab, keyin tarjima qilish ma'qul, degan fikrni bildirganlar.

Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng, bo'lib “Tarjima nima?” degan savolga turli soha vakillari turlicha javob berishadi. . O'zbek olimi Najmiddin Komilov , *tarjima asari – bu boshqa xalq yaratgan narsadan aynan ko'chirilgan nusxa emasligi, balki“ tarjima boshqa tildagi badiiy go'zallikni o'z xalqi uchun ijodiy o'zlashtirish, ya'ni tilning quvvati va qudratini namoyish etib, asarni shu tilning san'at hodisasiga aylantirish ”, deya qayd qiladi.* Tarjima bir matnning shunchaki ekvivalenti emas, bu asl nusxani qayta yozishdek qiyin va murakkab jarayon. Bu bir madaniyatning boshqasiga ta'siri. Tarjima faoliyatini tushunish uchun, biz ma'daniyat tushunchalarini aniqlashtirib olishimiz, til va ma'daniyat o'rtasida aloqalariga e'tiborimizni qaratishimiz lozim. I. G'afurov „ Tarjima nazariyasi, „26-bet . Tarjima – asliyatni qayta yaratish, qayta talqin etish san'atidir . Quadrat Musayev Tarjima nazaryasi asoslari.) Shu bilan birga, sohaning piri bo'lmish G'aybulla as- Salom fikricha, tarjimashunoslik – qomusiy fan. U o'z tarkibiga tarix, nazariya va tanqid, adabiyot nazariyasi, qiyosiy adabiyotshunoslik va tipologiya, til, grammmatika, uslubiyot, lug'at, xalq og'izaki ijodi, atamashunoslik, iborasozlik (frazеologiya), maqolshunoslik va matalshunoslik (paremiologiya), falsafa , mantiq, etnografiya, ruhshunoslik (psixologiya), bayon va insho, matnshunoslik, mamlakatshunoslik kabi fanlarni qamraydi deya ta'kidlaydi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga muvofiq tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, quyidagicha ta'rif berish mumkin: Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat mansub bo'lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu yo'l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarning mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi. Tarjima xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy alosalarning kengayishiga

xizmat qiluvchi qudratli quroldir. O'zbek tarjima maktabining rivojlanishidagi davrlanishi quyidagicha belgilandi;

1) Sharq mamlakatlari tillaridan qilingan tarjimalarning O'rta asrlardayoq keng rivojlanganligi;

2) G'arb davlatlari tillaridan qilingan tarjimalar XIX asrning ikkinchi yarmidan taraqqiy etib boshlaganligi;

3) rus tilidan, yoki rus tili vositasida dunyo ma'daniyati durdonalaridan qilingan tarjimalarning XX asrda juda keng tarqalganligi;

4) hozirgi davrda barcha tillardan bevosita o'zbek tiliga tarjima qilish amaliyoti jadallashganligi.

O'zbekistonda tarjimashunoslik faoliyati haqida soz yuritar ekanmiz, o'zbek tarjimashunoslik maktabining asoschisi olim G'aybulla Salomovning "Tarjima nazariyasi asoslari" (1983 y.), "Til va tarjima" (1966 y.), "Tarjima tashvishlari" (1983 y.) singari ilmiy nazariy kitoblari, olim, shoir, nazariyotchi Jumaniyoz Sharipovning "O'zbekistonda tarjima tarixidan" (1965 y.), "Badiiy tarjimalar va mohir tarjimonlar" (1972 y.) asarlari rang-barang boy material asosida tarjima nazariyasi va tarixining muhim muammolarini jahon tarjimashunosligidagi g'oyalar va fikrlar, qarashlarga hamohang tarzda yoritdi. Tarix qo'rlarida tarqalib yotgan juda qimmatli faktlarni aniqladi va tarjimashunoslik tafakkuri doirasiga tortdi. Tarjima va tarjimashunoslikning, undagi qarashlarning chuqurlashuvida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi olimlari tomonidan yaratilgan "O'zbekistonda badiiy tarjima taraqqiyoti" (1986 y.), "O'zbekistonda tarjimachilik" (1988 y.), "O'zbekistonda badiiy tarjima tarixi" (1985 y.) maqolalar to'plamlari hamda 1970-1980 yillarda ketma-ket chiqib turgan "Tarjima san'ati" deb atalgan turkum kitoblar uslub, kolorit, adekvatlik, so'z tanlash, ekvivalentlik, tarjimon mahorati singari masalalar ustida ilmiy muhokamalar va muhokamalar olib bordi. Bular kabi kitoblar XX asr tarjimashunosligi tarixining noyob mulki bo'lib qoldi. Ularda O'zbekistonda ijod qilgan yirik tarjimonlar faoliyati va tajribalari ham ancha chuqur yoritildi

Tarjima xususida gap ketganda, professor, o'zbek tarjimashunosligi maktabi asoschisi, olim G'aybulla Salomovning ilmiy maktabiga xos asosiy prinsiplarni chuqur o'rganishlardan shuni keltirib o'tishimiz joizki, unga ko'ra:

birinchi prinsip – tarjima va xalqaro adabiy aloqa, qiyosiy adabiyotshunoslik birga o'rganilishi lozim;

ikkinchi prinsip– bu jarayonda qiyosiy tilshunoslik yutuqlariga tayanilishi, til va adabiyot hodisalari birgalikda olib qaralishi shart;

uchinchi prinsip – tarjimashunoslikda uslublar chog'ishtiriladi, muallif uslubi va tarjimon uslubi to'qnash keladi, yozuvchi uslubi tarjimon uslubi orqali reallashadi;

to'rtinchi prinsip – tarjima keng ma'nodagi ijodkorlikdir, ammo u asarni o'zgartiradigan ijodkorlik emas. Bu o'zgalar orqali o'zini va o'zi orqali o'zgalarni namoyon etish" san'atidir;

beshinchi prinsip – badiiy tarjimada ichki sharh — interpretatsiya bo'lib turadi, biroq bunda me'yorni saqlash dardor;

oltinchi prinsip – tarjimashunoslik umumfilologik ilm bo'lib, uni bir soha bilan chegaralab qo'yish no'rindir.

Tarjimaning keta-ket tarjima qilish, vizual tarjima qilish, sinxron tarjima qilish kabi turlari mavjud. Ketma-ket tarjima qilish bu bir tildagi og'zaki axborot berilgandan so'ng uni boshqa tilga tarjima qilishdir. Tarjimon so'zlovchining umumiy fikrlari yoki eng kamida asosiy abzasni tinglaydi va so'ng tinglash chog'ida yozib olingan eslatmalar (notetaking) yordamida nutqni tarjima qiladi. Ketma-ket tarjima so'zlovchining nutqini tinglangandan so'rig' bajariladi. Bunday vaziyatda axborotning barcha mazmunini yodda saqlab qolish zarur. Ketma-ket tarjima muzokaralar, konferensiyalar davlat arboblari va siyosiy shaxslarning uchrashuvlarida va delegatsiyani kuzatib yurish chog'ida qo'llaniladi.

Ketma-ket tarjima qilishning 3 ta asosiy prinsipi mavjud: *Anglash, tahlil qilish va qayta ifoda qilish.*

Anglash prinsipida so'zlar emas, fikrlar tarjima qilinishi kerak. Agar tarjimon so'zlovchining nutqidagi biron bir so'zning tarjimasini bilmasa, u bu so'zning ma'nosini kontekstdan anglab yetishi

zarur. So'zlovchining nutqini e'ti'oor bilan tinglash juda muhimdir. Ma'noni eslab qolish uchun asosiy fikrlarni va ular orasidagi bog'lanishlarni bilish muhimdir.

Vizual tarjima qilish bir tilda yozilgan matnni boshqa tilga o'girib o'qishga aytiladi. Og'zaki va yoziladigan axborotni ko'rish jarayoni qamrab olinganligi sababli ko'rib tarjima qilishni yozma tarjimaning maxsus turi, shuningdek, og'zaki tarjimaning o'ziga xos varianti sifatida qabul qilish mumkin. Vizual tarjima qilish ehtiyotkorlik bilan bajarilishi kerak.

Sinxron tarjimada, tarjimon tarjima qilish kabinasida o'tiradi va naushnik (quloq eshitgich) orqali so'zlovchini tinglaydi, so'ng tinglash chog'ida mikrofon orqali tarjima qiladi. Konferensiya xonasidagi delegatlar asosiy tilni naushnik orqali tinglashadi. Sinxron tarjimon imo-ishoralar orqali ham bajariladi (kar va soqovlar uchun). So'zlangan tildan imo-ishora tili tarjima qilinadi. Imo-ishorada tarjimonlar kabinada o'tirishmaydi: ular so'zlovchini ko'ra oladigan va boshqa qatnashchilarga ko'rinishda oladigan konferensiya xonasida turishadi. Pichirlab tarjima qilish sinxron tarjimaning shunday shakli, bunda, tarjimon konferensiya xonasining kabinasida emas, balki tarjima kerak bo'lgan delegatning ortida o'tiradi va nutqning asosiy mazmunini delegatning quloqiariga pichirlaydi.

Mulohaza qilib, tarjimaning hayotimizdagi ahamiyatini aytadigan bo'lsak; tarjima milliylik va baynalmilallik o'rtasidagi ko'prikdir. Binobarin, ilg'or milliy g'oyalarni targ'ib etish, madaniy qadriyatlarni ayirboshlash, bir xalqni boshqa xalqning milliy tafakkuri bilan tanishtirish vositasi sifatida badiiy tarjimaga butun jahonda, ayniqsa, mamlakatimizda katta ahamiyat berilayotganligi tamomila qonuniy va tushunarli holdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tarjima nazariyasi. I. G'afurov „ Tarjima nazariyasi, „26-bet . Tarjima – asliyatni qayta yaratish, qayta talqin etish san'atidir .
2. Tarjima nazariyasi asoslari. Quadrat Musayev
3. Tarjima qilish jarayonida qo'llaniladigan tarjima turlari va usullari. Yosh tadqiqotchi jurnali .Igamberdiyeva Laylo G'ulomjon qizi.
4. <https://journal.fledu.uz>.

UO'K 82-1/29

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA SHOLICHILIK TERMINLARI O.S.Pirmatova, katta o'qituvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada sholichilikka oid terminlarning Alisher Navoiy asarlarida ishlatilishi va lug'aviy ma'nosi, mumtoz adabiyotda turli ma'nolar kasb etishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mola, omoch, rud, somon, ushoq, shudring, shirguruch, sutburunch, ushr, o'roqchi.

Аннотация. В статье проанализировано использование в произведениях Алишера Навои терминов рисоводства и их толкование, а также приовречение ими различных значений в классической литературе.

Ключевые слова: борона, соха, руд, сено, крошки, роса, молочная рисовая каша ушр, жнеи.

Abstract. The article is analyzed in the works of riots in Alisher Navoi, Alisher Navoi, and a variety of meanings in classical literature.

Keywords: mola, plow, rud, straw, crumb, dew, sweetrice, milky rice, tithe, reaper.

Tilshunoslikda qishloq xo'jaligiga oid terminlarni tadqiqot obyekti sifatida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa qishloq xo'jaligining bir sohasi hosoblanmish sholichilik terminlarini tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish, ularning etimologiyasi, yasalishi, fonetik tizimini tahlil qilish o'z tadqiqini kutayotgan muammolardan biridir. Ayniqsa Prezidentimizning sholichilikni rivojlantirish to'g'risidagi qarori turli soha vakillari kabi tilshunoslar uchun muhim vazifalardan biriga aylandi. Sholi o'simligi, asosan, Xorazm hududida yetishtirilishi sababli ushbu terminlarning aksariyati o'g'uz lahjasiga oiddir. Bugungi kunda sholichilikka oid terminlar qishloq xo'jaligi terminlari sifatida qisman tadqiq qilingan bo'lsa-da, alohida tadqiqot obyekti sifatida tilshunoslik

nuqtayi nazaridan o'rganilmagan. Jumladan, prof. Z. Do'simov, B. Bafoyev, M. Saparov, A. Ishayev kabi bir qator olimlarning tadqiqotlarida ayrim sholichilik terminlar tahlilini kuzatish mumkin. Shu bois o'zbek tilida ishlatiladigan ayrim sholichilik terminlari va ularning etimologiyasi, shevada ishlatiladigan terminlarning adabiy tildagi varianti, anglatadigan lug'aviy ma'nosi tadqiqot obyekti qilib olindi. Sholichilik terminlari aksariyati etimologik tadqiq qilganda fors va arab tillariga mansub ekanligini ko'rish mumkin. Bu borada tilshunos Shavkat Rahmatullayevning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, mumtoz adabiyot namunalariga murojaat qiladigan bo'lsak o'zgacha talqin qilinganligini ko'rish mumkin. Jumladan, buyuk so'z ustasi Alisher Navoiy asarlarida qishloq xo'jaligi, jumladan, sholichilikka oid terminlariga she'riy misralarda so'z o'yini orqali badiiy tus berilgan.

Jumladan, qishloq xo'jaligi ekinlaridan sanalmish sholichilikka oid *mola* termini ham ekish jarayoni boshlanishida qo'llaniladigan asbob hisoblanib, ushbu termin "ishqala", "tekisla" ma'nosini anglatadigan tojikcha molidan fe'lining mol hozirgi zamon asosiga –a qo'shimchasini qo'shib hosil qilingan bo'lib, "haydalgan yerning kesaklarini maydalab tekislaydigan qishloq xo'jaligi asbobi" ma'nosini anglatadi. Bu otdan o'zbek tilida molala fe'li yasalgan. [4.140 b].

Alisher Navoiyning asarlarida ham *mola* termini yerni tekislaydigan qishloq xo'jaligi asbobi ma'nosida qo'llanilgan.

Mola (qishloq xo'jaligi asbobi):

Tog' balchig' uzra jola urg'an,

Qum tufrog'i uzra mola urg'an. Ya'ni qum tuprog' ustini mola bilan tekislagan ma'nosida qo'llanilgan. [1.315 b].

Omoch ulovga qo'shib yer haydaydigan metal tishli primitiv yog'och asbob. Omoch bilan yer haydamoq. [4. 56 b].

Ushbu termin ham A. Navoiyning "Xazoyin-ul maoniy" asarida "nishona; o'q otib mashq qilish uchun qo'yilgan nishon" ma'nosida qo'llanilgan.

Sipehr na'l ko'rib ko'ksim uzra mehrobi,

Balo o'qig'a hamonoki ayladi omoch. [1. 521 b].

Ya'ni shoir ushbu misralarda ko'ksin mehrobini balo o'qiga nishon aylaganini yozadi. Ko'rinadiki, *omoch* termini mumtoz adabiyotda yerni haydaydigan asbob ma'nosida qo'llanilmagan.

Sholi mahsuloti doimiy ravishda sug'orish orqali yetishtiriladi. Suv keladigan yo'l turli terminlar bilan ifodalanadi. Jumladan, *daryo*, *ariq*, *yop* kabi. Ushbu terminlar A. Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida *rud* leksemasi bilan yuritiladi.

Rudning bu qirog'indagi suvni ichkuncha nori qirog'indagi suvni turg'uz! Ya'ni bu yerda ariqning qirg'og'i nazarda turilgan. [1.633 b].

Rudbor termini esa oqar suv ma'nosida ishlatilgan. Ya'ni *daryo*, *ariq*, *yop* kabi suv yo'lidan doimiy oqib turadigan ma'nosida. *Dengiz*, *ko'l* kabi suv havzalari suvlariga nisbatan bu termin ishlatilmaydi.

Yana yuzdin ortuq erur rudbor,

Ki olur alardin ulus e'tibor. [1.633 b].

Ya'ni yuzdan ortiq suv yo'li bor, xalq suvni ushbu suv havzasidan olar ehtimol ma'nosida qo'llanilgan.

Sholi don mahsuloti yetishtirilgandan keyin o'riladi va yanchib doni ajratib olinadi. Sholining poya qismi yanchib maydalanadi. Bu *somon* deyiladi. Ya'ni bug'doy, arpa, sholi yanchilganda poyalarining maydalanishidan hosil bo'ladigan mahsulot. [10.68 b].

Ammo *somon* termini A. Navoiyning asarlarida bu ma'noda qo'llanilmagan. *Somon* imkoniyat, iloj, yordam, ko'mak ma'nolarida.

Yana Farhod istab ishga somon,

Minib tavsan uza bo'ldi xiromon. [2.104 b].

O'zbek tilining o'g'uz lahjasida guruchning maydasi *ushog'*/*ushoq* terminlari bilan yuritiladi. Ya'ni sholidan tegirmonda guruch olinganda ayrimlari butun holda, ayrimlari maydalangan holda chiqadi. Bunday guruch *ushoq guruch* deyiladi, bunday guruchdan palov tayyorlanmaydi, *shavla* yoki

shirguruch tayyorlash mumkin. Alisher Navoiy asarlarida ham *ushog'*/*ushoq* mayda, maydalangan ma'nolarida qo'llanilgan.

Gar jahonoro emastur jannatu kavsar bu havz,
Bas ushoq toshi nedindur la'l birla injudin. [1.465 b].

Ko'k sabzasi ko'kka yetkurub bosh,
Ul ko'kta bo'lub nujum ushoq tosh. [2. 149 b].

Yuqorida keltirilgan misralarda *ushoq* mayda tosh ma'nolarida ishlatilgan.

Sholi mahsuloti yig'ib olingach kambag'al, beva-bechoralarga yoki qarindoshlariga tarqatiladi. Bu *ushr* berish deyiladi. Qadimda ushr soliq turi ma'nosida qo'llanilgan. Alisher Navoiy asarlarida ham ushr o'ndan bir; yilda bir marta ekinlarga solinadigan soliqni bildiradi.

Hisob ichra bu hechdin dag'i kam,
Kishi ko'rmamish bo'lsa ushrini ham. [1.304 b].

Shoh anga berdi benihoyat mol,
Kim aning ushrin etmas erdi xayol. [3.304 b].

Alar anga iltimos qilibturlarki, bizning uchun bir ushr qur'on o'qung. Bu misrada biz uchun qur'ondan bir parcha o'qing ma'nosida qo'llanilgan. [3.304 b].

Shabnam termini Xorazm shevasida *shudring* termini bilan yuritiladi. Shudring sholi o'simligi barglariga erta bilan tushadigan suv tomchilaridar. Alisher Navoiy asarlarida ham *shudring* leksemasi ishlatilgan.

Yuzing sham'ida shabnam yo'qsa terdur, soqiyo vahkim,
Ichra qatli anjuman qilding. [1.364 b].

Guruch mahsulotidan tayyorlanadigan taomlardan biri *shirguruch* bo'lib, Xorazm shevasida *sutburunch* deyiladi. Ya'ni sut va guruchdan tayyorlanadigan taomdir. Alisher Navoiy misralarida ham sheva variantlari *shirbirinch*, *shirgurunch* shaklida qo'llanilgan.

Bir kun xonaqoh qozonida sut solib qo'yg'an ermishlarkim, shirbirinch pishurg'aylar. [3. 529 b].

Xodimki shirgurunch pishurgali mashg'ul bo'lubtur. [3.529 b].

Dehqonchilikda sholi mahsuloti yetilib pishgandan keyin qo'lda yoki kombaynda o'riladi. Sholini qo'lda o'radigan insonlarni *o'roqchi* deyiladi, shoir asarlarida ham bu termin *o'roqchi* ma'nosida qo'llanilgan.

O'roqchig'a andin ro'ziy, boshqochining yorib andin ko'zi. [3.612 b].

Sholi ekini o'rib yig'ib olingach tegirmonda yanchiladi va guruhch mahsuloti ajratib olinadi. *Tegirmon* o'g'uz lahjasida *xaraz* atamasi bilan yuritiladi. *Tegirmon* g'allani un qilib, sholini oqlab guruch qilib beradigan qurilma. Bu ot qadimgi turkiy tilda aylan-ma'nosini anglatgan tegir-fe'lidan –màn qo'shimchasi bilan yasalgan; o'zbek tilida uchinchi bo'g'indagi à unlisi â unlisiga almashgan: tegir-+màn=tegirmàn>tegirmân. [5. 228 b].

Alisher Navoiy asarlarida bu leksema xalq tegirmoni, ya'ni charxpalagi sifatida talqin etiladi.

Jon mazraida bo'lsa ne tong dard xirmani,
Ohimdin o'ldi chunki falak el tegirmani. [2. 219 b].

Xirmon leksemasi ot so'z turkumi bo'lib fors tilida [*xàrmàn*] shaklida, tojik tilida xirman shaklida keltirilgan; o'zbek tiliga tojikcha shakli tarkibidagi a tovushi o(â) tovushiga almashtirilib olingan; yetilgan hosilni yig'ib to'planadigan joy ma'nosini anglatadi. [6.239 b].

Xirmon to'plam, to'da, uyum, xirmon ma'nolarida. Alisher Navoiy asarlarida ham biror narsaninig uyumi, to'plami ma'nosida ishlatiladi.

Necha ulug' ersa gunah xirmani,
Elga berur ohi nadomat ani.

Amal mazraida tavaiiu xirmanin faqr o'ti bila kuydurub, ul xirman kullarin fano eliga sovurdim. [2.398 b].

Demak, nutqimizda qishloq xo'jaligining bir sohasi hisoblanmish sholichilikka oid terminlar ham ishlatiladi. Ayniqsa, Xorazmda qadimdan Amudaryo bo'ylarida sholi o'simligi yetishtirilib kelingan va hozirgacha ushbu o'simlik eng ko'p yetishtiriladigan va undan olinadigan mahsulot guruch sevib iste'mol qilinganligi sababli sholichilikka oid terminlar o'g'uz lahjasida keng

qo'llaniladi. Ushbu terminlarning adabiy tildagi ekvivalenti ham mavjud bo'lib, turlicha talaffuz qilinadi. Shuningdek, sholichilik terminlarining etimologiyasi, yasalishi, lug'aviy ma'nosi ham turlicha talqin qilinadi, bu jihatdan ushbu terminlarni tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish tilshunoslik oldidagi muhim masalalardan biridir.

Sholichilik terminlarini tahlil qilar ekanmiz, ularning ayrimlarini she'riyatda, ayniqsa mumtoz adabiyotda turli ma'nolarda keltiriladi.

Mumtoz adabiyotda sholichilik terminlari hozirgi adabiy til shevalarida qo'llaniladigan shaklda, ba'zilar adabiy tildagi variantlarda qo'llaniladi. Ushbu terminlarni tadqiq qilar ekanmiz, sholichilikka oid terminlarni Alisher Navoiy asarlarida o'zgacha ma'no kasb etganini guvohi bo'lamiz. Shunday ekan, sholichilik terminlarining mumtoz adabiyotga oid asarlarda qo'llanilishini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. II to'rt to'mlik. O'zbekiston "Fan" nashriyoti. Toshkent-1983.
2. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. To'rt tomlik. O'zbekiston "Fan" nashriyoti. Toshkent-1984.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati III. To'rt tomlik. O'zbekiston "Fan" nashriyoti. Toshkent-1984.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. I qism. Moskva "Rus tili" nashriyoti. 1981-yil
5. Sh. Rahmatullayev. (O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkey so'zlar)) Toshkent "Universitet" 2000.
6. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining etimologik lug'ati III. Toshkent "Universitet" 2009.

UO'K 808.3

KONTRASTIV LINGVISTIKA VA KONGRUENTLIK HODISASINING TIL SATHLARIDA NAMOYON BO'LISHI

I.Rasulova, o'qituvchi, PhD, Samarqand davlat arxitektura va qurilish instituti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada kontrastiv lingvistika haqidagi tilshunoslarning qarashlari, tillarni o'rganishda ularning farqli jihatlarini tilning barcha sathlarida o'rganish, nafaqat leksik, fonetik, grammatik jihatdan kontrast holatlarni aniqlash kabi masalalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kontrastiv lingvistika, ikki tillilik, trilingvizm, ko'p tillilik, kongruentlik va ekvivalentlilik tushunchalari, lingvomadaniy tilshunoslik.

Аннотация. В статье проанализированы взгляды лингвистов на контрастивную лингвистику, изучение их различий при изучении языков на всех уровнях языка, выявление контрастивных состояний не только лексически, фонетически, грамматически.

Ключевые слова: понятия контрастивной лингвистики, двуязычия, трilingvizма, многоязычия, конгруэнтности и эквивалентности, лингвокультурная лингвистика.

Abstract. The article analyzes such issues as the views of linguists on contrastive linguistics, the study of their differences in the study of languages at all levels of the language, the identification of contrast states not only lexically, phonetically, grammatically.

Keywords: concepts of contrastive linguistics, bilingualism, trilinguism, multilingualism, congruence and equivalence, linguistic linguistics.

Kontrastiv lingvistika – umumiy tilshunoslikning o'rganish obyekti bo'lib, u zamonaviy tishunoslikning yosh yo'nalishlaridan biri sifatida XX asrning 50-yillaridan buyon rivojlanib kelyapti. Kontrastiv tilshunoslikda, asosan, ikki til (kam holatda undan ortiq) o'rtasidagi o'xshash va farqli tomonlar til strukturasi barcha sathlarida qiyoslanadi. Kontrastiv lingvistikaning tadqiqot obyekti sifatida ko'p hollarda faqat ikkita til olinadi, odatda, ona tili va chet tili, ikkinchisini tanlash esa muayyan jamiyatning ma'lum tarixiy rivojlanish bosqichidagi ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Taqqoslanayotgan tillardan biri asos uchun olinadi, ya'ni kontrastiv tadqiqotning tayanch nuqtasi vazifasini bajaradi. Uning ichki tuzilishi mazkur ikki tilning farqli jihatlarini qiyoslash uchun etalon vazifasini bajaradi [7, 40]. Bunda ona tili asos qilib olinadi, ikkinchi til esa, odatda, o'rganilayotgan chet tili bo'ladi. A.V.Fyodorovning fikricha, yaqin qarindosh tillar ham, u yoki bu darajada genetik qarindoshlikda bo'lgan tillar ham, umuman bir-biri bilan genetik aloqasi yo'q tillar ham o'zaro zidlanishi mumkin [2, 16]. Masalan, o'zbek va uyg'ur, o'zbek va chuvash, o'zbek va ingliz tillarining o'zaro zid kelgan nuqtalari kontrastiv tadqiqotlarning asosini tashkil qiladi.

Qiyosiy tilshunoslik yo'nalishning boshlanishini R.Ladoning "Linguistics across Cultures" asari bilan bog'lashadi, lekin tillarni qiyosiy o'rganish qadimdan juda ko'plab tilshunoslar tomonidan olib borilgan.

Oldingi manbalarda kontrastiv lingvistikada, asosan, chet (xorijiy) tilining ona tiliga nisbatan farqlari (ayniqsa, uyg'onish davridan boshlab G'arbiy Yevropada) va tillarni tipologik (morfologik) tasniflash vazifalari bilan bog'liq holda amalga oshiriladigan. Kontrastiv tilshunoslikning (kontrastiv lingvistika) ta'rifini V.N.Yarseva "... ikki, kam holatlarda undan ortiq tillarning sathlarini barcha darajalarida ularning o'xshashliklari va farqlarini aniqlash uchun", deb yozadi.[8, 239] Ko'plab tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, ikki tilni kontrastiv tadqiq etishning asosiy maqsadi o'rganilayotgan tillar grammatikasidagi farqlarni jamlagan noto'liq grammatikani tuzishdan iboratdir. SHunday qilib, kontrastiv grammatika tillarning o'ziga xos farqlanishlariga asoslanuvchi maxsus grammatikadir[1, 4]. Lekin bu ikki til grammatikalarining o'xshash jihatlari o'rganilmaydi, degani emas. Bunday yondashuv o'rganilayotgan tilga nisbatan noto'g'ri nuqtai nazar shakllanishiga olib kelishi mumkin. Tillarni qiyoslash ularning strukturasi, hech bo'lmasa, bir o'xshash tomon bo'lgandagina samaralidir. Qiyoslanayotgan tillarda umuman o'xshashlik kuzatilmasdan ularning har bir elementi kontrast holatda o'rganiladigan bo'lsa, natijalar samarali bo'lmaydi. Shunga qaramay, kontrastiv lingvistikada tillardagi o'zaro farqlanuvchi holatlarga markaziy masala sifatida qaraladi[7, 19]. Mazkur yo'nalishning kelib chiqishi chet tili va ona tili o'rtasidagi farqlar haqidagi kuzatishlarga borib taqaladi va bir-biriga bog'liq bo'lmagan tillarni tipologik taqqoslash ustida ish olib boradi

Tillarni o'zaro qiyoslash yoki chog'ishtirish uchun ulardagi birliklarning shakl yoki mazmunidagi mavjud belgilar asos qilib olinadi. Shu asosda qiyoslanayotgan til birliklarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Kongruentlik hamda ekvivalentlik tushunchalari shu bilan bog'liq hodisalardir.

Kongruentlik (lotin. *congruens* – muvofiq, to'g'ri keladigan) hodisasida til birliklari shakllarining muvofiqligi tushuniladi [3, 88] Bu hodisa tilning turli sathlarida kuzatilishi mumkin. Masalan, fonetik-fonologik sathda o'zbek va tojik tillaridagi *devor-devol*, kabutar-kaftar, xabar-xavar, rus tilidagi *зорло*, gus ukrain tilidagi *зорло*, g'us so'z shakllari o'zaro to'liq yoki qisman kongruent bo'ladi. Fonetik-fonologik sathdagi kongruent so'zlar semantik jihatdan farqlanishi ham mumkin. Masalan, *zo'r* so'zi turkiy tilda "qiyin" ma'nosini anglatadi, o'zbek tilida "kuchli", "mukammal", "yaxshi" ma'nolarida qo'llaniladi [4, 320].

Fonetik-fonologik belgilariga ko'ra o'zaro kongruent bo'lgan so'zlar o'z mazmunini saqlashi bilan birga yangi ma'no kasb etishini quyidagicha tasniflashimiz mumkin:

– A tilda mavjud bo'lgan kongruent so'z ma'nosi B tilda aynan mos holda qo'llaniladi. Masalan, o'zbek va tojik tillaridagi *imorat*, *to'y*, *bahor*, *daryo*, *xarsang*, *gul*, *bulbul*, *chang*, *oftob* hokazo;

– A tilda mavjud bo'lgan kongruent so'z ma'nosi B tilda semantik jihatdan bir oz o'zgarish bilan qo'llaniladi. Masalan, zimiston o'zbek va tojik tillarida turli "qorong'u" (o'zbek tilida) – "qish" (tojik tilida) ma'nolarini anglatadi;

– A tilda mavjud bo'lgan kongruent so'z ma'nosi B tilda tamoman yangi ma'no kasb etadi. Masalan, o'zbek va tojik tillaridagi *halok shudan* – "*charchamoq*", *halok bo'lmoq* – "*o'lmoq*" ma'nolarini anglatadi. Rus tili va chex tilida *gorkiy* "achchiq" – *horky* "issiq", *mudrby* "donishmand" – *modry* "ko'k", *repa* "sholg'om" – *rera* "lavlagi" ma'nolarini anglatadi;

Y.Odilovning ko'rsatishicha, *dilgir* so'zi fors-tojik tilida "xafa bo'lgan, ranjigan, dili siyoh", "ruhi tushgan, g'amgin, qayg'uli", "achinarli", "badjahl, jahli tez, serjahl" kabi ma'nolarga ega. Bu so'z eski o'zbek tiliga o'zlashgandan keyin yuqoridagilarga qarama-qarshi ma'no "dilni oluvchi" ma'nosiga ega bo'lgan Aslida, bu so'z qo'shma so'z bo'lib, *gir* tarkibiy qismi "oluvchi, tortuvchi" ma'nosini anglatadi. Masalan, *bodgir* – "shamol tortadigan tuynuk", *miyongir* – "bel oluvchi, bellashuvchi", *oromgir* – "orom oluvchi" ma'nolarini anglatadi Bir tildan ikkinchi tilga so'z o'zlashtirilishi natijasida so'z ma'nosida ziddiyat paydo bo'lishi bilan birga ziddiyatning buzilishi ham sodir bo'lishi mumkin. Masalan, fors-tojik tilidan o'zlashgan *dam-badam* so'zi shu tilning o'zida zid ma'nolar – "har zamon" va "tez-tez"ga ega bo'lgan. O'zbek tiliga esa "har zamon" ma'nosini yo'qotgan holda o'zlashgan va ma'nodagi ziddiyat buzilgan[5, 38-41].

Tovush shakli to'g'ri kelmaydigan til birliklarida kongruentlik muammosi tushuncha strukturasi muvofiqligi misolida ko'rib chiqiladi. Turli tillarda bir xil tushuncha strukturasi ega bo'lgan so'zlar o'zaro kongruent bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi *bolalar bog'chasi* tojik tilidagi *bog'chai bachagon* – rus tilidagi *detskiy sad*. Lekin o'zbek tilidagi *kuylamoq* so'zi, tojik tilidagi *ashula xondan* so'zi bilan kongruent emas. Chunki tojik tilidagi so'z qo'shma fe'l hisoblansa, bu ma'no o'zbek tilida bir so'z orqali shakllantirilgan. Bu esa til birliklarini o'zaro lingvistik belgilariga ko'ra muvofiq emasligini anglatadi. Morfologik sathdagi kongruentlik haqida gapirganda, turli tillardagi so'zlarning son kategoriyasida qo'llanilishini misol qilishimiz mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi *oltin* va rus tilidagi *tillo*, tojik tilidagi *zoloto*, o'zbek tilidagi *tinchlik*, *odamiylik*, rus tilidagi *mir*, *chelovechnost*, tojik tilidagi *sulx*, *odamgari* so'zlari faqat birlikda qo'llaniladi.

O'zbek tilidagi *yoshlar* va rus tilidagi *molodyoj* so'zlari ham o'zaro kongruent hisoblanmaydi. Bunga shakllarning aynan son kategoriyasida mos emasligi sabab bo'ladi. Bu so'z o'zbek tilida doimo ko'plikda qo'llanilgani holda rus tilida doimo birlik shaklda qo'llaniladi. O'zbek tilidagi *palto*, *muzqaymoq*, *qaychi*, *shim*, ko'zoynak so'zlari ham birlikda, ham ko'plikda qo'llanilsa, rus tilidagi *palto*, *morojenoe*, *nojnitsy*, *bryuki*, *ochki* so'zlari doimo ko'plikda ishlatiladi. Tojik tilida ham mazkur so'zlar xuddi o'zbek tilidagi kabi ham birlikda, ham ko'plikda qo'llaniladi.

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, kongruentlik hodisasi til qurilishining barcha sathlarida uchrashi bilan bir qatorda kongruentlik darajasi nuqtai nazaridan ham farqlanadi. Keltirilgan o'xshatishlarda ko'rinib turibdiki, til o'rganish jarayonida tilning fonetik, leksik, grammatik tomonlarini kongruentlik jihatdan o'rganish, til o'rganishni yengillashtirsa, til o'rganishda tilni madaniyat bilan bog'lab o'rganish va olamning lisoniy manzarasi insonning turli olam manzaralarini izohlashini hamda umumiy olam manzarasini aks ettirishini ifodalaydi. Bu esa kontrastiv lingvistikada tillarni o'rganishda bu jihatga alohida e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Байрамова Л. К. Введение в контрастивную лингвистику. – Казань: КГУ, 2004. – С. 4.
2. Федоров А.В. О задачах сопоставительного изучения языков // Немецко-русские языковые параллели. – М., 1961. – С. 16.
3. Кашкин В.Б. Сопоставительная лингвистика (учебное пособие для вузов). – Воронеж, 2007. – 88 с.
4. Махмуд Н., Йаман Э. Туркча-ўзбекча, ўзбекча-туркча лугат. – Тошкент: Гофур Гулом, 1993. – 320 с.
5. Одилов Ё. Сохта ўхшашлик ёки таржимоннинг ёлгончи дўстлари // Тил ва адабиёт таълими, 2013 йил, 8-сон. – Б. 38–41.
6. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике. - М.: Прогресс, 1972. - Вып. VI. - С. 25-80.
7. Зокирова С. М. Тиллар тадқиқида контрастив лингвистика илимий парадигмасининг ўрни. – Фарғона. 2021. – 155 б.
8. Ярцева В. Н. Контрастивная грамматика. – М.: Наука, 1981. – С. 10.
9. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 томлик. 3-том – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илимий нашриёти, 2007. – 688 б.
10. Русча-ўзбекча лугат. II том. 1984. – Б. 387.
11. Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике. Вып.6 -Языковые контакты. – М.: Прогресс, 1972. – С. 61-80.

UO'K 81'26:811.111

AFFIKSATSIYA VA KONVERSIYA INGLIZ TILIDA SO'ZLARNI SHAKLLANTIRISHNING ENG KENG TARQALGAN USULI HISOBLANADI

Z.I.Rasulov, DSc, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Sh.B.Bafayeva, magistratura, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'z yaratishning asosiy xususiyatlari haqida so'z boradi. U so'z yasash turlarini qamrab oladi. Affiksatsiya, konversiya. Leksik va semantik qoliplar

Kalit so'zlar: so'z yasalishi, affikslar, qo'shimchalarning o'zgarishi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные особенности словообразования. Он охватывает типы образования слов. Аффиксация, конверсия. Лексические и семантические модели

Ключевые слова: словообразование, аффиксы, суффиксальная конверсия.

Abstract. *This article discusses about the basic peculiarities of Word formation. It covers types of forming words. Lexical and semantic patterns. Affixation, conversion*

Key words: *word formation, affixes, conversion*

"So'z yasalish" atamasi ikkita ma'noga ega hisoblanadi, shuning uchun ularni aniq ajratib ko'rsatish lozim. Birinchi ma'nosi tilda yangi so'zlarning doimiy shakllanish jarayonini ifodalaydi.

Til uzluksiz rivojlanadigan hodisa bo'lib, asosan yangi leksik birliklar yaratish uchun xizmat qiladi. Bu Jarayon so'z yasash deb ataladi. "Har bir asosiy so'z hozirgi kunda tilda o'zak so'zlardan kelib chiqqanini ta'kidlaydi [1] - M. D. Stepanova.

"Yana bir boshqa tilshunos olim E. S. Kubryakovaning fikricha, "derivatsiyaning mohiyati yangi nomlar, yangi birliklarini yaratish bo'lib hisoblanib, bunday nomlar "So'z yasalishi"atamasini keltirib chiqaradi.

Ikkinchi ma'noda "so'z yasash" atamasi leksik birliklarning shakllanish jarayonini o'rganuvchi fan sohasini bildiradi. So'z yasash mustaqil fan sifatida so'nggi o'n yilliklardagina tadqiqotning ongli maqsadiga aylandi [2].

So'z yasalishi tilda fanning mustaqil tarmog'i bo'lishiga qaramay, uning boshqa bo'limlari: morfologiya, sintaksis va leksikologiya bilan uzviy bog'liqdir. So'z yasalishining boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligini akademik V. V. Vinogradov, E. S. Kubryakova va boshqalarning asarlarida batafsil bayon etilgan.

So'z yasashning asosiy vazifasi formal, semantik, genetik va ta'limning boshqa naqshlari va xususiyatlari jarayonida yuzaga keladigan yangi leksik birliklar tilda rivojlantirish. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bu muammoni cheklovlarni tahlil qilmasdan hal qilish mumkin emas ya'ni so'z yasash qoidalariga amal qilgan holda ko'rib chiqiladi. So'z yasashdagi bunday cheklovlari yetarli murakkab va kam o'rganilgan.

Yangi leksik birliklarning hosil bo'lishida ma'lum bir tilda tarixan rivojlanib kelayotgan ma'lum so'z yasash qoliplariga mavjud.

Bu tabiiy har bir so'z yasash tahlili jarayonida, so'z yasashda isbotlash va aniqlash uning bevosita maqsadi konstruktsiyaning hosilasini mujassam etishni maqsad qilib qo'yadi.

Har ikkisiga ham bu munosabatlarning yo'nalishi va xarakterini aniqlash uchun ma'lum birliklar o'rtasida so'z yasovchi hosilalik munosabatlarini o'rnatish orqali erishiladi. Shu sababli, so'z yasalishining asosiy muammosi hosila muammosidir.

Yangi shakllanish qonuniyatlari [3] va xususiyatlari lug'aviy birliklar so'z yasalishi tahlili jarayonida o'rnatiladi, jumladan morfologik, semantik, genetik va funksional tahlillarni qamrab oladi.

So'zlar morfemalarning mexanik birikmasidan hosil bo'lmaydi, shuning uchun hosila so'zlarni bitta morfemik tahlil qilishning o'zi etarli bo'lmaydi. Bunda asosan so'zlarning shakllanish tarixini ochib beradi.

So'z yasash jarayonida semantik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bunda hosil qilingan hosilada so'z o'zgarishi hamda o'zakdagi o'zgarishlar kuzatiladi.

So'z yasash munosabatlari - hosila so'zning hosil qiluvchi munosabati hisoblanadi. Bunday munosabatlar so'zlararo hisoblanadi. Ularga parallel ravishda va ular bilan birgalikda intraverbal munosabatlar, ya'ni so'z yasash tarkibining alohida qismlari orasidagi munosabatlar yoki aloqalar mavjud.

So'z yasash usuliga ko'ra so'z yasovchi ma'nolar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bunday xarakterli belgilaridan biridir hosildorlikdir. Bunda so'z yasovchi ma'nolarning leksik so'z yasalishida boshqa morfologik jarayonlardan grammatikada farqlanadi,

So'z yasovchi ma'no [4] - hosila va asl so'z o'rtasida semantic munosabatga ega. Masalan, so'zning hosilalariga nisbatan doctor (n) – doctor hosila ma'nosi "bajarish"dir asos tomonidan ko'rsatilgan funktsiya sifatida harakat qilish hisoblanadi.

Ingliz tili uchun bu xarakterlidir so'z yasovchi elementlar mustaqil so'zdan so'z yasalishi jarayonida vujudga kelgan va rivojlana so'zlar, ular borligini tushuntiradi juda shaffof qiymat. Masalan, zamonaviy inglizcha affikslarning ma'nolarini solishtirsak, kabi –kam ma'nolarini -like, -ly, -ness, -hood, -ful, mis-, over-, un-, under- va hokazolar beradi.

Demak, soʻz yasash maʼnosi deganda soʻz yasash jarayonida soʻz yasovchi element orqali ifodalanadigan umumiy maʼno tushuniladi.

Zamonaviy tilshunoslikda [5] soʻz semantikasi bilan bogʻliq muammolar majmuasiga qiziqish kuchaygan. Lekin shunga qaramasdan, til mazmuni rasmiy jihatdan bilan nisbatan kamroq oʻrganilgan.

Soʻzning leksik-semantik tomoniga oid koʻplab savollar, masalan, soʻz maʼnolarining rivojlanishi, sinonimlar, fikr, omonimiya, polisemiya, semantik munosabatlar soʻz yasashda soʻzning semantik xususiyatlariga tayanadi.

Soʻz tilning tuzilishida oʻziga xos integral morfologik va semantik tuzilmalarga ega boʻlgan aniq va doimiy tovush berilganligi boʻlagidir.

Soʻz asosiy til birligi, chunki u bir necha jihatdan semantik qiymatni oʻz ichiga oladi: u umumlashtiradi, nom beradi, maʼlum bir munosabat, his-tuygʻu, tajribani belgilaydi, bildiradi va ifodalaydi..

Bundan kelib chiqadiki, soʻzning semantikasi tilda hodisalarning mohiyati bilan bogʻliq koʻplab muammolarni oʻz ichiga oluvchi yetakchi mezon hisoblanadi.

Konversiya [6] yoʻli bilan otlar hosil boʻlgan feʼllar:

a) harakat feʼllari (to ju mp) kabi semantik sinflarga birlashtiriladi. sakrash, qadam tashlash - qadam);

b) aloqa feʼllari(talk) (suhbatlashish - suhbat, suhbatlashish - suhbat);

c) harakat feʼllari (make) (yasamoq - yasamoq, kesmoq - kesmoq, sindirmoq - sindirmoq) boshqalar n.

Ingliz tilining soʻz yasashi nuqtai nazaridan ot - nutqning eng boy qismi hisoblanadi. Suffiksatsiya soʻz yasashda eng keng tarqalgan usul boʻlib, turli qismlarning oʻzaklaridan ot yasash imkonini beradi. Ingliz tilidagi otlar nutqning boshqa qismlariga qaraganda koʻproq qoʻshimchalarga ega.

Feʼlda suffiks [7] -en qadimgi ingliz tilida -an, -ian, -nian shakllarida uchraydigan. Masalan: swetan (zamonaviy sweaten), gladian (zamonaviy gladden). Bundan oldin ot va sifatlardan yasalgan qoʻshimcha kuchsiz feʼllarning infinitive shakllari kiritilmagan. Qadimgi ingliz tili feʼllarning [8] -an, -ian, -nian shakllari hozirgi zamonaviy ingliz tili fellarining vujudga kelishida –en shakllari asos boʻlib xizmat qiladi. Bu feʼllarga quyidagilar kiradi: faettian> semirtirmoq 'semirmoq, semiz bo'lmoq', lihtan> lighten 'engillashtirmoq, yengil qilmoq', swaetan> sweeten 'shirin qilmoq', heardian > harden «qattiq bo'lmoq».

Ushbu qoidaga asosan, zamonaviy ingliz tili davrida quyidagi feʼllar yaratilgan: quieten-tinchlantirmoq, tinchlanmoq, broaden-kengaytirmoq, kengaytirmoq, deaden-oʻldirmoq, hayotiylikdan mahrum etmoq, flatten –tekislash, tenglashtirmoq.

Bundan tashqari, ingliz tilida yana bir usul konversiya boʻlib, bunda shakllanishlarning semantik tuzilmalarini ishlab chiqish hisoblanadi. Bir nechta konversiya usulida yasalgan soʻzlar gapda bir-biri bilan semantik aloqador nutqlarda, soʻzlarning tartibsiz joylashishiga olib keladi.

Konversiya hosilalari, soʻz yasashida soʻzning polisemiyasini kengaytirish yoʻli-qayta konversiya ataladi.

REFERENCES:

1. Степанова М. Д. Аспекты синхронного словообразования. ЯИШ, 1972, № 3, с. 4.
2. Кубрякова Е. С. Указ. соч., с. 356
3. Jespersen O. Growth and Structure of the English Language. - Oxford: McMillan, 2005. - 376 p.
4. Английская лексикология в выдержках и изречениях \ С.С. Хидекель и др. - Л.: Просвещение, 1975. - 238 с.
5. Ullmann, S. The Principles of Semantics, 2nd ed. Glasgow, 1959.
6. <http://www.wikipedia.org>.
7. Карашук П.М. Словообразование английского языка. - М.: Высшая школа, 1977. - 303 с.
8. Ултракова З.Р. Сложносuffixальное словообразование в системе современного английского языка // English. - 2005.

INGLIZ, RUS VA O'ZBEK TILLARIDA TURLI ASPEKTLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

N.A.Rustamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
D.Usmonova, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Til va madaniyatning kesishuvidan xosil buladigan, lingvomadaniy konsept tushunchasini, uning yadro va periferiyalari va yana bir qator turli millat vakillarining madaniy unsurlari til vositasida namoyoon bo'luvchi qirralarni o'rganish, ularni tahlil yetish bilan shug'ullanish bugungi kun tilshunos olimlarining oldida turgan ulkan vazifalaridan hisoblanadi. Mazkur ilmiy maqolada o'zbek, rus va ingliz tillaridagi ayrim lingvokulturologik aspektlarning qiyosiy tahlili olib boriladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, madaniyat konsepti, konsept tushunchasi, universal, lingvokulturrema, milliy urf-odatlar, unikal va retsessiv.

Аннотация. Изучение и анализ языкового концепта, его ядра и периферии, а также культурных элементов ряда различных народностей, проявляющихся через язык, является одной из великих задач современных языковедов. В данной научной статье проводится сравнительный анализ некоторых лингвокультурологических аспектов узбекского, русского и английского языков.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт культуры, концепт концепт, универсальное, лингвокультурема, национальные традиции, уникальное и рецессивное.

Abstract. Studying and analyzing the linguistic concept, its core and peripheries, as well as cultural elements of a number of different nationalities, which are manifested through the medium of language, is one of the great tasks of today's linguists. In this scientific article, a comparative analysis of some linguistic and cultural aspects of Uzbek, Russian and English languages is carried out.

Keywords: linguoculturology, concept of culture, concept of concept, universal, lingvokulturrema, national traditions, unique and recessive.

Kirish. Jadal rivojlanayotgan bugungi kun dunyosida harbir xalk, millat va yelatlarining azaldan qo'llanib, sayqal topib kelayotgan milliy va an'anaviy urf-odatlariga, marosimlari, qadriyat va milliy bayramlariga, uz navbatida, ularning ma'lum darajada rivojlanib, boshqa millat vakillari orasida ham o'z o'rnini topishiga bevosita xizmat qilayotgan milliy tilning xar tomonlama o'rganilishi, ravnaq topishiga bulgan ye'tiborni kuchaytirish dolzarb masaladardan biri bo'lib qolmokda. Shu o'rinda, bugungi kun zamonaviy tilshunosligining, xususan, yekstralingvistikaning yangi yunalishlaridan biri sifatida o'rganiladigan lingvokulturologiya yoxud lingvomadaniyatshunoslik fanining atroflicha tadqiq yetilishi tilshunos olimlarning o'z oldiga qo'ygan yuksak vazifalaridan bo'lib qolmoda.

Adabiyotlar sharhi. Tadqiqotchilarning qayd yetishicha, lingvokulturologiya fani tilshunoslikning mustaqil yunalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga kelgan bo'lib, "Lingvokulturologiya" (lot. lingua— "til", kultus— "hurmat qilish, tazim qilish") termini V.N. Teliya rahbarligidagi Moskva frazeologik maktabi (Y.S. Stepanov, V.V. Vorobev, V. Shaklein, V.A. Maslova) tomonidan olib borilgan izlanishlar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan [1]. V.N.Teliya fikriga ko'ra, "Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog'i, insondagi madaniyat omiliga yunaltilgan. Lingvokulturologiyaning markazi madaniyat fenomenidan iborat bo'lishi inson haqidagi fanning antropologik paradigmaga tegishli hodisa yekanligidan dalolat beradi" [2].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Quyida o'zbek, ingliz va rus tilidagi ayrim konseptlar tahlil etiladi. Jumladan barcha millatlarda mavjud bo'lgan to'y marosimlari konsepti. Lingvokulturologik fenomen sifatida "marosim" semantik maydonining muhim tarkibiy qismi bo'lgan "to'y"/ "свадьба"/ "wedding" konsepti har uchala millat madaniy merosining yorqin namoyandasi, urf-odat, qadriyat va milliy ananalarining shaxs vositasida o'z ifodasini topuvchi til va madaniyat orqali verballashuvi desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbek tilida “to'y” konseptini lug'aviy jihatdan sharhlaydigan bo'lsak, “O'zbek tilining izohli lug'ati” (1981)da unga shunday tarif beriladi [5]: “To'y 1. ko'pincha bazm- tomoshalar bilan ziyofat berib o'tkaziladigan malum marosimlarning umumiy nomi; (“Ha! ko'zim ochiqligida qizimning to'yini ko'ray deb o'zimni o'ylabman-u, bu to'ydan keyin Nasiba nima bo'lishini o'ylamabman.”(A.Qahhor. Og'riq tishlar)) 2. Qudalar(tomonlar) o'rtasidagi kelishuvga muvofiq kuyov tomondan qiz tomonga beriladigan pul, sarp-suruq, masalliq vashu kabilar majmui; shu narsalar yuborilishi munosabati bilan kuyov xonadonida, kelishi munosabati bilan kelin xonadonida o'tkaziladigan marosim. (“—Mulla Abdushukur, ertaga o'zimizga to'y keladi, marhmat qiling, durustmi?”(Oybek, Qutlug' qon.))” Bundan tashqari, to'y konsepti o'z atofida **nikoh to'yi, nahorgi osh, xatna yoki sunnat to'yi, beshik to'yi, to'y qilmoq, to'y bermoq, to'yboshi** kabi bir qator subtushunchalarni to'playdi. O'zbek xalqining urf-odatlarida orasida nikoh to'yi bilan bog'liq ichki marosimlar talaygina bo'lib, bu kichik marosimlar o'tkazilish muddati asosida to'ydan oldingi, to'y kunidagi va to'ydan keyingi kabi guruhlariga bo'lib o'rganiladi. **Beshikkerti, unashtiruv, qalinpuli, fotiha; qiz bazmi, nahorgi osh, kuyov navkar, kuyov oshi; kelin salom, challari, qovurdoq, beshik to'yi** kabilar shular jumlasidandir.

Rossiyadagi to'y marosimi ham boshqa millatlardagi singari oilada eng muhim marosimlardan biri hisoblanadi. To'y marosimi ko'plab elementlardan iborat bo'lib, ular orasidan marosim qo'shiqlari, ehtiromlar, kelinning, do'stlarning va boshqa ishtirokchilarning majburiy marosim tadbirlari o'rin olgan.

Bunda rus tilidagi “свадьба” tushunchasi quyidagicha izohlanadi: “Брачный обряд; празднество по случаю вступления в брак; справить свадьбу. (Здес Иисус приходит на большую свадьбу и совершает своё первое чудо.)”, yani “Nikoh marosimi; nikoh munosabati bilan o'tkaziladigan bayram tantanalari; to'yni nishonlash.”

Qiyoslanayotgan uchinchi tilimizda “**wedding**” lingvomadaniy konseptiga quyidagicha izoh beriladi: “a marriage ceremony and any celebrations such as a meal or a party that follow it”(“nikoh marosimi hamda taom yoki ziyofat kabi unga ergashib keluvchi har qanday bayram tantanasi”). Aytish joizki, ingliz to'ylari ham boshqa millatlarniki singari bir necha ananaviy marosimlar(**engagement, banns, wedding banquet, wedding train, wedding songs** and etc.)dan tashkil topadi.

Etiborlisi shundaki, rus lingvistik madaniyatida nikoh marosimining ikki asosiy qismi – “FHDYoda ro'yxatdan o'tish”(“ЗАГС”) hamda “Cherkovdagi to'y marosimi”(“venchanie”)ni farqlaydigan bo'lsak, ingliz madaniyatida esa to'y semantik guruhining asosiy komponentlari taomlanish vaqti bilan uzviy bog'liq holda shakllangan: “**wedding breakfast**”/“**to'y nonushtasi**”, “**wedding dinner**”/“**nikoh tushligi**” va h.k. O'zbek to'yining asosi hisoblanmish “**nahorgi osh**” bu jihatdan inglizlarning “**wedding breakfast**”ga yaqin tursa-da, har ikkalasining o'ziga xos milliy unikalialari mavjud.

Natijalar. Shuningdek, yuqoridagilardan faqat bir tilgagina xos lingvokulturemalar ham mavjud bo'lib, ingliz madaniyatidagi “**a rehearsal of ceremony**” va “**a rehearsal dinner**”(yani bunda to'ydan oldin tantanaga xuddi uni utkazayotgandek repititsiya qilinadi) subtushunchalarini misol qilish mumkin. O'zbek va rus madaniyatida ham to'ydan oldin tayyorgarlik ko'riladi, shunga qaramay har ikkala tilda buni ifoda etuvchi alohida *lingvokulturema* mavjud emas. Shu bois, bu kabi birliklar unikalialar hisoblanadi.

Bundan tashqari, faqat bir til oilasiga mansub tillarda namoyon bo'luvchi retsessiv lingvomadaniy tushunchalar to'y konsepti subguruhida ham mavjud bo'lib, bunga turkiy tillar oilasiga kiruvchi o'zbek tili lingvistik madaniyatidagi “**sunnat yohud hatna to'yi**”ni misol keltirishimiz mumkin. Malumki, bir-biriga qondosh bo'lgan turkiyzabon hamda islomiy davlatlarda ushbu marosim uzoq davrlik anana sifatida qadralnadi.

Yoki diniy konseptlarni tahlil qiladigan bo'lsak: Inglizcha: “**The nearer the Church, the farther from God**” maqolinio'zbek tiliga tarjima qilsak - *cherkovga yaqinlashgan sari Xudodan uzoqlashar*

– ma'nosini beradi. Bu o'zbek tilida: “**Besh vaqt namozini tark etmas, Harom – xarishni farq etmas**” maqoli orqali ifodalanadi.

Xulosa o'rnida aytish joizki, to'y marosimlari konseptini qiyosiy o'rganish jarayonida bir qator izomorfik va allomorfik xususiyatlar, yanada aniqroq qilib aytganda, o'zaro universal, unikal hamda retsessiv munosabatdagi lingvokulturemalar atroflicha tahlil yetildi. Kelgusi ishlarimizda ham aynan shu yunalish ustida tahlillar olib borishga va ayni konsept subguruhlarini yanada batafsil va yorqinroq ochib berishga harakat qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kroeber A., K. Klachon. Madaniyat naqshlari nazariyasi. “Fan”, 2011 yil, 175-bet.
2. Teliya V.N. "O'rtoq" tushunchasi: (ijtimoiy lingvistik chorraha). Semiotika. Tilshunoslik. Poetika. A.A.Reformatskiy tavalludining yuz yilligiga. M., 2015, 124-b.
3. Fesenko T.A. Kontseptual tizimlar og'zaki iboralarni qo'llash va tushunish uchun kontekst sifatida. - Ryazan, 2010. P. 141-144.
4. Arutyunova N.D. Harakat, aldanish, ko'tarilish haqida. M.: Indrik, 2013. B.7
5. “O'zbek tiling izohli lugati” (Z.M. Marrufov taxriri ostida). Moskva. “Rus tili” nashriyoti, 2011. II jild, 243-244-betlar.
6. Naida Y.A. Tarjima fani: yozishmalar nuqtai nazari / Yu.A. Naida: L. Chernyaxovskoy // Chet tilshunosligida tarjima nazariyasi masalalari. - M., 2018. - b. 185-201
7. Sapir E. Til. Nutqni o'rganishga kirish // E. Sapir. Tilshunoslik va madaniyatshunoslikka oid tanlangan asarlar. - M., 2013. - 190-yillar.

UDC 81'255

THE ESSENTIAL ROLE OF WRITTEN TRANSLATION, AND USING COMPUTER SCIENCE DURING THE PROCESS OF TRANSLATION IN THE ENGLISH LANGUAGE

G.Saidova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Toshkent

Annotatsiya. Ingliz tili global tilga aylandi va aloqa, biznes, ta'lim va ko'ngil ochar faoliyatlarda keng qo'llaniladi. Bu yerda ingliz hayotimizda muhim ahamiyatga ega: aloqa: ingliz xalqaro muloqot tili hisoblanadi, va u butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar tomonidan gapiriladi. Bu ko'plab mamlakatlarda biznes, diplomatiya va turizm uchun ishlatiladigan asosiy tildir.

Kalit so'zlar: ikkinchi tilni o'zlashtirish, ingliz tilini umumiy bilish, birinchi til, chet tili, o'qitish va o'rganish, ko'p madaniyatli, ko'p millatli, ko'p tilli mamlakat, til markazlari, ingliz tili darslari,

Аннотация. Английский стал мировым языком и широко используется в общении, бизнесе, образовании и развлечениях. Вот некоторые из способов, с помощью которых английский играет жизненно важную роль в нашей жизни: Общение: Английский - это язык международного общения, и на нем говорят миллионы людей по всему миру. Это основной язык, используемый во многих странах для ведения бизнеса, дипломатии и туризма.

Ключевые слова: овладение вторым языком, общее знание английского языка, первый язык, иностранный язык, преподавание и обучение, мультикультурный, многонациональный, многоязычная страна, языковые центры, уроки английского языка

Abstract. English has become a global language and is widely used in communication, business, education, and entertainment. Here are some of the ways that English plays a vital role in our lives: Communication: English is the language of international communication, and it is spoken by millions of people worldwide. It is the primary language used in many countries for business, diplomacy, and tourism.

Keywords: second language acquisition, general knowledge of English, first language, foreign language, teaching and learning, multicultural, multinational, multilingual country, language centers, English lessons

Composed interpretation plays an fundamental part in encouraging communication over distinctive dialects and societies. It includes the transformation of composed content from one dialect to another, whereas protecting the initial meaning and aim of the message. The significance of written translation cannot be exaggerated, because it empowers people and businesses to communicate effectively with individuals from differing backgrounds. Computer science has revolutionized the

method of composed interpretation, making it speedier, more exact, and more proficient. Interpretation program and apparatuses have ended up progressively modern, utilizing calculations and machine learning to progress the quality of interpretations. These apparatuses can analyze huge volumes of content, recognize designs, and make forecasts approximately how to interpret certain expressions or sentences. One of the foremost critical benefits of utilizing computer science amid the interpretation handle is the capacity to mechanize certain assignments in utilizing moment dialect securing. For illustration, interpretation memory program can store already interpreted expressions and sentences, allowing translators to reuse them in future interpretations. This not as it were spares time but moreover guarantees consistency within the use of phrasing and fashion. English is the dialect of instruction in numerous schools and colleges around the world. It is additionally the dialect utilized in scholarly investigate and distributions. Composed interpretation plays a pivotal part within the English dialect, because it permits for communication and understanding between individuals who speak distinctive dialects. With the expanding globalization of commerce and culture, the request for high-quality written translations has developed significantly. Written interpretation is utilized in a assortment of settings, counting commerce, legitimate, therapeutic, technical, and scholarly areas. In commerce, composed interpretations are frequently required for contracts, showcasing materials, and budgetary reports. Legitimate interpretations are required for contracts, court reports, and licenses. Restorative interpretations are fundamental for persistent records, inquire about papers, and medicate data. Specialized interpretations are vital for client manuals, computer program documentation, and designing determinations. Scholarly interpretations are important for bringing works of writing from other dialects into English. In expansion to encouraging communication between individuals who talk diverse dialects, composed interpretation too makes a difference to protect social legacy and advance differing qualities. Interpretations of writing and other social works permit individuals to involvement the lavishness of other societies and broaden their understanding of the world, composed interpretation plays a crucial part in the English dialect and is fundamental for encouraging communication, advancing differences, and protecting cultural heritage. Many occupations require information of English, particularly in areas such as worldwide trade, tourism, and innovation. Capability in English can open up work opportunities and increment gaining potential. English is the dialect utilized in numerous shapes of excitement, counting motion pictures, music, and writing. Being able to get it and appreciate these shapes of excitement can improve our lives. Learning English can help individuals broaden their skylines and interface with individuals from diverse societies. It can moreover make strides common knowledge of English cognitive work and upgrade basic considering aptitudes. These days numerous dialect centers are based on educating English as a moment remote language. Another advantage of utilizing computer science amid interpretation is the capacity to collaborate remotely. Cloud-based interpretation stages permit numerous interpreters to work on the same record at the same time, making it simpler to oversee large projects with tight due dates. Be that as it may, in spite of the propels in interpretation innovation, human interpreters still play a vital part in guaranteeing the precision and social fittingness of interpretations. Machine interpretations can some of the time create mistakes or fall flat to capture the subtleties of dialect and culture, which is why human interpreters are still required to review and alter translations. Written interpretation may be a crucial instrument for cross-cultural communication, multicultural, multinational, multilingual country. Computer science has essentially made strides the speed and productivity of the interpretation prepare. Be that as it may, human interpreters stay fundamental to guarantee precision and cultural sensitivity in translations. Computers have revolutionized the field of composed interpretation, making it quicker and more proficient than ever some time recently. Interpretation software such as Google Decipher and SDL Trados can rapidly decipher expansive volumes of content, sparing time and exertion for translators. However, whereas computers can handle clear interpretations, they battle with more complex assignments such as managing with expressions, allegories, and social subtleties. Subsequently, the part of computers in composed interpretation is to help human interpreters instead of supplant them entirely. Computer-assisted interpretation (CAT) apparatuses can offer assistance interpreters by recommending interpretations for habitually utilized expressions and phrasing. These instruments moreover permit for easier collaboration between

interpreters, as different individuals can work on the same report at the same time. A CAT lexicon could be a specialized device utilized in computer-assisted interpretation to progress the exactness and consistency of interpretations. It contains a database of terms and expressions that are commonly utilized in a particular field or industry, such as legitimate or restorative wording.

When translators use the CAT tool, the software automatically suggests translations based on the contents of the CAT dictionary. This saves translators time and effort as they don't have to manually look up each term or phrase. CAT dictionaries also help ensure translation consistency, as the same terms are translated in the same way throughout the document. This is especially important for technical and legal documents that require accurate representation. However, it is important to note that the CAT dictionary is not a panacea and may suggest incorrect translations. As such, human translators should review and edit proposed translations to ensure accuracy and cultural relevance. Her CAT dictionary's role in translation is to enable human translators to be more efficient and productive while delivering accurate and consistent translations. As an AI language model, I have no personal experience using the Smartcat program for translation, but I can provide information about it. Smartcat is a cloud-based translation management system that helps streamline your translation process. It offers features such as project management, collaboration tools, translation memory and machine translation integration. Here are some tips for using Smartcat during the translation process.

1. Create a project and invite collaborators.

First, create a project in Smartcat and invite team members or external translators to collaborate. This ensures that everyone is on the same page and works together effectively.

2. Use a translation memory.

Smartcat has a built-in translation memory that can store previously translated content. This saves time and improves consistency between translations.

3. Leverage machine translation:

Smartcat integrates with various machine translation engines, allowing you to quickly translate content and then edit it for accuracy.

Smartcat is a cloud-based translation management software that offers a comprehensive set of tools for translators and translation agencies. It allows users to manage translation projects, collaborate with other translators, and automate many of the repetitive tasks associated with translation. One of the key features of Smartcat is its CAT (computer-assisted translation) tool, which helps translators to work more efficiently by suggesting translations for frequently used phrases and terms. The CAT tool also allows translators to create and manage translation memories, which are databases of previously translated content that can be reused in future projects. Smartcat also offers a range of other features, such as project management tools, invoicing and payment processing, and integration with other translation software and services. Smartcat is a powerful tool for professional translators who need to manage complex translation projects and collaborate with other translators. CAT tools help speed up the translation process and ensure consistency across multiple projects

Overall, the role of computers in document translation is to streamline the process and increase efficiency while relying on human expertise to ensure accurate and culturally appropriate translations.

REFERENCES:

1. Azizov A. "Tilshunoslikka kirish". Toshkent. 1963 y.
2. Boboxonova L, "Ingliz tili stilistikasi" Toshkent. 1995
3. Hudayberganov E "Adabiyotshunoslikka kirish" T., "O'AJNBT", Markazi 2003
4. Jo'rayev T, Salomov G' "Tarjima san'ati: Maqollar to'plami". T. 1985
5. Karimov S. "Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari". 7-41 b
6. Mirzayev M, Usmonov S, Rasulov I. T.: O'qituvchi, 1970 yil, 26-bet.
7. Mirtojiev M. "O'zbek tilida polisimiya". T: Fan 51-75 betlar.
8. Musayev Q. "Tarjima nazariyasi asoslari" Toshkent-2005 14-16-b
9. Salomov G' "Tarjima nazariyasiga kirish" T., 1978
10. Sattorova Z. "Tarjima va xalqaro adabiy jarayon". "Tarjima san'ati", 6-kitob. Toshkent. 1985
11. Sahebkhair, Farnaz and Aidinlou, Nader Asadi. "The Role of Explicit Instruction on Using Conjunctions in Iranian EFL Learners' Written Performance" in International Journal of Language and Linguistics. 2(2), pp.121-126. 2014.

12. Sayah, Leila and Fatemi, Asar Hosseini. "The Role of Conjunctions in EFL Learners' Narrative Development" in International Journal of Education. Vol. 1, No. 11. November, 2013.
13. Schleppeğrell, Mary J. "Conjunctions in Spoken English and ESL Writing" in Applied Linguistics. Vol. 17, No. 3. Oxford University Press. 1996.
14. Siddiqui, Fareed. "Importance of Conjunctions in Business English Communication". 2014. <http://fareedsiddiqui.experts.column.com/> accessed on 30th September, 2014
15. G'ofurov I, Mo'minov O, Qambarov N "Tarjima nazariyasi" Toshkent-2012

UDC 821.111(411)

APPLYING ART HISTORY TEXTS IN THE CONTEXT OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING AT UNIVERSITIES

M.Samodova, student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

S.Erkinov, associate professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. *Maqolada ingliz san'ati tarixi matni, uning lingvistik xususiyatlari san'at tarixi yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'rgatish kontekstida ko'rib chiqiladi. Maqolada ilmiy inglizcha matnni tushunishga yordam beradigan uslubiy metodlar kelitirib o'tilgan. Bundan tashqari ushbu maqolada ingliz tilidagi ilmiy matnni tahlil qilish va uning lingvistik xususiyatlarini talabalarga ingliz tilini o'rgatish, amaliyotda qo'llash usullari ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qitish, ingliz tili, san'at tarixi matni, ingliz tili, lingvistika, kontekst.*

Аннотация. *В статье рассматривается английский искусствоведческий текст и его лингвистические особенности в контексте преподавания английского языка студентам-искусствоведам. В статье упоминаются методические приемы, помогающие понять научный английский текст. Кроме того, в данной статье рассматриваются методы анализа научного текста на английском языке и его лингвистических особенностей для обучения студентов английскому языку и применения их на практике.*

Ключевые слова: *преподавание, английский язык, искусствоведческий текст, английский язык, лингвистика, контекст.*

Abstract. *The article examines the English art history text and its linguistic features in the context of teaching English to art history students. Methodological methods that help to understand the scientific English text are mentioned in the article. In addition, in this article, the methods of analyzing the scientific text in English and its linguistic features for teaching English to students, and applying them in practice are considered.*

Keywords: *teaching, English, art history text, English, linguistics, context.*

Introduction. The compositional structure of a scientific text (introduction, main part, conclusion) allows for great variability due to the logical development of the author's thought. It is possible to consider separate parts of scientific essays as types of extended statements with a specific internal structure and method of organization. Such a representation of the compositional and semantic structures contributes to the ordering of the logical-semantic, compositional and linguistic components of a scientific text during its perception and leads to a systematic representation of any scientific text [9, p. 5–6].

Literary review and methodology. The coherence of a scientific text is ensured by the use of terminological vocabulary that belongs to rather closed private sectoral terminological systems - in our case, art history topics - and signals the semantic and formal coherence of the text, since the terms are found both in the content of the text and in the titles of chapters and other structural parts of the monograph. [4, p. 48]. For example, such as nominative units: architecture (architecture), style (style), order (order), temple (temple), color (color), ornament (ornament), material (material), stone (stone) and etc. Often, relations between the part and the whole, relations between the elements of the cycle, etc. are fixed between concepts. The main types of relations between concepts, which can also be fixed by a sequence of terms in a scientific text, include causal relationships [12, p. 7]. For example: ...the Aragonese starved the Doria into submission and called the maritime castle the Castelaragonese. The Pisans established themselves here in 1769, and since then the settlement

around the mountain has been called Castelsardo [16, p. 159]. When analyzing the information conveyed by an art history text in the communicative-pragmatic aspect, it is also important to take into account the fact that this information represents the author's opinion, vision of the world, i.e., a personal characteristic of concepts and concepts given by the author on the basis of the properties or their features he singles out.

This information may also contain the author's interpretation of causal relationships and other types of logical relationships between categories and concepts of art history. In such cases, the author directly or indirectly gives his own assessment of the presented fact, event, relationship from the point of view of their possibility vs. impossibility, acceptability vs. unacceptability, truth vs. falsity, etc. [4, p. 49]. An example is the following sentence: At the moment in history when the spirit of a nation is translated into a garden, a new and distinct garden style is born – a style which will be the perfect expression of its own place and age and which will never again be seen at its best in other lands or future times [15, p. 38]. But as we know from the history of art and the history of St. Petersburg, the original European Baroque style appeared, where it became famous, becoming also unique. Features of the art history text in terms of means of expressing its author / authors of a personal assessment, attitude to any facts, formulation of arguments, etc. can be considered in the linguo-stylistic aspect, reflecting the specifics of the language means of this text.

When using figurative means of language in an art history text, it is important to have an author's assessment and expression of the author's position, emotions, etc. Basically, the same lexical, grammatical and stylistic means of creating imagery, conveying emotions or evaluation are used as in other types of texts. Not infrequently, the authors of journalistic art criticism texts use a metaphor, comparing a real art system with a living organism (a building as a microcosm), and relations with a war (for example, lines or their rhythm in a picture can “fight”, “collide”).

These and other types of associations are also transferred to the projection of real artistic relations in the abstract art history picture of the world. As a result, properties/features and predicates characteristic of the above metaphorical models are attributed to concepts in such texts, for example: hostile world (hostile world), safe keeping (preserving safety), defensive moats (defensive ditches) [15, p. 38]. Conceptual metaphor (in parallel with other means) is able to ensure the coherence and integrity of the text [7, p. 17]. But no matter how widely the emotional function is implemented in a scientific statement, it is always subordinate to its main goal - the implementation of the information function, because the emotional function only helps the author to more convincingly prove his point of view, to make the recipient believe the addressee. So, in addition to the pragmatic function, imagery and emotionality in a scientific text also perform an informative function.

Metaphorical modeling is used by the author of an art history text when transferring special knowledge. It makes it possible to present scientific knowledge with the help of a vivid image and to present something complex in a simpler form, to make scientific information more accessible. Representing one knowledge through another (abstract through the concrete, scientific through the everyday), the author creates a prerequisite for an adequate understanding of the information presented by the addressee. A special type of information also determines the use of a special “code” for its verbalization [3, p. 231] terminological vocabulary. Special and scientific concepts and categories have their own designation assigned to them in the language of art history. Different types of vocabulary can serve to verbalize different types of information. When analyzing art history texts, it is necessary to take into account that many nominative units that function as art history terms are simultaneously used as words of everyday communication. At the same time, both in scientific and everyday use, the lexical meaning of such units usually demonstrates the presence of the same semantic features.

Discussion and results. This indicates that there is no clear boundary between ordinary and scientific knowledge. Compare, for example: such identical semantic features as work (work, labor / work), color (color, shade, tone / paint, dye, pigment, pigment, color), shade (shadow, twilight / shadow, shade), style (style, syllable, manner / direction, school in art / fashion, style, cut / grace, taste, chic, shine).

Other significant linguistic and stylistic characteristics of the scientific (M.N. Kozhina [6]; L.G. Kunina [8]) English (N.M. Razinkina [11]; I.V. Arnold [1]; L.I. Zilberman [5]; N.K. Ryabtseva [13]) of the text: the complexity of syntactic constructions; lexical, syntactic and compositional stereotyping; the subordination of aesthetic properties to the pragmatic attitudes and intentions of the author; the regulated nature of the use of the emotional possibilities of the word; use of syntactic and lexical stamps; the predominance of objectivity in the presentation, the combination of a subjectless (non-personal) method of presentation with the expression of the subjective opinion of a scientist (author); wide use of symbols, formulas, graphic constructions, etc. Complex syntactic constructions are represented in scientific art history texts by complex sentences: This, as the Roman *Faesulae*, was the sister town and rival of *Florentia*, which was laid out on the bank of the *Arno* by *Sulla* in 80 BC as a colony for veterans [16, p. 235].

The complication of the syntactic structure can occur through the use of gerund, participial and infinitive constructions (turnovers): R. 63]. Prepositive and postpositive definitions are widely used, often represented by a definitive group from a chain of words: under the rigid and constant control - under strict and constant control. Among the grammatical constructions in the English text, the passive voice prevails, which is also often found in art texts: ...between 1980 and 1984 the fourteen lunettes with the Ancestor of Christ were cleaned... [17, p. 63]. But structures with an active voice are no less widely used, personification is not uncommon: The restoration revealed a pure colour, full of iridescent effects... [17, p. 63].

Often in scientific texts, structures with indefinite personal pronouns you, we, us are also used (“intimization technique” of the narrative [11, p. 17]), which make it possible to imitate a dialogue with the intended addressee, to make the latter a participant in the author’s scientific reasoning, an object of the author’s argumentation: As we know, every restoration provides a rich and almost inexhaustible source of information about the functioning of the creative process and gives clues and solutions to problems of dating, iconography and style relating to the creation of the work of art [17, p. 63]. This technique places the addressee in the possible world of art history, created by the author of the text based on the knowledge about real life that is available to both the addresser and the addressee.

In scientific art history texts, the use of syntactic and lexical cliches, special set expressions, special text markers, metatext inserts [2] is also noted, which create the logic of the narrative, ensure the coherence of the text and perform a number of other functions: as we have seen, let us assume; for example; the key idea; typically notice what (happens); (it) is said (to be); as follows; on the one hand/on the other hand, etc. [13]. Along with the verbal presentation of information, for its coding in conceptual works of art history (especially in architecture), schemes, diagrams, graphs, tables, equations, formulas, etc. are used. They are designed to illustrate the information presented by means of natural language, to create a different image of the described concept or concept. . This way of presentation emphasizes a large degree of abstractness, formalization of scientific knowledge [4, p. 53]. The linguo-stylistic features of a scientific text depend on its author, whose personality can be represented in the features of the external organization of a scientific text, the construction of its semantic and formal structure, the choice of stylistic means [11], the ways of implementing the socio-communicative role chosen by the author and achieving the intended goals. pragmatic attitudes (G. G. Matveeva [10], N. P. Tomanova [14]). This must be taken into account when examining the understanding of a scientific text.

The study of these relationships requires consideration of the functional-content, communicative-pragmatic and linguo-stylistic aspects of the scientific art history text in their unity. In our opinion, such an approach to the text is possible only within the framework of the modern scientific paradigm, taking into account the achievements of cognitive sciences, text linguistics and discourse theory.

REFERENCES:

1. Arnold I. V. Stylistics: Modern English. language (Decoding style): a textbook for universities. 7th ed. M.: Flinta, Nauka, 2005. 383 p.
2. Wierzbicka A. Metatext in the text // New in foreign linguistics. Moscow: Progress, 2008. Issue. VIII. pp. 402–421.

3. Galperin I. R. Essays on the style of the English language. M., 1977. 334 p.
4. Zilberman L. I. Linguistics of the text and learning to read English scientific literature. M.: Nauka, 1988. 161 p.
5. Kolotnina E. V. Metaphorical modeling of reality in Russian and English economic discourse: author. dis. cand. philol. Sciences. Yekaterinburg: Ural. state un-t, 2011. 19 p.
6. Kunina L. G. Attributive constructions of the scientific text in the aspect of practical grammar for foreign students-non-philologists: author. dis. cand. philol. Sciences. SPb., 2006. 16 p.
7. Leontyeva T. I. Methods of teaching the production of written scientific texts of small forms in the conditions of a language university (Based on the material of the English language): author. dis. cand. ped. Sciences. M., 1988. 16 p.
8. Matveeva G. G. Problems of pragmatics of the scientific text (Based on the material of Russian and German languages): author. dis. ... Dr. Philol. Sciences. Leningrad: Leningrad State University, 2014. 22 p.
9. Rogava M. D. Linguistic and stylistic features of the English educational literature of the humanities profile (Based on the textbooks of Great Britain and the USA): author. dis. cand. philol. Sciences. Moscow: MGPIIA them. M. Torez, 2013. 21 p.
10. Ryabtseva N. K. Scientific speech in English: a guide to scientific presentation: a dictionary of phrases and compatibility of general scientific vocabulary: A new active type dictionary-reference book (in English). M.: Flinta; Nauka, 2009. 600 p.
11. Crowe S. Garden Design. [2nd] American ed. N.Y.: Hearthsides Press, 1959. 229 p.
12. Italy: A Phaidon Cultural Guide. 2nd ed. Oxford: Phaidon Press Ltd, 1986. 799 p.
13. Michelangelo: Painter, Sculptor and Architect. Rome: A.T.S.; Florence: Francesco Papafava editore, c. 1993.

80 p.

UO'K 81`23:811.512.133

O'ZBEK TILIDA ERGONIMLAR TARKIBI XUSUSIDA

M.Saparniyazova, f.f.n., dots., Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Manbalarda ergonimlarni tasnif qilish, uning tarkibini belgilash xususida turlicha yondashuvlar uchraydi. Ergonimlar faqat nomlovchi – onomastik qismdangina iborat birliklar emas, ularga tashkilot turi, huquqiy maqomi kabilar bilan birgalikda yaxlit birlik sifatida qarash lozim. Ushbu maqolada ergonimik birliklar tasnifi va leksik tarkibi xususida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: ergonim, ergonimika, real va ramziy ergonimlar, onomastik klassifikator.

Аннотация. *В источниках существуют разные подходы к классификации эргонимов и определению их состава. Эргонимы являются единицы не только состоящими из номинативно-ономастической частей, их следует рассматривать как единое целое вместе с типом организации, правовым положением и т. д. В данной статье рассматривается классификация и лексический состав эргономических единиц.*

Ключевые слова: эргоним, эргонимика, реальный и символические эргонимы, ономастический классификатор.

Abstract. *In the sources, there are different approaches to the classification of ergonyms and the definition of their composition. Ergonyms are units not only consisting of nominative-onomastic parts, they should be considered as a whole, together with the type of organization, legal status, etc. This article discusses the classification and lexical composition of ergonomic units.*

Keywords: ergonym, ergonyms, real and symbolic ergonyms, onomastic classifier.

Ma'lumki, jahon tilshunosligida onomastik birliklarga dastlab asosan semantik va struktur nuqtayi nazaridan yondashilgan. So'nggi yillarda mazkur birliklarni pragmatik, lingvokulturologik, sotsiolingvistik tamoyillar asosida tadqiq qilish tendensiyasi kuchaydi. Atoqli otlarga faqat semantik-struktur jihatdan bog'langan so'zlar yig'indisi emas, balki o'zida muayyan til egalarining bilimlarini, lisoniy tafakkurini, psixologiyasi va milliy-madaniy jihatlarini aks ettiruvchi birliklar sifatida qarala boshlandi.

O'zbek onomastikasidagi hali tadqiqini topmagan muammolardan birini ergonim tushunchasi tashkil etadi. Ma'lumki, tilshunoslikda *ergonim* termini tashkilot va korxonalar nomini anglatuvchi termin sifatida baholanadi [1.]. Bizningcha, ergonim - jamiyat hayotining turli sohalarida (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy) faoliyat yurituvchi korxonalar yoki tashkilotlarning mahsulot nomlari, tovar belgilarining nomi. Bularga ijodiy uyushmalar, xalqaro tashkilotlar, ta'lim muassasalari, sport jamiyatlari, firmalar, korporatsiyalar, savdo, ishlab chiqarish obyektlari va mahsulotlari misol bo'la oladi.

Manbalarda ergonimlarni tasnif qilishning bir qator ko‘rinishlari uchraydi. A.V.Superanskaya ergonimlarni real va ramziy (simvolik) tarzda ikki guruhga ajratadi [2.95]. I.V.Kryukova esa ergonimlarni ifoda xususiyatiga ko‘ra uch guruhga ajratadi: real, shartli hamda ramziy [3.73].

Manbalarda ergonimlarning tarkibiy qismlarini tasnif qilishning bir qator ko‘rinishlari uchraydi. A.V.Superanskaya ergonimlarni real va ramziy (simvolik) tarzda ikki guruhga ajratadi [4.195]. Real ergonimlar o‘zi atab qo‘ygan obyektning faoliyat turi yoki joylashishi haqida aniq ma’lumotlarni tashiydi: masalan, “O‘zbekiston avtomobil transporti agentligi”, “Xalqaro shaxmat akademiyasi”, “Konsalting markazi”, “Milliy olimpiya qo‘mitasi” [5.15-35]. Bunday ergonimlar obyekt haqidagi real axborotga asoslanadi, unda obyekt jorlashgan hudud va faoliyat xarakteristikasi nomning asosiy komponentlarini tashkil etadi.

Ramziy (simvolik) ergonimlarda esa obyekt faoliyati jqsiman ko‘rsatiladi, ularga ishora qiladi. Masalan, “Mebel biznes servis”, “Sanoat-qurilish banki”, “Nuroni jamg‘armasi” kabi.

I.V.Kryukova esa ergonimlarni ifoda xususiyatiga ko‘ra uch guruhga ajratadi: *real* (atoqli ot bo‘lmagan har qanday so‘z turkumi yoki birikmadan iborat ergonimlar: Volgograd davlat universiteti, O‘tkir zaharlanishni davolash Butunrossiya markazi); shartli (tashkilotning faoliyat xarakteri bilab bog‘liq denotatning bir qator belgilarini ko‘rsatuvchi: “Harbiy memoriallar xalqaro assotsiatsiyasi, “Sibir hamkorligi” hududlararo assotsiatsiyasi) hamda ramziy (denotatning xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lmagan, erkin xarakterdagi, yoki obyekt xususiyatini ma’noviy aloqadorlikdagi boshqa so‘z (onomastik metaforalar”) orqali ifodalovchi: “Axtuba” telekompaniyasi, “Erkin” kosmodromi) [6.73].

Ko‘rinadiki, ergonimlar faqat nomlovchi – onomastik qismdangina iborat birliklar emas, ularga tashkilot turi, huquqiy maqomi kabilar bilan birgalikda yaxlit birlik sifatida qarash lozim. Ergonimlarning tarkibiy qismlari tashkilot tipini ko‘rsatuvchi qism + nomdan tashkil topadi. Bundan ko‘rinadiki, ergonimlarning tarkibiy qismi tashkilot yoki korxonaning faoliyat turi, tashkiliy-huquqiy maqomi, ya’ni onomastik klassifikator, uni boshqa shu kabi uyushmalardan farqlovchi xususiy onomastik komponent (nom)dan tuziladi. Masalan: “HUVAYDO” MEBELLAR UYI ergonimi *HUVAYDO* - xususiy onomastik komponent (nom); MEBELLAR UYI - onomastik klassifikator; KOMPANIYASI – uning statusi, huquqiy maqomini ko‘rsatadi.

Ergonimik birlik tarkibidagi nomni aniqlashtirish vazifasini bajaruvchi lingvistik unsurlar *onomastik klassifikator* deyiladi. Ergonimlarning onomastik klassifikatori sifatida obyekt faoliyat turini ko‘rsatuvchi *bank, turarjoy kompleksi, do‘kon, supermarket, savdo uyi, firma, kafe, restoran, stadion, kinoteatr, klub, teatr, park*; tovar belgilari nomlarini bildiruvchi *avtomobil, sovutgich, konfet, kir yuvish vositasi* kabi birlilarni ko‘rsatish mumkin.

Ergonimlarning huquqiy maqomini ko‘rsatuvchi til elementi sifatida *kompaniya, XK* (xususiy korxonasi), *MCHJ* (mas’uliyati cheklangan jamiyat), *NTM* (nodavlat ta’lim muassasasi), *OK* (oilaviy korxonasi), *XUJMSH* (Xususiy uy-joy mulkdorlari shirkati), *DUK* (davlat unitar korxonasi), *UK* (unitar korxonasi), *AJ* (aksionerlik jamiyati), *Qo‘shma korxonasi, AB* (advokatlik byurosi), *FX* (fermer xo‘jaligi) kabilarni ko‘rsatish mumkin. Zero, “Firma nomida uning tashkiliy-huquqiy shakli ko‘rsatilishi kerak”ligi qonunchilik hujjatlarida ham qayd etilgan [7. <https://lex.uz/docs/-1055517>].

Demak, ergonimlar o‘ziga xos tarkibiy tuzilishga ega onomastik birliklar bo‘lib, xususiy onomastik komponent (nom), onomastik klassifikator – tashkilot turi, huquqiy maqomi kabi ko‘rsatkichlar uyg‘unligidan iborat.

Ergonimlar leksik tarkibini hosil qiluvchi birliklar tizimini tahlil qilish ularni hosil qilishdagi zamonaviy tendensiyalar, me’yoriy-huquqiy asoslari va hatto o‘zbek tili ergonimik manzarasining kelajakdagi holatini ham bashorat qilish imkonini beradi. Shu o‘rinda qayd etish lozimki, ergonimlarning funksional-semantik guruhlari, ergonimik ko‘lam va uning mavzuiy guruhlari kabi masalalar galdagi monografik tadqiqotlar uchun manba bo‘la oladi. Toshkent shahri hududida to‘plangan materiallar asosida ergonimlarning ba’zi funksional-semantik guruhlari farqlash imkoni mavjud. Bular:

- 1) mahsulot va xizmatlar: “Asl osh”, “Payvandchi-kommunalchi”, “Xattot servis;
- 2) antroponim asosli ergonimlar: “Said Ali savdo”, “Saidaziz omad”;
- 3) toponim asosli ergonimlar: “G‘uncha tortlari”, “Qoratosh savdo”;

- 4) tashkilot turini ko'rsatish: "Zamonaviy issiqxona", "Yoshlar nashriyot uyi";
  - 5) pretsedent nomlar: "Kavkaz asirasi", "Uch baqaloq", "Susambil", "Jumanji";
  - 6) hayvon nomlari asosli ergonimlar: "Panda", "Lochin", "Sher studiyasi";
  - 7) raqam asosli ergonimlar: "777", "555", "Xo'ja 202" MChJ, "Bahora 555" XK;
  - 8) turli alifbolarga mansub harflar "NG lab", "P&R";
  - 9) gul nomlari asosli ergonimlar: "Rayhon", "Chaman", "Xrizantema";
- Quyida ularning ayrimlari bilan tanishamiz.

Birinchi guruh mahsulot va xizmatlar – ishlab chiqarilgan mahsulot va ko'rsatiladigan xizmatning turi, xususiyatini ifodalovchi ergonimlarni o'z ichiga oladi:

ergonim- mahsulot (tovar): bunda obyekt nomi unda savdo qilinadigan yoki ishlab chiqariladigan mahsulot nomiga asoslanadi: "Shirmoy non", "Xitoy chinnilari" kabi. Ba'zan mahsulot nomi bilan birga uning ta'sischisi yoki u tegishli bo'lgan joy nomi ham ham keltirilishi mumkin: "Ali tillalari", "G'ijduvon taomlari" kabi;

ergonim-xizmat: bunda obyekt nomi u ko'rsatadigan xizmat (tibbiy, maishiy, kommunal, huquqiy va hk.) turi asosida nomlanadi: "Tibbiy ko'rik", "Auditor", "Me'mor qurilish servis" MChJ;

ergonim- xom-ashyo: "Asl marmar", "Sarvar Mega sement", "Halol don";

ergonim-brend, tovar belgisi: Qonunchiligimizda tovar belgisiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Tovar belgisi va xizmat ko'rsatish belgisi (tovar belgisi) bu bir yuridik va jismoniy shaxslar tovarlari va xizmatlarini (tovarlar) boshqa yuridik va jismoniy shaxslarning shu turdagi tovarlaridan farqlash uchun xizmat qiladigan, belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan belgilardir". Sodda tilda aytadigan bo'lsak, iste'molchilar mahsulot ishlab chiqaruvchi va xizmat ko'rsatuvchilarni ularning tovar belgisi orqali tanib oladi. Sifatli mahsulot ishlab chiqaruvchi, sifatli xizmat ko'rsatuvchilarning tovar belgilari iste'molchilar orasida o'zgacha mavqega, ishonchga ega bo'lib, mazkur tovar belgilari ostidagi mahsulot va xizmatlar ortiqcha reklamaga ehtiyoj sezmaydi va bozorda doimiy talabga ega bo'ladi. Shuning uchun ham, tovar belgisi bu tovar va xizmatlar egasining imidjini, mavqeyini belgilaydi:

ergonim-narx: bu kabi ergonimlarda ma'lum ma'noda reklama ham mavjud bo'ladi. Ya'ni mahsulot yoki xizmatning narxi, arzonligi yoki mahsulot sifatiga, ayni paytda, qimmat ekanligiga ham ishora mavjud bo'ladi: "Arzon apteka", "Ulgurji mollar", "Premium liboslar";

ergonim-mahsulot sifati: "Zo'r sharob", "Asl osh", "Toza Turkiya mollari";

ergonim-baho: "Oltin jo'ja", "Osuda parvoz", "Beshbarmoq №1";

ergonim-assotsiatsiya: bunda mahsulot yoki xizmat to'g'ridan-to'g'ri nomlanmaydi, assotsiativlik darajasi yuqori bo'lgan so'zlarni o'z ichiga oladi. Masalan, "Kichkintoy" do'kon nomida kichik yoshdagi bolalar uchun, "Мир больших людей" nomi orqali esa katta o'lchamdagi insonlar uchun mahsulotlar savdosiga mo'ljallanganligi ishora qilinadi.

Yurtimizda bolalar do'koni, bolalar tibbiy klinikalari, o'quv, sport markazlariga "Bolalar dunyosi", "Erkatoy" (bolalar do'koni, Toshkent shahri), "Sog'lom bolalar" (bolalar klinikasi, Toshkent shahri), "Fan-ma'rifat" (o'quv markazi, Toshkent shahri) kabi o'rinli nomlar berilganligi kuzatildi. Ammo yurtimiz poytaxtida shunday go'zal nomlar qatorida o'z do'koni

yoki tibbiy, o'quv, sport markazlariga xorij so'zlarini nom sifatida bergan tadbirkorlarimiz ham uchraydi: "Wonderland" (bolalar do'koni, Toshkent shahri), "Baby med" (bolalar klinikasi, Toshkent shahri), "Mavera mebel" (bolalar mebel do'koni, Toshkent shahri), "Sacoor brothers magazin" (bolalar do'koni, Toshkent shahri), "Urban xs toys magazin" (bolalar do'koni, Toshkent shahri), "Book shop" (bolalar do'koni, Toshkent shahri), "Pro study o'quv markazi" (o'quv markazi, Toshkent shahri), "Intellect academy" (o'quv markazi, Toshkent shahri) kabilar.

Xullas, ergonimlar leksik tarkibini hosil qiluvchi birliklar tizimini tahlil qilish ularni hosil qilishdagi zamonaviy tendensiyalar, me'yoriy-huquqiy asoslari va hatto o'zbek tili ergonimik manzarasining kelajakdagi holatini ham bashorat qilish imkonini beradi. Shu o'rinda qayd etish lozimki, ergonimlarning funksional-semantik guruhleri, ergonimik ko'lam va uning mavzuiy guruhleri kabi masalalar galdagi monografik tadqiqotlar uchun manba bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Земскова С.В. Лексико-семантический и словообразовательный анализ эргонимов г. Тольятти Самарской области Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М.: РУДН, 1996; Беспалова А.В. Принципы и способы номинации в английской эргонимии // Номинация в ономастике. – Свердловск: Изд-во УрГУ, 1991; Голомидова М.В. Искусственная номинация в русской ономастике: Дисс. ... д-ра филол. наук. – Екатеринбург: УрГУ, 1998.
2. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. – С.195.
3. Крюкова И.В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности. Дисс. ... д. филол. н. Волгоград: Перемена, 2004. –С. 73.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973. – С.195.
7. O'z R "Firma nomlari to'g'risida"gi qonuni. <https://lex.uz/docs/-1055517>
5. Bu haqda qarang: Saparniyazova M., Ahmedova N. Hududiy nomlar ko'rsatkichi (Toshkent shahar Chilonzor va Shayxontohur tumanlari). – Toshkent:Malik-Print CO, 2022. – B. 15-35.
6. Крюкова И.В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности. Дисс. ... д. филол. н. – Волгоград: Перемена, 2004. – С. 73.

UO'K 81-2

TARJIMADA GAZETA MATNLARIDAGI LEKSIK BIRLIKLAR VA SO'Z BIRIKMALARINING IFODALANISHI

M.S.Shavqiyeva, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada gazeta uslubining asosiy o'ziga xos xususiyatlari, gazeta sarlavhasi tushunchasi, uning turlari, vazifalari va gazeta matnlaridagi leksik birliklar hamda so'z birikmalarining tarjima masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammo va masalalar haqida ma'lumotlar berilgan. Gazeta matnlaridagi leksik birliklar va so'z birikmalaridan turli misollar ham tahlil qilingan. Ommaviy axborot vositalari matnlari turli tahlillar yordamida o'rganilib, ularning tarjimalari ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: gazeta, reklama, gazeta matnlari, atamalar, gazeta uslubi, sarlovha, atama va terminlar, leksik birliklar, so'z birikmalari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные черты газетного стиля, понятие газетного заголовка, его виды, задачи и вопросы перевода лексических единиц и словосочетаний в газетных текстах. Также были проанализированы различные примеры лексических единиц и словосочетаний в газетных текстах, которые дают информацию о проблемах и вопросах, возникающих в процессе перевода. Тексты СМИ изучаются с помощью различных анализов и представляются их переводы.

Ключевые слова: газета, реклама, газетные тексты, термины, газетный стиль, название, термины, лексические единицы, словосочетания.

Abstract. This article deals with the main features of the newspaper style, the concept of the newspaper headline, its types, tasks, and translation issues of lexical units and word combinations in newspaper texts. Also, various examples of lexical units and word combinations in newspaper texts, which provide information about the problems and issues that arise in the process of translation, were analyzed. Mass media texts are studied with the help of various analyzes and their translations are presented.

Keywords: newspaper, advertising, newspaper texts, terms, newspaper style, headlines, terms, lexical units, word combinations.

Kirish. Kundalik hayotimizda yuz berayotgan yangilik, ma'lumotlar, faktlar va dalillarni insonlarga yetkazib beruvchi ommaviy axborot vositalarining o'z yozuv uslubi, tuzilishi hamda xususiyatlari mavjud bo'ladi. Chop etilyotgan xorijiy gazeta va jurnallar matnlarini tarjima qilishda ham bir qancha me'yoriy qonun-qoidalarga rioya qilish kerak.

Gazetalar jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va bu odamlarga ma'lumot olish imkoniyatini beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning zamonaviy dunyosida bugungi kunda gazeta bosma shaklda hali ham o'z o'quvchilarini yo'qotmagan hamda o'z o'rniga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Gazetalar hamda jurnallar chet elliklarning kundalik hayotida alohida o'rin olgan bo'lib, ularni gazetalarsiz tassavur qilish qiyin. Ular tarkibida berilgan reklamalar esa ularning bir qismi hisoblanadi. Bunda reklamalar hamda e'lonlarni namoyish etishning eng samarali, oson, qulay va keng tarqalgan usuli gazetalarda ularni qayd etishdir. Xususan, Buyuk Britaniyada 120ga yaqin haftaning olti kunida chiqadigan va yakshanba kuni uchun alohida chiqadigan ro'znomalar mavjud. Ushbu mamlakat bo'ylab tarqatiladigan ro'znomalar adadi esa 15 million nusxada, yakshanba kuni chiqadiganlari esa 17 milliondan ziyodni tashkil etadi [1].

Ingliz «sifatli» gazetolari o'zining ko'zga tashlanadigan yangiliklari jiddiy ohangi, o'rtacha hajmdagi sarlavhalari hamda kichik hajmdagi tasvirlari bilan ajralib turadi. Ommabop ro'znomalari esa yirik, butun birinchi sahifani egallaydigan sarlavhalar, qisqa xabarlar, rang-barang ohang va suratlarning ko'pligi bilan farq qiladi. Kundalik milliy gazetalaridan quyidagilarni ommabop gazetalar deyish mumkin: "The Times", "The Daily Telegraph", "Financial Times", "The Guardian" va ommabop ro'znomalar "The Sun" "Daily Mail", "Daily Express", "Daily Mirror" va boshqalar [9].

Ko'pgina tadqiqotchilar gazeta matnlarini tarjima qilishda tarjima amaliyotining mazmunini samarali tashkil etish va jarayonining turli jihatlarini tahlil qildilar. Tadqiqotchi olimlar ommaviy axborot vositalarining xususiyatlarini, ularda ishlatilgan so'z birikmalari va leksik birliklarning qiyosiy tahlillari ham o'rganilib chiqilgan (I. A. Galperin, I. Mardh, D. Reah, T. A. Znamenskaya, V. N. Komissarov, R. Fowler).

Natijalar. Ommaviy axborot vositalarini tarjima qilishda amal qilish lozim bo'lgan ba'zi qonun-qoidalar mavjud. Gazeta matnlaridagi leksik birliklar hamda so'z birikmalarining tarjima masalalarida quyidagi omillar asosiylari hisoblanadi:

- Gazeta matnlarini tarjima qilishda ularning yozilish uslubi hamda dizaynini saqlab qolish;
- Publisistik uslubning o'ziga xos xususiyatlarini tarjima matnida to'g'ri va aniq aks ettirish;
- Ommaviy axborot vositalari dunyo bo'ylab ma'lumot hamda axborot almashish uchun xizmat qiluvchi madaniyatlararo muloqotni ta'minlash;
- Gazeta matnlaridagi so'z birikmalari va leksik birliklar tarjimasini o'rganish hamda tarjima sifatini yaxshilash.

Muhokoma. Gazetalarning hajmi katta bo'lib, ularning deyarli har betida, gazetalar pastida reklamalar beriladi. Boshqa ommaviy axborot vositalar turiga qaraganda gazetalarda reklamalar berilishi rivojlangan hisoblanadi. Reklamalar alohida nutq uslubiga tegishli bo'lmaganligi sababli odatda tarjimonlar erkin va badiiy tarjimadan foydalanishadi [2].

Asliyatdagi matnning maqsadi xaridorlarni taklif etilayotgan mahsulot va xizmatlarga jalb qilish ularni xarid qobilyatini oshirishdir. Bu maqsadni tarjima tilida ifodalash mushkul bo'lganligi sababli tarjimon asliyat matnini qayta yaratadi. Bunda gazetalarda maqolalarning turlari va turli qismlarni shakllanadi. Ularning har birida o'ziga xos uslub va tili bo'ladi [3].

Gazeta matnlaridagi leksik birliklar va so'z birikmalarining tarjima masalalarida quyidagi omillar asosiylari hisoblanadi:

1. Uslub va dizayn.
2. Atama hamda terminlar.
3. Madaniyatlararo muloqot vositalari.

Uslub va dizayn. Har bir ommaviy axborot vositalarining o'z yozilish uslubi, strukturasi va me'yoriy qoidalari mavjud bo'ladi hamda gazetalar qaysi mamlakat hamda tilda nashr etilayotgani ahamiyatli va bular turli bo'limlarda yaratiladi. Berilgan maqolaning hajmi soliq, biznes, san'at, madaniyat, xalqaro va shunga o'xshash turli hududdagi joriy voqealar hamda yangiliklar bilan bog'liqdir. Bu maqolaning asosiy uslubi bor bo'lib, ular haqida axborot beradi va ba'zan biroz voqealarga sharh beradi [7]. Siyosatchilar tomonidan yozilgan siyosiy sharh bo'lsa, unda ular foydalanishga qaror qilgan har qanday uslub va umumiy muhit bo'ladi. Gazetada hamma narsani samarali tarjima qilishda ularning turli uslublaridan har birini foydalanish va muhokama qilish kerak. Ushbu janrda ishlatiladigan til vositalar tizimi turlicha bo'lishiga qaramay, gazeta uslubi nutqning boshqa uslublari orasida bir qator umumiy belgilari bilan farq qiladi. Shu bilan birga gazeta xabarlarini odatda tez tayyorlanib, tez o'qiladi [6]. Masalan,

– *FLIGHT BAN ON LAPTOPS AFTER NEW BOMB FEARS.*

– *Terraktlar xavfi tufayli aviakompaniyalarga noutbuklarni olib o'tish ta'qiqlandi. (Hujumlar xavfi sababli aviakompaniyalarga noutbuk tashishga ta'qiq qo'yildi.)*

– *Запрет авиалиний на перевозку ноутбуков из-за новых опасений, связанных с терактами.*

Atama hamda terminlar. Ommaviy axborot vositalari tarjimasida yana bir muhim jihat bu maxsus atamalar hisoblanadi. Har bir mamalakatning o'zigagina xos atamalari va faqat asosiy matnlarda qo'llaniladigan turli jargonlar bo'ladi. Biz ularni matndan tashqarida qo'llasak, ular hech qanday hissiyot uyg'otmasligi mumkin. Bu jargonlarga eng yaxshi namuna Buyuk Britaniyadagi siyosiy terminlardir. Masalan, „*affirmative action*” – „*ijobiy harakatlar*” atamasi Britaniyada joriy voqealarni kuzatib borayotgan har qanday odamga ta'sir o'tkazadi. Biroq bu siyosiy matndan tashqarida uning ta'sir kuchi kamayadi. Bu iborani tarjimada aniqlash qiyin, ehtimol, tarjima tilida bunga mos ekvivalentlik bo'lmasligi mumkin. Tarjima qilinayotgan til madaniyatida bunday siyosiy tushuncha bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun pastda izoh yoki havola qo'yiladi. Bu tarjimon uchun juda katta qiyinchilik tug'diradi, chunki ular ushbu mavzu bo'yicha bilimdon va ma'lumotlarga ega bo'lishlari hamda maqolani haddan tashqari ko'paytirish yoki mavzudan voz kechmasdan kerakli tushuncha va tushuntirish berishi kerak [4].

1) *Book selling association.* – *Kitob sotish kompaniyasi.*

2) *Voting system.* – *Saylov tizimi.*

Madaniyatlararo muloqot. Tarjima jarayonida zaruriy jihatlardan biri bo'lgan omil madaniyatlararo muloqotni to'g'ri aks ettirishdir. Siyosiy sharhlar tarjimonlar uchun juda katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Siyosatchilar yangi so'z va termini tez-tez yaratishadi. Misol uchun: *road map* – *yo'l xaritasi*, *puppet government* – *qo'g'irchoq hokimiyat*, *New Deal* – *yangi bitim*, *dirt road* – *notekis yo'l*, *trickle-down economics* – *chuqur iqtisodiyot*, *détente* – *jasorat*, *affirmative action* – *ijobiy harakat*. Bu so'zlar siyosiy nutqda ko'p uchraydi. Ular tarjimon uchun tarjima qilinayotgan til madaniyatiga mos holda topib qo'yish uchun to'siqdir [5]. Albatta, chop etiladigan siyosiy yangiliklar tarjimasini farqlash kerak. Tarjima madaniyatida bir davlatning siyosiy yangiliklari, ikkinchi davlat siyosiy yangiliklaridan ajratilib, alohida ta'riflar bilan nashr qilinishi lozim [8]:

1) *The Republics' Supreme Council.* – *Respublikachilar (partiya) Oliy Kengashi.*

2) *Britain's Labour movement.* – *Britaniyadagi ishchilar harakati.*

3) *France's policy.* – *Fransiya siyosati.*

4) *Tomorrow's meeting and yesterday's march.* – *Ertangi uchrashuv va kechagi yurish.*

Xulosa. Umuman olganda, ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlarni tarjima qilib, o'zga tilda aks ettirishda muayyan qonun-qoidalarni hisobga olish lozimdir. Chunki media matnlarini tarjima qilishda yuqorida keltirilgan muhim jihatlar va omilarni hisobga olgan holda boshqa tilga o'girish kerak bo'ladi. Bunda tarjimondan maxsus bilim, mahorat va ko'nikmalar talab etiladi. Axborot almashish uchun xizmat qiluvchi ommaviy axborot vositalari tarjimasini yuqori sifatda amalga oshirilishi uchun tarjimondan alohida bilim va ko'nikmalar talab qilinadi. Chunki axborot hamda ma'lumot bu madaniyatlararo muloqotni ta'minlashga katta yordam beradi. Shuning uchun gazeta matnlarini tarjimasiga alohida ahamiyat berish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ana Colta. Peculiarities of translation of newspaper articles. London. 2011.

2. Galperin. "Stylistics". – Moscow: Higher school Publishing House Moscow. 1977.
3. Mardh. I. Headlines: On the Grammar of English Front Page Headlines. – Oxford: Pearson Education Limited. 1980.
4. Reah, D. The Language of Newspapers. – London: Routledge. 1998.
5. Znamenskaya, T. A. Stylistics of the English Language. – Moscow: Dom Kniga. 2005.
6. Голикова Ж. А. Learn to translate by translating from English into Russian. – Москва: Новое знание. 2003.
7. Комиссаров В.Н., Редкер Я.И., Тархов В.И. пособие по переводу с английского языка на русский. Часть I. Издательство литературы на иностранных языках. – Москва: Издательство литературы на иностранных языках. 1969.
8. Shavkiewa M. S., Daniyurova Y. (January 21, 2023) Syntactic Units And Word Combinations In English Newspaper Texts. In Pindus Journal Of Culture, Liturature, And ELT (pp. 28-30).
9. Shavkiyeva Maftuna Salimboy qizi, Kasimova Adiba Nosirovna (February 14, 2022) Newspaper Style. The Translation Issues Of Lexical Units And Word Combinations In Newspaper Texts. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. In (pp. 285-287)

UO'K 81'38

VARIANTDOSH BIRLIKLARNING POETIK XUSUSIYATLARI

(Abdulla Oripov she'riyati misolida)

D.E. Shodmonova, katta o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada atoqli shoir Abdulla Oripov ijodida qo'llangan variantdosh so'zlar, grammatik shakllarning poetik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan bo'lib, variantdosh birliklarni qo'llashda shoir mahorati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: variantdosh so'zlar, nutq uslubi, poetik variant, umumiste'mol variant, so'zlarning qisqargan variantlari, varintdosh qo'shimcha.

Аннотация. В статье речь идет о вариантных слов, поэтических особенностях грамматических форм, используемых в творчестве известного поэта Абдуллы Орипова, также раскрывается мастерство поэта в использовании вариантных единиц.

Ключевые слова: вариантные слова, стиль речи, поэтический вариант, общеупотребительный вариант, сокращенные варианты слов, вариантное окончание.

Abstract. The article discusses about the poetic features of variation words and grammatical forms used in the works of the famous poet Abdulla Oripov, and reveals the poet's skill in using variation units.

Keywords: variant words, speech style, poetic variant, universal variant, shortened variants of words, variant suffix

Variantlilik hodisasi, uning birliklari bo'lmish variantdosh so'zlar masalasi bo'yicha jahon tilshunosligida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, dastlab bu lingvistik tushuncha sifatida O.S.Axmanova, R.Yakobson, M.Xalle, S.V.Illarionov, N.D.Arutyunova, K.S.Gorbachevich, S.Lem, V.M.Solnsev kabilarning tadqiqotlarida maxsus o'rganilgan. XX asrning o'rtalariga kelib, o'zbek tilshunosligida ham ba'zi tadqiqotlarda yozuvchi tili va uslubi, badiiy asar tili haqida fikrlar yuritilib, badiiy matnlarda uchraydigan variantlilik hodisasiga ham e'tibor qaratila boshlandi.

Sh.Rahmatullayev [3], R.Shukurov [4], A.Boboyeva [1], D.Nabiyeva [2] larning ishlarida yo'l-yo'lakay bo'lsa-da, variantdoshlik haqida fikrlar bildirilgan. Xususan, R.Shukurov so'z variantlari masalasi haqida fikr bildirar ekan, so'z variantlari bu bir so'zning ikki xil yozilishi hamda bir yoki ikkitasini adabiy til normasi sifatida tanlanishidir [4],-deydi.

Individual poetik nutqning go'zalligini ta'minlashda so'zlarning badiiy variantlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Abdulla Oripov she'riyatida ham buning o'ziga xos namoyon bo'lishini kuzatamiz.

Boshqa lisoniy birliklar kabi so'z variantlarining badiiy voqelanishida ayrim e'tiborga molik jihatlarni kuzatish mumkin. So'zlarning poetik ko'rinishlari bevosita bo'yoqdorligi, estetik zavq berishda ustuvor ahamiyatligi bilan xarakterlanadi. Variantdosh so'zlar, albatta, so'zlarning eskirgan (tarixiy va arxaik) muqobillaridan, paronim va ma'nodoshlaridan farq qiladi. Bunday so'zlar birdan ortiq yozilish shakliga ega. Paronim va sinonimlarda denotativ farqlanish mavjud bo'lib, u bir qarashda sezilib turadi. Biroq variantdosh so'zlarda denotativ farqlanish kuzatilmaydi. Badiiy nutqda

variantdosh soʻzlar, bir tomondan, vazn talabi bilan, ikkinchi tomondan, koʻproq sheʻriy nutqda voqelanganlari badiiy boʻyoqdorlik, obrazlilik belgisiga ega boʻlib qolganligidan poetiklik belgisi ularning barqaror xossalaridan biriga aylanadi. Shu asosda variantdosh soʻzlar oʻzaro farqlanadi. Ayrim soʻzlar nutq uslubiga xoslanish jihatidan farqlansa, ayrimlari eskirgan/eskirmaganligi nuqtayi nazaridan ajralib turadi. Boshqalarida, aytilganidek, badiiylik/badiiylikka betaraflik belgilaridan biri ustuvorlashadi. Masalan, bugungi kunda *adab* va *odob* soʻzlashuv va kitobiy uslubga xosligi jihatidan farqlansa, *gavhar* va *guhhar* zamonaviylik va eskirganlik jihatidan tafovutga ega. *Iymon* va *imon* baʼzan nutq uslubining qaysisiga xoslanganligi, badiiy nutqda vazniy xoslanganligi bilan farqlanadi.

Variantdosh soʻzlarning sheʻriy nutqda qoʻllanishi poetik talab bilan yuz bersa-da, unda poetik meʼyordan chiqmaslik (bu, albatta, adabiy meʼyordan chiqmaslikni bildirmaydi) ham xosdir. Sheʻriy nutqda qoʻllangan poetik variant ikki talab asosida yuz beradi:

a) vazn talabi bilan;

b) boʻyoqdorlik va taʼsirchanlikni taʼminlash maqsadida.

Vazn talabi bilan variantdosh soʻzni qoʻllash – qadimiy anʼana. Zero, mumtoz sheʻriyatda buning yorqin namunalarini koʻplab kuzatish mumkin. Abdulla Oripov sheʻriyatida ham vazn talabi bilan qoʻllangan soʻz variantlarining bir necha koʻrinishlari mavjud. Ulardan bir turi soʻzlarning qisqargan variantlaridir: *gar (agar)*, *soʻr (soʻra)*, *ila*, *la (bilan)*, *abad (abadiy)*, *albat (albatta)*, *lek (lekin)*, *qay (qaysi)*, *ne (nima)* kabi.

Gar poetik variantining badiiy qoʻllanishi shoir sheʻriyatida alohida ajralib turadi. Xususan, shoir tanlangan asarlar toʻplamining birinchi tomida *gar* va *agar* variantdosh soʻzlar statistik qiyoslanganda, ular nisbati keskin farqlanishi, yaʼni *gar* varianti 70, *agar* varianti 150 marta qoʻllanganligi maʼlum boʻldi. Koʻrinadiki, variantlar nisbati *gar* birligining poetik imkoniyatini yaqqol koʻrsatgan. Chunki poetik variant umumisteʼmol variantga nisbatan qoʻllashning 50 % darajasini tashkil etar ekan, bu uning poetik faolligini koʻrsatadi.

Shoir vazn talabi bilan koʻproq *agar* variantini qoʻllagan:

*Buyuk zamonaning otashin zarbi
Uning qalamiga yot emas aslo.
Agar kerak boʻlsa, Sharqni va Gʻarbni
Yolgʻiz bir sheʻriga eta olar jo.*

(Shoir)

Misralardagi boʻgʻinlar sonini tenglashtirish *gar* shaklini qoʻllashni talab qiladi:

*Bu mungli qissaga shuldir intiho,
Qasos deb olamni bosmasin balo.
Boʻlsa gar dunyoda adolat, vafo,
Xayru saxovatga yoʻl berar qasos.*

(Qasoskor haqida ballada)

Bu, oʻz oʻrnida, boʻyoqdorlik va poetik koʻtarinkilikni taʼminlagan.

Sheʻriyatda vazn talabi, boʻyoqdorlikni taʼminlash va bir variantni takrorlashdan qochish holati bir paytning oʻzida uygʻun namoyon boʻlishi mumkin:

*Agar aldamasa shu sovuq simlar,
Gar shul eshitganim boʻlmasa roʻyo,
Sen beshik emassan, dorsan, tabiat,
Sen ona emassan, jallodsan, dunyo!*

(Munojotni tinglab)

Yoki qay (qaysi) variantining qoʻllanishiga diqqat qilaylik. Mazkur tomda qay soʻzi 39 marta, qaysi soʻzi 79 marta ishlatilgan. Koʻrinadiki, Abdulla Oripov poeziyasi uchun qay soʻzi poetik ustuvor. Qaysi soʻzi aniqlovchi boʻlib kelgan aniqlanmishning aksariyati bir boʻgʻinli soʻz yoki soʻzning oʻzagi bir boʻgʻinli: qay bir, qay kun, qay tarz, qay jin kabi. Demak, bunda fonetik muvofiqlik vazniy moslik va badiiy koʻtarinkilik uchun xizmat qilgan:

*Qay bir elda egasidan ofat yuqtir
Panoh izlab uchib kelgan daydi kabutar.*

(Hakim va ajal)

*Ayt-chi endi, qay birimiz yiqilgan, yiqqan?
Qani, meni yengib ko'r-chi, ajal men o'zim.*

(Hakim va ajal)

*Hali qay dillarda yashar tangri ham,
Hali afsonalar o'lib ketmagan.
Hali sof tuyg'ular topmagan barham,
Inson orzusiga hali yetmagan.*

(Zo'r armon)

Abdulla Oripov she'rlarida so'zlarning kengaygan variantlari ham badiiy vazifa bajaradi. Masalan, *bilan* so'zining *birlan*, yoki so'zining yokim, kechir so'zining kechirgil, ko'rsatamiz so'zining ko'rsatajkmiz kengaygan shakli kuchli poetik texnika vositasi bo'lib xizmat qilgan. Ulardan ayrimlariga misol keltiramiz:

Birlan:

*Shan hayoting odamiylik
Xayru soflikdan nishon,
Chaqnadi she'ringda nurli
E'tiqod birlan imon.*

(Oybek haqida qo'shiq)

Bunda *birlan* so'zi, birinchidan, misralardagi vazn tengligini ta'minlash, ikkinchidan, oldingi misradagi *she'ring* so'zi bilan ohangdoshlikni vujudga keltirish uchun xizmat qilgan.

Bo'lajak:

*Umidvor yashaymiz doril zamonda,
Birimiz Nukusda yoki Qo'qonda,
Umuman aytganda, O'zbekistonda,
Senga bo'lajakmiz ko'zu qosh, inim.*

(Qoraqalpog'im, O'zbekistonim senga)

Banda bo'g'inlar sonini tenglashtirishga bo'lgan intilish badiiy tantanavorlikni ham keltirib chiqargan.

Kechirgil:

*Onajon, onajon, kechirgil axir,
Shodlanmasin dedim birov g'amimdan.
Dunyodan ketmasin hech kim bemahal,
Hech kimni bosmasin nogahon o'kinch.*

(Bahor)

Kechir so'zida "iltimos" ma'nosi mujassam. Biroq unga *-gil* buyruq-istak shakli qo'shilishi bilan undagi iltimos "ikkilanadi" va iltijo darajasiga ko'tariladi.

Varintdoshlik qo'shimcha qo'llashda ham behad ko'p uchraydi va u badiiy bo'yoqdorlikni ta'minlaydi. Aslida, morfologik shakllarning to'liq va qisqargan shakllari orasida semantik farq kuzatilmaydi, ular o'zaro badiiy-hissiy ta'sir kuchi bilan ajralib turadi. Masalan, hozirgi o'zbek adabiy tilida *-adi* hozirgi kelasi zamon shakli, *-moqchi* kelasi zamon shakli, *-ni* tushum kelishigi, *-ning* qaratqich kelishigi qo'shimchasi meyoriy bo'lib, ularning *-ur (-ar)*, *-gay/g'ay (-adi)*, *-n(-ni)*, *-n/-im (-ning)* kabi ko'rinishlari Abdulla Oripov she'rlarida badiiy ko'tarinkilik, bo'yoqdorlik kasb etadi. Ulardan ayrimlarini ko'rib o'tamiz.

ur (-ar):

*Qah-qah urar bo'lsam, vijdonimdan men,
Mehnatim evazin so'rab olurman.
Benaf o'tgan damlar, men sizning uchun,
Hayhot, qabrimga ham yig'lab borurman.*

(Urumchi bahori)

*O'sha gul diyorni ko'rganmisan sen,
Ilojin topolsang qanot bog'lab uch.*

*Axir o'ylabmidim, Jenevada men
Ayni Jamaykaga kelurman, deb duch.*

(Jamayka)

-gay/g'ay (-adi):

*Kimdir o'rmonlarin ko'kka ko'tarsa,
Kimdir gerdayadi shaxmati bilan.
Ularning bari-ku insonga xosdir
Birma-bir kelgaydir navbati bilan.*

(Faxr)

-im (ning):

*Bo'g'izlashsin, mayli, meni bamisoli mol,
Mayli, ajal panja ursin, kelmagay malol.
Faqatgina buzmagayman ichgan qasamim,
Sharting aytgin, bajarmoqlik qasamim manim.*

(Ilohiy komediya)

*Mangu yorug' maskanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim*

(O'zbekiston)

Qaratqich kelishigining -im varianti badiiy ko'tarinkilik bilan birga, o'zidan oldingi so'z bilan alliterativ holatni vujudga keltirgan: *qasamim manim, vatanim manim* kabi. Abdulla Oripov so'z qo'llash, so'zlarga poetik vazifa va mas'uliyat yuklashda o'ziga xos yo'l tutgan ijodkorlardan.

Kuzatishlardan ma'lum bo'ladi, an'anaviy lisoniy birliklarning variantlari ham shoir she'rlarida qo'p qo'llangan bo'lib, avvalo, poetik bo'yoqdorlik, qolaversa, misralarda vazn muvofiqligini, ohangdoshlik va qofiyadoshlikni ta'minlash uchun xizmat qilgan. Shoir she'rlarida so'z va qo'shimchalarning qisqargan, kengaygan va ayrim fonetik almashinuvlar yuz bergan variantlari faollashganligini kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boboyeva A. Hozirgi o'zbek tilida variantdorlik / O'zbek tili va adabiyoti, 1979, 6-son.
2. Nabiyeva D.A. O'zbek tilida lisoniy birliklarning invariant-variant munosabati: Filol. fan. nomz.... diss.avtoref. – Toshkent, 1998. – 29 b. – B.24-25.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Universitetlar va pedagogika institutlarining studentlari uchun qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 408 b.
4. Shukurov R. So'z variantlari haqida. – Toshkent: O'zbekiston, 1987.- B.19.
5. Oripov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent, 2000. – 396 b.

UDC 811/11'42-055.2

THE STEREOTYPICAL IMAGE OF MODERN WOMEN IN ADVERTISING DISCOURSE

Kh.Suyarova, MA student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

D.Kabulova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi reklama matnlarida ayollarga nisbatan gender stereotiplari ta'sirini hamda reklama orqali iste'molchilarning xatti-harakatlarini manipulyatsiya qilish uchun tildan foydalanish usullarini tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada til va nutqning jamiyatdagi gender va kuch dinamikasi haqidagi tasavvurlarimizni shakllantirishdagi o'rni hamda reklamada gender tengligini targ'ib qilish va gender stereotiplariga qarshi kurashish muhimligi muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada gender tengligi va xilma-xillikni qadrlaydigan yanada inklyuziv va adolatli jamiyatni shakllantirish uchun mediasavodxonlik bo'yicha ta'lim va reklama matnlarini tanqidiy tahlil qilish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: reklama diskursi, o'z-o'zini hurmat qilish, stereotiplar, diskurs tahlili.

Аннотация. Эта статья направлена на анализ влияния гендерных стереотипов и объективации женщин в рекламных текстах на узбекском и английском языках, а также способов использования языка в рекламе для манипулирования восприятием и поведением потребителей. В статье обсуждается роль языка и дискурса в формировании нашего

восприятия гендера и динамики власти в обществе, а также важность продвижения гендерного равенства и преодоления гендерных стереотипов в рекламе. В статье подчеркивается необходимость медиаобразования и критического анализа рекламных текстов для продвижения более инклюзивного и справедливого общества, ценящего гендерное равенство и разнообразие.

Ключевые слова: рекламный дискурс, самооценка, стереотипный образ, дискурсивный анализ.

Abstract. *This article aims to analyze the impact of gender stereotypes and objectification of women in advertising texts in Uzbek and English languages, and the ways in which language is used in advertising to manipulate consumers' perceptions and behaviors. The article discusses the role of language and discourse in shaping our perceptions of gender and power dynamics in society, and the importance of promoting gender equality and challenging gender stereotypes in advertising. The article emphasizes the need for media literacy education and critical analysis of advertising texts to promote a more inclusive and equitable society that values gender equality and diversity.*

Key words: *advertising discourse, self-esteem, stereotypical image, discourse analysis.*

Introduction. Advertising is a powerful tool that has the ability to shape and influence society's perceptions and behaviors. Advertising discourse is a complex system of language and visual images that is used to communicate messages to consumers. The representation of women in advertising discourse has been a topic of interest for many years, as it has been observed that women are often portrayed in stereotypical and objectified ways. This literature review will explore the historical and cultural perspectives of the representation of women in advertising discourse, the perpetuation of gender stereotypes and objectification in advertising, the impact of advertising on female self-esteem, body image, and mental health, and the ways in which language is used in advertising to manipulate consumers' perceptions and behaviors.

The concept of gender and its relationship to language is a topic that has attracted considerable attention from linguists and sociologists alike. Gender is a social construct that is often expressed through language, and language plays a significant role in constructing and reinforcing gender identities. This thesis aims to explore the relationship between gender and language, with a focus on how language contributes to the construction of gender identities. Additionally, this thesis will examine the application of theories of discourse analysis to advertising discourse, with an emphasis on how gendered language is used in advertising to perpetuate gender stereotypes and objectification.

The perpetuation of Gender Stereotypes and Objectification in Advertising

Gender stereotypes are deeply ingrained beliefs and expectations about the roles, traits, and behaviors associated with men and women. Advertising often reinforces these stereotypes by portraying women as passive, emotional, and nurturing, while men are depicted as active, rational, and dominant. For example, advertisements for cleaning products often feature women doing the housework, while advertisements for cars or technology feature men in leadership roles (Goffman, 1979). Advertising has been criticized for perpetuating gender stereotypes and objectifying women. Women are often portrayed in advertising as sexual objects, with their bodies and appearance emphasized over their intelligence, skills, and accomplishments. This objectification of women reinforces the societal idea that women are primarily valued for their physical appearance, which can have negative effects on women's self-esteem, body image, and mental health. Objectification, on the other hand, is the reduction of a person to their physical appearance or sexual appeal, often treating them as objects to be consumed or used for someone else's pleasure. Advertising frequently objectifies women's bodies, using sexualized and idealized images to sell products and services. For example, advertisements for perfume or lingerie often feature women in suggestive poses or revealing clothing, emphasizing their physical attributes rather than their personalities or abilities (Kilbourne, 1999).

Exposure to idealized and sexualized images of women in advertising can have a significant impact on female self-esteem, body image, and mental health. Research has shown that women who are exposed to thin and idealized beauty standards in advertising are more likely to experience

negative body image, lower self-esteem, and increased risk of eating disorders and depression (Groesz et al., 2002).

Moreover, advertising can also contribute to the objectification and sexualization of women's bodies, leading to a culture that normalizes sexual harassment, assault, and violence against women (Gervais et al., 2011). This can have a profound impact on women's mental health, causing anxiety, depression, and trauma.

The Ways in Which Language is Used in Advertising to Manipulate Consumers' Perceptions and Behaviors

Language is a powerful tool that is used in advertising to manipulate consumers' perceptions and behaviors. Advertisers use language to create a sense of urgency and scarcity, encouraging consumers to act quickly and make purchases. They also use language to create emotional connections with consumers, appealing to their desires and aspirations. Language is also used to reinforce gender stereotypes and objectify women, perpetuating harmful societal norms. For example, advertisements for weight loss products often use language that reinforces negative body image and perpetuates harmful beauty standards, such as "get rid of your belly fat" or "lose weight fast." Similarly, beauty products advertisements often reinforce the idea that women need to look a certain way to be attractive or desirable, such as "get flawless skin" or "look younger in just one week."

Language plays a significant role in constructing and reinforcing gender identities by providing a means of communication and expression. Through language, individuals are able to convey their gender identity and express their gendered expectations and roles. However, the use of gendered language can also contribute to the perpetuation of gender stereotypes and inequality. One way in which language contributes to the construction of gender identities is through the use of gendered pronouns. In many languages, including English, there are distinct pronouns for male and female individuals. The use of gendered pronouns reinforces the binary understanding of gender, and can contribute to the exclusion of individuals who do not identify as either male or female.

Another way in which language contributes to the construction of gender identities is through the use of gendered language. Gendered language refers to the use of language that is associated with a particular gender. For example, in many languages, words that are associated with strength and power are often associated with masculinity, while words that are associated with nurturing and caregiving are often associated with femininity. The use of gendered language reinforces gender stereotypes and can contribute to the perpetuation of gender inequality.

The Concept of Gender and Its Relationship to Language:

Gender is a social construct that refers to the characteristics, roles, and behaviors that are associated with being male or female. While sex is a biological characteristic, gender is a social construct that is shaped by cultural and societal norms. Through language, individuals are able to convey their gender identity and express their gendered expectations and roles. Language is a powerful tool for constructing and reinforcing gender identities. One way in which language contributes to the construction of gender identities is through the use of gendered pronouns. In many languages, including English, there are distinct pronouns for male and female individuals. For example, in English, he and she are used to refer to male and female individuals, respectively. The use of gendered pronouns reinforces the binary understanding of gender, and can contribute to the exclusion of individuals who do not identify as either male or female. Another way in which language contributes to the construction of gender identities is through the use of gendered language. Gendered language refers to the use of language that is associated with a particular gender. For example, in many languages, words that are associated with strength and power are often associated with masculinity, while words that are associated with nurturing and caregiving are often associated with femininity. The use of gendered language reinforces gender stereotypes and can contribute to the perpetuation of gender inequality.

Theories of Discourse Analysis and Their Application to Advertising Discourse

Discourse analysis is a theoretical approach that is concerned with the analysis of language in use. It is a broad field that encompasses a range of theories and approaches, including critical discourse analysis, feminist discourse analysis, and post-structuralist discourse analysis. These

approaches are concerned with how language is used to construct social reality and how power relations are embedded in language use. Advertising discourse is a particularly interesting area of study for discourse analysts, as it is a form of communication that is designed to persuade and influence consumers. Advertising discourse is often gendered, with gender stereotypes and objectification being used to sell products. The application of theories of discourse analysis to advertising discourse can provide insights into how gendered language is used to perpetuate gender stereotypes and objectification. Critical discourse analysis is one theoretical approach that has been applied to advertising discourse. Critical discourse analysis is concerned with how language is used to construct social reality and how power relations are embedded in language use. It is particularly concerned with how language is used to maintain social inequality and perpetuate dominant ideologies. Feminist discourse analysis is another theoretical approach that has been applied to advertising discourse. Feminist discourse analysis is concerned with how gender and power relations are constructed and reinforced through language use. It is particularly concerned with the ways in which language is used to perpetuate gender stereotypes and inequality. Post-structuralist discourse analysis is a third theoretical approach that has been applied to advertising discourse. Post-structuralist discourse analysis is concerned with how language is used to construct meaning and how power relations are embedded in language use. It is particularly concerned with how language is used to perpetuate dominant ideologies and marginalize alternative perspectives.

Conclusion. The representation of women in advertising discourse has a significant impact on society's perceptions and behaviours. Moreover, advertising significantly shapes our perceptions, attitudes, and behaviours towards certain products, services, and social norms. Advertising perpetuates gender stereotypes and objectifies women, negatively affecting women's self-esteem, body image, and mental health. A language is a powerful tool that is used in advertising to manipulate consumers' perceptions and behaviours. Critical analysis and media literacy are important skills in decoding and challenging gender stereotypes in advertising, leading to a more inclusive and equitable society that promotes gender equality. . It is important to critically analyze and challenge the representations of women in advertising discourse, and to promote media literacy and education that empowers individuals to resist harmful messages and create a more inclusive and equitable society that promotes gender equality.

The application of theories of discourse analysis to advertising discourse can provide insights into how gendered language is used to perpetuate gender stereotypes and objectification, and can help to promote a more inclusive and equitable society that promotes gender equality.

REFERENCES:

1. Bordo, S. (1993). *Unbearable weight: Feminism, western culture, and the body*. Berkeley: University of California Press.
2. Bessenoff, G. R. (2006). Can the media affect us? Social comparison, self-discrepancy, and the thin ideal. *Psychology of Women Quarterly*, 30(3), 239-251. doi: 10.1111/j.1471-6402.2006.00292.x
3. Goffman, E. (1979). *Gender advertisements*. New York: Harper & Row.
4. Grabe, S., Ward, L. M., & Hyde, J. S. (2008). The role of the media in body image concerns among women: A meta-analysis of experimental and correlational studies. *Psychological Bulletin*, 134(3), 460-476. doi: 10.1037/0033-2909.134.3.460
5. Hargreaves, D., & Tiggemann, M. (2006). "Body image is for girls": A qualitative study of boys' body image. *Journal of Health Psychology*, 11(4), 567-576. doi: 10.1177/1359105306065019
6. Kilbourne, J. (1999). *Deadly persuasion: Why women and girls must fight the addictive power of advertising*. New York: Free Press.
7. Lindner, K. Fashion magazine advertisements from 1955 to 2002. *Sex Roles*, 51(7-8), 409-421.
8. Lopez-Guimera, G., Levine, M. P., Sanchez-Carracedo, D., & Fauquet, J. (2010). Influence of mass media on body image and eating disordered attitudes and behaviors in females: A review of effects and processes. *Media Psychology*, 13(4), 387-416. doi: 10.1080/15213269.2010.525737
9. Mager, J. (2012). *Gender matters in global politics: A feminist introduction to international relations*. New York: Routledge.
10. Paek, H. J., Nelson, M. R., & Vilela, A. M. (2011). The effects of sexualizing advertising on body esteem: The moderating role of gender and body type. *Sex Roles*, 64(9-10), 757-767.
11. Posavac, H. D., Posavac, S. S., & Weigel, R. G. (2001). Reducing the impact of media images on women at risk for body image disturbance: Three targeted interventions. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 20(3), 324-340. doi: 10.1521/jscp.20.3.324.22309

12. Pettijohn II, T. F., & Jungeberg, B. J. (2004). Playboy magazine and the trivialization of rape. *Sex Roles*, 50(9-10), 505-514.

13. Szymanski, D. M., Moffitt, L. B., & Carr, E. R. (2011). Sexual objectification of women: Advances to theory and research. *The Counseling Psychologist*, 39(1), 6-38.

UDC 821.111(73).

YOUTH SLANG AS LIVE SPEECH

A.L. Talibjanova, senior teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Аннотация. Ушбу мақолада ёшлар сленги тилдаги жонли сўзлашув нутқи сифатида муҳокама қилинади. Унда жаргоннинг асосий лингво-стилистик хусусиятлари таҳлил қилинади ва жаргон ёшлар нутқида қисқартмалар шаклида мустаҳкам ўрнашиб олган деган гоё илгари сурилади. Инглиз тили, бошқа тиллар сингари, бир жойда турмайди. Ҳозирги вақтда дунёнинг кўплаб мамлакатларида жонли сўзлашув тили жадал равишида ўзгариб бормоқда, унинг муҳим жиҳати янги жаргонларнинг пайдо бўлиши билан белгиланади.

Калим сўзлар: ёшлар сленги, сўзлашув нутқи, ёшлар нутқи, интенсив жараён, индивидуал хусусиятлар, жаргон, сленг.

Аннотация. В данной статье рассматривается молодежный сленг как оживленная разговорная речь в языке. Здесь анализируется основные лингвостилистические черты сленга, анализируются основные особенности его функционирования и приходят к выводу, что сленг прочно закрепился в речь молодых людей в форме аббревиатур и сокращений. Английский язык, как и любой другой, не стоит на месте. В настоящий момент во многих странах мира идет интенсивный процесс трансформации живого разговорного языка, существенным моментом которого является появление нового молодежного сленга.

Ключевые слова: молодежный сленг, разговорная речь, речь молодых людей, интенсивный процесс, индивидуальные особенности, жаргонизмы, сленг.

Abstract This article discusses youth slang as a lively colloquial speech in the language. It analyzes the main linguo-stylistic features of slang, analyzes the main features of its functioning and concludes that slang is firmly entrenched in the speech of young people in the form of abbreviations and abbreviations. English, like any other language, does not stand still. At the moment, in many countries of the world there is an intensive process of transformation of the living spoken language, the essential point of which is the emergence of a new youth slang.

Key words: youth slang, colloquial speech, speech of young people, intensive process, individual characteristics, jargon, slang.

Proficiency in a foreign language as a native language is, first, the ability to easily and naturally communicate on any topic with native speakers, regardless of their gender, age, cultural and other individual characteristics.

This is the same lively colloquial speech that you hear in shops, cafes, clubs, and public transport and on the street while traveling abroad. A significant part of it falls on the so-called non-literary vocabulary - jargon and slang, which we will talk about in this article.

To clearly understand English youth slang, use it confidently and with taste in appropriate situations, check out the concise dictionary of colloquial words and phrases that we present to your attention below.

Slang is words and phrases that are used by certain age and social groups of the population in certain situations, most often by young people.

This lexical layer is very dynamic: new expressions are constantly appearing in it, and old ones - losing popularity and predictably going out of use - are gradually forgotten and disappear.

Slang words, for the most part, arise and evolve quite naturally from specific situations. The appearance of new objects, things, objects, ideas or events is accompanied by new words to explain and describe them. In addition, each new generation of youth also needs some new words to explain their different view of things that existed before. This different view reflects, among other things, the changing cultural and historical situation, during which this generation enters the period of its youth.

This is what introduced such a large number of slang words and expressions into the slang of young people at the beginning of the 21st century, reflecting various aspects of life. English, like any other language, does not stand still. And since the modern Russian language is rapidly replenished due to the borrowing of Anglicisms, a comprehensive and more detailed study of this problem is necessary.

So what is slang? Let's turn to the dictionary. Slang is a layer of vocabulary that does not coincide with the norm of the literary language, words and expressions used by a certain social group. Such a group can be either quite narrow (rap musicians, chemical scientists, pickpockets, etc.) or very wide (teenagers, fans, TV viewers). At a certain stage, some of the slang words and expressions pass into the broad masses, become clear to everyone. At the same time, they continue to remain non-literary for quite a long time, and therefore bold, informal, and highly emotional [1, p 27].

The ways and means of replenishing youth slang are very diverse. Slang does not remain constant. With the change of one fashionable phenomenon to another, old words are forgotten, others come. This process is very fast. If in any other slang a word can exist for decades, then in youth slang only over the past decade of rapid world progress an incredible number of words have appeared and gone down in history.

The first reason for such a rapid emergence of new words in youth slang in the context of such a technological revolution is, of course, the rapid development of life.

Slangisms seep very intensively into the language of the press. Almost all materials that deal with the life of young people, their interests, holidays and idols contain slang in greater or lesser concentration [1, c 21].

Here, for example, are the main language sources of American slang, according to philologists:

- immigrants
- beatniks, tramps, hippies
- underworld
- army, navy
- business
- teenagers
- contemporary music
- sports (American football, baseball, etc.)
- Hollywood films.

Slang is closely related to culture, history and other social aspects of the life of the country. That is why, when mastering spoken English, experts recommend not to dwell solely on the development of common and literary vocabulary, but to pay special attention to the study of slang, in particular, as a linguistic reflection of the life of young people and adolescents.

Youth slang is a specific language used by young people in everyday life. It is constantly changing and developing, so it is important to understand what words and expressions are relevant today. Youth slang may be incomprehensible to people who are not familiar with it, but knowledge of this language can be very useful when communicating with young people or in some situations, for example, when communicating on social networks.

Let's look at a few examples of youth slang that are currently popular among English-speaking youth:

- Lit - This expression is used to describe something that is very cool or awesome. For example: "This film was very lit."
- FOMO is an acronym that stands for Fear Of Missing Out. It is used to describe the feeling of fear of a missed opportunity or event. For example: "I can't miss this party, I have FOMO."
- Squad - This word is used to describe a group of friends who are always together. For example: "My squad always supports me."
- Salty is an expression that is used to describe a person who is irritable or resentful. For example: "She was very salty when she wasn't invited to the party."
- Thirsty - This word is used to describe a person who strives for something or someone in an overt or overt way. For example: "He was very thirsty, trying to win her heart."

These are just a few examples of youth slang, but there are many other words and expressions that can be used. Therefore, in order to be aware of modern trends in youth slang in English, you can pay attention to various sources, such as:

- Social Media - Youth slang is often used in comments and posts on social platforms such as Instagram, TikTok and Twitter.
- Music - Many youth culture songs use slang in their lyrics, so listening to popular songs can be helpful.
- Movies and series - many films and series, especially those made for younger audiences, use youth slang in their dialogue.

Internet - Many bloggers and vloggers use youth slang in their videos and social media posts.

The main features of the units included in this lexical layer include the following:

Brevity. Often new colloquial phrases and words replace longer and more difficult to pronounce constructions. Young people like to speak briefly and succinctly. For example, the popular slang word "Watcha", which translates as "How are you?" or "How are you?" was compiled from the phrase "What cheer".

Emotionality. Youth speech is expressive and expressive; there is practically no emotionally neutral vocabulary in it. Therefore, when studying modern slang in English, clearly remember what shade each individual phrase carries. So, the word "Noob" means not just a beginner, but a person who does not know how to do something, pestering with questions and constantly complaining about his failures, without making any attempts to learn a particular business. This designation is clearly negative, dismissive.

Popularity. Thanks to the Internet, English colloquial vocabulary is spreading around the world at an incredible rate. As soon as a new phrase is heard in a popular series, the next day it is used with pleasure on all continents.

Interestingly, the meanings of slang expressions are not always interpreted correctly: there are cases when a replica of the protagonist from a movie or a line from a song acquired a fundamentally different meaning simply because the audience or listeners perceived it in their own way, not in the way that the authors of the original text assumed. That is why it is better to start studying English slang with dictionaries, which provide not only the correct translation of each individual phrase, but also a detailed description of the features of the context in which it is appropriate to use this construction.

However, it is important to remember that youth slang does not always correspond to the correct grammar and vocabulary of the English language, so its use in formal situations may be unacceptable. It is also necessary to take into account that youth slang changes very quickly, so some words and expressions may become obsolete after a few months or years.

In conclusion, knowledge of youth slang in English can be useful for communicating with young people and understanding modern culture. However, it is necessary to take into account the context and circumstances in which youth slang is used in order to avoid misunderstandings and unsuccessful communications. I hope this article was useful for you and helped you learn more about youth slang in English.

REFERENCES:

1. Beregovskaya E.M. Youth slang: formation and functioning // Questions of linguistics, 2002.
2. Moskovtsev N., Shevchenko S. Your mother, sir! An illustrated guide to American slang. - St. Petersburg: Peter, 2008.

UO'K: 81'367.335+811.512.133 (082)

-KI BOG'LOVCHILI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLAR SEMANTIKASIGA DOIR

D.R.Teshaboev, PhD, dots., Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada ergash gapli qo'shma gaplar va ularning tarkibiy xususiyatlari, ergash gapli qo'shma gaplarga bag'ishlangan tadqiqotlar, -ki ergashtiruvchi bog'lovchili ergash gapli qo'shma gaplarning o'ziga xos belgisi, ularning semantikasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *qo'shma gap, ergash gapli qo'shma gaplar, izohlovchi predikativ birlik, izohlanuvchi predikativ birlik, monopredikativ birlik, bog'lovchi vositalar.*

Аннотация. *В статье представлены мнения о придаточных предложениях и их структурных особенностях, исследования придаточных предложений, особенности придаточных предложений с сослагательным наклонением, их семантика.*

Ключевые слова: *союз, союзы с придаточными предложениями, объяснительная предикативная единица, объяснительная предикативная единица, монопредикативная единица, связки.*

Abstract. *In this article, there is an opinion about adverbial clauses and their structural features, researches on adverbial clauses, special features of adverbial clauses with a subjunctive conjunction, their semantics.*

Key words: *conjunction, conjunctions with subordinate clauses, explanatory predicative unit, explanatory predicative unit, monopredicative unit, connectives.*

O'zining struktural-semantik, intonatsion belgilari bilan sintaksisning alohida ajralib turuvchi, mazmuniy mundarijasining kengligi bilan sodda gaplardan farqlanuvchi sintaktik butunlik sifatida qo'shma gaplar til sintaktik sathining birligi hisoblanadi. An'anaviy tilshunoslikda yaratilgan sintaksisga oid qo'shma gap va uning tarkibiy xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlarning ahamiyati benihoya kattadir. Mazkur ishlardagi ilmiy asoslangan g'oyalar bugungi tilshunoslikda qo'shma gap tabiati va uning mazmuniy-tarkibiy xususiyatlariga doir yangicha qarashlarning paydo bo'lishi uchun mustahkam zamin hozirlaydi.

-ki ergashtiruvchi bog'lovchisi ergash predikativ birlikni bosh predikativ birlikka bog'lash uchun xizmat qiladi. Bu bog'lovchining qo'shma gaplardagi vazifasi haqida bir qancha tadqiqot ishlarida aytib o'tilgan [1,2,3,4]. -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi ergash predikativ birlikni bosh predikativ birlikka bog'lash bilan birga, monopredikativ birliklardagi gap bo'laklarini ham bog'lashga xizmat qiladi. Sh.Shoabdurahmonov "O'zbek tilida yordamchi so'zlar" deb nomlangan tadqiqot ishida -ki bog'lovchisining gap bo'laklarini bog'lashda aniqlov bog'lovchisidan tashqari, kuchaytiruv va ta'kid yuklamalari vazifasida kelishi haqida ma'lumot berib o'tadi [5]. Ergash gapli qo'shpredikativ birliklarning nazariy muammolarini aniqlash va ularni tahlil qilish jarayonida tasniflash, sinxron-tasviriy, tavsifiy, uzviy-komponent tahlil, oppozitiv, qiyosiy, transformatsiya, germenevtik va semantik-tavsifiy usullardan foydalanilgan.

-ki ergashtiruvchi bog'lovchisi turli mazmundagi ergash predikativ birliklarni bosh predikativ birlikka biriktiradi.

1. Ega ergash predikativ birlikni: *Yana shunisi borki, sen meni o'rab turgan iplarni qirqa boshlashing bilan charchab qolishing va oqibatda do'stlarim to'rdan qutula olmay halok bo'lishlari mumkin.* (T.Malik "Odamiylik mulki")

2. Bosh predikativ birlikdagi o'ringa munosabatni bildiruvchi kesim ergash predikativ birlikni: *Afsusli yeri shundaki, razillar aynan yaxshilar orasiga tushadi.* (T.Malik "Odamiylik mulki")

3. Bosh predikativ birlikdagi subyekt belgisini bildiruvchi kesim ergash predikativ birlikni: *Oxirat shundayki, bu dunyoda qul martabasida yashaganlar xo'jayinidan ko'ra yuqoriroq darajaga etishadi.* (T.Malik "Odamiylik mulki")

4. Bosh predikativ birlikdagi miqdorni ifodalovchi kesim ergash predikativ birlikni: *Sovuq shunchalikki, tashqariga chiqishning hecham iloji yo'q.* (So'zlashuv nutqidan)

5. Bosh predikativ birlikdagi predmetni ifodalovchi to'ldiruvchi ergash predikativ birlikni: *Shunga ishoningki, bekatdagi so'zim – so'z.*

6. Bosh predikativ birlikdagi harakatning yuzaga chiqish sababini ifodalovchi to'ldiruvchi ergash predikativ birlikni: *Men shunga quvonamanki, ko'saklarning ko'pi beshchanoqli.*

7. Bosh predikativ birlikdagi voqelikning yuzaga kelish natijasini ifodalovchi to'ldiruvchi ergash predikativ birlikni: *Men shundan qo'rqamanki, chet elga ketgan yoshlarimiz o'sha yerlarda umrbod qolib ketishmasin.* (So'zlashuv nutqidan)

8. Bosh predikativ birlikdagi aniq bo'lgan voqea-hodisani ifodalovchi to'ldiruvchi ergash predikativ birlikni: *Imonim komilki*, bu xushxabar gazeta sahifalari orqali unga yetib borajak. (T.Malik "Bug'uga aylangan qirol")

9. Bosh predikativ birlikdagi noaniq bo'lgan voqea-hodisani ifodalovchi to'ldiruvchi ergash predikativ birlikni: *Men eshitdimki, siz ertaga ketarkansiz*.

10. Bosh predikativ birlikdagi narsaning harakatiga ko'ra belgisini ifodalovchi aniqlovchi ergash predikativ birlikni: *Odamlar borki, ular hayotini xalq xizmatiga bag'ishlaydilar*.

11. Bosh predikativ birlikdagi narsaning o'lchov-darajasini ifodalovchi aniqlovchi ergash predikativ birlikni: *Sabr shunday kuchli bir narsadirki, g'azabni shijoatga, shiddatni halimlikka, kattalikni tavozeqa, yomonlikni yaxshilikka aylantirmaklikka quvvati etar*. A.Avloniy

12. Bosh predikativ birlikdagi belgining o'lchov-darajasini ifodalovchi aniqlovchi ergash predikativ birlikni: *Ko'zlari shunaqa samimiyki, ichida g'ubor yo'qligi shundoq ko'rinib turadi*. (O'.Hoshimov "Tushda kechgan umrlar")

13. Bosh predikativ birlikdagi faoliyat-jarayonning o'lchov-darajasini ifodalovchi aniqlovchi ergash predikativ birlikni: *Tamagirlik shunday kasallikki, unga yo'liqqan odam bora-bora o'ziga tegishli narsalarni ham bironing qo'li bilan ushlagisi, quchoqlagisi keladigan bo'lib qoladi*. (O'.Hoshimov "Daftar hoshiyasidagi bitiklar")

14. Shart mazmunidagi hol ergash gapli qo'shma gaplarda ba'zan ergash predikativ birlik bosh predikativ birlikka -ki bog'lovchisi orqali bog'lanishi ham mumkin. Bunda -ki bog'lovchisi -sa shart mayli shakli o'rnida kelgan bo'ladi. *Bunday hazilingni borgan joyingda qila ko'rmaki, kelgan yo'lingni ko'rsatib qo'yishadi*. (So'zlashuv nutqidan)

15. Tarz mazmunidagi ergash predikativ birlikni: *Yer yorilmadiki, rais kirib ketsa*. (M.Ibrohimov)

16. Belgi mazmunidagi ergash predikativ birlikni: *Oodam bolasi bir qop kartoshka edimiki, olib borib ko'mib qo'ysang*. (So'zlashuv nutqidan)

17. Maqsad mazmunidagi ergash predikativ birlikni: *Yaxshining yaxshiligini aytginki, nuri tomsin, Yomonning yomonligini aytginki, quti o'chsin*. (O'zbek xalq maqoli)

Mavjud lingvistik adabiyotlarda sabab mazmunidagi hol ergash gapli qo'shma gap qismlari *chunki*, *negaki* ergashtiruvchi bog'lovchilari, *shuning uchun*, *shu tufayli*, *shu sababli* ko'makchili qurilmalari yordamida birikishi haqidagi ma'lumotlar uchraydi. Lekin -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi va -sa shart mayli vositasida birikkan sabab mazmunidagi hol ergash gapli qo'shma gaplar haqidagi ma'lumotlar esa uchramaydi. Biz shularni inobatga olgan holda mazkur tadqiqot ishimizda -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi bilan birikkan sabab mazmunidagi hol ergash gaplarning o'ziga xos tomonlarini ham yoritishga harakat qildik.

-ki ergashtiruvchi bog'lovchisi bilan birikkan ergash gapli qo'shma gaplar tadqiqida xilma-xil fikrlar mavjud bo'lib, bu mavzu murakkab va izohtalab sanaladi. Sababi -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi ergash gapli qo'shma gaplar sistemasida ham izohlovchi predikativ birlikda, ham izohlanuvchi predikativ birlikda kelishi mumkin. Bu esa -ki grammatik shakli bilan birikkan ergash gapli qo'shma gaplarni keng va atroflicha tadqiq qilishni talab qiladi. Shunga ko'ra -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi bilan birikkan ergash gapli qo'shma gaplarni shakliy va mazmuniy tamoyil bo'yicha tahlil qilish mumkin.

-ki ergashtiruvchi bog'lovchisining ergash gapli qo'shma gaplardagi qo'llanish o'rni shakliy (formal) tamoyil uchun muhim belgi sanaladi.

Odatda, -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi qo'llanish o'rniga ko'ra ergash gapli qo'shma gaplarda mazmuni izohlanayotgan qism tarkibi (bosh predikativ birlik)da keladi va bu tipdagi sintaktik birliklar bir havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplar sanaladi. Bunda ergash predikativ birlik bosh predikativ birlikni butunicha yoki bosh predikativ birlikdagi biror-bir bo'lakni izohlaydi.

-ki ergashtiruvchi bog'lovchisi bir havola bo'lakli kesim, ega, aniqlovchi, to'ldiruvchi va tarz mazmunidagi hol ergash gapli qo'shma gap qismlarini bog'lashga xizmat qilganida bosh predikativ birlikning kesimi tarkibida keladi. Semantik (mazmuniy) tamoyilga ko'ra -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi bilan birikkan ergash gapli qo'shma gaplarda -ki ergashtiruvchi bog'lovchisining

qo'llanish o'rni emas, balki ergash gapli qo'shma gap qismlari orasida qanday mazmuniy-munosabat ifodalaniishi muhim sanaladi.

Lisoniy dalillar shuni ko'rsatadiki, -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi ba'zan havola bo'lak ishtirok etmagan ergash gapli qo'shma gap qismlarini ham bog'lashi mumkin. Bunda -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi bosh predikativ birlikning kesimi tarkibida emas, balki ergash predikativ birlikning kesimi tarkibida keladi va ergash predikativ birlik bosh predikativ birlikdan anglashilgan voqea-hodisaning sabab mazmunini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan,

1. *Farzandingiz tarbiyasida halollik, to'g'riso'zlik, mehnatsevarlik haqida gapirmagansizki, siz yaxshi ko'rgan farzandingiz nopoklik, yolg'onchilik, dangasalik illatlarini o'ziga kasb qilib olgan.*
2. *Vaqtida ota-onangiz va yaqinlaringizga mehr ulashmagandirsizki, bugun siz ham mana shunday bemehrlar qurshovidasiz. (Radiodan)* 3. *Biram shirin go'ja qaynatib qo'ydimki, og'zingizda erib ketadi. O'Hoshimov "Ikki eshik orasi"*

Tahlilga tortilgan yuqoridagi lisoniy dalillarning barchasi sabab mazmuni ifodalangan hol ergash gapli qo'shma gaplar bo'lib, sabab ergash gapli qo'shma gaplarni tashkil etgan ergash va bosh predikativ birliklar o'zaro -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi yordamida birikkan. Bu gaplarda qismlarni bog'lashga xizmat qilgan -ki ergashtiruvchi bog'lovchisi izohlanuvchi predikativ birlikda emas, balki izohlovchi predikativ birlik tarkibida kelgan bo'lib, ergash predikativ birlik bosh predikativ birlikdan anglashilgan voqea-hodisaning yuzaga chiqish sabab mazmunini ifodalagan. -ki ergashtiruvchi bog'lovchili sabab ergash gapli qo'shma gaplarda ergash predikativ birlik, odatda, nutq momentiga nisbatan oldin sodir bo'lgan voqea-hodisani ifodalovchi o'tgan zamon shaklida bo'ladi. Bosh predikativ birlik esa o'tgan zamon, hozirgi zamon, kelasi zamon ma'nolarini ifodalovchi shakllarda bo'lishi mumkin. Masalan, 1. *Sha'niga tegadigan bir nima degansanki, senga qo'l ko'targan.* 2. *O'tmishingizda kimnidir dilini og'ritgansizki, bugun o'sha og'riqlar sizni ta'qib qilmoqda. (So'zlashuv nutqidan)*

Tahlilga tortilgan sabab mazmunidagi hol ergash gaplarning birinchisida tobe va hokim predikativ birliklar bir xil zamon shaklida ifodalangan. (*o'tgan zamon + o'tgan zamon: ...bir nima degansanki, ... qo'l ko'targan.*) Ikkinchi sintaktik birlikda esa izohlovchi predikativ birlik bilan izohlanuvchi predikativ birliklarning zamon shakllari bir xil emas. (*o'tgan zamon + hozirgi zamon: ... dilini og'ritgansizki, ... ta'qib qilmoqda.*)

Lisoniy dalillar tahliliga tayanib shuni aytish mumkinki, sabab mazmunidagi hol ergash gapli qo'shma gaplar bog'lovchi vositalariga ko'ra xilma-xil bo'lib, ergash predikativ birlik va bosh predikativ birlik o'zaro turli bog'lovchi vositalar yordamida birikadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмонов Ф., Кўшма гап синтаксиси асослари, Тошкент, 1958.
2. Кононов А.Н., Грамматика современного узбекского литературного языка, М.-Л., 1960.
3. Мухтаров Д., Союзы в современном узбекском языке, Автореф. канд. дисс., Самарканд, 1953, 7 - бет;
4. Рустамов А., Ўзбек тилидаги ки (-ким) боғловчисининг синтактик вазифаси, “Ўрта Осиё Давлат университетининг илмий асарлари”, “Ўзбек тили масалалари”, Тошкент, 1957, 182-бет;
5. Шоабдурахмонов Ш., Ўзбек тилида ёрдамчи сўзлар, Тошкент, 1953, 19-бет.
6. Teshboev, D. R. (2021). On the semantical analysis of the parypredicative units of complex following. *Theoretical & applied science*, (4), 390-392.
7. Тешабоев, Д. Р. (2020). Эргаш гапли кўшма гапларни шаклантиришда антитезанинг ўрни. *Международный журнал искусство слова*, 3(5).

UO'K 808.3

-SA SHART MAYLLI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLAR SEMANTIKASIGA DOIR

D.R. Teshaboev, PhD, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ergash gapli qo'shma gaplar va ularning tarkibiy xususiyatlari, ergash gapli qo'shma gaplarga bag'ishlangan tadqiqotlar, -sa shart maylli ergash gapli qo'shma gaplarning o'ziga xos belgisi, ularning semantikasi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *qo'shma gap, ergash gapli qo'shma gaplar, izohlovchi predikativ birlik, izohlanuvchi predikativ birlik, monopredikativ birlik, -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gaplar.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются придаточные предложения и их структурные особенности, исследования придаточных предложений, особенности условных придаточных предложений, их семантика.

Ключевые слова: сложное предложение, союзы с наречиями, объяснительная предикативная единица, объяснительная предикативная единица, монопредикативная единица, условные предложения -sa.

Abstract. This article discusses adverbial clauses and their structural features, researches on adverbial clauses, special feature of conditional adverbial clauses, their semantics.

Key words: compound sentence, conjunctions with adverbs, explanatory predicative unit, explanatory predicative unit, monopredicative unit, -sa conditional clauses.

O'zbek tilshunosligida qo'shma gap sintaksisining asosiy masalalariga doir monografik ishlar o'tgan asrning 50-yillaridan maydonga kela boshladi. Bu an'anaviy tadqiqotlarda sintaktik butunlikning eng yuqori shakli bo'lgan qo'shma gaplarning umumiy xususiyatlari, ularning asosiy turlari va tarkibiy qismlarining yoritilishi yetakchilik qiladi. Qurilish materiali monopredikativ birliklar bo'lgan qo'shma gaplar (qo'shma gaplar)ga doir masalalarning hal qilinishida rus tilshunosligi va turkologiyaga doir materiallar asosiy manba bo'lib xizmat qildi.

Ergash gapli qo'shma gap qismlarining bog'lanishida eng faol ishtirok etuvchi vositalardan biri fe'lining -sa shart mayli shaklidir. Fe'lining bu shakli ergash gapli qo'shma gap qismlarini bog'lashdan tashqari, monopredikativ birlikdagi gap bo'laklarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu masala xususida rus tilshunosligida birmuncha fikrlar mavjud [3, 6, 9, 10].mErgash gapli qo'shpredikativ birliklarning nazariy muammolarini aniqlash va ularni tahlil qilish jarayonida tasniflash, sinxron-tasviriy, tavsifiy, uzviy-komponent tahlil, oppozitiv, qiyosiy, transformatsiya, germenevtik va semantik-tavsifiy usullardan foydalanilgan. -sa shart maylli monopredikativ birliklarda *faraz qilish, tushmol, shart, qat'iy tasdiq, qistash, do'q qilish, gumon-taxmin, orzu-istak mazmuni* ifodalanadi. Faraz qilish, tushmol mazmuni ifodalangan -sa shart maylli sodda predikativ birliklarda fe'lining bu munosabat shakli ko'pincha -chi so'roq-taajjub yuklamasi bilan birga qo'llanadi va monopredikativ birlik qisman so'roq gapga aylanadi. Ba'zan bu turdagi monopredikativ birliklardagi shart mazmunini ta'kidlash uchun *agar, bordi-yu* shart ergashtiruvchi bog'lovchilari qo'llanadi.

Ertaga jo'nash oldidan kirib o'tsam-chi? Agar kechikib qolsam-chi? Bordi-yu Hamdam kelmagan bo'lsa-chi?

Savol-javob tarzidagi dialoglarda -chi yuklamasi bilan qo'llangan -sa shart mayli bo'lmoq fe'lga qo'shilib, *ha* so'z-gapiga yaqin mazmunni ifodalovchi *qat'iy tasdiqni* bildiradi.

- *Siz ham to'yga borasizmi?*

- *Bo'lmasam-chi?*

-chi yuklamasi bilan birga kelgan II shaxs birlik sondagi -sa shart mayli shaklidagi fe'l bilan ifodalangan sodda predikativ birliklarda harakat-holatni bajarish-bajarmaslikka *qistash, do'q qilish, buyurish* ma'nolari ifodalanadi. Bunday sodda predikativ birliklarda shakl va mazmun nomuvofiq bo'ladi. Shaklan so'roq gapni, mazmunan buyruq gapni ifodalaydi.

Tezroq yursangiz-chi? Yesang-chi? (So'zlashuvdan)

-sa shart mayli orqali birikkan ergash gapli qo'shma gap qismlari shaklan umumiylikni tashkil etsa ham, mazmun jihatidan bir-biridan farqlanadi, turlicha bo'ladi. Bu esa -sa shart mayli orqali bog'langan ergash gapli qo'shma gaplarning xususiy belgisi sanaladi. Odatda, -sa shart mayli orqali birikkan ergash gapli qo'shma gaplarda murakkab sintaktik qurilmani tashkil etgan qismlarning joylashish tartibi *izohlovchi predikativ birlik+izohlanuvchi predikativ birlik* tartibida bo'ladi. Ba'zan bu tartib uslubiy talab bilan o'zgarishi ham mumkin, ya'ni bosh predikativ birlik ergash predikativ birlikdan oldin keladi. -sa shart mayli orqali birikkan ergash gapli qo'shma gaplarni ikki katta guruhga ajratish mumkin. 1) tarkibida havola bo'laklari bo'lgan -sa shart maylli ergash gapli qo'shma gap; 2) tarkibida havola bo'laklari bo'lmagan -sa shart maylli ergash gapli qo'shma gap.

Tahlillardan ko'rishimiz mumkinki, -sa shart mayli bilan birikkan ergash gapli qo'shma gaplar shaxsi umumlashgan gap ko'rinishida ham bo'ladi. Qo'shma gaplarning bunday turi ko'proq o'zbek xalq maqollarida uchraydi. Bunda sintaktik qurilmani tashkil etgan qismlar *ergash predikativ birlik*

+ *bosh predikativ birlik* shaklida bo'ladi va izohlovchi predikativ birlik izohlanuvchi predikativ birlikdagi voqea-hodisaning yuzaga kelish shartini bildiradi.

-sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gaplarda ergash va bosh predikativ birlikdagi egalarning ifodalanishi bir-biridan farq qiladi.

1. Izohlovchi predikativ birlik va izohlanuvchi predikativ birlik egasi 2-shaxs birlikdagi kishilik olmoshi bilan ifodalanadi. Masalan:

1. *Narvonga chiqar bo'lsang, tusharingni o'ylab chiq.* 2. *Oldingga bir qarasang, orqangga o'n qara.* (O'zbek xalq maqoli)

2. Izohlovchi va izohlanuvchi predikativ birlik egalari turli shaxsdagi kishilik olmoshlari bilan ifodalanadi.

– ergash predikativ birlik egasi 2-shaxs birlik, bosh predikativ birlik egasi 3-shaxs birlikdagi kishilik olmoshi bilan:

1. *Yaxshiga aysang, bilar – Yomonga aysang, kular.* 2. *Molga bersang soz emish, Boqar seni yozu qish.* (O'zbek xalq maqoli)

– ergash predikativ birlik egasi 3-shaxs birlik, bosh predikativ birlik egasi 2-shaxs birlikdagi kishilik olmoshi bilan:

Oldingga osh tortsa, Otangni xunidan kech. (O'zbek xalq maqoli)

– ergash predikativ birlik egasi 2-shaxs birlik, bosh predikativ birlik egasi 3-shaxs ko'plikdagi kishilik olmoshi bilan:

1. *Oshgan bo'lsang, osharlar, Yuvosh bo'lsang bosarlar, o'rta bo'lsang, el og'asi yasarlar.* 2. *Yaxshi bilan do'stlashsang, O'lguningcha xushlashar.* (O'zbek xalq maqoli)

3. Izohlovchi predikativ birlik egasi 2-shaxs birlikdagi kishilik olmoshi, izohlanuvchi predikativ birlik egasi ot so'z turkumidagi so'z bilan ifodalanadi. Masalan:

Qoziga yoqayin desang, qozoning bo'lsin. (O'zbek xalq maqoli)

4. Izohlovchi predikativ birlik egasi ot so'z turkumi, izohlanuvchi predikativ birlik egasi 2-shaxs birlikdagi kishilik olmoshi bilan ifodalanadi. *Tuya quvsa, o'rga qoch, Ilon quvsa, shudgorga.* (O'zbek xalq maqoli). -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gaplar turli mazmun ifodalashiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Shunga ko'ra, -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gaplarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Shart mazmuni ifodalangan -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gap:

1. *Xalqqa suyansang, bo'lasan, Xalqdan chiqsang, so'lasan.* 2. *Eksang, o'rasan, Huzurini ko'rasan.* (O'zbek xalq maqoli)

2. Payt mazmuni ifodalangan -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gap:

1. *Odamlarning og'ziga tushsang, chaqich bo'lib chaynalasan. El og'ziga elak tutib bo'lmas ekan.* (M.Ismoiyliy "Odamiylik qissasi") 2. *Bir kun burun sochsang, Hafta burun o'rasan.* (O'zbek xalq maqoli)

3. Sabab mazmuni ifodalangan -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gap. Ergash gapli qo'shma gapning bu turi bir qarashda shart mazmunidagi ergash gapli qo'shma gapga o'xshab ketadi, lekin murakkab sintaktik qurilmadagi izohlovchi predikativ birlik izohlanuvchi predikativ birlikdagi harakat-holatning shartini emas, balki hali yuzaga chiqmagan harakat-holatning sababini ifodalaydi:

1. *Iliq-iliq so'zlasang, ilon inidan chiqar, Sovuq-sovuq so'zlasang, qilich qinidan chiqar.* 2. *Qamishni bo'sh ushlang, qo'lingni qiyadi.* (O'zbek xalq maqoli)

4. Maslahat mazmuni ifodalangan -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gap:

1. *Inga kirsang, chiqar ering bilib kir.* 2. *Narvonga chiqsang, shoshmay chiq, O'z haddingdan oshmay chiq.* (O'zbek xalq maqoli)

5. Tashviq mazmuni ifodalangan -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gap:

Ish avvalin bir o'ylasang, Oxirin besh o'yla. (O'zbek xalq maqoli)

6. To'siqsizlik mazmuni ifodalangan -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gap.

1. *Iliging qurisa ham, ilm yo'ldan qolma. 2. Yo'ldan chiqsang ham, eldan chiqma. (O'zbek xalq maqoli)*

Yuqoridagi fikrlarga tayanib shuni xulosa qilish mumkinki, -sa shart maylli shaxsi umumlashgan ergash gapli qo'shma gaplar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, shaxsi umumlashgan sodda prediktiv birliklardan farq qiladi. Bu tipdagi murakkab sintaktik qurilmalarni sodda prediktiv birlik sifatida tadqiq qilish to'g'ri emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмонов Ф.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент, 1958.
2. Асқарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили ва қўшма гаплар. Т.1960.
3. Богородицкий В.А., Общий курс русской грамматики, М.- Л., 234;
4. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент. 1990. 110 б.
5. Махмудов Н.М. Қайта куриш ва ўзбек морфологиясининг айрим масалалари. Ўзбек тили ва адабиёти. 1988. 3-сон, 16-20-бетлар.
6. Тешабоев, Д. Р. (2022). Эргаш гапли қўшпредикатив бирликлар фалсафий мазмун категорияси сифатида. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 2(11), 51-55.
7. Тешабоев, Д. Р. (2022). Эргаш гапли қўшпредикатив бирликлар фалсафий нарса катагерияси сифатида. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 2(11), 25-30.

UDC 81'25

PUN AS LITERARY DEVICE AND WAYS OF TRANSLATION OF IT FROM ENGLISH INTO UZBEK

N.E.Turdiyeva, teacher, Termez State University, Termez

Annotatsiya. *Ushbu maqolada so'z o'yini adabiy san'at turi sifatida ko'rib chiqildi, uning ingliz va o'zbek tillaridagi semantik ma'nolari o'rganildi hamda Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish usullari ko'rsatilgan, ba'zi tavsiyalar berilgan, tarjimadan na'munalar keltirilgan. Turli olimlar tomonidan yaratilgan turli tasniflar va tadqiqot materialiga ko'ra, "pun"ga so'z o'yini san'ati sifatida tarif berilganligi aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *so'z o'yini, semantika, stilistik vosita, kontekst, tajnis, kalambur.*

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию литературного приема каламбур и его семантического значения в английском и узбекском языках. По различным классификациям, созданным разными учеными, и по материалам исследования каламбур вводится и определяется как игра слов. В данной статье приводятся приемы перевода каламбура и анализируются примеры переводческих образцов.*

Ключевые слова: *Каламбур, семантика, стилистический прием, контекст, тажнис, игра слов.*

Abstract. *This article is devoted to investigation of the literary device pun and its semantic meaning in English and Uzbek languages. According to various classifications created by different scholars and to the research material, pun is introduced and defined as a wordplay. In this article, pun translation methods are given and examples of translation samples are analyzed.*

Key words: *The pun, semantics, stylistic device, context, tajnis, calambour, word game.*

A pun is a literary device that is also known as a “play on words.” Puns involve words with similar or identical sounds but with different meanings. Their play on words also relies on a word or phrase having more than one meaning. Puns are generally intended to be humorous, but they often have a serious purpose as well in literary works.

We considered the word game as a kind of poetic art. The term pun is a broad concept. In Uzbek poetic art, there is no poetic art known as the art of word play, but there is a similar artistic poetry art known as *tajnis*. In the poems, *tajnis* is described as the playfulness of words, their appearance in different forms, and their differences in meaning. *Tajnis* is derived from the Arabic word, which means similar, similar in shape. One of the artistic arts in oral and written literature. *Tajnis* is the art of effectively expressing a certain idea, image or symbol by using two words that are different in terms of meaning, but have the same form or are close to each other in form. *Tajnis* was widely used in Uzbek poetry of the 15th century in poems created by Yusuf Amiri, Lutfi, and Navoi. Examples

of it as a poetic art can be found in the poetry of Babur, Ubaydi, Munis, Uvaisi, Komyob, Ogahi, Amiri, Raji Margilani. Later, our creators like Habibiy, Charkhi, Gafur Ghulam, Vasit Sa'dulla discovered the types of tajnis art and introduced them into poetry.

The art of word play in English poetry is called pun or wordgame. *A pun is a play on words, centering on a word with more than one meaning or words that sound alike. A pun is most often used for humor, but puns can also make you think differently about a subject, particularly if it introduces ambiguity or changes the original meaning of the text. [1]* A pun is a play on words based on words having multiple meanings or similar sounds. A pun is often used for humor, but puns can make the reader think differently if they create uncertainty about the subject or change the original meaning of the text.

A pun is a form of wordplay that creates humors through the use of a word or series of words that sound the same but that have two or more possible meanings [2]. It has the same meaning as above. So, the *pun*, word game poetic art in English is exactly *Tajnis art* in Uzbek. *In a pun, either two adjacent words give a third pronunciation, or one of the words has a homonymous or polysemantic [3].* This definition is closer to the art of *tajnis* in Uzbek poetry. There are various controversial discussions about the origin of the pun, that is, the art of puns. *Calambour* is also defined as a word game. This term is found in sources written in the style of historical humor in the form of *calambour, calembour*. There is also an assumption that the word pun comes from the Italian phrase "calamo burlare". Victorien Sardou says that he found the root of this word in a manuscript written by the French playwright Louis Fuscile. Fuscile says that because he was sitting quietly in the circle of poets, Marcel ordered an abbot named Cher'et to join the circle, and he recited a stanza based on a rhyming rhyme about the pun tree. It makes everyone laugh and becomes very popular. At the end of the 18th century, the term pun was considered a French word. Puns are often considered as an art form in works created in the comedy genre. Pun - A joke based on a comical use and it has different meanings. We find very important and effective works of Uzbek scientists and scholars about poetic translation, but we rarely find in their scientific works about the issues of re-creation of *Tajnis* poetic art in poetic translation. *"Karo kozoom" can be read either: a) My black eyed beauty - a beautiful girl with black eyes; or b) My dear person – a person who is very dear to me, despite the eye-color [4].* The phrase black eye comes in the meaning of both black-eyed girl and my dear person. While re-translating the art of *tajnis* in Navoi's verse into English, the same kind of pun or word game, which is present in English poetry, is also translated into Uzbek. As there is a word game in poetic translation, it is necessary for the translator to understand and know the lexical meanings of the words both in the native language and in the original language.

English is an analytical language, we can find many meanings of one word in this language. This feature of the language is the basis for the development of pun art. *Puns - especially those involving polysemy - have been treated seriously by poets of most of English literature. As grounded features of language they need, however some artistic justification [5].* As following definition, puns has been used as a poetic art since ancient times. In the poem, the word game is created so skillfully that it encourages the reader to think and causes confusion in understanding the original meaning.

Can fish fish a fish in a fish can? Can a fish catch fish in a fish tank? One fish word has different meanings.

Here, the use of the English word *pitch* in J. Dryden's poem "The death of Amyntas" is an example of the art of word play. He used this word skillfully.

*The Welkin pitched with sullen Clouds around,
An Eastern Wind, and Dew upon the ground.*

... *pitched* means both 'blackened as with pitch by the thunderclouds' and 'pitched like a tent,' so that The Welkin seems at once muffled and to have come lower; perhaps even....it is full-blown pun [6]. This word has two meanings at the same time: a dark cloud covers the sky and it is covered like a tent. At the same time, both the homonymous pun is used and the two meanings are contradicted.

*Whether the weather is good
Or whether the weather is not*

*Whether the weather is cold
Or whether the weather is not
We'll weather the weather [7].*

This poem uses the art of homophonic word play. We can see the use of word art on the words *whether* and *weather*. These two words are pronounced the same, but spelled differently. Homograph puns are an art form of English puns where the words are spelled the same, but the pronunciation of the word may or may not be the same. One more example of the art of puns in the work "Alice in Wonderland" by L. Karl. In it, we see that Alice faced a difficult situation in understanding the words *tale-story* and *tail-animal tail*: "Mine is a long and a sad tale!" said the Mouse, turning to Alice, and sighing. "It is a long tail, certainly," said Alice, looking down with wonder at the Mouse's tail; "but why do you call it sad?" And she kept on puzzling about it while the Mouse was speaking. "But why is he sad" - listening to the words of the mouse. Here, the words *tale* and *tail* are pronounced the same in English, so Alice understood the mouse's words differently. Here, the writer used a pun with homophones.

Translation plays an important role in communication between representatives of different cultures. Translation is an artistic endeavor, a scientific study, a technical skill, a field of linguistics or literature [8]. Regardless of the nature of the text or speech being translated, there are two situations common to any translation, any work from one language to another:

1. The purpose of the translator is to acquaint the reader or listener who does not know the language of the original with the text of the work or the content of the speech as clearly and fully as possible;
2. Translation means expressing something expressed using in certain language using other language full accordance with the original.

After all, the famous aphorism of the great linguist Humboldt "language is activity" [9] applies to translators more than anyone else. The main goal of the translator should be to be able to get out of this situation skillfully, to be able to find a way to avoid the spirit of the work in the process of translation.

In general, text translation is divided into two types: literal translation and meaning translation. 1. Word-for-word translation: each word in the text is translated into an equivalent in the language being translated; 2. Meaning translation: the content of the text is translated. Different scholars have expressed their different opinions about the translation of puns from English to Uzbek. This topic is still an urgent topic facing translation studies. Word art is created using lexical units, homonyms and polysemous words that exist in the same language. Since the art of wordplay is mostly used in comics, it is impossible to translate it into another language. Some scientists have come to the conclusion that it is an untranslatable poetic art. Because comics are rooted in the culture and realities of a nation. We can use various methods to translate puns from English to Uzbek. It is natural that we face many losses in the process of preserving form and content during translation. It is advisable to use rhyming words, alliteration, paronyms in translation.

REFERENCES:

1. Actual problems of modern science. Education and Training. 2019 –III ISSN 2181–9750
2. Adventures in English Literature-Program. – New York.: Copywrite, the Trick Collection. – 1985-1990.1023p
3. Aiwei Shi. Accommodation in Translation. available at:
[http://: www.proz.com/translation-articles](http://www.proz.com/translation-articles)
4. Alexander Blok. Notebooks. – M.: Fiction. - 1965. - 240 p.
5. Empson. W. Seven types of Ambiguity. 2016
6. Gafurov I., Mominov O., Kambarov N. Theory of translation: study guide for higher educational institutions. – Tashkent: Tafakkur-Bostoni, 2012., P. 216
7. Geoffrey. N. Leech. A Linguistic Guide to English Poetry. by Routledge. NY, USA. Published 2003.
8. Aiwei Shi, "Accommodation in Translation," available at: [http://: www.proz.com/translation-articles](http://www.proz.com/translation-articles)
9. Gafurov I., Mominov O., Kambarov N. Theory of translation: study guide for higher educational institutions. - Tashkent: Tafakkur-Bostoni, 2012., P. 13.
10. <https://www.wikipedia.org>
11. <https://www.oxford-royale.com/articles/english-puns-wordplay>.
12. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition. Oxford University Press 2010
13. The Merriam-Webster Dictionary, Incorporated, Springfield, MA 01102, 2004.

**O'ZBEK VA QIRG'IZ TERMINALOGIYASIDA O'ZGA QATLAM
ADABIYOTSHUNOSLIK TERMINLARINING QIYOSIY TAHLILI**
M.A.Ubaydullayeva, o'qituvchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ma'lumki, har bir tilning funksional-stilistik imkoniyatlari, avvalo, uning grammatik qurilishi, lug'aviy tarkibiga qarab belgilanadi. Leksika va uning har xil qatlamlari rivojlanishi, ichki va tashqi imkoniyatlar hisobiga boyib borishi ilm-fanning barcha sohalariga uchun ahamiyatli bo'lgan terminologiya taraqqiyotiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, barcha xalqlar qatori turkiy xalqlar, xususan, o'zbek va qirg'iz xalqlarining o'zaro madaniy bog'lanishlari, adabiy aloqalari tilning lug'aviy tarkibida ham o'z aksini topishi shubhasiz. Chunki leksika tildagi barcha birliklarni, inson faoliyatining barcha sohalarida qo'llanuvchi so'zlarni qamrab oladi. Xalqlar o'rtasidagi turli sohalaridagi aloqalar tufayli til lug'at tarkibi o'zgarib, yangi tushuncha ifodalovchi so'zlar, terminlar hisobiga boyib boradi. Shuning uchun tilning lug'at tarkibi ilmiy jihatdan tadqiq qilinganda so'zlarning fanning qaysi sohasida qo'llanishi, leksik-semantik xususiyatlariga ko'ra, o'z qatlam yoki o'zlashma qatlamga oidligi hisobga olinadi. Ushbu maqolamizda o'zbek va qirg'iz maktab darsliklarida berilgan adabiyotshunoslik terminlarining o'z va o'zlashma qatlamga oidligi tahlilga tortildi.*

Kalit so'zlar: *funksional-stilistik, leksika, termin, o'zbek, qirg'iz, adabiyotshunoslik, o'z qatlam, o'zlashma qatlam.*

Аннотация. *Всем известно, что функциональные и стилистические характеристики каждого языка определяются прежде всего его грамматической структурой и лексическим составом. Расширение лексического запаса и его разнообразных слоев, путем внутреннего и внешнего обогащения, также влияет на развитие терминологии, что является важным аспектом во всех областях научного знания. Следовательно, не вызывает сомнений, что взаимосвязи между культурами и литературные связи тюркских народов, в частности узбеков и кыргызов, наряду с другими народами, отражаются в лексике их языков. Ведь лексика охватывает все лексические единицы, слова, используемые в различных сферах человеческой деятельности. Благодаря контактам между народами в различных сферах, состав лексической системы языка меняется и пополняется новыми словами и терминами, выражающими новые концепты и идеи. Поэтому при научном исследовании лексики языка учитывается область научных знаний, в которой используются эти слова, а также их лексико-семантические характеристики и принадлежность к исходному или заимствованному слою. В данной статье проведен анализ отношения литературных терминов, приведенных в узбекских и кыргызских школьных учебниках, к их собственной или заимствованной лексической системе.*

Ключевые слова: *функционально-стилистический, лексика, термин, узбекский, кыргызский, литературоведение, родной пласт, заимствованный пласт.*

Abstract. *The functional and stylistic capacities of each language are primarily determined by its grammatical structure and lexical composition, as widely acknowledged. The progression of lexical inventory and its diverse strata, fostered by internal and external resources, significantly influences the advancement of terminologies across various scientific domains. Therefore, it is beyond question that the interconnected cultural and literary bonds among Turkic communities, particularly the Uzbek and Kyrgyz populations, alongside others, find their manifestation within the linguistic lexicon. In fact, lexicon encompasses all linguistic units, encompassing words employed across the spectrum of human endeavors. The intermingling of communities across diverse domains engenders alterations and augmentations in the lexicon through the introduction of novel terms and expressions reflecting emerging conceptual paradigms. Consequently, when conducting scholarly investigations on language lexicon, due consideration is given to the specific scientific field in which terms are employed, along with their lexico-semantic characteristics, determining their placement within the original or borrowed layers. This article undertakes an analysis of the relationship between*

literary terms presented in Uzbek and Kyrgyz school textbooks and their alignment with the native and foreign strata of lexicon.

Keywords: *functional-stylistic, vocabulary, term, Uzbek, Kyrgyz, literary criticism, native*

Sohalarda qo‘llanuvchi so‘zlarning kirib kelishi va amaliyotga joriy qilinishi sabablarini tahlil qilishda terminologik nuqtai nazaridan yondashuv samarali hisoblanadi. Vaholanki, tildagi o‘zlashma terminlarning kirib kelishi xalq hayotidagi o‘zgarishlar, tarixiy voqealar, shuningdek, xalqlar o‘rtasidagi turli sohalardagi munosabatlarning izchil davom etishi bilan ham bog‘liq. Shunday ekan, «So‘z, ayniqsa, termin o‘zlashtirish talabi har bir millat tili uchun muhim hisoblanib, bunda adabiy tilning barcha jihatlari ko‘zda tutilishi shart. Aks holda sun‘iylikka, noaniqlikka yo‘l qo‘yiladi. Natijada so‘zning qiymati, mazmun-mohiyati yo‘qoladi»[1.B.158-162].

«O‘zbek tiliga, asosan, ikki tildan o‘zlashtirilgan so‘zlar manba bo‘lib xizmat qildi. Bular arab va fors tillaridir. Har ikki tildan so‘zlar o‘zlashtirilishiga lingvomadaniy omillar sababchi bo‘ldi. VII-X asrlardagi arablar va XI-XVI asrlardagi forslar, ijtimoiy madaniy jihatdan bir necha asr avval ko‘chmanchi bo‘lgan va endigina o‘troqlashgan turkiylarga qaraganda ancha madaniylashganligi shubhasizdir. Arab va forslardagi diniy, siyosiy va madaniy, iqtisodiy tuzum, shahar, davlat qurilish sohasidagi yutuqlarini ko‘rgan turkiy xalqlar bu tushunchalarni bildiruvchi so‘zlarni u tillardan o‘zlashtirdi. Agar u so‘zlar o‘zlarida avvaldan bo‘lsa yangi o‘zlashtirilgan va tub so‘zlar o‘rtasida semantik differensiasiya rivojlandi. O‘zga tillardan so‘z o‘zlashtirish semantik jihatdan kategorizatsiyaga uchraganligi tilning cheklanmagan miqdorda so‘z o‘zlashtirishga imkon yaratdi. Chunki bunda ikkita tildan bir xil ma‘noni bildiruvchi ikkita so‘zni o‘zlashtirish kabi ortiqcha jarayonlarning oldini oldi[2].

O‘zbek tili lug‘at tarkibiga arab tili qanchalik ta’sir qilgan bo‘lsa, qirg‘iz tiliga ham shunday ta’sir qildi. O‘zbek va qirg‘iz umumta’lim maktablari darsliklari bunga misol bo‘la oladi. Arab tilining Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va ma’naviyatiga ta’siri oson kechmadi, albatta. Islom dini g‘oyalari, uning mohiyati, shariat qonun-qoidalari, odob-axloqini mahalliy aholi ongiga singdirish uchun qulay vosita adabiyot bo‘ldi. Adabiyot ma’lum darajada arab tiliga xos xususiyatlarni o‘ziga singdirganligi, Qur’oni karimning arab tilida ekanligi mahalliy aholida arab tiliga nisbatan ilohiy til degan tushunchani tug‘dirgan edi. Arablarning butun dunyo miqyosidagi ta’siri kuchaya borishi tufayli Markaziy Osiyodagi mavqeyi oshib, rasmiy doiralarda, mamlakatlar ichki va tashqi siyosatida arab tilining roli osha borishi bilan bu til nafaqat diniy til, balki rasmiy til, davlat ish yuritish tili, badiiy adabiyot tili sifatida qo‘llanishi qat’iylashdi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo hududida ko‘plab madrasa va masjidlarining qurilishi va ularda arab tili va diniy-dunyoviy tillarning o‘rgatilishi hamda darslarning arab tilida olib borilishi o‘z navbatida turkiy tillar qatori arab tilining ham muomalada bo‘lishini ta’minladi. Arab tilining din tili, ilm-fan tili sifatida muhim o‘rin egallaganligi nafaqat shu vaqtgacha yaratilgan badiiy adabiyotlarda, adabiyotshunoslikka oid darslik va lug‘atlarda, balki umumta’lim maktablari darsliklarida ham bugungi kunga qadar o‘z ta’sirini saqlab qolgan. Bu haqda muayyan tasavvurga ega bo‘lish va aniq xulosalar chiqarish uchun arab tiliga oid adabiyotshunoslik terminlarining o‘zbek va qirg‘iz umumta’lim maktablari «Adabiyot» darsliklarida berilishini ko‘rib o‘tamiz.

5-sinf o‘zbekcha “Adabiyot” darsligida: *adabiyot, maqol, she’riyat, nasr, hadis, muhaddis, masal*; qirg‘izcha adabiyot darsligida: *adabiyat, makal, she’riyat*.

6-sinf «Adabiyot» darsligida esa quyidagicha berilgan: o‘zbekcha darslikda *hajviya*; qirg‘izcha darslikda *tamsilder*.

7-sinf «Adabiyot» darsliklarida adabiyotshunoslik terminlari quyidagicha beriladi: o‘zbekcha: *she’r, mubolag‘a, talmeh, tanosub, irsoli masal, tashbeh, qofiya, radif*; qirg‘izcha: *rubai*

O‘zbek va qirg‘iz umumta’lim maktablarining 8-sinf «Adabiyot» darsliklarida arabcha adabiyotshunoslik terminlarining qo‘llanishida o‘ziga xos farqlar mavjudligi ko‘zga tashlanadi. Darsliklarda adabiyotshunoslik terminlarining qo‘llanishi quyidagicha berilgan: o‘zbekcha: *nazm, aruz, mafoiylun, hijo, rukn, ramal, ruboiy, fard, talmeh, masal, tajnis*; qirg‘izcha: *bayt*

O‘zbek va qirg‘iz maktablarining 9-sinf «Adabiyot» darsliklari misolida adabiyotshunoslik terminlarining qo‘llanishi to‘g‘risida quyidagicha xulosaga kelish mumkin: o‘zbekchada: *tasavvuf*,

g'azal, bayt, masnaviy, matla', maqta'; qirg'izcha 9-sinf adabiyot darsligida arabchadan o'zlashgan termin mavjud emas.

10-sinflarga mo'ljallangan «Adabiyot» darsliklarida ham shu holat kuzatiladi: o'zbekcha: *tashbeh, istiora, tazod, tajohuli orif, tajnis, husni ta'lim, ta'did, tasdir, tasbe, talmeh, tardi aks*; qirg'izcha darslikda berilmagan.

O'zbek va qirg'iz umumta'lim maktablari 11-sinf «Adabiyot» darsliklarida adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishidagi farqlar quyidagicha namoyon bo'ladi: o'zbekcha: *qissa, hikoyat, xamsa, hikmat, masnu, murabba, muxammas*; qirg'izchada berilmagan. Ikkinchi tomondan, asrlar davomida yonma-yon yashab kelayotgan o'zbek va qirg'iz xalqlari tili va adabiyotiga fors-tojik tilining ham ta'siri katta bo'lgan. O'zbek va qirg'iz maktablarining «Adabiyot» darsliklari misolida fors-tojik tiliga oid adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishini quyidagicha sxemalashtirish mumkin:

5-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Chiston</i>	<i>yo'q</i>
6-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Yo'q</i>	<i>yo'q</i>
7-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Chiston</i>	<i>yo'q</i>
8-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Yo'q</i>	<i>yo'q</i>
9-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Yo'q</i>	<i>yo'q</i>
10-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Yo'q</i>	<i>Yo'q</i>
11-sinf «Adabiyot» darsligida forscha-tojikcha adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanishi	
<i>O'zbekcha «Adabiyot» darsligida</i>	<i>Qirg'izcha «Adabiyot» darsligida</i>
<i>Doston</i>	<i>Yo'q</i>
<i>Devon</i>	<i>Yo'q</i>

Fors-tojik tiliga oid adabiyotshunoslik terminlarining o'zbek va qirg'iz umumta'lim maktablari «Adabiyot» darsliklarida berilish miqdori juda ozchilikni tashkil qiladi. O'zbek maktablari darsliklarida ularning miqdori bor-yo'g'i 3 ta. O'zbek adabiyotshunosligi bo'yicha yaratilgan lug'atlarda ularning soni muayyan darajani tashkil qilsa-da, umumta'lim maktablari darsliklarida bu terminlarning deyarli qo'llanilmaganligini yurtimizda o'zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini oshirish, jumladan, ilm-fan sohasida qo'llanadigan terminlarni imkon qadar milliyashtirish harakatlari bilan izohlasak to'g'riroq bo'ladi. Qirg'iz umumta'lim maktablari «Adabiyot» darsliklarida fors-tojik tiliga oid adabiyotshunoslik terminlarining qo'llanilmaganligini esa yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, bu xalqlarning ijtimoiy hayot tarzi, adabiy aloqalarning yuqori darajada bo'lmaganligidan deb tushunish mumkin.

Bu masala bo'yicha xulosalarimiz quyidagicha: Arab bosqini tufayli arab tili Markaziy Osiyo xalqlari hayotida rasmiy til, ilm-fan tili, badiiy adabiyot tili sifatida yuqori mavqeyega ega bo'ldi va shu hududda yashovchi turkiy xalqlar tili va adabiyotiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Bu ta'sir o'zbek tiliga kuchliroq bo'lib, badiiy adabiyotda yetakchilikni egalladi va ko'plab grammatik asarlar, terminologik lug'atlar yaratilishiga sabab bo'ldi. Ammo shu o'rinda qayd etish lozimki, arab tilining ta'siri barcha turkiy xalqlarga birday kechmadi. Bu holat qirg'iz tili misolida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu esa o'z navbatida bugungi kunda yaratilgan umumta'lim maktablari darsliklarida ham o'z ifodasini topgan.

Fors-tojik tilining o'zbek va qirg'iz xalqlari tiliga ta'siri masalasida ham shunday fikrlarni bildirish mumkin. O'zbek xalqi asrlar davomida tojik xalqi bilan aralashib yashaganligi, urf-odatlarini, milliy an'ana va qadriyatlarini o'xshashligi badiiy adabiyotda, jumladan, adabiyotshunoslikda ham o'z aksini topgan. Milliy maktab darsliklarida ularning deyarli qo'llanilmasligi esa barcha sohalarida

bo'lgani singari adabiyotshunoslik ilmda, terminologiya sohasida milliy evrilish yuz berayotganligidan guvohlik beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gulyamova G. Umumhuquqiy tezaurus – terminlar monosemantikligini ta'minlovchi omil. Yuridik fanlar axborotnomasi. – Vestnik yuridicheskix nauk -Review of Law Sciences 3 (2018) 158-162.
2. Yusupov O. Ya. O'zbek tiliga arab va fors tillaridan o'zlashgan leksik dubletlar tahlili. Xorijiy filologiya. №2, 2020. yil.<http://samxorfil.uz/images/source/pdf/2020/3/Yusupov-Otabek.pdf>.
3. Normamatov S.E. O'zbek lug'atchiligining shakllanishi va rivojlanishida jadid ma'rifatparvarlarining o'rni. Filol.fan... fan doktori (DSc) diss. - T.: 2019. -V.14.
4. Кыдырбайева R.Z., Asanaliyev K. Кыргыз адабий илиминин термидер сөздыгы. – Bishkek, 2004.-B.572.
5. Sultonmurod O., Ahmedov S., Qo'chqorov R. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik.–T.:G'afur G'afur nomidagi NMIU, 2019. -B.257.
6. To'xliyev B., Karimov B., Usmonova K. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik-majmua.–T.:Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. -B.182.
7. Tyemirova M., Urinbayeva Sh., Toychubayeva A., Yunusaliyeva A. Adabiyot: orto bilim beryuchi mekteplerinin 11-klassy uchun okuu kitebi. –T.: Cho'lpon, 2018.-B.256.
8. Yo'ldoshev Q. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. [Mas'ul muharrir: V.Rahmonov]. –T.: O'zbekiston, 2019. – B.368.
9. Yo'ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yo'ldoshebekov J. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri. –T.: Sharq, 2017. -B.365.
10. Ahmedov S., Qosimov B., Qo'chqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. –T.: Sharq, 2020. -B.270.

UO'K 808.2-31

O'ZBEK TILI ETNOTOPONIMLARINING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

N.Uluqov, prof., Namangan davlat universiteti, Namangan

D.S.Sativoldiyeva, mustaqil tadqiqotchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada millat, xalq, urug', qabila, elat nomlari (etnonim)lardan transonimizatsiya asosida toponimlar hosil bo'lishi – etnonimlarning toponimlashuvi, jumladan, Namangan viloyati etnotoponimlari va ularning yuzaga kelish omillari, turlari, ijtimoiy, semantik-funksional ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: atoqli ot, onomastik birlik, atoqli otlar yasalishi, konversiya usuli, leksik-semantik usul, onomastik konversiya, transonimizatsiya, toponim, etnonim, toponimlashuv, etnotoponim.

Аннотация. В статье рассмотрено создание топонимов на основе трансонимизации названий наций, народов, родов, племен, народов (этнонимов) – топонимизация этнонимов, в том числе этнотопонимов Наманганской области и факторов их возникновения, типов, социальных, семантико-функциональных значение.

Ключевые слова: имя существительное, ономастическая единица, образование имени существительного, способ преобразования, лексико-семантический прием, ономастическое преобразование, трансонимизация, топоним, этноним, топонимизация, этнотопоним.

Abstract. The article describes the creation of toponyms based on the transonymization of the names of nations, peoples, clans, tribes, peoples (ethnonyms) – toponymization of ethnonyms, including the ethnotoponyms of Namangan region and their occurrence factors, types, social, semantic-functional significance.

Key words: noun, onomastic unit, formation of nouns, conversion method, lexical-semantic method, onomastic conversion, transonymization, toponym, ethnonym, toponymization, ethnotoponym.

Atoqli va turdosh otlar o'zaro ma'nosi, vazifasi bilangina emas, boshqa xususiyatlari bilan ham farqlanadi. Ana shunday farqli lisoniy belgi-xususiyatlardan biri turdosh otlarning o'z lisoniy materialiga egaligi, atoqli otlarning esa mana shunday materialga ega emasligidir. Bu farqli lisoniy belgi ko'pgina onomastikaga doir ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanadi. T.A.Serebrennikov: "Toponim va antroponimlar hamisha til bazasida yaratiladi. Ularni hosil qilishda tilning kundalik turmushda

ko'p qo'llanuvchi modellaridan, qo'shma so'zlar, so'z birikmalaridan va hatto butun bir gaplardan foydalaniladi", – deb yozadi [1, 36].

V.A.Nikonov esa buni yanada yorqinroq ta'kidlaydi: "Toponimika o'zining shaxsiy vositalarini ijod qilmaydi, balki oz darajada bo'lsa-da, tildagi mavjud imkoniyatlardan foydalanadi" [2, 66].

Yuqoridagi fikrlardan atoqli otlarga doir quyidagi xususiyatlar anglashiladi:

1. Atoqli otlar o'z mustaqil lisoniy materialiga ega emas.
2. Atoqli otlar tilda mavjud bo'lgan lisoniy materialdan yasaladi.
3. Atoqli otlarni yasashda til materialining ma'lum qismidagina foydalaniladi.

Shu jihatdan atoqli otlar, jumladan, toponimlar, antroponimlar va boshqa onomastik birliklar apellyativ leksika hamda tilda mavjud birliklar, vositalar negizida, oddiy so'z yasash usullari asosida yasaladi. Tildagi so'z yasash usullaridan biri konversiyadir.

Konversiya termini lingvistik terminlar lug'atida quyidagicha izohlanadi: «Konversiya (lot. conversion – aylanish, o'zgarish). Biror turkum leksemasini boshqa turkumga xos forma yasash paradigmasiga o'tkazish yo'li bilan yangi so'z hosil qilish» [3, 45]. *Konversiya* ayrim ilmiy tadqiqotlarda so'zlarning turkumdan turkumga o'tishi deb talqin etiladi. Konversiya termini bilan ifodalangan tushuncha tilshunoslikda **so'z yasalishining morfologik-sintaktik usuli** (V.V.Vinogradov), **transpozitsiya** (Sh.Balli, H.Ne'matov, O.Kim), **implitst so'z yasash** (V.Fleyner), **transilatsiya** (L.Tener), **nol morfemali derivatsiya** (G.Morchand), **noxususiy (nesobstvennaya) derivatsiya** (N.A.Arutyunova), **transformatsiya** (V.G.Migrin) terminlari bilan turli xil nomlanadi [4, 11].

Ko'p ilmiy manbalarda *konversiya* va *transpozitsiya* aynan bir hodisa deb qaraladi. Jumladan, ye.S.Kubryakova konversiyani transpozitsiyaning bir turi deb qaraydi. Uning fikricha, so'z yasash xususiyatidagi morfologik transpozitsiya *konversiya* hisoblanadi. Toponimlar hosil bo'lishida **konversiya usuli** faol qo'llanadi. Bu mohiyatan so'z yasashning *leksik-semantik usuliga* to'g'ri keladi. Tildagi ana shu oddiy konversiyadan onomastik konversiyani farqlash lozim. Apellyativlardan atoqli otlar – onomastik birliklar hosil qilish usuli onomastik konversiya deb ataladi. Onomastik konversiya usuliga ko'ra apellyativ hych qanday grammatik o'zgarishsiz atoqli otga aylanadi. Masalan, *Kanda* (And. V. Izboskan t.), *Ozod* (And v. Bo'z t.), *Pillakash* (And. v. And. t.), *Saxovat* (And. v. Shahrixon t.), *To'rg'ay* (Far. v. Furqat t.), *Zanjir* (zakan – And. v. Asaka t.) kabi.

Onomastik konversiya termini birinchi marta A.V.Superanskaya tomonidan taklif etilgan [5,92-93]. Olimning izohlashicha, onomastik konversiya tildagi mavjud leksemalarning hech qanday o'zgarishsiz yoki sezilsiz holdagi o'zgarishlar bilan atoqli ot vazifasiga ko'chishidir [5, 93].

T.A.G'anievning fikricha, konversiya biror lug'aviy asosni so'z hosil qilishning boshqa paradigmasiga o'tkazib yangi so'z yasashdir [6,6]. Ilmiy manbalarda onomastik konversiyaning bir turi sifatida **toponimik konversiya** ham qayd etiladi. Toponimik konversiya **toponimizatsiya // toponimlashuv** deb ham yuritiladi [7,41]. Bunda oddiy so'zlardan joy nomlari – toponimlar hosil qilinadi.

Atoqli otdan atoqli ot hosil bo'lishi ham onomastik terminologiyaga oid lug'atlarda **konversiya** va **transonimizatsiya** deb ko'rsatiladi [8,151-152]. Bunda antroponim, etnonim va boshqa onomastik birliklardan hamda toponimning bir turidan boshqa turi hosil bo'ladi. Bunda bir atoqli otdan boshqa yana bir atoqli ot hosil qilinadi. Demak, ikki xil til hodisasiga nisbatan bir xil termin qo'llanadi. Oddiy so'zlardan, ya'ni apellyativlardan hech qanday o'zgarishsiz atoqli otlar: toponimlar, jumladan, gidronimlar, antroponimlar, zoonimlar, fitoonimlar hosil bo'lishiga nisbatan konversiya, bir atoqli otdan boshqa atoqli ot, ya'ni antroponimdan toponim, oykonimdan gidronim hosil bo'lishiga nisbatan transonimizatsiya terminini qo'llash maqsadga muvofiq. Demak, transonimizatsiya – biror tip atoqli otning boshqa tip atoqli otga o'tishi.

O'zbek tili toponimiyasida transonimizatsiya asosida etnonimlardan toponimlar hosil qilish faol kuzatiladi.

To'p, to'par, shox, jamoa, toifa avlod, qavm, urug', qabila, elat, xalq, millat nomlari etnonimlar deyiladi. Etonim (yu. etnos – etnos – "xalq" va onim – onim – "nom")lar majmui etnonimiya deyiladi. O'zbek tili etnonimiyasi boy: *arbag'ish, bag'ish, baymoq, ko'shan, nayman, saroy, cho'ngbag'ish, elaton, yashiq, qayqi, qo'g'ay, qo'ng'iro, mo'g'ol* kabi.

O'zbek xalqi ham boshqa turkiy xalqlar singari ma'lum urug' va qabilalardan tarkib topgan. Urug'lar o'zaro bir-biriga munosabatlari, yaqinligi jihatidan birlashib, qabilani tashkil etgan. Qabila tarkiban bir necha urug'lar bo'lingan. Tarixiy manbalarda yozilishicha, o'zbek xaqining shajarasi 92 qabiladan tashkil topgan. Xudoyberdi Doniyorov o'zbek urug'lari 300 dan ortiqligini aniqlagan. Hozirda ana shu etnonoslarning nomlari etnotoponimlar sifatida yashamoqda.

Etnotoponimlar urug', qabila, xalq, millat nomlari – etnonimlar asosida yaratilgan joylarning atoqli nomidir. Ular bizning ajdodlarimiz va boshqa turkiy elatlar, qabilalar, xalqlarning yashash manzillari haqida xabar beradi. O'zbek tili toponimik tizimida etnotoponimlar salmoqli o'rin tutadi.

Etnotoponimlar tilimizdagi eng qadimiy toponimik qatlamlardan biri hisoblanadi. Bunday toponimik birliklar joy nomlarining ma'lum bir etnik qatlamga mansubligini, aloqadorligini va shu hududga yashaganligini bildiradi.

Etnotoponimlarni kuzatish orqali biror hududda yashagan etnik guruhning o'tmishda o'troq yoki ko'chmanchi hayot kechirganligini bilib olish mumkin. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, o'troq va ko'chmanchi xalqlar joylarga nom berishda farqlanar ekan. Bordiyu, aholi o'troq bo'lsa, joyni tabiiy-geografik xususiyatiga qarab nomlanar ekan, aksincha, bordiyu, aholi ko'chmanchi bo'lsa, joyni o'z urug' va qabilalarining nomi bilan atashar ekan [9,7].

E.Begmatovning qayd etishicha, tarixiy va madaniy ahamiyatga molik nomlarga birinchi navbatda etnotoponimlarning quyidagi turlari kiradi:

1. O'zbek xalqining urug' va qabilalari nomi bilan atalgan joy nomlari, shuningdek, aholining o'tmish davrlardagi ko'chishi (migratsiya) jarayonlarini ifoda qiluvchi nomlar: *Do'rmon*, *Qarluqxona*, *Saroyqishloq*, *Jaloyir*, *Xitoysoy*, *Qipchoqovul*.

2. O'zbekiston hududida o'tmishda yashagan va hozirda istiqomat qiluvchi ba'zi elatlar, xalqlar nomidan yasalgan toponimlar: *Arabovul*, *Arabsoy*, *Arabxona*, *Mo'g'ultepa*, *Tojikqishloq*, *Qozoqovul* kabi [9, 42].

O'zbekiston Respublikasi turli toponimik areallariga mansub etnotoponimlar H.Hasanov, Z.Do'simov, T.Nafasov, N.Oxunov, T.Enazarov [1,31-36], etnogidronimlar N.Uluqov tomonidan tahlil qilingan va tavsiflangan [11,192]. Xorazm etnotoponimlarining hosil bo'lishi, turlari, fonetik, grammatik, tarixiy-etimologik xususiyatlari A.Otajonova tomonidan monografik tadqiq etilgan [12,130]. A.A.Ergashev Andijon viloyati etnotoponimlarining areal-onomastik xususiyatlarini tadqiqi etgan [13,43]. Mazkur dissertatsiyada viloyat toponimiyasiga mansub *Nayman* (Andijon v. And.t. *Nayman* QFY), *Qashqar* (Andijon v. And.t. *Yorboshi* QFY), *Bahrin* (Andijon v. And.t. *Qo'nji* QFY), *Do'rmon* (Andijon v. Asaka.t. O'zbekiston QFY), *Arg'in* (Andijon v. Asaka.t. O'zbekiston QFY), *Qipchoq* (Andijon v. Asaka sh.), *Cho'mbog'ish* (Andijon v. Asaka.t. O'zbekiston QFY), *Qorabog'ish* (Andijon v. Marhamat t. *Qorabog'ish* QFY), *Urganji* (Andijon v. *Izboskan* t. *Erkin* QFY), *Puchug'oy* (Andijon v. *Izboskan* t. *Namuna* QFY), *Mang'it* (Andijon v. *Xo'jaobod* t. *Xo'jaobod* QFY), *Yuzlar* (Andijon v. *Xo'jaobod* t. *Birlashgan* QFY) kabi etnotoponimlarning tahlili berilgan. Namangan viloyati etnotoponimlarining turlari va lisoniy-tarixiy xususiyatlari Y.Ne'matov tomonidan o'rganilgan [14,58-65].

Namangan viloyatida juda qadim zamonlardan beri o'zbeklar, qirg'izlar va tojiklar yonma-yon yashab kelishmoqda. Viloyat aholisining milliy tarkibi keyingi 150 yil mobaynida sezilarli ravishda o'zgaradi va O'zbekistondagi ko'p millatli hududlardan biriga aylanadi. Bugungi kunda viloyatda 50 dan ortiq turli millat, xalq va etnik guruh vakillari yashamoqda. Jumladan, hududda *tatar*, *qoraqalpoq*, *uyg'ur*, *qirg'iz*, *qozoq*, *puchig'oy*, *baymoq*, *qiziloy*, *olchin*, *cho'ngbag'ish*, *arbag'ish*, *bag'ish*, *arg'in*, *yalong'och*, *qipchoq*, *o'lmas*, *g'alcha*, *elaton*, *qo'g'ayo'lmas*, *qo'g'ay*, *yashiq*, *nayman*, *to'da*, *saroy* kabi urug' va millat vakillari istiqomat qiladilar. Hududning etnik tarkibi toponimlarda o'z ifodasini topgan. Etnotoponimlar Namangan viloyati toponomiyasida katta o'rin tutadi: *Avg'on* (Namangan sh., *Bog'* mahalla MFY), *Bag'ish* (Chortoq t., *Oraariq* MFY), *Chig'atoy* (Chortoq t., MFY), *Elatan* (Namangan t., MFY), *Qatag'on* (To'raqo'rg'on t., MFY), *Qayqi* (Uchqo'rg'on t., MFY), *Qo'g'ay* (Uchqo'rg'on t., MFY) kabi.

Namangan viloyati etnotoponimlarini lug'aviy asosi, ya'ni qanday etnonim asosida yuzaga kelganligiga ko'ra dastlab ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. **Mashhur va ma'lum yirik etnoslar nomi asosida shakllangan toponimlar.** Bunday nomlarning asosini turli xalq va millat nomlari tashkil etadi: *Qozoq* (Yangiqo'rg'on t., MFY), *Kenagas* (Pop t., MFY), *Chig'atoy* (Chortoq t., MFY), *Tojik* (Namangan sh., Bog' mahalla MFY), *Qoraqalpoq* (Mingbuloq t., MFY) kabi.

2. **Turkiy urug' va qabila nomlari asosida shakllangan etnotoponimlar:** *Qo'g'ay*, *Qayqi* (Uchqo'rg'on t., MFY), *Uyg'ur* (Pop t., MFY), *Qatag'on* (To'raqo'rg'on t., MFY), *Elatan* (Namangan t., MFY) kabi.

Etnonimlarning toponimga o'tishida hududni ham ahamiyati katta bo'lgan. Bir tilda gapiruvchi etnoslar alohida entik birlikka uyushishi uchun o'z hududiga ega bo'lishi kerak edi, ya'ni har bir elatning muayyan yashaydigan joyi bo'lgan. Etnoslarning madaniy va iqtisodiy taraqqiyoti uchun ular istiqomat qilib turgan hududda uzoq vaqtgacha barqarorlik, hukmronlik qilishi kerak bo'lgan. Etnoslar muqim bir joyda uzoq yashaganliklari sabablar shu hudud ularning etnik birliklari bilan nomlana boshlangan. Namangan viloyati toponimiyasiga xos *Kaltatoy*, *Nayman*, *Saroy*, *Uychi*, *Mirishkor*, *Mitan*, *Kenagas* kabilar ana shunday toponimlar sirasiga mansubdir.

Etnotoponimlar quyidagi jihatlari bilan ilmiy-nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega:

1. Aholi maskanlari: mahalla, shahar va qishloqlar aholisining etnik tarkibi haqida ma'lumot beradi va buni asrlardan asrlarga, avlodlardan avlodlarga yetkazish vazifasin bajaradi.

2. Geografik obyektlar, aholi maskanlarining muayyan etnosga qarashli, tegishli ekanligini ifodalaydi.

3. Muayyan etnoslarning tarqalish areallarini belgilashda asos bo'ladi.

4. Urug', qabila, elat nomlarining tilda saqlanishini ta'minlaydi.

5. O'zbek xalqining etnik tarkibi, taraqqiyoti, rivoji va takomilini o'rganish hamda bu xususida xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Shu jihatlarni e'tiborga olgan holda, o'zbek etnonimlaridan transonimizatsiya asosida hosil qilingan etnotoponimlarning izohli lug'atini tuzish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, etnotoponimlarni o'zgartirmasdan saqlash, kelgusi avlodlarga yetkazish lozim va "Joy nomlarining qizil kitobi"ni yaratish, birinchi navbatda, unga etnotoponimlarni kiritish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Серебрянников Т.А. О методах изучения топонимических названий // Вопросы языкознания, 1959.
2. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965.
3. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985.
4. Турдибеков Т.Х. Ўзбек тилида ёрдамчи сўзлар конверсияси: Филол.фан.ном....дисс. афтореф. – Тошкент, 1996.
5. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.
6. Ганиев Т.А. Конверсия в татарском языке. – Казань, 1985.
7. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978.
9. Бегматов Э. Жой номлари – маънавият кўзгуси. – Тошкент: Маънавият, 1998.
10. Хасанов Х. Ценный источник по топонимике Средней Центральной Азии. // Топонимика Востока. – Москва, 1962. – С. 31-36;
11. Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2008.
12. Отажонова А. Хоразм этнотопонимлари. – Тошкент: Фан, 1997.
13. Эргашев А.А. Анджион вилояти этнотопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи: Филол. фан. ном. ... диссер. – Тошкент, 2012.

UO'K 808.3

JANUBIY SURXONDARYO DIALEKTAL PAREMALARIDA VARIATIVLIKNING AREAL VA ETNOLINGVISTIK OMILLARI

M.A. Xamidov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada janubiy Surxondaryo o'zbek shevalaridagi barqaror birikmalarning lingvistik tadqiqi davomida variantdoshlik hodisasi yoritildi. Bunda hududiy va etnolingvistik sabablar izohlandi. Shuningdek, Surxondaryo viloyatining janubiy areal zonasidagi o'zbek urug'lari nutqida uchrovchi paremiologik birliklarning variatsiyalashuv hodisasi o'rganildi.

Kalit so'zlar: Variativlik, dublet, sinonimiya, areal, etnolingvistik omillar, dialektal paremalar.

Аннотация. В данной статье освещен феномен вариантного сосуществования при лингвистическом изучении устойчивых соединений узбекских диалектов в Южной Сурхандарьинской области. Также исследуется явление варьирования паремнологических единиц, встречающихся в речи узбекских родов южной зоны Сурхандарьинской области.

Ключевые слова: вариативность, дублет, синонимия, ареал, этнолингвистические факторы, диалектные параметры.

Abstract. In this article is highlighted the phenomenon of variant coexistence during the linguistic study of stable compounds Uzbek dialects in the Southern Surkhandarya. Also is studied the phenomenon of variation of paremiological units found in the speech of Uzbek clans in the southern range zone of Surkhandarya region.

Keywords: Variability, doublet, synonymy, areal, ethnolinguistic factors, dialectal parameters.

Surxondaryo shevalarga boy hudud hisoblanadi. Jumladan, Janubiy qismida joylashgan Qiziriq, Angor, Termiz, Jarqo'rg'on tumanlari va markazi Termiz shahrida o'zbek urug'laridan eng kattasi bo'lgan Qo'ng'iro't dahasi vakillari, shuningdek, Qatag'an (xalq tilida – *xataki*), Chag'atay, Yuz, Elbegi kabi o'zbek urug'lari istiqomat qilishadi. Maqolamizda ushbu urug'ga mansub aholidan yozib olingan dialektal barqaror birikmalarning o'zaro variantdoshligining areal va etnolingvistik ta'siri, shu bilan bir qatorda ma'nodoshlik hodisasi va transformatsiyalashuv jarayonlarining o'xshash hamda farqli jihatlarini tadqiq qildik.

Maqollardagi variatdoshlikni tuzilishiga ko'ra 2 guruhga bo'lish mumkin: a) butun variantdoshlik; b) qism variantdoshlik.

Butun variantdoshlikda biror bir maqol, matal, topishmoq yoki boshqa paremiologik birlikning to'laligicha boshqa variantlari bilan izohlanishi. "*öntü inägıñdän bittü pinägim peş*" maqoli *Min'tä siz-bizdan bittü jiz-biz jäxşi* maqoliga butun holaticha variantdosh bo'lib keladi. Bu xususida D.Turdialiyeva "*umumiylikning parchalanish darajasi yoki variatsiya va alohidalik*" qarashini ilgari suradi. U o'zining "O'zbek xalq maqollarining lingvopoetik xususiyatlari" nomli dissertatsiyasida xalq maqollaridagi variantdoshlikka alohida ahamiyat bergan. Maqollardagi variantlashuv hodisasini nutqiy, uslubiy, etnik, tarixiy kabi turlarga bo'ladi va maqollar variatsiyasini shu jihatdan ilmiy o'rganish ta'lim va leksikografik amaliyot uchun katta ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi [5].

Paremalardagi butun variantdoshlikni o'zaro sinonim bo'lgan maqollarda ham bir butun holatda uchratishimiz mumkin. Bu bo'yicha B.Jo'rayevaning "O'zbek xalq maqollarining sinonimik izohli lug'ati"dagi ushbu maqollar fikrimiz dalilidir: *Tuyaga noz qil desa, bir tanob yerni yepti, Takaga noz qil desa, tolga osilibdi* maqollariga *Qo'poldan to'ngak aylansin, Qo'polning o'pkanidan to'qolning tepgani yaxshi* [3].

Variativlik va sinonimlik ikki xil tushuncha bo'lsa ham, ba'zi paremlar qiyosida farq kuzatilmadi. Masalan, *Tuyaning buydasi o'z chuydasidan - Og'iz – ayg'oq, til – tayg'oq* maqollari semantik xususiyatiga ko'ra bir xil vazifa bajaradi.

Sinonimik paralel paremlar o'zbek shevalari tarkibida ham, umumtil nutqida ham kuzatiladi. Ya'ni yuqorida keltirilgan maqollarga *si:ji:r o'z tilidan qirchang'i [qırçänyi]bo'lar*" maqolining semantikasi teng kelsa, "*Til bor – bol keltirar, til bor – balo*", "*Boshga balo nedan kelur? – Ikki enlik tildan kelur*" kabi umumxalq (adabiy) variantidagi maqollar shevadagi maqollar bilan sinonimik qatorni tashkil etadi. Ishimiz dialektal paremalarga asoslangani uchun variatsiya hodisasining yuzaga chiqishida hududiy va etnografik mohiyatni asos qilib oldik. Areal va etnolingvistik omillardan kelib chiqib quyidagi guruhlariga bo'lib tahlil qildik.

- 1) JS o'zbek shevalaridagi BBlarning umumxalq (adabiy) va dialektal variantlari o'rtasida chog'ishtiruv;
- 2) hududlararo paremalarda fonetik va semantik variativlik;
- 3) o'zbek urug'lari o'rtasida umumiy va xususiy (tegishli) paremalardagi leksik-semantik variantdoshlik;
- 4) tashqi (o'z) va ichki (ko'chma) ma'no ifodalashiga ko'ra variativlik;
- 5) paremlar tarkibidagi so'z-komponentlarning inversiyasi yoki boshqa so'zlar bilan almashinishi natijasida o'zgarishlarga uchrashi;

6) paremalardagi transformatsion variativlik.

Shulardan kelib chiqqan holda o'zbek shevalaridagi, aniqrog'i Janubiy Surxondaryo o'zbek shevalaridagi maqol va matallarning areal va etnolingvistik omillar ta'sirida vujudga keluvchi holatlarni 3 xil tavsiflashni o'rinli deb toptik:

1. Variativlik; 2. Sinonimlik; 3. Sinonimik variativlik.

Alohida qayd etish lozimki, tadqiq obyektimiz bo'lgan Surxondaryo viloyati janubida joylashgan to'rtta tuman, ya'ni Qiziriq, Angor, Termiz, Jarqo'rg'on tumani va shevada gaplashuvchi aholi qatlami kam bo'lgani uchun qisman Termiz shahridagi mahallalar, qishloq va dahalardan yig'ilgan maqollarning katta qismi asosan keksa avlod vakillari bergan axborotga to'g'ri keldi. yana shuni ham alohida ta'kidlash joizki, o'rganishlarimiz natijasida dialektal paremalardagi variativlikning etnolingvistik omillarini **“Taomlanmoq” semali maqollar variatsiyasi** hamda **Milliy taqinchoq va kiyim-kechak nomlari mavjud maqollar variatsiyasi** kabi guruhladik. Areal va etnolingvistik omillar asosida yuzaga keluvchi variativlik ikki ko'rinishda: dialektal paremalar o'rtasidagi o'zaro invariantlilik va dialektal paremalar bilan umumxalq nutqidagi paremalar o'rtasidagi variativlik shaklida yuzaga keladi. Jumladan, **ataj ki:m Ahmad pāri:q, enāy ki:m tavani: žariq** – Jarqo'rg'on tumani o'zbek shevalaridagi maqolining variantini Qiziriq tumani o'zbek sheva vakillari nutqidagi **Otangni ko'rdim Ahmad poriq, enangni ko'rdim tovoni joriq** maqolida kuzatish mumkin. Shuningdek, **Otasi boshqa otdan tush, otadoshim otga min** (var. Janubiy Surxondaryo hududlarida bu maqolning turli variantlari uchraydi: *Otadoshim otga min, enadoshim otdan tush; Otadoshim, otga min, otasi boshqa otdan tush; Otadoshim otga mindiradi, Enadoshim otdan endiradi; Otadoshim otdan tush, enadoshim beri kel; Otadoshim, otga min, otasi boshqa otdan tush*) – maqolida *ota* va *ena* kopponentlari variantdoshlikni yuzaga keltirishda asosiy semantik yukni o'ziga qabul qiladi hamda mazmunan **o'gaylik, farzandlararo qondoshlik** kabi tushunchalar hamda qarindosh-urug', yor-do'stlar, begonalar o'rtasidagi munosabat va bu orqali o'zaro mehr-oqibat tuyg'ularini ifoda etadi [1]. Areal va etnolingvistik variatsiyalashuvda bir qismli va ikki qismli maqollar salmoqli o'rin tutadi. **Asli qora oq(g')armas, Asli buzuq tuzalmas//Ichak-qorin et (go'sht) bo'(l)mas//Tubi qing'ir tuzalmas//Asli kasal tuzalmas//Oppoq qoraymas** maqollarini olaylik. Maqol ikki qismdan iborat bo'lib, faqat ikkinchi qismlargina variantdoshlikni yuzaga keltirgan. Dialektologiyada fonetik hodisalar eng muhim va ko'p qirrali bo'lib, xususan, areal variativlikda uning muhim o'rni mavjud. U o'zbek urug'lari shevalarining o'ziga xos nutqiy xususiyatlarini aniqlashda, areal tegishlilik belgisini aniqlashda ochqich – o'ziga xos mezon, me'yor vazifasini bajaradi. Bunda ko'p hollarda jarangli undoshlarning jarangsiz jufti bilan almashinishi kuzatiladi: *Ti:lāb āyan žeri:mdi ječki tebi:p öldi:rdi:* maqolida “b” va “p”ning o'rin almashinishi; *Bi:lgän tāvup gāpi:rār – bilmägän qāvi:p* maqolida esa “p” tovushining “v” bilan almashinishi kuzatiladi. Bu kabi nutq tuvushlarining aranjirovkali variantdoshligi ko'plab dialektal maqollarga xos (zero, o'zbek urug'lari o'rtasida umumiy va xususiy (tegishli) paremalardagi leksik-semantik variantdoshlik Janubiy Surxondaryo hududida ko'p uchraydi: viloyat statistik boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra (13.07.2022-yildagi *Viloyat Statistika boshqarmasining ma'lumotnomasi 01.01.2022-yil holatiga*) hozirgi kunda Qiziriq tumanida 97 % o'zbeklar, Angor tumanida 92 % o'zbeklar, Termiz tumanida 84 % o'zbeklar, Termiz shahrida 66 % o'zbeklar, Jarqo'rg'on tumanida 96 % o'zbeklar istiqomat qiladi). Ma'lumki, variantdoshlikning yuzaga chiqishida etnolingvistik omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Bu hatto tillararo tarjimada ham kuzatiladi. Jumladan, tarjima qilinayotgan maqol matal bilan semantik variantdoshlik hosil qiladi. **bösči belbāqqa žālči:mäs, kulāl –möndi:gä//temi:rči toyaga** (ikkinchi qism bilan transformatsiya natijasida ham variantdoshlik yuzaga chiqadi) maqoli **ткач без кушук, гончар без горника; сапожник без сапог**. Demak maqollar nafaqat ichki, shu bilan birga boshqa tildagi maqollar bilan ham tashqi variantdoshlikni yaratadi. Biroq buni ilmiy tilda ekvivalentlik deb atagan maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki variantdoshlik bir til doirasida va bitta oilaga munsub tillar o'rtasida, ekvivalentlik esa o'zga til oilalariga munsub tillararo munosabatda sodir bo'ladi [4].

Tahlilimizga ko'ra, o'zbek tilidagi maqollarning 95-98% shevalarda o'z variantlariga ega bo'lib, ular adabiy tilidagisidan o'zining yorqin dialektal leksikasi, dialektal grammatik formasi, o'ziga xos fonetik xususiyati bilan farq qilib turadi. Zotan, barqaror birikmalar dastavval jonli xalq

tilida yaratiladi va o'z navbatida vaqtlar o'tishi bilan sayqallanib adabiy tilning lug'at tarkibidan o'rin oladi. Bu ichki manba bilan tilning boyish tendensiyasi paremiologik birliklarda ham o'ziga xos ahamiyatga molikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахманова О.С. Очерки по общей русской лексикологии. – М., 1957. – С. 5.
2. Рогожникова Р.П. Варианты слов в русском языке. – М.: Просвещение, 1966. – С.15-65.
3. Boboyeva A. // O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 1979, № 6. – B.58.
4. Jo'rayeva B. O'zbek xalq maqollarining sinonimik izohli lug'ati. – Toshkent: Fan. – B.42.
5. Turdaliyeva D. O'zbek xalq maqollarining lingvopoetik xususiyatlari: Filol. fanlari falsafa d-ri...diss. – Farg'ona, 2018. – B. 50.
6. Usmonova U. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 1968, № 1. – B. 39.

UO'K 808.5

INGLIZ TILIDAGI AVTOMOBILSOZLIK SOHASIGA OID TERMINLARNING LINGVOMADANIY VA KONSEPTUAL-SEMANTIK TADQIQI

M.Yuldasheva, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Bugungi kunda tilda avtoleksikaga oid terminlarning paydo bo'lishi va faoliyatini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu esa, avtoleksikaga oid tushunchalar tizimining rivojlanish xususiyatlari, avto soxasi terminologiyasining semantikada va terminologik birliklar shaklida ifodalash usullarini tushuntirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: terminologiya, avtoleksika, termin, semantika, korpus.

Аннотация. На сегодняшний день проводится множество исследований по изучению возникновения и функционирования автолексических терминов в языке. Это позволяет объяснить особенности развития системы автолексических понятий, способы выражения терминологии автополя в семантике и в форме терминологических единиц.

Ключевые слова: терминология, автолексика, термин, семантика, корпус.

Abstract. Today, many studies are being conducted to study the emergence and functioning of autolexical terms in the language. This makes it possible to explain the features of the development of the system of autolexical concepts, the methods of expression of the terminology of the auto field in semantics and in the form of terminological units.

Key words: terminology, autolexical, term, semantics, corpus.

Bugungi kunda terminlardan samarali foydalanish muammosi mutaxassislargina tegishli emas. Ommaviy axborot vositalarining ilmiy yutuqlarini ommalashtirish, inson faoliyatining mutlaq ko'p qirralarini kompyuterlashtirish xar bir shaxsning ma'lum bir bilim sohasida ma'lum termin korpusiga ega bo'lishiga olib keladi. Boshlang'ich va o'rta maktablarda o'quv jarayonini o'rganilayotgan fanlarning asosiy atamalarini o'zlashtirmasdan va foydalanmasdan turib tasavvur qilib bo'lmaydi. Terminlar ma'nosini ochib berish orqali ayrim terminlarni terminlik statusidan xalos qilish va oddiy so'zlar qatoriga o'tkazish zaruriyati tug'iladi. Bu esa faqat termin ma'nosini aniq chegaralash orqali amalga oshiriladi. Demak, determinologiyalashda atama o'zining aniqligi, konseptualligi, izchilligi, tizimligini yo'qotadi, qo'llanish doirasi kengayadi. Demak, avtomobilshunoslik va avtoleksikaga oid atamalarni o'rganishda markaziy tadqiqot obyektlaridan biri terminologiya bo'lib, u ma'lum bir bilim soxasida qo'llaniladigan atamalar yig'indisi sifatida tushuniladi.

Shuning uchun avtoleksikaga doir terminologiyalarni tartibga solish uchun ularning, o'ziga xos xususiyatlarini va ularning tarkibidagi avtoleksikaga oid terminologik birliklarni amalga oshirish va tashkil etish xususiyatlarini bilish kerak. Tuzilish xususiyatlari, semantikasi, terminologik nominatsiya usullari va hokazolar turli fanlar terminologiyalarida xar xil bo'lishi aniq. Ayrim subtilarning terminologik birliklari o'rtasidagi mavjud farqlarni ularning o'ziga xos xususiyatlari bilan izoxlash mumkin. Shunday qilib, L.V.Ivina terminologiya yoshini uning muxim xususiyati sifatida ko'rsatib, yangi terminologiyalarning soxaviy terminologik lug'atning obrazlilik bilan ajralib turishini va atama xosil qilishning samarali usullaridan biri metaforalash ekanligini takidlaydi [2]. Qadimgi terminlarni taxlil qilishda ularning dinamikasini xisobga olish kerak, chunki termin ma'lum bir fanning rivojlanish xususiyatlarini aks ettiradi. Bu fakt avtomobilsozlikga oid terminologiyaning

rivojlanishi va ilmiy nutqda atamalarning qo'llanishidagi o'zgarishlarning sabablarini o'rganish unun ajoyib imkoniyat yaratadi. Shunday kilib, ma'lum bir fanning paydo bo'lish tarixi va vaqti uning terminologik apparatining xususiyatlari haqida ma'lumot berishi mumkin.

Boshqa tomondan, shuni ta'kidlash, joizki, yosh va o'rta yoshdagi terminli tizimlar kelib chiqishi xorijiy atamalarni mavjudligi bilan tavsiflanishi mumkin; bu xolda bir yoki bir nechta tillar donor sifatida ishlaydi. Masalan, tibbiyot subtili uchun yunon va lotin atama elementlaridan foydalanish xarakterlidir. Boshqa tomondan, biz avtomobilsozlikga oid ushbu subtilning terminologik apparatini yangilash bilan bog'lik juda muxim tendensiyani qayd etishimiz mumkin. Shunday qilib, kasalliklar nomini og'zaki ifodalovchi ko'plab tibbiy atamalarni determinatsiyalash tufayli bemor uchun noma'lum sinonimik konstruksiyalar foydalanishga kiritiladi.

Tildagi dasturlash pastki subtilning nisbatan yosh avtomobilsozlik terminologiyasi ingliz tilidagi ko'plab transliteratsiyalangan va kalkalangan atamalarni o'z ichiga oladi, chunki bu sohada ilmiy bilimlarning faol rivojlanishi ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda sodir bo'lgan. Shu bilan birga, avval aytib o'tganimizdek, atamalarni nafaqat boshqa tillardan, balki boshqa soxa terminologiyalaridan xam o'zlashtirish mumkin. Shunday qilib, o'rganilayotgan avtoleksikaga oid quyi tizimning boshqa terminologiyalar va lug'at qatlamlari bilan o'zaro ta'siri sohalari tadqiqot uchun qiziqish uyg'otadi.

Avtomobilsozlikga oid terminning asosiy xususiyatlariga shuningdek, uslubiy betaraflilik, konvensionallik va nominativ, xarakterni kiritish mumkin. Bu belgilar muammoli xarakterga ega va barcha terminlarda mavjud emas, buning natijasida esa ularni talablar va ixtiyoriy xususiyatlarga kiritish mumkin. Nominativ belgi termin maqomini otlarga va ular asosida qurilgan so'z birikmalariga berishni ko'zda tutadi. Bu xususiyat terminologik lug'atni grammatik nuqtai nazaridan ko'rib chiqishga imkon beradi. Demak, fe'l, sifat va ravishlar bilan ifodalangan tushunchalarni otlar yordamida so'z bilan ifodalash mumkinligiga ishora qiladi. Aksincha, oxirgisining terminologik birliklar sifatida mavjud bo'lish ehtimoli haqida gapirish mumkin.

Keltirilgan fikrlardan so'nggisi biz uchun asosliroqdir, chunki "harakat" va "jarayon"ning mos ravishda fe'l va ot bilan ifodalanishi mumkin bo'lgan yaqinligiga qaramay, ular nutqda bir emas, balki shakli jixatidan farq qiladigan ikkita leksemdir. Har bir termin turining nutqda qo'llanish chastotasini aloxida tadqiq qilsa arzigulik ish bo'ladi, lekin diskursda terminologik ma'noga ega bo'lgan fe'lli birliklarning ifodalanishining o'zi katta axamiyatga ega. Ularni nafaqat lug'atlarni tuzishda, balki ilmiy-texnik va boshqa turdagi ilmiy matnlarni qayta ishlash uchun dasturlarning ma'lumotlar bazalarini shakllantirishda ham xisobga olish kerak. Bizning fikrimizcha, avtomobilsozlikga oid terminning asoslanganligini xam uning asosiy xususiyati sifatida ko'rib chiqish mumkin, chunki terminning tilda paydo bo'lishi ijodkorlik xarakteridir. Vaqt o'tishi bilan lingvistik belgining ichki shakli o'qilmaydigan bo'lib qolishi bunga ta'sir qilmaydi, chunki etimologik taxlilga murojaat qilish orqali uni osongina tiklash mumkin. Bundan tashqari, xar bir terminning asoslanganligi va tizimliliigi so'z bilan ifodaladigan tushunchaning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini ajrata oladigan mutaxassis uchun juda aniq, ammo bu ilmiy bilim soxasida tajribasiz odam uchun yashirin va noma'lum bo'lishi mumkin.

Avtomobilsozlik soxasiga oid terminga qo'yiladigan talablar uning ko'p qirrali tabiatini o'rganishga turlicha yondashuvlarni ham ifodalaydi. Ularning ko'pchiligi terminologik birliklarning semantik xususiyatlari va Avtoleksikaga oid terminologiyalarda sodir bo'ladigan jarayonlar bilan bevosita bog'lik; biz ular orasida terminning bir ma'noli ekanligini va sinonimik sinonim-terminlar mavjud emasligini ajratib ko'rsatamiz. Shunday qilib, terminologik birliklarning semasiologik jihatlari olimlarning nazariga tushadi. M.N.Latuning ta'kidlashicha, terminologiyadagi sinonimiya umuman til qonuniyatlari, alohida terminlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan ham, chet tilidan terminlarning o'zlashtirilishi bilan ham asoslanishi mumkin [3]. Yuqoridagilardan tashqari terminlarga, bizningcha, e'tiroz keltirib chiqarmaydigan oxangdorlik, baynalminallik, zamonaviylik, semantikaning izchilligi va boshqa talablar xam qo'yiladi.

Avtomobilsozlikga oid terminologik birliklarni o'rganishning muxim jixatlaridan biri ularning tabaqalanishini turli mezonlar bo'yicha ko'rib chiqish va o'rganishdir. Terminologiya tarixi davomida bunday tasniflar juda ko'p ko'rilgan. Yasalish usullari, tarixiy xususiyatlari va ilmiy bilim

soxalari bo'yicha tasniflar eng mashxurlaridan. [Gavrilina, 1998;]. Shunisi e'tiborga loyiqlik, atamalar shakli xam atamaga qo'yiladigan talablarga bevosita bog'likdir, masalan, qisqalik talabi [Leychik, 2007] va derivatlarni shakllantirish qobiliyati [Grinev- Grinevich, 2008].

Ushbu talablarga javob beradigan avtoleksikaga oid atamalar ular asosida yangi terminologik birliklarni yaratish uchun qulayroqdir va shu bilan yangi atamaning ichki shaklida ilmiy bilimlarning uzluksizligi xususiyatlarini aks ettirish imkoniyatini yaratadi. Ushbu aspekt terminshunoslikda tarixiy yo'nalish shug'ullanadigan atamalarning paydo bo'lishi va terminologiyaning rivojlanish tarixini tadqiq qilish bilan bevosita bog'likdir.

Umuman olganda avtoleksikaga oid atamalarni o'rganishda sanab o'tilgan ko'plab yondashuvlari va jixatlari bir-biriga yaqinligini ta'kidlash mumkin.

Balki, shuning uchun xam bugungi kunda tilda avtoleksikaga oid atamalarning paydo bo'lishi va faoliyatining xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar maxsus lug'atni o'rganishning kognitiv usullari va yondashuvlariga asoslanadi. Buning ajablanarli emas, chunki avtoleksikaga oid tushunchalar tizimining rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, soxa atamalarining ilmiy bilimdagi o'rni nafaqat ma'lum bir yo'nalishdagi avto soxasi terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi sabablarini, balki bilimlarni semantikada va terminologik birlikla shaklida ifodalash usullarini tushuntirishga imkon beradi. Avtoleksikaga oid terminologiyalarni kognitiv nuqtai nazardan o'rganishning ahamiyati shundan iboratki, bunday tadqiqotlar til va tafakkurning o'zaro ta'siri muammolarini yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqishga imkon beradi, bu fanning umuman, ilmiy bilimlar dinamikasi bilan bogliqlikda til rivojlanishini o'rganish doirasiga juda mos keladi. Shubxasiz, til tizimida yangi tushunchalarni o'rnatmasdan ilmiy bilimlarni rivojlantirish mumkin emas. Demak, avto terminologiyaning tuzilmaviyligi va tizimliliigi, birinchi navbatda, ma'lum bir fan bo'yicha, tushunchalarning maxsus tashkil etilishiga asoslanadi. Ushbu tezis avto terminologiyadagi ko'plab xodisalarni kognitiv yondashuv yordamida tushuntirish va o'rganish mumkinligini aniq ko'rsatib turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tolikina E. N. Some linguistic problems of studying the term //Linguistic problems of scientific and technical terminology. – 1970. – C. 53-67.
2. Ivina L. V. Lingvo-kognitivnye osnovy analiza otraslevykh terminosistem:(na primere angloâzyčnoj terminologii venčurnogo finansirovaniâ: učebno-metodičeskie posobie. – Akademičeskij Proekt, 2003.
3. Razduv A. V., Latu M. N. Causes and patterns of terms synonymy in the field of fixing //Vestnik Pyatigorskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta [Bulletin of Pyatigorsk State Linguistic University]. – 2011. – №. 2. – C. 142-145.

UO'K 821.512.133-3

OMON MUXTOR ROMANLARIDA OBRAZLAR XILMA-XILLIGI

(“Ayolar mamlakati va saltanati” romani asosida)

U. X. Yuldosheva, tayanch doktorant, Guliston davlat universitati, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” romani asosida obrazlarning xilma-xilligi tahlil qilingan. Unda obrazlarning murakkabligi, yetakchi va epizodik obrazlar orqali berilmoqchi bo'lgan g'oyalar ochib berilgan. Tip darajasida yaratilgan obrazlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: *Obraz, yetakchi obraz, epizodik obraz, ijobiy va salbiy qahramon, obrazlar tizimi, obrazlar galeriyasi, tarixiy va zamonaviy obrazlar, murakkab obraz, tip.*

Аннотация. В данной статье анализируется разнообразие образов по мотивам романа Амона Мухтара “Страна женщин и королевство”. Выявляется сложность образов, идей, которые должны быть переданы через ведущие и эпизодические образы. Обсуждаются изображения, созданные на уровне типа.

Ключевые слова: *Образ, ведущий образ, эпизодический образ, положительный и отрицательный персонаж, система образов, галерея образов, исторические и современные образы, сложный образ, тип.*

Abstract. *This article analyzes the variety of images based on the novel "The Country of Women and the Kingdom" by Amon Mukhtar. It reveals the complexity of the images, the ideas to be conveyed through the leading and episodic images. Images created at the type level are discussed.*

Key words: *Image, leading image, episodic image, positive and negative character, image system, image gallery, historical and modern images, complex image, type.*

Omon Muxtor romanlarida obrazlar masalasi katta ahamiyatga ega. Roman shakllanar ekan uning mohiyatini ochib berishning yuki, avvalo, qahramon ya'ni obrazga tushadi. Obraz asarning voqealarini jonlantirib beruvchi asosiy subyektdir. Bu keyingi hodisa bo'lib, avvalo, asar qahramoni muallif tafakkurining mahsuli hisoblanadi. "Obraz" atamasi "raz" ("chiziq") so'zidan olingan bo'lib, "raz" so'zidan "razit" ("chizmoq, yonmoq, o'ymoq") va undan "obrazit" ("chizib, o'yib, yo'nib shakl yasamoq") so'zi yasalgan. "Obrazit"dan "obraz" ("umuman olingan tasvir") vujudga kelgan"[1-33]. Ushbu ta'rifdan xulosa qiladigan bo'lsak, demak, obraz muallifning xayolot mahsulini qog'ozdagi so'zlar vositasidagi chizmasi ekan.

"Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa v.h.) san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlanib, hissiy idrok etish mumkin shaklda ifodalangan aksidir"[2-61]. Badiiy adabiyot hayotning aynan aksi emas, balki uning inikosidir degan tushuncha bilan tanishmiz. Xuddi shunday, badiiy obraz ham hayotdagi shaxslarning aynan o'zi emas, ukarning inikosi yani ijodkor tafakkurida qayta ishlangan, umumiyashtirilgan holatidir. Obraz unga yuklatilgan vazifaning salmog'iga ko'ra bosh va epizodik obrazlarga bo'linadi. "Asar voqealarining markazida turib, asar syujetini harakatga keltiradigan va oxirigacha rivojlantiradigan, asar bosh g'oyasini o'zida tashiydigan shaxslar – bosh obraz yoki bosh qahramon deb yuritiladi"[1-45]. Asar voqealari bosh qahramon atrofida uyg'unlashadi. Omon Muxtorning "Ayollar mamlakati va saltanati" romanida bosh qahramon Olimjon degan yigit bo'lib, u hamma insonlar kabi oramizda yurgan oddiy toifadagi inson. Muallifning asar yozishdan bosh maqsadi shu obraz xatti-harakatlari va kechmishi bilan ochib beriladi. Yolg'iz yetakchi obraz bilan butun asar mohiyatini ochib bo'lmaydi, albatta, yordamchi obrazlar ham zarur. "Badiiy asarda ma'lum bir g'oyani (asardagi bosh g'oyaning kichik bir bo'lagini ifodalovchi syujet davomida bir, ikki ko'zga ko'ringan obrazlar epizodik yoki yordamchi obrazlar deyiladi"[1-45]. Umuman muallif asarida katta bir davrni emas, deyarli bir kunlik voqeani o'tmish xotiralari, qahramonning xayollari bilan qorishiq holda tasvirlab bergan. Olimning xotini Xurriyat; tanishlari Zebo, Nazira, Malohat, Hamida, Toji aka, Orom, Alomish; do'stlari – Ismoil, Ergash; farzandlari – Botir, Nodira; notanish bo'lgan obrazlar – Baxtigul, Toji Ismoil; tarixiy obrazlar – Nodirabegim, Muhammad Alixon, Amir Umarxon, Nasrulloxon, Kenagasbegim kabilar epizodik obrazlardir.

Asardagi bosh g'oya oilaning muqaddasligi, har doim, har qanday vaziatda ham erkak kishining yonida qoladigan yagona ayol – bu uning jufti haloli ekanligidir. Olim bu haqiqatni tushunib yetgunicha anchagina muammoli, mahum voqealarni boshidan o'tkazadi. Epizodik obrazlardan eng yetakchisi bo'lgan Xurriyat obrazi Olimga ayni shu haqiqatni isbotlab beradi. Asarda Olim beva bo'lib qolgan Zeboni nikohiga olishni xohlaydi. Bundan Xurriyat ko'p aziyat chekadi, ammo bunga qat'iy qarshilik qiladi, avval o'zini javobini berishini so'raydi. Yakunida esa Olimning yonida yolg'iz Xurriyatgina qoladi. U hamma aybni, nuqsonni (aslida unda hech qanday ayb yo'q edi) o'z bo'yniga oladi.

Muallif Olim obrazini tip sifatida yaratgan. U bugungi kundagi ko'plab erkaklarning xususiyatlarini birlashtirib, umumiyashtirgan. "Tip (yun. typos – iz, nusxa, tamg'a; namuna, obraz) – aniq iroda yo'nalishi, individual ruhiy xususiyatlari bilan ma'lum bir sinf yoki guruhning muhim xususiyatlarini o'zida aks ettirgan shaxslar obrazi"[3-53]. Olim oilasi va ikkita bolasi borligiga qaramay bir beva juvonga ko'ngli tushgan. Lekin oilasidan kechish niyati yo'q. U ko'ngil qo'ygan Zebodan ham ko'proq xotini Xurriyatni rashk qiladi. Aslida, Olim xotini Xurriyatning hech qanday kamchiligi yo'qligini biladi, buni tan ham oladi. Oilada, ishda, bola tarbiyasida, eriga munosabatda bekamiko'st ayol. Olimning o'zi ham hayron qoladi. "Umuman, xotinim u qadar yomon emas. Kir yuvadi, ovqat qiladi, bozorga boradi. Bolalarni eplaydi... Erning erligini biladi. Mahal-bemahal irg'ishlab, girdiboningdan tutib, sochingni yulmaydi"[4-78],-deb o'ylaydi qahramonimiz. Ammo

ko'ngil ishi qahramonni boshqa so'qmoqlarga boshlaydi. Bugungi davrda bunday savdo bilan o'ralashib yurgan erkaklar juda kop. Olim mana shunday kishilarning xususiystlarini o'zida jamlagan umumlashma obraz.

Obrazlar xususiystlariga ko'ra ikkiga ijobiy va salbiy qahramonlarga bo'lingan. . “Xatti-harakati, xarakter xususiyati bilan asosan ijobiy xislatlarni o'zida tashisa va kitobxon uchun o'rnak bo'la olsa, jamiyatni ezgulik va komillikka yetaklay bilsa, u —ijobiy obrazdir”[1-46]. Bu xususiylarning aksini jamlagan bo'lsa salbiy obraz deb baholanadi.

Ammo bugungi kun adabiyotida obrazlar butkul ijobiy yoki salbiy qahramon sifatida shakllantirilmayapti. Negaki, zamonaviy asarlarda to'laqonli yaxshi yoki yomon insonlar yo'q ekanligi ilgari surilmoqda. Ya'ni har bir insonning yetarlicha fazilatlar va illatlari mavjud. Ushbu asarda ham salbiy obrazni topib bo'lmaydi. Olim ham, Zebo ham salbiy qahramon bo'la olmaydi. Ular bir-birlariga ko'ngil qo'ygan bo'lsalarda, hech qachon shariatni ham, odob-axloq qoidalarini ham buzishmagan. Oilasi bo'la turib boshqa ayolga ko'ngil qo'yishi ham noto'g'ri. Lekin do'sti Ismoilning vasiyati bo'lmaganida u ham bu savdoga sira bosh qo'shmas edi, ehtimol. Ismoil o'limidan oldin Olimni chaqirtirib, unga vasiyat qiladi.

“Eshit... Men Zeboni senga topshirdim. Seni Xudoga! Istasang, do'stlash! Istasang biron mulla topib, nikohingga ol! Lekin uni asra... Bu gapni hech kim bilmasligi kerak. Ikkimiz o'rtamizda! Senga vasiyatim shu...”[4-98]. Ushbu vasiyat bo'lmaganida olim, balki to'g'ri yo'lidan adashishni hech qachon xayoliga keltirmas edi, ehtimol. Asardagi yana bir obraz Baxtigul ham o'g'ri, qotil sifatida tasvirlangan, ammo uning bu qilmishlarini bilib turib ham uni salbiy qahramon, yomon odam deb hukum chiqargingiz kelmaydi. Chunki uni bu holatga tushishiga, mana shunday shakllanishiga o'zidan ko'ra ko'proq eri sababchidir. “Mening o'z xotinim... u hech kimga bo'ysunmas edi! Men uni urib-tepib ham, goh och qoldirib, goh ko'chaga haydab ham bo'yinsundirolmadim... Qamoqdan bo'shalibdimi?!”[4-153]. Balki, Baxtigulni militsiya xodimlari tutib olib ketishganida Olimning ko'zlariga bejizga, beixtiyor yosh kelmagandir. “ – Jinoyatchi Baxtigul... Sho'rlik Baxtigul!” ... Uning o'z-o'zidan ko'zlari jiqqa yoshga to'lgan edi”[4-161]. Baxtigulni murakkab obraz deb baholash mumkin. Chunki tashqi ta'sir natijasida o'zgartirilgan obraz.

Obrazlarning o'rganilish jihatlari ko'ra obrazlar tizimi va obrazlar galeriesiga ham ajratiladi. “Badiiy asardagi bir — biri bilan uzviy bog'liq obrazlar majmui — obrazlar (sistemi) tizimi, asardagi ma'lum bir guruhga mansub obrazlar – obrazlar galeriesi deyiladi”[1-46]. Ushbu asarda Olim – Xurriyat – Botir – Nodira kabilar obrazlar tizimini tashkil etgan bo'lib, ular bir oila vakillaridir. Xurriyat – Zebo – Hamida – Nazira – Malohat esa obrazlar galeriesini tashkil etgan. Bu ayollarning barchasini Olim sevgan, ularga yuragidan joy bergan.

“Adabiyotda tarixiy va zamonaviy obrazlar bo'lib, “Yozuvchi “tarix orqali zamonaning ichiga kirsan” (A.Tolstoy), tarixda bo'lib o'tgan voqelikni obrazlarda gavdalantirsa, ular tarixiy shaxslar obrazi deb yuritiladi”[1-46]. Omon Muxtor o'z asarlarida deyarli tarixiy shaxslarga murojaat etib kelgan. Masalan, “Ayollar mamlakati va saltanati” asarida Nodirabegim, Nasrulloxon, Amir Umarxon, Muhammad Ali, Kenagasbegim obrazlari tarixiy obrazlardir. Boshqa obrazlar esa zamondosh obrazlardir. Negaki, ular bugungi kun vakillaridir.

Ushbu romandagi Toji Ismoilov ya'ni Baxtigulning eri obrazi orqali muallif bir hayotiy falsafani ochib beradi. U Olimjon bilan suhbatida shunday fikr aytadi: “Biz Ayollarni ulug'laymiz. Mamlakat ham, Saltanat ham Ayollarniki! Biz ularga erk berdik. Lekin ularni kuzatamiz, ezib ishlatamiz! Zavoddami, daladami... Hech bo'lmaganda ikkita to'rva ko'tarib, ko'chalarda sudralib yuradi! Ular o'z-o'zlari bilan band. Butun yo'llar ochiq deb o'yalashadi. Biz esa o'z yo'limizdan ularni bir qadam ham chetga chiqishiga qo'ymaymiz”[4-152]. Muallif asarda yoritib berishni ko'zlagan yana bir g'oya shu edi.

Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” romanida obrazlar zanjiri shu qadar mohirlik bilan terilganki, ular kitobxanni hayotiy haqiqatlar bilan tanishtiradi. Asarda uncha ko'p odamlar ishtirok etmaydi. Ammo ular bir hayotiy falsafa ostida yagona chiziqqa birlashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umurov H. “Adabiyotshunoslik nazariyasi”. – T: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.
2. Qur'onov D. “Adabiyot nazariyasi asoslari”. – T: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
3. Boboyev T. “Adabiyotshunoslik asoslari”. – T: O'zbekiston, 2002.

4. Omon Muxtor. "Ayollar mamalakati va saltanati". – T: Sharq, 1997.

5. Ziyonet.uz

УДК 81'373.611

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НОВООБРАЗОВАНИЙ РУССКОГО ЯЗЫКА В СМИ (НА МАТЕРИАЛЕ НОВОСТНЫХ САЙТОВ PODROBNO.UZ, KUN.UZ, LENTA.RU, RIA.RU)

А.Х.Ахмедова, преподаватель, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mashhur rus va o'zbek Internet-saytlarida faoliyat ko'rsatayotgan yangi so'zlarning so'z yasash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi, rus tilida mavjud bo'lgan so'z yasovchi uyalarni yangi birliklar bilan to'ldirish imkoniyati yoki yangi so'z yasovchi uyaning paydo bo'lishi ehtimoli tasvirlangan.*

Kalit so'zlar: *derivatsiya, so'z yasash modellari, neoplazma, ommaviy axborot vositalari, so'z yasash zanjiri, so'z yasash paradigmasi.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются словообразовательные возможности новообразований, активно функционирующих в популярных российских и узбекских новостных Интернет-сайтах, описывается возможность пополнения новыми единицами существующих в русском языке словообразовательных гнезд или потенциал появления нового словообразовательного гнезда.*

Ключевые слова: *деривация, словообразовательные модели, новообразование, средства массовой коммуникации, словообразовательная цепочка, словообразовательная парадигма.*

Abstract. *This article examines the word-formation possibilities of neoplasms that are actively functioning in popular Russian and Uzbek Internet news sites, describes the possibility of replenishing with new units of word-formation nests existing in the Russian language or the potential for the emergence of a new word-formation nest.*

Key words: *derivation, word-building models, neoplasm, mass media, word-building chain, word-building paradigm.*

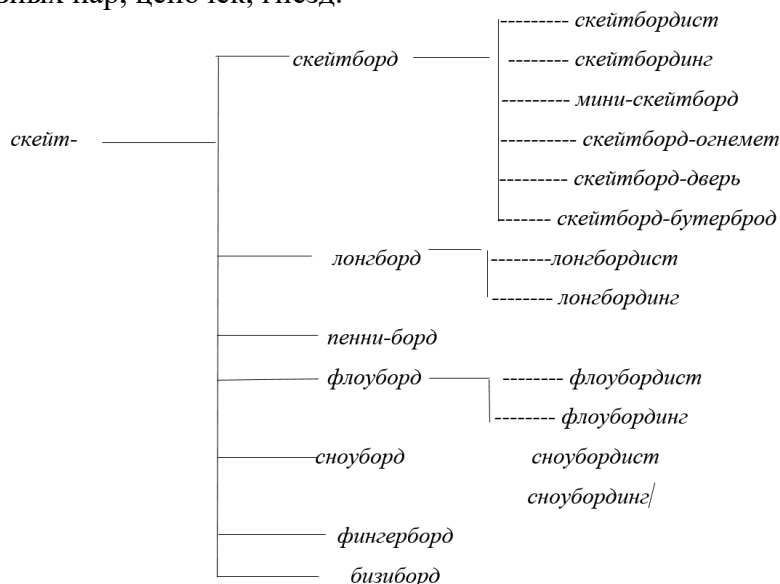
Ежегодно русский язык пополняется тысячами новых слов и выражений. Многие из этих слов остаются на периферии и не входят в языковую систему. В.Плунгян считает, что при сохранении нынешних тенденций через 300 лет русский язык изменится до неузнаваемости и школьники в будущем будут изучать произведения великих классиков со словарями [2; 225].

Новые слова пополняют язык постоянно и это находит своё отражение в СМИ (телевидение, Интернет-сайты и различные форумы, радио, журналы и газеты). Именно средства массовой информации и коммуникации являются важным источником пополнения словарного запаса носителей языка. Благодаря активному использованию в СМИ неологизмы очень быстро распространяются, адаптируются в языке и успевают утратить свою новизну. В виду того, что лексикографы не успевают фиксировать эти слова количество словарей новых слов в настоящее время очень ограничено. Использует в своей речи новые слова, как правило, молодое поколение. Представители старшего поколения зачастую не могут понять смысл предложения, в котором более половины слов заменены новыми.

Неологизмы, появившись в языке, становятся не только лексическими единицами, но и единицами словообразовательной подсистемы языка. Активно используемые новые слова могут развивать свой словообразовательный (деривационный) потенциал, что приводит к появлению сразу нескольких производных. Под деривацией мы понимаем (аффиксальное словообразование) - образование новых слов при помощи аффиксов (или посредством деаффиксации) согласно словообразовательным моделям, свойственным данному языку [1, 37].

По материалам СМИ нами собрана картотека, большую часть которой составляют заимствованные слова из других языков, вошедшие в русский язык в последние десятилетия. Как известно, новые слова появившись в русском языке, имеют разную степень

словообразовательной активности. Прежде всего, слова из языка-донора пополняют в языке-реципиенте группу непроемных слов. Со временем часть из них развивает словообразовательную активность, прогнозировать которую невозможно. Однако нам представляется, что развитие деривационного потенциала заимствованных неологизмов зависит, прежде всего, от экстралингвистических факторов, к числу которых относится частотность употребления. Активно используемые в речи слова развивают словообразовательный потенциал, результатом этого процесса является появление новых словообразовательных пар, цепочек, гнезд.

В конце 20- начале 21 века в русском языке появилось понятие *борда*- спортивного снаряда для катания. В результате интеграции это слово развило свой деривационный потенциал:

скейтборд- снаряд для катания по городу, вид колесной доски.

скейтбордист- спортсмен, катающийся на доске.

скейтбординг- вид спорта.

мини-скейтборд- скейтборд для детей.

скейтборд-огнемет- скейтборд, который оставляет след в виде пламенной линии.

скейтборд-дверь- скейтборд, который можно открыть.

скейтборд-бутерброд- двойной скейтборд для высокого катания.

скейтпарк - («Для тех, кто неравнодушен к спорту, в ЖК "Испанские кварталы" есть собственный скейтпарк площадью 450 квадратных метров» (ria.ru от 26.12.2022));

лонгборд- длинная и широкая доска не с колесиками, а с увесистыми колесами.

лонгбордист- спортсмен, катающийся на доске.

лонгбординг- вид спорта.

пенни-борд- вид доски, производящейся одноименной фирмой.

флоуборд- борд, у которого 14 колес, расположенных по дуге («Одну из главных новинок вы наверняка уже успели увидеть: в самом центре Москвы, на площади Революции, к городскому юбилею установили грандиозный вейк-парк, бассейн для занятия вейкбордингом. По соседству, на Манежной площади, появилась "искусственная волна" для катания на флоуборде» (ria.ru от 30.08.2017));

флоубордист- спортсмен;

флоубординг- вид спорта;

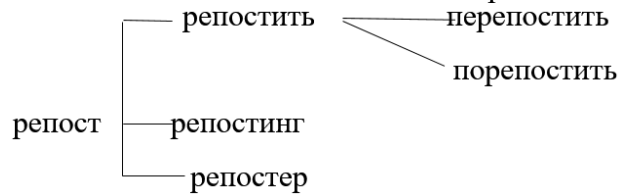
сноуборд- доска для катания по снегу; *сноубордист*- спортсмен;

сноубординг- вид спорта;

фингерборд- скейтборд для пальцев («На небольшом амфитеатре под дубами была организована площадка для фингербордов – уменьшенных копий скейтбордов, трюки на которых выполняются пальцами» (ria.ru от 26.12.2022));

бизиборд- специальная развивающая доска для детей с различными опциями.

Процесс пополнения лексики русского языка новыми словами и закрепление этих слов в языке - сложное нелинейное явление, потому что в языке никогда не появляются сразу все родственные слова. То же самое можно сказать и о словообразовательном гнезде.

Репост- акт копирования записи к себе на страницу в социальной сети («Почти на всех – репосты с официальных сайтов партий и ссылки на публикации в партийных изданиях, фото- и видеоматериалы о деятельности организаций» (*podrobno.uz* от 18.08.2021));

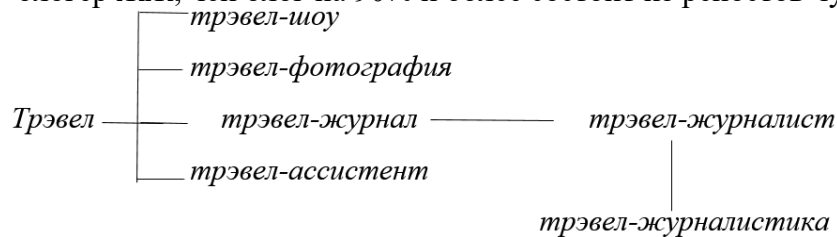
Репостить — это когда вы размещаете у себя на стене запись какого-нибудь сообщества, группы или человека («В МВД попросили пользователей соцсетей не репостить данное непроверенное сообщение» (*podrobno.uz* от 28.06.2021));

Перепостить- возможность мгновенно поделиться информационной заметкой.

Порепостить- сделать репост.

Репостинг - абсолютная копия поста, уже существующего где-то, в Твиттере или ЖЖ, на каком-либо форуме.

Репостер - блогер ЖЖ, чей блог на 90% и более состоит из репостов чужих записей.

Трэвел-путешествие, странствие по городам и странам («Шоу продюсирует компания WMG, известная по работе над проектами для телеканалов СТС и «МУЗ-ТВ» – в частности, телевизионной игрой «Крокодил» и трэвел реалити «Руссо Туристо»» (*podrobno.uz* от 21.02.2018)); *трэвел-шоу*- программа про путешествие («Одноклассники запускают трэвел – шоу со звездами о путешествиях с мамами» (*kin.uz* от 30.08.2018));

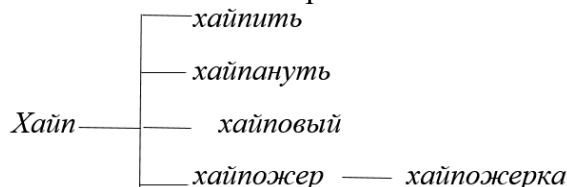
трэвел-фотография-фотографии с путешествий.

трэвел-ассистент-человек, который сопровождает туриста в путешествиях (гид).

трэвел-журналистика- особое направление в масс-медиа, сосредоточенное на предоставлении информации о путешествиях («Раньше, чтобы стать звездой трэвел-журналистики, нужно было лет 10 проработать в солидном ежемесячном журнале. А теперь можно просто странствовать по свету, публиковать красивые фото в своем аккаунте и собирать восторженные лайки» (*lenta.ru* от 6.10.2017));

трэвел-журналист- журналист, который раскрывает тему путешествий.

трэвел-журнал- журнал о путешествиях, отдыхе, туризме, лучших местах стран и городов, отелях, а также отзывы и мнения экспертов.

Хайп- шумиха, ажиотаж, крикливая реклама и в том числе обман, возбуждение (эмоциональное) и т.д («По его словам, "эксперты", которые поднимают хайп вокруг этой темы – просто не знают многолетних принципиальных основ внешней политики Узбекистана, простейших вещей и матчасти» (*podrobno.uz* от 17.03.2022));

хайпить – пиарить, активно рекламировать, продвигать, поднимать популярность чему или кому-либо, раскручивать, раздувать, поднимать шум вокруг чего-то («Некоторые

участники круглого стола сошлись во мнении, что СМИ и блогеры Узбекистана хайпят, показывая кровавые видео и фото последствий аварий, что в их материалах нет аналитики и конкретных решений» (*podrobno.uz* от 24.11.2021));

Хайпануть-прославиться в чем-либо и где-либо (произвести фурор);

Хайповый- модный, «находящийся в теме» (если применяется к человеку, а не к вещи), популярный, обожаемый;

Хайпожер-человек, который старается использовать все текущие тренды для привлечения к себе внимания. («*Хайпожеры в Ташкентском метро устроили постановку для развития страницы в Instagram*» (*podrobno.uz* от 12.01.21.));

хайпожерка – девушка, которая старается использовать все текущие тренды для привлечения к себе внимания.

реди неологизмов, появившихся в русском языке в последние десятилетия, большую часть составляют заимствованные слова. Кроме того, большинство новых слов не могут пополнить те словообразовательные гнезда, которые уже зафиксированы в «Словообразовательном словаре русского языка», так как они обозначают реалии, не существовавшие во время работы автора со словарём. Однако, безусловно, эти неологизмы являются языковыми единицами, для которых существует место и в лексической, и в словообразовательной системе языка. Более того, эти актуальные неологизмы, будучи активно используемыми в речи, быстро развивают свои потенциальные словообразовательные возможности, что приводит к появлению сразу нескольких производных. Слова, которые входят в русский язык последние десятилетия активно развивают свои словообразовательные возможности и по моделям русского языка образуют новые слова, тем самым они либо расширяют существующие словообразовательные гнезда, либо новые заимствования сами становятся вершинами новых словообразовательных гнезд.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.-М., 1966.-С.124.
2. Вишневецкая М. Словарь перемен 2015-2016. -М., 2018. -С.108.
3. Мусатов В.Н. Морфемика. Морфонология. Словообразование.-М., 2010.-С.268.
4. Тихонов А.Н. Словообразовательное гнездо // Современный русский язык. Словообразование: проблемы и методы исследования. - М., 1988. С. 84-93.

УЎК 81'232

ТИЛШУНОСЛИКДА БОЛАЛАР НУТҚИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

Р.Х.Давлатова, DSc, Навоий давлат педагогика институти, Навоий
Н.К.Мусаева, катта ўқитувчи, Навоий давлат педагогика институти, Навоий

Аннотация. Ушбу мақолада болалар нутқи тилшуносликнинг онтолингвистика йўналишида ўрганилиши ва ўтган асрнинг охиригача чорагида антропоцентрик йўналишида тадқиқ этила бошланган ёш илмий фанлар туркумига кириши, шунингдек, онтолингвистика бола тилни ўзлаштириши жараёни, нутқий фаолиятини тадқиқ этиши билан бошқа лингвистик йўналишлардан ажралиб туриши ҳақиқи фикир билдирилган.

Калим сўзлар: Болалар нутқи, онтолингвистика, морфология, синтаксис, лексикология, «вертикал» ва «горизонтал» ёндашув.

Аннотация. В данной статье рассматривается речь детей в направлении онтолингвистики и ее вхождение в группу молодых научных дисциплин, которые начали исследоваться в антропоцентрическом направлении в последней четверти прошлого века, а также то, что онтолингвистика выделяется с других лингвистических направлений путем исследования процесса овладения языком и речевой деятельности ребенка.

Ключевые слова: Детская речь, онтолингвистика, морфология, синтаксис, лексикология, «вертикальный» и «горизонтальный» подход.

Abstract. In this article discusses children's speech in the direction of ontolinguistics and its entry into the group of young scientific disciplines that began to be researched in the anthropocentric direction in the last quarter of the last century, as well as the fact that ontolinguistics is distinguished

from other linguistic directions by researching the process of language acquisition and speech activity of a child.

Key words: *Children's speech, ontolinguistics, morphology, syntax, lexicology, "vertical" and "horizontal" approach.*

Ўз тузилиши ва қонун-қоидаларига кўра инсониятнинг энг мураккаб ихтироларидан бири саналган тилни бутун ер юзидаги болалар эрта ёшдан осонлик билан ўзлаштирадilar ва бу жараён деярли барча болаларда бир хил бошланади, бир хил босқични босиб ўтади. Бола мияси томонидан амалга ошириладиган бу улкан иш катталар томонидан тақдим этиладиган нутқ материаллини онгсиз равишда қайта ишлаш билан кечади. Шунингдек, боланинг атрофидаги катталар ҳам болага тил ўргатишни олдиндан режалаштирмайди, шунчаки мулоқотга киришади ва бу билан боланинг нутқий тажрибасини кенгайтиришга кўмаклашади, холос. Бу жараёнда катталар ва болаларнинг эътибори мулоқотда талаффуз қилинган ва идрок этилган тил бирлигининг ифода усулига эмас, маъносига қаратилади. Бирок, шуниси ҳайратланарлики, боланинг миясида онгсиз равишда сўз шакллари ва маънолари, грамматик қоидалар умумлашади ва тил хотирасида мустаҳкамланади, яъни инсон миясида тил тизимини яратиш устида тинимсиз фаолият кечади. Натижада туғилганидан икки йил ўтгач у тил жамиятининг тўлақонли аъзосига айланади. Мазкур ҳолат ҳатто олимлар томонидан ҳам тўлиқ тушунилмаган ғайритабиий жараёндир. Бу ҳақда Леонард Блумфильд шундай дейди: “Муайян ижтимоий гуруҳда туғилган ҳар бир бола ҳаётининг дастлабки йилларида нутқий одатлар ва нутққа жавоб қайтариш қобилиятини эгаллайди. Бу шубҳасиз, ҳар биримиз амалга оширишимиз керак бўлган энг катта интеллектуал жасоратдир” [1].

Маълумки, болалар тил тизими дастлаб катталар тил тизимидан миқдор, сифат жиҳатдан кескин фарқланса-да, кейинчалик яқинлашиб боради. Тилнинг бу мураккаб йўли тафсилотларини ўрганиш онтолингвистика деб аталган фаннинг вазифаси этиб белгиланган. Болалар нутқи тилшунослиги – онтолингвистика ўтган асрнинг охири чорагида антропоцентрик йўналишда тадқиқ этила бошланган ёш илмий фанлар туркумига киради. Онтолингвистика боланинг тилни ўзлаштириш жараёни, нутқий фаолиятини тадқиқ этиши билан бошқа лингвистик йўналишлардан ажралиб туради.

Гарчи исбот талаб этилмайдиган ҳақиқат бўлса-да, болалар нутқи тилшунослиги ёки онтолингвистика алоҳида мақомга эга фан сифатида ўз қиммати ва аҳамиятини исботлаш босқичида турибди. Зеро, инсон нутқининг ривожланиш қонуниятларини ўрганиш нафақат илмий-амалий, балки миллий аҳамиятга эга муҳим долзарб масала саналади. Нутқ орқали инсон нафақат мулоқот қилиш, атрофдаги оламни билиш, шахсиятини шакллантириш ва намоён этиш учун кенг имкониятларга эга бўлади. Бугунги кунда болаларни катталар оламига тайёрлаш, уларни энг самарали тарзда ижтимоийлаштириш, лингвистик шахс бўлиш йўллари очиқ бериш ва изчил ривожлантириш замонавий антропоцентрик тилшуносликнинг муҳим вазифаларидан саналади. Шунга кўра ҳар бир ота-она, тарбиячи, ўқитувчи, психолог, логопед, шифокор, хуллас, боланинг ривожланишига масъул ҳар бир шахс бола коммуникатив қобилиятининг шаклланиш жараёни тўғрисидаги билимга эга бўлиши лозим. Улар мазкур қобилиятнинг тўлақонли ривожини таъминлаши ва нутқ эволюциясига нима ҳалақит бериши, бузиши мумкинлигини билишлари мақсадга мувофиқ. Бу билимлар ўсиб келаётган ёш авлодни келажакдаги катта муаммолардан қутқариши мумкин. Шунингдек, онтолингвистика турли ёшдаги тил эгалари ўртасидаги кўприк вазифасини бажаради, жамиятда катта ва ёш авлод ўртасидаги турли муаммоларни ҳал қилишга амалий ёрдам беради.

Онтолингвистика термини С.Н.Цейтлин томонидан тақлиф қилинган бўлиб, бугунги кунда тилшуносликнинг муайян бир фан тармоғи сифатида ўз мавқеига эга. Мазкур йўналишга қизиқиш XX асрнинг 60-70-йилларида сезиларли даражада ривожланди. Олиб борилган тадқиқотларда болалар нутқи тилшунослиги катталар нутқи тилшунослигининг муайян бир қисми ҳамда мустақил ўз ўрнига эга бўлган тил ҳодисаси сифатида қарашлар пайдо бўлди. Жумладан, С.Н.Цейтлин болалар нутқида тил ҳодисаларини икки аспектда

тадқиқ этиш мумкинлигини қайд этади: 1) катталар тилининг белгиланган тил тизими нуктаи назаридан ёндашув, бу – бола тилининг бирликлари ва категорияларини катталар тили билан таққослашга асосланса;

2) боланинг тил тизими нуктаи назаридан ёндашув, бунда ўз бирликлари ва тузилишига эга бўлган, маълум даражада муҳим объект сифатида қаралган [2]. Албатта, болалар нутқига оид бу икки нуктаи назар ўзаро буткул фарқланмайди, аксинча бир-бирини тўлдиради. Зеро, боланинг нутқи катталар нутқини идрок этиш, нусхалаштириш, ўзлаштириш орқали, яъни "катталар" тилининг аъъанаси билан шаклланади, ривожланади.

Айтиш мумкинки, онтолингвистика соҳасидаги илмий тадқиқотларнинг энг кучли томони жиддий назарий таянч бўлган "катталар" нутқи билан боғлиқ ҳолда ишлаб чиқилганлиги бўлди. Зеро, тилшуносларнинг катталар нутқи бўйича морфология, синтаксис, лексикология, сўз шаклланиши соҳасидаги адабий тил материаллари устида олиб борилган фундаментал тадқиқотлари XX асрнинг сўнгги ўн йилликларида бола нутқини ўрганишда муваффақиятли фойдаланиш мумкин бўлган ишончли назарий манбани яратди. Шунга кўра ушбу ёндашувни "вертикал" деб аташ таклиф этилди, чунки у боланинг "юқоридан", "катталар" тилининг аъъанаси билан шаклланган кўриниши сифатида баҳоланди. Бироқ онтолингвистика боланинг нутқий қобилятини: унинг келиб чиқиши, шаклланиши ва кейинги ривожланиши, шу жумладан, ёшга боғлиқ ўзгаришларни ўрганиши билан катталар нутқи лингвистикасидан фарқланувчи ўзига хос бир фан йўналиши ҳамдир. Бу Л.С.Выготский, А.Р.Лурия, А.Н.Гвоздев, Цейтлинларнинг тадқиқотларида ҳам ўз исботини топди [3]. Ҳатто К.И.Чуковский ўзининг «От двух до пяти» асарида «Болалар нутқи баъзан бизникдан тўғрироқдир», дея таърифлайди [4]. С.Н.Цейтлин эса бу таърифга қўшимча қилиб «Тўғри деганда – бола тилининг тил ички қонуниятлари билан мувофиқлиги тушунилса **баъзан** эмас, ҳар доим тўғри. Негаки болалар тил мантиққа қатъий амал қилмаслигига айбдор эмас», дейди.

Бизнингча, болалар нутқи табиийлиги билан катталар нутқидан алоҳидалик касб этади. Кўринадики, болалар нутқини ўрганиш икки йўналишда: катталар нутқининг бир бўлаги ва мустақил фан объекти сифатида олиб борилган. Биринчи йўналиш катталарнинг тил тизими позициясидан ёндашишни талаб этади ва бунда катталар нутқи билан таққослашга имкон беради. Иккинчи йўналиш бола нутқидаги муайян лисоний ҳодисаларни кузатиш ва таҳлил қилиш имконини яратади.

Шу билан бирга, болалар нутқи материаллари жуда аниқ ва унинг шаклланиши, ривожланиши ва ўзига хослигида ҳар қандай лингвистик ҳодисани кузатиш зарурати унга алоҳида ёндашувни талаб қилди. Шунга кўра Цейтлин болалар нутқини ўрганишга "вертикал" ёндашув бир томонлама ёндашув эканлигини, уни шартли равишда "горизонтал" деб аталадиган бошқа кўринишини таклиф этади. Бунда болалар нутқига маълум даражада автоном бўлган, айти пайтда бола эришган билим, ривожланиш даражасини акс эттирувчи ва унинг коммуникатив эҳтиёжларини қондира оладиган махсус болалар тили тизими сифатида қаралади.

Бизнингча, ҳар икки ёндашув – «вертикал» ва «горизонтал» – бир-бирини тўлдирувчи муносабатда, уларнинг интегратив муносабатигина бу хайратланарли ва жозибадор нутқни тўлақонли ўрганиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Блумфильд Л. Язык (глава «Употребление языка») // Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Часть II. – М.: Гос. учебно-пед. изд-во Мин. Просвещ. РСФСР, 1960. –С.125. (–608 с.)
2. Цейтлин С. Н. Направления и аспекты изучения детской речи // Детская речь как предмет лингвистического исследования. – СПб., 2004.-С.275.
3. Лурия А.Р., Юдович Ф.Я. Речь и развитие психических процессов ребенка: Экспериментальное исследование. – М., 1956.; Гвоздев А.Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка. Часть первая / Под ред. проф.С.И. Абакумова. – Изд-во Академии пед. наук РСФСР. М., 1949. – 268 с.; Цейтлин С.Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи: Учеб. пособ. для студ. вузов. М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 2000. – 240 с.
4. Чуковский К.И. От двух до пяти. – М., 1955.

УСИЛИТЕЛЬНЫЕ СИНОНИМИЧЕСКИЕ РЯДЫ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

*А.И.Зияев, д.ф.н., проф., Кокандский государственный педагогический институт,
Коканд*

Ш.Валижонов, докторант, Наманганский государственный университет, Наманган

Аннотация. В данной статье анализируются усилительные синонимические ряды лексических единиц вразносистемных языках, т.е. в английском, русском и узбекском языках. Синонимические ряды слов выстраиваются по принципу: «выше нормы», «норме», «ниже нормы», с помощью которой определяется «объективное количество признака». Для разграничения количественной экспрессии необходимо сопоставить лексические единицы синонимического ряда. При их анализе выявляется степень значения того или иного слова в данном ряде.

Ключевые слова: синонимический ряд, норма, выше нормы, ниже нормы, количественные изменения, качественные различия, доминантное слово, шкала интенсивности,

Аннотация. Ушбу мақоладатурли тизимли тилларда яъни инглиз, рус ва ўзбек тилларида лексик бирликларнинг кучайтирилган синонимик қаторлари таҳлилга тортилган. Сўзларнинг синонимик қаторлари “меъёр”, “меъёрдан паст”, “меъёрдан юқори” тамойили бўйича белгиланади, улар ёрдамида “белгининг объектив миқдори” аниқланади. Миқдорий ифодани фарқлаш учун синонимик қатордаги лексик бирликлар солиштирилиши керак. Уларнинг таҳлили маълум бир қатордаги маълум бир сўзнинг маъно даражасини очиқ беради.

Калим сўзлар: синонимик қатор, меъёр, меъёрдан паст, меъёрдан юқори, миқдорий ўзгариш, сифат ўзгариши, доминант сўз, интенсивлик шкаласи.

Abstract. This article analyzes amplifying synonymic rows of lexical units in languages of different systems, i.e. in English, Russian and Uzbek. Synonymic rows of words are built according to the principle: “above the norm”, “equal to the norm”, “below the norm”, with the help of which the “objective amount of the attribute” is determined. To distinguish between quantitative expression, it is necessary to compare the lexical units of the synonymic series. Their analysis reveals the degree of meaning of a particular word in a given series.

Key words: synonymous row, norm, above the norm, below the norm, quantitative changes, qualitative differences, dominant word, intensity scale.

Как известно, синонимический ряд – это группа слов, объединенных общим значением. Главную позицию в ряде занимает стилистически нейтральное слово – опорное слово (доминанта от лат. господствующий), которое и определяет значение всех других лексических единиц определенного ряда синонимов. Остальные члены ряда расширяют и уточняют его семантическую структуру, дополняя ее оценочными значениями [1; 45-48]. В синонимических рядах слова могут определяться как разно корневые (лицо – лик) и однокорневые синонимы (fisherman - fisher – fishman; рыбак - рыболов, рыбарь; но в узбекском только - baliqchi).

Синонимические ряды слов выстраиваются по принципу: «выше нормы», «равно норме», «ниже нормы», где снова мы обращаемся к шкале интенсивности, с помощью которой определяется «объективное количество признака». Для разграничения «качественной и количественной экспрессии» необходимо сопоставить лексические единицы синонимического ряда. При их анализе выявляется степень значения того или иного слова в данном ряде [6; 57-59]. При построении синонимической цепочки можно глубже рассмотреть степень усиления значения слова, где каждый член ряда выражает различную количественную степень интенсивности: *Big – bigger – thebiggest – huge – tremendous – enormous*; большой – больше – много больше – самый большой – огромный – огромный-преогромный; *Katta – kattaroq - engkatta – g’oyatkatta*.

Между словами данного ряда прослеживается не только количественные изменения, но и имеются качественные различия. Сравните на примере синонимических рядов глаголов: Слово to look - смотреть, глядеть, указывает на действие в общем, а в оттенках значения остальных слов отражена характеристика данного действия;

- to glance - мельком взглянуть – qiyoboqmoq;
- to stare - смотреть пристально – tikilib qaramoq;
- to view – рассматривать – sinchiqlabko'ribchiqmoq;
- to peer – подсматривать – mo'ralabqaramoq;
- to eye - пристально разглядывать – tikillibtomoshaqilmoq;
- to gaze – вглядываться, уставиться – termilibqaramoq;

Замена в контексте одного синонима другим приводит к изменениям семантической окраски высказывания. В синонимическом ряду доминантное слово является нейтральным по своей стилистической окраске, в то время как другие имеют эмоционально – окрашенное значение:

- to hog it - объедаться – keragidan ortiqcha emoq, bo'kmoq;
- to overeat - переест - obdon to'ymoq;
- to consume – поглощать – iste'mol qilmoq;
- to eat (нейтр.) – есть, кушать – emoq;
- to partake (возв.) – вкушать, отведать - tatibkorish;
- have a snack – перекусить, закусить – tamaddiqilmoq.

Замена слов одним из его синонимов может нарушить стиль высказывания или придать ему иную эмоциональную окраску. Лексические единицы формирующие синонимический ряд, интегрируются по принципу тождественности понятия, отражая его со всех сторон. Все определения синонимии характеризуются общим признаком, которая включает в себя и общность понятийная, и общность денотата [4; 54-58].

Каждая лексическая единица в синонимическом ряду содержит в своей семантике две семы: сему, выражающую доминантное значение, и сему усиления, которое определяет позицию слова на шкале интенсивности. Количественные различия являются основой качественных изменений значения лексемы, посредством которых к слову присваивается дополнительная семантика, выделяющее его среди остальных лексических единиц данного синонимического ряда [2; 32-36]. В следующих примерах отчетливо проявляется принцип возрастающей величины признака:

- беднота – poor – kambag'alik
- нищета – poverty - bechoralik
- голь – beggars – gadoy, tilanchi
- голытьба – squalor – g'ariblik

где, согласно словарю синонимов, беднота – «люди, не имеющие достаточных средств к существованию»; нищета – «те, кто не имеют никаких средств к существованию»; голь, голытьба – «совершенно нищие люди». В данном примере можно выделить нейтральное по своей семантике слово «беднота», а остальным словам принадлежит роль синонимов этого слова.

Возрастание количества и качества (величины) признака четко прослеживается в словарных определениях, где каждое слово ряда характеризуется степенью возрастания значения [4; 2-6].

- Например, в ряду любить
- To like – нравиться- yoqtirmoq, suymoq
- To love – любить – sevibq olmoq
- To admire – восхищаться – maftun bo'lmoq

To care for/about smb, to be fond of smb – испытывать нежные чувства привязанность к кому-либо – ishqiboz bo'lmoq, iliq tuyg'u his qilmoq

- to adore – обожать – jondan ortiq qo'rmoq
- to worship – боготворить - ilohiylashtirmoq

tobe (totally) enamoured of smb – быть в восторге, быть очарованным кем-либо – mahliyo bo'lmoq, maftun bo'lmoq

tobe crazy/mad about smb - помешаться на ком-либо – aql – hushni yuqotmoq

tobe (utterly) infatuated with smb – влюбиться без оглядки в кого-либо

tobe obsessed with smb - быть одержимым, помешаться, заикнуться на ком-либо [6; 65] - fikru – xayolni egallamoq

Слово «to love – любить – sevibqolish» является доминантом данного синонимического ряда, и обозначает меру, где все другие лексические единицы ряда указывают на отклонение от нормы в сторону усиления (todoteonsmb - слепо, неистово обожать кого-либо – juda qattiq sevmoq) или ослабления (tolike – нравиться- yoqtirmoq, suymoq).

В приведенных примерах неэксплицировано наблюдается степень величины признака. Все члены синонимического ряда занимают свою позицию принципу восходящей или нисходящей градации. Семантическое пространство между двумя соседними лексемами образует область безразличного для качественной общности возрастания и уменьшения, которое может «обмериваться» языковым сознанием говорящего.

Таким образом строятся градационные ряды, где каждое последующее слово данного ряда усиливает значение признака, то есть указывает на большее количество. Между синонимами ряда проявляются различия в области сигнификативной и денотативной семантики слов, определения которым можно найти в толковых словарях. По степени усиления можно сравнивать нейтральную лексему с лексемой, имеющую помету, а также лексемы с этой пометой [5; 65-68]. Пр.: беспорядок (нейтр.) и анархия (усилит.); анархия (усилит.) и хаос. Но стоит заметить, что слово «хаос» имеет большую степень интенсивности чем слово «анархия». По принципу такого сопоставления можно построить цепочку при помощи шкалы интенсивности: mess (беспорядок – tartibsizlik), muddle (неразбериха – chalkash), welter (сумбур – aralash - quralash) anarchy (анархия – anarxiya), chaos (хаос – alg'ov – dalg'lov).

Слово «mess (беспорядок – tartibsizlik)» является нейтральным, которое и является исходной точкой отсчета, от которого идет процесс возрастания интенсивности в правую сторону и процесс уменьшения этой степени в левую сторону. Так, в синонимической группе:

to shout - кричать – baqirmoq;

to scream - орать - qichqirmoq

to vociferate - горланить – shang'illamoq

to roar – реветь – bo'kirmoq;

to bawl - вопить – dodsolmoq;

to clamor - галдеть – shovqinqilmoq

В данной группе слова можно расставить по шкале интенсивность от нормы – выше и ниже: слово «to shout» является нормой или нейтральной единицей ряда, «to clamor» характеризуется меньшей степенью признака, а слово «to scream» отличается высшей степенью признака.

Сема интенсивности проявляется в семантической структуре единиц, составляющих антонимо-синонимические блоки и вступающих в градуальные отношения, характеризующиеся количественными отличиями «усиления» признака [4; 4-6]. На шкале интенсивности происходит эволюционный переход синонимов к антонимам.

Этот процесс происходит, когда лексическая единица, характеризующая высшей степенью признака сопоставляется лексической единице с меньшей степенью признака.

Ср.: war- fight – enmity – abuse – quarrel – quiet – agreement – peace;

война – борьба – вражда – брань – ссора — спокойствие – согласие – мир;

urish – kurash – xusumat – haqorat – janjal – tinchlik – rozilik – totuvlik.

В данном антонимо-синонимическом блоке слова war и peace являются антонимами. На основе использования принципа градуальности внутри антонимо – синонимического блока формируются большие лексические комплексы. Классификация по принципу градуальности рассматривает больше лексики, чем классификация на основе антонимических или

синонимических рядов. Классификация коннотативной семантики путем градуальности объединяет всю семантику в области одного блока, что позволяет ее сопоставление как элемента семантической структуры различных блоков. Таким образом, градуальность объединяет антонимо – синонимический блок как на семантическом уровне, так и на экспрессивно-стилистическом уровне.

С.М.Колесникова, занимающаяся изучением градуальности, утверждает, что существительные с суффиксами субъективной оценки занимают незначительное место в категории градуальности [5; 26] (бухарик – буханочка – хлебушек – хлеб – хлебище), но в градации коннотации наблюдаются большое количество существительных, выражающие интенсивность. Пр.: triumph – exultation – victory – success – fortune – luck – bad luck – failure – misfortune – frustration – defeat – fiasco – down. триумф – торжество – победа – успех – удача – везение – невезение – неудача – неуспех – срыв – поражение – крушение – провал – крах. Zafar – bayram – g'alaba – muvaffiqiyat – omad – tole – toleysiz – omadsizlik – muvaffiqiyatsizlik – barbod – mag'lubiyat – puchgachiqish – o'pirilish – sinish.

Синонимы характеризуются количественным составляющим интенсивности и добавочным эмоционально – окрашенным значением (« to hobble – ковылять – cho'loqlanmoq» имеет разное значение со словом «tosreep – ползти – emaklamoq», to hobble обозначает- идти медленно хромя, а toscreeper – идти очень медленно), а этот же различие на шкале градации рассматривается как признак интенсивности. Данные синонимические ряды, выражают особую когнитивную значимость объективируемых ими понятий для лингвокультуры. В синонимическом ряде выражаются различные стороны одного понятия. Существование большого количества синонимических рядов доказывает об уместности определенных когнитивных дифференциаций в концептосфере народа для их общения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abayev V.I. Synonyms and their Semantical Features T. 1981. 268 p.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.1974. 246 с.
3. Arnold I.V. The English Word M.: High School. 1986. pp. 143-149
4. Гордиенко Е.А. Категория интенсивности: опыт применения принципа унификации при исследовании антонимо – синонимических отношений в лексике современного русского языка. Волгоград, 248 с.
5. Колесникова С.М. Понятие градуирования в языкознании / Морд. гос. пед. ин-т им. М.Е.Евсентьева. Саранск, 1994. С.26
6. Smirnitsky A.I. Synonyms in English M.: 1977. 356 p.

УДК: 811.512.133

ХОРАЗМ ТУРКИЙ ТАРИХНАВИСЛИГИГА ОИД “ЧИНГИЗНОМА” АСАРИНИНГ ЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚИ

Р.Махмудов, ф.ф.д.(DSc), к.и.х., Хоразм Маъмун академияси, Хива
М.Эшмурадов, ф.ф.н., Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада Хоразм туркий тарихнавислиги оид бўлган “Чингизнома” асари лингвистик нуқтаи назаридан таҳлил қилинган. Ундаги давлатчиликка оид айрим терминларнинг мавзуй гуруҳлари ажратилган.

Калим сўзлар: туркий тарихнавислик, тарихий лексика, этимология, лингвопоэтика, лингвоэстетика

Аннотация. В данной статье анализируется с лингвистической точки зрения произведение «Чингизнома», относящееся к хорезмской тюркской историографии. В нем выделены тематические группы некоторых терминов, связанных с государственностью.

Ключевые слова: турецкая историография, историческая лексика, этимология, лингвопоэтика, лингвоэстетика

Abstract. This article analyzes from a linguistic point of view the historical work of "Chingiznoma", related to the Khorezm Turkic historiography. It highlights thematic groups of some terms related to statehood.

Key words: turkish historiography, historical vocabulary, etymology, linguopoetics, linguoaesthetics

Хоразм тарихнавислиги ўзининг охорийлиги билан ўлкамиз тарихнавислигида алоҳида ўрин тутди. Хусусан, хонликлар даврига келиб, асосан, солномаларнинг туркий тилда бўлишига эътибор берилиши, содда, равон, халқ тилига яқин бўлишига ҳаракат қилиш, Навоий, Бобур каби салафлар тарихий-бадий услубини давом эттиришга интилиш, Огаҳий таржимашунослик мактаби ривожини туфайли форс тарихнавислиги таъсирининг кескин ошиши, тарихий асарлар лексикасида инглизча, русча-байналминал ўзлашмаларнинг қўлланилиши ва бошқа хусусиятларни бу алоҳидаликни юзага келтирган омиллар қаторида санашимиз мумкин.

Хоразм туркий тарихнависли манбалари жуда хилма-хил, ранг-баранг. Уларни тарихнавис-солномачилар томонидан баён этилгани ҳам, Хива хонлари томонидан битилганлари ҳам, ижодкорлар томонидан битилгани ҳам мавжуд. Уларнинг айримлари “дашт оғзаки историографияси” анъанасида битилган бўлса, айримлари хос ўқувчиларга ва хос кишиларга бағишланган, тили мураккаб, арабий, форсий ўзлашмаларга бой, юксак бадиийлик намунаси сифатида баҳоланиши кузатилади.

Лексик нуқтайи назардан ушбу тарихий асарлар, солнома ва ёдномаларни мукаммал таҳлил қилиш XVI асрдан XX аср бошигача бўлган катта бир даврдаги эски ўзбек адабий тилининг луғат бойлигини, ўзлашма ва ўз қатлам бирликларини, сўзлардаги маъно тараққиётини, тарихий-бадий асарлардаги лексик бирликларнинг маъно кирраларини, уларнинг тарихий асар бадииятини шакллантиришдаги ўрни ва аҳамиятини, асар лингвопоэтикасида ўз қатлам ва ўзлашма қатламнинг бажарган функцияларини белгилашда муҳим илмий хулосаларни чиқаришда ёрдам беради. Қолаверса, Навоий ва Бобурдан кейинги давр эски ўзбек тилининг луғатларини тузишда мазкур йўналишдаги тадқиқотлар алоҳида мақомга эга.

Кўп ҳолларда Хоразм туркий тарихнавислиги дастлабки бўғини Абулғози Баҳодирхон билан боғаланади. Албатта, бу бир жиҳатдан тўғри. Чунки айтилишича Абулғози Баҳодирхон Хоразм хонлари ҳақида туркий тилдаги дастлабки тарихий-бадий асарни битди. Шу ўринда хоразмлик яна бир ижодкорнинг туркий тилдаги тарихий асарини таъкидлаш зарур. Бу Утемиш ҳожи ибн мавлоно Муҳаммад Дўстнинг қаламига мансуб бўлган “Чингизнома” асаридир. “Чингизнома” маълумотлари Ўрта асрлардаги Марказий Осиё халқларининг сиёсий, этно-сиёсий ва этно-маданий, хўжалик, ижтимоий ва маданий ҳаётининг, манбашунослиги ва тарихшунослиги муаммоларини ҳал этишда муҳим мавқега эгадир. Асар Чингизхон ва чингизийларнинг XIII-XIV аср тарихини ёритишда, Олтин ўрда хонларидан Ботухондан то Тўхтамишнинг тахтга келишига қадар воқеаларни ўрганишда ҳамда шу давр эски ўзбек тили лексик қатламини ўрганишда мазкур манба катта аҳамиятга эга. Шунингдек, Хоразмда ҳукмронлик қилган чингизий беклар ҳақида ҳам муҳим маълумотлар ушбу асарлар ўрин олган. Асарнинг тилшунослик нуқтайи назаридан илмий қиммати жуда катта. Чунки, асар яратилган XVI асрнинг биринчи ярмига оид эски ўзбек тилидаги туркий тарихнависликка мансуб бошқа асар ҳали топилганича йўқ.

Ундан кейинги даврларда яратилган Хоразм тарихнавислик мактабига оид барча тарихий, тарихий-бадий асарлар, солномалар, хусусан, Мунис, Огаҳий, Баёний, Комёб ва бошқа муаррих ва ижодкорларнинг яратган асарлари лингвистик нуқтайи назардан таҳлил ва тадқиқ қилиниши, ўзбек тили тарихий лексикаси, унга оид бирликларнинг қиммати, аҳамияти, эски ўзбек адабий тилининг сўнгги босқичидаги тил бирликларининг ўзига хос хусусиятлари, маъно тараққиёти, лингвопоэтикаси каби муҳим масалаларга ойдинлик киритиши шубҳасиздир. Ана шундай долзарб муаммоларни маълум даражада ҳал қилишга интилиш йўлида ушбу тадқиқот дунёга келди.

Таъкидланганидек, Хоразм туркий тарихнавислигига оид ўнлаб манбалар мавжуд. Уларнинг лингвистик қимматини кўрсатиб бериш, улардаги давлатчиликка оид атамаларнинг ўзига хосликларини кўрсатиб бариш, ўзбек тили тарихидаги давлатчилик терминологиясига хос бирликларнинг қўламини аниқлаштириш, уларнинг тарихий лексикадаги ўрнини белгилаш, тарихий, тарихий-бадий асарлар, солномалар бадииятидаги ўзига хос ролини очиб

бериш, ўзлашма қатлам бириликларининг тарихий илдиэларини тадқиқ қилиш, туркий, арабий, форсий қатлам бирликларининг мавзуий-семантик гуруҳларини белгилаш ишимиздан кўзланган мақсадларимизни белгилаб беради. Аввало, Хоразм туркий тарихнавислиги тушунчасининг моҳиятига тўхталсак. “Хоразм туркий тарихнавислиги” тушунчасини “Хоразм тарихнавислиги”, “Тарихнавислик” каби тушунчаларидан фарқли равишда қўллашимиздан асосий мақсад: айни туркий тил – эски ўзбек адабий тилида яратилган ва айни Хоразм билан боғлиқ воқеаларни акс эттирган, Хоразмда яшаб, фаолият юритган хон ва беклар, амалдорлар ва бошқа тарихий шахслар ҳақидаги хоразмли ижоддор, муаррихлар томонидан битилган тарихий, тарихий-бадий асарлар, солномаларни умумлаштирган ҳолда “Хоразм туркий тарихнавислиги” тушунчаси остида умумлаштирдик. Хоразм туркий тарихнавислигининг бошланғич бўғини сифатида Абулғози Баҳодирхонни барча тилшунос олимлар ва тарихчилар тан олганлар. Биз ҳам шу анъанага содиқ қолдик. Аммо даставвал таҳлилни “Чингизнома”дан бошладик. Хоразмда яшаган, уни бошқарган чингизийлар – шайбонийлар ҳақида туркий тилда маълумот берувчи ушбу манбани дастлабкилардан бўлиб лингвистик нуқтаи назардан таҳлил қилиш бахтига муяссар бўлганимиз бизга чексиз қувонч, завқ ва илмий илҳом бағишлайди.

Хоразм воҳаси ёзма меросида давлатчилик масалалари, унинг турли даврдаги ижтимоий-сиёсий ва қисман иқтисодий, этник ҳамда маданий жараёнларни ўрганилиб, бу ҳудудда яшовчи халқлар ва қўшни давлатлар билан бўлган муносабатлари, элчилик муносабатлари, Хоразм хонларининг фаолияти, давлат бошқариши, уларнинг тарихда тутган ўрни, роли, бошқарилиш тартиби ва бошқа муаммолар илмий асосларда қайта кўриб чиқилиб, таҳлил этилди. Бу масалалар қўлёзма манбалар, архив ҳужжатлари, илмий адабиётлардан ҳамда сайёҳлар, элчилар асарларидан, турли каталоглардан [7, 56] фойдаланган ҳолда ёритилди. Қуйида ана шундай асарлардан бири ҳақида тўхталсак.

Хоразмда ўрта асрларда биринчилардан бўлиб, туркий (чиғатой) тилида ёзилган асарлардан бири – Ўтемиш Ҳожининг “Чингизнома” асаридир. Мазкур манба ҳақидаги бирламчи маълумотларни Е.Ф.Каль [5, 52], В.В.Бартольд [2, 119-210], А.З.Валидов [3, 320] берганлар. Кейинчалик қозоғистонлик олим В.П.Юдин мазкур манба асосида бир нечта мақолалар эълон қилиб, асарни рус тилига таржима қилиб, унинг табдилини ва матнига текстологик изоҳлар билан берган. Нашр муҳаррири академик Б.Аҳмедов ҳам унга кириш сўз ёзган ва асар, унинг муаллифи ҳамда тадқиқотчисига юқори баҳо берган. Бугунги кунга қадар мазкур нашр манбашуносликнинг ёрқин намунаси сифатида хизмат қилади. В.П.Юдин “Чингизнома” маълумотларини тадқиқот доирасига тортиб, унинг Дашти қипчоқ, Олтин Ўрда, умуманб Қозоғистон тарихига доир барча маълумотларидан фойдаланган [10, 106-165]. Бироқ айтиш лозимки, асарнинг тили, муаллифнинг тарихнавислик усули ва тарихнавислик билан манбашунослик, лингвистик-лексикологик йўналишидаги маълумотлари ҳалигача тадқиқ доирасига тортилмаган [4, 42].

“Чингизнома” асарининг бугунги кунда ягона нусхаси Ўзбекистон ФА Абурайхон Беруний номидаги ШИ № 1552/V рақами остида сақланади. Муаллифи Утемиш ҳожи ибн мавлоно Муҳаммад Дўст бўлиб, асарда у отасини “Муҳаммад Дўсти ҳазарати ҳокон” деб ҳам танитган. У зодагонлар оиласига мансуб киши бўлиб, Хоразм хонлигининг асосчиларидан бири Элбарсхон (1512-1525) хизматида бўлган. Аждодлари эса XV асрнинг 80 йилларида Сирдарё қуйи оқимида улуси шайбонийлардан бўлган Ёдгорхон ибн Шайбонихон хизматида эканлар. Утемиш ҳожи эса Элбарс саройида мунший ёки котиб вазифасида хизмат қилгани тахмин қилинади [9, 23]. Асарини у шайбоний Эш Султон (965/1558 йили ўлдирилган) буюртмаси билан XVI асрнинг биринчи ярмида ёзган.

Утемиш ҳожи ўз асарини ёзиш жараёнида асосан ривоятлар ва халқ оғзаки ижодидан фойдаланиб, яна саёҳлар, амалдорлар, хонлар, Султон Ғозий султон хизматида бўлган Ҳожи Ниёз ва хитой қабиласидан бўлган Бобо Алибий берган маълумотларидан ҳам фойдаланган. Асардаги баъзи воқеалар тафсилотини муаллиф гувоҳ сифатида тасвир этган. Манбанинг маълумотига қараганда муаллиф Хоразм ва Олтин Ўрданинг жанубий вилоятларига, Каспий денгизи атрофлари, Нижное Поволжьеда ҳам бўлган экан [9, 42].

Ўтемиш хожи баъзи воқеалар баёнида манба сифатида Эш Султоннинг акаси Дўст Султон “дафтари” (китоби)ни кўрсатади [9, 54]. Эш Султон фақатгина бир йил 964-965/1557-1558 Хоразм тахтини бошқарган эди. Дўст Султон эса шу йили Хоразмда юз берган ғалаёнлар жараёнида ҳалок бўлган.

Муаллифнинг Дўст Султон асарига бир неча марта мурожаат қилгани, Хоразмда XVI асрнинг бошларида аллақачон чингизийларнинг ворислари сифатида шайбонийларнинг тарихи ва улар ҳокимиятининг легитимациясига бағишланган асарлар мавжудлигини кўрсатади. Келажақда Дўст Султоннинг “дафтари” топилиши билан бу муаммо ҳал бўлишининг эҳтимоли бор. Асарда Дўст Султон “дафтари”га қуйидаги маълумотлар олингани ҳавола этилган.

“Баъзилар айтурлар: “Хулагухан бу лашкарнинг ичинда эрди. Бу лашкар босилганда ўлди, ҳеч киши онинг ўлганидин хабардор бўлмади”. Аммо ҳазрати Дўст Султоннинг таворихларида айтиб турурлар: “Бу лашкарки босилиб борди, ғуссасиндин хаста бўлуб икки ойдин сўнг ўлди”, – деб турурлар. Ва Аллоху аълам” [9, 43].

Кўриниб турганидек, асар тилини таҳлил қилиш жараёнида, унинг эски ўзбек адабий тилида, содда тилда яратилганини кузатиш мумкин.

Шайбон Ботунинг Рус ерлари, Қрим, Европага қилган юришларида (1234-1238, 1238-1240 йиллари) фаол қатнашган. Бу ҳақда Утемиш хожи Рашид ад-динга [6, 37, 39] нисбатан кенгроқ маълумот беради. Рашид ад-дин Шайбоннинг Букчек ва Бўри билан Қримга 1238 йили қилган юришида уни Татқар истехкомини олгани ҳақида ёзган [6, 39]. Утемиш хожи эса Қримда Шайбонни Қирқ ер деган мустаҳкам қалъани қамал қилганини ёзиб, уни узоқ муддатли қамалдан кейин қўлга киритганини батафсил баён қилади. “Чингизнома” муаллифи ҳатто Шайбонни ҳарбий ҳийла ишлатганини ёритади: “... Қирим вилоятинда Қириқ Ери теган хера офарин берк қалъа бор турурким, онинг берклиги ва мазбутлиқи оламда машҳур турур. Неча йиллар қабаб уруш солдилар, ола билмадилар. Охир ҳукм қилдиким, охшомдин сўнг танг отқунча ҳар на ким, овоз қилур, они бир-биринга урушдурунг. Ёки қўлларига олиб бир-бирига чақиштура бошладилар. Ва бақир қазанларини ва табақларини ва чанақларини ура бошладилар. Қолнинг ичинда бу садоёе ва ва аломате бўлибдики, ер-кўк зилзилага келди, қулақлар тонди. Қалқа халойиқлари саросар анг-танг бўлуб ҳар сари югурушлар: “На ҳол бўлди?” – теб. Ул охшам тонг отқунча ул садо ва ул ғовға тинмади. Қалқа халойиқлари ҳам ётиб уқламадилар. Яна охшамки, бўлди, баяқитак яна аломате ва ғавғо қобардилар. То бир ҳафта-ўн кунга тегри иш-кучлари бу бўлди. Қалқа халойиқлари уйқусизликдан хароб бўлур эрди. Бу ғоятга тегри – айтурларким: “Агар бир иш қилур бўлса, қилур эдилар. Шояд буларнинг бу ойларда ва бу кунларда расми ва одати бу тарика бор булғай”, – теб, фароғат бўлдилар. Чун Шайбонхан билдики, булар фароғат бўлдилар, лашкарини йиғдурди. Айтурларки, ул қалқа бир ялан қоянинг устинда турурлар. Бу ахшом ғавғо ва садони кўпрак қилди. Қалъанинг тўрит ёнидин чақурлар солди. То тонг отгунча бир киши чиқар сақли йўл қилдилар. Қалъа халойиқлари ғавғо ва садо жиҳатидин митин овозин маълум қилиб хабардор бўлмадилар. Йўлак тайёр бўлғач дарвазага уруш солдилар. Қалқа халойиқлари югуруб дарвозага келдилар. Бир жамият баҳодурларни ул йўлга таъйин қилиб турурлар, ул йўлдин югуриб чиққач қалъага ўзини солдилар, тақи қалъани олдилар. Ул қалъани кўрган равандалардин сўрадук, хануз ул йўлнинг худуди бор турур тедилар. Ондин сўнг Улақ вилояти устунга юридилар, ани фатҳ қилди. Ондин сўнг Корал вилояти устунга юриди. Корал азим улуғ вилоят турур. Онинг кўп урушлари бўлди. Оқибат фатҳ қилиб, Корални пойтахт қилди. Анда вафот бўлди. Тақи ҳола Корал подшоҳининг авлоди турур. Шайх Аҳмад хон неча йил онда тутқун бўлуб яна андин саломат чиқиб ўз вилояти Ҳожи Тархонга келди. Ул айтур экандур: “Бизнинг ўзбек таифасинда ҳарки[м] омақли элки, бо турур, барчасиндин анда бор турур. Шайбон хон бирла бориб анда қолиб турарлар”, – тер [9, 39-41].

Парчани лингвистик нуқтайи назардан тадқиқ қилиш жараёнида ижодкорнинг туркий сўзлардан унимли фойдаланиб, ташхисни юзага келтирганини: *ер-кўк зилзилага келди, қулақлар тонди*; тазодни пайдо қилганини: *охишомдин сўнг танг отқунча* ва бошқа тасвирий воситалар орқали асар матнининг лингвоэстетик таъсири оширишга интилганини англаш

мумкин. Асар тилида арабий ва форсий ўзлашмалардан фойдаланишга жиддий эътибор қаратилган, маълум даражада ўғуз лаҳжасининг таъсири сезилади.

Шунингдек, таъкидлаш зарурки, “Чингизнома”да турли соҳалардаги тарихий ҳарбий, ижтимоий-сиёсий, маиший лексикага оид бирликларни, термин ва истилоҳларни ажратиш, уларнинг тарихий илдизларини аниқлаш, қатламларга ажратиш, тарихийлик, этнографик, лингвистик нуқтаи назардан баҳо бериш зарур. Қуйида асарда учрайдиган сўзларнинг давлатчилик терминологиясига оид айрим мавзуй гуруҳларини ажратган ҳолда, мисоллар келтирамиз. Булардан *давлат бошқарувига доир унвон ва амаллардан*: подшоҳ, султон, ҳоким, бий, бек, қўналға;

Ҳудудий маъмурий бўлинмалардан: улус, эл, вилоят, юрт, ўрда, аймоқ, туман;

Ҳарбий соҳага тегишли истилоҳлардан: қўшун, доруға, нукер, мулозим, ундақчи.

Этнос ва этник соҳасига тегишли терминлардан: уруғ/уруқ, уйғур, қиёт, қазок/қазоклар, ўзбек/ўзбеклар, барин, дўрман, найман, буйрақ, арғун.

Ижтимоий ва хўжалик ҳаётга доирларидан: ясоқ ва хирожни тилга олиш мумкин.

Манбада келтирилган ушбу гуруҳ сўзлардан айримларининг қуйидагича қисқа таърифни бериш мумкин:

Улус (мўғулча сўз) – мамлакат, давлат маъносида.

Эл (мўғул) – қабила, қабилалар иттифоқи, халқ, давлат, мамлакат, ўлка, диёр, ўрда, турли қабилалар зодагонлари иттифоқини ҳам манбаларда билдиради.

Вилоят (араб) – ўлка, вилоят, мамлакат.

Юрт (мўғул) – ҳудуд, аслида кўчманчилар кўчиб юрадиган маъмурий-қабилавий бўлинма. Мамлакат маъносида ҳам ишлатилади.

Ўрда (мўғул) – юрта сўзидан (хон юртаси, сарой юртаси ва ҳ.) келиб чиққан термин. Кейинчалик ҳукмдор, хоннинг саройи – ўрдаси сифатида тан олинди.

Аймоқ, омак, обак (мўғул) – қабила, қавм, уруғ ва уларнинг конфедерацияси, ҳудуди сифатида талқин қилинади.

Туман (мўғул) – мулкдорларнинг маъмурий бўлинмаси, ўн минг нафардан иборат қўшинни бериб, уни таъминлайдиган ҳудуд.

Ҳоким (араб) – Ҳукмдор, маҳаллий ҳукмдорларнинг унвонлари.

Бий (туркча) – туркий қабилаларнинг пешволари. Аввалбошда уларда ҳарбий ваколатлар ва масъулиятлар бўлмаган.

Бек (туркча) – қабила ва уруғ ҳарбий дасталарининг бошлиғи.

Қўналға (туркча) – маъмурий ва ҳарбий амалдорларни йўл давомида улов, ётоқ, озиқ-овқат ва бошқа нарсалар билан таъминлаш мажбурияти.

Уруғ/уруқ (мўғул) – оила, авлод, уруғ. Аймоқдан кичикроқ бўлган, кўпинча, авлоднинг бир машҳур оқсоқоли атрофида жипслашган қон-қариндошлар.

Уйғур – Шарқий Туркистон ва Еттисувда шаклланган туркий халқ. Манба яратилиши даврида Дашти қипчоқдаги энг катта қабила. Шайбонихон билан Мовароуннаҳрга келиб, кейинчалик Хоразмда ўрнашиб қолганлар.

Қиёт, қият – мўғул қабилаларидан. Чингизхон ва унинг ворислари даврида бу қабиланинг нўёнлари ва амирлари катта мавқега эга бўлганлар. Утемиш хожи маълумотида қараганда улардан Исатойбек Қиёт Жужийларнинг хос қўшинига қўмондонлик қилиб, Олтин Ўрдада ҳокимиятни қўлга киритгач, тахтга Ўзбекхонни ўтказган. Унинг ворислари Шарқий Дашти қипчоқда баъзан бутунлай ҳокимиятни қўлга киритганлар. Исобий Қиёт Кўрагон Ўзбекхоннинг қизи Иткужуд-жукага уйланган эди ва куёв-кўрагон сифатида мамлакатда катта мавқени қўлга киритган эди. Унинг авлодлари ҳатто Бердибекхон вафотидан сўнг (1359) Сирдарёда ҳокимиятни ўз қўлларига оладилар [9, 155-156].

Қазок/қазоклар – (В.П.Юдин талқинида) бу сўз мўғуллар ҳукмронлиги даврида (XIII) пайдо бўлган. Аввалбошида “қазок” бу ўз давлати, қабиласи, уруғидан ажралиб юрган кишига (ёки кишиларга) нисбатан айtilган. Қазоклик муайян эркин турмуш тарзига нисбатан ҳам ишлатилган. Кирей/гирей ва Жонибек Дашти қипчоқдан бир катта ўзбек гуруҳларни олиб,

казок бўйлаб Еттисувга кетган. Шу гуруҳга нисбатан қазок этноними ишлатиладиган бўлди [9, 157].

Султон Ҳусайн Бойқаронинг расмий манбаларида (масалан “Муизз ал-ансоб” асарида) уни ҳокимият теппасига келишидан олдинги даврини “қазоклик даври” деб тавсиф қилганлар

Ўзбек/ўзбеклар – “Чингизнома”даги давр, яъни XIV-XV асрларда ўзбек номи Шарқий Дашти қипчоқдаги маҳаллий, туркийлашган мўғул қабилаларига нисбатан ишлатилган, этноним сифатида эмас [1, 11-16].

Барин/бахрин – манбаларда мазкур қабила номи байри, барим, баҳрин, бағрин, баарин шаклида ҳам келади. Турк-мўғул бўлган бу қабила бутун Чигатой улуси бўйича жойлашган эди. Баҳрин эли Мўғулистон, Шарқий Туркистон, Қозоғистон бугунги Ўзбекистон худудларида яшаган [8, 395].

Дўрман – турк ва мўғул қабилаларидан, Чигатой ва Шайбон улусларида яшаганлар.

Найман – турк ва мўғул қабилаларидан, Чигатой ва Шайбон улусларида яшаганлар.

Буйрақ – турк ва мўғул қабилаларидан, Чигатой ва Шайбон улусларида яшаганлар. Қўшинлари Шайбон юришларида қатнашган [9, 38].

Қарлук – турк ва мўғул қабилаларидан, Чигатой ва Шайбон улусларида яшаганлар. Қўшинлари Шайбон юришларида қатнашган [9, 38].

Арғун – Темурий Абу Сайид (1451-1469) даврида Сирдарё хавзасидан Моварауннахр худудларига кўчиб келган қабила.

Юқорида таъкидланган маълумотлардан шуни хулоса қилиш мумкинки, “Чингизнома”ни матншунослик, тилшунослик, тарихий жуғрофия, терминология нуқтаи назаридан ўрганилиши истикболли илмий йўналишни ташкил қилиши мумкин. Хусусан, лингвистик жухатдан Хоразм тарихнавислигидаги давлатчилик терминологиясини белгилаш, бирликларини аниқлаштиришда манбанинг аҳамияти катта. Чунки, биз Хоразм туркий тарихнавислигини “Шажараи турк”дан бошлашга кўникканмиз. Аммо гарчи Шайбон сулоласи бошқаруви ҳақида бўлса-да, туркий тил (эски ўзбек тили)да яратилган мазкур асарни ҳам биз Хоразм туркий тарихнавислигига оид манбалар қаторида санашимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ахмедов Б. Государство кочевых узбеков. М., 1965. – С. 11– 16.
2. Бартольд В.В. Отчет о командировке в Туркестан (летом 1902). // Сочинение, т. VIII. М., 1973. – С. 119-210.
3. Валидов А.З. Восточные рукописи в Ферганской области // ЗВОРАО. Т.22. Ч. 2. 1915. – С. 320.
4. Воҳидов Ш., Эшмурадов М. Хоразм тарихчилари: Ўтемиш хожи, Абулғозий, мунис. Тошкент, 2009. – 42 б.
5. Каль Е.Ф. Персидские, арабские и тюркские рукописи Туркестанской публичной библиотеки. Ташкент, 1889. – С. 52.
6. Рашид ад-дин. Сборник летописей. Т.2. / Перевод с перс. Ю.П. Верховского. -М.,-Л., 1960. – С. 37,39.
7. Собрание Восточных Рукописей ИВ АН Узбекистана (СВР). Т. I-XI. – Т., 1952-1987.
8. Тарихи Рашидий.// Ўз ФА ШИ. № В 648. –Б. 395.
9. Утемиш-хаджи. Чингиз-наме. Факсимиле, перевод, транскрипция, текстологические примечания, исследование В.П. Юдина. Подготовила к изданию Ю.Г. Баранова. Комментарии и указатели М.Х. Абусаитовой. -Алма-Ата, 1992.
10. Юдин В.П. Орды Белая, Синяя, Серая, Золотая...// Казахстан, Средняя Азия и Центральная Азия в XVI-XVIII вв. Алма-Ата, 1983. – С. 106-165

УДК 168.522

ПОНЯТИЕ ТРАНСТЕКСТУАЛЬНОСТИ И ЕГО АНАЛИЗ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЗАПАДНЫХ ПИСАТЕЛЕЙ

*А.Ш.Мирзаева, преподаватель, Бухарский государственный медицинский институт,
Бухара*

Annotatsiya. Ushbu maqolada transtekstuallik adabiyotshunoslikda badiiy element sifatida qaraladi. Ayniqsa, transtekstuallik tushunchasi adabiyotda qanday paydo bo'lganligi va vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligi ta'kidlangan. Kristina Bruklinning "The Novel as Performance: The

Fiction of Ronald Sukenik and Raymond Federman", Jeyms Joysning "Uliss" va Lev Tolstoyning "urush va tinchlik" kabi mualliflar asarlari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: XX asr adabiyoti, transtekstuallik, iqtibos, sehrli realizm.

Аннотация. В этой статье транстекстуальность рассматривается как художественный элемент в литературе. Особенно даётся ударение на то, что как понятие транстекстуальности возникло в литературе и как оно развивалось со временем. Анализируются работы таких авторов как Кристины Брукли "The Novel as Performance: The Fiction of Ronald Sukenick and Raymond Federman", "Улисс" Джеймса Джойса и "Война и мир" Льва Толстого.

Ключевые слова: Литература XX века, транстекстуальность, цитата, магический реализм.

Abstract. In this article, intertextuality is examined as an artistic element in literature. Special emphasis is placed on the emergence and development of the concept of intertextuality over time. The works of authors such as Christina Brooke's "The Novel as Performance: The Fiction of Ronald Sukenick and Raymond Federman," James Joyce's "Ulysses," and Leo Tolstoy's "War and Peace" are analyzed.

Key words: Literature of XX century, transtextuality, citation, magical realism.

Транстекстуальность - это понятие, которое используется в литературе для описания отношения одного текста к другому. Это отношение может быть различным: один текст может ссылаться на другой, использовать элементы другого текста или даже создавать новую интерпретацию другого текста. Транстекстуальность может быть использована как внутри одного произведения, так и между различными произведениями.

Концепция транстекстуальности была впервые сформулирована Жаком Деррида, который использовал термин "intertextuality" в 1966 году. Деррида рассматривал транстекстуальность как механизм, который позволяет текстам ссылаться друг на друга и взаимодействовать друг с другом.

В литературе транстекстуальность используется для создания более сложных и глубоких произведений. Авторы могут использовать элементы других произведений, чтобы создать свои собственные произведения. Например, автор может использовать персонажа из другого произведения или цитату из другого произведения в своей работе. Это позволяет авторам создавать произведения, которые имеют более широкий контекст и глубокий смысл.

Транстекстуальность может также использоваться для создания новых интерпретаций старых произведений. Автор может пересмотреть предыдущую работу, чтобы создать новую интерпретацию или дополнительный контекст. Например, автор может создать пародию на старое произведение, чтобы показать его устаревшие или несостоятельные аспекты.

Таким образом, транстекстуальность является важным инструментом в литературе, который позволяет авторам создавать более сложные и глубокие произведения, а также пересматривать старые работы и создавать новые интерпретации.

Понятие транстекстуальности было дальше развито Роландом Бартом в его работе "Смерть автора" (1967), где он утверждал, что любой текст имеет множество авторов и что его смысл формируется в процессе взаимодействия между текстами и читателем.

Другой важной работой в области транстекстуальности стала книга Кристины Брукли "The Novel as Performance: The Fiction of Ronald Sukenick and Raymond Federman" (1985). В этой работе Брукли анализировала произведения Раймона Федермана и Рональда Сукеника, которые использовали транстекстуальность для создания новых форм и стилей в литературе. Она показала, как эти авторы используют различные литературные техники, такие как цитирование, пародия, монтаж, чтобы создать новые смыслы и переосмыслить традиционные жанры и темы.

Сегодня транстекстуальность является важным понятием в литературной теории и используется как для анализа старых произведений, так и для создания новых. Новые

технологии, такие как интернет и социальные сети, также открывают новые возможности для использования транстекстуальности в литературе.

В целом, транстекстуальность стала важным понятием в литературной теории, которое позволяет анализировать связи между различными текстами и использовать их в творческом процессе. Сегодня транстекстуальность используется как для создания новых литературных произведений, так и для анализа уже существующих. Она также имеет большое значение в контексте литературного образования.

Использование транстекстуальности в литературе может привести к созданию произведений более сложных и глубоких, так как это подход, который позволяет авторам использовать элементы других произведений, чтобы создать свои собственные произведения. Некоторые известные авторы, такие как Джеймс Джойс, Томас Пайн, Уильям Берроуз и Умберто Эко, известны своими транстекстуальными работами.

Один из примеров транстекстуальности в литературе - это использование цитат из других произведений. Например, в "Улиссе" Джеймса Джойса, главный герой Леопольд Блум вспоминает строки из стихотворения Альфреда Теннисона "Ульян" ("Ulysses"), что создает ассоциации с Одиссеем, который был главным героем одноименного эпоса Гомера. Это создает глубокую связь между двумя произведениями и расширяет идеи, представленные в обоих произведениях.

Другой пример транстекстуальности - это использование персонажей и миров из других произведений. Так, Умберто Эко в своем романе "Имя розы" использовал элементы детективного жанра, но также внес темы из философии, истории и религии. Кроме того, в романе Эко есть отсылки к другим произведениям, таким как "Комедия" Данте и "Конфессии" Аврелия Августина. Это помогает создать сложный и глубокий мир, который раскрывается для читателя в течение всей книги.

Транстекстуальность может также проявляться в разных формах, например, в использовании литературных техник и стилей из других произведений. В романе "Сто лет одиночества" Габриэля Гарсиа Маркеса автор использовал технику магического реализма, которая была популярна в латиноамериканской литературе. Эта техника использует фантастические элементы, чтобы раскрыть более глубокие идеи о человеческой жизни и обществе.

Примером транстекстуальности может служить роман "Война и мир" Льва Толстого, который содержит отсылки к другим литературным произведениям, таким как "Гамлет" Уильяма Шекспира и "Божественная комедия" Данте Алигьери. Толстой также использовал реальные исторические события и персонажей, чтобы создать реалистичный мир, который был связан с реальностью того времени. Это позволило ему создать более глубокое и сложное произведение, которое исследовало многие темы, связанные с жизнью и обществом в России того времени.

Другим примером транстекстуальности может служить роман "Шекли-мокрица" Виктора Пелевина, который содержит отсылки к различным мифологическим и религиозным традициям, а также к другим литературным произведениям. Пелевин использует элементы других произведений, чтобы исследовать темы, связанные с религией, идентичностью и смыслом жизни.

В целом, использование транстекстуальности помогает авторам создавать более сложные и глубокие произведения, которые исследуют концепции и темы, связанные с другими произведениями. Это позволяет читателям лучше понимать и оценивать произведение, а также помогает расширять их знания о литературе и культуре в целом.

Использование транстекстуальности в литературе имеет свои преимущества и недостатки. Одним из главных преимуществ является то, что это позволяет авторам использовать элементы других произведений, чтобы создать свои собственные произведения, что может сделать их более сложными и глубокими. Транстекстуальность также может создавать уникальный опыт для читателей, которые знакомы с исходным произведением, что может привлечь новых читателей к произведению.

Важно отметить, что критика использования транстекстуальности в литературе не означает, что этот подход не должен использоваться вовсе. Как и в любом другом случае, это может быть инструментом для авторов, чтобы создать что-то новое и интересное, но нужно убедиться, что он используется с осторожностью и не ограничивает свободу выражения автора.

В целом, транстекстуальность в литературе имеет как преимущества, так и недостатки, и ее использование должно быть осуществлено грамотно и с уважением к оригинальным произведениям. Если авторы соблюдают авторские права и используют элементы других произведений с целью создания новых и интересных произведений, то использование транстекстуальности может быть весьма полезным подходом к созданию литературных произведений.

В заключении можно подвести итоги всей статьи и подчеркнуть значимость изучения транстекстуальности в современной литературе. Отметим, что транстекстуальность помогает авторам создавать более сложные и глубокие произведения, позволяя использовать элементы из других произведений. Также обратите внимание на критику, которая была высказана в отношении транстекстуальности и возможность ее слишком жесткого ограничения на творчество авторов.

Изучение транстекстуальности также актуально в свете современных технологий и глобализации, когда доступ к произведениям и культурным наследиям становится все более простым и многогранным. В этом контексте транстекстуальность становится не только важным инструментом литературного творчества, но и важной практикой, которая помогает нам лучше понимать историю и культуру, а также формировать новые формы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Барт, Р. (1974). *S/Z* (Пер. Р. Миллера). Издательство Hill and Wang.
2. Деррида, Ж. (1976). *О грамматологии* (Пер. Г. Спивак). Издательство Джонса Хопкинса.
3. Aziza, M. (2022). The theory of intertextuality as a paradigm and the impact of this theory on translation.
4. Aziza Mirzaeva Shavkatovna. (2022). The intertextual and intercultural references in lodge's campus novels. *American Journal Of Philological Sciences*, 2(11), 29–35. <https://doi.org/10.37547/ajps/Volume02Issue11-05>
5. Shavkatovna, M. A. . (2022). Interrextuality in Rick Riordan's Work. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(9), 180–185. Retrieved from <https://www.grnjournals.us/index.php/ajshr/article/view/1507>
6. Shavkatovna, M. A. . (2022). Interrextuality in Rick Riordan's Work. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(9), 180–185. Retrieved from <https://www.grnjournals.us/index.php/ajshr/article/view/1507>.
7. Shavkatovna, M. A. . (2022). Interrextuality in Rick Riordan's Work. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(9), 180–185. Retrieved from

УДК 821.161.1

ПРИНЦИПЫ ОТРАЖЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПСИХОЛОГИЗМА В УЗБЕКСКОЙ «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ»

Ф. Р. Муртазаева, PhD, Бухарский Государственный Университет, Бухара

Annotasiya. Ushbu maqolada Zulfiya Qurolba qizi ijodi misolida o'zbek "ayollar nasri" dagi badiiy psixologizmning ochib berish tamoyillarini aks ettiruvchi psixologizm o'rganiladi. "Ayollar nasri" muallifi personajlarning psixologik motivlari tamoyillarini o'rganib, ko'proq real xarakterlarni yaratishga, ularning xulq-atvorini shakllantiruvchi va madaniyatlararo tushunishga hissa qo'shuvchi ijtimoiy-madaniy omillarni yoritib berishga muvaffaq bo'ldi.

Kalit so'zlar: printsip, o'ziga xoslik, motivatsiya, his-tuyg'ular, ichki dunyo, hissa qo'shadi.

Аннотация. В данной статье на примере творчества Зульфии Куролбой кизи исследуется психологизм, отражающий принципы раскрытия художественного психологизма в узбекской «женской прозе». Исследуя принципы психологических мотиваций персонажей, автор «женской прозы» смогла создать более реалистичных персонажей, пролить свет на основополагающие социальные и культурные факторы, которые формируют их поведение, и способствуют межкультурному пониманию.

Ключевые слова: принцип, уникальность, мотивация, эмоции, внутренний мир, способствуют.

Abstract. In this article, on the example of the work of Zulfiya Kurolba kizi, psychologism is studied, which reflects the principles of disclosure of artistic psychologism in Uzbek "women's prose". By exploring the principles of the psychological motivations of characters, the author of "women's fiction" was able to create more realistic characters, shed light on the underlying social and cultural factors that shape their behavior and contribute to intercultural understanding.

Key words: principle, uniqueness, motivation, emotions, inner world, contributes.

В процессе развития наша страна поднялась на уровень «Служение литературе и искусству, культуре – это, прежде всего, вера в наш народ, вера в наше будущее», и были даны большие результаты по выявлению и исследованию произведений с художественным опытом мирового уровня на национальном уровне. Возросла перевозка общих и отдельных их аспектов. С этой точки зрения особое внимание привлекает произведения, созданные на основе раскрытия художественного психологизма в нашей и мировой литературе. Изучение их как особой системы помогает обогатить понимание теоретических основ принципов раскрытия методов и форм художественного психологизма в узбекской женской прозе [1].

Поскольку основным предметом литературы является человек, то интерпретация человеческих эмоций и психологических состояний всегда занимала в ней центральное место. С человеческой психологией связаны сны, страх, ужас, смерть, одиночество, изоляция, отчаяние, страдание, депрессия, ненависть, недовольство, злоба, гордость, ревность, слепота, лицемерие, обман, хитрость, коварство, безумие, преступление. толкование ряда случаев, таких как наказание, привлекает особое внимание. Важно изучить их неповторимое поэтическое выражение в художественных произведениях, процесс превращения неэстетического явления в явление эстетическое[4].

В большинстве художественных произведений отмечается, что человеческие чувства, душевное отношение людей к жизненным реалиям выражаются своеобразно. поэтически, символизируются в символической сущности. Для выявления воплощённых в художественной литературе символично-смысловых аспектов различных психических состояний человека, приобретших символическую сущность, важно прежде всего изучение социально-жизненных и психологических основ их возникновения.[4]

Проблема общества и человека всегда была одной из главных тем в литературе народов мира. В частности, подчеркивается и описывается тот факт, что отрыв человека от общества и людей, изоляция, отчуждение есть трагическая ситуация.

Потому что мотив одиночество обрекает человека на отчаяние и депрессию, бросает его в водоворот бесконечных душевных страданий. В одиночестве человек «теряет край своей веревки», сбивается с пути, начинает забывать свою идентичность. Они не смогут работать, есть, пить или спать, и их брак не будет урегулирован.[3]

Современная узбекская проза, особенно узбекская «женская литература», имеет большое значение для развития современной литературы

Одна из ярких представительниц «женской прозе» в последние годы стала Зульфия Куролбой кизи. У нее уникальный стиль повествования, разнообразие женских персонажей новая интерпретация образов, художественная репрезентация социальных проблем и др. В ее рассказах умело использованы элементы психологического и магического реализма.

Литературовед Ю. Солижонов, выражает серьезные мысли о творчестве современного автора Зульфия Куролбой кизи, также он подчеркивает что благодаря ее произведениям в узбекскую современную литературу вошел новый женский образ. [5]

Принципы использование инструментов для раскрытия художественного психологизма в узбекской прозе например творчества Зульфии Куролбой кизи, позволило глубже понять поведение человека и работу человеческой психологии. Узбекская литература имеет богатую историю, и использование психологического анализа в этом контексте сыграло значительную роль в формировании литературного ландшафта. Анализ человеческого поведения и исследование человеческой психики всегда были центральными темами в литературе, и узбекская проза не является исключением. Использование художественного психологизма

позволило провести более глубокий анализ человеческого поведения, что помогает читателям понять сложности и нюансы персонажей в истории.

Рассказы Зульфийи Куролбой в нашей национальной литературе периода независимости характеризуются продуманным сюжетом, психологическим походом раскрытия характера персонажей и жизненных конфликтов, а также

умелое описание внутреннего мира и душевных переживаний героев.

Герои Зульфийи Куролбой – близкие сердцу люди. У них есть боли и мечты. У автора особый подход к выбору имен для своих персонажей.

Исследуя мотивации и эмоции персонажей, читатели получают более глубокое понимание человеческого опыта. Это может быть особенно полезно в ситуациях, когда читатель может не иметь непосредственного опыта с описываемой ситуацией. [2]. Одним из ключевых преимуществ использования художественного психологизма в узбекской «женской прозе» является понимание им женской психики. Изучая образы в деталях, авторы могут раскрыть внутреннюю работу ума и мотивы, стоящие за действиями персонажа. Это дает читателям более глубокое понимание человеческого поведения и может помочь им сопереживать персонажам истории.

Использование психологического анализа в узбекской «женской прозе» также имеет последствия для общества в целом. Исследуя человеческое поведение в деталях, писатели могут повысить осведомленность об определенных проблемах и бросить вызов социальным нормам. Это может быть особенно сильным при работе с запретными темами, такими как психическое здоровье или зависимость. В целом, использование инструментов для раскрытия художественного психологизма в узбекской прозе является ценным приемом, который добавил глубины и сложности литературному ландшафту. Это позволяет читателям получить более глубокое понимание человеческого опыта и предоставляет писателям мощный инструмент для изучения и оспаривания социальных норм.

Таким образом, автор смогла создать более тонких и реалистичных персонажей, которые являются не просто стереотипами, а полностью конкретизированными личностями со своими уникальными личностями, мотивациями и желаниями. Использование художественного психологизма в узбекской "женской прозе" прозе также позволило лучше понять социальные и культурные контексты, в которых существуют эти персонажи. Исследуя психологические мотивации персонажей, писатели могут пролить свет на основополагающие социальные и культурные факторы, которые формируют их поведение. Это, в свою очередь, позволяет читателям получить более глубокое понимание общества, в котором существуют персонажи, и проблем, с которыми они сталкиваются.

Кроме того, использование художественного психологизма в узбекской "женской прозе", также способствовало разрушению культурных барьеров и содействию межкультурному взаимопониманию. Исследуя универсальность человеческих эмоций и поведения, узбекские писательницы смогли связаться с читателями из разных культур и слоев общества, способствуя большему сочувствию и пониманию между людьми. В заключение, принципы отражения художественного психологизма в узбекской "женской прозе" позволило глубже понять психологию женщины и сложности человеческого поведения.

Исследуя принципы психологических мотиваций персонажей, узбекские авторы «женской прозы» смогли создать более тонких и реалистичных персонажей, пролить свет на основополагающие социальные и культурные факторы, которые формируют их поведение, и способствовать межкультурному пониманию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреев А.Н. Целостный анализ литературного произведения: учеб. пособие для студ. вузов. – Минск: Н.М Центр, 1995. – С. 81.
2. Выготский, Л.С. Психология искусства / Л.Выготский. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 93.
3. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. – Л.: Советский писатель, 1971. – С. 300.
4. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы. – М.: 1988. – С. 176.
5. Солижонов Й. "Адабиёт хйёбони". Адабий-танкидий мақолалар тўплами. – Фарғона, 2020. Б. 11.
6. Муртазаева, Ф. Р. (2020). Женское видение мира в прозе В. Токаревой. "Своя правда". Молодой ученый, (4), 462-465.

УЎК 83.3 (5У3)

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ “ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИДА ҲАРБИЙ
АТАМАЛАРНИНГ МАЖОЗИЙ ИФОДАЛАНИШИ

Н.О. Палванова, ўқитувчи, Урганч давлат Университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонида ҳарбий атамаларнинг мажозий ифодаланиши, уларнинг ўзига хос жиҳатлари кўрсатиб берилди. Ҳазрати Навоий бобомиз ўзбек тилининг ёзма дурдоналари заминларини яратганини алоҳида таъкидлашимиз зарур, айниқса ҳарбий атамалар жуда чиройли сузлар билан қиёсланиб берилган.

Калим сўзлар : қалам, фалак, чопқир от, панжа, қўшин, бурж, фатх

Аннотация. В данной статье рассматривается образное выражение военных терминов в эпосе Алишера Навои «Фархад и Ширин», их специфика, показаны аспекты. Необходимо подчеркнуть, что Навои создал основы письменных шедевров узбекского языка, особенно военные термины сопоставляются с очень красивыми словами.

Ключевые слова: перо, небо, конь на скаку, лапа, отряд, знак зодиака, завоевание

Abstract. This article discusses the figurative expression of military terms in the epic of Alisher Navoi "Farhad and Shirin", their specificity, aspects are shown. It should be emphasized that Navoi created the foundations of written masterpieces of the Uzbek language, especially military terms are compared with very beautiful words.

Key words: feather, sky, galloping horse, paw, squad, zodiac sign, conquest

Иккинчи Ренессанс давридаги мавжуд бўлган ҳарбий атамаларни ўрганар эканмиз, катта тилшунос олимларнинг маслаҳатига, албатта, амал қиламиз. Таниқли олим, филология фанлари доктори, профессор Низомиддин Махмудов “Тил-миллатнинг ҳамияти” сарлавҳали суҳбатда айтганидек –“Ўзбек тили туркий тиллар оиласига қирадиган энг катта тиллардан битгаси ҳисобланади. Туркий тилни ва шунинг баробарида ўзбек тилининг манбалари, ибтидоси эрамиздан олдинги асрларга бориб тақалади. Бу тилнинг энг ривожланган даври бу XV аср, ҳазрат Навоий яшаб ижод қилган давр ҳисобланади. Навоий бобомиз ўзбек тилининг ёзма дурдоналари заминларини яратганини алоҳида таъкидлашимиз зарур [1]”.

Алишер Навоийнинг асарларида мажозий равишда учрайдиган ҳарбий атамалар айниқса кўплаб учрайди. Шу боисдан биз бобомизнинг севимли дostonларидан бири “Фарҳод ва Ширин”нинг насрий баёнини илмий малакамизни ошириш дастури сифатида танладик: **Алишер Навоий “Фарҳод ва Ширин”- насрий баёни муаллифи Гафур Ғулом, Тошкент, 1975 йил.** Берилаётган матнларда ҳарбий атамалар курсивда ифодаланади.

Достоннинг дастлабки матни бошидан гап ўша пайтлардаги моҳир ижодкорлар қаламларининг образли тарифлари ҳақида боради:

“Қалам шундай бир учқур чопқир отки, унинг жойи азалдан фалакнинг устидадир. Лекин бу қора от подшоҳ Хусравнинг Шабдиз исмли тўриқ оти даражасида ҳар қандай одамни қўрқувга сола оладиган бўлса-да, унинг устига инсоннинг бармоғи чавандоз бўлиб миниб олган. Бармоқларидаги бўғинлар гўё унинг белбоғи, тирноқлар эса унинг юзидир. У чопар экан, ўз қуйруғини байроқ қилади”.

Қалам мажозий жиҳатдан *учқур чопқир отга* ўхшатилиб, унинг ўрни фалакнинг устида дейилапти. Қандай чиройли қиёслаш бу, унинг гўзаллиги яна ҳам шундаки, қадимги афсоналарга кўра фаришталар ва қодир Аллоҳ яшайдиган *макон* - фалакнинг усти – ҳақиқий жаннат - инсоният ҳали вери етаолмайдиган орзулар *мамлакатидир*. *Қаламни* ушлаган инсон бармоғи эса *чавандозга* қиёсланиляпти. Бармоқлардаги бўғинлар гўё уларнинг белбоғи, тирноқлар эса юзи экан. Қалам, яъни учқур от чопар экан, ўз қуйруғини *байроқ* қилади. *Байроқ* образининг ижобий маънолари анчагина, бу ерда у эзгуликни ифода этиб, яхши келажакдан башорат этмоқда. *Қалам* - энг қадимги ҳарбий атамалардандир. Бунинг исботи

учун у замонлардаги подшоҳ ва саркардаларнинг бир-бирига бевосита қалам орқали хат ёзишиб, хабарлашиб турганини эслаш кифоя. Бунинг устига ҳозирги вақтда қалам ручкага айланган. Демак *ручка* ҳам ҳарбий атама. *Қалам* мадҳияси матнда шундай давом этирилади:

“Йўқ, уни *Шабдиз* деб ҳам атама. У бамисоли бир хушовоз куш. Қанотсиз бўлатуриб, ҳар томонга *парвоз* қила олади. Унинг тумшуғидан доим қора *қахрабо* томиб туради. Лекин бу *қахрабодан* инсонларга *гавҳарлар* сочилади... Қўй, уни куш ҳам дема. Ундаги жисм кушда йўқ. Санъатлар *ҳақими* уни ҳеч бир тенги йўқ *тилсим* қилиб яратган... Шоир ўз шеърларидан сўз ипига *дурлар* терар экан, *фалак денгизи* шу дурлар билан фахрланади Бу *дурлардан* одамлар тинмасдан олиб турсалар ҳам юз йилда мингдан бири кам бўлмайди” . Хушовоз кушнинг тумшуғидан қора қахрабо томиши – инжу сўзларнинг ёзилиши, улардан инсонларга гавҳарлар сочилиши – севимли асарларнинг тарқалиши - ажойиб киёслардир. Ҳазрати Навоий бобомиз *қалам* фаолиятини ривожланаётган илму *фазлнинг* *кониға* ҳамда *маънолар тоғига* ўхшатиб тарифламоқда.

Умуман, Биринчи ва Иккинчи Ренессанс замони шоирларининг яратган шеър устодларининг таърифи бутун *оламга* ёйилиб, ҳатто *фалак денгизи* ҳам улар билан фахрланади. Маълумки, улуғ озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141-1203) ўзини машҳур қилган “Ҳамса”сидан кейин янги “Ҳамса”лар яратиш шоирлар аро кучли анъанага айланди. Бу дostonлар номи, жанри, вазни, оригинал ҳамса бўлиши, сюжет ва образлари билан Низомий дostonларига монанд ва айни чоқда янги бўлиши лозим эди. Яқин ва Ўрта Шарқнинг ўнлаб шоирлари янги ҳамсалар яратган бўлсалар ҳам, улар Низомий билан ижодий беллашувга бардош бераолишмади. Ганжавийнинг “Ҳамса”сига муносиб янги дostonлар яратишга жазм қилган фақат икки шоир: Хисрав Дехлавий (1253 – 1325), Абдурахмон Жомий (1414 – 1492)гина бир мунча муваффақиятга эришдилар.

XV- асрга келиб, яъни уч юз йиллик тажриба ва аъналарга эга бўлган ҳамсачилик тарихида Алишер Навоийнинг ўзбек тилида ёзган “Ҳамса”си муҳим воқеа бўлди. Аммо у бунга катта тайёргарлик кўрди. “Ҳамса”ни яратишда тарихий манбалардан ва халқ оғзаки ижоди бойликларидан, халқ афсоналари, эртаклари, кўшиқлари, ҳикматли сўзларидан моҳирлик билан фойдаланди. Сўз санъаткори сифатида шуҳрат топган Низомий ва Хисрав Дехлавий тажрибаларини ўрганди. Бу жуда катта билим ва истеъдодни талаб этарди. “*Фасоҳат мулкининг соҳибқирони*” [2] бўлишга улгурган Алишер Навоий бунга тайёр эди:

**“Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,
Низомий панжасига панжа урмоқ...
Керак шер олдида шер жанги,
Агар шер бўлмаса бари паланги..”**

Бекиёс илҳом билан ёзилган бу тўртликда шоирнинг ўз кучи ва қобилиятига мустаҳкам ишонч, орзу ва ирода ўз исботини кўрсатмоқда. Мисралардаги кўшма ҳарбий атамалар ҳам ижодкорнинг инсоний мардлигидан дарак беради. Навоий бобомиз яхши ўрганган эди: Низомийнинг “Ҳамса”си фақат озарбайжон адабиётидагина эмас, балки Яқин ва Ўрта Шарқ ўлкалари адабиётида ҳам машҳур эди. Шунинг учун у, осон эмас бу майдон ичра турмоқ, деб ўзини ҳам чинакам жангда кўраяпти. Аммо бу ҳарбий жанг эмас, ақл-идрок, ижодиёт жангдир. Шунинг учун ҳам у бу жангни рамзий маънода шерлар жангига киёсламоқда.

“Низомий шундай улуг *фил* эдики, у *гавҳарнинг* энг катта *хазинасини* яратди”, дея ёзади улуғ шоир ва унданда буюкроқ гавҳар *ғазинасини* яратишда давом этди. “Ҳамса” ёзишдан Навоийнинг эзгу мақсади – туркий халқлар учун катта бадий асар яратиш, туркий халқларга ҳам гўзал адабиётнинг олий намуналаридан завкланишга имкон бериш эди”. [3]

Чин Ҳақонига тангри ўғил фарзанд ато этгач, исмини Фарҳод қўйишди.”**Бир ёшида оёққа туриб, бешикни тарк этди. Эмаклашни ҳам қўйиб, биратўла юришга уннаб қолди. Фалакнинг айланиб туриши уни уч ёшга етказганда, унинг дурдай пок сўзлар билан тили чиқа бошлади...Таажжуби шуки, уч ёшга кирган бу бола кўринишда ўн яшар боланинг дидини берар эди. Бу ишга ҳамма хайрон, дунё ҳам, куёш ҳам унинг бошида саргардон эди...Фарҳод *умрининг* ўн ёшини яшади. Бу вақтга келиб *дунёда* у *эгалламаган*,**

ўрганиб тагига етмаган бирон илм қолмади. Унинг ёши атига ўн ёшга борган бўлса ҳам, унинг гавдаси, қадди-қомати, куч-қуввати йигирма ёш йигитларникидай эди”.

Энди ўн ёшини яшаган болага у дунёда эгалламаган, ўрганиб тагига етмаган бирон илм қолмади дейиш, муболоғага ўхшайди. Умуман, қадимги замон шоирлари ва ёзувчилари асарларида бундай мақтов, лоф ва муболағаларни ишлатиш анъана бўлганки, уларни ушбу дostonда ҳам кўп учратмоқдамиз. Аммо улар жуда қизиқарли ва ишонарли чикқан.

“Ҳа, Улуғ бобомиз Алишер Навоий ўз қаҳрамони Фарҳоднинг ўн ёшида эгаллаган илму фазлини шундай таърифлаган:

Фалак мушкили ҳал фикратидин,
Фалакка мушкул онинг диққатидин.

Яъни, ёш Фарҳоднинг фикри фалак илми (астрономия) мушкулларини ҳал қилди. Унинг диққат билан тикилган кўзларидан фалак сирларини яшираолмай, мушкул аҳволга тушди.

Куюш янглиғ ёруғ раи мунири,
Вале ондин ёруғ мофилзамири.

Ёш Фарҳоднинг равшан фикри куюш каби ёруғ, лекин кўнглидаги равшанлик ундан ҳам ортиқ.” [4]

Мамнуният билан ўқишда давом этамиз: “У энди жанговарлик яроғларини майл қилди. Бу ишларга оз фурсатгина муҳаббат билан киришганига қарамай, нимага майл қилган бўлса ўшанинг моҳир устаси бўлиб чикди. У осмон камалагига ўхшаган ёйини куч билан отиб, Шарқда туриб Фарбни ура оладиган бўлди. Қоронғи кечада кўзга зўрға кўринадиган Хулкар тўпидаги хира Суҳо юлдузини нишонга олса, у тақдир ўқиға нишон бўлгандай бўлар эди. У ўқ отганда кўкнинг жангавор юлдузи – Миррих ўзининг кўркүв тугмаларини ечиб юборар ва офаринлар айтар эди...Этигининг пошносидаги мих билан ер тагидаги балиқни санчар, ўқининг учи билан эса фалакнинг гардишини тешиб чикарди”.

Дostonни ўқиган сайин ҳайратимиз оша боради. Фарҳод ҳарбийлик сирларини ўрганишга оз фурсат сарфлаган бўлса-да, барчасининг моҳир устаси бўлган. Буларни ҳаяжонланмасдан ўқимайсиз, албатта. Осмон камалагига ўхшаш ёйи билан Шарқда туриб Фарбни урса ҳам бўларка-ну! Ёки этигининг пошнасидаги мих билан ер тагидаги балиқни санчиб ола билишига қойил қолмайсизми, ахир? Бу матндаги ҳарбий атамаларнинг аксарияти Фарҳодга бундай куч - қудратни, эпчиллик ва доноликни Тангрининг ўзи армуғон этганлигига ишоратдир.

Дарвоқе, Фарҳоднинг отаси Чин ҳақони ҳам буни сезиб турибди: “Фарҳод ақлли, тадбирли, паҳлавон бир йигит бўлиб қолди. У энди фақат Чин ҳақонлигига эмас, балки бутун олам султонлигига ҳам лойиқ. Шоҳлик ишини олиб бориш учун нима муносиб бўлса ва нима шарт бўлса Тангри ҳаммасини Фарҳоднинг зотида яратган. Барча хунарлар бобида у камолга эришган, имони ҳар қандай айблардан холи”. Отаси севимли фарзандининг ақлли ва паҳлавон йигит бўлиб етишганидан фаҳрланиб, ҳатто унинг бошига бутун олам султонлиги тожини кўндиришни ҳам лойиқ кўрмоқда. Аммо отанинг кўнглида бир ҳавотир бор: - “Бир одам шоҳлик мансабини эгалласа-ю, сиёсат қилишни билмаса, унинг иши юришмайди. Фарҳоднинг кўнгли юмшоқликка мойил бўлиб, унинг табиатида шиддаткорлик аломатлари кўринмайди. Бу салтанат ишига зид. Подшоҳликка бунчалик таъби тозаликнинг кераги йўқ”- дея ўйлайди у. Ҳа, Ҳақон зурёдининг кўнгли юмшоқликка мойил, сиёсатчи эмас, табиатида шиддаткорлик кам. Салтанат ишида эса қатъият ва устиворлик зарур. Шундай бўлса ҳам ота ўзининг қариб бораётганини ҳис этиб, ўғлини ўз ўрнига салтанат шоҳлигига ўтказишга даъват қилиб сўз очганида, Фарҳод ўзининг ёшлигини, давлатга раҳбарлик ишларида ўкуви йўқлигидан узр сўраб, деди: - “Менинг ишим доим базмлар қуриш, доим айшу ишрат суриш бўлиб, фароғатда юргандим... Эндиликда шоҳ менга марҳамат қилсалар, бир-икки йил бу ишларни ўргансам. Тажрибасиз бир ишни қилиш қийин. Тажриба, кўникма бўлганда иш осон кўчади. Менинг ҳам бу соҳада тажрибам ортгач, нима буюрсалар, бўйин товламай бажарадурман”.

Фарҳоднинг вақти доим базмлар қуриш, доим айшу ишрат суриш билан ўтган бўлса, барча чуқур илмларни, паҳлавонлик ва ҳарбий соҳадаги мукаммал машқларни у қачон ўрганди. Умуман унинг жавобиди самимий камтарликни сезамиз. Салтанат ишларини ўрганиш учун бир-икки йил сўраяпти, холос. Унинг жавобини отаси эшитиб севинди, кўнгли кўтарилди.

Ҳақон Шохзодани Чин ўлкасидаги хазиначилар томошасига олиб борди. Фарҳод у ердаги дури гавҳарларни назарга илмади. Махфий сандиқлардан бири очилганда унинг кўзи бир чиройли кўзгуга тушди. Бу Оинаи Искандар эди. Кўзгуни безаклар билан ясаган донишманд унинг орқасига бутун махфий сирларини ёзиб қўйган эди: **“Бу кўзгу дунёни кўрсатувчи кўзгудир. Бунинг нури ва мусаффолиги қўйиладир. Бу Искандари Румий замониди дунёдаги одамларга ёдгорлик бўлсин деб гўзал қилиб ясалган. Бу кўзгуни ясаш учун ҳар бири Афлотунга тенг келадиган тўрт юз билимдон ҳаракат қилган. Улар осмондаги ишларнинг аҳолидан яхши хабардор, ер юзидаги ҳаёт жумбоқларини ҳам маҳорат билан ҳал эта олувчи файласуфлар эдилар...Дунёнинг ҳикматидан иборат бўлган бу кўзгуда ажойиб бир тилсим яширинган...Кўзгу сирини биламан деган одам Юнон мамлакатига бориши керак...Шахзода кўзгу орқасидаги бу қиссани тамом ўқиганидан сўнг бу мушкул ишни ҳал этишни ҳавас қилиб қолди. Безовталиги шунчалик ғолиб келиб кетдики, ўйлай бериб ейишдан, ухлашдан қолди”**.

Нури қуёшчалик бўлган гўзал кўзгуни яратган, савияси Афлотунга тенг келадиган билимдонларга раҳмат дейиш билан бирга, кўзгуда яширинган тилсимнинг сирини биз ҳам жуда билгимиз келаяптир. Фарҳод қандай бўлмасин, Юнон диёрига бориб, ўша кўзгуга қараб, ўзининг ҳаётида нималар содир бўлаётганини кўришни жуда истаб қолди. Яхшиямки Ҳақон, бироз безовта бўлса-да, Шахзоданинг ялғиз ўзини юбормай, ўғли билан бирга Юнон ўлкасига қўшин тортиб боришга қарор қилди.

“Юнон мамлақати ғоят қутлуғ ўлка бўлиб, илму ҳикмат билан зебу-зийнат топган. Бу ўлканинг ҳар бир тоши ҳикмат аҳли тожининг дури, бу ердаги ҳар бир кўкат дунёда бор касалликларга доридур”. Бобомиз ҳазрат Навоий Юнонистонни чинакам меҳр билан таърифлаб, инсонлари илму ҳикмат билан зебу зийнат топиб, соғ-саломат ва бахтиёр яшаётганлигига ишора қилади. Ҳақон қўшинини ҳамда нотаниш ўлкаларда инсонларнинг унга муносабатларини ҳам хайрихоҳлик ва дўстлик руҳида топилма мажозлар билан ифодалайди:

“Ер ҳам кўтара олмайдиган шунча қўшин, бутун оламни селдек тутган шунча аскарлари билан Юнон ўлкасига қараб йўл олдилар. Бу қўшинни жон мулкига ёпирилган ишқ сипоҳига таққосласа ҳам бўларди...Манзил-баманзил юриб бориларди. Уларнинг келаятганидан қаерга овоза борса, эшитган элининг эси кетарди. Ҳар мамлакатнинг фатх этилиши тўғрисида ҳуш хабар етиши билан ҳар бир қалъа қулфининг калити ҳам етиб келар эди. Манзил сайин бир ўлка фатх бўлиб борар, ўлкагина эмас, бутун суву қуруқлик фатх бўлиб борар эди. Бир неча ой чўлу водийлар кезгандан сўнг Юнон мамлақатининг қораси кўринди. У мамлакатдагилар Ҳақон қўшини шу тарафга келаятганидан хабардор бўлиб, каттаю кичик ҳар ким қудрати етгунча ҳадялар кўтариб, Ҳақонга пешвоз чиқдилар. Бу ўлканинг донишмандларига жон кирди. Ҳақоннинг бу томонга келиши гўё шараф буржиги Уторид юлдузи етгандек эди. Улар Ҳақонни гўё бахт ва давлат рамзи сифатида қарши олдилар ва унга келиб қўшилдилар.”

Ҳатто ер ҳам кўтара олмайдиган катта қўшин билан тинчликсевар Юнон юртига юриш қилиш ва манзилларда учраган ўлкаларни фатх қилинишига нима дейсиз? Фатх қилиш қўлга киритиш, босиб олиш деган маъноларни беради-ку! Бўлмаса нега ҳар мамлакатнинг фатх этилиши тўғрисида ҳуш хабар етиши билан ҳар бир қалъа қулфининг калити ҳам етиб келар эди. Ё, фатх этилаятган мамлакатнинг одамлари бундан хурсанд бўлишадими? - Ҳа, шунга ўхшайди. У мамлакатдагилар Ҳақон қўшини шу тарафга келаятганидан хабардор бўлиб, каттаю кичик ҳар ким қудрати етгунча ҳадялар кўтариб, Ҳақонга пешвоз чиқдилар. Ҳатто Юнон юртининг донишмандларига ҳам жон кириб, Ҳақоннинг бу томонга келишини гўё бахт ва давлат рамзи сифатида кўрдилар ва улар сафига келиб қўшилдилар. **“ Ҳақон ҳам ҳаммага лутфу илтифот кўрсатиб, кейин деди: -Бизнинг келишимиздан мақсад ўлкаларни фатх**

қилиш эмас, балки бир таҳликанинг олдини олишдир”...Ҳа, Чин Ҳақони мақсадимиз ўлкаларни фатх қилиш эмас, дея гапнинг сирасни айтиб, жамоани тинчлантирди. Шоҳ айтган таҳликанинг сирлари ҳақида кейинроқ тўхталамиз...

Фикрларимизни хулосалайдиган бўлсак, Ҳақон кўшини ва Ҳақоннинг ўзини мажозий маънода таърифлашга бағишланган ҳазрати Навоийнинг юқоридаги бебаҳо сўзларини яна бир бора ўқиймиз: ” **Бу кўшинни жон мулкига ёпирилган ишқ сипоҳига таққосласа ҳам бўларди**”. Ҳақиқатда ҳам, катта кўшинни жон мулкига ёпирилган ишқ сипоҳига қиёслаш учун буюк таланти ва истеъдод, теран тасаввур талаб этилади. Ишқ сипоҳи кўшиндаги аскарларга ишора, яъни улар ҳам ишқли одамлар, жангчи бўлсалар ҳам доно ва яхшилиқни кадрлайдиган инсонлар. Шунингдек, “**Ҳақоннинг бу томонга келиши гўё шараф буржиги Уторид юлдузи етгандек эди**” деган образли топилма ҳам ёруғликдан нишонандир. *Уторид* юлдузи қанчалик гўзал ялтирашини ҳамма билади. Унинг шараф буржиги етганлигини кўриш кишига бахт келтиради, деган фикрлар ҳам бор. Шу боисдан Чин Ҳақонининг Юнон ўлкасига келишининг ўзи гўё бахт олиб келади, - дея ерликларнинг кайфияти юқори. Демак сафарга чиққан чинликларга азиз меҳмонлар сифатида қаралди ва уларга ҳар қандай ёрдам керак бўлса мезбонлар доим тайёр турдилар...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “Хуррият” газетаси
2. “Фасоҳат – шеърини нутқ гўзаллиги, унинг хос, инжа қонун қоидалари”. Ботирхон Акрам “Фасоҳат мулкининг султони”, Тошкент “Ўзбекистон” 1991.
3. Иззат Султон, “Навоийнинг қалб дафтари”, бадиий адабиёт нашрети, Тошкент, 1969.
4. Эркин Воҳидов, Ўзбекистон қаҳрамони, халқ шоири. Иброҳим Ҳаққулов, “Занжирбанд шер қошида”, 7-бет, Тошкент, “Юлдузча”, 1989

UO'K 81'42

ТЕРМИНОЛОГИК ТИЗИМДА КОМПЬЮТЕР ВА ИНТЕРНЕТ ТЕРМИНЛАРИ: ТАҲЛИЛ ВА МУНОСАБАТ

*Д.С. Саидқодирова, PhD, доц., Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети,
Тошкент*

Аннотация. Ушбу мақолада Интернет ва компьютер терминологиясида терминлар тизими ҳақида сўз юритилган. Терминлар тизими тилнинг турлича жойлашганини инкор этишга асосланади. Термин ва нотермин ўртасидаги чегара кўпинча сўзлар орасида эмас, балки сўзнинг ички структурасида ётади: боғлагич; тахлам; зичлаш; тўплагич ва ҳ.к.

Компьютер ва интернет терминологияси вазифасига кўра бошқа терминлар тизимидан фарқ қилмайди, унинг бирликларининг асосий вазифаси – компьютер соҳаси ва интернетга оид тушунчаларнинг номинациялашдир. Компьютер тилининг ноадабий лексикасидан сўзлашув нутқини юзага келтириши учун фойдаланилади.

Калит сузлар: Интернет, компьютер, термин, номинация, тил тизими, соҳа, тушунча, лексика, структура, сўз, таҳлил.

Аннотация: В данной статье рассматривается система терминов в Интернет и компьютерной терминологии. Система терминов основана на отрицании различного местонахождения языка. Граница между термином и не термином часто лежит не между словами, а во внутренней структуре слова: союзе; уплотнение; коллектор и др.

Компьютерная и интернет терминология по своей функции не отличается от других систем терминов, основной функцией ее единиц является номенклатура понятий, связанных с компьютерной областью и Интернетом. Нелитературная лексика компьютерного языка используется для создания разговорной речи.

Ключевые слова: Интернет, компьютер, термин, номинация, система языка, отрасль, понятие, лексика, структура, слово, анализ

Abstract. This article discusses the system of terms in the Internet and computer terminology. The system of terms is based on the negation of the different location of the language. The boundary

between a term and a non-term often lies not between words, but in the internal structure of the word: union; surname; seal; collector, etc.

Computer and Internet terminology does not differ in its function from other systems of terms, the main function of its units is the nomenclature of concepts related to the computer field and the Internet. The non-literary vocabulary of the computer language is used to create colloquial speech.

Key words: *Internet, computer, term, nomination, language system, sphere, vocabulary, structure, word, analyses.*

Маълумки, махсус соҳага оид тушунчаларни англаш билан бирга, уларни иш жараёнида қўллаш жуда муҳим омил бўлиб, ҳар қандай соҳанинг ривожланишида катта аҳамият касб этади. Компьютер ва интернетга оид тушунчалар бундан мустасно эмас

Ҳозирги кунда тил тизимида тез ўзгарувчан ҳамда фаол қатламини компьютер ва интернет терминологияси соҳасига доир лексик бирликлар ташкил этади. Шу боис, ушбу соҳа терминологиясининг лингвистик хусусиятлари муаммоларини илмий жиҳатдан ўрганиш тилшуносларимиз олдига бир қатор муҳим вазифаларни қўймоқда. Жумладан, компьютер ва интернет терминологиясини тилларда ифодавий имкониятларни ўрганиш ва уларни меъёрга солиш масалаларини тадқиқ этиш ҳам ана шундай долзарб вазифалар сирасига киради. Дарҳақиқат, ахборот технологияларининг жадал суръатлар билан ривожланиши техника соҳаси терминларининг кенг тарқалишига ва таржима қилинишига сабаб бўлмоқда. Хорижий мамлакатлар билан илмий-техника соҳаси ҳам алоқаларнинг кенгайиши, ушбу соҳада эришилган ютуқларнинг ҳаётга тадбиқ этилиши, илмий-техникавий адабиётлар алмашинуви – буларнинг барчаси янги терминлар ва уларнинг таржимаси умумий миқдорда тўхтовсиз кўпайиб боришига қулай шарт-шароит яратмоқда.

Дарҳақиқат, компьютер ва интернет соҳасига тегишли бўлган терминлар лингвистик нуқтаи назардан олиб қаралса, ҳар бир тилнинг техника соҳасидаги мавжуд терминлари ушбу тилнинг терминологик тизимларидан бирини ташкил этади. Жумладан, компьютер ва интернет терминлари ҳам ҳар бир тилдаги илмий-техникавий терминологик тизими таркибига киради ва энг янги ривожланиб келаётган соҳа терминлари сифатида кўрилади. Зеро, техника соҳасининг жадал суръатлар билан ривожланиши ва уни инсон фаолиятига ҳар томонлама чуқур кириб бориши тилда ҳам катта ўзгаришларни юзага келтирди. Натижада, бугунги кунда компьютер ва интернет соҳаси терминологик тизими илмий-техникавий терминологиянинг янги соҳаси сифатида компьютер ва интернет лингвистикаси йўналишини вужудга келтирди.

Демак, ушбу тушунчаларнинг барча жабҳаларга кириб келиши ва терминология олдига аҳолининг турли қатламлари эҳтиёжларига мос келадиган изоҳли ва таржима луғатларини яратиш вазифасини қўйди. Бундай луғатларда таржима орқали сўз ясалиши назарда тутилади айни пайтда компьютер ва интернет соҳаси терминологик бирликларининг миллий тил тизимлидаги ўзига хос лингвистик хусусиятлари акс эттирилади. Зеро, компьютер ва интернет – илмий билимларнинг энг жадал ривожланаётган соҳаларидан бири бўлиб, унинг терминологияси доимий ривожланишда бўлиб турибди ва улкан тезликда янги терминлар билан бойитилмоқда.

Н.Насруллоева “компьютер ва интернет лексикасининг тараққиёти ва унинг миллий тилнинг бошқа лексик кичик тизимлари билан ўзаро таъсирлашувлари содир бўлади” деб ҳисоблайди. Олиманинг фикрича, махсус лексика фақат соҳа вакиллари нутқида қўлланилади ва уларнинг ўзига тушунарли бўлади. Бу борада интернет ва компьютер соҳасига тегишли тушунчаларга қуйидаги мисолларни келтиради: жавон, кўз, сичқонча, қути, юзер, қароқчи ва ҳ.к . А.Г. Ходакова: «...интернет терминологиясини ядро, информатика ва ҳисоблаш техникаси тилининг энг муҳим, ахборий, кодификацияланган қисми сифатида тушуниш керак» – дея таъкидлайди Бу таъриф компьютер терминологиясига ҳам хос белгидир.

Д.Саидқодирова: “Дунё компьютер тармоғи ўзида чексиз ахборот ва маълумотларни жамлайди. Интернет – бу турли-туман маълумотлар омборидир. Ушбу маълумотлардан фойдаланиш учун омборга кириш имкониятига эга бўлиш етарлидир. Айнан шу имконият

Интернет фойдаланувчиларини ўзига жалб этади”, – деб ҳисоблайди. Компьютер сингари ва интернет тармоғидаги ҳам предмет ва ҳодисаларни ифодалаш учун кўплаб янги тушунчалар пайдо бўлиши, соҳавий мутахассислар томонидан фойдаланилаётган терминологик лексикани яратилишига сабаб бўлмоқдаки, бу Бутунжаҳон ўргимчак тўридан фойдаланувчиларнинг сони ҳам ортиб бормоқда, улар Интернет мулоқот қилиш учун ўзига хос лексика ва сўз яшаш воситаларидан фойдаланиши орқали ўз тилини яратмоқда. Одамларнинг барча соҳалардаги фаолияти тилдан фойдаланиш билан боғлиқ” М.М.Бахтиннинг айтган фикри компьютер ва интернет соҳаси ҳам тегишли, албатта.

И.Л.Комлева компьютер терминологияси сўз бирикмасини “компьютер тили” деб атайди, махсус (компьютер) лексикасининг бир қисмидир. яъни бу таъриф билан “мавзу соҳасида шаклланган, технологик жиҳатдан шахсий компьютерлар ва улар учун дастурий таъминотни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган махсус тил” сифатида эътироф этади Компьютер соҳасидаги терминда бир қатор бошқа тавсифлар ҳам бор. Бу тавсифларнинг намоён бўлишига қараб терминларнинг асосий турлари фарқланади. Юқорида айтиб ўтилганидек, терминлар белгили бирликлар сифатида тўрт жиҳатдан кўриб чиқилиши мумкин: – шакли ва тузилиши; – аҳамияти ва мазмуни; – тарихий хусусиятлари; – ишлатилишига хос хусусиятлар.

И.Л. Комлева “компьютер тили” (профессионал компьютерларни ишлаб чиқиш ва унга боғлиқ дастурий таъминотни англатувчи махсус тил) деб номлаган. Ушбу марказий тушунчанинг атрофида шаклланивчи тил “компьютер” тушунчаси ҳисобланади Интернет терминологияси тизими ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Терминологияни ўрганиш, терминларни образлиликка асосланиш ҳодисаси қонуний эканлиги ҳақидаги фикрга олиб келади. Интернет терминологияси хусусиятларига:

- 1) интернет тушунчаларининг очиқлиги;
- 2) тур ва хилга оид муносабатларнинг мавжуд эмаслиги ёки ноаниқлиги;
- 3) эмотив компонентлар билан мураккаблаштирилганлиги;
- 4) умумистеъмол лексикаси билан генетик боғлиқлиги ва фаол таъсирлашуви;
- 5) ўзлашмалар қабул қилиш;
- 6) тезкорлик билан луғат захирасини бойиб бориши кабиларни киритиш мумкин.

Интернет бир-бири билан боғланган компьютерларнинг ягона бутунжаҳон тармоғи ҳисобланади. Интернетнинг иккита асосий функцияси мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар:

- 1) информацион функция;
- 2) коммуникацион функция.

Интернет – бу компьютер тармоғи бўлиб, электрон-ҳисоблаш техникасининг барча ресурсларидан фойдаланмай мавжуд бўла олмайди ва айнан у туфайли юзага келган. Шу билан бир вақтда, Интернет ўз индивидуаллигини ягона ахборий тузилманинг бир қисмига айланган ҳолда шакллантира олди, бунинг натижасида информатика ва ҳисоблаш техникаси тили билан шуғулланувчи терминшунослар ушбу тил доирасида Интернет терминологиясининг пайдо бўлиши ҳақида сўз юрита бошладилар Интернет бу глобал тармоқдир. Уни бутунжаҳон ўргимчак тўри (World Wide Web) деб ҳам аташади. Интернет – инглиз тилидаги “interconnected network” иборасининг қисқартирилган кўриниши бўлиб, “глобал компьютер тармоғи” маъносини англатади Компьютер ва интернет жараёни англатувчи мавжуд терминлардаги икки хил ҳолатни кузатиш мумкин:

1) умумистеъмолдаги сўзларга янги (терминологик) маъно юклаш орқали пайдо бўлган терминлар.

- 2) термин ясовчи аффикслар ва термин элемент ёрдамида ясалган терминлар.

Терминлар тизими тилнинг турлича жойлашганини инкор этишга асосланади. Термин ва нотермин ўртасидаги чегара кўпинча сўзлар орасида эмас, балки сўзнинг ички структурасида ётади: боғлагич; тахлам; зичлаш; тўплагич ва ҳ.к.

Компьютер ва интернет терминологияси вазифасига кўра бошқа терминлар тизимидан фарқ қилмайди, унинг бирликларининг асосий вазифаси – компьютер соҳаси ва интернетга

оид тушунчаларнинг номинациялашдир. Компьютер тилининг ноадабий лексикасидан сўзлашув нутқини юзага келтириш учун фойдаланилади.

Маълумки, махсус соҳага оид тушунчаларни англаш билан бирга, уларни иш жараёнида қўллаш жуда муҳим омил бўлиб, ҳар қандай соҳанинг ривожланишида катта аҳамият касб этади. Компьютер ва интернетга оид тушунчалар бундан мустасно эмас, албатта.

Албатта, “компьютер тилининг коммуникатив аспекти интернетнинг лексик таркибидан фарқ қилади ва ўз хусусиятларига эга. Шунингдек, Компьютер ва интернет технологияларининг тараққиёти, инсон фаолияти билан боғлиқ бўлган бошқа соҳаларнинг ривожланиши каби тилда янги лексик бирликларнинг пайдо бўлишига таъсир кўрсатади.

Терминнинг бир маънолиги (агар бу лексик шакл билимларнинг бошқа соҳаларида бошқа мазмунга эга бўлса, бу билимларнинг ушбу соҳасидаги бир маъноликка таъсир қилмайди. Тўлиқ маънолик (термин маъносида у томонидан белгиланадиган тушунчани аниқлаштириш учун керак бўлган белгиларнинг минимал сонини акс эттирилиши).

Терминнинг мақбул хусусияти унинг семантик шаффофлигидан иборат, у термин томонидан аталадиган тушунча ҳақида тасаввурни шакллантириш имконини беради.

Мотивланганликнинг энг тўлиқ ифодаси терминнинг тизимлилиги, яъни термин тузилмасида номланаётган тушунчанинг бошқа тушунчалар билан алоқаси ва бу тушунчанинг мазкур тизимдаги ўрнини акс эттириш имкониятидан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Насруллоева Н.С. Ўзбек ва инглиз тилларида компьютер ва интернет жаргонларининг чоғиштирма тадқиқи. Филол.фан.фалсаф. док.(Phd) ... диссер. – Самарқанд, 2021. –С.49. -162 с.
2. Ходакова А.Г. Системная семантика термина (на материале англоязычных терминов интернета). Автореф... кан. филол.наук. –Тула, 2010. –С.13.
3. Саидкодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Фалсафа. фанлари номзоди ... дис. –Тошкент. 2018.– С. 10.
4. Ходакова А.Г. Системная семантика термина (на материале англоязычных терминов интернета). Автореф... кан. филол. наук. – Тула. 2010.;
5. Қодирбекова Д. Инглизча-ўзбекча ахборот-коммуникация технологиялари терминологияси ва унинг лексикографик хусусиятлари. Фал. фан.ном...диссер. – Тошкент. 2017.
6. Измайлова М.С. Актуальные проблемы развития и функционирования терминологии Интернет в немецком языке. Дис. ... канд. филол. наук. – Омск. 2005.;
7. Бахтин М. М. Собрание сочинений в 7 т. Т. 5. Работы 1940-х - начала 1960-х гг. / ред.: С. Г. Бачаров, Л. А. Гоготшвили. Ин-т мировой лит. – Москва. 1997. – С. 159.
8. Комлева И.Л. Принципы формирования русской компьютерной терминологии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Москва. 2006. – С. 16.].
9. Мокрогуз Е.Д. Компьютерная терминология. cyberleninka.ru/article/n/].
10. Азнабаева Л.А. Принципы речевого поведения адресата в конвенциональном общении. – Уфа. 1998.
12. Острикова Г.Н. Предметно-образный компонент именных лексических единиц вторичного образования в подъязыках информатики и кибернетики: (на материале русского и немецкого языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. 1990. –18с.
13. Смирнова И.А. Интернет как фактор субкультуры виртуального сообщества: дис. ... канд. культурол. Наук – СПб. 2000. – 163 с.

УЎК 81-13

МУСАЛЛАС ЛУҒАТЛАРНИНГ МАНБАЛАРИ ВА ҚИЁСИЙ-ТИПОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

С.Сотволдиев, ўқитувчи, Ориентал Университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада араб тилишунослигида ўзига хос тарзда намоён бўлувчи шаклдошлик ҳодисаси тадқиқ этилган. Араб тилида ёки ёзувида битилган манбаларни тадқиқ этаётган матншунос-манбашунос қатор қийинчиликларга дуч келади. Жумладан, бир хил ёзиладиган, бироқ турлича талаффуз қилинадиган сўзлар – омонимлар, паронимлар ва сўз вариантларининг хусусиятларини билиш манбашунос учун жуда муҳим. Шаклдош-талаффуздош сўзларни тадқиқ этиш ўзбек шарқшунослиги учун янги мавзу бўлмаса-да, уни ўрганиш методлари юзасидан ҳозиргача умумий нуқтаи назар мавжуд эмас. Бундай сўзларни назарий ва амалий баҳолаш, аниқлаш ва тасниф қилишида ҳатто араб тилишунослигида ҳам

бир неча гуруҳга бўлиниш ҳолатлари учрайдики, бу ҳам мавзунинг мураккаб эканини кўрсатади.

Калит сўзлар: шаклдошлик, омоним, пароним, сўз вариантлари, мусаллас, уржуза лугат, лексикография, шаклдош-талаффуздош сўзлар, Қутруб, Ибн Молик, ал-Баталявсий.

Аннотация. В этой статье исследуется феномен образования, который проявляется в арабском языкознании. Исследователь текстovedения, изучающий источники, написанные на арабском или письменном языке, сталкивается с рядом трудностей. В частности, для исследователя источника важно знать характеристики слов, местоимений, фраз и слов, которые написаны одинаково, но по-разному. Хотя словообразование не является новой темой для узбекского ориентализма, до сих пор нет единого мнения о том, как его изучать. При теоретической и практической оценке, идентификации и классификации таких слов, даже в арабской лингвистике, существуют случаи группировки, что указывает на сложность предмета.

Ключевые слова: омонимы, паронимы, варианты слова, мусаллас, словарь глоссария, лексикография, Қутруб, Ибн Малик, ал-Баталявсий.

Abstract. This is because in the early stages of the formation of Arabic writing no voice was required, as in the present diacritical signs and short vowels, which contributed to the wide variety of words according to the form. In addition, the presence of letters close to each other, which is one of the key factors for the emergence of these phenomena in Arabic. This article explores the phenomenon of formation that is manifested in Arabic linguistics. The textual scholar-source researcher who studies sources written in Arabic or in writing faces a number of difficulties. In particular, it is important for the source researcher to know the characteristics of the words, pronouns, phrases and words that are written in the same but different way.

Although word-research is not a new topic for Uzbek Orientalism, there is still no consensus on how to study it. In theoretical and practical evaluation, identification, and classification of such words, even in Arabic linguistics, there are cases of grouping, which indicates the complexity of the subject.

Keywords: Formation, Hadeem, Paronim, Vocabulary, Muscle, Vocabulary, Lexicography, Vocabulary, Qutrub, Ibn Malik, al-Batalawsi.

Кириш. Тилшунослар араб тилида «al-mushtarak^u al-lafziyyu^u» ходисасини намоён бўлиш белгиларига қараб турларга тақсимлайдилар. Биринчи йўналиш «اختلاف الحركات و المشترك اللفظي» ('ikhtilāf^u al-harakātⁱ wa al-mushtarak^u al-lafziyyu^u), бунда бир хил ўзакли, фақатгина қисқа ҳаракатлар (унли товуш) билан фарқланувчи шаклдош сўзлар ўрганилади. Масалан: وَجَدَ (wajada) – топмоқ; وَجَدَ (wajada) – бой бўлмоқ; وَجِدَ (wajida) – аза тутмоқ. Бу ерда учала сўзнинг ҳам ўзаклари бир хил (wjd), аммо иккинчи ўзак ҳарфининг ҳаракатида (wajada – wajida) фарқ мавжуд ва маъно ҳам турлича. Мазкур йўналишга тааллуқли шаклдош-талаффуздош сўзлар асосига қурилган, таъбир жоиз бўлса, санъат даражасига кўтарилган тармоқ ҳам борки, унинг шаклланиши ва тараққиётини Қуръони карим сўзларини тафсир қилиш ва ҳадиси шарифларни шарҳлаш натижасида тўпланган бой тажриба ҳамда араб насри ва шеърийнинг бадиий талқин имкониятлари билан боғлаш тўғри бўлади. Бу сўз санъати «мусаллас» деб номланади ва омонимлар (مشترك لفظي), паронимлар (مشترك الجذر) ва сўз вариантларини (تنويع) ўз ичига қамраб олади.

Материал ва метод. «المثلث» (al-muthallath) ёки «التثليث» (at-tathlith) сўзи араб тилида бирор нарса-буюмни унинг уч жиҳатига кўра тавсифлашни англатади. «Lisān^u al-‘arabⁱ» луғатида бу сўз қуйидагича изоҳланган:

و أرض مثلثة: لها ثلاثة أطراف... و شيء مثلث: موضوع على ثلاث طاقات

«Мусаллас ер... унинг учта чети (томони) бўлади. «Мусаллас» нарса: уч дастак устига қўйилган нарсадир».

Шунингдек, «Tahdhīb^u al-lughatⁱ» да ҳам шунга яқин маъно келтирилган:

(قال الليث: المثلث ما كان من الأشياء على ثلاثة أثناء)

«Лайс айтади: «Мусаллас» уч шарт устига қўйилган нарсаларнинг умумий номидир».

Қоҳира Араб тили академияси томонидан тайёрланган «Al-mu'jam^u al-kabīr^u» номли луғатда бу сўз жуда батафсил ёритилган. Ундан айрим лавҳаларни келтирамыз:

«ثلاث» (thalāth) – бу сўз аккад, иброний, қадимги оромий, сурёний, жанубий араб ва ҳабаш тилида бир-бирига яқин талаффуз қилинади ва барчасида «уч» сонини англатади.

«تثليث» (tathlith) – Нажд яқинидаги энг катта водийлардан бирининг номи. Яна Макка яқинидаги жойни ҳам шундай атайдилар. Яна Бану Уқайл ўлкаларидан бири ҳам дерлар. Яна «Тамим диёрларидан» ҳам демишлар.

«ثالث» (thālith) – икки сонидан сўнг келувчи тартиб сон, яъни учинчи дегани. Арабларда «уларнинг бири» маъносида қўлланувчи «هو ثالث ثلاثة» (huwa thālith^u thalāthatⁱⁿ), яъни сўзма-сўз «учтанинг учинчиси» ибораси ишлатилади.

«الثالثة» (ath-thālithat^u) – фалакшунослар наздида сониянинг бир бўлагидир. Яъни вақт ўлчов бирлигида сониядан кичик бирлик саналади.

«الثلاثي» (ath-thulāthiyyu^u) – уч ашёга нисбат берилган ном. Масалан, «ثوبٌ ثلاثيٌّ» дейилса, узунлиги «уч зироъ кийим» англанади. Ёки «كَلِمَةٌ ثَلَاثِيَّةٌ» дегани уч ўзак ҳарфли сўз демакдир.

Шунингдек, ўрта асрларда фанларни ўзаро яқинлигига кўра гуруҳларга ажратиш ҳам урф бўлганди. Жумладан, «الثلاثي الأدنى» (ath-thulāthiyyu^u al-adnā) гуруҳига грамматика, нотиклик ва жадал (тортишув) фанлари киритилган. Бу учлик фанда «trivium» деб ҳам аталади.

Натижалар. Араб тилшунослиги тарихига «мусаллас» туридаги асарларнинг биринчиси бўлиб кирган «Al-muthallath» манзумасининг Қутрубга нисбат берилиши тилшуносликнинг бу тармоғидаги илк тадқиқот унга тегишли эканинг англатади. Абу Алий Муҳаммад ибн ал-Мустанир ибн Аҳмад ал-Басрий Қутруб хижрий иккинчи асрда (вафоти: хижрий 206 йил/милодий 821 йил) устози Сибавайҳдан араб наҳви сир-асрорларини ўрганиб, ўз ҳам қатор рисолалари билан араб тили грамматиксининг тараққиётида из қолдира олди. Олимнинг «Al-muthallath»и ҳам ана шундай хизматларидан биридир. Қутрубнинг «Al-muthallath» асари қўлёзма нусхалари дунё фондларида бирмунча кенг тарқалган. Жумладан:

1. Эл-Эскориал кутубхонаси. Испания. 30(3) ашё рақами. Мужалладдаги 3-асар. 93-97 varaқлар. Мағрибий хатида. Кўчирилган йили хижрий 604/ милодий 1207 йил.

2. Дублин кутубхонаси. Ирландия. 4825 (18) ашё рақами. Мужалладдаги 18-асар. 125-126 varaқлар. Колофонида кўчирилган йили таърих услубида кўрсатилган: хижрий 764 йил, рабиъул аввал/милодий 1363 йил, февраль. 31 дубайтдан иборат.

3. Эл-Эскориал кутубхонаси. Испания. 143 (4) ашё рақами. Мужалладдаги 4-асар. 54-63 varaқлар. Мағрибий хатида. Кўчирилган йили ва котиби кўрсатилмаган.

4. Миллий ҳужжатлар ва китоблар фонди. Қоҳира (Миср). Луғат фикҳристи. 754-рақамли мужаллад. Котиб: Алий ибн Идрис ибн ал-Жалол. Хижрий 1015 йил/ милодий 1606 йилда кўчирилган. Қўлёзма унвонида «متلثة قطر» деб ёзилган. Асар 32 байтдан иборат. Ҳошиясида ва сатр ораларида шарҳлар битилган.

5. Қоҳира университети кутубхонаси. Миср. Ашё рақами 21984. Унвонида «متلثات قطر» деб ёзилган. Насх хатида. 4 varaқ. Кўчирилган йили хижрий 1153/ милодий 1740 йил.

6. Миллий ҳужжатлар ва китоблар фонди. Қоҳира (Миср). Ашё рақами 22074 б. Мужалладнинг 127-128 varaқлари. Унвонида «متلثات قطر» деб кўрсатилган. Баъзи олимлар турли қўшимчалар қилишган. Нусханинг кўчирилган йили номаълум.

7. Таймур кутубхонаси, Қоҳира (Миср). Ашё рақами 214 луғат.

8-9-10-11. Зоҳирийя кутубхонаси қўлёзмалари. Дамашк (Сурия). Унвонида «متلثات قطر» деб ёзилган ва яна «Kanz^u al-lughatⁱ» деб ҳам битилган.

а) ашё рақами 5894. 117 varaқли мужаллад таркибида. Асар мужалладнинг тўлиқ 3 вароғини эгаллаган. 12-14 varaқлар. Сатр ораларига шарҳ ёзилган. Мужаллад Муҳаммад Асъад ал-Қасирнинг мулки экани қайд этилган. Колофонда Муҳаммад Зайну-л-Обидийн исми ҳам бор. Кўчирилган йили номаълум.

б) ашё рақами 6286. Манзума 9 varaқдан иборат. Котиби Алий ибн Иброҳим. Насх хатида. Кўчирилган йили кўрсатилмаган.

с) ашё рақами 8442. Асар тўлиқ 3 varaқни эгаллаган. Ҳошияда 4.5 см жой қолдирилиб, у ерга бошқа бир «Al-muthallath» манзумаси битилган (муаллифи шайх Иброҳим ал-Азҳарий).

Котиби Тоҳа ибн Шариф. Кўчирилган йили ҳижрий 1133 йил, рабиъул аввал/милодий 1720 йил. Ҳошиядаги шайх Иброҳим ал-Азҳарийнинг манзумаси эса форсий хатида ёзилган бўлиб, котибнинг исми ҳам, нусха кўчирилган сана ҳам кўрсатилмаган.

д) ашё рақами 5935. Мужаллад 22 варақдан иборат. 1-3 варақларда «Мусалласи Қутруб». Ҳошиясида 6 см жой қолдирилган ва унга мусаллас сўзлар ёзилган.

12. Будлияна кутубхонаси. Оксфорд университети. Ашё рақами CCCXLVII-4. Мужалладдаги 4-асар.

13. Британия кутубхонаси. Лондон. Ашё рақами – Шарк, 9207.

14-15-16. Берлин кутубхонаси қўлёзмалари (Германия). Ашё рақамлари 7071, 7072 ва 7073.

17. Париж миллий кутубхонаси қўлёзмалари. Де Салон фикристи. Ашё рақамлари 825 (4), 4067 (2), 4230 (1).

18. Бенғазия кутубхонаси. Ливия. Рақамланмаган. 9 варақдан иборат. Ҳар бир бет 13 сатрдан иборат. Бу нусха тугал ва ғоят чиройли. Шунингдек, у манзумага ёзилган бир нечта зиёдалар – кўшимчаларни ҳам ўз ичига олган.

19. Миллий китоблар фонди, Тунис. Ашё рақами 4529. Мужаллад 8 рисоладан иборат. Асар мағрибий хатида ёзилган.

Мунозара. Ўзбекистон фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти асосий қўлёзмалар фондида ҳам мазкур асарнинг битта нусхаси сақланмоқда. Бу нусха ғадир-будир, қалин қоғозга насх хати билан ёзилган. Қоғоз ўлчами 17.5x24.5. Котиби ал-Омирий бўлиб, ҳижрий 734/милодий 1334 йилда кўчирилган. «Muthallath^u Qutrub^a» манзумасининг ушбу нусхасини шартли равишда «Тошкент мусалласи», қисқа шаклда ТМ деб номлаймиз. Тадқиқотимизнинг кейинги ўринларида мазкур нусха назарда тутилганда ТМ шартли белгиси қўлланади.

Қутрубнинг «Al-muthallath» манзумаси арузнинг ражаз баҳрида ёзилган ва 32 байтдан иборат. Биринчи байти қуйидагича:

يَا مُوَلِّعًا بِالْغَضَبِ   وَ الْهَجْرِ وَ التَّجَنُّبِ
فِي جِدِّهِ وَ اللَّعِبِ   حُبُّكَ قَدْ بَرَّحَ بِي

Маъноси: «Эй ғазаб, ҳижрону фиروقни севиб қолган, Севгинг мени ҳолдан тойдирди – жиддиятию абаслик аро».

Асарнинг айрим нусхаларида, жумладан ТМда иккинчи мисранинг садр ва ажз қисмлари алмашиб келган, яъни:

حُبُّكَ قَدْ بَرَّحَ بِي   فِي جِدِّهِ وَ اللَّعِبِ

Шундан сўнг манзумадаги байтлар биринчи сўзининг бошланиш эътибори билан алифбо тартибида келади. Иккинчи байтда «غمر» (ghmr) ўзаги бўйича биринчи мусаллас изоҳланади:

إِنَّ دُمُوعِي غَمْرٌ   وَلَيْسَ عِنْدَ غَمْرٍ
فَقُلْتُ: يَا ذَا الْغَمْرِ!   أَقْصِرْ عَنِ النَّعْتِيبِ

Маъноси: «Кўз ёшларим мўл-кўл, лек қалбимда нек йўк, Эй ҳийлада тажрибасиз! Гина-қудуратни бас қил».

Кўриниб турибдики, ба   йтнинг илк мисраси «ء» ҳарфи билан бошланган. Байтда учта шаклдош сўз қўлланган: «мўл-кўл, кўп» маъносидаги «غَمْرٌ», «нек, алам» маъносидаги «غَمْرٌ» ва «тажрибасизлик, ғўрлик» маъносидаги «غَمْرٌ».

Учинчи байт эса «باء» ҳарфи билан бошланади:

بَدَا وَحَيًّا بِالسَّلَامِ   رَمَى غُدُولِي بِالسَّلَامِ
أَشَارَ نَحْوِي بِالسَّلَامِ   بِكَفِّهِ الْمُخَضَّبِ

Маъноси: «Салом бергандек кўринди – дашномчим тош отиш-ла, Мен томон ишора қилди – бўялган кафтининг орти ила».

Мазкур байтда «السَّلَامِ», «السَّلَامِ» ва «السَّلَامِ» мусалласи ёрдамида мос равишда «салом», «тош» ва «кафтнинг орти» ифода қилинмоқда. ТМда иккинчи мисранинг ажзида кичик фарқ бор, унда «بِكَفِّهِ الْمُخَضَّبِ» бирикмаси «مِنْ كَفِّهِ الْمُخَضَّبِ» деб ёзилган, бироқ бу ўзгариш маънога таъсир қилмайди.

Тўртинчи байт:

تَيْمَ قَلْبِي بِالْكَلامِ وَفِي الْحَشَى مِنْهُ كِلامٌ
فَصِرْتُ فِي أَرْضِ كِلامٍ لِكَيْ أُنالَ مَطْلَبِي

Маъноси: «Қалбим гап билан озди ақлдан, ҳасрат ичра уни тутди жароҳат, Қаттиқ ерни кездим – матлабимга етишмоқ учун».

Бу байтдаги «гап» – «к_ла_м», «жароҳат» – «к_ла_м» ва «қаттиқ ер» – «к_ла_м» сўзлари ўзаро мусаллас бўлиб, бир вақтнинг ўзида байтдаги ички қофияга хизмат қилган. ТМда иккинчи мисра садридаги сўз – «فَصِرْتُ» биров бошқачароқ, яъни «фсерт» тарзида учрайди ва бу вариант байтнинг маъносига ҳамоҳангрокдир.

Бешинчи байтнинг садри «ئا» ҳарфи билан бошланади ва унда:

تُبْتُ بِأَرْضِ حَرَّةٍ مَعْرُوفَةٍ بِالْحَرَّةِ
فَقُلْتُ: يَا ابْنَ الْحَرَّةِ! إِرْتِ لِمَا قَدْ حَلَّ بِبِي

Маъноси: «Тошлоқ ерда турдим ва ошиқдим – қақроқлиги маълум эди, Сўнг дедим: эй хурнинг ўғли, мени туширганга мулойим бўл!».

Ушбу байтдаги «حَرَّةٌ», «جَرَّةٌ» ва «حُرَّةٌ» сўзлари («тошлоқ», «қақроқ» ва «хур, озод») бир мусаллас остида жамланган.

Нозим олтинчи байтда «حَلْمٌ» («терининг бузилиши»), «جَلْمٌ» («ҳилм, беозорлик») ва «حُلْمٌ» («туш, рўё») сўзларининг маъноларини очиклайди:

جُدْ فَالْأَدِيمِ حَلْمٌ وَمَا بَقِيَ لِي جَلْمٌ
وَمَا هُنَا فِي حُلْمٍ مُدُّ غَيْبٍ يَا مُعَذِّبِي

Маъноси: «Мулойим бўл, тери бузилган, менда ҳилмдан ҳеч не қолмаган, бу ерда бори – сен ғойиб бўлгандай бери фақат тушда, эй дилозорим».

Еттинчи байтда эса «السُّبَيْتِ» («шанба»), «السُّبَيْتِ» («субт, ўсимлик тури») ва «السُّبَيْتِ» («яманий оёқ кийим») сўзларидан фондаланилган ҳолда гўзал бадий ифодага эришилган:

حَمِدْتُ يَوْمَ السُّبَيْتِ إِذْ جَاءَ مُخَذِي السُّبَيْتِ
عَلَى نَبَاتِ السُّبَيْتِ فِي الْفَدْفِدِ الْمُسْتَصْعَبِ

Маъноси: «Шанба куни мадҳ этгум – гар яманий шиппакли келса, бўйсунмас даштдаги анвойи субтлар узра».

Манзуманинг саккизинчи байтида «سَهَامٌ» («жазирама»), «سِهَامٌ» («камон ўқи») ва «سُهَامٌ» («бухор») сўзлари иштирокида тажнис санъати қўлланган:

خَدَدَ فِي يَوْمِ سَهَامٍ قَلْبِي بِأَمْثَالِ السِّهَامِ
كَالشَّمْسِ تَرْمِي بِالسُّهَامِ بِضَوْئِهَا وَاللَّهَبِ

Маъноси: «Жазирама кунда қалбим камон ўқлари ила ўйдим-чуқур бўлиб кетди – гўё куёш нурлари ва аланга бухори билан ўқ отгандек».

Нозим уржунанинг тўққизинчи байтида ҳам «دَعْوَةٌ» («нидо, чақириқ»), «دَعْوَةٌ» («даъво») ва «دَعْوَةٌ» («зиёфат») сўзларини қўллаб, шаклдошлик ҳодисасидан усталик билан фойдаланади:

دَعَوْتُ رَبِّي دَعْوَةً لِمَا أَتَى بِالْدَعْوَةِ
فَقُلْتُ: عِنْدِي دَعْوَةٌ إِنْ زُرْتَنِي فِي رَجَبِ

Маъноси: «Роббимга бир нидо қилдим, даъво ила келмагани учун, сўнг дедим: «Гар ражабда йўқлаб келсанг, мендан битта зиёфат».

Ўнинчи байт:

ذَلَقْتُ نَحْوَ الشَّرْبِ وَ لَمْ أَدُ عَنْ شِرْبِي
فَأَنْقَلَبُوا بِالشَّرْبِ وَ لَمْ يَخَافُوا غَضْبِي

Маъноси: «(Ичимлик) ичувчилар гуруҳи томон ошиқдим – текин насибамдан тўсишмади, ичиш жойига кетишди – ғазабимдан қўрқишмади».

Мазкур байтдаги «شَرْبٌ», «شِرْبٌ» ва «شَرْبٌ» сўзлари «ичувчилар гуруҳи», «сувдан улуш» ва «ичиш жойи» маъноларини билдирмоқда.

Хулоса. Мухтасар айтганда:

1. «Muthallath^u Quṭrub^a» манзумаси 32 байтдан иборат ва унда 31 та исм, битта феъл мусалласи келтирилган.

2. Манзума арузнинг ражаз баҳрида ёзилган ва байтлари ички қофияланишга ҳам эга.

3. Нозим ўз асарига фақат биринчи ўзак ҳарфининг ҳаракати ўзгариши билан маънода ҳам ўзгаришни намоён қилувчи сўзларни жамлаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. ‘Umar ‘Ahmad Mukhtār. Al-mu‘jam^u al-mawsū‘iyy^u li-alfāzⁱ al-Qur‘ānⁱ al-ka^rīmⁱ wa qirā‘ātihⁱ. -Ar-Riyād^u: Suṭūr^u al-ma‘rifatⁱ, 2002. – 1504 ʃ.
2. Jalāl^u ad-dīnⁱ as-Suyūṭīyy^u. Al-‘itqān^u fi ‘ulūmⁱ al-Qur‘ānⁱ al-ka^rīmⁱ. –Al-Madīnat^u:al-Malik^u Fahd^u, 2005.–832 ʃ.
3. ‘Abd^u al-Qāhirⁱ al-Jurjāniyy^u. ‘Asrār^u al-balāghatⁱ. –Bayrūt: Dār^u al-kitābⁱ, 2001. – 120 ʃ.
5. Sirojiddin Sotvoldiev. (2023). Dictionaries of "musallas" place in arabic lexicography. Innovative Development in Educational Activities, 2(11), 356–365. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8045500>

УДК 811.161.1

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЯЗЫКОВЫЕ ПРОЦЕССЫ

А.С. Убоженко, и.о. доц., Каршинский государственный университет, Карши

Annotatsiya. Maqola globallashuvning zamonaviy dunyodagi til jarayonlariga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Unda ushbu ta'sirning ijobiy va salbiy tomonlarini o'rganiladi, shuningdek, til globallashuvining salbiy hodisalariga qarshi kurashishning eng maqbul usullarini ko'rsaltadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, til globallashuvi, salbiy tomonlar, ijobiy tomonlar, til siyosati, ko'p tillilik.

Аннотация. Статья посвящена изучению влияния глобализации на языковые процессы в современном мире. В ней исследуются положительные и отрицательные аспекты данного влияния, а также указываются наиболее приемлемые способы борьбы с негативными явлениями языковой глобализации.

Ключевые слова: глобализация, языковая глобализация, негативные аспекты, положительные аспекты, языковая политика, многоязычие.

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of globalization on language processes in the modern world. It examines the positive and negative aspects of this influence, and also indicates the most acceptable ways to combat the negative phenomena of linguistic globalization.

Keywords: globalization, linguistic globalization, negative aspects, positive aspects, language policy, multilingualism

Введение. Глобализация - это процесс, связанный с расширением международной торговли, интеграции и взаимозависимости государств, а также распространением культурных и социальных образцов по всему миру. Этот процесс сложен и неоднозначен. Он начался в тот момент, когда первый торговец пересек границу и начал торговать в другой стране. Тогда же возникла необходимость в понимании друг друга, что привело к возникновению языковой глобализации.

Языковая глобализация - это часть процесса глобализации, связанная с распространением языков и влиянием одних языков на другие. В результате языковой глобализации, некоторые языки становятся более распространенными и важными, в то время как другие могут терять свое значение. Кроме того, языковая глобализация может приводить к появлению новых языковых гибридов и диалектов, а также к изменению лексических и грамматических правил в существующих языках.

Обсуждение. Процессы глобализации в сфере языка получили особое развитие в эпоху Интернета. В последнее время глобализация достигла таких масштабов, что возникла опасность исчезновения многих национальных культур и языков. Языковая глобализация может представлять угрозу в нескольких аспектах.

Во-первых, она может привести к потере языкового многообразия. Когда один язык становится доминирующим, другие языки могут утратить свою значимость. Это может привести к тому, что многие языки просто перестанут существовать, что, в свою очередь, может привести к потере культурной и лингвистической идентичности.

Сегодня на Земле, по данным различных источников, существует от шести до двух с половиной тысяч языков, однако, по прогнозам, через 500 лет останется только один. А уже к концу этого столетия может исчезнуть до 40% языков, утверждают британские исследователи.

Каждые две недели человечество лишается одного наречия. А вместе с языком уходит и связанная с ним культура [1].

Во-вторых, языковая глобализация может привести к унификации языка. Когда язык становится всеобщим, он может начать терять свои особенности, которые делают его уникальным. Например, английский язык становится все более популярным в мире и используется в качестве основного языка коммуникации во многих областях, таких как наука, технологии, бизнес и международная политика. Это может привести к уменьшению количества языков, которые используются в этих областях, и к унификации терминологии и грамматических правил. Кроме того, многие языки, которые не используются в международном контексте, могут столкнуться с риском исчезновения.

В-третьих, языковая глобализация может привести к доминированию определенных культур и их ценностей над другими. Когда один язык становится доминирующим, он может стать главным средством передачи культурных ценностей и идей. Например, английский язык и американская культура часто ассоциируются с мировым лидерством и могут оказывать влияние на другие культуры. Неудивительно, что в англоязычных странах интерес к изучению иностранных языков самый низкий. Отношение к экспансии английского языка также различно. В Европе более всего старается ограничить проникновение английского языка и американской культуры Франция, тогда как в Германии американизация, в том числе в языковой области, идет более активно [2]. Это может привести к тому, что люди со всего мира будут стремиться к американизации своей культуры и образа жизни. Кроме того, распространение определенных языков и культур может привести к искажению представлений о других культурах и их ценностях, что может привести к культурному конфликту и непониманию.

В связи с этим стала очевидной необходимость разумного регулирования проникновения заимствований, в основном английских, в другие языки, а также создание такого отношения носителей языка, которое не позволяло бы переоценивать значение других культур в ущерб своим собственным. Существует несколько способов борьбы с негативными явлениями языковой глобализации:

1. Поддержка и сохранение многообразия языков и культур. Государства и международные организации могут предпринимать меры для сохранения и поддержки многообразия языков и культур. Это может включать в себя создание языковых программ, поддержку национальных языков и культурных мероприятий, а также защиту языков национальных меньшинств и малых народов.

2. Развитие и продвижение межкультурного обмена. Межкультурный обмен может помочь смягчить негативные последствия языковой глобализации. Это может включать в себя обмен студентами, культурными программами и мероприятиями, которые позволяют людям из разных культур взаимодействовать и узнавать друг о друге.

3. Развитие и продвижение многоязычия. Многоязычие может помочь сохранить языковое многообразие и дать людям возможность свободно общаться на разных языках. Государства и международные организации могут предпринимать меры для поддержки многоязычия, такие как создание многоязычных образовательных программ и международных языковых центров.

4. Развитие и продвижение культурной осведомленности. Люди могут учиться о других культурах и языках, чтобы лучше понимать их и уважать их различия. Это может включать в себя культурные мероприятия, образовательные программы и меры по пропаганде толерантности и уважения к другим культурам.

5. Регулирование глобальных языковых трендов. Государства и международные организации могут предпринимать меры для регулирования глобальных языковых трендов, чтобы предотвратить доминирование одного языка над другими или потерю языкового многообразия. Это может включать в себя проведение грамотной языковой политики, регулирование языковых рынков и международное сотрудничество в области языковой политики.

Однако, языковая глобализация также может иметь положительные аспекты:

1. Языковая глобализация упрощает процесс коммуникации между людьми, говорящими на разных языках, что способствует более эффективному обмену знаниями и опытом.
2. Языковая глобализация создает возможность для людей, говорящих на разных языках, получать доступ к информации и культурному наследию, которые ранее были недоступны.
3. Языковая глобализация может способствовать улучшению межкультурного понимания и снижению культурного разрыва между странами.
4. Языковая глобализация создает возможность для более эффективного сотрудничества и развития международных бизнес-связей.

Эти положительные аспекты свидетельствуют о сближении народов в области науки, культуры, техники и торговли, увеличивают возможности для взаимной культурной и экономической интеграции, создают почву для расширения международного взаимовыгодного сотрудничества во всех областях.

Заключение. Таким образом, глобализация в области языка является лишь проявлением глобализации в остальных сферах, и свидетельствует о постепенном сближении народов. Нужна лишь разумная политика государств в области культуры, что поможет сохранить самобытность и уникальность родного языка.

Важно понимать, что влияние глобализации на языковые процессы не является однозначно позитивным или негативным, а зависит от конкретных обстоятельств и разумной языковой политики государств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алпатов В.М. Американизация японского и русского общества по языковым данным / В.М. Алпатов // Российское востоковедение в память о М.С. Капице. Очерки, исследования, разработки. - М., 2001.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. Уч. пособие / В.А. Маслова. - М., 2001.

УЎК: 821.512.133.214.

БАДИЙ МАНБАЛАРДА КОТИБЛАР ТАЛҚИНИ ВА ТАВСИФИ (Котиблар билан “дунёни тузатса бўлади”)

Н.Улуқов, ф.ф.д., проф., Наманган Давлат Университети, Наманган

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек адабиётига оид айрим манбаларда учрайдиган котиб тушунчаси билан боғлиқ атамалар изоҳи берилган. Шунингдек, уларнинг бадий манбалар матнидаги функцияси аниқлаштирилган.

Калим сўзлар: термин, котиб, бадий матн, этимология, луғавий маъно.

Аннотация. В данной статье дается объяснение терминов, связанных с понятием каллиграфии, встречающихся в некоторых источниках узбекской литературы. Также уточняется их функция в тексте литературных источников.

Ключевые слова: термин, писец, литературный текст, этимология, словарное значение.

Abstract. This article provides an explanation of the terms associated with the concept of calligraphy, found in some sources of Uzbek literature. Their function in the text of literary sources is also specified.

Key words: term, scribe, literary text, etymology, dictionary meaning.

Қадимда давлатнинг ёзув-чизув ва ҳужжат ишларини дабир ва котиблар юритганлар. Мазкур касб номлари ўз тарихи ва луғавий маъносига эга.

Котиб сўзи тарихий-этимологик жихатдан араб тилига мансуб бўлиб, “(хат) ёзувчи, (китоб) кўчирувчи” маъноларини англатади. Тил тараққиёти давомида *котиб* сўзининг маъно доираси кенгайиб борди.

Ҳозирги ўзбек адабий тилида *котиб* сўзи қуйидаги маъноларда қўлланади:

1. Рўйхат тузиш, қўлёзмаларни кўчириш билан шуғулланган шахс; мирза.
2. Идора ва муассасаларда, лавозимли кишилар, ёзувчилар ва шу каби шахслар ҳузурида ёзув-чизув ишлари ва ёзишмаларни олиб борувчи ходим, шахс.

3. Идора, муассаса ва шу кабилар котибиятига раҳбарлик қилувчи, котибият ишларига масъул ходим.

4. Махсус кенгаш, йиғинларнинг баённома ва шу каби ёзув-чизув ишларини олиб боровчи шахс. Шунингдек, тилимизда котиблик билан шуғулланувчи аёл *котиба*, “*муассаса ва ташкилотларда, анжуман ва шу каби йиғинларда жорий ишларга раҳбарлик қилувчи ёки ташкилий-техник вазифаларни бажарувчи, сайлаб қўйилган орган ва маъмурий бўлим*” эса *котибият* деб юритилади [1,413].

Дабир сўзи асли форсча бўлиб, *мирза*, *котиб* луғавий маъноларини англатади. Ўзбек тилида тарихий китобий кўпмаъноли *дабир* сўзи қуйидаги маъноларда қўлланган:

а) ўқитувчи, устоз;

б) мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби; давлатнинг расмий ҳужжатларини ёзувчи ва таҳрир қилувчи котиб, мунший [2, 536].

Котиб ва унинг касбий вазифаси, бурчи, одоб-ахлоқи, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни, мавқеи хусусида тарихий, бадий асарларда ибратли фикр-мулоҳазалар, панду ўғитлар, талқинлар кузатилади.

Кайковус, Юсуф Хос Ҳожиб ва Алишер Навоий каби аллома адибларнинг ёзув, ёзма нутқ, котиб ҳақидаги пурмазмун фикрлари, панду ўғитлари ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамияти ва кучини йўқотмаган. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари ахлоқ ва одоб, таълим ва тарбия ҳамда маънавий камолотнинг йўл-йўриқлари, усуллари ҳамда бу борадаги чоратadbирларини мужассамлаштирган, жам қилган қомусий асардир. Асарда давлат бошқаруви, турли табақалар, тоифа ва гуруҳлар, уларнинг расм-қоидалари, ҳунар ва касбу корлари, инсоний ва касбий вазифа ҳамда бурчлари ҳақида фикр юритилади. Асарининг “Ўғдулмиш элигга хат ёзувчи котиб қандай (бўлиши) кераклигини айтади” номли боби эса котиблар ҳақида.

Ўғдулмиш котиб ҳақида қуйидаги фикрларни айтади:

Бу ишга жуда ҳам муносиб (одам) қўл урсин.

Беглар ўзлари билимни қанчалик билмасинлар,

Хабар ёзгудек бўлса, албатта котиб лозимдир [3,429].

Демак, адибнинг талқинича, бошлиқлар қанчалик доно бўлмасин, барибир, улар котибсиз иш битира олмайди.

Аллома тимсоллар тилидан котибнинг фазилатлари хусусида қуйидагиларни баён этади:

Котиб билимли, заковатли (бўлиши) керак,

Хати чиройли, сўзга уста, эзгу фол (бўлиши) керак.

Мактубда хат чиройли бўлса, кўнгил очилади,

Боқса ўқигиси келади, кўнгил қувонади [3,431].

Англашиладики, котиб ақлли, билимли, заковатли ва ҳуснихат соҳиби, сўзга чечан, мулойим феълли бўлмоғи ҳамда котиблик сирларини яхши билмоғи лозим.

Юсуф Хос Ҳожиб ёзув, ёзма нутқнинг ижтимоий вазифасини ҳам юксак баҳолайди:

Агар фасоҳат билан (хуш) хат тенглашса,

Бу ёзма нутқ тили жуда эзгу тил бўлади.

Иланинг сирга яқини нима дейди, эшитгил:

Ёзма нутқ усули жуда яхши усулдир.

Барча эзгу сўзлар ёзувда бўлади,

Ёзилган бўлганлиги учун сўз унутилмайди, (абдий) қолади.

Ёзувчи (лар) китоб ёзмаганида эди,

Ҳикматни, билимни қандай қилиб билардинг.

Билимдон, доно (лар) ёзиб қолдирмаганда эди,

Бизга ўтмишни ким айтиб берарди [3,433].

Адибнинг ҳақли талқинича, ёзув элларни элларга, халқларни халқларга, асрларни асрларга боғловчи тилсим, тилнинг чекланган қирраларини тўлдирувчи алоқа воситасидир:

Киши (лар) элдан-элга хабар юбориш (лари)га тўғри келади,

Ёзув бўлмасак, тил (уни) қандай қилиб (тугал) сўзлайди [3,433].

Унингча, ёзув муҳим алоқа воситаси, алоқа-аралашувда алоҳида ўрин тутади, бошлиқлар, раҳбарлар мамлакатни ёзув, яъни фармон, буйруқлар билан бошқаради:

Ёзув жуда ҳам кераклидир,

Ёзув билан беғлар элни идора қилади (лар) [3,433].

Бошқа ўринда давлатнинг расмий-идоравий фаолияти иш юритиш ҳужжатларига боғлиқлиги таъкидланади:

Ҳамма эл ишининг барчасини хат изга солади,

Тетик (лар) эл даромадини ёзув туфайли қўлга олади [3,433].

Котиб ва унинг фазилату вазифалари хусусидаги фикрлар бошқа алломалар, адибларнинг асарларда ҳам кузатилади. Жумладан, Кайковус: “*Эй фарзанд, агар дабир ва котиб бўлсанг, ёзма нутқни яхши эгаллагил, хатни яхши билгил ва кўп ёзмоқни одат қилгил, токи яхшироқ моҳир бўлгайсан*” [4,157], – деб уқтиради.

Юсуф Хос Ҳожибнинг фикрича, котибнинг вазифаси давлат иш қоғозлари, хабарларини юритиш билан боғлиқ бўлгани учун улар аввало сир сақлай билиши лозим, чунки котиб туфайли шоҳнинг сири фош бўлиши мумкин. Шоҳ одатда икки кишига сирини очади: котибга ва вазирга.

Машхур бир савдогар демишки: “*Жон ширин, олтин-кумуш эса ундан ширин*”. Олтин-кумуш кўнгли қаттиқни юмшатиб, агар шоҳнинг иши юришмаса, котиб ва элчини айбласин. Котиб ёзувда янглишса, элчи нутқда адашса улкан адоват келиб чиқади” [3, 429-437].

Котиб ҳалол, ростгўй, кўзи ва кўнгли тўқ инсон бўлмоғи лозим, аксинча, у ҳужжатларни, иши ва бошлиғига садоқатини бузади:

Ўзи кўзи тўқ ҳам тамасиз (бўлиши) керак,

Ўзи садоқатли, самимий, тиламайдиган (бўлиши) керак.

Кўзи тўқ киши нарсага суқланмайди,

(Бирор) киши нарсали бўлса, (унга) ҳарислик қилмайди.

Киши тамагир бўлса, нарсага қул бўлади,

Сен унга эҳсон қил, эй чиройли ой.

Ёки:

Котиб суқ бўлса, тилин бузади,

Тама билан ёзади, ёзувни бузади.

Кумуш, олтин кўрса, унга маҳлиё бўлади,

Ҳўжасининг бошини ейди ёки бошини олгудай бўлади [3,435].

Адиб котиб, доно ва баҳодирлар билан “*дунёни тузатса бўлади*” деган фикр билдиради [3,433-435]. Давлат ва раият шу уч киши хизмати билан ё саодатга, ё инкирозга юз тутади:

Агар эл олинса, қилич воситасида олинади,

Агар эл бошқарилса, қалам билан бошқарилади [3,433].

Ҳозирга келиб давлат муассаса ва ташкилотларида расмий-идоравий иш юритиш, ёзув-чизув ишлари ва ҳужжатларни юритиш билан *котиб // котиба, референт, девонхона ходими* ва *ишюритувчилар* шуғулланадилар.

Референт [referens, referentis – хабар берувчи, маълумот берувчи] Раҳбар ходим топшириқларини бажарувчи, унга маълум масалалар бўйича маслаҳат берувчи, тегишли маълумотлар асосида маърузалар тайёрловчи лавозимли шахс [5,380].

Тахлиллардан англашиладики, котиб ақлли, фаросатли, сир сакловчи, ўз раҳбари ва халқи ва ишига садоқатли, саводли, ҳуснихат соҳиби бўлмоғи лозим. Бугунги кун талаби билан қараганда, давлат тили – ўзбек тилининг имловий, ишоравий қоидалари ва расмий-идоравий услубини пухта ўзлаштирган, иш қоғозларини мукамал биладиган, хушфел, сўзамол бўлмоғи шарт.

Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги мавқеини кўтариш ва мустаҳкамлашда котиб, котоба, референт, девонхона ходими ва ишюритувчиларнинг алоҳида ўрни бор. Улар буни англамоғи, касбий малака ва кўникмаларини замон талаблари даражасида оширмоғи, бурч ва вазифаларини мукамал бажармоғи давр талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 2-ж.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 1-ж.
3. Юсуф Хос Ҳожиб. Кутадғу билиг (Саодатга йўлловчи билим). Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи филол. фан. ном. Қ.Каримов. – Тошкент: Фан, 1971. – 964 б.
4. Кайковус. Қобуснома. – Тошкент: O'qituvchi, 2006.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – 3-ж.

УДК 82.02, 82.09.

ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ О ТЕОРИИ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

Д.С.Усмонова, старший преподаватель, Ферганский государственный университет, Фергана

Аннотация. Тилнинг mavjudligi xalqning ma'naviy-ma'rifiy yuksalishining harakatlantiruvchi kuchidir. Tilimizning tarixi, buguni va kelajagi haqida qayg'urish tilshunoslik fanining vazifasidir. Tilshunoslik ham boshqa fanlar kabi tizimli tadqiqotlarga katta ahamiyat beradi. Shuning uchun fanlarning o'zaro ta'sirini o'rganish dolzarb bo'lib qoladi. Fanlararo aloqalarni o'rganish natijasida maxsus fanlar oldida turgan dolzarb muammolarni hal qilish uchun katta yo'l ochiladi. Bu esa o'zbek tilini barcha bosqichlarda chuqur o'rganish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Калит со'злар: *tilshunoslik, til, tizim, tilshunoslar, hodisa, baholash.*

Аннотация. *Существование языка является движущей силой духовного и образовательного роста народа. Забота об истории, настоящем и будущем нашего языка – задача языкознания. Лингвистика, как и другие дисциплины, уделяет большое внимание систематическим исследованиям. Поэтому изучение взаимодействия наук становится актуальным. В результате изучения междисциплинарных связей открывается большой путь к решению актуальных задач, стоящих перед специальными науками. Это создает большие возможности для углубленного изучения узбекского языка на всех уровнях.*

Ключевые слова: *лингвистика, язык, система, языкознание, феномен, оценка.*

Abstract. *The existence of a language is the driving force behind the spiritual and educational growth of a people. Caring about the history, present and future of our language is the task of linguistics. Linguistics, like other disciplines, places great emphasis on systematic research. Therefore, the study of the interaction of sciences becomes relevant. As a result of the study of interdisciplinary connections, a great path opens up to solving urgent problems facing the special sciences. This creates great opportunities for in-depth study of the Uzbek language at all levels.*

Keywords: *linguistics, language, system, linguists, phenomenon, evaluation.*

Введение. Основной единицей лексического уровня является слово и его значение. В настоящее время актуально изучение аксиологических отношений на языковом уровне, что считается одной из общих проблем когнитивной лингвистики. Развитие функционального направления в языкознании, обращение к прагматическому аспекту побудили феномен оценки занять одно из центральных мест не только в западном языкознании, но и в отечественном языкознании. В научной литературе активно изучается понятие «оценка», языковая природа и виды оценки, объем и содержание вопросов языковых категорий статуса оценки.

Материалы и методы. В узбекском языкознании есть работы Р.Конгурова, А.Гуломова, А.Ходжиева, Ю.О.Таджиева, Р.Расулова [1], посвященные выявлению средств оценки на

разных уровнях языка, но они представляют, собой аксиологическую оценку как отдельную языковую категорию не была объектом монографического исследования в целом.

Следует также сказать, что в узбекском языкознании были сделаны начальные шаги в отношении этой проблемы [2], но они дали общие представления об аксиологической оценке, а ее проявления на всех уровнях широко не исследованы.

С точки зрения языкознания ценностные отношения освещались в работах лингвистов-логиков, семантиков, таких как Э. М. Вольф, Н. А. Арутюнова, С. С. Хайдекель, Г. Г. Кашель, А. А. Львин.

Если Е. М. Вольф рассматривает оценку функционально-семантически [3], то у Н. Д. Арутюновой аксиологический вопрос берется на философской основе и исследование ведется в логико-семантическом направлении [4].

В исследованиях С. С. Хидекеля и Г. Г. Кашеля дается семантическая классификация лексических средств, выражающих значение, они ориентируются только на общеупотребительные лексемы [5].

Н. Д. Арутюнова считает достаточным различать два вида нематериальных объектов: процесс (состояние, свойство, событие) и свойство, событие) и факты (т. е. пропозиции) [6].

Результаты и обсуждение. Смысл оценки возникает на основе отношения между объектом и субъектом, то есть когда говорящий (субъект) испытывает воздействие объекта или имеет желание выразить свое отношение к нему, он высказывает свое мнение, поясняет. В результате возникает ценное отношение. Знак оценки зависит от объекта, и на этой основе выясняется одно из положительных, нейтральных, отрицательных отношений. Чем больше положительная или отрицательная оценка отделяется от лексемы с нейтральным значением, тем сильнее становятся положительные и отрицательные значения. В таком представлении в процессе выставления положительной или отрицательной оценки объекту отчетливо виден признак градации.

Аксиология – это философская наука, которая занимается исследованием ценностей, составляющих смысл жизни человека, и приданием направленности и обоснованности человеческой жизни, деятельности, конкретному труду и поведению.

Хотя аксиология как наука определила свои категории с конца 18 века, исследователи подчеркивают, что ее источник находится в трудах античных философов, в том числе и Сократа. "Что такое добродетель?" - Этот вопрос Сократа стал главным для аксиологии.

Известно, что одним из центральных понятий прагматики является оценка. Оценка является философско-логической категорией, и ее теоретическое обоснование отражено в формальной аксиологии [7]. Этот вопрос связан с смысловой направленностью языка, которая больше ориентируется на содержательный аспект языковых или речевых единиц и исследуется на основе философских воззрений.

По этому вопросу проведен ряд исследований в зарубежном и отечественном языкознании (В.Н. Телия, Е.М. Вольф, В.И. Абаев, Н.Д. Арутюнова, В.А. Василенко, М.А. Лукьянова, Т.В. Маркелова, О.В. Сахарова, М. Якубович и др.) [8].

С точки зрения естественного подхода высшей ценностью мироздания является неповторимый, универсальный Человек. Человек и только он ценен тем, что является творцом материальных и духовных ценностей.

В конце 20 века педагогическое мышление нашей страны опирается на эту идею, основанную на законах. В нашей стране на протяжении многих лет интересы общества ставились выше интересов народа, что привело в ряде случаев к игнорированию интересов народа. Эпоха «власти человека» началась в 90-х годах 20 века. По мнению философов, хотя плюсов в таком повороте много, в то же время существует и опасность тупикового индивидуализма.

Один из ведущих аксиологов, М. С. Коган, в иерархии ценностей (постепенного подчинения) отводит человечеству «самое высокое место».

Как свидетельствовал английский ученый А. Тойнби, «до 20 века не было общей судьбы человечества», а конец 20 века показал, что всему человечеству грозит самоуничтожение. Именно этому и служит ценность человечества.

В научных трудах В.И.Звягинцева, В.С.Селиванова представлены идеи, близкие друг к другу, то есть «формирующиеся на основе чувства принадлежности к человечеству, высшая потребность человека – служить людям, помогать им, но иногда бывают случаи, когда высшая потребность служить людям не сформирована, а это недостаток воспитания».

В. А. Караковский в своей книге «Быть человеком» выделяет восемь ценностей общечеловеческого характера, которыми человек может определить свое направление: Земля, Родина, Семья, Труд, Знание, Культура, Вселенная, Человек. Несомненно, хотя эти понятия стары как мир, они не утратили своей актуальности, ведь вырабатывались в человеческом сознании веками. Они имеют национально-культурные корни, сформировались в диалоге культур, в диалоге религий, прошли проверку веками. Если они определяют направленность ценностей в жизни людей и общества, то они ведут к добру, честности и чистоте, совестливости, человечности, самоуважению, патриотизму, пониманию, оценке собственных поступков и поступков окружающих, добро формирует духовно-нравственного человека, способного сделать выбор в пользу правды и справедливости.

Заключение. В заключение можно сказать, что вопрос аксиологической оценки является философской категорией. Для изучения данного вопроса как языковой категории, прежде всего, необходимо выяснить его проявления в науке философии. Доказательство того, что аксиологическая оценка проявляется и как философская, и как языковая категория, считается одной из наиболее актуальных задач, стоящих сегодня перед наукой о языкознании. Ведь главная цель науки о языкознании состоит в том, чтобы выявить взаимосвязь между формой и содержанием языковых и речевых явлений, их специфические стороны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А.Фуломов. Хожиев А. Модал еки субъектив бахо формалари хақида //Ўзбек тили ва адабиети,-1978, №1. БЗ-6 Кунгуров Р. Субъектив бахо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. -Т.: Фан, 1980. Таджиев Е. Аффиксальная синонимия в узбекском языке. Автореф. дис... д-ра филол.наук. -Т., 1992. 45с. Расулов Р. Ижобий муносабат ифодаловчи рухий холат феллари хақида //Тил ва адабиёт таълими. -2003 №1 Б.27-31.
2. Qambarov G.S Baho munosabat va uning o'zbek tilida idalanishi. Filol. fan. nomz. dis. avtoref- Т., 2008, В. 26
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки -М. Наука, 1985
4. Арутюнова Н. Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания, 1985 №3 с. 11-14
5. Хидекель С.С. Кашель Г.Г. Природа и характер языковых оценок /Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. -Воронеж, 1983, с. 14-24
6. Арутюнова Н. Д. Сравнительная оценка ситуаций. /Серия литературы и языка. 1983, Том 42, №4.с.330.
7. Qambarov G.S. Baho munosabati va uning o'zbek tilida ifodalanishi. Filol.fan. nomz. diis. Avtoref. -Т. 2008, 3-б., В.26.
8. Волф Е.М. Варьирование в оценочных структурах//«Семиотическое и формальное варьирование - М. Наука. 1979 г.с. 273-294. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. - М. Наука 1985, В.И.Абаев, И.Д. Арупова, В.А. Василенко, М.А. Лукьянова, Т.В. Маркслова, О.В. Сахарова, М. Якубович

УЎК 808.5

МУСТАФО ҒАЛАЙИНИЙНИНГ "جامع الدروس العربية" АСАРИДА ВОСИТАСИЗ ТЎЛДИРУВЧИ ТУРЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

З.Н.Шакирова, доц., т.ф.н., Ўзбекистон халқаро ислом академияси, Тошкент

Аннотация. Ҳар бир тилнинг ўзига хос грамматик қоидалари мавжуддир. Лекин улардаги қоидаларнинг муштараклиги гапда бош ва иккинчи даражали бўлақлар мавжудлигидир. Жаҳон тилларида гап бўлақларининг ифодаланишида бир-бирига ўхшашлик ёки фарқли жиҳатлар борлигини кўриш мумкин. Ушбу мақолада араб тилидаги воситасиз тўлдирувчининг турлари ва уларнинг гап таркибида ишлатилиши араб тилишунос олими Мустафо Ғалайинийнинг جامع الدروس العربية асари асосида ўрганилган.

Калит сўзлар: араб тили, тўлдирувчи, воситасиз тўлдирувчи, ўтимли феъл.

Аннотация. Каждый язык имеет свои правила грамматики. Но общностью их правил является наличие в предложении главных и второстепенных членов. Видно, что есть

сходства или различия в выражении частей предложений в языках мира. В данной статье исследуются виды прямого дополнения в арабском языке и их употребление в структуре предложения на основе работы арабского лингвиста Мустафы Галайини *جامع الدروس العربية*.

Ключевые слова: арабский язык, дополнение, прямое дополнение, переходный глагол.

Abstract. Each language has its own grammar rules. But the commonality of their rules is the presence in the proposal of the main and secondary members. It can be seen that there are similarities or differences in the expression of parts of sentences in the languages of the world. This article explores the types of direct object in Arabic and their use in sentence structure based on the work of the Arabic linguist Mustafa Galayini Jami' ad-durus al-arabyya.

Key words: Arabic, object, direct object, transitive verb.

Маълумки, ҳар бир тилда гапнинг бош ва иккинчи даражали бўлаклари мавжуддир. Булар: эга, кесим, тўлдирувчи, аниқловчи, ҳолдир. Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб “кимни?”, “нимани?”, “кимдан?”, “нимадан?” каби сўроқларига жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади. Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади. Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, “кимни?”, “нимани?” сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади. Масалан, “Мен китобни ўқидим.” “Сен Аҳмадни учратдингми?” Бу икки жумлада ҳам воситасиз тўлдирувчи мавжуд ва у “китобни” ҳамда “Аҳмадни” сўзларидир.

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимдан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у насб ҳолатида бўлади. Масалан: *كَتَبَ الطَّالِبُ الواجب* - Талаба вазифани ёзди. *فَهَمْتُ زَيْنَبَ الموضوع* - Зайнаб мавзуни тушунди. Мана шу икки гапдаги “вазифани” ҳамда “мавзуни” сўзларимиз *به المفعول*, яъни воситасиз тўлдирувчидир ва айтиб ўтганимиздек улар насб ҳолатида ифодаланган. Араб тилшуносларидан Мустафо Ғалайиний *به المفعول* га шундай таъриф беради:

المَفْعُولُ بِهِ اسْمٌ مَنصُوبٌ يَدُلُّ عَلَى مَنْ وَقَعَ عَلَيْهِ فَعْلُ الْفَاعِلِ وَ لَا تَتَّعَيَّرُ مَعَهُ صُورَةُ الْفِعْلِ [4].

Воситасиз тўлдирувчи насб ҳолатидаги исм бўлиб, иш-ҳаракат йўналтирилган объект бўлади. Бунда феъл ўзгармайди. Воситасиз тўлдирувчининг келишига гапнинг бўлишли ёки инкор гап эканлигининг аҳамияти йўқ. Ҳар икки турдаги гапда ҳам тўлдирувчининг бу тури ишлатилаверади. Масалан: “*بَرَيْتُ القلم*” - Қаламни учини чиқардим; “*ما بَرَيْتُ القلم*” - Қаламни учини чиқармадим [4]. Жумла таркибида битта эмас, бир нечта воситасиз тўлдирувчи келиши мумкин. Масалан: “*أَعْطَيْتُ الفقير درهمًا*” - Камбағалга дирҳамни бердим. *ظَنَنْتُ الأمر واقِعًا* - Ишни амалга оширилган, деб ўйладим. *أَعْلَمْتُ سعيدًا الأمر جَلِيًا* - Саидга буйруқни аниқ етказдим [4].

Юқоридаги жумлалардаги *درهمًا* - дирҳамни, *الأمر* - ишни ҳамда *سعيدًا* - Саидни сўзлари насб ҳолатида бўлиб, гапда воситасиз тўлдирувчи вазифасида келган.

Мустафо Ғалайиний ўзининг “*جامع الدروس العربية*” асарида бошқа нахвшунос олимлардан фарқли равишда воситасиз тўлдирувчини икки турга бўлган, булар аниқ ва яширин *به المفعول* лардир. Олим ҳар икки турга куйидагича таъриф берган: Аниқ воситасиз тўлдирувчи ҳам икки турга бўлинади ва улар кўриниб турган ҳамда бирикма ёки ажратувчи олмош ёрдамида ифодаланган мафъуллардир. Масалан: *فَتَّحَ خالد الحيرة* - Холид Ҳийра (шаҳри)ни фатҳ қилган. *أَكْرَمْتُكَ و أكرمتُهُم* - Сени ва уларни хурмат қиламан. *إِيَّاهُ أريدُ* - Уни хоҳлайман [4].

Биринчи жумлада кўриниб турган воситасиз тўлдирувчи келган ва у “Ҳийрани” сўзи, иккинчи ва учинчи жумлаларда бирикма ҳамда ажратувчи олмош билан ифодаланган, улар “сени, уларни”, “уни” олмошларидир.

Яширин воситасиз тўлдирувчи эса уч турга бўлинади. Биринчиси масдари муъаввал билан ифодаланиб, масдарий юкламалардан кейин келади ва бундай жумла таркибида воситасиз тўлдирувчи кўринмайди. Масалан: *عَلِمْتُ أَنَّكَ مُجْتَهِدٌ* - Сенинг тиришқоклигини билдим (сўзма сўз: Билдимки, сен тиришқоксан). Жумладан кўриниб турибдики, бу ерда ҳеч қандай воситасиз тўлдирувчи йўқ, чунки у масдари муъаввал билан ифодаланиб, юкламдан кейин келган. Шу ўринда “масдари муъаввал”нинг ўзи нима дегани, у қандай термин, шунга изоҳ бериб ўтсак. “масдари муъаввал” ҳақиқий масдар билан эмас, балки сифатдош ёрдамида куйидагича ҳосил қилинади: эгага таъсир қилувчи юклама + унинг эгаси + унинг от-кесими.

От-кесим вазифасида сифатдош келади. Бу гапни аниқ воситасиз тўлдирувчи билан ҳам ифодалаш мумкин, шунда у қуйидаги тарзда бўлади: *عَلِمْتُ اجْتِهَادَكَ* - Сени тиришишингни биламан[4]. Бу мисолада “тиришишингни” сўзи воситасиз тўлдирувчи ва у яширин эмас, балки кўриниб турибди.

Иккинчиси бирликдаги жумла муъаввал билан ифодаланади. Масалан: *ظَنَنْتَكَ تَجْتَهْدُ* - Мен сени ҳаракат қиласан, деб ўйладим. Бу мисолада “сен ҳаракат қиласан” жумласи гапда воситасиз тўлдирувчи вазифасида келган ва у араб тилида “жумла муъаввал”, деб номланади.

Учинчи тури бу аслида келиши лозим бўлган предлогнинг тушиб қолиши натижасида сўзнинг тушум келишигида туришидир[4]. Масалан: *دَخَلَ الْغُرْفَةَ* - Хонага кирди. Бу жумлада “хона” сўзининг насб ҳолатида туришига сабаб, аслида келиши лозим бўлган “إلى” предлогининг тушиб қолганлигидир [4]. Шу ерда таъкидлаб ўтишимиз керакки, предлогнинг тушиб қолиши натижасида бирор сўзнинг насб ҳолатида туриши кўпгина ўзбек ёки рус арабшуносларининг асарларида воситасиз тўлдирувчи, деб кўрсатилмаган. Предлогнинг тушиб қолиши натижасида тушум келишигида турган сўзнинг *المفعول به*, деб ҳисобланишини Мустафо Ғалайинининг биз ўрганаётган асарида учратдик.

Шунингдек, Мустафо Ғалайини *المفعول به* ни тўрт хил ҳолатда ифодалаш мумкинлиги ҳақида тўхталиб, жумладан шундай маълумотларни келтириб ўтган: биринчидан, воситасиз тўлдирувчи насб ҳолатида бўлади.

Иккинчидан, гапда у тушиб қолиши ҳам мумкин. Уни араб наҳвида “тақдирда мавжуд бўлиш” деб айтади. Масалан: *رَعَتِ الْمَائِيَّةُ* - Йўловчи авайлади. Бу гапда воситасиз тўлдирувчи тушиб қолган, яъни йўловчи нимани авайлагани жумлада номаълум, лекин тақдирда нима эканлиги аниқ. Аслида бу жумла қуйидагича бўлган: *رَعَتِ الْمَائِيَّةُ الْعَشْبَ* - Йўловчи ўт-ўланни авайлади. Ёки *هَلْ رَأَيْتَ خَلِيلاً* - Халилни кўрдингми?, деб сўралса, *رَأَيْتُ* - кўрдим, деб қисқа жавоб берамиз. “Халилни” сўзини айтмасакда, уни ёдимизда сақлаймиз.

Учинчидан, гапда воситасиз тўлдирувчи ифодаланиб, уни келишини талаб қилувчи феъл тушиб қолиши мумкин. Бу ҳолатга Мустафо Ғалайиний ушбу мисолни келтиради: агар сендан “*مَنْ أَكْرَمُ*” - “кимни ҳурмат қилишим керак?”, деб сўрасалар, сен - *العلماء* “олимларни”, деб қисқагина жавоб берасан. Кўриб турганимиздек, бу ерда феълни тушуриб қолдиргансан [4].

Жумлаларда воситасиз тўлдирувчини келишини талаб қилувчи феълни тушиб қолиш ҳолати кўпроқ мақол, матал ва масалларда учрайди. Масалан: *الكلاب على البقر* - Итларни хўкизга, деб айтадилар. Аслида бу, *أرسل الكلاب على البقر* - Итларни хўкизга юборди тарзида бўлган [4]. Уйимизга меҳмон келганида ишлатадиган иборамиз, аҳлан ва саҳлан *أهلاً وسهلاً* - Хуш келибсиз, иборасида ҳам унда ишлатилиши керак бўлган феъллар тушиб қолган. Иборанинг тўлиқ шакли қуйидагича: *جئت أهلاً و نزلت سهلاً*

Тўртинчидан, воситасиз тўлдирувчи ўз эгасидан ёки кесимидан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин.

Масалан: *يجنى القطن الفلاح* - Деҳқон пахтани теради

Жумладаги *القطن* -воситасиз тўлдирувчи бўлиб, *الفلاح* - бу феъллий жумланинг эгасидир ва у воситасиз тўлдирувчидан кейин келган.

Мустафо Ғалайиний қуйидаги ҳолатларда ҳам воситасиз тўлдирувчи ўз эгасидан олдин келиши мумкинлиги ҳақида фикр билдирган.

و يجب تقديم المفعول به على فاعله اذا كان ضميراً منفصلاً [4].

“Воситасиз тўлдирувчи (*المفعول به*) ажратиб ёзилувчи олмош орқали ифодаланган бўлса ўз эгасидан олдин келади. Масалан,

إياك نعبد و إياك نستعين

“Сенгагина ибодат қиламиз ва сендангина ёрдам сўраймиз”.

Мустафо Ғалайинийнинг араб тилида воситасиз тўлдирувчига берган таърифларини ўрганиш асосида уларнинг гап таркибида келиш қоидаларини тўлиқ билиш ўқувчида араб тилидаги матнларни тўғри таржима қилиш малакасига эга бўлишга асос бўлади дейиш мумкин.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. А. Абдуҷабборов. Араб тили. –Т.: Тошкент ислом университети, 2015. 307 б.
2. Носирова М.А. Маҳмуд Замахшарийнинг “Ал-Унмузаж фи-н-наҳв” рисоласи.–Т.:ТошДШИ,2005. 186 б.

3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении.-М.:Наука,2001.592 с.
4. 738 الشيخ مصطفى الغلاييني، جامع الدروس العربية، بيروت، 1993. ص. فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. القاهرة. نهضة مصر. 1973. ص. 214
5. 1323 م. 1987. ص. 408 محمود الزمخشري. الانموذج في النحو. مصر. حنفى ناصف، محمد دياب، مصطفى طوموم، محمد صالح. الدروس النحوية. دار العقيدة. مصر، 2007. ص. 514

УДК 808.5

О КЛАССИФИКАЦИИ АББРЕВИАТУР В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ СЛОВОТВОРЧЕСТВЕ (на материале словарей)

М.Шаринова, самостоятельный соискатель, Самаркандский государственный университет, Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ruscha so'z yasashda qisqartmalarning tasnifi berilgan. Har bir abbreviatsiya turi batafsil tavsiflangan. Zamonaviy rus tilining yangi lug'atlari ko'rib chiqilgan va turli manbalardan misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: abbreviatura, qisqartma, qisqartma so'z shakllanishi, murakkab qisqartirilgan so'zlar, aralash qisqartmalar, boshlang'ich qisqartmalar..

Аннотация. В данной статье даётся классификация аббревиатур в современном русском словотворчестве. Подробно описывается каждый тип аббревиации. Рассматриваются новые словари современного русского языка и даются примеры из различных источников.

Ключевые слова: аббревиатура, аббревиатуротворчество, аббревиатурное словообразование, сложносокращенные слова, смешанные аббревиатуры, инициальные аббревиатуры.

Abstract. This article gives a classification of abbreviations in modern Russian word-making. Each type of abbreviation is described in detail. New dictionaries of the modern Russian language are considered and examples from various sources are given.

Key words: abbreviation, abbreviation creation, abbreviation word formation, compound words, mixed abbreviations, initial abbreviations.

Аббревиатурное словообразование, как и весь лексический состав языка, является частью общекультурного, общенационального наследия любого народа, полученного им от предков и от представителей других народов. В «Большом энциклопедическом словаре. Языкознание» отмечается, что «Аббревиатура – происходит от итало-латинских выражений “abbreviatura” и “abbrevio” – сокращаю и означает существительное, состоящее из усечённых слов, входящих в исходное словосочетание, или из усечённых компонентов исходного сложного слова. Последний компонент аббревиатуры может быть целым (неусечённым) словом.

Об образовании аббревиатур записано, что аббревиатура (аббревиация) как особый способ словообразования направлена на создание более коротких по сравнению с исходными структурами (словосочетаниями или сложениями) синонимичных им номинаций [1, 5].

На сегодняшний день известно несколько классификаций аббревиатур, базирующихся на различных принципах. Одна из таких классификаций касается лексикализованных аббревиатур и основана на словообразовательной производности. Согласно этому принципу лексикализованные аббревиатуры делятся на следующие группы:

1.Производные аббревиатуры. Таковыми являются все лексикализованные аббревиатуры, поскольку они получены в результате семантического словообразования от омонимичных форм исходных номинатом. Следует заметить, что аббревиатурная омонимия, ныне встречающаяся во всех сферах нашей жизни, помимо экономического обогащения словарного запаса, создаёт и определённые трудности для общения. О проблемах, связанных с омонимизацией аббревиатур, сообщено в ряде исследований учёных, в том числе и в нашей статье [2, 174-176] на убедительных примерах. Например: ЛАХТ – лингвистический анализ

художественного текста (в языкознании) и ЛАХТ – литературный анализ художественного текста (в литературоведении); РК – рубежный контроль и РК – рейтинговый контроль (обе аббревиатуры употребляемы в учебном процессе). Подобные, совпадающие по форме аббревиатуры, в настоящее время в русском словообразовании наблюдаются повсеместно. И без пояснения и правильной расшифровки тут не обойтись.

2.Производящие аббревиатуры. Данная группа аббревиатур, считается одной из наиболее продуктивных. В словообразовательном плане многие лексикализованные аббревиатуры, полученные путём аффиксации и префиксации превращаются в производящие аббревиатуры. Например: ГАИ – ГАИшник, ОМОН – ОМОНовец, ДПС – дорожно-патрульной службы, ДПСник – лицо, работающее в дорожно-патрульной службе; СНГ – содружество независимых государств, СНГшный – относящийся к СНГ.

В последние десятилетия XX века наиболее продуктивными оказались смешанные и неслоговые сокращения. Одновременно происходит и разграничение сфер действия инициальной и слоговой аббревиации. Первая употребляется преимущественно для создания собственных, не требующих мотивированности, названий стран, партий, учреждений и т.п.

3.Аббревиатуры инициального типа: а) звукослоговые аббревиатуры, которые читаются по звукам, обозначенным соответствующими буквами (методом транскрибирования) как обычные слова, являются инициальными. К ним относятся сокращения типа: САПП [сарп] – система автоматизированной радиолокационной проводки (5, 133с.); б) звукослоговые аббревиатуры, читающиеся в одной части по названиям букв, а в другой – по соответствующим звукам: УФЛ [у-фэ-эл] – ультрафиолетовые лучи (5, 158); ПТРБ [пэ-эртэ-бэ] – плавучая ремонтно-техническая база (3, 485); ЭПЦ [э-пэ-цэ] – эпицентр (3, 707); ЯШЗ [я-шэ-зэ] – Ярославский шинный завод (3, 716).

4.Аббревиатуры слогового типа. Слоговые аббревиатуры также можно разделить на несколько подгрупп: а) Слоговые аббревиатуры, в которых усечена часть первого, второго и других (образующих) слова, но последняя часть состоит из полного слова: Роспотребнадзор – Российский потребительский надзор; облхимпромсоюз, м. – областной промышленный союз химической промышленности [4, 276]; дизтопливо – дизельное топливо; НИИ Труда [нии труда] – м., нескл. Научно-исследовательский институт труда (4, 258); ЦИМТНефть [цимтнефть] – ж., Центральный научно-исследовательский институт механизации и организации труда в нефтяной промышленности (4, 389); Росглавпиво, ср. – Главное управление пивоваренной и безалкогольной промышленности Министерства пищевой промышленности РСФСР (4, 314); б) Аббревиатуры, состоящие из полной части первого слова и усечённых частей второго и других последующих слов. Надо отметить, что таких сокращений в настоящее время немного. Текстильпромстрой – промышленный союз текстильной промышленности (4, 353); Союзхиммаш – всесоюзное промышленное объединение химического машиностроения (4, 471); в) Сокращения, состоящие из первых или вторых слогов всех образующих аббревиатуру слов. Главбуммаш – Главное управление целлюлозно-бумажного машиностроения (4, 101); Госплан – Государственный плановый комитет; (4, 126);

5.Аббревиатуры смешанного типа. Особую и весьма продуктивную группу составляют аббревиатуры, состоящие из начальных слогов первого и начальных букв последующих слов: КОСПАС – космическая система поиска аварийных судов и самолётов (4, 436); ГорИНХУ – городская инспекция народнохозяйственного учёта (4, 124).

В 20-е годы XX века сложносокращённые слова не только выявили свои положительные особенности, но и показали свои теневые стороны. Неограниченное применение слоговой аббревиации к любым составным названиям затрудняло возможность упорядочения этого вида словообразования. Постоянно возникали единичные, нестандартные и бесперспективные отсечения от случайных и малослучайных слов, лишь единожды попадавших в составные названия, ср.: *сам* – сатира (*Теревсам* – Театр революционной сатиры), *хран* – хранение (*Госхран* – Государственное управление по хранению ценностей) и т.п. Инициальные

аббревиатуры, в отличие от слоговых, и не были рассчитаны на вычленяемость компонентов, что, конечно, не делало их особенно легко доступными для широких масс.

В русском языке удержались только негромоздкие слоговые сокращения нечленимой структуры, которые отличались большой частотностью по причине их общественной значимости (и эстетической приемлемости), например: **ГОЭЛРО** – Государственная комиссия по электрификации России, **линкор** – линейный корабль, **метизы** – металлоизделия промышленного назначения и т.п.

Процесс образования транслитерированных международных аббревиатур продолжается и пополняется новыми словами аббревиатурами и в наши дни. **ЦРУ** [це-эр-у] – Центральное разведывательное управление, англ. **CIA** – Central Intelligence Agency; **ЮНЕП** [юнеп] англ. **UNEP** – United Nations Environment Programme – Программа Организации Объединённых наций, способствующая координации охраны природы на общесистемном уровне (4, 485). **МОМ** калька от англ. **ИОМ** сокр. – International Organization for Migration – Международная организация по вопросам миграции. Основана в 1951г. (6, 78).

Жизнь аббревиатур за полвека была напряженной и полной перемен. Вот основные события этой жизни: господство слоговой аббревиации; массовая вариативность сложносокращенных слов; борьба за их упорядочение. В 30-х и 40 годах наблюдается некая стабилизация аббревиатурного словообразования; прекращение активного производства индивидуальных слоговых сокращений; становление и укрепление морфонологических форм; усиление инициального образования.

В послевоенные годы, наоборот, усиливается регламентация и «грамматизация» аббревиатур всех разновидностей. Социальные факторы превратили аббревиацию из малоупотребительного технического средства сокращенной номинации в общеупотребительное языковое средство. Аббревиация живет напряженной жизнью. Особенно употребляется в самых различных жанрах в общественно-политической, научно-технической лексике. О распространении в русском языке аббревиатур ярко свидетельствует тот факт, что в общественно-политических текстах наряду с общеизвестными, появляются сокращения, употребляемые в чисто военных сферах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. / Глав.ред. В.Н.Ярцева. – М.: БСЭ, 1998. – С.5.
2. Шарипова М.К. Применение аббревиатур-омонимов в отраслевой терминологии.// Актуальные проблемы изучения и преподавания русской словесности. – Самарканд, 2015. – С.174-176.
3. Елисеев И.А. Словарь аббревиатур и акронимов русского языка.- М., ИНФРА, 2015. - 716 с.
4. Алексеев Д.И., Гозман И.Г., Сахаров Г.В. Словарь сокращений русского языка/ Под.ред. проф. Алексеева Д.И. - М.: Русский язык, 1984. - 487 с.
5. Фадеев С.В. Учебный словарь военных и технических сокращений. - Санкт-Петербург, 2003. -175 с.
6. Баранова Л.А. Словарь аббревиатур иноязычного происхождения.-М.:АСТ-ПРЕСС КНИГА,2009.- 320 с.

УДК 811

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РОМАНА Х.ТУХТАБАЕВА «ЗОЛОТОЙ ВЫКУП» НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Н.Б.Шаропова, базовый докторант, Навоийский государственного педагогического института, Навои

Аннотация. *Инсон болалигидан ва бутун умри давомида таржима билан боғлиқ. Таржималарни ўқийдиганлар асл нухасини ўқий оладиганларга қараганда анча кўп. Асарлар таржималарини таҳлил қилиши таржима фанини такомиллаштиришида муҳим аҳамият касб этади. Мақолада атоқли ўзбек ёзувчиси Худайберди Тўхтабоевнинг “Қасоскорнинг олтин боши” романи рус тилига таржимасининг айрим хусусиятлари ҳақида сўз боради. Асарнинг бадий таржимаси унинг адекватлиги, фикрнинг тўғри узатилиши, услуги нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Асарда миллий колоритини қайта яратилишини аниқлаш мақсадида асл нухса ва таржима солиштирилади, таржимоннинг ёзувчи услубини етказиши қобилияти таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: Роман, бадиий таржима, болалар адабиёти, адекватлилик, тил, миллий колорит.

Аннотация. Человек связан с переводом с самого детства и на протяжении всей жизни. Читателей переводов намного больше, чем тех, кто может читать подлинник. Анализ переводов произведений играет важную роль в совершенствовании науки перевода. В статье рассматриваются некоторые особенности перевода романа «Золотой выкуп» известного узбекского писателя Худайберды Тухтабаева на русский язык. Анализируется художественный перевод произведения с точки зрения его адекватности, правильной передачи идеи, стиля. Сопоставляется подлинник и перевод, с целью определения воссоздания национального колорита произведения, разбирается способность переводчика передать творческую манеру писателя.

Ключевые слова: Роман, художественный перевод, детская литература, адекватность, язык, национальный колорит.

Abstract. A person is connected with translation from childhood and throughout life. There are many more readers of translations than those who can read the original. The analysis of translations of works plays an important role in improving the science of translation. The article discusses some features of the translation of the novel "Golden Ransom" by the famous Uzbek writer Khudaiberdy Tukhtabayev into Russian. The literary translation of the work is analyzed from the point of view of its adequacy, the correct transfer of ideas, style. The original and the translation are compared, in order to determine the recreation of the national color of the work, the ability of the translator to convey the creative style of the writer is analyzed.

Key words: Novel, literary translation, children's literature, adequacy, language, national flavor.

Введение. Художественный перевод играет важную роль в развитии культуры народа, его мировоззрения, а также является одним из основных способов межкультурной коммуникации. Переводы несут большой объём художественной информации, сохраняющей свою пользу и значимость в расширении человеческого кругозора. Ведь именно переводчик, посредством своего мастерства, служит развитию культурных связей между кажущимися далёкими на первый взгляд народами.

Крымско-татарский писатель-переводчик, Эрвина Умеров, перевёл произведения Х.Тухтабаева на русский язык. На другие языки мира переводы осуществлялись через язык-посредник, которым являлся русский. Путём опосредственного перевода, герои Тухтабаева заговорили на итальянском, армянском, болгарском, белорусском, немецком, французском, в общей сложности на 28 языках мира [4,110].

Роман «Золотой выкуп» является результатом четырёхлетних поисков и немалого труда писателя, который долгое время изучал архивные материалы, судебные документы и полицейские доклады того времени, относящиеся к делу Намаза. Итогом всего этого стал богатый материал, показывающий жизнь Намаза, его соратников, социальные условия тех мест, но одной только собранной информации недостаточно для достижения успеха. Писатель должен фильтровать собранный материал и использовать художественный вымысел для того, чтобы жизненная правда стала правдой художественной. Х.Тухтабаеву удалось достичь этого – его произведение стало не просто летописью того периода, а настоящим художественным произведением.

«Золотой выкуп» был переведён Эрвином Умеровым и опубликован на русском языке в 1986 году в Москве издательством «Молодая гвардия».

В романе раскрывается борьба народных мстителей во главе с Намазом Пиримкуловым против гнёта, тирании и бесчинства царских чиновников, местных правителей. Ярко показаны жизнь и быт узбеков, их обычаи, психология народа. Это потребовало от переводчика не только знания узбекского языка, но и изучения психологии народа, национальных обычаев, привычек, общественно-исторических, бытовых реалий и т.д. Э.Умеров стремился в переводе

верно отразить художественную и историческую действительность оригинала, сохраняя манеру, стиль автора.

Анализ и результаты. Начало произведения на узбекском языке начинается с первой главы «Дахбед бозори алғов-далғов бўлгани», а в переводе мы видим, что имеется пролог, которого нет в оригинале. И можем заметить, что в переводе первая глава превратилась в пролог и только потом уже начинается первая глава под названием «Путники», которая в первоисточнике является названием второй главы «Йўловчилар». Возникает вопрос о том, почему же переводчик изменил композицию произведения. Причина в том, что первая глава описывает события, которые происходят после того как Намаз становится мстителем и он уже всем знаком, а во второй главе автор повествует о начале пути становления Намаза народным мстителем. Читателю становятся непонятными события в первой и во второй главах, так как Х.Тухтабаев не указывает даже временные рамки и не указывает на то, что действия во второй главе, это события, начавшиеся до тех событий, указанных в первой главе. В переводе читателю сразу становится понятным временное пространство данных событий, а также начало завязки данного романа.

Здесь, по нашему мнению, важную роль сыграло то, что Э.Умеров был писателем и путём писательского чутья, художественного мышления, он увидел и исправил упущение, которое допустил автор. Если же переводчик – не писатель, если он не обладает художественной речью во всей полноте составляющих ее приемов, то написанный им текст не будет художественным. Полноценный перевод невозможен без личного (и литературного, и жизненного) опыта переводчика.

В переводе Эрвина Умерова отражены главные, существенные стороны оригинала, воссоздана творческая манера Х.Тухтабаева, сохранены ритм и интонация первоисточника. В то же время переводчик творчески подходит к оригиналу, не стремится слово в слово копировать подлинник.

Г.Гачечиладзе писал: «Настоящий творческий художественный перевод способен создать только тот переводчик, который воспринял оригинал, почувствовал его художественную форму и в сознании которого возникла картина, воспроизвести которую на родном языке стало для него неодолимой потребностью».[2, с.175]

В определённых моментах можно увидеть более понятное объяснение в переводе, нежели чем в оригинале:

«Паранжи-чачвон ёпинган аёллар, гуппи чопон кийиб устидан тўрттадан белбог боғлаган чоллар соч-соқоли ўсиб, афтини таниб бўлмайдиган келгинди маддоҳ ёнида, шундоққина ерга ўтириб унинг нолаи-афгонини тинглашади».[6, с.12]

Перевод: *«Старухи и молодухи в паранджах, старики, облачённые в толстые стёганные халаты, подпоясанные сразу четырьмя поясными платками, сидя прямо на земле, затоптанной, заплёванной, закаменевшей, слушают причитания обросшего, с грязными длинными космами, в лохмотьях маддаха – уличного рассказчика жизни святых».* [5, с.4]

Как мы видим, в данном отрывке переводчик более подробно описывает значение слова «маддах», так как оно не известно русскому читателю, но в то же время стоит отметить, что в настоящее время и в узбекском языке данное слово употребляется в основном в переносном пренебрежительном значении, как «восхвалитель за нестоящие поступки». То есть даже не все носители узбекского языка могут это слово понять правильно, так как сейчас нет понятия профессионального рассказчика священных историй.

С.Маршак отмечал: «Настоящий художественный перевод можно сравнить не с фотографией, а с портретом, сделанным рукой художника. Фотография может быть очень искусной, даже артистичной, но она не пережита её автором». [3, с.235]

Следует отметить, что при переводе Умеров стремится сохранить национальный колорит. Например, доктора Сергея Степановича в оригинале называют «Сергей табиб» и это же прозвище в переводе не заменяется на русский эквивалент «лекарь». Поскольку сочетание «Сергей лекарь» не смог бы передать особенность этого прозвища в восточной культуре. Также остались без изменения такие слова-реалии, как «палван» - богатырь, силач,

побеждающий на состязаниях по борьбе; «казий» - судья по шариату; «дувал» - глинобитная стена; «бай-бай-бай» - возглас удивления; кураш – национальный вид борьбы; хала – тётушка; «вой-дод» - призыв о помощи; «шолча» - небольшой домотканый войлочный палас и т.д., чтобы не терять национальной особенности романа.

От переводчика требуется правильно передать не только значение того или иного слова, словосочетания. Такой перевод на основе только семантических соответствий оказался бы сухим, буквальным, лишённым выразительности, живости. Требуется главное – не только уловить дух оригинала, познать его, но и верно, точно адекватно создать в языке перевода эквивалент, не искажая стиль, интонацию автора при полном сохранении национального колорита, эстетической, эмоциональной силы оригинала.

В моменте общения Намаза со своими друзьями Назарматвеем и Суреном Дадаёном, идёт разговор о семье, о женитьбе и тогда Намаз говорит, что в скором времени должна была состояться его свадьба, после чего они спрашивают про его невесту:

« - Гўзалми?

- *Гўзал ҳам гапми?.. Тунда бошим остига қўйиб ухлайдиган ёғоч товогимни ўша бериб юборган.*

- *Шу товоқда бирор ҳикмат борми ўзи, нега уни ҳамшиша хуржунингга солиб юрасан? Тунлари бошинг остига қўйиб ётасан. Нима бало, пардек юмшоқми, у?*

- *Ундан қаллигимнинг ҳиди келиб туради, - чуқур хўрсиниб қўйди Намаз».* [6, с.99]

Перевод:

« - *Красивая невеста? – заинтересовался Назарматвей.*

- *Спрашиваешь! Раскрасавица! Это она мне подарила медный тазик, который я кладу на ночь под голову.*

- *То-то, я думаю, чего ты всегда таскаешь этот тазик в своём хурджине? По ночам под голову кладёшь, будто пуховую подушку...*

- *От него исходит запах моей любимой, - отиутился Намаз, тяжело вздохнув».* [5, с.73]

В этом диалоге сочетание «ёғоч товоқ» переводится как «медный тазик», тогда как нужно было перевести как деревянный. На первый взгляд изменение данного прилагательного является не оправданным, но читая роман до конца, мы понимаем, что на самом деле Намаз использовал данный тазик, как средство предупреждения о приближающихся всадниках или людях, поэтому он клал его под голову, чтобы не уснуть крепко и быть на чеку о надвигающейся опасности. И после этого становится ясным замена слово деревянный на слово медный, потому что дерево не имеет свойства улавливания шагов за три версты, каким может обладать предмет, сделанный из меди. И только тогда становится очевидным оправданность данной замены.

Как отмечал М. Ледерер: «При переводе недостаточно понять самому, нужно, чтобы поняли другие. По определению, перевод распадается на две части: восприятие смысла и его выражение». [1, с.8]

В переводе имеются определённые упущения, к примеру, есть части текстов, которые попросту опущены и не переведены. Примером этому является отрывок романа, в котором описывается зарождение любви Намаза и Насибы. В подлиннике полностью описывается момент признания любви Намаза, его предложение руки и сердца Насибе, их романтические диалоги, место их встречи, описание природы, пейзажа. Всё вышеперечисленное в переводе пропущено и как будто закончено на полуслове.

Обратим внимание на описание верховного казиза Шадыхана-туры:

«*Даҳбедлик Шодихон тўра уч сайловдан буён қози калон бўлиб сайланиб келадилар. Ёшлари қирқ бешиларда бўлишига қарамай беҳад семириб, қоринлари нақ бир арава бўлиб кетган. Отга мина олмас, шу боис кўтинча коляскада юрар эдилар. Бошиларида саватдек оқ салла, эгниларида малла чопон, йилтироқ мойлар суртилган қоп-қора соқоллари кўксиларига тушиб, тўрамни яна ҳам басавлат қилиб кўрсатар эдилар».* [6, с.49]

Перевод: «Шадыхан-тура трижды избирался верховным казием. В свои сорок лет Шадыхан-тура разжирел сверх всякой меры, поэтому ездить верхом не мог, а постоянно разъезжал в коляске. Большая чалма, розовый чапан, напомаженная чёрная борода придавали ему внушительный вид». [5, с.34]

В данном отрывке можно увидеть определённые неточности, во-первых, в подлиннике говорится, что Шадыхану-туре около сорока пяти лет, а переводе ему – сорок. Во-вторых, опущено сравнение живота героя с целой арбой, в-третьих, сочетание «оқ салла» переводится просто как «чалма», слово «малла» - как «розовый». На русском «малла» означает бледно-жёлтый цвет, розовый цвет в узбекском языке имеет значение «пушти, қизғиш». Исходя даже из исторических справок и религиозных традиций, казий не мог надеть розовый чапан, по той причине, что цвета красного оттенка считались неприемлемыми для мужчин-мусульман, и тем более для священнослужителей.

Отмеченные недостатки, некоторые несоответствия, хотя и искажают иногда подлинник, отнюдь не снижают достоинства перевода. К. Чуковский отмечал: «художественные переводы нельзя измерять такими случайными промахами... перевод может считаться отличным, заслуживающим всяких похвал, если в нём передано самое главное: художественная индивидуальность переводимого автора во всём своеобразии его стиля». [7, с.19]

Выводы. Исходя из изложенного, мы пришли к следующим выводам.

1. Перевод романа «Золотой выкуп» на русский язык является адекватным отражением художественной действительности оригинала.
2. Переводчик сохранил в переводе индивидуальный стиль автора, образность изобразительно-стилистических средств, передал национальные особенности оригинала.
3. В определённых моментах переводчик смог лучше, чем автор передать целостную картину произведения.
4. Некоторые допущенные переводчиком погрешности не снижают достоинства перевода, они играют второстепенную роль в художественном целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гарбовский Н.К. Теория перевода. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.
2. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. - М.:Сов.писатель, 1980. – 256 с.
3. Маршак С. Воспитание словом. - М.:Сов. писатель, 1968. – 584 с.
4. Норматов У. Саргузашт сардори. - Тошкент: Адиб, 2012. – 110 б.
5. Тухтабаев Х. Золотой выкуп: Историко-приключен. роман/ пер. с узб. Э.Умерова. – М.:Молодая гвардия, 1986. – 272 с.
6. Тўхтабоев Х. Қасоскорнинг олтин боши: Тарихий саргузашт роман.-Тошкент: Ёш гвардия, 1980–352 б.
7. Чуковский К.И. Высокое искусство. - М.:Сов. писатель, 1988. – 352 с.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№7/4 (104)
2023 й., июль**

Ўзбекча матн муҳаррири:	Рўзметов Дилшод
Русча матн муҳаррири:	Ҳасанов Шодлик
Инглизча матн муҳаррири:	Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Мусахҳих:	Ўрозбоев Абдулла
Техник муҳаррир:	Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.07.2023
Босишга рухсат этилди: 14.07.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 14,4 б.т. Буюртма: № 8-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18